Digitized by the Internet Archive
in 2025

https://archive.org/details/compendiumphilos0001joan

COMPENDIUM
PHILOSOPHIAE SCHOLASTICAE

COMPENDIUM

PHILOSOPHIAE SCHOLASTICAE

AUCTORE

JOANNE JOSEPHO URRÁBURU

E SOCIETATE JESU

VOLUMEN PRIMUM

LOGICA

BIBL. TH. P. R.

ALMA COLLEGE 110.3 LIBRARY Ur 7 Alma, California

MADRID

«Razón y Fe».—Plaza de Santo Domingo, 14, bajo

Apartado de Correos 8.001.—Teléfono 32-10.

22911

SUPERIORUM APPROBATIO

† IHS

Cum opus, cui titulus est «COMPENDIUM PHILOSOPHIAE SCHOLASTICAE, *auctore Joanne Josepho Urráburu e Societate Jesu*», *aliqui ejusdem Societatis revisores, quibus id commissum fuit, recognoverint et in lucem edi posse probaverint, facultatem concedimus ut typis mandetur, si ita iis, ad quos pertinet, videbitur. In quorum fidem has litteras, manu nostra subscriptas et sigillo officii nostri munitas, dedimus.*

Burgis die 8 Maji 1902.

ISIDORUS ZAMEZA
Praep. Prov. Castell. S. J.

IMPRIMATUR:
Matriti 14 Maji 1902.

VICTORIANUS, Episcopus
Matriten. et Compluten.

«Editorial Católica Toledana».—Calle de Juan Labrador, núm. 6.

INDEX

DISPUTATIONUM. CAPITUM ET ARTICULORUM

Pag.

Lectori benevolo.—Ratio hujus operis 1

PROLEGOMENA IN UNIVERSAM PHILOSOPHIAM

§ I.—Definitio et ratio philosophiae 3
§ II.—Philosophiae definitio 6
§ III.—Philosophiae origo et progressus brevissime adumbratus 7

LOGICA

Prooemium 26

LOGICA MINOR

DISPUTATIO PRIMA

DE IIS, QUAE PERTINENT AD PRIMAM MENTIS OPERATIONEM

CAPUT I

De termino ejusque divisionibus.

ART. I.—De termino generatim 31
ART. II.—De termino mentali seu simplici apprehensione 32
ART. III.—De termino orali seu vocabulo 33
ART. IV.—An et quale signum sit terminus 34
§ I.—Quid sit signum 34
§ II.—Quale signum sit terminus, sive mentalis sive oralis .. 36
§ III.—Quid prius terminus oralis vel vocabula significent, resne, an conceptus mentis 36
ART. V.—Variae divisiones termini mentalis 37
ART. VI.—Variae divisiones termini oralis 38
ART. VII.—Variae divisiones utrique termino, mentali et orali, convenientes 41
ART. VIII.—De quibusdam terminorum divisionibus, prout respectu aliorum considerantur 46

Pag.

CAPUT II

De praedicamentis et praedicabilibus.

ART. I.—Quid sit praedicatio.. 49
ART. II.—Quid et quotuplex praedicabile..... 50
ART. III.—De praedicamentis..... 53

CAPUT III

De terminorum proprietatibus.

ART. I.—De suppositione 58
§ I.—Quid et quotuplex suppositio... 58
§ II.—Regulae pro resolutione communis suppositionis..... 61
ART. II.—De reliquis terminorum proprietatibus..... 61
§ I.—Appellatio..... 61
§ II.—Status et Distractio..... 62
§ III.—Ampliatio et Restrictio..... 62
§ IV.—Alienatio, Diminutio ac Remotio..... 62

CAPUT IV

De quibusdam nobilioribus mediis, quibus dialectica primam mentis operationem dirigit.

ART. I.—Definitio..... 63
§ I.—Quid et quotuplex definitio..... 63
§ II.—Leges rectae definitionis..... 65
§ III.—Qualis debeat esse res definienda..... 66
ART. II.—Divisio.. 66
§ I.—Quid et quotuplex divisio..... 66
§ II.—Leges rectae divisionis..... 68

DISPUTATIO SECUNDA

DE IIS, QUAE PERTINENT AD SECUNDAM MENTIS OPERATIONEM

CAPUT I

De judicio ejusque orali expressione.

ART. I.—Quid sit judicium..... 69
ART. II.—Quid sit nomen..... 70
ART. III.—De verbo..... 72
ART. IV.—De oratione..... 74
ART. V.—De oratione enuntiativa seu propositione.. 75

Pag.

CAPUT II

De variis propositionis divisionibus.

ART. I.—Divisiones propositionis ratione materiae..... 76
ART. II.—Divisiones propositionis ratione quantitatis..... 77
ART. III.—Divisiones propositionis ratione qualitatis..... 79
ART. IV.—Divisiones propositionis ratione unitatis..... 79
ART. V.—De propositione modali..... 80
ART. VI.—De propositionibus aperte compositis..... 82
§ I.—De copulativa..... 82
§ II.—De disjunctiva..... 83
§ III.—De conditionali..... 83
§ IV. De causali et rationali..... 85
ART. VII.—De propositionibus exponibilibus seu occulte compositis..... 85
§ I.—Exclusivae..... 85
§ II.—Exceptivae..... 86
§ III.—Reduplicativae..... 87
§ IV.—Comparativae..... 87

CAPUT III

De proprietatibus propositionum.

ART. I.—Oppositio propositionum simplicium *de inesse*..... 88
§ I.—Generales leges quadruplicis oppositionis..... 88
§ II.—Leges peculiares oppositionum in quibusdam propositionibus..... 91
ART. II.—De propositionum aequipollentia..... 91
ART. III.—De conversione propositionum..... 92
ART. IV.—De modalium proprietatibus..... 95
§ I.—De modalium oppositione..... 95
§ II.—De modalium aequipollentia..... 96
§ III.—De modalium conversione..... 97
ART. V.—De oppositione propositionum compositarum..... 97

DISPUTATIO TERTIA

DE TERTIA MENTIS OPERATIONE

CAPUT I

Quid et quotuplex discursus vel argumentatio.

ART. I.—Quid et quotuplex consequentia..... 98
Regulae generales bonae consequentiae..... 100
ART. II.—De ratiocinio vel argumentatione..... 100

Pag.

CAPUT II

De syllogismo communi et categorico.

ART. I.—Natura et ratio syllogismi categorici 102
ART. II.—Materia et forma syllogismi, ubi de ejusdem figuris et modis 105
ART. III.—Generales categorici syllogismi leges 106
ART. IV.—Quotuplex figura et modus syllogismi 109
§ I.—Varietas figurarum et speciales earum leges 109
§ II.—Varietas modorum syllogismi 110
§ III.—Comparatio diversarum figurarum modorumque 111
ART. V.—Principia, quibus innititur syllogismus 113
ART. VI.—Demonstrantur modi utiles syllogismi 113

CAPUT III

De quibusdam syllogismi speciebus.

ART. I.—De syllogismo expositorio 117
ART. II.—De syllogismis modalibus 117
ART. III.—De syllogismo hypothetico 118
§ I.—Syllogismus conditionalis 118
§ II.—De syllogismo disjunctivo 119
§ III.—Syllogismus copulativus seu conjuctivus 121
§ IV.—Reductio syllogismorum hypotheticorum ad categoricum 121

CAPUT IV

De caeteris argumentationis speciebus.

ART. I.—De inductione 123
ART. II.—De enthymemate 126
ART. III.—Sorites 127
ART. IV.—De exemplo et analogia 129
ART. V.—De dilemmate aliisque argumentationibus 130
§ I.—Dilemma 130
§ II.—Polysyllogismus 131
§ III.—Epicherema 131

CAPUT V

De divisionibus argumentationis ratione materiae.

ART. I.—De demonstratione 131
ART. II.—De argumentatione probabili, ubi de hypothesi 133
ART. III.—De argumentatione sophistica seu de fallaciis 135
ART. IV.—Appendix de scholastica disputatione 139

Pag.

LOGICA MAJOR

LIBER I

Veritatis assequendae possibilitas.

DISPUTATIO PRIMA

DE VERITATE LOGICA

CAPUT I

De natura veritatis logicae.

ART. I.—Quid sit veritas logica 145
ART. II.—Quodnam sit constitutivum logicae veritatis 147
Solvuntur difficultates 147
ART. III.—Quo pacto veritas et falsitas opponantur 148
Solvuntur difficultates 149

CAPUT II

De subjecto veritatis logicae.

ART. I.—An et quo pacto veritas logica insit triplici mentis actui. 150
Solvuntur difficultates 153
ART. II.—Ant simplici apprehensioni falsum possit subesse 156
Solvuntur difficultates 157

CAPUT III

De quibusdam proprietatibus logicae veritatis.

ART. I.—Utrum omnis enuntiatio vera essentialiter et ab intrinseco exigat veritatem 159
ART. II.—Utrum veritas omnis propositionis sit immutabilis, ita ut propositio semel vera in falsam transire nequeat. 161
ART. III.—Utrum veritas et falsitas consistant in indivisibili, an vero gradus admittant 162
Solvuntur difficultates 164

DISPUTATIO SECUNDA

DE VARIIS MENTIS STATIBUS IN ORDINE AD VERITATIS ASSECUTIONEM

CAPUT I

De cognitionibus incertis.

ART. I.—De ignorantia, dubio ac suspicione 165
ART. II.—De opinione et probabilitate 166
§ I.—Quid et quotuplex opinio 166
§ II.—Probabilitas et improbabilitas 169

Pag.

CAPUT II

De certitudine.

ART. I.—Notio certitudinis enucleatur. 175
ART. II.—Quaenam sint necessario supponenda ad quamlibet veritatem certo comparandam. 178
ART. III.—De certitudinis existentia contra scepticos. 178
Scepticorum argumenta dissipantur. 183
ART. IV.—De proprietatibus certitudinis. 186
ART. V.—Utrum certitudo metaphysica, physica et moralis specie differant inter se. 191
Solvuntur objectiones. 193

CAPUT III

De evidentia.

ART. I.—Declaratur conceptus evidentiae. 196
ART. II.—Quae et quanta sit evidentiae cum veritate connexio. . . 201
Solvuntur difficultates. 202
ART. III.—Quo pacto evidentia cum certitudine connectatur, ubi utrum evidentia cogat intellectum ad assensum. . . . 204
Solvuntur difficultates. 207

DISPUTATIO TERTIA

DE MEDIIS ASSEQUENDAE VERITATIS

CAPUT I

De mediis internis.

ART. I.—Brevis descriptio facultatum cognoscitivarum. 210
§ I.—Facultates sensitivae. 210
§ II.—Facultates inorganicae. 213
ART. II.—Utrum veraces sint facultates cognoscitivae. 216
§ I.—Veracitas facultatum generatim. 217
§ II.—Veracitas sensuum. 219
§ III.—Veracitas intellectus. 222
ART. III.—Solvuntur difficultates. 225
§ I.—Contra veracitatem facultatum generantim. 225
§ II.—Contra veracitatem sensuum externorum. 227
§ III.—Contra veracitatem conscientiae sensusque interni. . 229
§ IV.—Contra veracitatem intelligentiae ac rationis. 231
ART. IV.—Profligatur idealismus. 232
Solvuntur difficultates. 236
ART. V.—Utrum ideis nostris objectum reale respondeat, vel objectivus valor asserendus sit, ubi profligatur *criticismus*. 241
Solvuntur difficultates. 246

Pag.

CAPUT II

De medio externo.

ART. I.—Quid testimonium, auctoritas, fides 247
ART. II.—Quantus sit humani testimonii valor 251
§ I.—Praenotanda ad recte judicandum de valore testimonii. 252
§ II.—Definitur valor humani testimonii 254
§ III.—Solvuntur difficultates 258
ART. III.—De valore traditionis, historiae caeterorumque documentorum 260
§ I.—De traditione 261
§ II.—De historia et reliquis monumentis 262
ART. IV.—De sensu communi vel de universali hominum consensu 264
Solvuntur difficultates 267

DISPUTATIO QUARTA

DE CRITERIO VERITATIS, UBI ETIAM DE CAUSIS ERRORUM ATQUE IGNORANTIAE

CAPUT I

Notio et existentia criterii 268

CAPUT II

Refutatis falsis criteriis, verum stabilitur.

ART. I.—Refutantur falsa criteria subjectiva 270
ART. II.—Utrum generale ac supremum veritatis criterium in auctoritate reponendum sit 276
Solvuntur difficultates 278
ART. III.—Statuitur verum criterium 280
Solvuntur difficultates 285

CAPUT III

De ignorantia atque errorum causis et remediis 287

LIBER II

De natura et elementis scientiae.

DISPUTATIO PRIMA

DE UNIVERSALIBUS

CAPUT I

Declaratur universalium conceptus.

ART. I.—Notio universalis investigatur 290
ART. II.—Quaenam unitas et aptitudo naturae universali competat. 292

Pag.

§ I.—Qualis sit unitas naturae universalis 293
§ II.—Qualis sit aptitudo essendi in multis..... 295

CAPUT II

De realitate atque existentia universalium.

ART. I.—Exponitur, et confutatur nominalismus..... 296
ART. II.—Exponitur et confutatur rigidus realismus 300
§ I.—Exponuntur variae sententiae..... 301
§ II.—Rejicitur universale separatum 303
§ III.—Rejicitur universale formaliter et complete in individuis existens 304
ART. III.—Solvuntur difficultates 307
§ I.—Pro nominalismo et conceptualismo..... 307
§ II.—Pro realismo Platonico..... 309
§ III.—Pro universali existente in individuis secundum unitatem naturae in omnibus repertam 311
§ IV.—Pro universali per indifferentiam..... 312

CAPUT III

Vera universalium explicatio.

ART. I.—Quomodo sit reale universale 314
ART. II.—Solvuntur difficultates..... 320
ART. III.—De causa efficiente universalium..... 322
Solvuntur difficultates..... 329

CAPUT IV

De proprietatibus ac divisionibus universalis.

ART. I.—Variae universalis proprietates 330
ART. II.—Quotuplex sit universale..... 331
§ I.—Genus..... 331
§ II.—Species et individuum 332
§ III.—Differentia 333
§ IV.—Proprium seu proprietas..... 333
§ V.—Accidens logicum 334

DISPUTATIO SECUNDA

DE PRINCIPIIS DEMONSTRATIONIS

CAPUT I

Notio et existentia principiorum.

ART. I.—Notio principii declaratur..... 334
§ I.—De propositione immediata et per se nota..... 337
§ II.—Utrum ad rationem propositionum per se notarum sufficiat, ut excludant medium cognitionis..... 339

Pag.

§ III.—Utrum ad rationem propositionis per se notae sufficiat carere medio quoad *esse*, et sic admittendae sint propositiones per se notae solum secundum se 340
ART. II.—Utrum admittenda sint aliqua prima principia simpliciter a priori indemonstrabilia seu propositiones per se notae..... 341
ART. III.—An et qualis admittendus sit habitus primorum principiorum..... 344

CAPUT II

Quomodo cognoscantur, et colligantur prima principia.

ART. I.—Utrum omnia principia inductione colligantur 346
ART. II.—Utrum assensus principiorum sit discursivus, atque an et quo pacto causetur ab experientia..... 351

DISPUTATIO III

DE DISCURSU AC DEMONSTRATIONE

CAPUT I

De discursu generatim.

ART. I.—In quo consistat essentia syllogismi..... 355
ART. II.—Quo pacto praemissae causent conclusionem..... 356
ART. III.—Utrum assensus praemissarum existere debeat simul tempore cum assensu conclusionis..... 360
Solvuntur difficultates..... 363
ART. IV.—Utrum ad inferendam conclusionem necessario requiratur praevia notitia de bonitate consequentiae..... 364
ART. V.—An et quomodo conclusio attingat praemissas, vel assensus praemisarum includatur in assensu conclusionis..... 365
Solvuntur difficultates..... 367
ART. IV.—Utrum discursu et ratiocinatione novae veritates detegantur..... 369
Solvuntur difficultates..... 370

CAPUT II

De demonstratione.

ART. I.—Quid demonstratio..... 373
ART. II.—De praerequisitis ad demonstrandum seu de praecognitis et praecognitionibus..... 377

Pag.

DISPUTATIO QUARTA

DE SCIENTIA

CAPUT I

Natura scientiae.

ART. I.—Quid sit scientia..... 380
§ I.—Notio scientiae declaratur..... 380
§ II.—An scholastica Theologia sit univoce scientia..... 382
§ III.—Quotuplex scientia..... 383
§ IV.—Discrimen scientiae a sapientia..... 388
§ V.—Discrimen scientiae ab arte et prudentia..... 389
§ VI.—Accuratior artis notio redditur..... 390
ART. II.—Qualenam debeat esse objectum scientiae..... 393
ART. III.—An scientia et opinio circa idem objectum ex diversis motivis simul in eodem intellectu esse queant..... 401

CAPUT II

De scientiae existentia et limitibus in humano intellectu.

ART. I.—Asseritur homini scientia..... 404
ART. II.—Utrum ratio humana rerum cunctarum notitiam assequi valeat..... 406
§ I.—An sint veritates absolute vel simpliciter humanum captum excedentes..... 408
§ II.—Quomodo possint a nobis cognosci veritates supra rationem positae..... 410
§ III.—Utrum, quae sunt supra rationem, sint contra rationem. 414
§ IV.—Utrum conveniens fuerit, ut Deus homini revelaret veritates, naturale lumen absolute non superantes.. 418

CAPUT III

De unitate ac multiplicitate scientiarum.

ART. I.—Undenam specificentur scientiae..... 420
ART. II.—Undenam sumant scientiae totales unitatem..... 422
ART. III.—De scientiarum subalternatione..... 425
§ I.—Utrum scientia subalternata existens in aliquo sine subalternante rationem habeat verae scientiae..... 426
§ II.—Utrum Theologia scholastica, quae ex principiis fidei conclusiones derivat, ac demonstrat, sit scientia subalternata scientiae Dei et Beatorum..... 427
ART. IV.—Generalis divisio et coordinatio scientiarum..... 428
ART. V.—Quo pacto inter se comparentur..... 434

Pag.

DISPUTATIO QUINTA

DE METHODO

CAPUT I

Exponitur ratio methodi.

ART. I.—Quid et quotuplex methodus 436
ART. II.—Generalia praecepta rectae methodi 440

CAPUT II

Methodi praecipuae ad trutinam revocantur.

ART. I.—Quid dicendum de methodica dubitatione Cartesii 443
ART. II.—Expenduntur reliquae celebriores methodi 446
§ I.—Methodus empirica 446
§ II.—Methodus rationalis vel rationalistica 447
§ III.—Methodus eclectica vel syncretica et systematica 449
§ IV.—Methodus scholastica 451

DIPUTATIO SEXTA

IN QUA EXPEDIUNTUR VARIAE QUAESTIONES CRITICAE CIRCA LOGICAM

CAPUT I

De indole Logicae.

ART. I.—Utrum Logica sit necessaria ad alias scientias assequendas 452
ART. II.—Utrum Logica sit ars, an vero scientia 454
ART. III.—Utrum Logica sit speculativa, an vero practica scientia. 456

CAPUT II

De objecto Logices.

ART. I.—Utrum voces sint objectum proprium directe ac per se consideratum a Logica 458
ART. II.—An res spectatae secundum suam entitatem sint objectum Logicae 460
ART. III.—Utrum objectum formale Logicae sint res prout cognitae seu secundum *esse* intentionale 461
ART. IV.—Utrum objectum formale Logicae sit ens rationis et secundae mentis intentiones 462
ART. V.—Quodnam sit objectum attributionis Logicae 464

LECTORI BENEVOLO

RATIO HUJUS OPERIS

Absoluto fusiori Philosophiae opere, ad Compendium ejusdem conscribendum me accinxi, hortatu impulsus eorum, quorum mihi vel levissima consilia praecepti loco sunt. In hoc novo aggrediendo labore, is mihi scopus fuit, ut summatim illa omnia proponerem, quae philosophica consideratione digniora judico, atque ad scholasticam Theologiam bene addiscendam necessaria esse multorum annorum me experientia docuit. Verum quia non omnibus licet hisce studiis eadem extensione atque intensione incumbere, duplici genere typorum utendum esse duxi: grandiori notabuntur ea, quae addisci ab omnibus hujus praestantissimae disciplinae studiosis oporteret; minutiori vero caetera, quae ad penitiorem rei notitiam pertinent. Si qui demum sint, qui plura desiderent, illos ad latius opus remitto.

Citationes adhibeo alias in ipso contextu, alias ad calcem. Quae loca hujus praesentis voluminis prae oculis habenda videbantur, ea in ipso contextu inter uncinos notavi: reliquas citationes ad calcem paginae apposui; meum vero alterum opus philosophicum designavi, omisso auctoris nomine, et indicato volumine ac numero. Vale, meique coram Dômino memento.

PROLEGOMENA IN UNIVERSAM PHILOSOPHIAM

I.—Definitio et ratio philosophiae

1. Quid Philosophia vi nominis.—Rectus ordo tractationis postulat, ut in ipso limine Philosophiae aliquam vel levissimam ejus notionem ac descriptionem adumbremus. Philosophia, si vim vocis spectes, ἀπὸ τοῦ φιλεῖν *(amare)* et σοφία *(sapientia)* idem sonat atque *amor* vel *studium sapientiae*. Nominisque primus auctor habetur Pythagoras, quem *Phliuntem ferunt venisse... ac cum Leonte, Principe Phliasiorum, docte et copiose disseruisse quaedam; cujus ingenium et eloquentiam cum admiratus esset Leon, quaesiisse ex eo, qua maxime arte confideret, at illum: Artem quidem se scire nullam, sed esse* Philosophum (1), id est, studiosum vel amicum sapientiae. Et exinde nomen *sapientis* immutatum est in nomen *Philosophi*, et nomen *sapientiae* in nomen Philosophiae. Spectato ergo usu scriptorum veterum, *Philosophus* et *Philosophia* idem modestiore vocabulo exprimunt, quod primis temporibus nomine *sapientis* ac *sapientiae* designabatur. Et sic perinde erit quaerere notionem Philosophiae, atque sapientiae. Verum sapientia ipsa in multiplici sensu accipi potest: quamquam ea videtur in hac materia esse ratio ejus, ut importet excellentiam in quavis arte vel scientia, sive scientiam rei perfectam et consummatam (2). Scientia vero perfecta et consummata tum dicitur, cum rem attingit, prout est in se, non solum secundum intrinsecas rationes et perfectiones, sed etiam secundum principia et causas omnes usque ad ultimas et supremas; sola enim ejusmodi cognitio explere potest plene desiderium perscrutandi, quid et quomodo, unde et cur res sit.

2. Quid Philosophia secundum rem.—Itaque illa est communissime recepta definitio, qua Philosophia dicitur

(1) Tullius Cicero, *Tusculan. quaest.*, lib. 5, cap. 3.
(2) Vide vol. 1, Introd., num. 1-3.

scientia rerum per causas supremas naturali lumine comparata.

Dicitur *scientia*, nempe cognitio certa et evidens per demonstrationem acquisita; hoc enim pacto definitur scientia in propria significatione, ut suo loco videbitur. Est *scientia per causas supremas;* per quae verba discrepat Philosophia a caeteris scientiis, quippe quae tantum requirunt, ut demonstrent per causam, at Philosophia id sibi proprium vindicat, ut ad supremas usque causas assurgat. Sic qui risibilitatem hominis cognoscit, ex eo quod homo sit admirativus, cognoscit illam scientifice, quia ratio vel causa proxima risibilitatis reapse stat in admirativo; philosophice autem non cognoscit, donec attingat rationalitatem, quae est ultima et suprema ratio risibilitatis.

Caeterum probe nota, causarum nomine hic venire sive veras causas, quarum notio et varietas in *Ontologia* explicatur, sive rationes tantum rei: verbo, quidquid apte responderi potest quaerenti, *cur* res sit. Sunt enim quaedam, v. g. praedicata divina, quae rationem quidem habent, non autem causam proprie dictam. Hinc plane vides, Philosophiam jure merito habendam esse instar coronae ac complementi reliquarum omnium scientiarum et naturalium disciplinarum; nam omnes ad aliquam Philosophiae partem revocari valent, et sub ea reapse militant. Cum vero in proximioribus duntaxat causis vel rationibus versentur, non possunt adaequatam objecti sui notitiam praebere, sed illam a Philosophia expectent, necesse est (1). Denique Philosophia dicitur *naturali lumine comparata*, ut distinguatur a Theologia dogmatica, quae scientia est et ipsa per causas ultimas, at non comparatur nativo rationis lumine, sed principiis revelatis innititur.

3. Probatur definitio.—Ratio definitionis est: a) consensus sapientum virorum, qui primo scientiam hanc coluerunt, nec aliter illam a caeteris distinxerunt, nisi quia supremas rerum cunctarum rationes causasque contemplatur.

b) Praeterea communis omnium opinio persuasum habere videtur, philosophicam scientiam tum solum haberi, cum res perfecte, atque adeo per causas noscitur: unde manarunt illae voces, *Philosophia* Historiae, *Philosophia* Juris, *Philosophia* Grammaticae, etc., quae profecto penitiorem Historiae, Juris, Grammaticae, etc., notitiam, principia ipsa rationesque supremas attingentem, portendit (2). Hinc innotescit primo

4. Philosophiae dignitas.— Nam scientiae praestantia dimetitur ex objecti nobilitate. Atqui nullum est objectum humanis scientiis propositum nobilius objecto Philosophiae; ipsa enim rerum cunctarum, quae cadere in considerationem alicujus scientiae possunt, investigat rationes maxime immateriales, simplices atque universales, quales sunt ra-

(1) Cfr. de hac re libell. period., *Razón y Fe*, vol. 1, pag. 66 seqq.
(2) Vide vol. 1, num. 3.

tiones altissimae ac supremae. At rationes hujusmodi profecto excellentiores per se sunt materialibus minusque simplicibus et universalibus. Deinde patet

5. Philosophiae utilitas, quae magna est α) tum respectu aliarum scientiarum, β) tum respectu morum, γ) tum denique respectu religionis ac supernaturalis Theologiae. Et primo quidem respectu scientiarum, quia his suppeditat prima principia universalissimasque, quibus egent, notiones. Sane quaevis scientia versari debet circa aliquod objectum aut divinum aut creatum. Cum igitur ad Philosophiam spectet rerum omnium, sive divinarum sive creatarum, supremas rationes contemplari, omnes aliae scientiae, objecta rationesque sub his supremis contentas considerent, oportet. Ac proinde harum scientiarum principia et pronuntiata tandem a principiis illis rationibusque superioribus suum valorem et firmitatem desument. In mores autem maximopere influit, atque adeo in ipsam directionem societatis, quia vita practica et operationis sequitur in homine vitam speculativam opinionum et idearum, quibus est imbutus. Theologiae demum servit Philosophia multis modis: primo, quia ipsa docet rectam rationem disserendi; deinde, quia plures enucleat rerum notiones, et tractat naturales veritates, quibus illa eget ad divina mysteria declaranda; praeterea, quia multas etiam veritates, divinitus revelatas, ipsa naturali rationis lumine confirmat, ac demonstrat; item, quia sophismata, contra religionis dogmata directa, Philosophiae beneficio dissipantur. Ut eam nunc taceamus rationem, quod philosophicis studiis rite excultum ingenium longe aptius inveniatur ad theologica aggredienda magnoque fructu peragenda (1). Nec vero famulatur duntaxat Theologiae Philosophia, sed revereri quoque debet illam, et audire, ducemque sequi, si quid doceat cum objecto suarum disquisitionum connexum. Cum enim quidquid Theologia ex divinae revelationis fontibus derivat, verum non esse non possit, Philosophia illius magisterio, ne aberret, suam conformare doctrinam tenetur.

6. Philosophiae possibilitas, quae a scepticis et posi-

(1) Vide vol. 1, num. 4; et libell. period., *Razón y Fe*, vol. 1, pag. 137 seqq.

tivistis negatur, probanda nunc non est. Capacitas enim mentis ad assequendam cum certitudine veritatem quam negant sceptici, et manifesta per se est, et mox suo loco confirmabitur, profligata istorum hominum insania. Posse quoque nos rerum causas, etiam supremas, scrutari, partim experientia innotescit, partim facto ipso per totam Philosophiae tractationem demonstrabitur: ex quo solo jam positivismi fatuitas patet, quamvis etiam postea speciali disputatione veniet explodenda.

II.—Philosophiae divisio

7. Philosophiae divisio in realem et rationalem.— Duplex proponi potest divisio Philosophiae accommodata ad praesentem tractationem. Prima, quae vulgo Platoni tribuitur, Philosophiam distribuit in *realem, rationalem* et *moralem.*

Realis agit de ente reali, seu de rebus secundum praedicata, quae illis conveniunt ex se ac nemine cogitante: eaque subdividitur in *Physicam*, seu naturalem Philosophiam, *Mathesim* et *Metaphysicam*, quarum rationes et objecta suis locis describentur. Philosophia rationalis agit de ente, quod vocant, rationis, nempe de rebus secundum praedicata illis convenientia ex peculiari aliquo modo, quo considerantur ab intellectu, ut si homo dicatur ac tractetur tamquan *species*, animal tamquam *genus*, etc. Ejusmodi pars Philosophiae appellatur *Logica*. Philosophia demum moralis est, quae agit de ente morali, videlicet de actibus moralibus vel de rebus aliis relate ad eosdem.

8. Philosophia speculativa et practica.—Altera divisio, frequentissima inter veteres scriptores, primum partitur Philosophiam in speculativam et practicam, quarum prima sistit in mera objecti consideratione, altera contemplationem objecti ad praxim aut operationem ordinat. Mox vero

Philosophia speculativa in *Physicam*, *Mathesim et Metaphysicam*, et practica in *moralem* Philosophiam et *Logicam* dispescitur. Omnes hae scientiae, seu partes Philosophiae, quaeque in suo ordine, supremas causas aut rationes objecti, suae considerationi propositi, investigat, quamvis aliae aliis perfectius (1).

Caeterum jam in numero partium Philosophiae non videtur recenseri *Mathesis*, quae amplissimam recentioribus temporibus obtinuit evolutionem rerumque tractandarum se-

(1) Vide vol. 1, num. 5.

getem. Quae vero *Physica* olim dicebatur, ad vitandam confusionem, melius *Philosophia naturalis* dicenda est, ac sub se complectitur *Cosmologiam* et *Psychologiam;* nam nunc scientia, quae vulgo nomen Physicae sibi proprium fecit, utpote quae in sensibilibus corporum phaenomenis et proximioribus eorum causis tractandis inhaeret, communiter habetur distincta a Philosophia.

III.—Philosophiae origo et progressus brevissime adumbratus

9. Philosophiae historia diligenti studio seorsim addiscenda est; sed quoniam in ipsa rerum tractatione mentio saepe occurrit systematum et scriptorum philosophicorum, jam nunc delibandum aliquid est de variis illius vicibus pro studentium commodo. Initium philosophandi factum est partim ex ipsa hominis indole, cui, ajente Seneca, natura dedit ingenium curiosum, partim ex primaeva traditione, primo homini a Deo data. Nam *naturaliter inest omnibus hominibus desiderium cognoscendi causas eorum, quae videntur, unde propter admirationem eorum, quae videbantur, quorum causae latebant, homines primo philosophari coeperunt* (1): nec dubitari potest, quin Deus Adamo infuderit plurimarum etiam rerum naturalium cognitionem, posteris traditione transmittendam, in qua semina prima scientiarum continerentur. Verum traditio haec primaeva, potissimum post Nöeticum diluvium, brevi videtur esse obliterata, vel certe turpissimis erroribus corrupta, ut patet ex antiquissimis, quae hactenus ad nos pervenerunt, scientiae vestigiis ac rudimentis. Soli Hebraei diu conservarunt traditionem veramque de Deo uno et infinite perfecto, itemque de dignitate hominis, de religione ac moribus doctrinam, a Prophetis divinitus missis ac populi magistris traditam et commendatam. Ex Hebraeis autem non pauca didicisse graecos Philosophos, valde credibile videtur. In reliquis populis, qui celebrius nomen hac in re reliquerunt, numerandi sunt Indi, Sinenses, Chaldaei, Persae, Phoenices et Aegyptii; intra Europam vero, praeter Graecos et Romanos,

(1) S. Thom., *Metaphys.* lib. I, lect. 1.

aliquam laudem sapientiae assecuti sunt Zamolsis in Thracia, Anacharsis in Scythia, Druidae in Gallia, Turdetani in Hispania, in Italia Etrusci et Siculi (1).

Porro prae caeteris nationibus eminuit Graecia, quae, quamvis serius ad philosophandum accessit, postea tamen Romae romanique imperii ac totius Europae magistra effecta est.

Graeci Philosophi antiquiores.—*Apud Graecos*, inquit S. Thomas, *primi famosi in scientia fuerunt quidam pöetae theologi, sic dicti, quod de divinis carmina faciebant. Fuerunt autem tres, Orpheus, Musaeus et Linus, quorum Orpheus famosior fuit. Fuerunt autem tempore, quo Judices erant in populo judaeorum* (2). Secuti sunt pöeta Homerus (1000 ann. a. C.) et Hesiodus (800 ann. a. C.) ac septem illi viri, qui *Sapientes* dicti sunt, Thales milesius, Pittacus mitylenaeus, Salon atheniensis, Chilon lacedemonius, Periander corinthius, Cleobulus lydius, Bias prienensis.

Verumtamem historia graecae Philosophiae in tres aetates dividi potest, quarum prima *adolescentiam*, altera *virilitatem*, tertia *senectutem* exhibet graecae sapientiae: prior a Thalete ad Socratem (ab anno 600 ad 400 circiter a. C.); secunda à Socrate ad propagationem graecae Philosophiae inter romanos (ab anno 400 ad 60 circiter a. C.), tertia excurrit usque ad finem scholae philosophicae Atheniensis, regnante Justiniano Imperatore.

10. Variae aetates sectae philosophicae in Graecia. Prima aetas.—Prima aetas quatuor praecipuas scholas numerat: *jonicam*, auctore Thalete; *pythagoricam* seu *italicam*, principe Pythagora; *eleaticam*, magistro Xenophane colophonio, aequali Pythagorae; *atomisticam*, quae a Leucippo habuit initium, et materialismum professa est. Inter primam hanc et secundam aetatem extitit secta *Sophistarum* (3).

11. Socrates ejusque nobiliores discipuli. Altera aetas graecae Philosophiae.—Altera aetas graecae Philosophiae, quam jure cum quibusdam ideo vocaveris *psychologicam* vel *anthropologicam*, quia diligentius in humanae naturae studium incubuit, a Socrate ducit exordium, a qua etiam *socraticae* nomen accepit. Moralem praecipue ac theologicam coluit Socrates doctrinam: cujus est illa sententia: *Nosce te ipsum*. Multos habuit discipulos, a quibus novae scholae institutae sunt, nempe *Cynica* ab Antisthene, sic dicta vel ex loco Kynosargo, ubi docebat Antisthenes, vel ex morum vitaeque, quam profitebantur sectatores, asperitate ac libertate mores aliorum mordendi, atque improbis allatrandi; *Cyrenaica*, ab Aristippo fundata: *Megarica*, fundata ab Euclide megarico, dicta etiam *eristica*, ob ardentissimum, quo patroni ejus tenebantur, studium dialecticarum disputationum; a qua vix discriminatur *Elidensis*, quae Phaedonem auctorem agnovit (4).

Plato et Academia.—Sed illae sunt prae caeteris nobilissimae a Socratis discipulis, Platone atque Aristotele, pro-

---

(1) Vide vol. 1, num. 6-12.
(2) S. Thom., *Metaphys.* lib. 1, lect. 4, paragr. g.
(3) Vide vol. 1, num. 14-18.
(4) Vol. 1, num. 18-22.

fectae scholae, quae Academiae ac Lycei nomen obtinuerunt.

Academia dicta esse putatur vel ex nemoroso loco in suburbano Athenarum, vel ex Academo, amico Platonis, ad quem locus ille pertinebat. Plato vero, cui *divini* cognomentum factum est, vir ingeniosissimus fuit et egregius scriptor, cujus doctrinam miris laudibus extulerunt non pauci, et Philosophorum principem praedicarunt, multi etiam illustrarunt commentariis, vel certe tractatus philosophicos ad illius mentem concinnarunt. Non tamen caruit naevis, iisque gravissimis (1). Nobilissimus inter discipulos Platonis fuit

Aristoteles et schola peripatetica.—Aristoteles, Stagirites, ex exiguo Thraciae oppido, Macedonum regno adjuncto, dictus etiam *Philosophus* ob magnam ejus sapientiam, in qua ethnicos omnes superasse videtur. Docuit in Lyceo prope Athenas; ejusque discipuli *Peripatetici* dicti sunt, eo quod magistrum deambulantem audirent. Multa scripsit opera, non solum de re philosophica, verum etiam de Rhetorica et Pöetica: Philosophiam vero tractavit universam, saltem excepta Mathesi (2). Laudatores habuit plurimos multosque obtrectatores, praesertim inter neotericos, veteris sapientiae osores; interpretes vero, commentatores et asseclas nactus est propemodum infinitos. In commentatoribus autem, ut omittam plures antiquiores, specialis mentionis digni sunt Albertus M., S. Thomas, Joannes Duns Scotus, Dominicus Soto, cardin. Franciscus Toletus,

---

(1) Vol. 1, num. 22-24.

(2) *Logicam* docuit in *Praedicamentis* seu *Categoriis* et in libris *de Interpretatione* seu *Perihermenias, Analyticorum (Priorum ac Posteriorum), Topicorum* et *Elenchorum; Physicam* seu Philosophiam naturalem in octo libris de *Physico auditu* vel *auscultatione*, quatuor de *Coelo et Mundo*, duobus de *Generatione et Corruptione*, quatuor *Metereologicorum*, tribus *de Anima*, novem de *Historia animalium*, quatuor *de Partibus animalium*, uno de *Incessu animalium*, quinque *de Generatione animalium*, et in libris, qui inscribuntur *Parva naturalia; Metaphysicam* in libris *Metaphysicorum*.

Moralem demum Philosophiam in libris *Ethicorum ad Nicomachum*, et in libris *Politicorum*.

Alia praeterea numerantur spuria *De Plantis, Physiognomica, Mechanica; de Coloribus*, de *Audibilibus*, de *Spiritu*, de *Proprietatibus Elementorum, de Mundo ad Alexandrum*, de *Lineis insecabilibus, Problemata*, de *admirandis audibilibus*, etc.

De re morali sunt etiam *Magna moralia, Ethica ad Eudemum, Oeconomica et de Virtutibus*, quae inter spuria opera Aristotelis a recentioribus amandantur. Alia etiam videtur Aristoteles scripsisse opera, quae perierunt. Cfr. Fonseca, *Commentar. in libros Metaphysicor. Arist.*, lib. I, Prooem., cap. 4.

Petrus Fonseca, Conimbricenses, Sylvester Mauri. Ea vero prae caeteris est insignis gloria Stagiritae, ut illius doctrina, omni erroris naevo purgata atque ex sacrae Theologiae magisterio, Sanctorum PP., ac praesertim S. Thomae et Scholasticorum opera, perfecta et perpolita et omnino christiana facta, per plura saecula regnaverit inter Doctores catholicos, et nostris temporibus a SSmo. Domino nostro Leone XIII in pristinum honorem sit restituta et magnopere commendata. Jam si Aristotelem Platoni comparare velis, quod jam alii fecerunt, videbis profecto Platonem eloquentia et arte dicendi excellere, doctrinae autem laude discipulo inferiorem fuisse (1).

Zeno Citticus et Stoici.—Sub idem tempus Zeno Citticus (ann. 340 a. C.) stoicam instituit scholam, sic dictam ex porticu (στοά), quo alumni ad illum audiendum Athenis confluebant. Stoici moralem potissimum Philosophiam coluerunt, Logicam etiam amplificarunt, Physicam autem pantheismo vitiatam tradiderunt (2).

Epicurus.—Suppar fuit Zenoni Cittico Epicurus (337-270 a. C.) cujus secta finem hominis ultimum in voluptate reponit, et materialismum professa esse dicitur (3).

Pyrrho et Sceptici et Academici.—Per idem tempus vixit Pyrrho Eleus (340-288 a. C.), qui, dissidiorum et concertationum inter philosophicas sectas pertaesus, scepticismum invexit. Scepticismum quoque professi sunt Arcesilas pritaneus (circa ann. 316 a. C.), institutor secundae Academiae, et Carneades (215-130 a. C.), tertiae Academiae auctor (4).

12. **Tertia aetas graecae Philosophiae. Neoplatonismus.**—Tertiam aetatem graecae Philosophiae quibusdam placuit appellare *theosophicam*, propterea quod in ea cognoscendo *Absoluto* adlaboratum est, potissimum in Neoplatonica schola. Hac aetate Romam invecta est graeca Philosophia.

Philosophi romani.—Quinque praecipue apud Romanos floruere sectae, pythagorica, epicurea, academica, sto-

---

(1) Cfr. vol. 1, *Introduct.* num. 24-27. (2) Cfr. vol. 1, loc. cit., num. 27.
(3) Vol. 1, loc. cit.. num. 28. (4) Ibid., num. 29-32.

ica et peripatetica. Pythagoricae addictum fuisse ferunt inter alios pŏetam Ennium et Apollonium Tyanaeum, insignem nebulonem; epicureae T. Lucretium Carum; academicae Brutum et Varronem ac M. Tullium Ciceronem: Stoicae Senecam, Epictetum et imperatorem M. Aurelium Antoninum. Peripateticam doctrinam Romae professus est Andronicus Rhodius (80 a. C.), et pauci alii; platonicam Thrasyllus, qui vixit sub Augusto et Tiberio; Alcinous (saec. II post. C.); Maximus Tyrius (180 p. C.); Plutarchus; Galenus medicus aliique; scepticam inter alios Aenesidemus et Sextus Empiricus (1).

13. Philosophi judaei.—Judaei, quamdiu traditionem divinam revelatamque doctrinam custodierunt, nullum philosophicum systema praeformaverunt; sed postea sparsi per diversas Asiae Minoris, Graeciae atque Aegypti regiones, dogmata sua cum Graecorum doctrinis permiscuerunt, eclecticismum quemdam conflantes. In quibus numerandi sunt Aristobulus, qui vixit Alexandriae sub Ptolomaeo Philometore, Philo ac Flavius Josephus. Eamdem viam ingressus est platonicus Numenius Apameensis, qui eo potissimum intendit, ut Platonem cum Pythagora conciliaret, et utriusque doctrinas perficeret cum religiosis traditionibus ex India et Aegypto derivatis, et sic prima jecisse videtur fundamenta Neoplatonismi alexandrini (2).

14. Neoplatonismus sibi proposuit ex diversis sectis philosophicis, excepta epicurea, optima quaeque atque adversariorum telis minus patentia *seligere*, atque in unum corpus *colligere:* unde ratio haec philosophandi nomen accepit *eclecticismi* et *syncretismi*. Et quoniam in hac collectione doctrinae prae caeteris primas habuit platonica, systema hoc dictum quoque est *Neoplatonismus*, quod nomen aptius est nomine *Philosophiae Alexandrinae*, quo etiam appellatum est, quia nec omnes Alexandriae viri docti neoplatonismum professi sunt, neque hic Alexandriae duntaxat sectatores habuit. Habuit quoque neoplatonismus cognomen *enthusiastici*, quia ejus asseclae non raro jactabant inspirationem atque afflatum quemdam (ἐνθουσιασμὸν) divinum.

Praecipui neoplatonici scriptores.—Hujus sectae auctor fuisse dicitur Potamon Alexandrinus, cui successit Ammonius *Saccas*, cujus principes discipuli fuere Longinus, Herennius et Plotinus. Longinus, circa initium saeculi III p. C. natus, scripsit tractatum *de Sublimi*, in cujus discipulis praecipue numerantur Zenobia, regina Palmiren-

(1) Vol. 1, loc. cit., num. 32-39. (2) Vol. 1, loc. cit., num. 39-41.

sis, et Porphyrius, impudentissimus ille christianae religionis desertor et osor, qui scripsit commentarios in *Timaeum* Platonis et Introductionem seu Εἰσαγωγὴν in Aristotelis Dialecticam, ubi de quinque *Praedicabilibus*, et alia quae periere. Verum princeps scholae neoplatonicae fuit Plotinus (250 † 270 p. C.), auctor Enneadum, in quibus docuit pantheismum. In praecipuis etiam neoplatonismi assertoribus recensendi sunt Jamblicus, discipulus Porphyrii et emulator in odio contra christianam religionem, quem multi magistrum habuerunt, et Proclus, cognominatus *Diadochus*, qui et ipse plures numeravit discipulos, immo et discipulas, ut v. g. Hippatiam, quae publice docuit Alexandriae Philosophiam non sine plausu (1).

15. Philosophia christiana.—Interea sacrosancta Religio et Ecclesia Christi Domini nostri propagabatur, ac de acerrimis hostibus gloriosissimum triumphum ubique reportabat, doctrinam divinitus revelatam edocens, mores corrigens, et ipsas etiam humanas scientias purgans erroribus. Et initio quidem Deus ad tantum opus noluit viros eruditos sapientesque adhibere, ut sua omnipotens virtus magis eluceret; at mox humanorum etiam praesidiorum adjumentum non est aspernatus. Quamquam enim nonnulli Patres Ecclesiae interdum acerbius invecti sunt adversus veteres Philosophos, ac nominatim adversus Aristotelem et Platonem; alii tamen non dubitarunt plura, quae ab ethnicis, ipso naturae lumine duce, vere sapienterque dicta fuissent, decerpere, atque in revelatae doctrinae commodum utilitatemque convertere.

Apologetae ac Patres Ecclesiae.—Quo in opere praeiverunt S. Justinus et alii Apologetae; mox secuti sunt S. Irenaeus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Arnobius, Lactantius, Athanasius, Basilius, uterque Gregorius, Nazianzenus et Nyssenus, Chrysostomus, Augustinus, Nemesius aliique, qui non solum notarunt errores graecae Philosophiae, verum etiam armis rationis saepe pro fide catholica contra haereticorum ethnicorumque impugnationes strenue dimicaverunt (2). Saeculo v et vi floruerunt Claudianus Mamertus, Marianus Capella et praesertim Anitius Manlius

(1) Vol. 1. loc, cit., num. 41-45.

(2) Vol. 1, loc. cit., num. 45-48.

Severinus Böetius (n. 470 † 525), qui plures libros de Philosophia conscripsit, atque etiam Magnus Aurelius *Cassiodorus* (n. 480 † 575), qui et ipse scripsit de re philosophica. Saeculo autem VII et VIII magnam doctrinae laudem assecuti sunt S. Isidorus Hispalensis († 636) aliique Patres in Hispania, Venerabilis Beda (n. 673 † 735) et Alcuinus (n. 735 † 804) in Anglia et Gallia, per Orientem Joannes Philoponus († 608) Alexandriae, S. Joannes Damascenus (n. 676 † 754), Michäel Psellus et Photius. Atque ita longo labore Patrum et ecclesiasticorum scriptorum formari coepta est Philosophia christiana, quae postea opera Scholasticorum summum incrementum et splendorem obtinuit, et culmen visa est attingere (1).

16. Arabes philosophi praecipui.—Circa IX saeculum videtur florere coepisse apud Arabes studium scientiarum, patronis principibus generis Abissidarum, ac nominatim *Al-Manzori* (regnavit ab anno 753 ad 775), *Al-Mohdi* († 784), *Harauni al-Raschid* (regnavit a 786 ad 808), *Al-Mamouni* (regnavit ab 813 ad 833) et *Motusem* († 841), qui et graeca opera in arabicum sermonem convertenda curarunt, et scholas aperuerunt, et libros undique studentium commodo collegerunt. Arabes coluerunt Philosophiam, Mathesim et Medicinam; in Philosophia vero Aristotelem potissimum secuti sunt. Prae caeteris nominari merentur Al Kendi (Abu Iusuf Ebn Eschak *Al Kendi)*, medicus, Alpharabius (Abu Narr Mahomet Ebn Tarkam *Al Farab)* mortuus circa annum 950, nec raro laudatus a Scholasticis; Avicenna (Abu Ali al Hosain *Ebn Sina)* celeberrimus inter arabes medicos (n. circa 980 † 1036); Algazel (Abu Hamed Mohammed Ebn Achmed *Al-Gazali* (n. 1058 † circa 1111), qui fuit scepticus. Hos subsecuti sunt arabes hispani Avempace *(Ebn Badja)* natus Caesaraugustae sub fin. saec. XII et mortuus ann. 1138; Tophail (Abu Dsafer Ebn *Thophail*, accitanus (de Guadix) mortuus circa 1185; et princeps inter arabes Aristotelis commentatores, Averroes (Abul Walid Mahomed Ebn Achmed Ebn Mohamed *Ebn Rosch)* cordubensis, dictus per antonomasiam *Commentator* (2).

(1) Vol 1, loc. cit., num. 48-52, (2) Vol. 1, loc. cit., num. 52.

Hebraei nobiliores in Hispania.—Post hos arabes floruerunt in Hispania duo Hebraei prae caeteris, Avicebron *(Ebn Gebirol)* malacitanus, saepe citatus in suis operibus a S. Alberto M., Gulielmo Parisiensi, S. Thoma et aliis Scholasticis, et Maimonides (Moises *ben Maimoum)* cordubensis (n. circa 1135 † circa 1204), satis et ipse notus veteribus (1).

17. Philosophia Scholastica.—Sed jam de scholastica Philosophia dicendum est, cujus nomen primum ad eos designandos adhibitum, qui in scholis, a Carolo M. imperatore institutis, maxime eminebant; mox iis duntaxant tributum est, qui certa methodo theologicas et philosophicas disciplinas tractabant, nempe apte definiendo, dividendo, sententiam in quavis quaestione tenendam perspicua propositione, ad formam syllogisticam exacta, demonstrando, ac demum argumenta contraria dissipando. Quare tres videntur scholasticae Philosophiae characteres: 1.° haec, quam modo innuimus, methodus tractandi; 2.° maxima pars doctrinae in Philosophia ex peripatetica Aristotelis schola est hausta; 3.° arctissime connexa est cum Theologia, quam velut ancilla dominam reveretur, et audit in iis omnibus, quae cum Philosophiae objecto necessariam habent connexionem. Caeterum triplex a quibusdam distingui solet aetas scholasticae Philosophiae vel etiam Theologiae: prima formationis vel adolescentiae, altera virilis roboris, tertia senectae.

18. Prima aetas scholasticae doctrinae, si ejus exordia a *schola palatina* a Carolo M. fundata, vel ab illis aliis, quae tempore Cassiodori florebant in religiosorum coenobiis, repetas, antiquissima est. Clarius fortasse versus saeculum nonum illius apparent initia, inde a Joanne Scoto Erigena (n. 810), pantheista. Circa idem floruere archiepiscopus maguntinus, Rhabanus Maurus († 856), Haymo episcopus Alberstatensis, Henricus Augustodunensis, Gerbertus, qui, circa medium saeculum x natus, scientias didicit in Hispania sub Atone, Vicensi episcopo, et mox ad summum Pontificatum evectus, Sylvestri II nomen accepit; et Lan-

(1) Ibid.

francus episcopus Cantuariensis. Saeculo XI exortae sunt inter Scholasticos acres disputationes de universalium natura, quae non parum acuerunt ingenia.

Nominalismus et realismus. Praecipui doctores hujus aetatis.—Nominalismum propugnarunt, ut celebriores tantum nominem, Joannes Roscellinus et Petrus Abaelardus (n. 1073 † 1147), qui contra Fidem errarunt. Contra hos aliosque nominalistas dimicarunt S. Anselmus Cantuariensis (n. 1033 † 1109), S. Bernardus Claravallensis (n. 1091 † 1153), et Gulielmus Campellensis, qui in errorem contrarium exaggerati realismi incidit. Ad eamdem aetatem pertinent Bernardus Carnutensis, Hugo a S. Victore (n. 1096 † 1140). Richardus a S. Victore († 1173), Joannes Sarisburiensis (n. circa ann. 1110 † 1180), Alanus de Insulis (n. 1114 † 1203), pantheistae Amalaricus del Bene († circa 1207), ac David de Dinant, quorum errores ab Ecclesia damnati sunt, ac celeberrimus Petrus Lombardus, dictus *Magister Sententiarum* († 1164), episcopus parisiensis, cujus opus *(Sententiarum quatuor libri)* diu in scholis adhibitum et explicatum, praeclarissimis commentariis illustratum est a S. Thoma aliisque summis Doctoribus (1).

19. Altera aetas scholasticismi, eaque nobilissima, ab ineunte saec XIII ad Durandum usque protenditur, ac jure merito dicitur aurea aetas *Scholasticismi*. Maxima in ea floruere ingenia, quae acceptam ex praecedenti aetate doctrinae haereditatem diligenti studio assiduoque labore mirum in modum auxere. Non parum etiam juvit, ut tantos facerent scientiae progressus, majus commercium ingeniorum europaeorum cum orientalibus arabibus et hebraeis, ope militum Cruciatorum, cognitioque operum quorundam Aristotelicorum, quae prius a nostratibus ignorabantur, ac novae et accuratiores Stagiritae versiones et commentaria Alexandri Aphrodisaei, Simplicii, Philoponi, Averrois caeterorumque arabum et hebraeorum Philosophorum, de quibus superius diximus. Omnibus hisce instructi praesidiis ingeniosissimi viri, omnes fere in religiosis conventibus commorantes, divinae gloriae religionisque propugnandae atque explicandae

(1) Vol. 1, loc. cit., num. 53-56.

studiosi, volumina majorum diurna et nocturna versantes manu, et Philosophiam et Theologiam scholasticam ad altissimam gloriam evexere. In quibus numerantur e Sacro Ordine S. Francisci Alexander Halensis, dictus *Doctor irrefragabilis* († 1245); Gulielmus Parisiensis († 1249); Albertus Magnus e Sacro Praedicatorum Ordine (n. 1193 vel 1205 † 1280), *Doctor universalis*, magister S. Thomae; Raymundus Martin, hispanus († circa 1286) e S. Praedicatorum Ordine; Vincentius Bellovacensis († circa 1264) ex eodem S. Praedicatorum Ordine; S. Bonaventura (n. 1221 † 1274), *Doctor Seraphicus*, e S. Ordine S. Francisci; S. Thomas Aquinas (n. 1225 † 1274) e S. Praedicatorum Ordine, *Doctor Angelicus*, qui jure merito habetur maximus omnium Theologorum et Philosophorum, estque universalis magister omnium, cujus *summa theologica* innumeris sapientissimorum virorum commentariis illustrata est, eademque ac caetera opera omnibus legentibus semper praebuerunt sanum, solidum, securissimum doctrinae pabulum; Rogerius Baco (n. 1214 † 1294), *Doctor mirabilis*, e S. Ordine S. Francisci; Petrus Hispanus, auctor *Summularum logicalium;* Henricus Goetals *Gandavensis* († 1293), *Doctor solemnis;* Richardus a Media Villa (Middletown), *Doctor solidus*, e S. Ordine S. Francisci; Joannes Duns Scotus (natus post med. saec XIII † post 1307), *Doctor subtilis*, ex eodem sacro S. Francisci Ordine, atque Aegidius Columna, de quo mox.

20. Thomistae et Scotistae.—Sub nomine Doctorum Angelici et Subtilis, duae per id tempus institutae sunt scholae, *thomistica* et *scotistica*, quae tot tantaque initurae erant certamina de quaestionibus, sive philosophicis sive theologicis, nondum Ecclesiae judicio definitis, sed liberae catholicorum Doctorum disputationi permissis.

Clariores Thomistae.—Inter nobiliores hujus aureae aetatis Thomistas principem locum tenet Aegidius Columna, alumnus et insigne decus Augustiniani Ordinis, Doctor *fundatissimus* (n. 1247 † 1316); nominandi etiam sunt Hervaeus Natalis († 1323), Joannes Parisiensis, Gulielmus Tornacensis et, aliis omissis, Alphonsus Vargas, toletanus, praeclarum decus Venerabilis Augustinianae Familiae († 1366), qui

egregium tractatum *de anima* et commentarios in 1.um librum Sententiarum conscripsit (1).

Scotistae celebriores fuere Franciscus Mayronis († 1325), *Doctor Illuminatus* et *Magister abstractionum;* Antonius Andreas, ex Aragonia, *Doctor dulcifluus* († 1320); Joannes Bassolis, *Doctor ornatissimus;* Petrus Aureolus († 1320), *Doctor facundus;* Walterius Burlaeus (Burleigh) *Doctor planus et perspicuus* (n. 1275 † circa 1337).

Raimundus Lullus et Durandus.—Per idem tempus floruit Raimundus Lullus, hispanus (n. 1235 † 1315), vir non uno nomine mirandus, de quo tam varie loquuntur scriptores, aliis illum ad sidera extollentibus, aliis errores atque etiam haereses in illius libris notantibus. Claudat agmen Scholasticorum secundae aetatis Durandus a Sancto Portiano, qui, quamvis fuerit e Sacro Praedicatorum Ordine, non potest tamen Thomistis accenseri, immo fuit nimis liber et temerarius interdum in opinando (2).

21. **Tertia scholasticismi aetas** incipit paulo ante medium saeculum XIV, ac desinit post medium saeculum XV, in qua scholastica Philosophia et Theologia non parum a suo splendore ac dignitate decidit (3). Hoc tempore, praeter thomisticam et scotisticam scholam, tertia apparuit, nempe *Nominalium*, quorum doctrinam, a Roscellino et Abaelardo propugnatam ac diu postea oblivioni traditam, instauravit Gulielmus Ockam, e Sacra Franciscanorum Familia, dictus *Doctor singularis* et *invincibilis* itemque *venerabilis inceptor* († 1343 vel 1347), vir turbulentus et parum tutus. Quem secuti sunt alii Nominalistae, Joannes Buridamus, Albertus a Saxonia; Gregorius Ariminensis, e Sacro Ordine S. Augustini († 1358), Gabriel Biel († 1495). Realismum vero propugnarunt Thomas Bradwardine, Thomas Argentinas e Sacro Ordine Eremitarum S. Augustini, Marsilius ab Inghen, dictus *Ingenuus*, scotista Burlaeus, de quo supra, et thomista Robertus Holcot († 1349) ac Petrus de Alliaco (d'Ailly) († 1425), quem tamen alii (4) inter Nominales recensent.

(1) Vide *Postrema saecula sex Religionis Augustinianae*, vol. 1, pag. 227-229. Tolentini, 1858. (2) Vol. 1, loc. cit., num. 68-72.

(3) Causas hujusce rei varias exponit cardin. Gonzalez in *Historia*, tom. 2, paragr. 73.

(4) Vide v. g. Tennemann, *Manuale della filosofia*, tom. 2, paragr. 272.

Tostatus, Gerson et alii.—Per idem tempus haud mediocrem doctrinae laudem assecuti sunt Raimundus Sabunda barcinonensis, Joannes Gerson, Nicolaus Cusanus et Alphonsus a Madrigal, vulgo dictus *Tostatus* et *Abulensis* (1).

22. Aetas restaurationis (renacimiento).—Interea circa medium saeculum xv initium coepit periodus illa, quae *restaurationis* (renacimiento, renaissance), dicta est: in qua ob causas a scriptoribus historiae philosophicae enumerari solitas (2), plures enatae sunt sectae, quae tamen fere famosiores antiquitatis scholas imitatae sunt, praecedentiumque Philosophorum doctrinas sub novis formis in medium produxerunt.

23. Platonici. Platonem secuti sunt Georgius Gemistus Pletho, cardin. Bessario (n. 1395 † 1472), unus e Patribus concilii Florentini, in quo pro unione Ecclesiae graecae cum latina laboravit: Marsilius Ficinus (n. circa 1433 † 1499), ejus discipulus Joannes Picus a Mirandula (n. 1463 † 1494), qui tamen potius eclecticus, quam platonicus, dicendus est, aliique (3).

24. Aristotelici Alexandrini et Averroistae. Inter Aristotelicos numerantur plures, qui mox in duas factiones sese sciderunt, in *Alexandrinos* et *Averroistas*, quorum primi Alexandri Aphrodisaei, secundi Averrois placita et interpretationem aristotelicae mentis praeferebant. Inter alexandrinos celebriores numerantur Petrus Pomponatius (n. 1462 † 1524), Simon Porta († 1555), Paulus Jovius (n. 1483 † 1552), Julius Caesar Scaliger (n. 1484 † 1559), hispanus Joannes Genesius Sepulveda (n. 1490 † 1573) aliique. Averroistarum vero castra secuti sunt inter alios Marcus Ant. Zimarra, Augustinus Niphus, Andreas Cesalpini, medicus Clementis VIII, et impius Caesar Vanini, qui decreto senatus Tolosani combustus est (4).

25. Aristotelis impugnatores. Aristotelem acerrime impugnarunt Marius Nizzolius, insignis Grammaticus, Petrus Ramos (La Ramée), haereticus Calvinista, Desiderius Erasmus (n. 1467 † 1536), Laurentius Valla (n. 1415 † 1465), Bernardinus Telesius, Franciscus Patritius, Jordanus Brunus, pantheista et haereticus Romae combustus ob suos errores ac defectionem a fide catholica; Galilaeus Galilaei (n. 1564 † 1642), Thomas Campanella (n. 1568 † 1639), e sacro S. Dominici Ordine; et aliis omissis, Franciscus Baco a Verulamio, iniquissimus peripateticae scholae contemptor, nec minus iniquus osor syllogismi, magnusque inductivae methodi laudator, quem summis quidem laudibus extulere quidam recentiores, parva tamen habuit merita in scientiis, nulla in Philosophia. His adjungi potest, praeter alios, Thomas Hobbes anglus (n. 1588 † 1679) impius materialista (5).

26. Naturalium scientiarum cultores.—Quidam horum et naturales et mathematicas coluerunt scientias: in quorum studio eminuerunt etiam Nicolaus Copernicus (n. 1472 † 1543), Ticho-Brahe et Keplerus (n. 1571 † 1630), Andreas Laguna, segoviensis (1499 † 1560), Joannes

(1) Vol. 1, loc. cit., num. 72-75.
(2) Vide v. g. cardin. Gonzalez, in *Historia*, tom. 5, paragr. 1.
(3) Vol. 1, loc. cit., num. 76. (4) Vol. 1, loc. cit., num. 77. (5) Ibid., num. 78.

Huarte, bearnensis, medicus hispanus Michael Servet, inventor circulationis sanguinis, pantheista et haereticus Genevae combustus, Gomez Pereira methymnensis (Medina del Campo) et Oliva Sabuco de Nantes, complutensis foemina. Huc etiam revocari possunt medici theosophi Paracelsus (Philippus Bombat ab Hohenheim, n. 1493 † 1541), Hieronymus Cardanus (n. 1501 † 1576) et uterque Van Helmont, Joannes Baptista et filius Franciscus Mercurius aliique, qui magia naturali, alchimia, astrologia, cabbala et theurgicis operationibus delectabantur (1).

Liberi nullique addicti scholae philosophicae fuerunt inter alios Ludovicus Vives, valentinus (n. 1492 † 1540), Sebastianus Foxus Morcillo, hispalensis, Franciscus Vallés, medicus Philippi II, et Isaac Cardoso.

27. **Philosophi morales.** — De morali Philosophia scripsere inter alios in hac eadem restaurationis aetate Nicolaus Machiavellus (n. 1469 † 1527), cujus doctrinam, tyrannidi faventem docentemque gubernandi artem astutia, dolo et perfidia, confutavit P. Petrus Ribadeneira, e Societate Jesu, in praeclaro suo opere *El Príncipe cristiano*. Nec praetermittendus est Hugo Grotius, batavus (1583 † 1645), qui, quamvis e partibus Calvinistarum esset, bene tamen afficiebatur erga catholicam religionem, nec male de Scholasticis sentiebat. Scripsit de *Jure pacis ac belli*, ac generatim habetur auctor et inventor scientiae Juris publici, quamvis non ipse hanc scientiam re vera invenit, sed potius doctrinam, a S. Thoma aliisque catholicis Doctoribus, ac nominatim a Suarezio in suo egregio opere de *Legibus* praeclare traditam, in unum corpus redegit (2).

Sceptici. — Nec defuere per id tempus sceptici; in quorum numero computantur galli Michäel Montagne ac Petrus Charron, et lusitanus Franciscus Sanchez (3).

28. **Scholastici recentioris aetatis: Thomistae.** — Sed veniamus jam ad Scholasticos, quibus reapse floruit haec aetas restaurationis, quae duravit per totum saeculum XVI usque ad medium fere saeculum XVII. In thomistis illustriores fuerunt Dominicus a Flandria († 1500), Joannes Capreolus, qui post medium saec. XV floruit, ac *Princeps Thomistarum* dictus est, habeturque unus e fidissimis Aquinatis interpretibus; Mathias Aquarius, Paulus Soncinas, Thomas de Vio cardinalis Cajetanus, celeberrimus in S. Thomae commentatoribus; Joannes Chrysostomus Javellus, Franciscus de Silvestris, vocatus *Ferrariensis*, qui egregium conscripsit commentarium in libros *Summae contra Gentiles*, Franciscus Victoria, Dominicus Soto, Melchior Canus, Dominicus Bañez, Bartholomaeus de Medina, Joannes Paulus Nazarius, Gonzalez Albelda, Joannes Martinez de Prado, Joannes a S. Thoma, qui omnes, et alii multi, fuerunt clarissima lumina venerabilis Ordinis Praedicatorum. Eidem scholae thomisticae adhaeserunt RR. PP. Car-

(1) Ibid., num. 78. (2) Vol. 1, loc. cit., num. 81. (3) Vol. 1, loc. cit., num. 82.

melitani, qui praeclarum Cursum philosophicum ediderunt *Collegii Complutensis S. Cyrilli Discalceatorum Fratrum Ordinis B. Mariae de Monte Carmeli;* hunc Cursum, adjecta Metaphysica et Ethica, complevit gallus P. Blasius a Conceptione, ex eadem doctissima juxta et sanctissima Familia (1).

29. Scotistae.—Scotisticam scholam sectati sunt Joannes Major, scotus, Doctor parisiensis, et Petrus Tartaretus, Franciscus Lichettus, Antonius Trombetta, Joannes Monlorius, Bargius, Franciscus Herrera, Joannes de Rada, Hugo Cavelli, Mastrius de Meldulla, Angelus Vulpes de Montepiloso, Meurisse; matritensis Joannes Merinero, Joannes Pontius, Philippus Faber, Frassen, Dupasquier et alii (2).

Circa idem tempus haud vulgarem nacti sunt sapientiae laudem Gaspar Cardillo de Villalpando, segovianus (n. 1527 † 1581), et Raphael Aversa, ex Sacro Clericorum regularium Ordine († 1654).

30. Societas Jesu, ejusque nobiliores Philosophi. Interea paulo ante medium saec. XVI Societas Jesu a S. Ignatio instituta est, quae inde ab initio, dum Ecclesiam Christi Domini nostri propagaret propugnaretque, honorem etiam litterarum et scientiarum, sive divinarum sive humanarum, sustinere atque augere visa est. Aristotelem praeclaris commentariis illustrarunt ejus Doctores cardin. Franciscus Toletus (n. 1532 † 1582), Petrus Fonseca († 1599), *Conimbricenses,* nempe Emmanuel Goes et Sebastianus Coutus, lusitani, Antonius Rubio aliique. Eminuerunt praeterea Ludovicus Molina († 1600), Franciscus Suarez (n. 1548 † 1617) a Paulo V vocatus *Eximius Doctor,* post S. Thomam forte nulli secundus, Gabriel Vazquez (n. 1551 † 1604), Gregorius de Valentia (n. 1551 † 1603) Didacus Ruiz de Montoya († 1632), cardin. Joannes de Lugo, natus Matriti anno 1583, Benedictus Pererius (Pereira), valentinus, Petrus Hurtado († 1651), Rodericus Arriaga (n. 1592 † 1667), Cosmas Alamanni, Bartholomaeus Amicus († 1649), Franciscus Oviedo († 1651), Franciscus Soarez, lusitanus († 1659), Georgius Rhodes († 1661), Antonius Bernaldus de Quiros aliique, quamvis hi posteriores longe distant merito a prioribus (3).

(1) Ibid., num. 83. (2) Ibid., num. 84.
(3) Vide vol. 1, loc. cit., num. 86-98, ubi fusius de his.

Auctores Societatis nequeunt proprie accenseri Thomistis nec Scotistis, sed ab utrisque dissident in multis. Quamvis enim S. Thomam magistrum habere tenerentur ex suo Instituto, et generatim libros ejus assidue pervolutarent, non tamen raro aliter, ac Thomistae, Aquinatem interpretati sunt, ut suis locis patebit. Quare nec Thomistarum nec Scotistarum scholae se addixerunt, sed utrosque attente legentes, ac praecipue S. Thomam, quod optimum videretur, eligebant: nec ab Angelico nisi in quibusdam levioris momenti, saltem praecipui Doctores Societatis, discesserunt.

31. Cartesius.—Cum Cartesio nova vel recens aetas exordium habuit. Renatus enim Des Cartes (n. 1596 † 1650), vir in Philosophia levissimus nec ob aliud nominandus, quam quia, indicto bello in antiquam doctrinam, absurdum statuens dubium methodicum et principium illud, *nihil esse admittendum tamquam verum, nisi quod evidens est, vel in idea ejus clare continetur;* studia infelicissime direxit, Philosophiam e Theologia penitus segregare visus est; et quin novi quidpiam in illa disciplina doceret, rationalismo aliisque erroribus ac falsis systematis latam aperuit viam.

Non paucos nactus est asseclas Cartesius, nec adversariis caruit (1), in quibus eminet

Leibnitzius (n. 1646 † 1716), qui, quamvis vir Protestans nullique sectae philosophicae addictus, scholasticam doctrinam prae caeteris amasse videtur; erravit tamen in quibusdam, ut suis locis notabitur. Hunc quoque multi secuti sunt magistrum, in quibus praecipuus fuit Christianus Wolf (2).

Locke Joannes, anglus, aequalis Leibnitzio (n. 1632 † 1704), empirismum Baconianum instauravit, et auctor fuit sensismi (3), cujus plures discipuli et successores (in quibus Voltairius et Encyclopaedistae numerandi sunt) materialismum aliosque gravissimos errores admiserunt (4). Circa idem tempus floruerunt insignis mathematicus Isaac Newton, cantabrigiensis (n. 1642 † 1727), vir de naturalibus scientiis optime meritus; et Samuel Clarke (n. 1675 † 1729)

---

(1) Vol. 1, loc. cit., num. 86-98, ubi fusius de is. (2) Ibid. num. 99.
(3) Ibid. num. 100. (4) Ibid. num. 100 et 101 et 106.

(1), neapolitanus Vico (n. 1666 † 1744), Montesquieu (n. 1690 † 1775), Bourlamaqui, Carolus Bonnet, ac comes de Buffon (2).

Idealismum invexit Georgius Berkeley (n. 1684 † 1753), et ex lockiano sensismo logice conclusit, ex quo alter anglus David Hume scepticismum derivavit et materialismum (3).

Scholam scoticam sensus communis instituit Thomas Reid (1704 † 1796), cui plures adhaeserunt (4).

Materialismus.—Hominem intelligentia privavit sacerdos gratianopolitanus Stephanus Bonnot de *Condillac* (n. 1715 † 1780), quem proxime secuti sunt in hoc errore Cabanis (n. 1757 † 1808) et Destutt Tracy (5).

Scepticismum denique vel docuerunt, vel non parum faverunt inter alios Simon Foucher, Petrus Daniel Huet, episcopus Avrincensis (n. 1630 † 1721), et Petrus Bayle (n. 1647 † 1706) scriptor periculosissimus, plenus impietate ac dolo (6).

32. Scholastici saeculi XVII.—Dum tot errores et absurda systemata spargerentur, non defuere qui Scholasticorum doctrinas veteremque philosophandi rationem cum honore propugnarent: in quibus mentione digni sunt card. Josephus Saenz Aguirre, lucroniensis (n. 1633 † 1690), e sacro S. Benedicti Ordine, Antonius Goudin, lemovicensis († 1695), Dominicanus, Sylvester Maurus e Societate Jesu (n. 1619 † 1687), qui libros Aristotelis felicissima et maxime perspicua paraphrasi exposuit, aliaque opera et philosophica et theologica evulgavit, Joannes B. de Benedictis S. J. (n. 1622 † 1706), P. Antonius Mayr S. J., P. Ludovicus de Lossada S. J. qui egregium *Cursum Philosophicum regalis Collegii Salmanticensis* edidit elapso saeculo, P. Joannes Caramuel de Lobkowiez e sacro Cisterciensi Ordine, ac Salvator M. Roselli, ex venerabili Praedicatorum Familia, qui proxime acto saeculo eruditam et praeclaram *Summam Philosophiae ad mentem Angelici Doctoris* scripsit. Quibus accenseri possunt duo alii hispani, qui quamvis opera scholastica non ediderint, christiane tamen scripserunt, nempe P.

(1) Ibid. num. 100. (2) Ibid. núm. 107. (3) Ibid. num. 102 et 103.
(4) Ibid. num. 104. (5) Ibid. num. 105. (6) Vol. 1, loc. cit., num. 108.

Feijoo, ex sacra Familia Benedictinorum, et P. Laurentius Hervas y Panduro S. J., naturalium scientiarum peritus ac pater recentis philologiae (1).

33. Kant, cristicismi parens: pantheistae transcendentales.—Omnes tamen christianae Philosophiae conatus perficere non potuerunt in medio tumultu adversus illam concitato, ne Cartesii ac discipulorum novitates infelicissimos parerent effectus. Emmanuel Kant (n. 1734 † 1804), auctor fuit *Criticismi* ac transcendentalis Scholae, ex cujus systemate natus est *transcendentalis pantheismus* Amedei Fichte (n. 1762 † 1814), Friderici Gulielmi Jos. Schelling (n. 1775 † 1834), Gulielmi Friderici Hegel (1770 † 1831) aliorumque, qui divinitus acceptum ingenium in excogitandis deliriis impenderunt. Pantheisticam Caroli Christiani Friderici Krause doctrinam recentioribus temporibus docuit in Hispania Sanz del Río atque in Belgio Tiberghien et Ahrens. Pantheismum mixtum cum rationalismo et materialismo sectatus est impius David Fridericus Strauss; eumdem errorem cum anthropolatria et sensualismo materialistico docuit Feuerbach aliique (2).

Veriae sectae philosophiae recentiores. Sectam, quam dicunt *psychologicam*, duxit contra materialismum et idealismum Joannes Fridericus Herbart, cui alii adhaeserunt. Recentiorum placita cum Aristotelis doctrina componere studuit Trendelenburg; *sensismum* et *materialismum* professus est Czolbe, Buschner, Vogt, Moleschott aliique (3).

Transformismum, a Lamarck (n. 1774 † 1829) primum propositum, renovavit anglus Darwin (ab anno 1859) atque ad ultima consectaria rigidioris materialismi et evolutionis deduxit Häeckel (ab anno 1866), quos multi alii secuti sunt. *Positivismum* invexit Comte (n. 1798 † 1855), et cum materialismo permixtum secuti sunt Robin, Littré et alii in Gallia; eumdemque coluere in Anglia, inter alios, Joannes Stuart Mill, Bain, Herbertus Spencer (4).

Spiritualistae et Eclectici. Adversus sensismum atheisticum pugnarunt, praeter catholicos, alii sectatores rationalistici spiritualismi, ut Royer Collard (n. 1736 † 1845), Pe-

(1) Ibid., num. 109.
(2) Vol. 1, loc. cit., num. 110-112.
(3) Ibid., num. 112.
(4) Ibid., num. 113 et 114.

trus Laromiguière (n. 1757 † 1837), Maine de Biran (n. 1766 † 1824) et Victor Cousin (n. 1792 † 1867), quorum postremus pantheismum prius, eoque nondum penitus ejurato, deinceps spiritualismum rationalisticum amplexus est simul cum absurdo illo *eclecticismo*, qui supponit in omnibus opinionibus et systematis, utcumque contradictoriis, particulam aliquam veritatis inveniri, utpote quae divisa et dispersa adest per diversa systemata.

Philosophiam criticam, quae a Kantiano criticismo derivat, sectati sunt Renan, Taine et Vacherot; **progressum indefinitum,** mixtum cum pantheismo, Saint-Simon, Petrus Leroux, aliique dicti *Saintsimoniani;* **communismum,** Carolus Fourier; **anarchiam,** atheus Proudhon (1).

Scholam critico-positivistam secuti sunt in Italia Josephus Ferrari et alii; Ecclesiae juribus contraria docuerunt Gioia et Romagnosi, pantheismum aliosque errores Antonius Rosmini Serbati, ontologismum Gioberti (2).

Christiani Philosophi. Inter christianos Philosophos modo elapsi saeculi numerari posunt P. Franciscus Alvarado, e Sacro Praedicatorum Ordine, Bonald, De Maistre, cad. Wiseman, Lacordaire, Montalembert, Maret, Augustus Nicolas, Görres, Balmes, Donoso Cortés aliique, quamvis quidam eorum suis non caruere naevis; alii vero semicatholici ac *semirationalistae* multo graviores admiserunt errores, ut Froschammer, Hermes, Antonius Günther, Baltzer et alii; *traditionalismum,* mixtum cum rationalismo, docuit Felicitas de Lamennais. Mitiorem traditionalismum professi sunt Bautain et Raulica; et ontologismum cardin. Gerdil, Ubaghs, Moeller de Claessens aliique (3).

34. In Philosophia scholastica S. Thomae restituenda et promovenda non parum nec sine fructu laboratum est in proxime elapso saeculo XIX. In id nervos omnes in primis contendit inde ab anno 1841 P. Matthaeus Liberatore e Societate Jesu: haec initia juvit opus periodicum, cui nomen *Civilitas Catholica*, quae anno 1853 palam professa est instaurandam esse Philosophiam S. Thomae, velut unicum inveteratis scientiarum malis remedium. Prodiere deinde alia

(1) Vol. 1, num. 115-117. (2) Ibid. num. 117-119. (3) Vol. 1, num. 119-122.

scripta, in quibus nominanda sunt opus *de Jure naturae*, a P. Aloisio Taparelli, et *Philosophia christiana cum antiqua et nova comparata*, a canonico Cajetano Sanseverino (anno 1862 et sequentibus) in lucem edita. Circa idem tempus P. Josephus Kleutgen *Philosophiam antiquam expositam et defensam* germanice conscripsit, et mox plures Cursus ac tractatus philosophici spargi coeperunt a clarissimis magistris, quorum nomina nota sunt omnibus, et multa etiam in alio fusiore opere laudata reliquimus (1). Hisce operibus ac praecipue curis et opportunissimis hortationibus SSmi. Domini Nostri Leonis Papae XIII, ita exarserunt animi studio doctrinae scholasticae ac S. Thomae, ut vix jam ullum sit Seminarium, immo et collegium catholicum, in quo ea non in honore habeatur, atque adeo studiose addiscatur.

(1) Ibid., num. 122.

LOGICA

PROOEMIUM

35. Quid Logica.—Logica definiri potest ad mentem Angelici Doctoris *ars directiva ipsius actus rationis ad verum assequendum, per quam scilicet homo in ipso actu rationis ordinate et faciliter et sine errore procedat* (1).

Dicitur *ars*, quae nihil est aliud ex eodem Aquinate, quam *certa ordinatio rationis, qua per determinata media ad debitum finem actus humani perveniunt* (2): est enim Logica institutio quaedam mentem erudiens ad verum assequendum.

Dicitur *directiva ipsius actus rationis*, ut discriminetur tum ab artibus, quae corporis membra dirigunt, quales sunt mechanicae aut fabriles, tum etiam ab iis, quae ad alias animi facultates dirigendas inesse possint. Id namque proprium sibi Logica vindicat, ut intellectum ipsum ad veritatem in studio scientiarum capessendam instituat. Quamobrem merito a S. Augustino appellata est, *disciplina disciplinarum*, quae *docet docere... docet discere... scit scire: sola scientes facere non solum vult, sed etiam potest* (3).

Ideo etiam per Logicam dicitur homo edoceri, ut *in ipso actu rationis ordinate et faciliter et sine errore procedat.* Etenim potest quidem intellectus insita sibi vi veritatem attingere scientiasque addiscere; ut autem id *ordinate, faciliter ac sine errore* obtineat, absque Logicae praesidio fieri nequit. Non quia Logica infallibilitatis donum intellectui praestet in veritatis indagine: sed quia quicumque hanc artem callebit exercebitque, quantum patitur in hac vita imbecillitas humana, habebit unde possit facilius errores cave-

(1) S. Thom., Commentar. in 1 librum *Posterior. Analyticor.*, lect. 1.

(2) S. Thom., ibid. Cfr. Conimbricenses, *Commentar... in Universam Dialecticam Aristotelis, proem.*, q. 1., a. 2.

(3) De *Ordine*, lib. 2, c. 13. Cfr. item S. August., *De Doctrina christ.*, lib. 2, c. 37, et *Contr. Crescon.*, lib. 1, cap. 13.

re, quibus mentem, Logicae adjumentis destitutam, turpari necesse est.

Alia Logicae definitio.—Huic affinis est definitio illa, qua Logica dicitur esse *ars* sive *doctrina disserendi* (1). Quam definitionem ut recte interpreteris, nota cum Conimbricensibus, vocem *disserere* quandoque idem valere, ac *sermone uti* (2), alias idem ac *probabiliter disputare* (3), tertio idem atque *argumentari* (4), denique idem ac «ignotum ex iis, quae nota sunt, patefacere, sive id fiat argumentatione, ut in tertio significato, sive definitione aut divisione (5)». In allata ergo Logicae definitione vox *disserere* in hac postrema significatione desumitur; non quasi sola Dialectica vel Logica «veritatem inquirat disserendo, id enim caeteris disciplinis commune est, sed quod ea tantum doceat, quo pacto mens nostra recte et sine errore disserat, id est, incognita ex notioribus investiget (6).»

36. Quot sin actus mentis a Logica dirigendi.—Actus porro mentis, a Logica dirigendi, ad tres omnino revocantur, videlicet *simplicem apprehensionem, judicium et ratiocinium*. Etenim quidquid menti nostrae contemplandum occurrit, ita cognoscimus, ut vel solam rei habeamus notitiam, instar intuitus cujusdam, nihil de ea affirmantes aut negantes, vel de re sic percepta aliquid affirmemus aut negemus. Si primum contingat, actus ille *simplex apprehensio*, seu perceptio; sin alterum, *judicium* nuncupatur. Sed judicium ejusmodi, vel pronuntiatur statim cognitis terminis et ex mera objecti propositione, vel nonnisi ex successiva binorum terminorum cum tertio quodam comparatione, nimirum unum judicium ex alio vel aliis inferendo. In primo casu existit actus, qui judicium immediatum aut *propositio* vocatur, in altero judicium mediatum seu *ratiocinium*. *Harum autem operationum prima ordinatur ad secundam,*

---

(1) Vide apud Fonseca, *Institutionum dialecticarum*, lib. I, cap. I; Conimbric. op. et loc. cit., quaest. 4, proemial., art. I.

(2) Ita apud Platonem et Aristotelem, citatos a Conimbricensibus.

(3) Ita apud Ciceronem, lib. 3 *de Natura deorum* fin., et saepe apud Aristotelem, de quo vide Conimbricenses. (4) Ita apud Ciceronem, *de Finibus*.

(5) Conimbric., loc. cit. Hac acceptione vocis usus est Cicero, lib. I *Academicar. quaestion.*, cum ita scripsit: «Nihil definiunt, nihil partiuntur, nihil apta interrogatione concludunt, nullam denique, ut haec omnia *disserendi* verbo complectar, artem esse disserendi putant.» (6) Conimbr., loc. cit.

quia non potest esse compositio et divisio (judicium) *nisi simplicium apprehensorum. Secunda vero ordinatur ad tertiam: quia videlicet oportet, quod ex aliquo vero cognito, cui intellectus assentiat, procedat ad certitudinem accipiendam de aliquibus ignoratis* (1).

Nec vero tibi negotium facessant *attentio*, *reflexio*, *abstractio*, *synthesis*, *analysis*, etc., quarum saepe audias nomina; hae enim, non genus aliquod novum actuum a tribus praedictis distinctum denotant, sed modum quemdam peculiarem eorumdem (2).

Logica voces etiam dirigit. Caeterum Logicae est, non solos mentis actus tractare ac dirigere, sed etiam voces, sive orales sive scriptas, quippe quae sunt actuum internorum signa et manifestationes; quae proinde cum egent et ipsae directione, tum ad illorum directionem servire possunt (3).

Cur Logica sic appellata: varia ejus nomina.--Quae cum ita sint, jure merito disciplina haec vocatur *Logica*, quasi rationalis, quia praecipue disputat de actu *rationis*, quae λόγος graece appellatur. Dicitur etiam *Dialectica* ex voce graeca διαλέγεσθαι, quasi ars disserendi, seu ignotum ex noto cognoscendi, quae est una ex significationibus hujus latinae vocis (4). Vocatur denique, ut alia nomina omittam, *Modus sciendi*, et *organum*, quasi commune scientiarum comparandarum instrumentum (5). Ex hac definitione

37. Concludes 1.° objectum Logicae tum MATERIALE, tum FORMALE. Materia ergo, seu objectum MATERIALE Logicae sunt actus rationis vel intellectus, qui ad verum assequendum dirigendi sunt. Objectum vero FORMALE seu illa ratio, secundum quam hi actus a Logica considerantur, est directio ad verum assequendum, quae in eo sita est, ut *homo in ipso actu rationis ordinate, faciliter et sine errore procedat.* Intellectus enim ex sese ipso quidem habet insitam vim assequendi verum in scientiarum studio; id autem nisi Logicae praesidio non potest ordinate, faciliter et sine magno erroris periculo assequi (6). Hinc vides discrimen *Logicae* a *Psychologia*, quamvis utraque tractet mentis actus; *Logica* enim illos considerat quatenus dirigibiles in veritatis assecutionem, *Psychologia* vero quatenus sunt entitates quaedam certae naturae.

---

(1) S. Thom., *Periherm.* lib I, lect. 1.—Vide vol. 1. *Logica Minor*, initio.

(2) *Logica Minor*, initio, in nota.

(3) Quo tamen sensu voces dici queant objectum Logicae, vide inferius, *Logic. Major.*, lib. 2, disp. 6, cap. 2, art. 1.

(4) Vol. 1, *Logica*, prooem., num. 1 fin.

(5) Ibid., num. 2.

(6) Ibid., prooem., num 1, 2 et 3, *Colligitur* 2.

Concludes 2.° finem Logicae, sive proximum sive remotum, nempe tradere normas recte disserendi, ac mentem in assecutione scientiarum juvare.

Concludes 3.° utilitatem maximam, nec solum ad humanas, verum etiam ad divinas scientias addiscendas. Quare et a Patribus Ecclesiae et ab aliis maxime commendata semper Logica est; quae vero interdum contra eam scripta sunt ab illis, non ipsam Logicam, sed Logicae abusum reprehendunt (1). Nec solam utilitatem, sed veram quoque

Concludes 4.° necessitatem.—Animalia quidem, quae cum ratione careant, perficere se nequeunt, instinctu reguntur, eoque satis habent, ut perfecte operentur secundum rationem suae naturae; at homo rationis usu perficitur, ideoque, sicut nonnisi ratiocinando artes et scientias assequitur, ita etiam arte logica juvari debet, ut ipsa ratione recte utatur, nam et in hoc perfectibilis est, ac porro perficitur. Verum haec et quae ad objectum Logicae spectant, difficiliora sunt obscurioraque, quam ut possint a tironibus Philosophiae percipi; ac proinde alibi commodius tractanda reserventur, ubi etiam investigabitur, SITNE LOGICA SCIENTIA, AN ARS.

38. Logices variae circumferuntur divisiones.—Prima sit in NATURALEM atque ARTIFICIALEM. NATURALIS est ipsa innata vis intellectus et aptitudo ad recte ratiocinandum: ARTIFICIALIS est institutio vel disciplina, normas continens ac praecepta recte disserendi. De hac postrema nobis est sermo in hoc tractatu.

Logica artificialis dividitur in *actualem* et *habitualem*. *Actualis* sunt ipsae leges disserendi, seu dictamina, quibus intellectus in disserendo ducitur. *Habitualis* vero est qualitas mentis, ex hujusmodi legibus ac dictaminibus generata, intellectum juvans ad facile repetendos actus talium regularum vel dictaminum. Estque divisio communis omni arti et scientiae.

Dispescitur tertio Logica in *docentem* et *utentem*. Illa est, quae praecepta recte disserendi tradit; haec autem, quae praecepta hujusmodi exercet, atque in praxim deducit (2).

39. Datur quoque Logica *parva* seu *minor* et *major*. *Minor* considerat ea, quae spectant ad ipsum ratiocinii artificium rectamque syllogismorum structuram; *major* vero considerat conditiones alias varias actuum intellectualium, qui sunt materia Logicae, quarum cognitio, tum ad pleniorem ejusdem notitiam necessaria est, tum ad alias scientias assequendas praesupponenda.

Varia nomina Logicae Majoris et Minoris.—Logica *Minor* nomen apud veteres accepit *Summularum* et *Isagoges* seu *Introductionis* ad Logicam, et apud recentiores vocatur etiam *Dialectica* et *Logica formalis; Major* vero simpliciter

---

(1) Ibid., num. 5.

(2) Circa naturam et rationem Logicae docentis et utentis non una est scriptorum sententia, ut videre est in vol. 1.°, num. 330.

vocatur *Logica*, aut etiam *Logica materialis* (1). Hanc nos quoque divisionem sequendam esse ducimus in praesenti tractatu.

Scriptores Logicae.—Logica, sicut reliquae scientiae, non unius auctoris opus est; in ea tamen componenda et perficienda prae caeteris allaboravit Aristoteles, praesertim in suis libris *Perihermenias*, in *Elenchis* et *Topicis*, in *Categoriis*, in *Analyticis* (2). Mox S. Thomas et Scholastici hanc quoque, sicut caeteras Philosophiae partes, diligenter coluerunt. Inter recentiores nostris diebus celebrantur libri de Logica conscripti a Joanne Stuart Mill, Alexandro Bain, Rabier aliisque. Nos in hoc qualicumque tractatu Scholasticos duces sequemur, qui acuratissime ac completissime scripserunt (3).

(1) Quae fusius explicata reperies in vol. 1, in prooemio *Logicae*, num. 4.

(2) Vide vol. 1, loc. nup. cit., num. 5.

(3) Recentiores, quos memini saepissime eadem, ac prisci Magistri, mutatis verbis docent; multa, superioribus saeculis sapienter tradita, praetermittunt; quaedam etiam nova inducunt, partim minus recta, partim haud incongrue dicta, quae, quia non magni sunt momenti, nec laudare nec confutare operae pretium duco.

LOGICA MINOR

Cum tres sint actus intellectus recte ordinandi ac dirigendi, ut modo dictum est, in veritatis assecutione, videlicet simplex apprehensio, judicium et ratiocinium, haec planissima tenenda nobis est tractationis ratio, ut de eorum singulis singulas disputationes instituamus.

DISPUTATIO PRIMA

De iis, quae pertinent ad primam mentis operationem.

Quamquam Logica disputet praecipue de actibus intellectus, non tamen unice, sed multa etiam tractare debet, ut paulo superius innui, de vocibus. Cum ergo tum prima mentis operatio, tum ejus per vocem expressio conveniant in eo, quod locum habeant *termini*, rectus explicationis ordo videtur postulare, ut de hoc primum agatur in hac disputatione.

CAPUT I

DE TERMINO EJUSQUE DIVISIONIBUS

ARTICULUS I

De termino generatim.

40. Quid terminus logicus.—Terminus a Logico definiri potest communissime cum Stagirita: *id, in quod resolvitur propositio, ut in subjectum et praedicatum* (1). Quam definitionem ut intelligas, nota propositionem omnem affirmatione aut negatione contineri, qua aliquid de alio enuntiatur. Id porro, de quo aliquid enuntiatur, *subjecti*, id vero, quod enuntiatur, *praedicati* nomen habet; ipsa vero enuntiatio (affirmando vel negando) *copula* dicitur, quia est vinculum quod, subjectum nectens cum praedicato, propositionem construit. Resolutio propositionis vocatur divisio ejus in sua

(1) Arist., libr. 1 *Prior. analyticor.*, cap. 1.

elementa partesve constitutivas. Itaque terminus est id, in quod resolvitur propositio, non utcumque, sed tamquam in subjectum et praedicatum.

Unde patet etiam ratio appellationis, tum quia subjectum et praedicatum utrinque *terminant* propositionem, tum quia terminant analysim ac resolutionem logicam ratiocinii (1).

Si quis alias definitiones requirat, adeat veteres; sed nullam aptiorem inveniet.

Divisiones termini omnium latissimae sunt: primo, in *subjectum* et *praedicatum*, quia utrumque terminus quidam est. Deinde in *mentalem* vel *simplicem apprehensionem*, *oralem* et *scriptam* seu vocabulum. De termino vel vocabulo scripto nihil speciale occurrit dicendum (2).

ARTICULUS II

De termino mentali seu simplici apprehensione.

41. Terminus mentalis est ille, in quem resolvitur judicium vel propositio mentalis tamquam in subjectum et praedicatum. Vocatur etiam *idea*, *simplex apprehensio*, *simplex conceptus*, et *etiam* a priscis Philosophis *indivisibilium intelligentia* et *simplex intellectus*, sumpta hac voce non pro facultate, sed pro actu intelligendi.

Idea dicitur ab εἴδω, quasi *visio* quaedam objecti; *apprehensio*, quia per cognitionem apprehenditur quodam modo, et trahitur objectum intra potentiam, in qua est velut in imagine, nam cognitio est imago sui objecti (3). *Conceptus* autem dicitur, quia cognitio est partus mentis. Cumque omnis cognitio conveniat in eo, quod sit apprehensio et conceptus, additur *simplex*, ut haec prima operatio distinguatur a secunda et tertia, quae compositionem subjecti et praedicati continent. Eademque est ratio, cur prima mentis operatio vocetur *simplex intellectus* et *indivisibilium intelligentia*. Demum cognitio tum simplicis apprehensionis tum judicii appellatur etiam *verbum* mentis, quia per illam mens sibi loquitur (4).

Dicitur demum cognitio mentis *intentio*, et *intentionale* quidquid ad cognitionem spectat; quia videlicet mens cognoscit *intendendo* in objectum. Unum hic probe nota, non esse ideam vel terminum mentalem confundendum cum phantasmate, quod de rebus quibusvis cogitantes conflamus, eas certis coloribus ac lineamentis figurando; siquidem

---

(1) Vol. 1, *Logica Minor*, num. 9. (2) Ibid., num. 10.
(3) S. Thom., *Contr. Gent.*, lib. 4, cap. 11.
(4) Vide S. August., *De Trinit.*, lib. 15, cap. 11.

phantasma istud α) est opus imaginationis, idea vero intellectus; β) illud est actus organicus vel materialis, haec vero inorganica et immaterialis; illud commune nobis est cum brutis animantibus, haec propria est entium rationalium. Verum haec alibi clarescent.

42. Quid objectum ideae.—Id nunc monitum velim, rem, quae idea vel conceptu repraesentatur, dici *objectum* ejus, quod duplex considerari potest, *materiale* ac *formale*. Objectum materiale est id quod cognoscitur, vel mente repraesentatur; formale vero est peculiaris illa ratio, quae circa objectum hic et nunc consideratur: ut si hominem tamquam rationalem contempleris, homo est objectum materiale, formale rationalitas. Porro variae rationes, quae objecto insunt, possuntque diversarum cognitionum esse formale objectum, vocantur *notae intelligibiles* illius objecti.

Comprehensio et extensio ideae.—Porro complexio notarum, quae in adaequata idea vel conceptu rei alicujus continentur, denominatur *comprehensio* ideae, *extensio* autem multitudo subjectorum, de quibus talis idea enuntiari potest. V. g. comprehensio ideae hominis est, quod sit *rationalis, animal, vivens, corpus, substantia, ens;* extensio ejusdem sunt omnes individui homines. Quod si mutuam inter comprehensionem extensionemque ideae habitudinem nosse velis, haec solet regula tradi: *Quo major est ideae comprehensio, eo minus late patet extensio,* et vicissim: *Quo latius patet extensio, eo minor est comprehensio.* Quae tamen regula, ut sit exacta, intelligenda est de rebus ad eamdem categoriam pertinentibus, et quidem de notionibus duntaxat specificis et genericis (1).

ARTICULUS III

De termino orali seu vocabulo.

43. Terminus oralis est expressio mentalis termini ope vocabuli. Quamquam enim animi sensa possint multifariam aperiri, puta *nutu, lacrymis*, etc., praecipue tamen manife-

(1) Vide vol. 1, *Logic. Minor*, num. 11, 12.

stantur vocabulis, ore vel scriptura prolatis. Hic vero solum de orali termino est agendum.

Definitio vocabuli.—Vocabulum definitur communiter *vox hominis articulata, ex conventione aliquid significans.* Non enim est vocabulum quivis *sonus,* sed vox, qui est sonus animalis ore prolatus; nec quaevis vox, sed tantum vox animalis rationalis, nempe hominis; nec etiam quaelibet vox humana, sed tantum articulata et aliquid significans ex hominum conventione, nomen habet proprie vocabuli. Illud porro, quod vocabulum vel terminus oralis significat, est idea aliqua mentis vel mentalis terminus. Est ergo essentialis vocabuli proprietas, ut *significet* aliquid, seu sit signum; sicut etiam ipse mentalis terminus est signum objecti, quod repraesentat, et notificat. Quare proprietas haec paulo amplius est declaranda (1).

ARTICULUS IV

An et quale signum sit terminus.

Ut res tota melius percipiatur, videndum primo,

I. Quid sit signum.

44. Signum a S. Augustino definitur *res praeter speciem, quam ingerit sensibus, aliud ex se faciens in cognitionem venire* (2). Quae definitio, quamvis perspicua, solum sensibili signo convenit. Ut ergo insensibilia quoque signa cujuslibet generis definitione comprehendantur, describi signum potest *quidquid potentiae cognoscitivae aliquid a se diversum repraesentat.* Sic fumus ignem, sceptrum regiam significat dignitatem. Unde *repraesentare* in hac definitione idem valet, ac praesens sistere *objective* et *intentionaliter* (seu instar objecti, quod cognoscitur), nimirum notitiam rei ingerendo (supra num. 41). Potentiae vero nomine venit quaevis facultas cognoscitiva, sive intellectiva sive sensitiva: unde etiam bruta signis utuntur (3), licet ipsam rationem vel essentiam signi non percipiant.

---

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 13. (2) *De doctrin. christ.*, lib. 2, cap. 1.
(3) Vide S. Thom., *De verit.*, quaest. 9, art. 4 ad 10; quaest. 24, art. 2 ad 7.

Discrimen signi ab imagine.—Quamvis signum repraesentet rem aliam, ne putes idem esse ac imaginem; omnis enim imago est quidem signum, at non e converso; siquidem imago duo importat, similitudinem et originem ab illo, cujus est imago: quorum neutrum requiritur ad rationem signi (1).

45. Signum formale et objectivum.—Signi multae sunt divisiones: aliud enim est *formale*, aliud *objectivum* vel *instrumentale*. Formale est actus cognitionis, quia, cum per eam nobis innotescat objectum aliquod, quamvis prius in se non cognoscatur, ipsa est vere forma, quae nobis rem aliam a se diversam notificat, vel repraesentat. Objectivum aut instrumentale est illud, quod prius in se notum ducit in alterius cognitionem; sic v. g. vestigium signum est pedis.

46. Signum naturale, arbitrarium et ex consuetudine.—Deinde signum dividitur in *naturale*, *arbitrarium* et *ex consuetudine*. Naturale est, quod suapte natura vim habet manifestandi aliud: quapropter semper et ubique idem significat: quo pacto gemitus dolorem, fumus ignem designat. Arbitrarium vel *conventionale* seu *ad placitum* est illud, quod ex libera (Dei, angeli vel hominis) institutione assumitur ad aliud significandum: sic sacramenta gratiam significant, vestis pulla luctum. Signum ex consuetudine dicitur, quod ex usu duntaxat nactum est vim repraesentandi aliud: hoc modo templi ornatior apparatus solemniores ritus portendit, et canis, herum comitari solitus, eumdem pone sequentem designat. Sunt, qui postrema haec signa ad aliquod ex duobus aliis membris revocent; sed lis est nullius momenti.

47. Signum pure manifestativum et suppositivum. Tertio ratione usus dispescitur signum in *pure manifestativum* et *suppositivum* seu *doctrinale*. Primum est, quod solum inservit ad rem manifestandam, quin pro ea substituatur, v. g. campanae sonitus, sceptrum, etc., etc. Suppositivum est, quod ita rem repraesentat, ut illius etiam vices gerat, qualis est imago B. Virginis Mariae vel Sancti cujusvis, nam non solum repraesentat prototypum, sed etiam ejus loco fidelibus veneranda proponitur.

Aliae signi divisiones. — Illae quoque sunt notissimae signi divisiones, in *speculativum* et *practicum*, et in *demonstrativum*, *re-*

(1) Vide vol. I, loc. cit. num. 7.

memorativum et *prognosticum*. Speculativum significat, sed non causat rem; practicum vero causat id ipsum, quod significat, ut sacramenta gratiam. Demonstrativum rem praesentem, praeteritam rememorativum, futuram prognosticum designat: exemplum primi est gemitus dolorem manifestans, secundi vestigium indicans animalis transitum, tertii sol, cum *caeruleus pluvias praenuntiat, igneus euros* (1).

I. Quale signum sit terminus sive mentalis sive oralis.

48. Quale signum sit terminus.—Diximus utrumque terminum esse signum. Et ratio est, quia et mentalis terminus et oralis aliquid significat, seu in alicujus alterius rei, nempe objecti, nos ducit notitiam. Et terminus quidem mentalis est signum naturale, quia est naturalis imago rei, itemque formale, quia ut nobis quidem videtur, et alibi probandum erit, non debet prius in se percipi, ut objectum suum nobis demonstret. Terminus autem oralis e converso est signum conventionale et objectivum, atque suppositivum rerum significatarum, nam substituuntur pro illis in sermone, ut cum in propositionibus voces de vocibus praedicamus pro rebus ipsis, dicentes v. g. *Petrus est homo, Deus est immortalis*, quae quidem, nisi voces pro rebus acciperentur, falsissimae forent. Ea vero salebrosior est quaestio,

III. Quid prius terminus oralis vel vocabula significent, resne, an conceptus mentis.

49. Variae sententiae: conceptus formalis et objectivus.—Quod utrumque significent vocabula, communis est omnium opinio, nam et conceptus mentis per illa patefiunt aliis, et rerum quoque ipsarum notitia ingeritur. Disputatur autem, quid prius per oralem terminum significetur. S. Thomas aliique multi cum Aristotele (2) contendunt vocibus prius conceptus, quam res, hasque nonnisi mediis conceptibus significari (3). Aliis oppositum magis arridet. Dissensio forte magis est de voce, ac tolli potest, distincto duplici genere conceptus, formalis et objectivi. Conceptus

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 8.

(2) Aristot., *Perihermen.*, lib. 1, cap. 1.

(3) Vide S. Thom., 1. p., quaest. 13, art. 1 corp.; art. 4 corp.; art. 9, ad 2; *de potent.* quaest. 7, art. 6; quaest. 8, art. 1; quaest. 9, art. 5; *de verit.*, quaest. 2, rat. 1; quaest. 4, art. 1, ad 7, etc.

formalis est ipse actus mentis rem cognoscentis; objectivus est res prout apprehensa vel relucens in actu mentis. Itaque

Dico α) *Vocibus res ipsae principalius, quam conceptus significantur*, quia et ipse loquens praecipue intendit res manifestare, et audiens magis ad res, quam ad cognitionem loquentis attendit.

Dico β) *Voces prius et immediatius videntur significare res prout conceptas seu conceptus objectivos, quam res prout sunt in se ipsis, aut etiam conceptus formales.* Primo, quia significare est repraesentare menti aliquid, vel notitiam rei excitare. Atqui vocabula, experientia teste, prius rerum a loquente cognitarum, quam cognitionum, notitiam excitant. Secundo, voces inventae sunt, et usurpantur, ut aliis pateat id ipsum, quod loquenti patet per suam propriam cognitionem. Atqui loquenti primo et immediate patent res prout conceptae, seu secundum illum modum et gradum, secundum quem cognoscuntur (1).

ARTICULUS V

Variae divisiones termini mentalis.

50. Idea intuitiva et abstractiva.—Praecipuas tantum summatim docebimus, omnes enim ex alibi dicendis clarescent. Idea vel conceptus ratione objecti et modi, quo illud repraesentatur, dividitur in *intuitivam* et *abstractivam*. Idea intuitiva est, quae rem existentem repraesentat prout existentem, et quidem per speciem propriam, nempe non per discursum nec analogiam vel comparationem ad alia. Idea abstractiva est, quae alterutra conditione caret, quae videlicet vel non considerat rem existentem prout actu existentem, vel certe non per speciem propriam (2).

51. Idea clara et obscura, etc.—Ratione perfectionis in objecto repraesentando idea dividitur in *claram* et *obscuram*. Clara dicitur quae rem exhibet secundum aliquam saltem propriam notam ejus, ut eam faciat a quavis alia discernere: talis est, v. g. idea solis. Idea, quae nihil pro-

(1) Vol. 1, loc. cit., num. 14-16.
(2) Vide *Psycholog.*, vol. 2, num. 55; et *Theodic.*, vol. 1, num. 195.

prium et peculiare rei repraesentatae referat, est obscura: ut v. g. idea muli vel equi pro his, qui nunquam illos viderunt, nec ullam eorum descriptionem audierunt. Clara idea potest esse *distincta* vel *confusa*, prout aliquas saltem notas essentiales rei demonstret, vel nullas. Distincta vero dividitur in *completam* et *incompletam*, nempe in eam, quae omnes notas rei, et in eam, quae non omnes exhibeat. Quae divisio videtur recidere in illam aliam, quae ideam distribuit in adaequatam et inadaequatam, quamquam nonnulli, minus recte fortasse, adaequatam confundant cum *comprehensiva*, quae videlicet exhaurit totam intelligibilitatem rei (1).

52. Conceptus directus et reflexus.—Praeterea conceptus vel idea partitur in *directam* et *reflexam*. Reflexa est, quae habet pro objecto praevium alium actum mentis, ut conceptus, quo cognosco me cognoscere. Directa est, quae respicit aliud objectum, ut idea lapidis. Reflexio porro duplex est: altera *objectiva* seu *ontologica*, quae vocari potest *recogitatio*, nam per eam objectum prius cognitum considerandum proponitur; altera *subjectiva* seu *psychologica*, per quam actus mentis, prout affectio quaedam ejus est atque internum phaenomenum, consideratur.

53. Conceptus ultimatus et non ultimatus.—Rursus conceptus dividitur in *ultimatum* et *non ultimatum*. Ultimatus est, qui rationem aliquam completam exhibet, ut *homo*, *lapis;* non ultimatus autem qui exprimit aliquid incompletum aut pendulum, qualem efformat v. g. audiens voces, quarum non omnino percipit vim, aut quae non plenum reddunt sensum (2).

Adde divisionem in conceptum formalem et objectivum, quam paulo superius descripsimus (num. 49).

ARTICULUS VI

Variae divisiones termini oralis.

54. Terminus significans et inanis.—Terminus oralis primo dividi potest in *significantem* et *inanem*. Ille est, qui

(1) Vide *Theodic.*, vol. 1, núm. 198 seqq. (2. Vol. 1. loc. cit., num. 16-21.

aliquid significat, ut *templum;* hic, qui nihil significat, ut *scindapsus*.

55. Terminus univocus et aequivocus.—Illa vero est magni momenti divisio in terminum *univocum* et *aequivocum*. Univocus est, qui plura significat secundum eamdem rationem nominisve significationem, ut *homo* respectu Petri, Pauli, etc. Aequivocus est, qui plura significat secundum diversam rationem, v. g. *gallus* respectu gallinacei et hominis in Galliis nati. Denominatio univocorum et aequivocorum tribuitur quoque rebus ipsis, et quidem magis proprie, si spectatur etymon vocis. Univoca sunt, quorum *et commune nomen est, et ratio substantiae* (i. e. naturae vel realitatis objectivae) *nomini accommodata eadem est*. Aequivoca vero sunt, *quorum nomen solum est commune, ratio autem substantiae nomini accommodata diversa* (1).

Aequivocus terminus subdividitur in aequivocum stricte seu *a casu*, et aequivocum late seu *a consilio* vel *analogum* (2). Primus est, qui de pluribus praedicatur secundum significationem omnino diversam, ut *taurus* dictus de monte Asiae ac de animali, in quibus nulla objectiva ratio est communis appellationis. Aequivocus a consilio est ille, qui de pluribus praedicatur secundum rationem partim eamdem, partim diversam. Ita dicitur *homo* de vero homine ac de picto, videlicet ob similitudinem quamdam (3). Termini aequivoci a consilio vocantur *analogi*.

56. Termini analogi eorumque varietas.—Terminorum analogorum duplex est genus: alii sunt per intrinsecam, alii per extrinsecam denominationem. Dicuntur per intrinsecam denominationem termini analogi significantes plura, in quibus omnibus vere atque intrinsece reperitur ratio communis denominationis, quamvis in uno principaliter et priusquam in aliis. Sic sapientia et ratio entis intrinsece inest Deo et creaturis, quamvis analogice praedicatur de illis.

---

(1) Aristot., *De praedicam.*, cap. 1.

(2) Vide Clement. Alexandrin. (*Stromat.*, lib. 8), et S. Joannem Damasc. (*Dialect.*, cap. 32, 46).

(3) Vide S. Thom., *Metaphys.*, lib. 2, lect. 3. Termini, qui dicuntur aequivoci a consilio ob memoriam vel spem, ut si quis puero nomen Aloisii imponat vel ob memoriam Angelici Juvenis, vel quia speratur hujus fore illum similem, ad logicam considerationem non pertinent.

Terminus analogus per extrinsecam denominationem ita de pluribus praedicatur, ut in uno duntaxat eorum ratio vel forma denominans insit reapse, in caeteris vero nonnisi ordo aliquis et habitudo ad ipsum. Hoc pacto *sanus* dicitur de animali, de colore, de medicina, de cibo; ita tamen ut sanitas sit forma intrinseca solum in corpore animalis, in caeteris vero non sit nisi ordo quidam ad illam, quia color est signum valetudinis, medicina vero et cibus causa illius restituendae ac conservandae (1). Inter utramque istam analogiam est multiplex discrimen, quod alibi commodius declarabitur (2).

Analogia attributionis et proportionalitatis. — Illa vero est vulgatissima divisio, analogiae attributionis et analogiae proportionalitatis. Analogus secundum attributionem vel secundum proportionem, ut aliqui etiam vocant, est qui plura ita significat, ut de uno quidem eorum principaliter, de caeteris vero solum praedicetur per ordinem aut habitudidem ad illud, ut patet in termino *sanus:* simili modo dicitur liber aliquis *doctus* vel *sapiens* a sapientia scriptoris, quam continet, et gignere potest in legentibus (3). Analogus analogia proportionalitatis, vel proportionis (4), ut alii loquuntur, est terminus qui de pluribus praedicatur ob similitudinem proportionum seu habitudinum, ut cum B. Virgo Maria dicitur *stella maris,* homo vero fortis *leo.* Unde analogia haec implicat quatuor saltem terminos; cum enim proportio sit habitudo inter duos terminos vel extrema, non potest dari similitudo proportionum, quin habeantur saltem duae proportiones, inter quas intercedat similitudo, ideoque quatuor extrema, nempe bina pro singulis proportionibus. Sic B. Virgo dicitur *porta coeli,* quia sicut se habet porta ad ingressum domus vel urbis, simili modo se habeat B. Virgo, mediatrix nostra, ad ingressum coeli. Ita etiam dux belli

---

(1) Hanc divisionem indigitasse videtur S. Thomas (1.° dist. 19, quaest. 5, art. 2, ad 1), quamvis analogiam per intrinsecam denominationem vocavit analogiam *secundum esse et secundum intentionem,* alteram vero analogiam *secundum intentionem et non secundum esse.*

(2) Vide interea, si lubet, Suarez, *Metaphys.*, disp., 28, sect. 3, num. 14.

(3) Vide S. Thom., *Metaphys.*, lib. 4, lect. 1, paragr. *d.* Cfr. lib. 1, *Ethicor.*, lect. 7, paragr.

(4) Ut vides ergo, terminus analogus secundum proportionem ab aliis identificatur cum analogo attributionis, ab aliis autem cum analogo proportionalitatis, quod habendum prae oculis est, ne varietas loquendi confusionem generet in discipulis.

fortissimus dicitur Achilles vel Alexander, etc. Unum nota, proportionalitatem posse esse propriam et impropriam: prima obtinet, cum similitudo proportionum est plena et perfecta, sine dissimilitudine, qualis reperitur in ratione *dupli*, *tripli*, *quadrupli*, etc., inter infinita numerorum binaria. Impropria viget, cum similitudo proportionum non est ita perfecta, quin dissimilitudinem admittat, ut accidit, ubicumque adest metaphora: hoc pacto cum intellectus dicitur *oculus animae* vel Christus Dominus *Pastor bonus*, adest impropria proportionalitas. Videtur itaque ad veram analogiam non sufficere proportionalitas propria, sed impropria requiri (1).

Discrimen inter utramque analogiam.—Quae cum ita sint, facile discernes discrimen inter analogiam attributionis et proportionalitatis. In analogia attributionis omnia dicuntur *ab uno* vel *ad unum*, quia nimirum unum eorum vocatur communi nomine principaliter, reliqua vero per ordinem, attributionem vel participationem ab illo; at analoga proportionalitatis ideo communi vocabulo donantur, quia simili vel proportionali quadam ratione se habent respectu alicujus effectus, officii vel muneris.

Axiomata circa analogiam. — Duo sunt axiomata, quae nosse oportet circa analogiam: primum: *Nomen analogatum absolute ac simpliciter vel sine addito prolatum, stat pro famosiori* vel *principaliori analogato* (2). Secundum: *Principale analogatum poni debet in definitione aliorum*. Haec vero axiomata interpretanda sunt de analogis per extrinsecam denominationen. Atque haec nunc sufficiant de analogis, quae magis clarescent ex dicendis de analogia entis in Ontologia (3).

ARTICULUS VII

Variae divisiones utrique termino, mentali et orali, convenientes.

57. Terminus categorematicus et syncategorematicus.—Terminus dividitur in *categorematicum et syncate-*

(1) Vide S. Thom., 1 p., quaest. 13, art. 9. Cfr. dist. 8, quaest. 1, art. 2; itemque Suarez, *Metaphys*, disp. 28, sect. 3, num. 11.

(2) Cfr. S. Thom., 1.° dist. 9, quaest. 1, art. 1 ad 2. (3) Vol. 1, loc. cit, num. 23-25.

gorematicum. Primus ita significat aliquid, ut per se solum possit esse subjectum vel praedicatum in propositione, ut *arbor, domus*. Syncategorematicus est qui solus per se non potest subjectum esse aut praedicatum (intellige in suppositione formali), sed tantum cum alio connexus, ut *etiam, omnis*, etc., generatim casus obliqui Grammaticorum, adverbia, praepositiones, particulae conjunctivae, numeri... quae propterea dicuntur syncategoremata, nec proinde possunt proprie dici termini ex ipsa termini definitione. Utrum autem adjectiva nomina sint termini categorematici, necne, non una est scriptorum opinio.

58. Finitus et infinitus.—Terminus praeterea potest esse *finitus* et *infinitus*. Finitus dicitur qui aliquid determinate significat, ut *homo, lapis*. Infinitus qui nihil determinatum significat, sed tantum aliquid determinatum excludit, velut *non homo, non lapis* (1).

59. Complexus et incomplexus.—Tertio dividitur terminus in *complexum* et *incomplexum*. Complexus est, qui pluribus constat partibus seorsim significantibus, quarum singulae suam retinent in complexione significationen, ut *homo justus, liber Petri*. Incomplexus est, qui non constat ejusmodi partibus, ut *homo, Bonaventura;* quamvis enim postremus hic terminus dividi queat in duas partes, *Bona* et *ventura*, quae seorsim significant, tamen hae partes, quamdiu efformant conjunctae vocem unam, non retinent suam significationem. Ob similem rationem *M. Tullius Cicero* non est terminus complexus (2).

60. Denominativus et denominans.—Quarto dividitur in *denominativum* et *denominantem*. Denominativus est qui ab alio derivatur et quoad vocem et quoad significationem; denominans, a quo alter et quoad vocem et quoad significationem ducitur. Exempla primi sunt *candidus* et *studiosus;* secundi *candor* et *studium*. Ubi nota, nomine derivationis hic intelligendam esse non grammaticalem, sed rationalem.

61. Absolutus et connotativus diversimode explicatus.—Quinto dividitur in *absolutum* et *connotativum*,

(1) Ibid., num. 26. (2) Ibid., num. 27.

quorum declarationem alii aliter reddunt. Multi, ut Fonseca, Toletus, Dominicus Soto, etc., definiunt absolutum eum, qui significat ad modum per se stantis, sive ratio significata sit in se ipsa substantialis vel per se stans, sive accidentalis, ut *animal, candor;* connotativum autem, qui significat ad modum alteri adjacentis, sive ratio significata reapse sit accidentalis in se, sive substantialis, ut *animatus, dulcis*. Ex qua explicatione sequitur absolutos terminos confundendos non esse cum substantivis, nec connotativos cum adjectivis grammaticorum; quamquam enim omnes absoluti sint substantivi, non tamen vicissim, nam *pictor,* v. g., *artifex, pater, dominus,* licet substantivi, non sunt absoluti, sed connotativi. Verum Complutenses, Silvester Maurus aliique absolutum volunt esse terminum illum, qui ad plene et perfecte significandum non eget alio, cui inhaereat, ut *homo, virtus*; connotativum autem, qui significat instar alteri adjacentis, qui proinde pendet ab alio ad plene et perfecte significandum, ut *vivens, albus*. Unde sequitur secundum hanc acceptionem absolutos cum substantivis, connotativos cum adjectivis grammaticorum identificari. Illud quoque nota, *connotativum* terminum saepe sumi pro *relativo,* videlicet pro eo qui significat aliquid respectum importans, ut *pater, filius, servus.*

62. Concretus et abstractus.—Sexto dividitur in *concretum* et *abstractum*. Concretus significat subjectum simul cum forma vel determinatione, qua afficitur; abstractus e converso significat formam ut per se stantem. Sic *humanitas* est abtractus, *homo* autem concretus, quasi subjectum habens humanitatem: simili modo *vivens, lapis, albus*... sunt concreti, abstracti vero *albedo, lapideitas* (sit venia verbo)... Quamobrem concreta nomina et abstracta ejusdem formae valde differunt in modo significandi, quemadmodum egregie docet S. Thomas (1).

Concreta substantialia et accidentalia, eorumque differentiae. – Concreta possunt esse *substantialia* vel *accidentalia*. Priora sunt, quorum forma et est substantiale quiddam, et instar substantiae significatur, ut *homo, vivens.*

(1) Opusc. *super Boetium, de hebdomadibus,* cap. 2.

Posteriora sunt, quorum forma aut est accidentalis, aut certe instar accidentis significatur, ut *album*, *animatum*. Duplex est inter haec discrimen: α) quod substantialia tum subjectum tum formam importent in recto, seu *ut quod*, accidentalia vero solum subjectum importent in recto, formam vero *in obliquo* seu *ut quo*. Unde sequitur β), concreta substantialia non posse pluraliter dici, quin multiplicetur forma: sic, ut possent dici tres homines, oportet, ut dentur tres animae rationales; si autem una tantum esset anima in tribus corporibus, non possent dici tres homines, quamvis essent tria animata. At in concretis accidentalibus, ut possint pluraliter dici, necesse non est formas multiplicare; quare si eadem albedo esset in tribus subjectis, forent vere tria alba.

63. **Qui sit importari in recto et in obliquo, cum sermo est de concretis.**—Quod si inquiras, quid sit, cum sermo est de concretis, importari *in recto* et *in obliquo*, breviter respondebo: importari *ut quod* vel *in recto* perinde est, ac esse id, quod suscipit praedicatum, quod de concreto enuntiatur. Ita si dicas: *Petrus est doctus; homo est animal*, in utroque concreto, *Petrus* et *homo* subjectum importatur *ut quod*, quia illud afficiunt praedicata *doctus* et *animal;* homo vero, quia est concretum substantiale, importatur *ut quod*, seu *in recto*, non solum secundum subjectum, sed etiam secundum formam humanitatis, quia quod homo sit animal, verificatur non solum ratione subjecti, sed etiam ratione formae. Illud dicitur importari in obliquo, quod nullatenus suscipit praedicatum, quod de concreto enuntiatur, ut si dicas: *Justus est doctus*, in formam justitiae nullatenus cadit praedicatio doctrinae; si autem forma, quae non suscipit praedicationem vel denominationem, sit tamen ratio, cur ea praedicatio conveniat subjecto, talis forma dicitur importari *ut quo*. V. g. in hac enuntiatione: *Justus est filius Dei*, vel *haeres coeli*, forma *justitiae* importatur *ut quo*, quia est ratio, cur homo sit *filius* Dei vel *haeres coeli*.

Concreta metaphysica, physica et logica.—Concreta dividuntur etiam in *metaphysica*, *physica* et *logica*. Metaphysicum est, in quo forma non differt realiter a subjecto, *ut homo, lapis;* physicum, in quo forma realiter dif-

fert a subjecto, ut *dulce, quantum;* logicum, in quo forma, quamvis sit aliquid positivum, nihil intrinsecum ponit in subjecto, sed tantum tribuit ei meram denominationem extrinsecam, ut *cognitum, amatum, speratum...*

64. Terminus positivus, privativus et negativus.— Septimo dividitur terminus in *positivum*, *negativum* et *privativum*. Positivus veram entitatem vel realitatem importat, ut *domus;* privativus carentiam formae vel perfectionis in subjecto apto ad illam habendam, ut *caecus* respectu hominis; negativus importat carentiam formae, praescindendo ab hoc, quod subjectum sit aptum, vel non, ut *non videns*.

65. Terminus primae ac secundae intentionis.— Octavo in terminum *primae intentionis* et *secundae intentionis:* ille rem exprimit prout est in se, vel secundum praedicata, quae illi reapse conveniunt; v. g. *substantia, vivens*. Terminus secundae intentionis exprimit rem secundum praedicata, quae non conveniunt illi prout est in se, sed solum prout certo modo cognita, ut *species, genus, subjectum, praedicatum* (1).

66. Collectivus et distributivus. Nono dividitur in collectivum et distributivum. Collectivus significat plura simul et copulatim sumpta, v. g., *civitas, exercitus;* distributivus, qui non significat plura copulatim, ut *homo, planta*.

67. Communis vel universalis, singularis et particularis.—Decimo dividitur in *communen* vel *universalem* et *singularem*. Universalis est, qui plura *seorsim* significat v. g. *homo, arbor*. Unde differt a collectivo, qui plura non seorsim, sed simul exprimit, ideoque praedicari de singulis nequit, neque enim singuli cives sunt *civitas*, nec singuli milites *exercitus*. Singularis est, qui unum tantum individuum determinate significat, sicut *Petrus, Roma, hic liber, filius Caroli, calamus quo nunc scribo;* nam omnibus hisce modis individuum determinatum exprimi potest. Cum terminus communis sumitur secundum partem duntaxat extensionis, praeponendo syncategorema *aliquis* vel *quidam* vel *nonnullus*, vocatur particularis, et exprimit individuum indeterminatum seu vagum, ut *aliquis homo*. Quamquam S. Tho-

(1) Vide S. Thom., *de potent.*, quaest. 7, art. 9. Cfr., vol. 1, num. 32.

mas non semel vocem *particulare* sumit pro individuo singulari (1).

68. Terminus transcendens, supertranscendens et non transcendens.—Denique dividitur terminus in *transcendentem*, non *transcendentem* et *supertranscendentem*. Transcendens convenit omnibus, quae non sunt nihilum, et sex omnino enumerantur, *res*, *ens*, *unum*, *bonum*, *aliquid*, *verum*, quorum initiales litterae voce hac, nihil significante, continentur: *Reubav:* haec extra omne genus vagantur, nec tamen dicuntur universalia, quia termini universales proprie dici solent illi, qui intra genus aliquod vel speciem continentur. Supertranscendens dicitur, qui etiam rebus non realibus, sed pure imaginariis, convenire possunt, ut *cogitabile*, *opinabile*, *significabile*. Reliqui termini sunt non transcendentes, nimirum de rebus certi alicujus generis praedicantur, vocanturque simpliciter *universales* (2).

ARTICULUS VIII

De quibusdam terminorum divisionibus, prout respectu aliorum considerantur.

69. Termini impertinentes ac pertinentes.—Termini, respectu aliorum considerati, possunt esse *pertinentes* et *impertinentes*. Impertinentes, qui a nonnullis recentioribus vocantur *disparati*, sunt qui nec se inferunt, nec excludunt, v. g. *albus* et *doctus*. Pertinentes vero, quos iisdem placet dicere *connexos*, sunt qui se aut inferunt, aut excludunt, quemadmodum *homo et animal*, nam si est homo, est animal; et *homo et asinus*, siquidem si est homo, non est asinus. Qui se inferunt, vocantur *pertinentes sequela* vel *consequentes;* qui autem se excludunt, *pertinentes repugnantia* seu *oppositi*. Pertinentes sequela alii sunt *aequales* vel *convertibiles*, qui nempe *mutuo* se inferunt, ut *rationale* et *risibile;* alii *inaequales*, qui non se mutuo inferunt, sed unus duntaxat alterum, ut *animal* et *vivens* (3).

(1) Vide v. g. *de potent.*, quaest. 9, art. 1 initio. (2) Vide vol. 1, loc. cit., num. 25-35.

(3) Tota haec series divisionum ac subdivisionum terminorum pertinentium, aliis vocibus brevius exponitur a recentioribus, qui terminos invicem comparatos generatim dividunt in *sociabiles* et *insociabiles* seu *repugnantes*. Sociabiles sunt, qui exprimunt rationes, quae simul convenire possunt in eodem subjecto: unde ad hanc terminorum classem revocantur termini pertinentes sequela et impertinentes antiquorum. Repugnantes sunt, quae exprimunt rationes incomposibiles in eodem subjecto.

Quid oppositio.—Termini repugnantes generatim nuncupantur oppositi. Est autem oppositio *relatio inter duo extrema simplicia* (nam hic definitur oppositio terminorum, non propositionum) *quae in eadem re singulari simul et secundum partem eamdem et respectu ejusdem esse non possunt.* Verba consideranti sunt satis plana. Duplex est genus oppositionis: altera est *propria*, *impropria* altera. Impropria est quaevis diversitas, quaeque sic opponuntur, *disparata* vocantur. Oppositio propria, quae simpliciter oppositionis nomen est sortita, est repugnantia inter certa et definita extrema, quae peculiari quadam habitudine invicem referuntur.

70. Quotuplex oppositio: relativa et contraria.—Quadruplex est propria oppositio: *relativa*, *contraria*, *privativa* et *contradictoria*. Relative opposita sunt, *quorum alterum per respectum ad alterum denominatur:* talia sunt *pater et filius, servus et dominus, majus et minus.*

Contraria definiuntur, *quae sub eodem genere maxime distant et eidem subjecto vicissim insunt, a quo mutuo se expellunt, nisi alterum eorum insit a natura,* v. g. *virtus* et *vitium*, *scientia* et *error*. Contraria possunt esse *mediata* vel *immediata*, prout habeant vel non habeant medium.

Quid sit medium in oppositis.—Quod ut melius intelligas, nota hic medium sumi pro omni eo, in quo conveniunt extrema, vel quod per ea non excluditur. Ac triplex excogitari potest: α) *medium subjecti*, nempe subjectum, cui contraria successive innesse queunt. β) *Medium generis* vel *naturae* cum extremis, videlicet aliquid in eadem linea vel genere cum illis constitutum, ut v. g. *colores medii* inter albedinem et nigredinem, itemque soni medii inter acutum et gravem. γ) *Medium privativum* vel *negativum* consistit in mera contrariorum extremorum negatione, ac reperitur in iis rebus, quae non sunt subjectum aptum recipiendo ullo ex contrariis extremis: tale medium datur in lapide respectu *sanitatis* et *aegritudinis*, quae sunt affectiones duntaxat viventium, ac proinde habent medium negativum: similiter *albedo* et *nigredo* habent hujusmodi medium in angelo et anima (1). Quando ergo contraria dividuntur in

(1) Cfr. S. Thom., lib. 4. *Metaphys.*, lect. 16, paragr. *b* cum Aristotelis textu ibid.

mediata et *immediata*, divisio intelligenda est de medio *generis* vel *naturae*. Nam omnia contraria sunt necessario mediata, si sermo sit de *medio subjecti:* itemque omnia sunt mediata *negative*, quia nimirum reperitur aliqua res, cui nequeat convenire ulla ex contrariis formis (1).

Oppositio privativa et contradictoria. — Privative opposita sunt *habitus* (nempe quaevis forma vel quasi forma) *et carentia ejusdem in subjecto capaci et in tempore constituto a natura*, sicut *visio* et *caecitas* in homine. Contradictorie opposita sunt ea, *quorum alterum importat formam, alterum ejusdem negationem*, ut *homo* et *non homo*, *lapis* et *non lapis*. Proinde se habent sicut affirmatio et negatio ejusdem. Et sic impossibile est dari medium inter contradictoria, quia unum eorum dum negat alterum, simul sub se comprehendit quidquid non est illud, nam reapse *non homo* potest esse quidlibet praeter hominem, seu quidquid non est homo; et similiter *non lapis*. Idcirco etiam dici solet contradictoria invicem opponi, sicut *ens* et *non ens*.

71. Quaenam sit maxima oppositio. — Hinc concludes, maximam omnium oppositionem esse contradictoriam, quia caret omni medio. Sequitur privativa, quia habet medium subjecti et medium negativum. Succedit contraria, quia non solum habet hoc duplex medium, sed saepe etiam medium positivum naturae. Denique relativa non quidem conveniunt in subjecto, *idem enim non est pater et filius, secundum quod pater refertur ad filium. Nec conveniunt in medio sui generis* (2), *cum non sint in relativis magis et minus. Habent tamen quemdam specialem modum conveniendi, quia unum illorum, secundum illud quod est, dependet ab altero; relativa enim se mutuo includunt, et ponunt, et perimunt, secundum Philosophum* (3).

---

(1) Vide S. Thom. (opusc. *de Quatuor oppositis;* cap. 1 et 2), Suarez (*Metaphys.*, disp. 45, sec. 2, num. 19), Conimbricenses (*de praedicam.*, cap. 10 in exposit. text. Aristot.), Tolet. (in cap. 10 *De praedicam.*), Fonseca (*Metaphys*, lib. 10, cap. 7, 10.)

(2) Hoc intellige de *puris* relativis, non vero de relativis, quae simul sint contraria, ut v. g. *majus* et *minus*, inter quae datur medium, *aequale* videlicet.

(3) S. Thomas, opusc. *de Quatuor oppositis*, cap. 1 Vide vol. 1, loc. cit., num 37-41.

CAPUT II

DE PRAEDICAMENTIS ET PRAEDICABILIBUS

Quamquam plena praedicamentorum tractatio ad Metaphysicam pertinet, necessaria tamen est Logicae aliqua eorumdem praenotio. Prius tamen oportet declarare praedicabilia, quorum explicationem praemisit Porphyrius aristotelico tractatui de categoriis seu praedicamentis.

ARTICULUS I

Quid sit praedicatio.

72. Quid praedicatio, et quotuplex.—Prius autem quaesierit quispiam, quid sit *praedicatio*, ex qua voce praedicamenta et praedicabilia derivantur. Praedicatio in Logica est *affirmatio aut negatio alicujus de aliquo*. Ac duplex distinguitur, *ordinata* vel *naturalis* et *inordinata*. Illa est, quae rei naturae congruit; inordinata, quae non congruit. Congruit porro naturae primo, ut quaelibet de se ipsa dicatur; et secundo, ut id, quod est forma vel quasi forma, enuntietur de eo, quod illi velut materia subjiciatur. Hinc duplex est praedicatio naturalis, *identica* et *formalis* vel *directa*. Exemplum primae est: *Plato est Plato, Gladius est ensis;* formalis vero: *Nix est alba; homo est animal* vel *rationalis*, etc. Generatim praedicationes notionum *superiorum* vel universaliorum *de inferioribus* aut minus universalibus, *connotativorum* de *absolutis*, *accidentium* de *subjectis* ac *differentiarum* de *speciebus propriis*... sunt directae, quia haec omnia invicem comparantur instar formae ad materiam.

Praedicatio innaturalis alia est *contra naturam* vel *indirecta*, in qua id, quod se habet instar subjecti vel materiae, dicitur de eo, quod se habet instar formae, ut: *Animal est homo, aliquod album est nix;* alia *praeter naturam* sive *per accidens*, quando videlicet nec praedicatum se habet instar formae respectu subjecti, nec e converso, sed potius utrumque exprimit formam aliquam alteri subjecto dictincto inhaerentem, quemadmodum si dicas: *Album est dulce,*

ubi albedo et dulcedo sunt formae et accidentia ejusdem subjecti, puta lactis (1).

73. Praedicatio essentialis et accidentalis, in quid, in quale, et in quale quid.—Praedicatio naturalis dividitur in *essentialem* et *accidentalem*, prout id, quod praedicatur, pertineat ad essentiam subjecti, vel non. *Homo est animal* est praedicatio essentialis; accidentalis: *Homo est doctus.* Quo revocatur divisio praedicationis *in quid* et *in quale:* nam quaerenti *quid* res sit, apte ac proprie respondetur per *essentiam* illius; et quaerenti *quale* sit, per *accidens* vel per aliquid instar accidentis expressum. Ideoque omnis praedicatio in *quid* est essentialis; non tamen vicissim, quia nec etiam omnis praedicatio in *quale* est accidentalis. Interdum enim, cum quaeritur *qualis* sit res, investigatur *differentia specifica* illius, ut si quis quaerat, *quale animal* sit homo, et tum respondetur per aliquid ad essentiam rei pertinens, nam specifica differentia est pars essentiae. Praedicatio ergo in *quale* alia est vere accidentalis, cum nempe praedicatur accidens; alia accidentalis duntaxat secundum modum significandi, et ad prioris distinctionem dicitur praedicatio in *quale quid*, qua videlicet differentia specifica enuntiatur.

Praedicatio necessaria et contingens.—Denique praedicatio accidentalis dividitur in *necessariam* et *contingentem:* prima exprimit *proprietates* vel accidentia *propria* rei, ut: *Homo est risibilis* vel *disciplinae capax;* altera exprimit accidentia communia, seu non propria rei, ac proinde non necessario convenientia, ut: *Petrus est doctus*, vel *armis indutus* (2).

ARTICULUS II

Quid et quotuplex praedicabile.

74. Praedicabile idem sonat in Logica ac *universale in praedicando*, estque illud, *quod de pluribus aptum est praedicari* (3), nempe *unum quiddam* nomine et ratione,

(1) Vide Conimbricens., In *Praefation. Porphyrii*, quaest. 1, art. 4.
(2) Vol. 1, num. 42-44. (3) Arist., *Perihermen*, cap. 5 (al cap. 7).

seu univocum, quod enuntiari potest de pluribus seorsim aut distributive. Verum de hoc fuse in Logica Majori.

Quinque distinguuntur praedicabilia, *genus, species, differentia, proprium et accidens.* Cujus divisionis ratio est, quia quidquid de alio praedicatur, praedicatur aut in quaestione *quid est,* aut in quaestione *quale est.* Si primum, vel importat integram naturam eorum, de quibus praedicari potest, et tunc habetur *species,* vel partem tantum naturae, et vocatur *genus.* Si vero praedicatur in quaestione *quale,* aut exhibet aliquid subjecto essentiale, et est *differentia specifica;* vel accidentale, et tunc vel praedicatur tamquam aliquid necessario conveniens subjecto, vel solum contingenter, et habentur reliqua duo praedicabilia, *proprium* et *accidens.*

Paulo aliter eamdem rem sic probabis. Quidquid de alio praedicatur, vel est ei essentiale, vel non. Si essentiale, vel ideo quia exprimit totam ejus essentiam, vel quia partem tantum, sive determinabilem et magis generalem ac rebus quoque aliarum naturarum communem, sive determinantem et propriam. Si primum contingat, habetur *species;* si secundum, *genus;* sin tertium, *differentia specifica.* Si vero id, quod de pluribus praedicatur, non sit ipsis essentiale; vel fluit ab eorum essentia necessario et convertibiliter, ac vocatur *proprium;* vel contingenter duntaxat illis advenit, et nomen habet accidentis (1).

75. Genus est *ratio, quae de pluribus praedicari potest tamquam pars eorum essentiae determinabilis per aliam:* v. g. *animal, substantia* respectu hominis. Differentia est *ratio, quae de pluribus praedicari potest tamquam pars essentialis determinans aliam,* ut *rationalis,* quae addita animali determinat illud, ut jam non possit convenire leoni, agno nec ulli alteri brutorum animantium.

Species est *ratio, quae de pluribus praedicari potest tamquam integra eorum essentia.* Quae ut clarius percipias, nota res cunctas hujus mundi alias cum aliis convenire, atque alias ab aliis discrepare. Quando solum discrepant

(1) V. Albertum M. (*De Praedicabilibus,* tract. 2, cap. 1), Suarez (*Disp. Met.* 6. sect. 8, n. VII).—Plura dabunt Porphyrius ejusque Commentatores. Cfr. alia ratio in vol. 1, num. 48.

in accidentibus et notis individuantibus, ut Petrus, Paulus, etc., pertinent ad eamdem speciem, quia conveniunt in notis omnibus essentialibus. Quae pertinent ad eamdem speciem, v. g., humanam, habent praedicata essentialia communia cum rebus aliarum specierum (ut, v. g., homo animalitatem cum leone, cane, etc.; rationem vitae, cum regno vegetali, etc.), et alia per quae ab iisdem discrepant (ut v. g. rationalitatem, rugibilitatem, latrabilitatem, etc.): postrema haec vocantur

Differentiae specificae, quia determinant, et contrahunt fusiorem illam et magis determinabilem rationem, rebus aliarum specierum communem, quae genus dicitur.

76. Quotuplex genus, species et differentia.—Tum genus, tum species ac differentia dividuntur in *suprema*, *media* et *infima*. Supremum est, quod non habet aliud genus superius vel latius, v. g. *substantia, quantitas:* infimum est, quod infra se non habet ullum restrictius genus, ut *animal* respectu hominis; medium denique, quod tam supra, quam infra se habet alia genera, ut *vivens, corpus:* medium et infimum genera vocantur etiam *subalterna*. Dividitur etiam genus in *proximum* et *remotum:* quae divisio desumitur per ordinem ad speciem; illud enim dicitur genus proximum respectu speciei alicujus, sub quo illa immediate continetur; secus autem dicitur remotum.

Simili modo species dicitur suprema, quae non habet supra se aliam speciem, sed solum genus; infima, quae et *specialissima* dicitur, non habet speciem restrictiorem; media, quae habet alias latiores et restrictiores.

Denique differentia specifica est *suprema*, *media* vel *infima* illa respective, quae adjuncta generi conflat speciem supremam, mediam et infimam (1).

77. Proprium, ubi sermo est de Praedicabilibus, non sumitur per oppositionem ad *metaphoricum*, sed ad *commune*. Et quadrifariam accipi potest ex Porphyrio: α) pro eo, quod convenit *soli*, non tamen *toti* speciei, ut esse *doctum* hominem: β) pro eo, quod *toti* convenit, sed non *soli*, ut *bi-*

(1) Aliae definitiones, ex Porphyrio desumptae, videri possunt in vol. 1, loc. cit., num. 46.

pedem esse eumdem hominem: γ) pro eo, quod *soli* et *toti* speciei convenit, sed non semper, ut hominem loquela uti: γ) pro eo, quod *soli*, *toti* ac *semper*, ac proinde necessario, competit, ut hominem esse *risibilem*. Proprium in hac postrema acceptione *convertitur* cum *specie*, quia aeque late patet, ac illa, et sic, quemadmodum dicitur: *Omnis homo est risibilis*, aeque dici potest *conversis* terminis: *Omne risibile est homo*. Proprium ergo vel proprietas in hac stricta significatione definitur *quod convenit omni, soli et semper, et conversim de re praedicatur*, vel clarius, *quod de pluribus praedicatur tamquam quiddam necessario fluens ab eorum essentia*.

Unde α) proprium vel proprietas, quamvis sit accidens, est tamen indicium prodens latentem rei essentiam: β) unde verissime dici videbis, quod proprium prius conveniat speciei, et posterius individuis; ratio enim proprii, v. g. risibilitas, cum fluat ex essentia specifica, non praedicatur de individuis propterea quod individua sunt, sed propterea quod talem essentiam habent, et nominatim propter suam differentiam specificam.

78. Accidens hic sumitur, non in sensu metaphysico, quatenus est ens alteri inhaerens, sed in sensu logico, pro eo, *quod praedicatur de pluribus, tamquam aliquid contingenter conveniens eorum essentiae*. Discriminatur ergo a proprio, tum α) quia accidens non convenit *omni* speciei et semper, nec convertibiliter insit subjecto, sicut proprium, tum β) quia secus ac proprium potest abesse a subjecto absque hujus corruptione: unde etiam a Porphyrio definitur id, *quod contingit eidem inesse et non inesse praeter subjecti corruptionem*. γ) Accidens per prius convenit individuis et per posterius speciei, contra ac modo dicebamus de proprio.

ARTICULUS III

De praedicamentis.

79. Quid sit categoria vel praedicamentum in sensu philosophico.—Quod graeci philosophi κατεγοριαν, latini dixerunt post Böetium *praedicamentum*, quae vox in usu

philosophico non actionem praedicandi, sed rem ipsam, quae praedicatur, denotat. Quoniam vero de quovis individuo praedicatur ratio specifica et generica, sive proxima, sive etiam remotior, usque ad supremum genus, tum summa rerum cunctarum; generatim aliae rationes sub illo contentae veniunt nomine praedicamenti, quod proinde recte definietur cum Fonseca et Conimbricensibus *generis alicujus summi et eorum, quae sub ipso sunt, naturalis dispositio seu series*. Unde constat ingens praedicamentorum utilitas; quia et ad recte definiendum ac dividendum, et ad ordinatam rerum cognitionem tractationemque juvat quam plurimum confectas habere rerum omnium et rationum tabulas, et quasi totidem genealogias per sua genera et species usque ad individua. Nos e pluribus praedicamentorum seriebus Aristotelicam ideo praeferimus, quia et ex objectis ducta est, non vero ex libero arbitrio subjecti, et antiquitate atque scriptorum auctoritate prae caeteris commendabilis est. Prius autem, quam rem hanc breviter adumbrandam suscipiamus, adverte,

Quid differant praedicabilia a praedicamentis.— Praedicabilia exprimunt modum vel habitudinem, secundum quam ratio aliqua praedicari potest de multis; praedicamenta vero exhibent rationes ipsas, quae praedicari possunt.

80. In aristotelica divisione decem sunt praedicamenta, nempe *Substantia, Quantitas, Qualitas, Relatio, Actio, Passio, Quando, Ubi, Situs* et *Habitus:* quae omnia Scholastici, memoriae juvandae causa, hisce comprehensa voluere versiculis:

Arbor sex servos ardore refrigerat ustos:
Cras ruri stabo, sed tunicatus ero.

Arbor significat substantiam; *Sex* quantitatem; *Servos* relationem; *ardore* qualitatem; *refrigerat* actionem; *ustos* passionem; *cras* quando; *ruri* ubi; *stabo* situm; habitum denique *tunicatus*.

Praedicamentorum accuratior tractatio ad Metaphysicam quidem spectat, nec tamen negandus est logico levis aliquis haustus, qui necessarius esse potest ad proprias quaestiones melius intelligendas: quare veteres logici etiam fusiores de hisce instituebant tractationes.

81. Quid et quotuplex substantia. — Substantia trifariam accipi potest: α) pro essentia cujusque rei; β) pro qualibet realitate ab accidenti distincta; γ) pro ente completo ac totali distincto ab accidenti. Prima acceptio omnibus omnino rebus convenire potest, nulla quippe est, quae suam non habeat essentiam. In altero sensu vocatur a quibusdam *substantia metaphysica*, quae comprehendit sub se quamlibet realitatem non accidentalem, qualis tandem cumque sit generis. In tertio sensu dicitur *substantia praedicamentalis*, definiturque *-ens completum* (secundum essentiam) *per se stans, seu non indigens alio, cui tamquam subjecto inhaereat*. E converso accidens est *ens alteri inhaerens tamquam subjecto*. Entitates vero substantiales incompletae non sunt praedicamentales, nec constituuntur in substantiae praedicamento, nisi solum *indirecte* vel *reductive*, ut mox dicetur.

Dividitur in *primam* et *secundam*. Prima, seu singularis, est, *quae neque in subjecto est, nec de subjecto dicitur* (saltem in praedicatione naturali, nisi forte de se ipsa, ideoque dicitur prima); quia ipsa *proprie, principaliter et maxime substat* (1). Exemplum: *Petrus, Paulus, haec arbor*. Vocatur etiam *individuum* et *suppositum, hypostasis ac persona*. Substantia secunda est, *quae in subjecto non est, sed de subjecto dicitur*, ut *homo, animal, arbor*, nempe substantia universalis.

Proprietates substantiae solent variae distingui: α) *Substantia non est in subjecto*, secus foret accidens. β) *Substantia nihil habet contrarium*, intellige per se atque immediate, quia ratione contrariarum qualitatum potest una substantia pugnare cum alia. γ) *Substantia non suscipit magis et minus*, nempe secundum intensionem. δ) *Substantia est susceptiva contrariorum*.

82. Quantitas est *accidens extensivum substantiae*, vel cujus ratione habet substantia partes extra partes, et sic dicitur *magna* vel *parva*, et *divisibilis in partes*.

Dividitur in continuam et discretam vel numerum. Continua est, cujus partes communi vinculo clauduntur, et subdividitur in *lineam, superficiem* et *solidum*, et in *permanentem* ac *successivam*.

---

(1) Opusc. *de totius Logicae Aristotelis summa*, tract. 2, *de praedicam.*, cap. 3 (Inter opera S. Thomae).

Praecipuae proprietates quantitatis sunt: α) *non habere contrarium;* β) *non suscipere magis et minus;* γ) *esse rationem, cur duo aequalia vel inaequalia dicantur.*

83. Qualitas est *accidens perfectivum substantiae sive in essendo sive in operando.*

Dividitur ab Aristotele in quatuor binarias species, quarum prima est *habitus* et *dispositio;* secunda, *potentia* et *impotentia naturalis;* tertia *patibilis qualitas* et *passio;* quarta, *forma* et *figura*. Habitus et dispositio hic sunt dispositio quaedam bene vel male afficiens subjectum; et in eo differunt, quod dispositio facile removeri queat, secus vero habitus, qui est magis radicatus. Exemplum habitus est *scientia* et *virtus;* dispositionis vero *sanitas* et *aegritudo*.

Haec prima species qualitatum est acquisita; potentia et impotentia naturalis, quae est altera species qualitatis, non sunt acquisitae, sed potentia est dispositio naturae insita ad operandum vel facile resistendum contrario, ut, v. g., intellectus, vis *comburendi* in igne: impotentia autem est exigua virtus agendi vel resistendi contrariis, ut *imbecillitas* aut *hebetudo ingenii*, *mollities in butyro*. Quare qualitates hujus classis solum accidentaliter discrepant secundum magis et minus.

Accidentaliter quoque differunt qualitates tertiae speciei. Patibilis qualitas est diu permanens qualitas, quae sensum afficit, aut oritur ex motu vel receptione alicujus formae: v. g. *color nativus*, *dulcedo mellis*. Passio vero est ejusdem generis qualitas, sed brevi transiens, ut *rubor* ex verecundia, *pallor* ex timore natus. Huc, ut vides, spectant qualitates sensibiles.

Quartae speciei qualitates sic videntur differre, ut figura sit terminatio quantitatis secundum se spectata, ut v. g. *circulus, triangulus;* forma vero eadem terminatio, prout considerata in subjecto eam requirente, ut *forma hominis*, *leonis*.

Proprietates qualitatis: α) *habere contrarium:* β) *suscipere magis et minus:* γ) *esse fundamentum similitudinis* (1).

84. Relatio est habitudo seu respectus unius ad aliud, v. g. *paternitas*, *servitus:* in qua distinguendum *subjectum*,

(1) Vide opusc. *Totius Logicae Aristotelis summa*, cap. de qualit.

quod refertur, terminus ad quem refertur, et ratio fundandi seu *fundamentum*. Relatio potest esse vel *realis* vel *rationis*, *mutua* et *non mutua*.

Proprietates relationis: α) *Relativa dicuntur ad convertentiam*, quia nempe mutuo explicantur, alterum per alterius respectum. β) *Relativa* (nimirum formaliter et qua talia) *sunt simul natura et cognitione*. γ) *Relativa suscipiunt magis et minus*, et *habent contrarium*, non tamen omnia, sed ea duntaxat, quorum fundamentum et terminus suscipiunt magis et minus, ac contrarietatem. *

85. Actio est *ratio formalis, per quam aliquid dicitur agere*. Potest esse *immanens* vel *transiens*, prout terminus maneat in agente, vel transeat extrinsecus.

86. Passio est *ratio formalis, per quam aliquid patitur, aut formam aliquam recipit, ut calefieri*. Proprietates actionis et passionis sunt *suscipere magis et minus, ac contrarietatem*.

87. Ubi est *ratio formalis, per quam aliquid est hic vel alibi*, ut esse *in templo, domi*.

88. Situs est *certa positio partium in ordine ad locum*, ut *sedere, jacere*.

89. Quando est *ratio formalis, per quam aliquid est in hac vel illa duratione*.

90. Habitus est *adjacentia vestimenti*, sive proprie sive latius sumpti pro quovis corporis operimento: tale est, verbi gratia, *pallium, armatura*.

91. Ratio divisionis praedicamentorum.—Jam si quam hujusce divisionis rationem desideras, haec ex S. Thoma (1) reddi potest. Quidquid est in individuo, et de illo praedicari potest, vel pertinet ad ejus essentiam; vel non. Si primum, habetur *Substantia*. Si est extra essentiam; aut illi intrinsecus inhaeret, aut non. Si primum, vel convenit illi *absolute* vel *respective:* si respective, habemus *Relationem;* si absolute, *Quantitatem* et *Qualitatem*, prout consequatur materiam aut formam. Si id, quod praedicatur de substantia individua, afficit illam extrinsecus; aut afficit illam in ordine ad potentiam activam, aut ad passivam, aut ad neutram. Si ad activam, est *Actio;* si ad passivam, *Passio*. Si ad neutram; vel convenit per modum mensurae vel non. Si non, existit *Habitus*. Si per modum mensurae, aut temporis, aut loci, aut positionis partium in se, exsurgunt praedicamenta, *Quando, Ubi* et *Situs*. Verum haec nobis nunc innuisse sufficiat.

Arbor Porphyrii.—Jam facile foret in singulis hisce praedicamentis construere *arborem*, quam vocant *Porphyrii*, rite ordinando rationes omnes rerum a summis generibus gradatim usque ad intimam speciem et individua secundum schema, quod in fusiore opere reperies, in praedicamento substantiae confectum (2). Unum autem probe nota, tripliciter aliquid posse collocari in praedicamento vel in arbore *porphyriana:*

(1) *Metaphys.*, lib. 5, lect. 9; et *Physicor.* lib. 3, lect. 5.

(2) Vide vol. 1, *Logica Minor.*, pag. 185.

directe, indirecte et *reductive*. Directe ponuntur eae rationes, quae per se et in linea recta pertinent ad praedicamentum, nimirum individuum, quod est veluti basis praedicamenti, et ea quae de ipso praedicantur *in quid*, videlicet species et genera, usque ad supremum. Indirecte ponuntur ea quae pertinent ad lineam lateralem, et ponuntur in praedicamento ratione alterius, de cujus essentia sunt: nimirum differentiae specificae, seu ea quae praedicantur de individuo in *quale quid*. Tandem reductive ponuntur partes physicae constituentes *individuum*, seu quae ad ejus complendam physice substantiam concurrunt. Atque hoc modo materiam et formam, unionem substantialem, partes integrantes, et rationem positivam suppositi seu personae, docent peripatetici, saltem plurimi, pertinere ad praedicamentum substantiae reductive (1).

CAPUT III

DE TERMINORUM PROPRIETATIBUS

Sex praesertim recensentur: *suppositio*, quae praecipua est, *appellatio*, *alienatio*, *ampliatio*, *restrictio*, *diminutio*.

ARTICULUS I

De suppositione.

I. Quid et quotuplex suppositio.

92. Suppositio est proprietas termini duntaxat oralis, idemque valet ac *substitutio;* voces enim in sermone substituuntur in locum rerum, ideoque illas superius (num. 48) diximus signa rerum *suppositiva*. Sed quoniam voces usurpantur interdum non ad res significandas, sed ad aliquid enuntiandum de ipsis vocibus, ut si dicas: *Homo est vox dissyllaba*, ideo ut comprehendantur omnes possibiles usus vocum in sermone, suppositio definiri potest *usus termini pro se vel pro aliquo suo determinato significato*, vel si mavis, *usus* seu *acceptio termini ad aliquid determinate enuntiandum*. Unde plane vides distinctionem suppositionis a significatione vocis (2).

93. Dividitur in *materialem* et *formalem*. Materialis est usus termini pro se ipso, seu ad enuntiandum aliquid de eo prout est in se, ut si dicas: CHARTA EST *vox quaedam:* hujus tantum suppositionis sunt capaces termini non significantes

(1) Vid. apud Suar. (*Disp. Met.* 33, sect. I, a num. 15), quomodo genus et species exhibeant aliquid metaphysice completum, ut possint directe poni in praedicamento.

(2) Vide vol. 1, loc. cit., num. 54.

(num. 54). Formalis est usus vel acceptio termini pro aliquo ex suis significatis: v. g. *Homo est albus.*

Suppositio materialis dividitur in *naturalem* et *artificialem*, prout usurpetur ad enuntiandum id, quod habet vox a natura, vel ex arte. Exemplum primae est: *Homo est vox*, vel *vox dissyllaba*. Exemplum alterius: *Homo est nomen tertiae declinationis.*

94. Suppositio formalis dividitur in *propriam* et *impropriam* vel *metaphoricam*. Propria est acceptio termini pro re, quam proprie; et impropria, acceptio termini pro re, quam improprie significat. Utrumque facile agnosces in his exemplis: Leo *est belluarum fortissimus; Vicit* Leo *de tribu Juda.*

Formalis subdividitur in *realem* et *logicam*. Realis est usus termini pro sua significatione reali, seu ad enuntiandum aliquid, quod rei significatae convenit secundum se vel independenter a mentis consideratione, ut si dicas: Nix *est alba*. Logica, quam nonnulli, aliis tamen contradicentibus, vocant *simplicem*, est usus termini pro sua significatione logica, seu ad enuntiandum aliquid, quod rei convenit, prout substat secundae mentis intentioni vel per denominationem ab aliqua mentis operatione: v. g. Homo *est species.*

95. Suppositio realis dividitur in *absolutam* et *personalem*. Prima est acceptio termini ad designandum aliquid, quod convenit rei secundum naturam illius, ut: *Homo est animal*, vel *risibilis*. Personalis vero, acceptio termini ad designandum aliquid, quod convenit rei secundum individuationem vel *esse* individuale illius. V. g. *Petrus currit; Homo est albus;* nec enim cursus Petro, nec albedo convenit homini ratione naturae, sed tantum ratione individuationis.

Personalis dividitur in *communem* et *discretam* seu *singularem*. Communis est usus termini communis vel universalis pro suo significato retinente suam communitatem: talem suppositionem habet subjectum hujus propositionis: Homo *est rationalis*. Discreta vel singularis est acceptio termini ad exprimendam rem singularem et individuam: ut si dicas: Petrus *est doctus:* Hic liber *est meus.*

96. Communis dispescitur in *distributivam*, *colle-*

ctivam, disjunctivam et *disjunctam* vel *confusam*. Distributiva vel copulativa est usus termini communis pro omnibus suis inferioribus seorsim sumptis. Dignoscitur per particulas *omnis, nullus, quilibet*, etc. Potestque esse *completa* vel *absoluta* et *incompleta* vel *accommoda*, prout nullam, vel aliquam patiatur exceptionem. V. g. *Omnis homo est animal: Omnis homo peccavit in Adam*, videlicet *excepta B. Virgine*. Collectiva vel copulata est usus termini communis pro suis inferioribus non singillatim, sed simul sumptis, ut *Sacramenta sunt septem; Apostoli sunt duodecim*. Disjunctiva, quae etiam *determinata* et *particularis* dici solet, est usus termini pro aliquo ex suis inferioribus seorsim ab aliis, quod tamen ipso modo significandi non determinatur. V. g. ALIQUIS HOMO *est albus;* QUIDAM CANIS *currit*. Disjuncta vel confusa, quae vocatur etiam *vaga* et *indeterminata* est acceptio termini communis pro aliquo ex suis inferioribus disjunctim cum aliis, seu quod non solum in modo significandi, sed etiam in re indeterminatum est, ut: *Aliqua navis requiritur ad navigandum*. Conveniunt ergo suppositio disjunctiva et disjuncta in eo, quod subjectum in utraque remaneat indeterminatum secumdum modum significandi; differunt vero in eo, quod in disjunctiva subjectum determinatum est in se ipso, quia veritas v. g. exempli propositi requirit, ut albedo sit in aliquo determinato homine. Secus accidit in disjuncta, quia necessitas ad navigandum in nulla determinata navi per exclusionem alterius verificatur, sed in hac vel illa vel qualibet alia indeterminate ac disjunctim. Haec suppositio locum habet fere, cum verbum propositionis significat *necessitatem, debitum, jus* aut *exigentiam;* disjunctiva vero, cum verbum exprimit *existentiam, actionem, passionem*.

97. Quotuplex suppositio possit esse in praedicato propositionis.—Et haec quidem quadruplex suppositio potest esse in subjecto propositionis; in praedicato solum duplex esse potest, universalis distributiva et particularis disjunctiva, ad quas dignoscendas haec una valet regula: *Praedicatum in omni propositione affirmativa* (quaecumque sit extensio subjecti) *habet suppositionem particularem;* e converso, *praedicatum in omni propositione negativa uni-*

versalem obtinet suppositionem. Ex hactenus dictis facile concluduntur

II.—Regulae pro resolutione communis suppositionis.

98. Quomodo resolvatur suppositio communis vel distributiva. Resolutio suppositionis communis est explicatio ejusdem, assignando varia, quibus aequivalet, membra. Bifariam fieri potest, *per ascensum* et *per descensum*. Ascensus est progressus ab inferioribus sufficienter enumeratis ad terminum superiorem, illa sub sua extensione continentem, per legitimam consequentiam. Descensus est progressus a termino communi et superiori ad inferiora sub illo contenta, per legitimam consequentiam.

99. Resolutio per descensum.—Distributiva universalis resolvitur per descensum enumerando singula inferiora, et de illis seorsim enuntiando idem praedicatum. Sic hanc propositionem: *Omnis homo est mendax*, in hunc modum resolves: HIC HOMO *est mendax, et* ILLE *mendax est, et* ILLE ALIUS *est mendax*, etc. Simili modo distributivam suppositionem praedicati resolves: *Homo non est lapis:* Ergo *non est* HIC LAPIS, NEC ILLE, NEC ILLE ALIUS... Unde sequitur propositiones omnes universales distributivas falsas fore, si vel unam exceptionem patiatur, vel si falsitate laboret aliqua ex illis propositionibus, in quas resolvenda esset.

Resolutio per ascensum.– Per ascensum resolvitur suppositio distributiva colligendo ex variis propositionibus, in quibus aliquid de inferioribus enuntiatur aliam, in qua idem enuntietur de communi sujecto singula illa sub se complectente. V. g.: HIC *homo est risibilis, et ille homo est risibilis*... Ergo OMNIS *homo est risibilis*. Quo revocatur forma inductionis.

100. Collectiva vel copulata suppositio nequit resolvi nisi per unicam propositionem, in qua enumerentur inferiora omnia, ac de illis *simul* sumptis enuntietur praedicatum. Resque per se patet.

101. Disjunctiva resolvitur per descensum enumerando inferiora sub disjunctione, ac de illis seorsim enuntiando idem praedicatum. Ita: ALIQUIS *homo peccat:* Ergo *vel* HIC *homo peccat, vel* ILLE... Et similis est resolutio suppositionis disjunctivae praedicati. Sic *Petrus est homo:* Ergo VEL EST HIC *homo*, VEL ILLE, VEL ILLE... Resolutio vero per ascensum vacat difficultate. Demum

102. Suppositio disjuncta vel confusa resolvitur per descensum enumerando inferiora omnia, et de illis, non singillatim, sed disjunctim sumptis enuntiando praedicatum. V. g. ALIQUIS *oculus requiritur ad videndum:* Ergo *vel dexter vel sinister:* neque enim ullus eorum determinate requiritur nisi deficiente altero.

ARTICULUS II

De reliquis terminorum proprietatibus.

I. Appellatio.

103. Appellatio est applicatio significati termini unius ad significatum alterius, ut: *Homo* BONUS, ubi significatum *bonus* applicatur significato termini *homo;* et sic distinguendi terminus *appellans* et terminus *appellatus*.

Dividitur in *formalem* et *materialem*. Formalis est applicatio significati termini unius ad formale significatum alterius, nempe ad id quod hic alter formaliter significat, ut si dicas: *Album est* COLORATUM. Materialis est applicatio significati termini unius ad materiale significatum alterius, nempe ad subjectum illius, ut si dicatur: *Album est* DULCE, nam dulcedo cadit in album non formaliter, seu qua tale vel secundum formam albedinis, sed solum secundum subjectum vel materiam illius concreti *album*.

Regulae ad dignoscendam appellationem variae tradi solent, quae in opere fusiori videri queunt.

II. Status et distractio.

104. Status est acceptio termini pro tempore importato per verbum propositionis. V. g. *Petrus* PECCAT, accipitur in statu, si *nunc* peccat.

105. Distractio, quae vocatur etiam *ampliatio*, est proprietas statui opposita, nempe acceptio termini pro tempore diverso ab importato per verbum. V. g. *Coeci* VIDENT, *claudi* AMBULANT, *surdi* AUDIUNT (1): ubi veritas propositionis exigit, ut verba sumantur per ampliationem seu distractionen, ut sensus sit: *Illi qui* ERANT *coeci*, VIDENT, etc.

III. Ampliatio et restrictio.

106. Ampliatio, prout opposita non statui, sed restrictioni, est acceptio termini in largiori significatione; velut si Deum voces *rationalem*, scilicet non pro *discursivo*, sed pro *intellectivo*.

Restrictio est contractio termini ad angustiorem acceptionem. V. g. *Homo* JUSTUS *est filius Dei*. Quatuor modis fieri potest: α) per adjectam orationem relativi (V. g. *Homo*, QUEM HERI VIDISTI...); β) per appositum adjectivum nomen (V. g. *Homo* FORTIS *non timet mortem);* γ) per casum obliquum (V. g. *Filius* PHILIPPI); δ) per appositionem alterius nominis substantivi (V. g. *Paulus* APOSTOLUS).

IV. Alienatio, Diminutio ac Remotio.

107. Alienatio est distractio termini a propria in alienam significationem. V. g. *Equus* MARMOREUS *venditur in foro.*

(1) *Matth.* cap. 11, vers. 5.

Diminutio, quae facile revocari potest ad restrictionem, est usus termini ad significandam rem, non absolute ac simpliciter, sed secundum quid, ut si dicas: *Aethiops est albus* QUOAD DENTES.

Remotio demum est avocatio termini a significatione realis entis ad significationem entis impossibilis et chimaerici. V. g. *Homo irrationalis esset maximum miraculum.*

CAPUT IV

DE QUIBUSDAM NOBILIORIBUS MEDIIS, QUIBUS DIALECTICA PRIMAM MENTIS OPERATIONEM DIRIGIT

108. Quamquam multa hactenus tradita sunt praecepta, quibus prima mentis operatio ad verum assequendum ordinatur, illa tamen principem hac in re locum habent, quae definitionem ac divisionem respiciunt. Etenim hisce praesertim mediis discit mens comparare ideas claras et veras easdemque aliis apposite tradere. Miraberis forte definitionem ac divisionem revocari ad primam mentis operationem, cum tamen semper judicio efferri soleant, ut cum dicitur v. g.: *Homo est animal rationale.* Verum si attente consideres, in hac propositione definitio continetur solum praedicato *animal rationale,* quod profecto est terminus complexus, vel etiam oratio logica, ad quam non necessario requiritur verbum; non tamen est propositio.

ARTICULUS I

DEFINITIO

Primum declaranda est, deinde leges aliquot tradendae ad eam recte conficiendam.

I. Quid et quotuplex definitio.

109. Quid sit definitio nominalis.—Duplex distingui potest definitio, *nominalis* et *realis.* Nominalis, quae vocari quoque posset *interpretatio,* explicat nominis significationem, ut si Philosophiam definias *amorem sapientiae.* Fierique potest α) per vocis etymon (ut *intelligere est quasi intus*

legere) (1); β) per vocis interpretationem et conversionem ab una in aliam linguam *(In quo clamamus:* ABBA, PATER) (2); γ) per voces alias ejusdem linguae clariores et usitatiores (ut si *frameam* definias *telum quoddam)*. Usus definitionis nominalis frequens est, et initio disputationis utiliter usurpatur, praesertim cum varia est vocis acceptio inter sapientes.

110. Definitio realis est oratio, quid res sit, explicans. Duplex esse potest, altera *descriptiva, essentialis* altera Essentialis ipsam rei naturam vel essentiam explicat, qualis est haec: *Homo est animal rationale.* Potestque esse vel *physica* vel *metaphysica:* physica, si res declaretur per partes essentiae realiter distinctas, ut si hominem definias *compositum ex corpore organico et anima rationali;* metaphysica, si res definiatur per constitutiva essentialia, sola ratione distincta, qualia sunt genus proximum et ultima differentia. Ejusmodi est definitio, qua animal definitur *vivens sensitivum.*

111. Definitio realis descriptiva est, quae rem declarat non per praedicata essentialia, sed per indicia quaedam latentis essentiae. Trifariam fieri potest α) per genus et accidentia propria seu proprietates, ut si hominem dicas *animal risibile* vel *disciplinae capax*, et haec praecipue dicitur *descriptio:* β) per causas rei extrinsecas, et vocatur definitio *causalis:* causae porro hujusmodi sunt efficiens (v. g. *Vox est sonus* ANIMALIS ORE PROLATUS), exemplaris (ut: *Imago B. Virginis est forma* AD SIMILITUDINEM *B. Virginis expressa)* et finalis (ut: *Horologium est machina* AD HORAS INDICANDAS *constructa)*. γ) Denique fit descriptiva definitio exponendo *genesim* seu modum, quo res fit, nominaturque *genetica*. Sic definitur eclypsis *defectus lucis ex interpositione telluris inter lunam et solem.*

112. Definitio per additamentum.—Ad descriptionem revocari potest ea, quae appellatur definitio *per additamentum*, in qua nempe res explicatur per respectum et habitudinem ad aliquid, quod est extra rei essentiam. Quo pacto *simitas* est *curvitas nasi.* Simili modo generatim potentiae

(1) S. Thom., *de verit.*, quaest. 1, art. 12 (2) *Rom.*, cap. 8, vers. 15.

vitales, habitus operativi, artes aliaque id genus per suos terminos vel objecta definiuntur, quia essentialem ad illa ordinem et respectum important, quamvis illa sint extra eorum essentiam (1).

Ex his omnibus definitionum generibus praestantissima est essentialis, ac praesertim metaphysica, quae rem mirifice declarat, indicatis iis, in quibus ea convenit cum aliis, et discrepat a caeteris omnibus; illam proxime sequitur descriptio, quae fit per proprietates.

II. Leges rectae definitionis.

113. Prima: *Definitio sit clarior definito*, seu *fiat ex notioribus*. Ratio patet ex fine definitionis. Peccatur contra hoc praeceptum α) per immoderatum usum metaphorarum, praesertim si sint difficiliores longiusque petitae: β) per voces vagas, ambiguas minusve usitatas: γ) si demum fiat per negationes aut terminos infinitos (n. 58).

Secunda: *Definitum ne ingrediatur definitionem*, seu *non definiatur idem per idem;* quia secus definitio non esset clarior definito. Contra quam regulam peccari potest bifariam: aperte et occulte seu per *vitiosum circulum*.

Tertia: *Descriptio sit brevis;* quia brevitas confert ad facilius illam retinendam et intelligendam.

Quarta: *Conveniat omni et soli definito;* vel *sit talis, quae possit converti cum definito.*

Quinta: *Definitio non sit redundans neque diminuta.* Secus peccabit contra aliquam ex duabus praecedentibus legibus.

Sexta: *Definitio fieri debet per genus proximum et ultimam differentiam.* Quae lex proprie intelligenda est de essentiali duntaxat, eaque praestantissima definitione; in accidentali autem servatur cum quadam proportione, nam ad explicandam rei naturam affertur aliquid commune aliis simul cum alia propria et peculiari nota. Interdum etiam in ipsa essentiali definitione haud inepte affertur genus remotius cum ultima differentia, ut cum virtus definitur (2) *bona qua-*

(1) Vide *Summ. totius Logic. Aristot.* (inter opuscula S. Thomae), tract. *de Interpret.*, cap. 1; S. Thom., *Metaphysicor.* lib. 7, lect. 4.

(2) S. Thom., 1. 2., quaest. 55, art. 4.

litas (loco *habitus) mentis, qua recte vivitur, et qua nullus male utitur* etc.

III. Qualis debeat esse res definienda.

114. Non omnia indiscriminatim possunt definiri. Sed res definienda debet esse α) *aliquid unum*, et quidem *unum per se:* quae vero talia non sunt, nequeunt unica definitione declarari. β) *Debet praeterea esse aliquid universale:* quod intellige de definitione scientifica et essentiali, tum quia scientiae praeter *Theodiceam)* non contemplantur singularia, sed universalia; tum quia essentiae singularium, qua talium, nobis non innotescunt in se ipsis. Describi tamen solent singularia per notas individuantes, quae hoc versiculo continentur: *Forma, figura, locus, stirps, patria, nomen.* γ) *Deinde res definienda debet esse ratio aliqua univoca;* aequivoca enim pro diversa acceptione diversis egent definitionibus. δ) *Demum notiones simplicissimae*, quae aliqua notarum complexione non constent, explicari quidem aliis vocibus queunt, non tamen proprie definiri, praesertim metaphysica definitione. Unde transcendentalia *ens, bonum*, etc., veri nominis definitionem non patiuntur.

Caeterum nec debent omnia definiri: secus finem non haberet scientia. Sed sistendum est, cum ad perspicuas per se notiones ventum fuerit, sicut in probandis veritatibus sistitur in primis principiis.

Solent hic nonnulli cum Aristotele modos tradere conficiendi definitiones. Sed puto rem hanc difficiliorem esse, quam ut Philosophiae tironibus tradi queat. Postea vero, absoluto studiorum curriculo, ex traditis hactenus praeceptis facile quivis, opinor, rectas concinnabit definitiones.

ARTICULUS II

DIVISIO

I. Quid et quotuplex divisio.

115. Divisio est oratio totum in suas partes distribuens. *Totum* dicitur ipsum divisum seu res quae dividitur, *partes* vero sunt membra divisionis.

Divisio alia est nominis, alia rei. Divisio nominis, quae proprie nuncupatur *distinctio*, est enumeratio variarum significationum alicujus vocis, ut si dicas: TAURUS *primo significat animal cornutum, deinde signum coeleste, tum montem Asiae.* Divisio rei est ejusdem in partes suas distributio. Totque sunt realis divisionis species, quot ipsius *Totius,* quod est dividendum.

116. Totum porro aliud est *actuale,* aliud *potentiale.* Actuale partes actu includit; potestque esse *essentiale* et *integrale*, prout partibus constet ad essentiam vel ad integritatem tantum rei spectantibus. Essentiale vero totum duplex distinguitur *physicum* et *metaphysicum:* physicum est,

quod partibus realiter distinctis, metaphysicum, quod partibus sola ratione distinctis coalescit (n. 110). Totum integrale dicitur respectu partium, quae non constituunt rei essentiam, sed tantum rem efficiunt completam et integram, quales sunt v. g. manus vel pes.

Ad totum ac partes integrales revocari quoque possunt totum, quod peculiari sensu *potestativum* dicitur, et partes eidem subjectae: totum hujusmodi denominatur aliquid respectu virium suarum seu potentiarum, in quarum singulis integra virtus ac ratio totius minime salvatur. Totum potestativum in alio sensu acceptum idem valet ac

Totum potentiale, quod est ratio vel idea quaevis universalis respectu inferiorum, de quibus praedicari potest, quaeque sub sua continet extensione. Inferiora vero notionis universalis appellantur partes illius *subjectae* vel *subjectivae*. Hinc vides

117. Discrimen inter totum actuale ac potentiale.— Nam α) actuale partes actu continet et quidem secundum suam comprehensionem: potentiale vero partes continet potentia tantum et secundum suam extensionem. β) Totum actuale dividitur per analysim ac segregationem partium; at potentiale per synthesim et aggregationem alicujus actus, sicut genus dividitur in species per adjectionem differentiarum specificarum, et species in individua per appositionem individualium differentiarum. γ) Denique totum potentiale ita se habet ad partes subjectivas, ut hae sint totum actuale respectu illius.

118. Duplex ergo potest esse divisio, actualis et potentialis. Actualis est divisio totius actualis, et dispesci potest in essentialem et integralem pro ratione totius, quod dividendum est; essentialis vero in physicam et metaphysicam, prout membra essentialis divisionis re distinguantur, aut sola ratione.

Divisio potentialis est divisio totius potentialis, seu descensus et contractio rationis communis per adjectionem differentiae alicujus: unde fit, ut jam ratio illa sic contracta nequeat praedicari, de quibus ante hujusmodi divisionem praedicabatur. Triplex esse potest: α) divisio generis latioris in minus lata, v. g. *substantiae in corpoream et incorpo-*

ream: β) generis in species infimas, sicut *virtus theologica dividitur in fidem, spem et charitatem:* γ) speciei infimae in individua, quemadmodum *homo dividitur in Petrum, Paulum*, etc.

119. Divisio per se ac per accidens.—Nota porro istas omnes diversas species divisionis fieri posse bifariam, *per se* et *per accidens* prout in membris ratio divisionis sit aliquid essentiale et per se, aut aliquid accidentale et per accidens. Divisio autem potentialis per accidens triplex esse potest: α) subjecti in accidentia (ut si animal dividatur in *domesticum* et *sylvestre)*, β) accidentis in subjecta (qualis est illa: *Alia est claritas solis, alia claritas lunae et alia claritas stellarum* (1), γ) accidentis in accidentia (ut: *Album aliud est dulce, aliud amarum* (2).

II. Leges rectae divisionis.

120. Prima: *Divisio adaequata esto*, seu talis, ut membra dividentia simul accepta aequent divisum.

Secunda: *Divisum excedere debet singula membra dividentia;* totum enim est majus sua parte.

Tertia: *Divisio fiat in membra invicem opposita vel se excludentia;* quia secus non erit pluralitas membrorum, quam tamen importat ex sua essentia divisio. Sic vitiosa est divisio viventis in *plantam, animal* et *hominem*, quia homo non opponitur animali, sed sub eo continetur.

Quarta: *Divisio sit brevis*, ne confusionem potius pariat, quam afferat perspicuitatem.

Quinta: Commendatur etiam, *ne fiat in membra negativa*, quae nequeunt non officere perspicuitati, generatim loquendo.

DISPUTATIO SECUNDA

De iis, quae pertinent ad secundam mentis operationem.

CAPUT I

DE JUICIO EJUSQUE ORALI EXPRESSIONE

De judicio et propositione praecipue agendum est in hoc capite. Quia vero omnis propositio logica constat nomine et

(1) S. Paulus, I *Corinth.*, XV, 41. (2) Vide vol. 1, *Logic. Minor*, núm. 82-85.

verbo tamquam essentialibus elementis (1), estque species quaedam orationis, de hisce omnibus agendum erit.

ARTICULUS I

Quid sid judicium.

121. Quid sit judicium: elementa ejus, materia et forma.—Non potest hic a nobis inquiri natura judicii, quae subtilior est controversia in *Psychologia* tractanda, sed tantum describetur artificium et structura hujus alterius operationis intellectus. Judicium est actus mentis, qui binos conceptus aut affirmatione componit, aut negatione dividit (2). Exemplo sint haec judicia: *Homo est animal; circulus non est quadratus.* Vocatur etiam ab antiquis *compositio* vel *divisio*, *affirmatio* vel *negatio*, *assensus* seu *adhaesio* vel *dissensus*, itemque interdum *fides*, quia videlicet mens judicando fidem facit identitati vel discrepantiae terminorum. Ad judicium ergo requiruntur bina extrema, quae *subjectum* et *praedicatum* vocantur (supra num. 40) et *copula* vel unio eorum, quae in affirmatione vel negatione unius de alio consistit, quaeque generatim exprimitur per verbum, ut mox dicitur. Praedicatum, videlicet in praedicatione naturali, se habet instar formae respectu subjecti, quod est vicissim materia illius, quamvis utrumque respectu totius propositionis habet rationem materiae, forma vero est copula (3). Et ratio est, quia praedicatum exhibet reapse perfectionem, formam vel attributum, quo subjectum est praeditum: copula vero est, quae accedens subjecto et praedicato constituit novum artefactum logicum, secundam mentis operationem, etiam in judicio negativo; nam negativa particula, quamvis neget identitatem objectivam subjecti et praedicati, non tollit formalem copulam constituentem judicium, sine qua nequeunt haberi nisi puri termini.

122. Haec tamen probe nota: *a*) per actum judicii non ipsos conceptus *formales* subjecti et praedicati inter se copulari, sed *objectivos* (supra num. 49); cum enim dico v. g.

---

(1) S. Thom., *Perihermen.*, lib. 1, lect. 1.
(2) Vide S. Thom., *Periherm.*, lect. 3, paragr. *c*. Cfr. *de verit.*, quaest. 14, art. 1.
(3) *Summ. totius Logicae Aristot.*, tract. de *Interpret.*, cap. 12.

Homo est animal, non est sensus actum ipsum mentis, quo cognoscitur subjectum, esse idem cum actu, quo cognoscitur praedicatum, sed tantum rem repraesentatam utroque actu identificari. β) In actu judicii subjectum supponit pro re, secundum quod est in suo statu reali, confuse repraesentata, praedicatum vero exprimit id, quod mens clarius et specialius hic et nunc de illo apprehendit. Et quoniam judicium stat in copula praedicati et subjecti, consequens est, judicium ex sua natura exprimere conformitatem cognitionis cum re, prout est in se; nimirum judicium est quasi attestatio quaedam, quod res ita est in se, prout a nobis cognoscitur. γ) Hinc subjectum et praedicatum, exceptis propositionibus identicis vel tautologicis, exprimunt idem secundum rem aliquo modo, et diversum secundum rationem vel mentis apprehensionem, prout egregie rem declarat S. Thomas (1).

Divisiones judicii mox declarabuntur, nam communes sunt propositioni: aliae vero in immediatum et mediatum, analyticum et syntheticum, *a priori* et *a posteriori*, etc., commodius alibi tractantur, nec earum nunc urget cognitio.

ARTICULUS II

Quid sit nomen.

123. Nomen a Logicis ex Aristotelis doctrina definitur *vox significativa ad placitum, finita, sine tempore, cujus nulla pars significat separatim, quaeque, adjuncto* EST, *verum vel falsum significat* (2); ut: *Arbor, aurum, Petrus.* In qua definitione priores termini patent ex superius dictis (nums. 43, 58). Dicitur porro *sine tempore*, ut distinguatur nomen a verbo ac participio, quod e converso significat *cum tempore.*

Quid sit significare cum tempore.—Ut id probe intelligas, adverte aliud esse *significare* tempus, aliud *connotare* tempus, aliud *consignificare* tempus seu *significare cum tempore.* Significare tempus est habere vim excitandi notitiam seu ideam *temporis*, et ita significant tempus hae voces

(1) 1. p., quaest. 13, art. 12.
(2) Vide *Perihermen.*, lib. 1, cap. 2; ubi S. Thom., lect. 4.

tempus, hora, dies, annus, etc....., sicut quaevis alia vox suam habet significationem. *Connotare* tempus est significare aliquid, quod certo aliquo tempore fieri solet ex hominum usu et consuetudine. Hoc modo tempus connotant hae voces *coena, prandium*: quia dum significant comestionem quamdam, simul denotant tempus, in quo illa fieri solet. Denique significare *cum tempore* aut etiam *consignificare* tempus est significare formam aliquam prout exercitam tempore, seu prout commensuratam tempori, in quo fit. Ita consignificat tempus haec vox *amo, amabam* etc. quia exprimit *amorem nunc* vel alio tempore exercitum (1).

Quid sit absolvi a tempore.—E converso *absolvi a tempore* importat non alligari vel restringi ulli temporis mensurae: quo pacto propositiones absolute necessariae, quaeque *aeternae veritatis* vocantur, absolvuntur a tempore, quia semper verificantur, quin earum veritas contineatur intra ullius temporis limites.

Itaque cum nomen dicitur significare sine tempore, hoc tertium volumus excludere, non vero duo priora.

Praeterea id definitione nominis adjungitur *cujus nulla pars significat seorsum*, ut distinguatur ab oratione; nomen enim, secus atque oratio, debet esse terminus incomplexus (num. 59).

Postrema verba ponuntur ad excludendos casus obliquos et reliqua syncategoremata (num. 57), quae a nominis dignitate removentur, propterea quod nonnisi alteri termino adhaerentes possunt propositionem veram vel falsam efficere (2).

124. Ex quibus concludes: α) *non idem prorsus esse nomen logicum* ac grammaticum. Nam in primis pronomina grammaticorum et verba infinitivi modi sunt vera nomina logica, ut patet ex praejacta definitione. β) *Nom solum voces nihil significantes, sed etiam aliae, quae in suppositione materiali accipiuntur, excidunt a nominis dignitate;* quia nimirum non significant ad placitum. Dicuntur tamen omnes ejusmodi voces, licet hic et nunc non sint proprie nomina, habere *vim nominis* seu *sumi* in *vi nominis*, quia perinde, ac si essent vera nomina, *reddunt verbo suppositum*, quemadmodum loquuntur Logici, nimirum sunt basis ac subjectum propositionis, quam simul cum copula et praedicato constituunt: ut si dicas: **Blictri** *est vox*, **Curro** *est*

(1) Vide S. Thom., *Perihermen*, lib. 1, lect. 1 post init.

(2) Vide omnino S. Thom., *Periherm.*, lib. 1, lect. 1 post init. quae legese potes in fusiore opere nostro, vol. 1, num. 95 fin.

verbum; **Petrus** *est vox dysillaba.* γ) *Voces adjectivae non videntur esse nomina,* nisi substantive sumantur in genere neutro. δ) *Nomen minus late patet, quam terminus;* nam nominis rationem solum obtinet ex dictis terminus incomplexus, substantivus, categorematicus, finitus et non aequivocus.

ARTICULUS III

De verbo.

125. Verbum in acceptione logica definitur *vox significativa ad placitum, finita et cum tempore, cujus nulla pars significat separatim, et semper eorum quae de alio praedicantur est nota* (1). In qua descriptione reliqua constant ex dictis in praecedenti articulo praeter ultimam particulam, per quam verbum *differt non solum a nomine, sed etiam a participio, quod quamquam significat cum tempore, non tamen est necessario nota seu signum eorum, quae de altero praedicantu; verbum autem non solum se tenet ex parte praedicati ratione formae, quam significat, sed praeterea exprimit actualem copulam seu compositionem illius cum subjecto* (2). Et ratio est, quia *subjectum enuntiationis significatur, ut* **cui** *inhaeret aliquid,* sed *cum verbum significet actionem per modum actionis, de cujus ratione est, ut inhaereat, semper ponitur ex parte praedicati, numquam autem ex parte subjecti, nisi ponatur in vi nominis* (3).

Tria importat verbum.—Tria ergo importat verbum: α) significat formam aliquam ex hominum placito, ut v. g. *existo* existentiam, *curro* cursum: et in hoc verbum convenit cum nomine. β) Consignificat tempus: in quo discrepat a nomine (4). γ) Verbum est signum eorum, quae de alio praedicantur, quia exprimit copulam seu actualem inhaerentiam formae vel praedicati cum subjecto. Et in hoc differt verbum a *participio*, quia participium per se solum absque verbi adminiculo non praedicatur de alio. Ita si quis dicat: *Petrus currens*, nisi subaudiatur, aut inseratur verbum *est*, non exprimit cursum actu ac vere competere Petro.

---

(1) Vide Arist., *Periherm.*, lib. 1, cap. 3.
(2) S. Thom., lib. 1.°, *Periherm.* lect. 5, post initium.
(3) S. Thom., ibid., paragr. *c.*
(4) Vide vol. 1, loc. cit., num. 98.

Atque hinc sequitur omne aliud verbum logice resolvi in verbum substantivum *sum, es, est,* et participium: v. g. *scribo,* in: *sum scribens: Petrus currit,* in: *Petrus est currens,* et ita porro (1).

126. Quae cum ita sint facile concludes 1.° verbum extra propositionem non esse proprie et actu verbum; siquidem verbum significat quamdam compositionem, compositio vero sine compositis stare nequit.

2.° Excludenda esse a conditione verbi logici multa verba grammatica, seu potius modos, nempe imperativum, infinitivum, optativum et participium, tum quia quaedam horum, ut participium et infinitivum etiam possunt esse subjectum (num. 124); tum quia praedicti modi non sunt reapse nota vel signum praedicationis, cum non faciant veram vel falsam orationem. Immo id dicendum est, docente S. Thoma cum Aristotele (2), de ipso modo indicativo respectu praeteriti ac futuri temporis, quod prout tale, non est proprie verbum, sed casus verbi, propterea quod non significat agere vel pati *in actu,* ideoque simpliciter, sed tantum secundum quid, quia nimirum *consignificat* aliquo modo tempus praesens, quandoquidem futurum et praeteritum dicitur per respectum ad praesens.

3.° Hinc fit, ut omnis propositio cum verbo de praeterito vel futuro logice resolvenda sit in aliam aequivalentem, quae copulam habeat in praesenti. V. g. *Petrus veniet; Senex fuit puer,* etc. aequivalent logice his aliis: *Petrus est venturus,* vel *aliquis qui veniet; Senex est aliquis qui puer fuit.*

Reliqua videri queunt in fusiori opere (3).

---

(1) Cfr. S. Thom., lib. 5. *Metaph.*, lect., 9, paragr. c. Inter recentiores Morgan contentus non est unica copula expressa per verbum, sed alias plures vult obtrudere (Vide A. Tain, *Logique* etc., tom. 1, pag. 265 seqq. Paris, 1894): quam doctrinam non vacat nunc ad trutinam revocare. Id unum notatum velim, Scholasticos pluribus abhinc saeculis, praeter copulam verbalem, propriam propositionum simplicium, aliam agnovisse non verbalem in compositis, quam *principalem* dicebant, ut mox videbimus. Et hoc duplici copularum genere omnia egregie explicantur, quin necesse sit ullius novae theoriae auxilium advocare.

(2) Vide Arist. (loc. nup. cit.) et S. Thom. lib. lect. 5, parag. *e.)* Cfr. Fonseca *(Instit. dialect.*, lib. 1, cap. 4), Conimbricens., Rubius et Toletus (in lib. 1 *De Interpret.* cap. 3.)

(3) Vide vol. 1, *Logica Minor,* num. 100, 101.

ARTICULUS IV

De oratione.

127. Oratio definitur ab Aristotele *vox significativa ad placitum, cujus partium aliqua significat separatim, ut dictio, non ut affirmatio aut negatio* (1); ut v. g. *Sol lucet; Princeps militiae; Vir honestus.*

Dicitur *vox* in singulari, quamquam plures sint in oratione voces, ad innuendam unitatem, quam medio nexu grammaticali habeant voces, oportet, ut possint orationem conflare; voces quippe dissociatae orationem non faciunt. Dicitur *cujus partium aliqua*, etc., quia licet non obstat, quin omnes partes orationis seorsim significent, sufficit, ut aliqua tantum complexionis pars significet hoc pacto. Et per hanc particulam oratio differt a nomine ac verbo. Additur, *ut dictio et non ut affirmatio*, etc., non ad complendam, sed ad magis declarandam definitionem, et ansam tollendam deceptionis. Quamquam enim possit oratio habere partem, quae significet per modum affirmationis aut negationis, id non requiritur ad communem rationem orationis, sed sufficit, ut aliqua ejus pars significet instar dictionis (2). Quare omnis terminus complexus est quaedam oratio logica (3), quae proinde valde differt a grammaticali.

128. Oratio dividitur in *perfectam* et *imperfectam*. Haec continet sententiam imperfectam, ut: *Sic vos non vobis; Liber doctus*, etc. Perfecta est, quae sensum reddit completum ac perfectum, ut: *Homo est animal rationale*, etc.

Perfecta subdividitur in *enuntiativam* et *non enuntiativam*. Enuntiativa est, quae verum vel falsum significat, ut; *Vitis fert suavissimum fructum*. Non enuntiativa est, quae verum vel falsum non significat; et subdividitur in *vocativam* (v. g. *O vos omnes, qui transitis per viam)* (4) *interrogativam* (v. g. *Domine, quid me vis facere?)* (5), ad quam ex Angelico revocatur *dubitativa* (v. g. *Ne forte peccaverint*

---

(1) Lege S. Thom., *Perihermen.*, lib. 1, lect. 6 post initium. (2) Ibid.
(3) Vide S. Thom., ibid., lect. 6 et lect. 8, paragr. *b*.
(4) Hierem., *Threnor.* cap. 1, vers. 12. (5) *Act. Apostol.*, cap. 9, vers. 6.

filii mei) (1), *imperativam* (v. g. *Lazare, veni foras* (2), et *deprecativam* (v. g. *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam)* (3), ad quam ex eodem S. Thoma reduci potest *optativa* (v. g. *Utinam dirigantur viae meae ad custodiendas justificationes tuas)* (4). Cujus divisionis rationem vide, si lubet apud S. Thomam (5). Ex his autem orationum generibus

Solam enuntiativam considerat Logica, cujus est proprium dirigere mentem in veritatis assecutionem; sola enim oratio enuntiativa verum vel falsum significat, caeterae varios animi affectus exprimunt, et ideo ad Rhetorices Poëticesque considerationem pertinent (6).

ARTICULUS V

De oratione enuntiativa seu propositione.

129. Quid sit propositio vel enuntiatio.—Oralis expressio judicii nomen habet *enuntiationis* vel *propositionis* et etiam *interpretationis,* quae definitur *oratio verum vel falsum significans* (7), vel *oratio affirmans aut negans aliquid de aliquo* (8). Utraque definitio recta est, tum quia valde perspicua, tum etiam quia conveniens omni et soli definito.

Quamquam neutra est essentialis; siquidem prima fit per genus et accidentia, veritas enim aut falsitas sunt accidentia propositionis. Secunda vero fit per differentias divisivas generis; nam affirmatio et negatio sunt differentiae divisivae generis in duas distinctas species propositionis, unde similis est illi definitioni, qua quis animal definiret *vivens quod est rationale vel irrationale.* Inter definitiones autem essentiales ab auctoribus excogitatas, haec satis apta videtur, qua propositio dicitur *oratio perfecta sententiam ferens de objeto* (9).

Elementa essentialia propositionis.—Quae cum ita sint, patet 1.° ad omnem propositionem requiri subjectum et praedicatum, quae sunt ejus materia, et copulam, quae rationem habet formae, sicut dictum est de judicio. 2.° Perspicitur, quomodo nomen et verbum constituant partes essentia-

---

(1) *Job,* cap. 1, vers. 5. (2) *Joann.,* cap. 11, vers. 43.
(3) *Psalm.* 50, vers. 1. (4) *Psalm.* 118. vers. 5.
(5) *Perihermen,* lib. 1, lect. 7, paragr. *b* Vide Logicam fusiorem, loc. cit. num. 108.
(6) Vide S. Thom., loc. nup. cit , paragr. *c.*
(7) Aristot., *Perihermen.,* cap. 4. (8) Arist., *Prior analyticor.,* lib. 1, cap. 1.
(9) Lossada, *Instit Dialect.,* disp. 7, cap. 1, n. 2.

les propositionis; nomen enim est subjectum, et verbum vere continet praedicatum, cum sit *nota eorum quae de altero praedicantur*, et insuper copulam.

130. Quantitas et qualitas propositionis.—In propositione sub oculis habenda est cum Logicis *quantitas* ejusdem et *qualitas*. Quantitas vocatur latitudo subjecti ad plura pauciorave objecta significanda, qualitas autem est ejusdem essentialis differentia, prout est affirmativa vel negativa.

CAPUT II

DE VARIIS PROPOSITIONIS DIVISIONIBUS

Agimus de divisionibus orali et mentali propositioni communibus, quae peti possunt tum ex ejusdem materia, tum ex quantitate ac qualitate, tum ex unitate.

ARTICULUS I

Divisiones propositionis ratione materiae.

131. Materia propositionis est duplex, proxima seu *ex qua* et remota vel *circa quam:* illa sunt termini, haec est objectum circa quod versatur propositio.

Propositiones de primo, secundo ac tertio adjacente.—Spectatis terminis propositio potest ese *de primo, de secundo* ac *de tertio adjacente* (1). De tertio adjacente dicitur propositio, quae constat subjecto, praedicato et copula distincte ac seorsim expressis: v. g.: *Homo est rationalis.* De secundo adjacente est propositio, quae constat nomine ac verbo, in quo praedicatum et copula simul continentur (num. 125), ut si dicas, *Deus est,* nempe *existit; Ego dormio.* De primo adjacente vocatur a recentioribus propositio, in qua solum verbum distincte exprimitur in prima vel secunda persona, ut: *Video coelum; Scribis.* Verum plane vides etiam propositiones de primo ac secundo adjacente *virtualiter* esse de tertio adjacente, quia in verbo implicitum atque involutum habent praedicatum vel ipsum etiam subje-

(1) Rationem appellationum istarum dabit B. Albertus M. apud Insior. *Logicam Minor*, num. 107.

ctum. Quare omne aliud verbum resolvitur logice in verbum *Sum, es, est,* et participium praesens (n. 125): v. g. *Scribo* resolvitur sic: *Sum scribens:* et: *Petrus ridet,* aequivalet huic: *Petrus est ridens.*

Propositio directa et indirecta, identica et formalis.—Ratione dispositionis terminorum propositio dividitur in *directam* seu *naturalem* et *indirectam* seu *innaturalem*, *identicam* et *formalem*, sicut superius dictum est de praedicatione (num. 72).

132. Propositiones de materia necessaria, impossibili et contingenti.—Quod attinet materiam *circa quam*, in ea venit potissimum consideranda habitudo terminorum et modus connexionis praedicati cum subjecto, quorum identitatem vel repugnantiam enuntiat propositio. Et quoniam ista terminorum habitudo talis est, ut praedicatum *necessario* insit, vel *necessario* repugnet, vel nec necessario insit, nec repugnet, sed *contingenter* conveniat hic et nunc, aut repugnet; triplex sub hoc respectu potest esse propositio, nempe *de materia necessaria*, cujus praedicatum nequit non convenire subjecto (ut: *Homo est rationalis); de materia impossibili*, cujus praedicatum non potest de subjecto verificari (ut: *Circulus est quadratus);* ac *de materia contingenti* vel *possibili*, cujus praedicatum potest competere, aut etiam non competere subjecto (ut: *Homo est doctus* (1).

Circa quam divisionem nota 1.° in materia necessaria omnes propositiones affirmativas esse veras, negativas vero falsas; in materia impossibili e converso; in contingenti demum tum affirmativas tum negativas posse esse veras, et etiam falsas. 2.° Quamvis haec divisio a quibusdam confundatur cum divisione propositionis in *necessariam, impossibilem* et *contingentem;* proprie tamen loquendo est valde diversa; nam necessaria dicitur, quae necessario vera est, ideoque sub se complectitur omnes affirmativas in materia necessaria et omnes negativas in impossibili, impossibilis autem est, quae necessario falsa est, quales sunt omnes affirmativae in materia impossibili et omnes negativae in materia necessaria. Et solum propositio contingens vel possibilis coincidit cum propositione in materia contingenti.

ARTICULUS II

Divisiones propositionis ratione quantitatis.

133. Dividitur in *universalem, particularem, singularem* atque *indefinitam,* prout subjectum ejus habeat suppo-

(1) Vide S. Thom., *Perihermen.*, lib. 1, lect. 13 initio.

sitionem universalem distributivam, vel disjunctivam (num. 96), vel sit terminus singularis (num. 67), vel demum nullo syncategoremate afficiatur extensionem ejus denotante. Caeterum triplex potest esse universalitas propositionis universalis, *metaphysica*, *physica* et *moralis*. Prima obtinet cum propositio nullam pati potest exceptionem, ut: *Omnis lapis est corpus:* physica, cum tantum per miraculum deficere potest in casu particulari, v. g. *Omnis ignis comburit;* moralis cum exceptionem subire potest etiam absque miraculo, sed summa difficultate, ut: *Omnis mater diligit filium.*

Undenam judicandum de propositionis quantitate. Circa istas divisiones illud prae oculis habendum, de quantitate propositionis judicandum esse ex subjecti duntaxat extensione. Quod si subjectum sit terminus complexus, casu constans recto et obliquo, attendendum esse ad extensionem casus recti. Quare universalis est haec: *Omnes libri Petri tractant res physicas;* haec vero particularis: *Unus vestrum me tradet.*

134. Quo pacto sit interpretanda indefinita.—Ad interpretandam propositionis indefinitae quantitatem, haec possunt statui; α) Si subjectum habeat suppositionem simplicem (num. 94) vel materialem (num. 93), propositio censenda est singularis, quia ista suppositio est immobilis et incapax resolutionis (num. 98), ideoque singulari aequivalet. β) In suppositione etiam reali subjectum indefinitum interdum ex adjunctis aequivalet singulari, cum nempe sermo est de aliquo singulari subjecto, quod tamen termino indefinito exprimitur. γ) Pro caeteris casibus hanc veteres Logici tradebant regulam, propositiones indefinitas in materia necessaria et impossibili universaliter esse interpretandas, particulariter autem in possibili vel contigenti. At recentiores multi contendunt propositiones indefinitas in reali suppositione semper censendas esse universales, veras quidem, si praedicatum competat inferioribus subjecti universalitate saltem morali, secus vero falsas. Non est tamen difficile veterum regulam in concordiam revocare cum regula recentiorum (1).

---

(1) Vide vol. 1, num. 110.

ARTICULUS III

Divisiones propositionis ratione qualitatis.

135. Qualitas propositionis bifariam intelligi potest, in sencu physico pro aliquo accidenti propositionis, et in logico, pro ratione aliqua essentiali, quae tamen accidentali modo exprimatur (n. 73).

Ratione qualitatis logice sumptae propositio dividitur in *affirmativam* et *negativam*, nam affirmatio et negatio sunt differentiae specificae propositionis. Affirmativa vocatur etiam *compositio*, et negativa *divisio*, quae effertur per particulam *malignantis naturae*, quae copulam afficiat, praedicatum removendo a subjecto. Unde haec non est negativa: *Qui non est mecum contra me est*, quia negatio non cadit supra copulam principalem. Affirmativa est nobilior et prior negativa; nobilior quidem, quia plus manifestat de re, prior vero, quia *quid* vel *qualis res non sit*, cognosci non potest nisi sciatur saltem confuse, *quid*, vel *qualis sit*.

Ratione qualitatis physicae propositio dividitur in *veram* et *falsam:* vera est, quae objecto est conformis, secus vero falsa (1).

ARTICULUS IV

Divisiones propositionis ratione unitatis.

136. Propositio simplex vel categorica et composita seu hypothetica.—Ratione habita unitatis, propositio dividitur in *simplicem* et *compositam* seu *complexam*, quae est una tantum conjunctione: illa vocatur etiam *categorica*, haec vero *hypothetica* (2). Simplex vel categorica est, quae unum de uno significat (3), vel enuntiat, sive illud unum sit terminus simplex, sive complexus; vel quae unam tantum habet copulam principalem. v. g.: *Deus est immortalis.*

Duplex genus copulae in propositione. – Dixi copulam *principalem*, quia simplicitas propositionis non vetat, quominus subjectum aut praedicatum instar complementi habeat orationem aliquam incidentem cum suo verbo et copula, quae propterea vocatur *copula implicationis*,

(1) Vide S. Thom., *Perihermen.*, lib. 1, lect 9 initio. et lect. 10, paragr. *b.*
(2) Vide vol. 1, loc. cit., num. 113, in nota 2.
(3) S. Thom., *Perihermen.*, lib. 1, lect. 8, paragr. *d.*

ad differentiam *principalis*, ut videre est in hac propositione, quae simplex est logice: *Qui sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis suis;* ubi copula principalis inest in verbo *crucifixerunt*, verbum autem *sunt* est copula implicationis.

Complexa vel hypothetica propositio est, quae plures simplices seu categoricas ope conjuntionis alicujus in unum colligit. V. g. *Si lucet, dies est.* In ea duplex distinguenda est copula, altera *verbalis*, copula nempe simplicium propositionum, altera principalis, non verbalis, sita in ipso peculiari nexu illarum, per quem talis propositio composita constituitur (1).

Propositio simplex subdividitur in *absolutam* vel *de inesse ac modalem*. Prior est, quae absolute enuntiat praedicatum inesse vel non inesse subjecto, ut: *Deus est aeternus*. Modalis est, quae insuper significat modum, quo praedicatum convenit, aut repugnat subjecto, ut si dicas: *Deus* **necessario** *existit*. De simplici absoluta nihil praeter hactenus dicta occurrit addendum; de modali mox plura. Propositiones compositae dispescuntur in *aperte* et in *occulte* compositas. De quibus seorsim est agendum.

ARTICULUS V

De propositione modali.

137. **Modalis est propositio,** quae non solum enuntiat praedicatum de subjecto, sed etiam exprimit modum, quo illud subjecto convenit, vel repugnat. Et quamvis multiplex possit esse modus, hic tamen nobis considerandus est modus duntaxat *logicus*, ille nempe, qui determinat indolem ac rationem habitudinis inter subjectum et praedicatum, vel qui afficit copulam subjecti et praedicati. Unde propositio haec: *Petrus currit velociter*, non est modalis logica; est autem haec; *Animal necessario est vivens*. Duae partes distinguendae sunt in modali propositione, modus et oratio ipsa, quae modo afficitur, et vocatur *dictum*.

Modi logici possent sex numerari: *necessario* et *impossibiliter, possibiliter* et *contigenter, vere* ac *falso*. Sed duo postremi cum jam implicite contineantur in quavis enuntiatione, nec varient proprietates propositionis, praetermittun-

(1) Vide vol. 1, loc cit., num 113.

tur. Vis duorum priorum modorum satis per se patet. *Contingens* opponitur *necessario*, et exprimit rem ita esse, ut possit quoque non esse; *possibile* vero opponitur *impossibili*, ac solum importat non repugnantiam rei, praescindendo ab hoc quod illa sit necessario vel contingenter, et ita differt *possibile* a *contingenti*.

Jam propositio modalis bifariam efferri potet: α) ita ut modus exprimatur per adverbia, ut: *Homo* **necessario** *est animal; Lapis* **impossibiliter** *est spiritus; Petrus* **possibiliter** *addiscit litteras; Leo* **contingenter** *currit:* β) ita ut modus exprimatur per nomen, et mox *dictum* ponatur in infinitivo, v. g.: **Necesse** *est hominem esse animal;* **Impossibile** *est lapidem esse spiritum;* **Possibile** *est Petrum addiscere litteras;* **Contingens** *est leonem currere.* Indifferens est, ut modus ponatur ante *dictum*, ut in allatis exemplis, vel inverso modo, v. g.: *Hominem esse animal est necesse*, etc. Utrumlibet autem fiat, haec est indoles propositionis modalis, ut modus se habeat instar praedicati, *dictum* vero, instar subjecti. Hinc

138. Modalium copula, quantitas et qualitas.—Sequitur 1.° copulam modalium non esse verbum ipsum *dicti*, sed ipsum actum formalem unientem *dictum* cum modo. 2.° Quamvis quantitas *dicti* potest esse varia, sicut quantitas propositionum absolutarum vel *de inesse*, quantitas vero cujuslibet modalis, si seorsim spectetur, aequivalet singulari (1). Dixi *si seorsim spectetur*, quia si variae modales inter se comparentur, duplex dici potest earum quantitas, universalis et particularis; siquidem *Necesse* et *Impossibile* reputantur a Logicis tamquam universales respectu *Possibilis* et *Contingentis*. Id quod hisce versiculis significatur:

OMNIS **Necesse valet; Impossibile** NULLUS
Possibile QUIDAM; QUIDAM NON, **Possibile non.**

Sequitur 3.° de qualitate modalis judicandum esse non ex copula *Dicti*, sed ex eo quod *Modus* affirmetur, vel negetur de Dicto. Unde haec: **Socratem non currere est possibile,** *est affirmativa, quia compositio* **Modi** *cum* **Dicto** *affirma-*

(1) *Summ. totius Log. Aristot. de Interpret*, cap. 11, fin.

tur; haec autem: **Socratem currere non est possibile,** *est negativa, quia talis compositio negatur* (1).

139. Regulae ad judicandum de veritate aut falsitate modalium: 1.ª Modales de *necesse, impossibili* et *contingenti* verae sunt, si earum dictum versetur in materia *necessaria, impossibili* et *contingenti;* secus sunt falsae. 2.° Modales de *possibili* (sumendo possibile pro diverso a contingenti) verae sunt, si dictum versatur in materia aut necessaria aut contingenti; secus sunt falsae. Ratio patet ex hactenus explanatis.

ARTICULUS VI

De propositionibus aperte compositis.

Complexarum vel hypotheticarum propositionum variae numerantur species: *copulativa, disjunctiva, conditionalis, causalis* et *relativa.*

I. De copulativa.

140. Ea vocatur copulativa, quae plures propositiones conjungit ope particulae *et, nec,* etc. V. g. *Petrus sedet, et Paulus ambulat.*

Quare propositiones *de extremo copulato aut conjuncto,* quae nimirum habent pro subjecto vel praedicato plures terminos particula copulativa connexos (v. g.: *Petrus et Paulus Romae obierunt. Joannes fuit Apostolus et Evangelista),* non sunt formaliter copulativae, licet eisdem aequivaleant et in eas resolvi queant. Ad propositiones de extremo conjuncto revocari possunt etiam illae, quae terminis constant complexis, orationem aliquam de pronomine relativo continentibus, de quibus fuse quidam disputarunt (2). In quibus optimum consilium fuerit vim earum probe expendere, ut pateat, utrum copulativis, an causalibus vel conditionalibus aequari valeant.

141. Copulativarum copula, quantitas, qualitas. Jam in copulativis enuntiatur nexus et simultanea veritas singularum partium. Unde 1.° ad veritatem copulativae requiritur veritas omnium partium, ad falsitatem vero sufficit falsitas unius. 2.° Quantitas copulativae censenda est non ex quantitate partium, sed ex unione: quare copulativa reputatur universalis. 3.° Qualitas etiam dimetienda est ex copula duntaxat principali (num. 136), et sic affirmativae sunt omnes, in quibus enuntiatur simultanea veritas singularum partium, quamvis partes sint negativae, ut haec: *Neque tu es latro, neque ego blasphemus.* E converso negativae sunt illae, in quibus negatur simultanea veritas vel

(1) *Summ totius Logid. Aristot.,* loc. cit., cap. 12.

(2) Vide Lossada, *Instit. dialect.,* disp. 5, cap. 3, num. 9 seqq.

composibilitas partium, ut v. g. *Non et Petrus currit, et Paulus sedet*, nempe, *Non est simul verum, quod Petrus currit*, etc. Et sic vides copulativas negativas esse illas, quae vocari solent *cojunctivae*, qualis est haec: *Nemo potest Deo servire et mammonae.*

142. **Ad copulativam revocantur** *adversativae* vel *discretivae* ac *relativae*, quae videlicet plures conjungunt partes ope particularum, adversativae, *sed, autem*, etc., et relativae sive quantitatis, *tantum, quantum;* sive temporis, *tam, quam, tum, cum*, sive modi, *sicut, ita;* sive loci, *ubi, ibi.*

II. De disjunctiva.

143. Illa est disjunctiva, quae plures propositiones copulat in unam ope particulae *vel, aut*, etc. V. g. *Aut Deus naturae patitur, aut mundi machina dissolvitur*, quod dixisse fertur Areopagita in morte Christi Domini. Duo sunt disjunctivarum genera, alterum *exclusivum*, alterum *permissivum* vel praecisivum. Exclusiva, quae sola proprie atque stricte disjunctiva est, habet oppositionem inter membra disjunctionis, ut nequeat utrumque simul stare. V. g. *Terra aut movetur, aut quiescit.* Permissiva contendit unum saltem membrorum disjunctionis verum esse, praescindendo ab hoc, quod alterum quoque sit verum, ut: *Aut Petrus aut Paulus Romae occubuit.*

Quantitas et qualitas disjunctivarum.—Unde quantitas istarum propositionum reputatur particularis, quandoquidem unius duntaxat partis veritate contentae sunt. De qualitate vero judicandum est, sicut de copulativarum qualitate. Caeterum

Disjunctiva stricta facile revocatur ad conditionalem, ut haec: *Petrus aut movetur aut quiescit*, ad hanc: *Si Petrus movetur, non quiescit*, et vicissim.

III. De conditionali.

144. Conditionalis plures conjungit enuntiationes ope particulae, *si, nisi*, v. g. *Si Lazarus dormit, vivus est.* Duae sunt partes propositionis conditionalis, *antecedens* vel *conditio*, cui praefigitur particula conditionalis, et *consequens* seu *conditionatum*, quod sequitur, ac dependet ab antecedente. Conditionalis non affirmat, nec negat ullam ex partibus absolute, unde manavit proloquium: *Conditio nihil*

ponit in esse, sed tantum enuntiat nexum et illationem inter illas. Et sic potest esse verissima conditionalis constans partibus absolute ac seorsim falsis, et vicissim.

145. Conditionalis a pluribus dividitur in *illativam* seu *causalem*, in qua conditio secum trahit conditionatum, utpote cum illa connexum connexione sive metaphysica et absolute infrustrabili, sive *physica* et solum frustrabili per miraculum, sive morali (num. 133); et in *conjunctivam*, quam etiam *disparatam* vel de *conditione disparata* vocant, illam nimirum, in qua solum enuntiatur positio conditionati pro casu existentiae conditionis, quin tamen haec importet ullam per se connexionem influxumve aut conducentiam ad inferendum conditionatum, ut: *Si Petrus sedet, Paulus dormit*, per quam solum asseritur concomitantia et simultanea existentia utriusque partis. Medium tenent inter has duas *promissivae*, quae promissionem important ab aliqua conditione pendentem, et generatim illae, quarum conditio influit aliquo modo in conditionatum, licet illud non necessario inferat: hae dicuntur non pure conjunctivae, sed mixtae. Utrum porro admittendae sint ejusmodi propositiones conjunctivae, sive purae sive saltem mixtae, quaestio est inter viros doctos controversa et connexa cum divina scientia conditionate futurorum, quam *mediam* dicunt, ideoque nunc nobis ad opportuniorem locum amandanda. Eo vel magis quod ad considerationem logicam solum pertineant conditionales illativae vel *influxivae* (1).

146. De quantitate conditionalium nihil a Logicis praecipitur; **qualitas** vero judicanda non est ex affirmatione vel negatione conditionis aut conditionati, sed solum ex affirmatione vel negatione nexus aut sequelae conditionati ex conditione vel antecedente. Quare haec affirmativa est: *Nisi poenitentiam habueritis, omnes similiter peribitis* (2); ac tum solum negativa est conditionalis, cum negatio afficit totam enuntiationem, eique praefigitur, ut v. g. in hac: *Non si miserum fortuna Sinonem finxit, vanum etiam mendacemque improba finget* (3).

---

1) Cfr. interea vol. 1, loc. cit., num. 119. (2) *Luc.* cap. 13, vers. 3.
(3) Virgil., *Aeneid.*, lib. 2, vers. 79 et 80.

IV. De causali et rationali.

147. Causalis est illa, quae plures propositiones connectit ope particulae causalis *quia*, etc. Praecipua causalium copula exprimitur per hujusmodi particulam: vis vero earum explicatur per triplicem propositionem, quarum prima continet causam vel rationem, secunda vero rem quae asseritur; tertia demum enuntiat priorem illam, quae *antecedens* vocatur, esse causam *consequentis*. Sic propositio haec: *Petrus est risibilis, quia est rationalis*, per has declaratur: *Petrus est rationalis* (antecedens); *Petrus est risibilis* (consequens); *Rationalitas Petri est causa risibilitatis ejusdem*.

Quare 1.° veritas causalis postulat veritatem trium istarum propositionum. Unde 2.°, quod qualitatem attinet, causalis habetur affirmativa, nisi negatio praefigatur toti propositioni. 3.° Causalis revocatur ad conditionalem, substituendo particula *si* pro *quia*.

148. Rationalis est, quae plures nectit propositiones per particulam *ergo*, v. g. *Petrus est homo, ergo est substantia*. Verum haec, quamvis facile ad causalem revocari possit, potius, quam propositio, est veri nominis argumentatio, quae ad tertiam mentis operationem pertinet.

ARTICULUS VII

De propositionibus exponibilibus seu occulte compositis.

Exponibiles dicuntur illae, quae propter quasdam adjectas particulas obscuriores sunt, et expositione indigent: quare dicuntur *exponibiles;* illae vero aliae, per quas exponuntur nomen habent *exponentium*. Tres numerabantur a veteribus, *exclusiva*, *exceptiva* et *reduplicativa*, quibus addunt recentiores *comparativam*.

I. Exclusivae.

149. Exclusivae sunt eae, quae afficiuntur exclusiva particula *solum, tantum*, etc. V. g. **Solus** *Deus est immortalis; Petrus est* **tantum** *musicus*. Exclusiva particula potest afficere subjectum, vel solum praedicatum, ut per se patet, et ex exemplis constat.

Regula generalis pro expositione harum propositionum haec est, ut convertatur in copulativam, cujus pars prior, quae vocatur *praejacens*, sit ipsa exponibilis detracto signo

exclusionis, altera vero pars contineat declarationem exclusionis, quae propterea vocatur *exponens*.

150. Quotuplex sit exclusiva de subjecto.—Exclusiva de subjecto, de qua sola agemus, quia majorem prae se fert difficultatem, quadruplex esse potest: **prima** quae nullam continet negationem: v. g. *Tantum Deus est ens a se*, quae sic exponitur: *Deus est ens a se, et nullum aliud est ens a se*. **Secunda** quae negat particulam exclusivam, ut: *Non tantum homo est animal*, cujus haec videtur esse interpretatio ex communi sensu vulgi, aliis tamen secus sentientibus: *Homo est animal*, et *aliquid aliud praeter ipsum est etiam animal* (1). **Tertia** solum verbum vel copulam negat, velut si dicas: *Tantum Deus* non *est ens creatum*, quae huic alteri aequivalet: *Deus non est ens creatum, et reliqua omnia entia sunt creata*. **Quarta** demum negat tum particulam exclusivam tum verbum seu copulam, ut: *Non tantum homo non est insensibilis*, cujus haec videtur esse vis: *Homo non est insensibilis, sed sunt alia praeterea, quae non sunt insensibilia*, quamvis non omnium sit haec interpretatio.

II. Exceptivae.

151. Exceptiva est, quae particula notatur exceptiva *praeter*, *nisi*, etc. V. g.: *Omnes peccaverunt in Adam* **praeter** *B. Virginem Mariam*. Veri nominis exceptio duo necessario vindicat: α) ut terminus exceptus contineatur sub exceptivae propositionis subjecto: unde inepte sic diceres: *Omnis homo* **praeter equum** *est risibilis*. β) Ut subjectum exceptivae sumatur universaliter, secus enim terminus exceptus poterit non contineri sub illius extensione: ideoque haec non potest haberi tamquam exceptiva: *Aliquis homo* **praeter Petrum** *est doctus*. Nota tamen non raro *praeter* sonare idem, ac *ultra:* quo sensu postremum hoc exemplum absurdum non est, sed veritatem habere potest.

152. Exceptiva propositio potest esse affirmativa et negativa, quae diversimode se habent. Affirmativa negat de termino excepto id ipsum, quod de toto affirmat, ut: *Omne*

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 123. nota 2.ª

animal **praeter** *hominem est irrationale*, quae per has tres exponitur: *Homo est animal; Homo non est irrationalis, et reliqua animalia sunt irrationalia.* E converso negativa asserit de membro excepto id, quod denegat toti, v. g.: *Nullus Apostolus fuit proditor praeter Judam*, et per tres hasce categoricas resolvitur: *Judas fuit Apostolus; Judas fuit proditor nec ullus alius Apostolus fuit proditor.*

III. Reduplicativae.

153. Reduplicativa dicitur ea, quae afficitur particula reduplicativa *ut, prout, quatenus, in quantum*, etc., exprimente rationem, cur praedicatum subjecto conveniat, sicut: *Homo* **quatenus** *animal, similis est bruto;* secus enim non erit veri nominis reduplicatio.

Sensus reduplicativus et specificativus.—Namque notare debes particulas hasce reduplicativas non semper sumi in sensu reduplicativo, sed in aliis: ac nominatim *specificative*, ita nempe ut vel declarent praedicatum spectare reapse ad essentiam subjecti (ut si dicas: *Homo, in quantum homo, est animal)*, vel indicet subjectum appellari a praedicato materialiter (ut v. g. *Homo, quatenus homo, est, aut certe potest esse albus)*. Quae varietas acceptionum particulae reduplicativae habenda est prae oculis, nam potest eadem propositio esse vera in uno sensu, falsa in altero, ut est falsa haec in sensu stricte reduplicativo accepta: *Homo, in quantum homo, est musicus.*

Caeterum reduplicativa stricte sumpta, per copulativam, vel etiam per causalem exponitur, ut haec: *Petrus, quatenus sacerdos, dignus est honore*, declaratur per has: *Petrus honore dignus est, idque illi debetur ratione sacerdotii*, vel: *Petrus, quia sacerdos est, dignus est honore.*

IV. Comparativa.

154. Comparativa est illa, in qua, pluribus inter se collatis, unum alteri praestare enuntiatur, ut: *Leo fortior est homine*, quae sic exponitur: *Leo fortis est, et etiam homo, sed leo superat hominem fortitudine.* Ad comparativas revocantur superlativae, qualis est haec: *Homo nobilissimus est animalium*, cujus pariter expositio difficultate vacat.

CAPUT III

DE PROPRIETATIBUS PROPOSITIONUM

Tres vulgo assignantur: *oppositio*, *conversio*, *aequipollentia*.

ARTICULUS I

Oppositio propositionum simplicium de inesse.

155. Quid sit oppositio logica et quotuplex.—Non est nobis sermo de oppositione ratione materiae, sed tantum ratione formae. Definiri ergo potest oppositio formalis, duarum propositionum eosdem (et voce, et re ipsa) terminos habentium diversitas sive in quantitate, sive in qualitate, sive in utraque simul. Et quadruplex distinguitur, *contradictoria*, *contraria*, *subcontraria* et *subalterna*. Contradictoria viget inter propositiones et quantitate et qualitate discrepantes. Contraria viget inter propositiones universales sola qualitate diversas; subcontraria inter particulares sola qualitate differentes. Subalterna denique viget inter particulares propositiones sola quantitate distinctas. Quae omnes oppositiones sequenti tabula continentur.

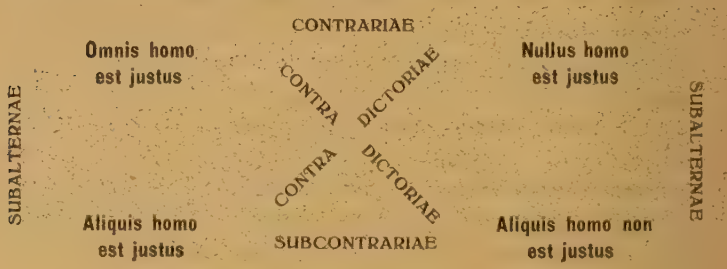

I. Generales leges quadruplicis oppositionis.

156. Leges contradictoriarum: *Non potest utraque simul esse vera, nec utraque simul falsa; sed necessario est altera vera et altera falsa.*

Probatur 1.ª pars ex principio contradictionis, quod sic enuntiatur: *Idem non potest simul esse et non esse.* Nam duae contradictoriae ita se habent, ut altera de uno eodem-

que subjecto affirmet id ipsum, quod altera negat. Atqui affirmatio et negatio unius ejusdemque de uno eodemque nequit simul esse vera; affirmatio quippe dicit *esse*, ac negatio non *esse*. Ergo.

Major patet ex ipsa inspectione contradictoriarum. Nam cum dicis: *Omnis homo est justus*, affirmas justitiam de omnibus ac singulis hominibus: cum vero dicis: *Aliquis homo non est justus*, de uno ex illis, de quibus affirmaveras justitiam, denegas eamdem. Et hoc idem locum habet in universali negativa et particulari affirmativa, quae sunt aliae duae contradictoriae.

Probatur 2.ª pars ex principio exclusi medii, quod sic effertur: *Quodlibet aut est, aut non est.* Nam si falsa est utraque contradictoria, falsa erit affirmatio praedicati de aliquo subjecto, et falsa pariter erit negatio ejusdem praedicati de illo eodem subjecto; nimirum falsum erit, quod illud subjectum *est*, et falsum est etiam, quod *non est*, ac proinde subjectum illud nec est, nec non est. Atqui quodlibet necessario aut est, aut non est.

Hinc porro sequitur, unam ex contradictoriis necessario veram esse atque alteram falsam, et ex affirmatione unius sequi alterius negationem, ac vicissim.

Quae cum ita sint, definiri etiam potest contradictoria oppositio *repugnantia formalis duarum propositionum, eosdem terminos habentium, tum in veritate tum in falsitate.*

157. Leges subalternarum: α) *Possunt ambae simul esse verae et etiam falsae;* β) *verum hoc ordine, ut veritas subalternantis inferat necessario veritatem subalternatae non vero vicissim, et falsitas subalternatae necessario inferat falsitatem subalternantis, non autem vicissim.*

Probatur primum altera pars β) Quia in universali propositione jam continetur particularis illi subalternata. Ergo si vera est illa, haec quoque vera sit necesse est. Et ob oppositam rationem non sequitur ex veritate subalternatae veritas subalternantis; quia fieri bene potest, ut praedicatum aliquod verificetur de aliquo vel aliquibus, et non de omnibus.

Alterum vero membrum probatur, quia si praedicatum falso attribuitur uni aut alteri, a fortiori falso attribuetur omnibus. Non vero sequitur e converso ex falsitate subalternantis falsitas subalternatae, quia licet praedicatum non conveniat omnibus, potest convenire aliquibus, ut patet.

Hinc vero sponte fluit α) prior asserti pars.

Si paulisper rem consideres, in materia *necessaria* utraque subalterna affirmativa vera est, falsa negativa; et e converso in materia impossibili utraque negativa vera est, et falsa affirmativa; in materia vero contingenti plerumque subalternata est vera, et falsa subalternans.

158. Leges contrariarum: *Non possunt ambae simul esse verae; possunt tamen ambae esse falsae.*

Prima pars constat ex principio contradictionis, ut dictum est de contradictoriis. Et confirmari etiam posset ex eo, quod si duae contrariae forent verae, verae quoque forent earum subalternatae, et quoniam hae contradictorie opponuntur respective contrariis diversae qualitatis, sequeretur duas contradictorias veras esse.

Secunda quoque pars probatur, quia plane intelligitur posse falsum esse, et quod praedicatum omnibus conveniat, et quod omnibus denegandum sit, ut fere locum habet in omni materia contingenti, in qua praedicatum, cum nec per se insit, nec repugnet subjecto, solum verificari solet in aliquo vel aliquibus individuis. In materia vero necessaria et impossibili, semper una ex contrariis vera est, et altera falsa.

Unde posset etiam contraria oppositio definiri, formalis *repugnantia duarum propositionum in sola veritate*

159. Leges subcontrariarum: *Possunt esse ambae simul verae, non vero falsae.*

Prima pars. Quia non repugnat duas contrarias falsas esse, ut modo vidimus. Atqui tum subcontrariae necessario verae sunt, utpote contradictoriae respective contrariis diversae qualitatis. Ergo.

Secunda pars. Nam si falsae forent subcontrariae, verae deberent esse illarum contradictoriae, quae tamen sunt inter se contrariae. Impossibile est ergo subcontrarias esse falsas, nisi velimus duas contrarias esse veras.

Itaque in materia contingenti subcontrariae possunt esse ambae verae; in materia autem necessaria et impossibili, altera vera est, altera falsa.

Ex quibus concluditur, posse quoque oppositionem subcontrariarum definiri *formalem repugnantiam duarum propositionum in sola falsitate.*

160. Gradus varius oppositionis.—Jam si omnes has oppositiones invicem conferas, contradictoria est omnium

maxima (num. 71), quia propositiones contradictoriae in nullo conveniunt; sequitur contraria, quia contrariae convenire possunt in falsitate (num. 158): minor est oppositio subcontraria, in qua neque est propria oppositio in sententia multorum cum S. Thoma (1), aliis tamen contradicentibus. Minus adhuc propria est oppositio subalterna, cum subalternae convenire valeant sive in veritate sive in falsitate.

II. Leges peculiares oppositionum in quibusdam propositionibus.

161. Duplex oppositio distinguitur a Logicis, altera *de forma seu modo*, altera *de lege*. Prima versatur inter propositiones universales ac particulares in suppositione distributiva (num. 96) sumptas, de quibus hactenus dictum est. Oppositio de lege consideratur inter propositiones alterius formae vel generis, quae tamen iisdem, ac priores, legibus subjacent. Hanc nunc explicare oportet.

Regulae pro oppositione de lege. In propositione singulari contradictoria efformatur sola qualitatis mutatione; contraria vero erit universalis diversae qualitatis; subcontraria vero particularis qualitatis oppositae. Ratio harum omnium assertionum est, quia hoc pacto istae propositiones subjiciuntur legibus quadruplicis oppositionis.

Circa propositiones indefinitas et suppositionem collectivam, confusam simplicem et materialem habentes, aliasque minoris momenti consuli potest fusior Logica (2).

ARTICULUS II

De propositionum aequipollentia.

162. Aequipollentia est duarum propositionum alias oppositarum aequivalentia in sensu. Redduntur porro aequipollentes propositiones oppositae ope particulae *non*, quae omnia in oppositum immutat, quaecumque post se invenit, ut si copulae praefigatur, qualitatem, si vero subjecto, et quantitatem et qualitatem ipsius variet.

Regulae ad reddendas aequipollentes duas oppositas propositiones hoc versu continentur;

(1) *Perihermen.*, lib. 1, lect. 11. (2) Loc. cit., num. 130.

Prae *contradic.*, **Post** *contra;* **Prae Postque** *subaltern* (1).

Prae *contradic.* significat, ad efficiendas aequipollentes duas contradictorias, negationem praemittendam esse signo quantitatem exprimenti. *Omnis homo est justus*, et: *Aliquis homo non est justus*, sunt contradictoriae; si autem primae praeponas negationem, dicens: *Non omnis homo est justus*, eam contradictoriae suae aequipollentem fecisti. Simili modo si huic propositioni: *Aliquis homo non est justus*, praeponatur negatio, fiet aequipollens contradictoriae suae, quia *Non aliquis* est *Nullus*, at *Nullus non* valet idem ac *Omnis*. Ratio porro regulae est haec: Contradictoriae discrepant quantitate et qualitate. Atqui negatio, praemissa initio propositionis, et quantitatem et qualitatem ejusdem immutat. Ergo cuicumque propositioni negatio praeponatur, eam reddit contradictoriam, seu contradictoriae suae aequipollentem.

Eodem ferme pacto probabis contrarias fieri aequipollentes postposita **(Post** *contra)* negatione subjecto, ita nempe ut ea copulam afficiat; subalternas vero duplici negatione **(Prae Postque** *subaltern.)*, quarum altera praefigatur toti propositioni, altera copulae (2).

Caeterum hae regulae valent solum pro propositionibus de subjecto communi et in suppositione reali. Nam propositionum singularium et de subjecto in suppositione materiali, simplici, collectiva et confusa, non assignantur aequipollentes.

ARTICULUS III

De conversione propositionum.

163. Conversio seu reciprocatio est unius propositionis in aliam per terminorum transpositionem formalis consequentia. V. g. *Omnis homo est animal:* ergo *aliquod animal est homo.* Ratio conversionis fundatur in identitate vel discrepantia terminorum, quae in quavis propositione enuntiatur. Propositio, cujus extrema convertuntur, dicitur *con-*

(1) Pro subcontrariis non solent dari regulae aequipollentiae, quia duriusculae fierent nimisque negationibus implicatae propositiones. Vide Lossada, *Dialect.*, disp. 2, cap. 4, num. 3, fin.

(2) Vide vol. 1, loc. cit., num. 131.

versa; quae vero existit ex terminis commutatis, *convertens.*

164. Conversio triplex est, *simplex, per accidens* et *per contrapositionem*. Simplex est illa, in qua eadem conversae quantitas retinetur in convertente, v. g.: *Nullus homo est lapis:* ergo *Nullus lapis est homo*. Per accidens est illa, in qua mutatur quantitas conversae ex universali in particularem, ut *Omnis homo est substantia:* ergo *Aliqua substantia est homo*. Per contrapositionem est ea, in qua retinetur quidem quantitas conversae, verum termini fiunt infiniti praemissa negatione. Ut si dicas: *Omnis homo est animal: ergo omne non animal est non homo*. Sed haec reapse non est conversio, quia non sunt iidem termini in utraque propositione, sed penitus diversi.

Jam si in memoriam revoces quae de extensione vel suppositione praedicati in propositionibus paulo superius docuimus (num. 97), facile concludes has regulas pro conversione:

165. 1.ª Regula: *Conversio simplex* **vi formae** *locum habere nequit nisi in propositione universali negativa et particulari affirmativa*. Secus enim in conversione alteratur suppositio terminorum. Dixi *vi formae,* nam vi materiae fieri potest ejusmodi conversio simplex etiam in universali affirmativa, ubicumque praedicatum prae se fert aliquid *omni* et *soli* subjecto conveniens.

2.ª Regula: *Propositio universalis affirmativa convertitur per accidens:* quo pacto etiam potest converti universalis negativa.

Prima pars patet, quia si converteretur simpliciter, mutaretur suppositio praedicati propositionis conversae. Altera pars non eget probatione, quia si propositio negativa convertens vera est secundum totam extensionem sui subjecti, a fortiori vera erit secundum partem extensionis (num. 157).

3.ª Regula: *Particularis negativa nequit converti nisi per contrapositionem: et potest etiam eodem modo converti universalis affirmativa.*

Prima pars probatur eodem argumento, quo praecedentes regulae. Secunda patet, quia si omnis homo es animal,

consequens est, quidquid non est animal non posse hominem esse.

Hasce leges Logici, memoriae causa, hisce versiculis comprehensas voluere;

Fecı simpliciter convertitur: EVA *per accid.;*
ASTO *per contrap.: sic fit conversio tota.*

Quibus in versibus propositiones convertendae designantur per vocalem A, E, I, O, vocum fEcI, EvA, et AstO: nam A repraesentat universalem affirmativam, E universalem negativam, I particularem affirmativam, et O particularem negativam, ut indicant haec alia carmina:

Asserit A, *negat* E, *verum generaliter ambo;*
Asserit I, *negat* O, *sed particulariter ambo.*

166. Ut porro caveas fallacias in hac re, nota 1.° terminos propositionis conversae ac convertentis debere esse eosdem et voce et re, quin varietur significatio, suppositio ac reliquae proprietates illorum. Quare hanc: *Aliquis caecus est videns*, perperam in hanc converteres: *Aliquis videns est caecus* (1). 2.° Quare etiam sedulo prae oculis etiam habendae sunt regulae circa suppositionem praedicati (num. 97). 3.° In conversione facienda oportet, ut *integrum* praedicatum conversae transeat in subjectum convertentis. Unde haec propositio: *Deus factus est homo*, non recte sic converteretur: *Homo factus est Deus*, quia praedicatum conversae non est *homo* duntaxat, sed *aliquid factum homo*. 4.° Propositiones de verbo adjectivo ac de secundo adjacente prius, quam convertantur, resolvendae sunt in alias de tertio adjacente, logice explicando quidquid involutum implicitumve in illis est. 5.° Idem dicito de verbo, sive substantivo sive adjectivo, quod non reperiatur in tempore praesenti, ut nempe ante conversionem reducatur logice ad tempus praesens (num. 126 3.°). Sane haec propositio: *Nullus puer fuit senex*, perperam converteretur in hanc: *Nullus senex fuit puer;* sed prius resolvenda sic logice est: *Nullus puer est aliquis qui fuerit senex;* ac tum facile apparet, quomodo sit convertenda (2).

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 134, 2.°, ubi plura.
(2) Vide vol. 1, loc. cit., num. 134.

ARTICULUS IV

De modalium proprietatibus.

Hactenus expositae proprietates peculiarem prae se ferunt difficultatem in modalibus propositionibus, de quibus tamen non est mihi animus plenam instituere tractationem, sed tantum ea innuere, quae aliquem usum habere possint in studio scientiarum.

I. De modalium oppositione.

167. Modalium oppositio. Illa est circa modalium oppositionem tutissima et simplicissima regula, sub eodem modo et sub eodem dicto affirmativam et negativam de modo esse contradictorias, ut haec v. g.: *Hominem esse animal necesse est, vel impossibile est,* etc., et: *Homiminem esse animal necesse non est,* vel *imposibile non est,* etc.

Negatur porro modus, si negatio afficiat copulam principalem, sive praeponatur toti propositioni, sive interponatur inter modum et eamdem copulam: sive enim dixeris: *Non est necesse,* sive: *Necesse non est;* sive *Non necesse est;* semper eadem ex communi sensu remanet sententia. E contrario negatur tantummodo dictum, si negatio modo copulaeque principali postponatur, ut si dicas: *Possibile est non loqui Petrum.* Quamobrem Logici per modos *Possibile non* et *Necesse non* intelligunt negativam duntaxat de dicto, non vero negativam de modo.

Sed possunt praeterea inter modales institui eadem quatuor simplicium propositionum de inesse oppositiones, sive combinando modos ipsos inter se, sive etiam in singulis seorsim sumptis. Quae doctrina licet non parum implexa, quia tamen utilitate non vacat, paulisper explananda est.

Et primo quidem jam ex supra dictis constat, modo quatur ita inter se comparari, ut *Necesse* et *Impossibile* censeantur universales, et invicem contrarii; *Possibile* vero et *Possibile non* seu *Contingens,* particulares et subcontrarii; primi siquidem duo contrariarum, secundi vero subcontrariarum legibus subjacent. Unde fit ob eamdem rationem, modos *Necesse et possibile non* seu *Contingens*, habendos

esse contradictorios, itemque *Possibile* et *Impossibile*. Itaque formari poterit haec quadruplicis oppositionis modalium tabella:

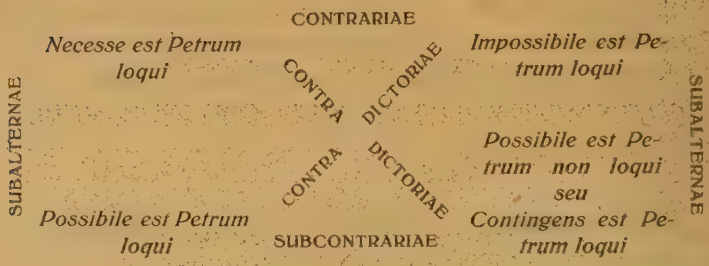

Caetera, quae obscuriora sunt, quam utilia, videri queunt in fusiore opere (1).

II. De modalium aequipollentia.

168. Ut modalium aequipollentias cognoscas, revoca in mentem, modos *Necesse* et *Impossibile* contrarie, *Necesse* et *Possibile non*, *Possibile* et *Impossibile* contradictorie, *Possibile* et *Possibile non* subalterne opponi (num. 167).

Jam si singulis hisce modis respectu aliorum applices leges pro aequipollentia propositionum *de inesse* contentas in illo versiculo: **Prae** *contradic.;* **Post** *contra;* **Prae Postque** *subaltern.;* videbis profecto, *Necesse, Impossibile non, Non possibile non*, et *Non contingens non*, esse prorsus modos inter se aequipollentes; itemque *Impossibile, Neccese non, Non possibile* ac *Non Contingens* (2); praeterea *Possibile, Contingens, Non impossibile*, ac *Non necesse non:* et demum *Possibile non, Contingens non, Non impossibile non* et *Non necesse*.

Quare singulis modis respondent tres alii aequipollentes, qui ad eumdem sensum redacti sunt ope negativae particulae, praemissae sive dicto, sive modo sive utrique; ita ut quatuor omnino existant aequipollentium quaternaria in modalibus.

---

(1) Vol. 1, loc. cit., num. 186. *Sed insuper...*

(2) Iterum monemus *Contingens* hic sumi pro *Possibili:* si enim proprie sumeretur, *Non contingens* idem valeret, ac *Neccese*.

Plura qui volet, adeat *Logicam* fusiorem (1).

III. De modalium conversione.

169. Conversio modalium, quae in sola modi ac dicti transpositione consistat, nec negotium facessit, nec habet utilitatem. Perinde enim est dicere: *Necesse est Deum existere*, ac *Deum existere necesse est*, quemadmodum monuimus supra. Ea vero conversio majus facessit negotium, in qua termini tantum *dicti* transponuntur. Ad quam peragendam una est regula sat facilis pro modalibus de *modo* affirmato, quales sunt *Necesse*, *Possibile* et *Contingens*. Nam modales hujusmodi convertuntur, sicut propositiones *de inesse* secundum leges contentas in illis versiculis: *FEci simpliciter convertitur* etc. (num. 165). V. g.: *Possibile est nullum hominem esse album:* ergo *Possibile est nullum album esse hominem*, aut etiam: *aliquod album non esse hominem*, etc.

Quod vero attinet modales de *modo* negato, ut *Impossibile*, *Non necesse*, etc., quoniam omnes illae habent aequipollentem aliquam de modo affirmativo; sapientissimum consilium est, in locum negativi *modi* substituere modum affirmativum aequipollentem, ac tum conversionem dicti instituere secundum praecedentem regulam pro *modo* affirmato (2).

ARTICULUS V

De oppositione propositionum compositarum.

170. In compositis quomodo formetur contradictoria: Istae propositiones, singillatim sumptae, cum variari nequeant secundum quantitatem, et proinde singularibus aequivaleant, admittunt contradictoriam oppositionem *de lege* (num. 161) mutata qualitate, quod profecto obtinetur, si praemittatur negatio toti enuntiationi. Et hoc commune est omnibus hypotheticis seu compositis propositionibus.

171. In copulativis vero etiam dari potest oppositio contraria de lege.—Cum enim copulativae enuntient simultaneam veritatem omnium partium, si qualitas vel harum omnium, vel saltem alicujus, ex affirmativa in negativam commutetur, obtinebitur alia propositio priori contrarie opposita, ut patet ex tabula inferius posita. Et ratio est, quia binae hujusmodi propositiones possunt falsae esse, non autem simul verae, quae contrariarum lex est.

Simili modo disjunctiva potest habere subcontrariam de lege, praemissa negatione vel singulis membris, vel certe uni eorum. Quia propositiones hoc pacto efformatae subjiciuntur generali legi subcontrariarum.

In conditionalibus quoque ac causalibus, si sub eadem conditione aut causa mutetur qualitas ex affirmativa in negativam, obtinebitur alia propositio contraria *de lege*.

---

(1) Loc. cit., num. 137.

(2) Vide vol. 1, loc. cit., num. 138.

172. Oppositiones copulativarum et disjunctivarum invicem consertarum.—Denique cum copulativa et disjunctiva ita inter se comparentur, sicut universalis et particularis, possunt ex qualibet copulativa confici omnes quatuor oppositiones, apte combinando cum disjunctiva ex iisdem terminis efformata; et vicissim in qualibet disjunctiva, hoc pacto:

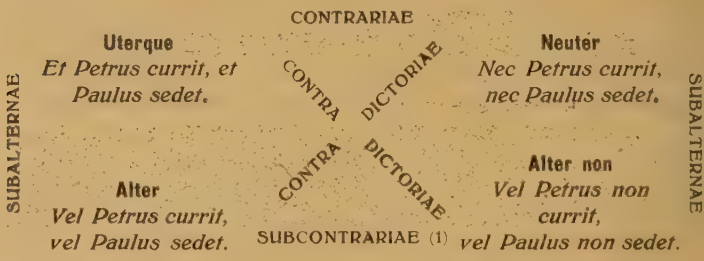

173. Exponibiles, ut earum oppositae efformentur, prius exponantur per aliquam ex aperte compositis.

De aequipollentia vero et conversione propositionum compositarum nihil dicendum occurrit, quod usui esse valeat.

DISPUTATIO III

De tertia mentis operatione.

Operatio haec vocatur discursus vel argumentatio, cujus ante omnia natura breviter est adumbranda.

CAPUT I

QUID ET QUOTUPLEX DISCURSUS VEL ARGUMENTATIO

Ratio intima discursus est in consequentia, de qua proinde aliquid est prius summatim dicendum.

ARTICULUS I

Quid et quotuplex consequentia.

174. Consequentia seu consecutio est illatio vel fluxus unius veritatis aut propositionis ex alia, qualis est inter

(1) Fuse de his P. Casilius, *Introduct. in Arist. Logic.*, lib. 2, tract. 2, cap. 2.

has: *Petrus est homo. Ergo rationalis.* Propositio, ex qua infertur alia, vocatur *antecedens*, quae vero infertur, *consequens*. Inter has talis datur nexus, ut posito seu affirmato vel negato antecedente, necesse sit ponere consequens, et hujusmodi connexio vel objectiva necessitudo dicitur *consequentia*, quae proinde differt ab antecedente et consequente. Caeterum connexio haec potest esse *physica* vel *logica*, prout existat inter veritates re distinctas, vel inter varios conceptus aut notas intelligibiles ejusdem realitatis.

175. Consequentia dividitur 1.° in *simplicem* vel *immediatam* et *mediatam*. Immediata est, quae caret medio vel argumento, qualis est consequentia ab universali ad particulare, ut: *Omnis homo est animal. Ergo et Petrus.* Mediata est, quae *medio* utitur, vi cujus nexus inter antecedens et consequens innotescit.

2.° **Dividitur consequentia** in *bonam* seu *legitimam* et *malam* seu *notham*. Prima est, quae reapse datur, quia vere antecedens connexum est cum consequenti. Mala est, quae reapse non adest.

3.° **Bona dividitur** in *formalem* et *materialem*. Formalis est, quae inest vi formae, ita ut semper adsit in quavis materia. Materialis vero est, quae solum tenet ratione subjectae materiae, ut si sic inferas: *Petrus est substantia. Ergo est animal.*

4.° **Dividitur consequentia** in *necessariam* et *probabilem* vel *contingentem*. Necessaria est, quae nititur fundamento infallibili, et potest subdividi in *metaphysicam*, *physicam* et *moralem* (num. 133), itemque in *absolutam* et *hypotheticam*. Contingens est, quae solum probabili ideoque, fallibili nititur fundamento, ut: *Agricola tempestive serit. Ergo fructum colliget.*

176. Regulae consequentiae bonae aliae sunt speciales, aliae generales. Speciales valent in aliqua peculiari materia: tales sunt, quas dedimus pro resolutione suppositionis communis (num. 98 seqq.), pro conversionibus, aequipollentiis, etc. Generales valent in omni materia earumque praecipuas juvat hic tantum enuntiare brevitatis causa, quas in fusiore opere demonstratas videre potes (1).

(1) *Logic. Minor.* num. 144.

REGULAE GENERALES BONAE CONSEQUENTIAE

Regula 1.ª In bona consequentia, ab antecedente sequitur consequens, id est, ab affirmatione vel positione antecedentis recte proceditur ad affirmationem seu positionem consequentis: non vero vice versa.

Regula 2.ª In bona consequentia ex negatione consequentis sequitur negatio antecedentis; non autem e contrario.

Regula 3.ª Ex vero non sequitur nisi verum in bona consequentia; ex falso autem sive verum sive falsum.

Regula 4.ª Ex necessario nonnisi necessarium sequitur; at vero necessarium sequi potest sive ex necessario, sive ex contingenti sive etiam ex impossibili.

Regula 5.ª Ex contingenti contingens vel etiam necessarium, nunquam autem impossibile sequi potest.

Regula 6.ª Ex impossibili sequitur quodlibet, sive necessarium, sive contingens, sive aliud impossibile.

Regula 7.ª Quidquid stat cum antecedenti, stat cum consequenti; non tamen e converso, quidquid stat cum consequenti, stat etiam cum antecedenti.

Regula 8.ª Quidquid repugnat consequenti, repugnat antecedenti, non vero vice versa.

Regula 9.ª Ex quocumque infertur antecedens, infertura consequens; et quidquid sequitur ex consequenti sequitur etiam ex antecedenti.

Regula 10.ª Ex affirmatione notionis inferioris sequitur affirmatio notionis superioris in eodem praedicamento; non vero e converso. At a negatione superioris sequitur negatio inferioris, non tamem vice versa.

Regula 11.ª Ab esse ad posse, vel ab actu ad potentiam valet consequentia; non tamem semper e converso.

Regula 12.ª A non posse ad non esse valet illatio, sed non semper a non esse ad non posse.

ARTICULUS II

De ratiocinio vel argumentatione.

177. Discursus vel ratiocinatio aut ratiocinium est ea mentis operatio, qua ex una vel pluribus veritatibus co-

gnitis ad aliam cognoscendam provehimur propter earumdem connexionem. Unde vides in omni ratiocinio adesse necessario debere consequentiam seu nexum veritatum, quarum alia ex alia sequatur: nec sufficit ad ratiocinandum mera successio cognitionum, sive ut unum *post* aliud cognoscatur, sed requiritur vinculum, vel ut unum *ex* alio cognoscatur (1). Radix hujus operationis est in imbecillitate intellectus nostri, qui nequit omnia uno intuitu cognoscere, sed eget pluribus actibus, quibus pedetentim ad plenam rerum deveniat cognitionem, detegendo varias rationum cognoscibilium relationes, unde notitia unius perducat ad alterius notitiam. Ratio illa prius nota, qua mens foecundatur ad aliam cognoscendam, dicitur *argumentum* vel *medium* (2): et ideo discursus continet consequentiam *mediatam*, vel importat cognitionem mediatam, seu habitam per *medium*. Probe tamen nota, quod

Duplex est medium cognitionis, *in quo* et *ex quo;* medium *in quo* est illud, in quo aliquid relucet, sicut pars relucet, et cognoscitur in toto, et effectus in causa ab eo, qui causam penitus introspiciat. Medium *ex quo* est illud, quod prius in se cognitum facit nos cognoscere aliud (3). Interest multum inter haec media, nam res ope medii *in quo* cognoscitur uno simplici actu cum ipso medio, quae vero ope medii *ex quo* vel *per quod* cognoscitur, requirit distinctum cognitionis actum: praeterea medium *in quo* nullam affert imperfectionem cognitioni, secus vero medium *ex quo*. Discursus ergo formalis et proprie dictus habet medium *ex quo*, et hoc sensu dicitur cognitio mediata, et essentialiter importat plures actus. Et sic graviter erravit Lockius, intellectum asseverans ex eo ratiocinari, quod unam veritatem *in alia* intueatur.

178. Oralis expressio discursus vel ratiocinii vocatur *argumentatio* (quamvis haec etiam sumatur pro ipso discursu mentis); definitur autem argumentatio oratio, qua ex una vel pluribus propositionibus alia infertur.

---

(1) Vide S. Thom., 1 p., quaest. 14, art. 7; quaest. 58; art. 3, ad 1.

(2) S. Thom., 3.o, dist. 23, quaest. 2, art. 1, ad 4.

(3) Vide S. Thom., *de verit.*, quaest. 8, art. 15. Cfr. ib. quaest. 2 ad 3; 1 p. quaest. 14, art. 7.

Elementa discursus et argumentationis.—Quae cum ita sint, ad omnem formalem discursum et argumentationem requiruntur 1.° duae, ut minimum, propositiones, antecedens et consequens, quae ex illo cognoscitur: 2.° consequentia seu nexus inter illas: 3.° signum aliquod istius consequentiae vel mente latens, si sermo sit de discursu, vel expressum per particulas *ergo*, *igitur* aliasve similes; secus enim non aderit nisi mera successio propositionum dissociatarum (1).

179. Ratiocinii species, sola spectata forma, multae distingui possunt: quarum praecipuae sunt *syllogismus*, *inductio*, *enthymema*, *sorites*, *dilemma*, de quibus ac de paucis aliis seorsim agere oportet, ac praesertim de syllogismo. Sed quoniam syllogismus alius potest esse categoricus, alius compositus seu constans propositionibus compositis vel hypotheticis, et categoricus alius *communis*, alius *expositorius*, alius *de inesse*, alius *modalis*, prius dicendun est de *syllogismo* categorico *de inesse* et communi seu constante communibus terminis ac propositionibus (num. 67, 95, 96).

CAPUT II

DE SYLLOGISMO COMMUNI ET CATEGORICO

ARTICULUS I

Natura et ratio syllogismi categorici.

180. Syllogismus, ex fusiore *ratiocinationis* significatione in angustiorem et propriam a Philosophis contractus, definiri ad mentem Aristotelis (2) potest oratio, in qua positis duabus propositionibus, tertiam colligi, necesse est. Sit exemplum: *Omnis virtus est amabilis. Sed religio est virtus. Ergo est amabilis.* Tale enim est artificium syllogismi, modo declarandum, ut quicumque pronuntiaverit duas

(1) Haec omnia enucleatius videnda erunt in *Psychologia*.
(2) *Prior. analyticor*, lib. 1, cap. 1.

priores propositiones, quae *praemissae* dicuntur, et constituunt antecedens hujus ratiocinii, non possit non pronuntiare tertiam, quae nomen habet *conclusionis* vel *consequentis* proter necessariam consequentiam seu nexum antecedentis cum consequente. Idque verum est etiamsi praemissae ac conclusio non forent in se ipsis propositiones certae ac necessariae, set tantum probabiles et contingentes. Unde distingui solet, necessitas consequentis a necessitate consequentiae.

Probatur porro bonitas hujus definitionis ex eo quod conveniat omni et soli syllogismo (1).

181. Jam peculiare artificium syllogismi sistit tum in numero propositionum ac terminorum, tum in apta utrorumque inter se combinatione. Namque constat tribus enuntiationibus, conclusione videlicet vel consequente ac duabus *praemissis*, sic dictis, quia conclusioni praemittuntur, quarum una vocatur *Major*, altera *Minor*. Quandoque praemissa major appellatur etiam *propositio*, minor vero *assumptio*. Tres istae propositiones totidem duntaxat terminis constant, subjecto et praedicato conclusionis *(religio* et *amabilis* in allato exemplo), et alio *(virtus)*, cum quo duo priores termini comparantur in praemissis: unde vides tres hosce terminos bis singulos repeti in syllogismo. Praedicatum conclusionis, cum nempe haec est propositio directa (num. 72 et 131), vocatur terminus *major*, vel *extremitas* aut extremum *majus*, quia omnium latissime patere solet, subjectum conclusionis appellatur terminus vel *extremitas* vel *extremum minus*, quia caeteris minus late patet; tertius denique nomen habet termini *medii*, tum quia mediam habet extensionem inter subjectum et praedicatum, latiorem videlicet subjecto et breviorem praedicato conclusionis, tum quia est medium seu argumentum cognoscendi conclusionem (2). Praemissa illa, in qua terminus major seu praedicatum conclusionis (intellige conclusionem *directam)* componitur cum termino me-

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 148.

(2) Dissimulandum autem non est, non unum eumdemque loquendi modum teneri ab auctoribus in designandis terminis, majori et minori. Vide Fonseca *(Inst. dialect.*, lib. 6, c. 10), Tolet. *(Introd. in Dialect.*, lib. 4, cap. 3), Mauri *(Summul.;* cap. 67), Lossada *(Summul.*, disp. 8, cap. 3, n. 10; seqq.), De Benedictis, Arriaga, Jo. Bapt. Ptolomei et Anton. Mayr.

dio, appellatur proprie, sive collocetur primo loco sive secundo, *Major; Minor* vero illa, in qua subjectum conclusionis seu minus extremum copulatur cum eodem termino medio. Quamquam inter dispufandum et argumentandum *Major* propositio vocari soleat, quae prima occurrit, *Minor* autem quae secundo loco enuntiatur; quia nempe nec multum refert in usu communi, nec saepe vacat, attentione animi ad alia distracta, examinare, quaenam proprie sit major et quaenam minor propositio (1).

182. Principium identitatis et discrepantiae.—Porro istud artificium syllogismi habet in ipsa mentis nostrae natura fundamentum. Cum enim ambigua vel ignota quaestio nobis solvenda proponitur, v. g. *num leo sit substantia*, ad argumentum vel medium aliquod confugere necesse est, cujus ope innotescat identitas vel repugnantia terminorum propositae quaestionis. In qua investigatione tres omnino casus occurrere valent: primus, ut terminus medius, cum quo subjectum et praedicatum quaestionis comparatur, conveniat cum utroque; secundus, ut ab utroque discrepet; tertius, ut cum uno conveniat, ab altero discrepet. In primo casu, vi principii identitatis: *Quae sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se,* resolvenda quaestio est affirmando praedicatum de subjecto. Sic si ideam leonis et *substantiae* compares cum *animalis* idea, deprehendes *omne animal esse substantiam,* itemque *omnem leonem esse animal.* Ex quo sequitur *omnem leonem esse substantiam.* In tertio casu concludendum tibi erit praedicatum de subjecto negandum esse vi principii discrepantiae: *Quorum unum est idem cum tertio, alterum vero non, neque sunt eadem inter se.* Hoc pacto si *utrum planta sit animal,* nosse vis, compara utrumque terminum cum *sensitivo,* et inferre debebis *plantam non esse animal.*

In secundo casu nihil potes concludere, quia cum et praedicatum et subjectum quaestionis alicujus discrepant ab aliqua tertia idea, cum qua illa comparavit, utrumvis accidere potest, et quod conveniant inter se, et quod invicem repugnent. Signum ergo est, illam ideam non esse aptum termi-

(1) Fonseca, *Inst. dialect.*, lib. 6, c. 10.

num ad solvendam quaestionem, sed alium aptiorem esse quaerendum.

Et haec sufficiant ad cognoscendam vim praeclarissimae hujus formae argumentationis, contra quam multi recentiores post Bachonem a Verulamio iniquissime debachantur.

ARTICULUS II

Materia et forma syllogismi, ubi de ejusdem figuris et modis.

183. Syllogismi materia.—Duplex hic materia, ex qua syllogismus componitur, spectari potest, *proxima* et *remota*. Materia proxima sunt tres propositiones syllogismi, prout probabilior et communior tenet sententia, refragantibus tamen nonnullis gravibus logicis, qui contendunt solas duas praemissas esse materiam proximam. Materia vero remota sunt termini, ex quibus coalescunt propositiones.

184. Forma syllogismi est apta dispositio terminorum, ac propositionum, ex qua necessario atque infallibiliter fluat conclusio; ac duplex est nempe *modus* et *figura*, duplici respondens materiae proximae ac remotae. Modus est propositionum ad conclusionem inferendam apta complicatio secundum quantitatem et qualitatem. Neque enim apte concludi potest ex quibusvis praemissis, sed ex iis duntaxat, quae certam habeant qualitatem et quantitatem, prout mox declarabitur.

Figura est extremorum cum medio apta ad concludendum collocatio. Tunc porro erit apta, cum major terminus sit in una, minor in altera praemissarum seu sumptionum, et uterque in conclusione, medius vero semel jungatur in praemissis cum majori ac semel cum minori, at nequaquam conclusionem ingrediatur. Forma itaque syllogistica coalescit, atque integratur figura et modo.

ARTICULUS III

Generales categorici syllogismi leges (1).

185. Octo numerari solent, hisce versibus comprehensae (2).

Tum re, tum sensu, triplex modo terminus esto.
Latius hos, quam praemissae, conclusio non vult.
Nequaquam medium capiat conclusio oportet.
Aut semel aut iterum medius generaliter esto.
Utraque si praemissa neget, nil inde sequetur.
Ambae affirmantes nequeunt generare negantem.
Pejorem semper sequitur conclusio partem.
Nil sequitur geminis ex particularibus umquam.

186. Regula 1.ª *Termini sint duntaxat tres in syllogismo.* Probatur ex ipsa natura syllogismi, in eo sita, ut duo termini, quorum identitas vel discrepantia non patet, comparentur cum tertio, et sic innotescat, utrum inter se conveniant, an repugnent. Peccari contra hanc legem potest aperte et occulte; aperte, cum patent plures termini, ut si sic argumenteris: *Hispania est contigua Galliae. Sed Gallia est contigua Italiae. Ergo Hispania est contigua Italiae.* Occulte, cum terminus aliquis in speciem unus, reapse multiplex est ob diversam suppositionem, aequivocationem, etc. V. g.: *Canis est animal latrans. Sed canis est quaedam constellatio. Ergo quaedam constellatio est animal latrans.*

187. Regula 2.ª *Termini non latius pateant in conclusione, quam in praemissis.* Secus emim terminus latius patens, secundum illum excessum non est comparatus in praemissis cum medio, ac proinde jam plures, quam tres, termini reapse darentur; ut in hoc syllogismo: *Omne ani-*

---

(1) Habe prae oculis semper leges has esse pro syllogismo categorico et communi: quare ne perturberis, si quando occurrat syllogismus habens terminum singularem, vel constans propositionibus modalibus aut exponibilibus, etc., qui in speciem contrarius videatur.

(2) Inter neotericos non scholasticos est magna varietas in harum legun numero: tres assignat Hamilton, Whateley sex, alii etiam plures (Vide Bain, *Logique*, tom. 1.º) Res est parvi momenti, dummodo accurate doceas artificium syllogismi.

mal est substantia. Sed lapis non est animal. Ergo lapis non est substantia.

188. Regula 3.ª *Medius terminus ne ingrediatur conclusionem.* Ratio patet ex natura syllogismi.

189. Regula 4.ª *Medius terminus saltem semel universaliter distributive sumendus est.* Alioquin comparatio duorum extremorum, non fieret, vel certe posset non fieri cum uno eodemque medio, ut si dicas: *Homo est animal. Sed equus est animal.* Quid inde?

190. Regula 5.ª *Ex duplici negativa nulla elici valet conclusio.* Ratio constat ex superius dictis (num. 182, *In secundo casu).* Probe autem nota dari quasdam propositiones in speciem negativas, quae tamen reapse negativae non sunt, quia negatio copulam, saltem principalem (num. 137) non afficit.

191. Regula 6.ª *Ex duabus affirmativis nequit inferri conclusio negativa.* Patet ex principio identitatis (num. 182).

192. Regula 7.ª *Conclusio debiliorem deterioremve sequitur partem.* Debilior pars intelligi posset vel secundum quantitatem et qualitatem praemissarum, vel etiam secundum alias earundem affectiones, ut si una sit certa et evidens, altera non, una de fide divina, altera vero naturalis. Nos hic non agimus nisi de debiliori parte secundum qualitatem et quantitatem.

Probatur regula respectu qualitatis. Deterior pars secundum qualitatem intelligitur negativa praemissa (num. 136). Atqui ubi altera praemissa est affirmativa altera negativa, conclusio negativa sit, oportet, ex principio discrepantiae (num. 182). Ergo...

Probatur regula respectu quantitatis, quatenus nempe una praemissa sit universalis, altera vero particularis. Duplex fieri potest hypothesis: α) quod utraque sit affirmativa; β) quod altera sit affirmativa, negativa altera.

α) *In prima hypothesi* non datur in utraque praemissa nisi unus terminus universalis, videlicet subjectum praemissae universalis (num. 134). Ergo vel hic unicus terminus universalis fuit medius, vel non. Si primum accidat, reliqui duo termini particulares fuerunt in praemissis; ac proinde etiam in conclusione, nisi violetur secunda regula. Sin

accidat alterum, nihil concludi poterit nisi violata quarta regula.

β) In secunda hypothesi, duo tantum termini universales fuerunt in praemissis, nimirum subjectum praemissae universalis et praedicatum negativae. Atqui unus saltem horum terminorum universalium in praemissis debuit esse medius, secus enim ex quarta regula nulla posset elici conclusio. Ergo pro conclusione non potest remanere nisi unus terminus universaliter sumptus in praemissis. Jam vero conclusio in praesenti hypothesi debet esse negativa, cujus praedicatum est universale. Ergo unicus ille terminus universalis, qui restabat, debet esse praedicatum conclusionis, cujus proinde subjectum particulare erit, ni velis secundam regulam frangere; vel si unus ille terminus universalis sit subjectum conclusionis, praedicatum ejusdem, quod particulare fuit ex suppositione in praemissis, accipit majorem extensionem contra eamdem secundam regulam.

193. Regula 8.ª *Ex duabus particularibus nulla sequitur conclusio.* Tres fieri possunt hypotheses: α) *quod ambae sint affirmativae;* β) *ambae negativae:* γ) *altera affirmativa, negativa altera.*

In prima hypothesi α) nihil sequitur, ex regula 4.ª

In secunda β) pariter nihil ex 5.ª

In tertia γ) quoque nulla esse potest conclusio. Quia in ea non est in praemissis nisi unus terminus universaliter sumptus, nimirum praedicatum negativae: ille autem necessario debuit esse medius terminus ex 4.ª regula. Ergo jam nulla est possibilis conclusio. Non affirmativa, quia una ex sumptionibus supponitur negativa: non negativa, quia in conclusione negativa praedicatum universaliter esset sumendum, cum tamen in praemissis in praesenti hypothesi particulare fuerit; ac proinde quaecumque inferatur conclusio, violatur 2.ª regula.

Excipiendi tamen sunt ab hac regula syllogismi secundae figurae cum termino medio singulari, qui possunt recte concludere. Quamquam hujusmodi syllogismi non sunt de numero communium, sed vocantur *expositorii*. Excipe etiam hunc syllogismum: *Aliquis homo est Petrus. Sed aliquod animal non est homo. Ergo aliquod animal non est Petrus.* Ubi peculiaris conditio termini singularis *Petrus* efficit, ut salva 2.ª regula, fluat conclusio.

ARTICULUS IV

Quotuplex figura et modus syllogismi.

I. Varietas figurarum et speciales earum leges.

194. Triplex figura syllogismi: Cum figura sit forma terminorum, tot distinguendae sunt figurae, quot sunt possibiles diversae terminorum collocationes in praemissis, aptae ad recte concludendum, nempe tres. *Prima*, in qua medius terminus in Majori subjecti, in Minori locum tenet praedicati (v. g.: *Omnis* **virtus** *est ornamentum animae. Sed pietas est* **virtus**. *Ergo est animae ornamentum): Secunda*, in qua medius terminus in utraque praemissa praedicatur (ut: *Omnis homo est* **rationalis**. *Sed nullus equus est* **rationalis**. *Ergo nullus equus est homo): tertia*, in qua in utraque praemissa subjicitur (ut: *Omnis* **homo** *est risibilis. Sed omnis* **homo** *est animal. Ergo aliquod animal est risibile)*. Tres istae figurae hoc continentur versiculo:

SUB PRAE **prima; sed altera bis** PRAE, **tertia bis** SUB.

In quo syllabae SUB et PRAE exprimunt subjectum et praedicatum; subauditur autem in versiculo terminus medius, ad quem referuntur tres illius partes.

Prima figura indirecta.—Illud porro notandum est, primam figuram posse ex iisdem praemissis vel *directe* et *naturaliter* vel *indirecte* et *innaturaliter concludere*. Quaecumque enim conclusio directe derivetur, aeque poterit etiam derivari ejusdem convertens, utpote quae, dummodo conversio rite peragatur, conversae prorsus aequivalet. Ut in exemplo primae figurae supra convertendo propositionem potes sic concludere: *Ergo aliquod ornamentun animae est pietas*. Utrum autem in 2.ª et 3.ª figura possint indirecte concludere controvertitur, et quaestio pendet potissimum ex diversitate opinionum circa appellationem *majoris* et *minoris* termini (num. 181) in duabus postremis figuris (1).

195. Quid dicendum de quarta figura.—Tribus hisce figuris quartam nonnulli adjiciunt, quam a Galeno inventam esse testatur Averroes (2), eamque dicunt esse, in qua medius terminus in Majori praedicatur, in Minori autem subjicitur, v. g.: *Omnis homo est* **animal.** *Sed*

(1) Vide vol. 1, loc. cit. num. 153.

(2) In cap. 8, libr. 1 *Prior analyticor.*

omne **animal** *est substantia. Ergo aliqua substantia est homo.* Qui syllogismus nec est 2.ae nec 3.ae figurae: nec videtur esse 1.ae, nam in hac terminus medius est *Sub Prae*, in praedicto autem syllogismo est e converso *Prae Sub*. Nihilominus communissima sententia rejicit 4.am hanc figuram Galenicam, docetque, hanc novam complicationem terminorum non aliter a 1.ae figurae complicatione differre, nisi quia praemissae transpositae sunt, quia videlicet Major secundo, Minor autem primo loco profertur, et praeterea conclusio est indirecta. Atqui praemissarum transpositio est mutatio accidentalis, quae vim concludendi nullatenus variat. Ergo 4.a haec, quae obtruditur figura, non differt essentialiter a prima indirecte concludente (1).

196. Leges speciales figurarum —Hae sunt leges speciales pro tribus istis figuris:

Pro 1.a fig. **Sit Minor affirmans, Major vero generalis.**

Pro 2.a fig. **Una negans esto, nec Major sit specialis.**

Pro 3.a fig. **Sit minor affirmans; conclusio particularis.**

Ut porro demonstrentur istae regulae, nota hic nomine *Majoris* et *Minoris* intelligi eas, quae tales re vera sint, quocumque tandem loco collocentur.

Primae regulae probatur pars prima. Nam nisi Minor sit affirmans, violabitur lex 2.a generalis syllogismi (numero 187). **Secunda vero pars constat,** quia secus peccatur contra 4.am legem generalem (num. 189).

Secundae regulae prima pars sequitur ex eadem lege 4.a generali; **secunda** vero ex 2.a lege.

Tertiae demum regulae utraque pars probatur eodem modo, ac duae partes praecedentis regulae.

Pro 1.a figura indirecta haec solet regula praecipi:

Si Minor affirmat, tunc Major sit generalis.

Major ubi affirmat, conclusio sit specialis.

Si negat ista, Minor generalis postulat esse.

Quae lex quoad omnes suas partes facile patet ex dictis (2).

II. Varietas modorum syllogismi.

197. Modi absolute possibiles, si sola habeatur ratio praemissarum, sunt quatuor et sexaginta: nam in qualibet

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 155.

(2) S. Thom., Opusc. *de Natura Syllogismi; Summ. tot. Logic. Arist.*, tract. 8, cap. 5. seqq.

ex istis tribus figuris et prima indirecta duae praemissae secundum solam quantitatem quatuor, ut patet, diversis modis complicari possunt, quorum singuli iterum, spectata qualitate, quatuor aliis modis variari queunt. Si vero conclusionis praeterea ratio habeatur, quoniam singuli isti quatuor et sexaginta modi quadrifariam variari adhuc possunt, adjecta nempe conclusione vel universali affirmativa, vel universali negativa, vel particulari affirmativa, vel particuli negativa, fit, ut modi omnes logici syllogismi possibiles sint bis centum quinquaginta et sex (1).

Verum plane patet ex omnibus hisce modis expungendos esse omnes, qui peccant contra assignatas leges, quamobrem soli remanent utiles apteque concludentes modi duntaxat novemdecim, hisce versibus notati:

(1.ª Fig. direct.) **Barbara, Celarent, Darii, Ferio.**
(Indirect), **Baralipton,**
Celantes, Dabitis, Fapesmo, Frisesomorum.
(2.ª Fig.) **Cesare, Camestres, Festino, Baroco.**
(3.ª Fig.) **Darapti, Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison** (2).

Horum porro carminum mysteria si nosse volueris, animadverte quantitatem et qualitatem propositionum, quibus constant hi undeviginti modi, significari quatuor illis vocalibus litteris A, E, I, O (num. 163). Ubi autem plures, quam tres syllabae occurrunt, ut v. g. in *Baralipton*, solae trium priorum *(Baralip)* litterae vocalesa ttenduntur. Reliqua mox declaranda erunt (3).

III. Comparatio diversarum figurarum modorumque.

198. Jam si figuras hasce ac modos inter se conferre volueris, illico deprehendes, **primam figuram esse omnium praestantissimam:** «1.° quia et clarior et evidentior caete-

(1) Vide hic mentionem non fieri propositionum singularium et indefinitarum in enumerandis hisce modorum diversorum complicationibus. Et ratio est, quia indefinita propositio aut ad universalem aut ad particularem revocatur; singularis vero aequiparatur universali, nisi malis dicere ideo singulares propositiones hic reticeri, quia sermo est de modis syllogismi communis.

(2) Numerum modorum auxit Hamiltom invectis syllogismis quibusdam factis ex propositionibus, quarum praedicatum diversam habeat quantitatem. Verum quo fructu novitates istae inducuntur?

(3) Vide vol. 1, loc. cit., num. 155.

ris, et per illam aliae» demonstrantur, ut videbimus. «2.° quia est sufficientissima ad probandas omnes conclusiones, particulares et universales, affirmativas et negativas, cum secunda figura non possit probare ullam affirmativam, tertia non possit probare ullam universalem», quemadmodum patet ex sola versiculorum inspectione. «3.° quia habet perfectam rectitudinem et naturalitatem in eo termino, qui non potest occupare eamdem sedem in praemissis», quam habet in conclusione. «4.° quia medius terminus, etiam positione, est medius inter majus et minus extremum; est enim uno extremo minor, quia illi subjicitur, et est altero major, quia de illo praedicatur» (1). Nihil ergo mirum, si prima figura sit etiam omnium frequentissima.

«**Secundum locum obtinet** secunda figura, quae praestat tertiae praecipue ex eo, quia possunt per illam probari conclusiones universales, atque adeo scientificae, cum per tertiam probentur solae particulares, quae non sunt scientificae.»

«**Tertium locum obtinet** tertia figura: quartum videntur occupare modi indirecti (primae figurae), quia non concludunt per se.»

«Ex modis perfectissimus est *Barbara*, nam nulli cedit evidentia, et omnes vincit praestantia conclusionis, quam probat. Universalis enim affirmativa est conclusio maxime scientifica: ideoque omnes scientiae, ac praesertim mathematicae, fere semper argumentantur in *Barbara*. Sed sicut universalis affirmativa est perfectissima, ita est difficillima probatu, cum probetur per unicum modum, facillima impugnatu, cum impugnetur per omnes modos negativos, qui sunt tredecim. Secundus est *Celarent*, qui probat clarissime universalem negativam, quae secundum locum obtinet inter conclusiones scientificas: et huic affines sunt *Camestres* et *Cesare*. Conclusio universalis negativa probatur per quatuor modos, impugnatur per omnes affirmativos. Tertius est *Darii*, probans particularem affirmativam, quae probari potest sex modis et impugnari per quatuor concludentes universaliter negative. Quartus est *Ferio*, probans particularem

(1) P. Sylvest. Mauri, *Summul.*, cap. 55.

negativam, quae probatur per tredecim modos, impugnatur per unicum *Barbara*» (1).

ARTICULUS V

Principia, quibus innititur syllogismus.

199. Principium *Dictum de omni* **et** *Dictum de nullo.* Bina posuit Aristoteles pro firmissima basi syllogisticae artis, principium *Dici* vel *Dictum de omni*, et principium *Dici vel Dictum de nullo*. Primum sic enuntiatur a Scholasticis. *Quidquid dicitur vel affirmatur de aliquo termino universaliter distributive sumpto, dici quoque vel affirmari debet de singulis sub eo contentis, seu de quibus terminus ille praedicari potest.* Exemplum: Si attributum *viventis* praedicatur de omni *animali* distributive sumpto, debet etiam praedicari de omnibus, quibus notio animalis competit, puta de *homine, leone, equo,* etc.

Dictum vero *de nullo* sic enuntiatur: *Quidquid negatur de aliquo termino universaliter distributive sumpto, negandum pariter est de singulis sub eo contentis, seu de quibus terminus ille praedicari potest.* Exemplum: Si ratio *lapidis* negatur de omni *vivente*, neganda quoque est de omnibus, quibus competit praedicatum viventis, puta de *planta*, *animali*, *homine*, *angelo*... Quae principia verissima esse quivis facile perspicit.

Alia sunt praeterea principia, quae passim afferuntur a Philosophis tamquam fundamentum syllogismi, nimirum principium identitatis et discrepantiae (num. 182), quae pariter indubitata sunt atque evidentia, saltem in creatis (2).

ARTICULUS VI

Demonstrantur modi utiles syllogismi.

200. Res est haud exigui sane momenti, ut Logicae tirones perspicue videant, et demonstrare valeant, quam

(1) Sylvest. Mauri. *Summul.*, cap. 55, ubi plura, si lubet, require.
(2) Vide vol. 1, loc. cit., num. 156.

recte concludant semper relati novemdecim modi syllogismorum. Quod ut melius ostendatur,

Distinguendi sunt isti modi in *perfectos* atque *imperfectos*. Perfecti sunt quatuor modi primae figurae directae, ita dicti ob summan, qua pollent, perspicuitatem; reliqui dicuntur imperfecti, quia non tanta fulgent evidentia.

Modos ergo perfectos egregie concludere demonstratur, quia manifeste innituntur in principiis *Dici de omni* et *Dici de nullo*, nempe in primo modi expressi per *Barbara* et *Darii*, in altero modi significati per *Celarent* et *Ferio*. Nimirum tota structura quatuor istorum modorum apertissime in eo sita est, ut in Majori aliquid asseratur, vel negetur de omnibus in extensione subjecti contentis, in Minori vero indicentur omnia inferiora vel aliquod ex illis in praedicti subjecti extensione contentum. Ex quo necessario sequitur veritas conclusionis, nisi falsa omnino dicantur principia illa *Dici de omni* et *Dici de nullo*.

201. Reliqui omnes modi demonstrari bifariam possunt, *ostensive* et *reprehensive*, vel *per deductionem ad impossibile*. Demonstratio ostensiva in eo sita est, quod imperfecti modi per aptam conversionem unius aut plurium propositionum, vel etiam per earumdem transpositionem ad aliquam ex quatuor formis perfectis revocentur. Nam vera est illa lex consequentiae, quam superius demonstravimus: *Quidquid sequitur ex consequente, sequitur ex antecedente:* si ergo recte fluit conclusio a conversa ad convertentem, quidquid sequitur ex convertente, sequetur etiam ex conversa. Et hoc pacto demonstrari possunt omnes modi imperfecti, solis exceptis *Baroco* et *Bocardo*, qui solum probari possunt per deductionem ad impossibile. Et ratio est, quia cum horum duorum modorum propositiones converti nequeant nisi per accidens aut per contrapositionem, revocari non possunt ope conversionis ad ullum ex quatuor modis perfectis.

Jam, ut reductio modorum imperfectorum ad perfectos apte peragatur, scire oportet primo, ad quemnam ex perfectis modis singuli imperfecti revocandi sint; deinde, quaenam propositiones transponendae, ac demum quaenam et quo genere conversionis convertendae. Id porro totum docebunt

artificiosissima illa carmina novemdecim modos utiles continentia: *Barbara*, *Celarent*, etc.

Vides in his singula verba, totidem modos utiles exprimentia, exordiri una ex quatuor hisce literis B, C, D, F, idque significat singulos modos imperfectos ad eum perfectum redigendos esse, qui eadem littera exorditur, puta *Baralipton* ad *Barbara*, *Cesare* ad *Celarent*, *Dabitis* ad *Darii*, *Fapesmo* ad *Ferio*, etc.

Vides praeterea quaedam symbola ejusmodi continere inter alias litteram **m**, ut *Camestres*, quaedam **s**, ut *Celantes*, quaedam **p** ut *Fapesmo*. Quid sibi volunt haec? **m** significat praemissas modi illius transponendas esse; **s** indicat propositionem designatam per vocalem praecedentem convertendam esse simpliciter, **p** vero propositionem praecedenti vocali expressam convertendam esse per accidens. Duo restant modi, in quibus nihil horum reperitur, *Baroco* nempe et *Bocardo:* at inest in mediis hisce vocibus littera **c**, quae denotat modos iisdem significatos non posse probari ostensive, sed tantum ex absurdo. Quae omnia Logici memoriae juvandae causa hisce versiculis comprehenderunt.

Simpliciter verti vult **S**, **P** *vero per accid.*,
M *vult transponi*, **C** *per impossibile duci.*

202. Hisce instructus regulis facile domonstrabis ostensive vim probandi tredecim modorum. Exemplo sit hic syllogismus. *Omne animal est vivens. Sed nullus lapis est vivens. Ergo nullus lapis est animal.* Syllogismus est in 2.ª figura et in modo *Camestres* (A, E, E), quare reducendus est ad *Celarent*, transponendo praemissas, et convertendo Minorem et conclusionem simpliciter, quemadmodum praecipiunt nuper traditae leges, et sic habebitur hic syllogismus evidens: *Nullum vivens est lapis. Sed omne animal est vivens. Ergo nullum animal est lapis.*

203. Probatio reprehensiva seu ex absurdo huc tandem revocatur, ut eum, qui praemissis annuens, conclusionem renuat amplecti, eo ipso ad duo contradictoria vel contraria admittenda cogi demonstremus. Hanc solam demonstrationem, ut jam innui, admittunt modi *Baroco* et

Bocardo, eademque probari possunt etiam caeteri modi imperfecti. Ea vero fundatur in hoc certissimo principio: «*Tunc aliqua conclusio evidenter est bona et necessaria, cum ex opposito seu contradictorio consequentis sequitur evidenter oppositum seu contradictorium antecedentis, hoc est alicujus praemissae, ex qua infertur.* Ratio est, quia tunc qui negat consequentiam, non potest concedere omnes praemissas, quin sibi contradicat. Ergo qui concedit omnes praemissas, non potest negare consequentiam, quin sibi contradicat. Ergo consequentia sequitur necessario ex praemissis, atque adeo est bona, nec potest negari, concessis praemissis» (1).

Exemplo res melius intelligetur: *Omne animal est vivens. Sed omnis homo est animal. Ergo aliquod vivens est homo:* qui est syllogimus primae figurae indirectae in modo *Baralipton*. Fac aliquem admissis praemissis, negare conclusionem: sic eum premes: Si falsum est, quod *aliquod vivens est homo*, ergo vera est hujus propositionis contradictoria: *Nullum vivens est homo*. Atqui concessisti in Majori, quod *omne animal est vivens*. Ergo ex his duabus propositionibus sequitur in *Celarent*, quod *nullum animal est homo;* ac proinde etiam, quod *nullus homo est animal*, quae est contraria Minoris, quam superius concessisti.

Aliud exemplum pro 2.ª figura in *Cesare: Nullus lapis est vivens. Sed omnis homo est vivens. Ergo nullus homo est lapis*. Si suppositis veris hujus syllogismi praemissis, falsa foret conclusio, vera necessario esset ejus contradictoria: *Aliquis homo est lapis. Ergo aliquis homo non est vivens:* quae conclusio evidenter fluit in *Ferio*, et est contradictoria minoris propositionis, quae vera supponebatur. Idemque facile quivis perspicere potest in quolibet alio exemplo.

204. Regulae vero ad hujusmodi demonstrationem sunt sequentes:

Pro 1.ª fig. indirecta:

Major fit Minor, et fit contradictio Major:
Excipe Celantes, in quo pervertitur ordo.

Pro 2.ª figura:

Servat majorem, variatque secunda (figura) **Minorem.**

Pro 3.ª figura:

Tertia (figura) **Majorem variat, servatque Minorem.**

Modus proinde in *Baroco* solum probari potest, per regulam pro 2.ª figura; *Bocardo* vero per regulam pro 3.ª figura (2).

---

(1) P. Sylvest. Mauri, *Summul.*, cap. 52.

(2) Vide vol., 1, loc., cit., num. 159.

CAPUT III

DE QUIBUSDAM SYLLOGISMI SPECIEBUS

Eas tantum syllogismi varietates attingere juvat, quae difficultatem aliquam prae se ferre possunt.

ARTICULUS I

De syllogismo expositorio.

205. Expositorius dicitur ille, qui medio termino singulari constat, sive aliquis alius praeterea sit singularis, sive non. V. g. *Judas Iscariotes tradidit Jesum. Sed Judas Iscariotes fuit Apostolus. Ergo aliquis Apostolus tradidit Jesum.* Si ergo medius terminus non est singularis, syllogismus non est expositorius. Vis concludendi in hoc argumentationis genere, ad quamcumque figuram pertineat, immediate constat ex principiis identitatis ac discrepantiae, quibus innititur. Syllogismus porro hujusmodi potest in quavis figura confici, licet frequentius fit in tertia, in qua medius terminus bis subjicitur; proprium enim est individui subjici.

Peculiaria quaedam syllogismi expositorii.—In 2.ª figura praeter quatuor modos communes negative concludentes, habere potest syllogismus expositorius quatuor alios affirmativos, quorum primus ex utraque praemissa universali, alter ex utraque particulari, tertius ex Majori universali, et Minori particulari, quartus demum ex Majori particulari et Minori universali, legitimam infert conclusionem, ut experientia patebit. Denique in tertia figura potest concludere, non solum negative, sed etiam affirmative: quamquam ex altera parte in hac figura non potest habere nisi duos modos, alterum qui utramque praemissam affirmativam, alterum qui alterutram negativam habeat, nam utraque est propositio singularis. Ratio omnium petitur ex peculiari termini singularis conditione, ob quam haec, quae in communi syllogismo aperte cum ratione pugnarent, ut suis jam locis declaratum est, in expositorio fieri absque ullo incommodo possunt (1).

ARTICULUS II

De syllogismis modalibus.

206. Sunt illi, qui una vel pluribus propositionibus modalibus constant. V. g. *Necesse est omne animal esse substantiam. Sed necesse est omnem hominem esse animal. Ergo necesse est omnem hominem*

(1) De syllogismo ex obliquis terminis composito vide, si lubet, vol. I, loc. cit., num. 161.

esse substantiam. Item: *Possibile est omnem hominem mori. Sed aliquod vivens est homo. Ergo possibile est aliquod vivens mori.*

Possunt modales syllogismi in magna varietate confici, prout vel una sola, vel ambae praemissae modales fuerint: possuntque construi in quibuslibet figuris et modis syllogismi communis. Modus vero vel figura, ad quam quivis modalis syllogismus pertineat, dignoscetur ex parte dicti: quamobrem primum exemplum modo prolatum in *Barbara* est, alterum in *Darii*.

Tota autem difficultas in modalibus syllogismi stat in eruenda conclusione. Licet enim ex utraque praemissa de *Necesse* recte fluat conclusio etiam de *Necesse:* non tamen est eadem ratio de aliis modalibus, ut satis liquet ex regulis consequentiarum alibi expositis (1).

Quod si praemissae sint, partim de *inesse*, partim modales, vel diversorum modorum, haud parum operosum est de rectitudine conclusionum judicium ferre. Quibus in casibus auctor tibi sum, ut memor sensus communis, materiam attente consideres, vimque propositionum rite percipere coneris. Si quis tamen scire cupiat, quae Logici hac super re praeceperunt, adeat S. Thomam (2).

ARTICULUS III

De syllogismo hypothetico.

Est ille, qui aliqua propositione hypothetica vel composita constat: varias species habet pro varietate propositionum hypotheticarum.

I. Syllogismus conditionalis.

207. Syllogismus conditionalis est, qui Majori constat conditionali, sive Minor quoque sit conditionalis, sive categorica. V. g. *Si sol lucet, dies est. Sed sol lucet. Ergo dies est.* Duplex est genus: primum ex Majori conditionali et Minori categorica, continente unum ex membris conditionalis, conclusionem elicit pariter categoricam, alterum membrum continentem. Secundum genus constat omnibus propositionibus conditionalibus.

Figurae syllogismi conditionalis.—Prioris generis conditionalium syllogismorum duplex est figura: prior est ea, in qua ex antecedente conditionalis in Minori absolute asserta, colligitur etiam absolute consequens, ut in primo ex nuper allatis exemplis. Altera figura est, in qua ex negato absolute consequenti in Minore, infertur antecedentis abso-

(1) Vide supra, disp. 3, cap. 1, art. 1.

(2) Opusc. de *Natura Syllogismi; Summ. tot. Logicae Arist.*, tract. 8, cap. 13, seqq. Cfr. De Benedictis, *Logc.*, lib. 1, quaest. 2, cap. 11; Izquierdo, *Pharus Scientiar.*, disp. 20, q. 7, ubi fusissime.

lute negatio. Ut si ita arguas: *Si sol lucet, dies est. Atqui non est dies. Ergo sol non lucet.* Ambae istae figurae concludunt evidentissime. Utraque innititur in peculiari natura conditionalis propositionis; et praeterea prima in prima, secunda in secunda regula consequentiarum. Exinde manavit illud proloquium: *Conditionatum, purificata conditione, transit in absolutum.*

Praeter duas hasce figuras nulla alia legitima datur, neque enim ex negatione antecedentis licet, vi formae, colligere consequentis negationem, vel ex positione consequentis positionem antecedentis. Nam quamquam conditio secum trahat conditionatum, fieri bene potest, ut idem conditionatum verificetur sine tali conditione, vel sub alia diversa.

Modi syllogismi conditionalis.—Jam in singulis istis duabus figuris quatuor habes modos ratione affirmationis aut negationis. Vel enim et antecedens et consequens affirmativa sunt, ut in hoc: *Si sol lucet, dies est. Atqui sol lucet. Ergo...*; vel utrumque negativum est, ut si hoc pacto arguas: *Si sol non lucet, dies non est. Atqui sol non lucet...*; vel antecedens quidem est affirmativum, et consequens negativum, ut: *Si sol lucet, nox non est. Sed sol lucet. Ergo non est nox:* vel denique antecedens est negativum, consequens vero affirmativum, v. g.: *Si sol non lucet, nox est. Atqui sol non lucet. Ergo nox est.* Quos modos potes similiter considerare in secunda figura; sed res plana est omnino.

208. De conditionalibus alterius generis, cujus nempe omnes propositiones sunt conditionales, hoc unum dicere sufficiat, illud ita confici, ut consequens Majoris assumatur in Minori pro antecedente seu conditione, unde aliud pendeat conditionatum, ac tandem conclusio confletur ex conditione Majoris et conditionato Minoris. V. g. *Si bruta dolorem fugiunt, dolorem sentiunt. Sed si dolorem sentiunt, non sunt pura automata. Ergo si bruta dolorem fugiunt, non sunt pura automata.* Vis probandi hujusmodi syllogismorum patet ex illa consequentiarum superius indicta regula: *Quidquid sequitur ex consequenti, sequitur etiam ex antecedenti.* Hinc effatum illud: *Conditio conditionis est conditio conditionati.* Hoc alterum genus conditionalium affinitatem quamdam servat cum *Sorite*, nec liberum est periculis fallaciarum.

II. De syllogismo disjunctivo.

209. Ille est, qui ex Majori disjunctiva et Minori assu-

mente unam partem disjunctionis, reliquam infert in conclusione. Sit exemplum: *Petrus aut movetur aut quiescit. Sed non movetur. Ergo quiescit.* Et quamvis Major disjunctiva potest esse de disjunctione affirmata et de negata, solam primam hic explicabimus, nam altera, utpote nimis obscura, minus etiam usurpari solet.

Figurae syllogismi disjunctivi bimembris.—Syllogismus disjunctivus potest esse vel stricte vel non stricte talis, prout propositio illius disjunctiva sit vere atque stricte disjunctiva, vel non (num. 143). Stricte disjunctivus syllogismus duplici constat figura. Prima ex assertione unius membri in Minori infert exclusionem alterius, ut si ita arguas: *Petrus aut vivit, aut mortuus est. Sed vivit. Ergo non est mortuus.* Secunda ex negatione unius membri disjunctionis concludit positionem alterius. V. g.: *Aut Christus fallitur, aut mundus errat. Sed Christus non fallitur. Ergo mundus errat.* Ratio vero petitur ex indole propositionis stricte disjunctivae (num. 143).

Modi syllogismi disjunctivi bimembris.—Singulae istae figurae ternos habent modos ratione affirmationis vel negationis. Aut enim utraque pars affirmat, v. g. *Vel est dies vel nox. Atque est dies. Ergo non est nox:* aut utraque negat v. g. *Aut non est dies, aut non est nox. Sed non est dies. Ergo est nox.* Aut denique altera pars (quaecumque ea sit) affirmat, altera negat: *Aut sol lucet, aut non est dies. Atqui sol lucet. Ergo dies est.* Et simili modo construuntur terni modi alterius figurae, arguendo ex unius membri exclusione ad alterius positionem. Sed res patet.

Notare autem debes, cum disjunctio majoris propositionis constat membris *vi formae* contradictoriis, committi facile posse pueriles fallacias; ut si quis ita ratiocinaretur: *Aut dormis, aut non dormis. Atqui dormis. Ergo non dormis:* Vel: *Atqui non dormis. Ergo dormis.*

Figurae syllogismi disjunctivi plurium membrorum. Caeterum figurae ac regulae istae datae sunt pro disjunctivis bimembribus, quae planiores sunt. Si porro disjunctio plura membra complectatur, quatuor hisce figuris argui potest: α) a negatione unius membri ad affirmationem reliquorum sub disjunctione. V. g.: *Domus Petri vel est major vel minor vel aequalis domui Pauli. Sed non est aequalis. Ergo aut major aut minor.* β) a positione unius ad negatio-

nem reliquorum. Ut in eodem exemplo: *Atqui domus Petri est major. Ergo nec minor nec aequalis.* γ) ad positionem unius ex reliquorum negatione. V. g.: *Atqui nec est major nec minor. Ergo aequalis.* δ) ad negationem unius ex positione disjunctiva caeterorum. V. g.; *Atqui vel est major vel minor. Ergo non est aequalis.*

210. Syllogismus disjunctivus improprius.—Ut porro jam nonnihil dicamus de syllogismo disjunctivo improprie dicto, hic non habet nisi unam formam arguendi, nempe ab exclusione unius membri ad positionem alterius (loquor de disjunctionibus bimembribus). Ratio patet ex indole propositionum improprie disjunctivarum.

III. Syllogismus copulativus seu conjunctivus.

211. Copulativus seu conjunctivus dicitur ille syllogismus, cujus Major est copulativa negans, quae videlicet enuntiat certa quaedam membra stare simul non posse. V. g.: *Nemo potest Deo servire et mammonae. Sed Petrus servit Deo. Ergo non servit mammonae.* Quamvis enim copulativa propositio possit esse sive affirmativa sive negativa, at syllogismi de copulativa affirmante inutiles prorsus sunt ad quidpiam nobis manifestandum, ut per se patet. Quare unice tractatur syllogismus copulativus, cujus Major sit copulativa negativa.

Unam habet duntaxat figuram, ut nempe ex affirmatione unius membri colligat alterius exclusionem, ut in allato exemplo. Et ratio manifesta est ex indole propositionis copulativae negantis.

Patet porro, unam hanc conjunctivi syllogismi figuram trifariam variari posse: α) primo si utrumque membrum affirmat: β) secundo si utrumque negat: γ) tertio si alterum affirmat, alterum negat. Exemplum primi: *Non et Socrates deambulat et sedet. Sed deambulat. Ergo non sedet;* vel: *Sedet. Ergo non deambulat.* Exemplum secundi: *Non et Socrates non dormit et non vigilat. Sed non dormit. Ergo vigilat;* vel: *Non vigilat. Ergo dormit.* Exemplum tertii: *Non et Socrates deambulat, et non movetur. Sed non movetur. Ergo non deambulat;* vel: *Sed deambulat. Ergo movetur.*

IV. Reductio syllogismorum hypotheticorum ad categoricum.

212. Reductio haec necessaria non est, quia sicut hypotheticus syllogismus differt essentialiter a categorico, ut

paululum perpendenti innotescit, ita suis innititur principiis, ex quibus vis probandi illius manifeste demonstratur. Potest nihilominus ad categoricum revocari, et sic novam demonstrationem accipere. Siquidem conjunctivus et disjunctivus proxime revocantur ad conditionalem, conditionalis vero ad categoricum; quare omnis syllogismus potest ex categorici legibus et principiis demonstrari.

213. Reductio disjunctivi et conjunctivi ad conditionalem.—Re sane vera conjunctiva propositio evidenter aequivalet conditionali, cujus antecedens esset unum e membris copulativae, consequens vero alterum membrum cum negatione praefixa. V. g.: *Nemo potest servire Deo et mammonae*, huic conditionali aequivalet: *Si quis servit Deo, non servit mammonae*, et vice versa. Si ergo in locum propositionis conjunctivae substituas aequivalentem conditionalem, existet syllogismus conditionalis.

Eodem ferme modo disjunctivus mutatur in conditionalem.

214. Reductio conditionalis ad categoricum.—Porro conditionalis bifariam revocari potest ad categoricum: α) per grammaticalem duntaxat propositionis conditionalis enuntiationem. V. g.: syllogismus hic: *Si mundus est deceptor, fidem non meretur. Atqui etc.* facile in hunc alium convertes: *Deceptor fidem non meretur. Sed mundus est deceptor. Ergo...*

β) Si autem grammaticalis haec propositionis conditionalis transformatio commode fieri nequeat, applicari potest haec generalis formula, quae in omni conditionali syllogismo locum habere potest: *Quicumque affirmare debet* X, *nempe antecedens vel conditionem hujus propositionis conditionalis, debet afirmare* Y, *videlicet consequens vel conditionatum ejusdem. Atqui omnes affirmare debent* X. *Ergo et* Y: quae est formula pro conditionalibus affirmativis. Pro negativis valet haec alia: *Quicumque negare debet* Y, *nempe consequens conditionalis, negare debet* X, *nimirum antecedens ejusdem. Atqui omnes debent negare* Y. *Ergo* et X. Quae duae formulae sunt syllogismi simplicis (1).

---

(1) Vol. 1, loc. cit. num. 168.

CAPUT IV

DE CAETERIS ARGUMENTATIONIS SPECIEBUS

Varias paulo superius innuimus, quae jam singillatim tractandae sunt.

ARTICULUS I

De inductione.

215. Inductio vel syllogismus inductivus, quemadmodum a multis post Albertum M. appellatur, est quaedam *a singulis ad universale progressio* (1), vel argumentatio, qua ab inferioribus (sive individuis, sive etiam speciebus vel generibus) ad aliquid superius et universalius concludendum progedimur. V. g.: *Infans, puer, adolescens, vir, senex suis sunt obnoxii aerumnis. Ergo omnis hominis aetas premitur aerumnis.*

Inductio completa et incompleta. Duplex distingui solet inductio, *completa* et *incompleta*. Illa continet enumerationem omnium inferiorum, ut in exemplo proposito; secus autem incompleta. Utilitas inductionis summa est in scientiis sive ad definitiones sive ad principia colligenda, haec enim communis vox est veterum Scholasticorum, prima scientiarum principia nonnisi inductione colligi posse. Ex quo jam illico perspicis, quam falsa sit neotericorum opinio, qui cum Thoma Reid, Dugald-Stewart aliisque dictitant, Aristotelem ac caeteros Logicos ante Baconem solo usos fuisse syllogismo. Quod inductionis usus longe frequentior sit nunc, cum scientiae physicae ac naturales tam ingentes faciunt progressus, verissimum est, itemque quod nunc accuratius tradantur regulae ac modi ad veram phaenomenorum causam experimentis detegendam; quod vero latuerit Aristotelem, non vere asseritur, quemadmodum jam veritate convicti fatentur alii, ut Hamilton, Mallet, Martin, Trendelenburg aliique.

216. Demonstratur vis concludendi inductionis.— Sed jam operae pretium est legitimam hujus argumentatio-

(1) Aristot., *Topicor.*, lib. 1, cap. 10 (al 12).

nis vim concludendi demonstrare, praesertim incompletae inductionis. Nam de completa nullum esse dubium potest, in qua conclusio videtur nihil reapse continere, quod non contineat antecedens. Quid enim, quaeso, amplius est in universali distributive sumpto praeter inferiora complete enumerata?

Verum difficultas est circa incompletam, quae generatim adhiberi potest in legibus physicis proprietatibusque rerum inveniendis, tum quia nemo potest omnia inferiora ubique locorum temporumve existentia experientiae subjicere, tum quia etiamsi possent observari omnia inferiora de facto existentia, restant adhuc possibilia numerabilia in infinitum, quorum proinde nequit institui completa inductio. Atque hinc crescit praejudicium adversus ejusmodi inductionem, cujus conclusio latius patet antecedente: quo enim jure quis extendat ad omnia possibilia inferiora praedicatum vel attributum, quod in exigua eorum parte licuit observare?

217. Nihilominus ex inferioribus incomplete enumeratis jure merito ascenditur ad universale, si constare nobis possit eamdem vigere rationem, ut de omnibus prorsus enuntiandum sit idem praedicatum, phaenomenum vel attributum, quod in individuis experientiae subjectis deprehensum est. Atqui hoc constare nobis potest. Ergo quotiescumque id constet, legitime concludit incompleta inductio.

Major hujus probationis manifesta est, et demonstratur **Minor.** Etenim profecto eadem ratio vigebit praedicatum vel phaenomenum in multis inferioribus deprehensum enuntiandi prorsus de omnibus seu de superiori universali, si cognosci valeat illud aut ad naturam eorum aut ad proprietatem essentialem pertinere. Atqui cognosci a nobis potest, praedicatum vel phaenomenum in multis inferioribus observatum ad naturam eorum specificam vel ad essentialem spectare. Ergo...

Major hujus postremi syllogismi probatur ex eo, quod natura et proprietates essentiales eaedem sunt in omnibus individuis alicujus speciei, vel in omnibus speciebus alicujus generis, quatenus sub illo continentur. Id constat ex illis notissimis effatis: *Eaedem causae naturales in iisdem adjunctis eosdem semper producunt effectus*, et: *Leges*

naturales sunt constantes. Huc quoque spectant illa principia, quae analogiae vocantur: *Ubi eadem aut consimilis ratio militat, idem aut consimile judicium ferendum est;* vel: *Quod in uno similium valet, valet in caeteris*. Ergo praedicata, phaenomena vel attributa, ad naturam vel naturales proprietates pertinentia, eadem erunt non solum in inferioribus experientiae subjectis, sed prorsus in omnibus ubilibet existentibus vel possibilibus.

Minor etiam probatur, quia si in experimentis, quibus inferiora subjiciuntur, varientur omnia adjuncta pure accidentalia et individualia, et nihilominus idem semper recurrit praedicatum vel phaenomenum; manifestum signum est illud praedicatum procedere non ex aliqua causa variabili in illis inferioribus, sed ex natura vel essentiali proprietate, quae una est in cunctis eademque. Ita enim testatur axioma illud certissimum: *Effectus uniformis et constans causam postulat uniformem et constantem*.

Illud porro sollicite curandum est in hoc inferiorum examine, ut inferiora subjecta experimento sint in sufficienti numero, utque adjuncta loci, temporis rerumque circumstantium varientur, quantum prudentia et sagacitas suadent satis esse, ut pateat phaenomenum constanter recurrens non esse tribuendum accidentali et mutabili alicui causae (1).

218. Utrum syllogismus et inductio essentialiter discrepent.— Quaeres forte, utrum inductio et syllogismus essentialiter differant, ideoque utrum illa ad hunc revocari valeat. In primis certum est inductionem plerumque proponi sub forma enthymematis hoc pacto, v. g.: *Baptismus, Confirmatio*, etc. *conferunt gratiam ex opere operato. Ergo omne sacramentum confert gratiam*, etc. Deinde concedi potest posse quoque inductionem prae se ferre formam saltem externam syllogismi, argumentationis nempe tribus constantis propositionibus. Id quod bifariam fieri potest: primo, ut placet Wolfio (2), loco Majoris ponendo principium, cui syllogismus innititur sic: *Quidquid competit singulis inferioribus, competit etiam superiori, sub quo continentur. Atqui Baptismo, Confirmationi*, etc. *competit conferre gratiam ex opere operato. Ergo omni sacramento competit conferre* etc. In quo exemplo non apparet medius terminus, quia reapse continentur elementa duplicis syllogismi, ut patet attente consideranti. Secundo ponendo loco Minoris propositionem aliam hoc fere pacto: *Baptismus, Confirmatio* etc. *conferunt*, etc. **Atqui Baptismus, Confirmatio,** etc. *sunt omne sacramentum. Ergo omne sacramentum confert gratiam ex opere*

(1) Ad id melius cognoscendum, Baco a Verulamio proposuit varias regulas et methodos, quas postea fusius evolvit Stuar Mill (*Système de Logique*, tom. 1er liv. 3, chap. 8). Lege illas, si lubet, apud cl. Mercier (*Logique*, 3ème partie, chap. 1, num. 85).

(2) Vide *Logic.*, part. 1, sect. 4, cap. 6, paragr. 450.

operato. Ubi habes speciem quamdam syllogismi tertiae figurae cum conclusione universali, contra leges praedictae figurae.

Verum quamquam inductio ad formam quamdam externam syllogismi redigi queat, semper tamen continet processum inquisitionis vel ratiocinationis inversum, ac proinde essentialiter diversum: inductio enim, quacumque tandem forma proponatur sive syllogismi sive enthymematis, semper procedit ab inferioribus ad superiora et universaliora; syllogismus autem ab universalioribus ad inferiora, ut constat in hoc schemate:

Inductio.	**Syllogismus.**
Baptismus, Confirmatio, etc.	*Omne Sacramentum confert*
conferunt gratiam ex opere operato.	*gratiam ex opere operato.*
Atqui Baptismus, Confirmatio, etc.	*Atqui Baptismus, Confirmatio, etc.*
sunt omne Sacramentum.	*sunt omne Sacramentum.*
Ergo omne Sacramentum	*Ergo Baptismus, Confirmatio, etc.*
confert gratiam ex opere operato.	*conferunt gratiam ex opere operato.*

Ubi vides conclusionem inductionis esse Majorem syllogismi. Quamobrem recte scripsit Aristoteles: *Quodammodo opponitur inductio syllogismo: hic enim per medium probat extremum* (majus) *de tertio* (id est de minori); *illa vero per tertium* (id est, per minus extremum) *probat extremum* (majus) *de medio* (1). Et res patet in adducto nuper exemplo.

Ideo etiam alibi docuit inductionem viam esse ad syllogismum, perque illam principia hujus colligi, ut superius jam notaveramus (2).

ARTICULUS II

De enthymemate.

219. Enthymema, omissis aliis acceptionibus, est, docente Böetio(3), *oratio in qua non omnibus antea propositionibus constitutis, infertur festinata conclusio,* vel est argumentatio, in qua ex una propositione, quae antecedens dicitur, infertur conclusio, ut: *Homo est animal. Ergo homo est vivens,* vel: *Omnis virtus est amabilis. Ergo justitia est amabilis.* Enthymema dici solet syllogismus truncatus, quia nimirum caret altera praemissarum, quaemadmodum in primo exemplo subauditur haec *Major: Omne animal est vivens,* et in altero haec *Minor: Justitia est virtus:* quae propositiones si adjiciantur vel exprimantur in allatis exemplis, ea in justos syllogismos convertuntur.

---

(1) Arist., *Prior Analyticor.* lib. 2. cap. 23 (apud Mauri, cap. 29).

(2) Arist., *Ethicor. ad Nichomach.* lib. 6, cap. 3. Vide ib. S. Thom., *Ethicor.* lib. 6, lect. 3. Cfr. Arist., lib. 1. *Poster.*, cap. 18; et ib. S. Thom., lect. 30; Arist., lib. 2. *Poster.*, cap. ult., et ib. S. Thom.

(3) Böet. in *Topic, Ciceron.*, lib. 5. Cfr. Cicero ipse, ibid.

Quare enthymema in hoc tantum distinguitur a syllogismo, quod est syllogismus imperfectus, una carens praemissa, quae, quamvis non exprimatur, virtute tamen influit in conclusionem. Nec audiendus est clarissimus Dom. Cajetanus Sanseverino, qui contra communem sententiam contendit, enthymena non in hoc differre a syllogismo; sed in eo quod, quamvis tribus constet enuntiationibus, versetur in materia probabili, syllogismus autem in materia infallibili, ac proinde certitudinem habeat (1). Caeterum quaenam in enthymemate reticeatur praemissa, facile cognoscitur; si enim deest praemissa, in qua medius terminus cum subjecto conclusionis comparandus erat, deest Minor; Major vero, si deest propositio, in qua praedicatum conclusionis comparandum erat cum medio termino.

ARTICULUS III

Sorites.

220. Sorites (ἀπὸ τοῦ σώρου, *acervo)* est *argumentatio acervalis,* interprete Tullio (2), seu argumentatio variis constans propositionibus ita gradatim dispositis, ut praedicatum praecedentis fiat subjectum subsequentis, donec in conclusione subjectum primae conjungitur cum praedicato penultimae propositionis. Exemplum: *Anima humana est substantia intelligens. Substantia intelligens est spiritualis. Substantia spiritualis est immortalis. Substantia immortalis aeternum felix vel infelix esse debet. Ergo anima humana aeternum felix esse debet vel infelix.* Potest etiam sorites fieri ex propositionibus conditionalibus: v. g.: *Si Petrus est homo, est animal. Si est animal, est vivens. Si est vivens, est substantia. Si est substantia, est ens. Ergo Petrus si est homo, est ens.* Haec forma argumentationis captiosa est, quia in tota serie continuata propositionum, facile est, ut inobservata irrepat aliqua aequivocatio aut assertio falsa.

221. Caeterum sorites per se est argumentatio evidenti

---

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 174. (2) *De divinat.,* lib. 2, cap. 4.

pollens vi concludendi. Si enim sub forma conditionali proponatur, manifeste innititur regulae nonae consequentiarum (num. 176). Si autem ex propositionibus categoricis conficiatur, patet ejus rectitudo, tum quia revocari potest ad formam conditionalem; tum quia ex principio identitatis negari nequit subjectum identificari cum omni eo, cum quo praedicatum identificatur.

Analysis instituitur soritis, ut ejus declaretur artificium.—Atque hinc si exemplum propositum attente consideres, deprehendes profecto, assumpta secunda propositione loco Majoris et prima loco Minoris, additaque convenienti conclusione, haberi hunc syllogismum in prima figura: *Omnis substantia intelligens spiritualis est. Sed anima humana est substantia intelligens. Ergo anima humana est spiritualis.* Si jam tertiam propositionem soritis ponas pro Majore, ac praecedentem conclusionem pro Minore, conficies alterum syllogismum in prima figura: *Omnis substantia spiritualis est immortalis. Sed anima humana est spiritualis. Ergo et immortalis.* Simili modo tertium hunc syllogismum conflabis: *Substantia immortalis erit aeternum felix vel infelix. Sed anima humana est immortalis. Ergo erit aeternum felix vel infelix:* quae est postrema soritis propositi conclusio.

Et quoniam idem cernere est in quovis alio exemplo, haec concludes, quae artificium syllogismi penitius declarant: α) Omnem soritem implicitam syllogismorum seriem in se continere, atque adeo ad syllogismum primae figurae revocari posse. β) Secundan soritis propositionem esse Majorem, primam autem Minorem primi syllogismi, et ultimam propositionem esse conclusionem ultimi syllogismi, reliquas demum esse Majores intermediorum syllogismorum, qui ex Sorite confici possunt. γ) In sorite proinde reticeri omnes minores propositiones hujusmodi syllogismorum, excepta prima, itemque conclusiones omnes, excepta postrema. δ) Omnes terminos soritis, excepto subjecto primae propositionis, et penultimae praedicato, esse successive medios terminos eorumdem syllogismorum. ε) Denique plenam soritis resolutionem continere tot syllogismos, quot sunt illius propositiones, demptis duabus.

Ut demum sorites recte concludat, hae tenendae sunt regulae.

222. Regula soritis 1.ª *Ne sint omnes propositiones soritis negativae;* secus enim converteretur in syllogismos constantes propositionibus negativis. *Immo nulla sit negativa* praeter penultimam, et consequenter etiam ultimam, quia secus in solutione soritis appareret syllogismus ali-

quis primae figurae cum Minore negante, quod nefas est (num. 194).

Regula 2.ª *Nulla propositio soritis sit particularis, excepta prima, et consequenter postrema.* Ratio est, quia caeterae omnes propositiones sunt Majores syllogismorum, in quos sorites convertitur, quae secundum leges primae figurae universales sint, oportet.

ARTICULUS IV

De exemplo et analogia.

223. Exemplum est argumentatio, qua ex uno vel pluribus singularibus aliud singulare colligitur, ut: *David poenitens veniam a Deo impetravit. Ergo ego quoque si poenitentiam egero, veniam impetrabo.* Unde patet discrimen exempli a syllogismo et enthymemate et inductione, illud enim ex singulari singulare concludit. Exemplum duci quoque potest non solum a re gesta, sed etiam ab historia conficta et fabula aut parabola vel apologo, cujus rei extant in sacris Litteris praestantissima monumenta.

Ad exemplum revocantur argumentationes *a simili* vel *a pari, a majori ad minus* et *a minori ad majus* vel *a fortiori,* et etiam *a contrario.*

224. Cum exemplo cognationem habet argumentatio, quae *ab analogia* ducitur, videlicet illa, per quam ab una proportione nobis comperta aliam non compertam inferimus. Hoc pacto videntes bruta ad praesentiam quorumdam objectorum similes cum nostris externos actus vel motus edere, vel similia nostris organa habere, concludimus illa sentiendi actu et facultate pollere. In exemplo etiam intercedit analogia quaedam, ut constat ex apposita Davidis similitudine, sed concludit a singulari ad singulare; at argumentatio analogiae concludit ad universale. In utraque igitur argumentatione inest similitudo et analogia inter id, quod infertur, et id, unde infertur, sed est etiam aliqua diversitas.

Principia porro, ex quibus exemplum et analogia suam vim mutuantur, sunt illa: *Quod in uno similium valet, valet in caeteris: Quod non valet in uno similium, nec in caeteris valet: Res similes effectus similes producunt: Res*

similes proprietatibus similibus instructae sunt, secundum similes tipos conditae sunt, similes fines habent, similibus legibus gubernantur, etc. *Dissimilibus dissimilia conveniunt. Contrariorum contrariae sunt causae.* Et quo certius apparet applicatio istorum principiorum ad subjectam materiam, vel quo magis patet diversitatem analogatorum non obstare similitudini, eo certius argumentatio concludit (1).

ARTICULUS V

De dilemmate aliisque argumentationibus.

I. Dilemma.

225. Dilemma est argumentatio, in qua ex duobus membris sub disjunctione propositis utrumque assumitur ad concludendum contra adversarium: qualis est illa notissima ratiocinatio Tertulliani: *Vel sunt nocentes christiani, vel innocentes. Si nocentes, cur inquiri prohibes? Si innocentes, cui delatis poenam irrogas.* Quare recte appellatum est *dilemma* a δις *(bis)* et λαμβάνω *(capio)*, quia utrinque adversarium ferit, et a Tullio vocatur *cornutum disserendi genus.* Posset quoque prima propositio tria vel plura membra continere sub disjunctione, quorum singula assumerentur ad feriendum adversarium; et tunc fieret *trilemma* vel *quadrilemma.* Quare non est confundendum dilemma cum syllogismo disjunctivo, in quo ex uno membro disjunctionis alterum concluditur. Regulae dilemmatis sunt hae:

Prima: *Non detur medium inter membra disjunctionis;* alioquin per illud effugiet adversarius.

Secunda: *Ut ex utroque membro concludatur certo ac necessario.* Secus enim negatione illati elabetur adversarius.

Tertia: *Ut dilemma non sit reciprocum seu tale quod ab adversario retorqueri valeat in ipsum dilemmate utentem* (2).

---

(1) Fusius de analogia. cl. P. Tilmannus Pesch (*Institutiones logicales*....., Pars 1.ª, num. 374) alibique; sed res non videtur magni momenti.

(2) Vide vol. 1, loc. cit., num 180.

II. Polysyllogismus.

226. Polysyllogismus est *multiplex syllogismus*, seu argumentatio, in qua conclusio unius syllogismi assumitur tamquam praemissa ad alium syllogismum conficiendum. V. g.: *substantia intelligens spiritualis est. Sed animus humanus intelligens est. Ergo spiritualis est. Sed substantia spiritualis est immortalis. Ergo animus humanus est immortalis.*

Confici quoque potest similis argumentatio ex pluribus enthymematis, vel etiam ex syllogismo et enthymemate inter sese consertis.

III. Epicherema.

227. Epicherema, omissis aliis acceptionibus, hic sumitur pro ea argumentatione, cujus alteri vel utrique praemissae sua statim apponitur probatio. V. g.: *Ens spirituale perire nequit, quia nullum habet corruptionis principium. Sed anima humana spiritualis est, cum habeat operationes spirituales, quales sunt intellectio et volitio. Ergo anima humana perire nequit.*

CAPUT V

DE DIVISIONIBUS ARGUMENTATIONIS RATIONE MATERIAE

Spectata materia *circa quam* dividi solet argumentatio in *demonstrativam* seu demonstrationem, *probabilem* seu *dialecticam* vel etiam *topicam* et *sophisticam* seu *pseudographum* syllogismum. Nam materia vel est necessaria, vel probabilis, vel nec necessaria nec probabilis, licet talis videatur: et demonstratio circa materiam necessariam versatur, argumentatio probabilis circa probabilem, sophistica demum circa eam quae nec est necessaria nec probabilis.

ARTICULUS I

De demonstratione.

228. Demonstratio, quae vocatur etiam syllogismus *apodicticus*, est syllogismus vel argumentatio, in qua ex praemissis certis et evidentibus evidens conclusio deducitur;

ideoque dicitur syllogismus *faciens scire*, nempe certo cognoscere, nam non omnis argumentatio, etiam rectissime facta, gignit certam rei notitiam, sed ea solum quae certis constat praemissis.

229. Demonstratio dividitur in demonstrationem *a priori* et *a posteriori*, *a simultaneo*, *et circularem*.—Illa ducit argumentum ex aliqua re priori secundum se et ontologice, ut si ex causa demonstres effectum, vel ex natura proprietatem: demonstratio a posteriori procedit ex aliqua re posteriori secundum se, quamvis prius a nobis cognita. Postrema haec vocatur etiam *a signo*, quia effectus sunt signa causae. Media inter has est demonstratio a concomitante, vel simultaneo, quae nempe nec a priori nec a posteriori ducitur, sed a simultaneo, vel a termino aliquo convertibili cum re demonstranda, ut si hominem demonstres esse risibilem, quia est flebilis, quia haec duo simul sunt et convertuntur. Denique ex duabus praecedentibus mixta est demonstratio circularis vel regressiva, quae cum causam ex effectu demonstraverit, pergit ex notione atque analysi causae ad penitiorem comparandam effectus notionem.

230. Demonstratio dividitur etiam in *propter quid* et *quia*.—Illa est, quae petitur ex *proxima* rei causa; haec vero quae vel ex effectu vel ex remotiore causa petitur. Quare non est confundenda haec divisio cum illa in demonstrationem *a priori* et *a posteriori*. Demonstratio *propter quid* dicitur *potissima*, cum ex essentia probat primam ejusdem proprietatem.

231. Dividitur praeterea in *ostensivam* seu *directam*, quae rem demonstrat positive ex aliquo cum ipsa connexo, et *indirectam* vel *ex absurdo*, quae probat rem ex absurdis, quae sequerentur ea non admissa. Quare potior est directa, quam indirecta, quae non tam probat rem ita esse, quam oppositum teneri non posse.

Ad argumentationem indirectam revocatur argumentatio *ad hominem* vel *ex datis*, qua adversarium ex ipsius doctrina lacessimus; et *negativa*, qua ostendimus doctrinam aliquam nullo idoneo argumento fulciri.

232. Aliae argumentationes indirectae. – Ejusdem fere generis sunt argumentationes illae, quae dicuntur *per distractionem* (cum praetermissa argumentorum adversarii responsione, attentionem ad

aliud divertimus quod ipse explicare non potest, aut non vult), *ad ignorantiam* (cum adversarium provocamus, ut solvat argumenta nostra), *ad verecundiam* (cum adversarium premimus auctoritate contra sentientium), et *ad invidiam* (cum adversarium risui aut odio subjicimus.

Usurpatur quoque interdum argumentatio ex *hypothesi* impossibili, ut cum probamus, *si Deus non esset, nec mundum potuisse unquam existere.* Quae argumentatio saepe validissime adhibetur; nihil autem evincit, si hypothesis impossibilis in se constet extremis incomposibilibus, qualis esset haec v. g.: *Si homo esset rationalis et irrationalis, non distingueretur a bruto.* Nam ex hujusmodi hypothesi, quae dici solet continere *implicantiam in adjecto*, utrumlibet extremum aeque sequitur (1).

233. **Argumentatio mirabilis.** - Denique est etiam *argumentum mirabile*, illud nimirum, quo ex adversariorum doctrina concluditur consequens eidem oppositum. Sic Calvinistam liceret ad incitas redigere: *Per te homo, cum non praevalet gratia, necessario peccat. Ergo nunquam peccat homo; quandoquidem peccatum neccesario patratum vere non est peccatum, cum ad peccandum libertas requiratur.*

Unum notatum velim, plures istarum argumentationum non minus posse esse species argumentationis probabilis, quam demonstrationis.

ARTICULUS II

De argumentatione probabili, ubi de hypothesi.

234. Est syllogismus vel argumentatio faciens opinari, vel rem probabiliter duntaxat cognoscere, seu quae ex utraque vel certe alterutra praemissa probabili conclusionem pariter probabilem elicit. Probabile autem est, ut suo loco declarabitur, illud quod solido nititur fundamento assensus, licet non tam firmo, quod valeat omnem expellere formidinem.

Jam si loca communia, unde probabilia argumenta eruuntur, cognoscere velis, adi Aristotelem (2), P. Petrum Fonseca (3) et Cardin. Toletum (4), apud quos fuse explicatos videbis locos *definitionis, descriptionis, notationis nominis, conjugatorum, partium ad totum, totius ad partes, causarum, sive materialis, sive formalis, efficientis et finalis, effectuum, antecedentium et consequentium, adjunctorum, similium, dissimilium, majorum, minorum et parium, oppositorum, repugnantium, auctoritatis:* de quibus etiam Rhetores agere solent.

Posset hic quoque aliquid addi de arte inveniendi medium terminum, quam antiqui *pontem asinorum* dixere, propterea quod hominibus tardioris ingenii ars haec inintelligibilis videretur. Verum qui haec noscere velit, adeat priscos Philo-

---

(1) Vide vol. I, loc. cit., num. 183, *Unum autem notandum est...*
(2) In libris *Topicor.*
(3) *Inst. dialect.*, lib. 7, c. 10 seqq.
(4) *Introduct. in Dialect.*, lib. 5, cap. 3-11.

sophos (1), ac nominatim P. Antonium Bernaldum Quirós, qui fuse Pontem Asinorum describit (2).

Ad argumentationem probabilem revocantur Exemplum et Analogia (num. 217, 218), quia fere nonnisi probabiliter concludunt, itemque *hypothesis*, cujus frequentissimus est usus, et etiam abusus, in scientiis potissimum naturalibus.

235. Quid sit hypothesis.—Est autem hypothesis doctrina, cujus veritas nondum demonstrata est, quae tamen assumitur ut vera ad naturas rerum causasque phaenomenorum explicandas. Talis est v. g. suppositio aetheris subtilissimi quaquaversus diffusi, cujus ope ratio redditur phaenomenorum lucis.

Hypothesis generatim probabilitatis limites non excedit, ejusque probatio huc tandem revocatur: Si vera foret haec doctrina, vel vere daretur talis natura vel causa, qualem suppono, haec effecta vel phaenomena existerent. Ergo illa natura tamquam eorum causa supponi potest. Ubi vides conclusionem non recte fluere secundum legem conditionalis syllogismi (num. 207) (3).

Quare non licet hypotheses procudere, nisi quando non potest certo cognosci natura causae, unde phaenomena profluunt: in quo graviter peccant multi naturalium scientiarum cultores, cum relictis veris causis, ad vanas confugiunt hypotheses. Quamdiu autem occulta manet vera phaenomenorum causa, laudabiliter excogitantur hypotheses, et sunt velut tentamina instituta ad veras rerum causas legesque inveniendas. Oportet tamen, ut his praeditae sint conditionibus: 1.° ut hypothesis non sit ipsa in se absurda, sed possibilis, saltem spectata Dei omnipotentia. 2.° Ut hypothesis et quaecumque ex ea deducantur, nulli sive observationi sive experimento certo repugnent. 3.° Ut omnia facta, ad quae explicanda assumitur, commode explicet.

---

(1) Vide S. Thom., Opuscul. *de Inventione medii;* Card. Tolet., *Introduct.*, lib. 4, cap. 12, 13; Complutens., *Dialect.*, lib. 3, cap. ultim.

(2) *Curs. Philos.*, tract. 2, part. VI, dis. 33, sect. 4.

(3) Id dudum docuerat Angelicus hisce verbis: *Illorum autem suppositiones, quas adinvenerunt, non est necessarium esse veras. Licet enim talibus suppositionibus factis appareant solvere; non tamen oportet dicere has suppositiones esse veras, quia forte secundum aliquem alium modum nondum ab hominibus comprehensum, apparentia circa stellas* (de his enim sermo est) *salvatur.*

S. Thom. In lib. 2 *de caelo et mundo*, lec. 17, paragr. *b.*

Hypothesis sic adhibita utilissima est in scientiis, eaque non semel ad veritatem certo cognoscendam praeparavit viam, quo cum pervenitur, desinit jam hypothesis, et convertitur in thesim certamque doctrinam, id est *theoriam*, ut loquuntur recentiores. Ita accidit cum lege universalis gravitationis, quae primo ut hypothesis proponebatur, et jam ut explorata habetur: ita etiam, rejecta hypothesi *emissionis* ad phaenomena lucis explicanda, praevaluit altera *undulationis*, quae una jam triumphat tamquam certa. Tum vero generatim hypothesis transit in thesim vel theoriam, cum demonstratur eam egregie phaenomenorum rationem reddere, nullamque aliam, quae id praestet, rationabiliter admitti posse (1).

ARTICULUS III

De argumentatione sophistica seu de fallaciis (2).

236. Fallacia vel sophisma est argumentatio, quae procedit ex apparentibus, et sub veri specie absurde concludit. Duplex esse potest sophisma, alterum quod peccat ratione materiae, alterum ratione formae. Syllogismus peccans ratione formae vocatur *paralogismus;* syllogismus vero peccans ratione materiae dicitur *pseudographus*, quasi falsae descriptionis, quando versatur circa peculiarem et propriam scientiae alicujus materiam. Ad Logicum vero non spectat hujusmodi sophismata tractare, sed illa tantum quae per materiam omnium vel plurium scientiarum serpere queunt, ideoque communia dici merentur.

Ea vero duplicis generis sunt, alia quae sunt *in voce, alia in re,* vel ut multi loquuntur, alia *in dictione*, alia *extra dictionem*.

237. Sophismata in dictione dantur, cum motivum seu causa falsae apparentiae sunt ex parte vocis, et sex numerantur, quamvis aliae in aliis linguis esse valeant: *aequivocatio, amphibologia* vel *ambiguitas, accentus, compositio, divisio* et *figura dictionis*.

(1) Lege, si vis, Rabier, *Logique*, chap. XIII et XIV; E. Naville, *La Logique de l'hypothèse*.

(2) Vide opusculum S. Thomae *de Fallaciis*.

Aequivocatio datur, cum vox aequivoca in diversis sensibus adhibetur in diversis praemissis argumentationis.

Amphibologia vero adest, cum non jam simplex vox, sed oratio in diverso sensu usurpatur, ut si sic arguas: **Quidquid est Aristotelis,** *possidetur ab Aristotele. Sed* **hic liber est Aristotelis.** *Ergo possidetur ab Aristotele.*

Compositio committitur ex praepostera orationis conjunctione, cum id, quod debet separari, perperam conjungitur, sive cum mutatur sensus divisus in compositum. V. g. *Duo et tria sunt paria et imparia. Sed duo et tria sunt quinque. Ergo quinque sunt paria et imparia.*

Divisio e converso fit per pravam orationis divisionem cum id, quod conjungi debebat, separatur, sive cum sensus compositus mutatur in divisum. V. g. *Impossibile est sedentem ambulare. Atqui Petrus sedet. Ergo impossibile est Petrum ambulare;* vel: *Omne animal, vel est rationale vel irrationale. Atqui non omne est rationale. Ergo omne animal est irrationale.* Quibus in exemplis vides fieri transitum a sensu diviso ad compositum, vel e converso, quia ex eo quod aliquid est verum in sensu diviso, contenditur esse quoque verum in sensu composito, et vicissim.

Accentus, *secundum quod hic sumitur, est modus pronuntiandi aliquam dictionem. Fallacia autem accentus, est deceptio proveniens ex eo, quod aliqua dictio diversimode pronuntiata, diversa significat* (1), v. g.: *Quoscumque justum est pendère, justum est pati poenam. Sed bonos viros justum est pendere. Ergo bonos viros justum est pati poenam.* Huc etiam revoca fallaciam, in qua variatur spiritus vocis, ut si ita arguas: *Omnis ara est in templo. Sed stabulum porcorum est hara. Ergo stabulum porcorum est in templo.*

Figura dictionis, *prout hic sumitur, est similitudo unius dictionis ad alteram, sicut aliquid dicitur ad figuram alterius factum, quod ei assimilatur. Unde fallacia figurae dictionis est deceptio proveniens ex eo, quod aliqua dictio similis alteri dictioni videtur habere eumdem modum significandi, cum tamen non habeat* (2). Et bifariam com-

(1) S. Thom., *Opusc.* cit. cap. 7. (2) S. Thom., Ibid., cap. 8.

mitti potest; primo cum diversis vocibus, quia similes sunt, eaedem affectiones grammaticales tribuuntur, ut si contendas *pontem* esse foeminini generis, quia *frons* est foeminini generis; et verbum *abeo* esse secundae conjugationis sicut *habeo*, quia eodem modo utrumque desinit. Secundo, si dictio, quae significat per modum unius praedicamenti, videatur significare per modum alterius. V. g.: *Quidquid emisti comedisti. Sed emisti carnes crudas. Ergo carnes crudas comedisti:* ubi vides perperam mutari *quid* in *quale*, substantiam in qualitatem.

238. **Fallaciae extra dictionem** distingui solent septem: fallacia *accidentis, dicti simpliciter* et *secundum quid, ignoratio elenchi, petitio principii, consequentis, non causae ut causae et plurium interrogationum.*

Fallacia accidentis committitur, cum quis concludit id, quod subjecto convenit vel non convenit per accidens, convenire vel non convenire per se; aut e converso. Trifariam committi potest: α) cum id, quod subjecto contingenter et variabiliter convenit vel non convenit, absolute ac secundum se convenire vel non convenire dicitur, et vicissim. V. g.: *Eum qui sub velo latet, non cognoscis. Sed sub velo latet mater tua. Ergo matrem tuam non cognoscis.* Item: *Haec capra est mater, et est tua. Ergo est mater tua.* β) Cum proceditur a specie ad proprium; vel vicissim, ut: *Homo est risibilis. Sed risibile est proprium. Ergo homo est proprium.* γ) Quando illud, quod convenit superiori, concluditur de inferiori; aut e converso. V. g.: *Homo est animal. Sed animal est genus. Ergo homo est genus:*

Fallacia dicti simpliciter et secundum quid est deceptio proveniens ex eo, quod dictum secundum quid accipitur ut dictum simpliciter; vel e converso. Exemplo: *Licet christiano vesci carnibus. Ergo licet et in quadragesima: Aethiops est albus secundum dentes. Ergo est albus.* Non tamen committeretur fallacia, si sic concluderes: *Petrus currit* **velociter.** *Ergo* **currit;** adverbium enim illud non diminuit de ratione cursus.

Ignorantia elenchi est fallacia ex eo procedens, quod aliquid inferatur tamquam contradictorium adversario, quod reapse non contradicit illi, vel ex eo quod quis aberrat

a quaestione probans alia loco illius, quod probandum erat. Elenchus enim (ἔλεγχος) est redargutio, redargutio autem est argumentatio, qua quis arguit contra id quod alter dicit: ideoque ignorat elenchum, qui nescit vel fingit se nescire adversarium redarguere, probando quae ille non negat, vel quae ad rem non faciunt. Hoc pacto multi religionem catholicam impugnant carpendo quae ipsa non docet, quaeve sapientissimis rationibus comprobata sunt.

Petitio principii est deceptio proveniens ex eo, quod idem assumitur ad probationem sui ipsius sub aliis verbis. Principium enim hic intelligitur principale propositum, quod tunc aliquis petere dicitur, quando petit sibi concedi id, quod probandum esset. Si quis autem probaret idem per idem aperte et iisdem vocabulis, deridendus esset, nec tamen fallaciam committeret, sed tunc solum cum mutatis vocabulis eamdem reapse propositionem pro probatione repetit. Huc quoque revocatur **Circulus vitiosus**, qui tum committitur, cum aliquid probatur per aliud, quod vicissim probatur per primum.

Fallacia consequentis consistit in eo, quod quis antecedens eruat ex consequenti, aut oppositum consequentis ex opposito antecedentis, contra quam praescriptum fuit ubi de syllogismis conditionalibus. Ut si ita concludas: *Petrus si est homo est animal. Atqui est animal. Ergo est homo*, vel: *Atqui non est homo. Ergo non est animal.*

Fallacia non causae ut causae in eo sita est, quod absurditas conclusionis vel factum aliquod adscribatur alicui causae, a qua reapse non procedit. Ut si quis eloquentiam de medio tollendam esse probet, quia homines illa praediti saepe multa mala persuadeant. Quando porro fallacia haec ad facta falsis causis attribuenda adhibetur, multifariam committitur: α) quando id quod factum simpliciter praecedit, aut comitatur, assignatur tamquam illius causa: *Hoc post hoc. Ergo hoc propter hoc:* β) cum id, quod vera occasio est, asseritur causa. Sic quidam virtutem damnant, quia odia et insectationes excitat: γ) cum mera conditio ad effectus positionem requisita, causa ejusdem reputatur, ut si fenestram velis esse causam, cur hoc cubiculum illuminetur: δ) quando aliquae causae commentitiae pro veris afferuntur,

ut si casum romani imperii christianae religioni attribuas (1).

Fallacia plurium interrogationum committitur, cum plures interrogationes, quibus seorsim esset respondendum, per modum unius proponuntur. Ut si quaerat sophista, *sitne Socrates et Plato homo*, tu autem respondeas, *esse hominem;* colliget sophista: *Igitur qui percutit Socratem et Platonem hominem percutit, non homines.* Si vero dicas, *non esse hominem*, concludet sophista: *Igitur Socrates non est homo*, aut: *Igitur Plato non est homo* (2). Construi porro potest fallacia trifariam, vel quaerendo plura de uno, vel unum de pluribus, vel plura de pluribus (3).

ARTICULUS IV

Appendix de scholastica disputatione.

239. Disputatio generatim, docente Aquinate, definiri potest *actus syllogisticus unius ad alterum ad aliquod propositum ostendendum* (4). Ac triplex esse potest spectata forma vel methodo, *communis* seu *vulgaris*, *socratica* et *syllogistica* vel *scholastica*. Communis est illa, quae tenetur in communi congressu hominum et familiaribus colloquiis. Socratica, qua usus esse fertur Socrates, est ea, quae interrogationibus artificiose excogitatis apteque sibi succedentibus, adversarium quasi consulens expugnat, quatenus paulatim et per gradus nec opinantem eo deducit, ut fateri cogatur assertionis, quam negabat, veritatem, aut ut secum ipse pugnans deprehendatur, atque ita suae opinionis falsitatem agnoscat (5).

240. Syllogistica demum methodus, quae omnium aptissima est ad proprium disputationis finem et fructus percipiendos, atque ad praecavenda, quae in illa obrepere possunt vitia, est illa, quae argumenta fere proponit severa syllogismi vel enthymematis forma, non exclusis etiam prae-

---

(1) Cfr. Tongiorgi., *Instit. Logic.*, n. 347. (2) Fonseca, loc. cit., cap. 16.

(3) Vide S. Thom., Opusc. cit., cap. 16; Fonseca, loc. cit.

(4) S. Thom., *de Fallaciis*, cap. 1, quem locum vide, si lubet, in fusiori *Logica* nostra, num. 188, ubi haec definitio ab eodem S. Doctore explicatur, et divisio disputationis ex parte materiae traditur.

(5) Exemplum socraticae disputationis habes in Evangelio S. Matthaei, cap. 22, v. 42.

viis, ubi opus est, interrogationibus et praenotandis, quibus via sternatur ad argumenta. Haec disputationis forma ideo dicitur scholastica, quia constanter adhibita est a Doctoribus Scholasticis (num. 17, 28), et adhuc viget in optimis quibusque scholis, quae tantorum virorum sectari vestigia student. Haec quamvis quoad substantiam adhibetur et in orali explicatione et in scriptis libris, potissimum tamen usurpatur in disputationibus sive publicis sive privatis, quae sive exercitationis sive experimenti causa instituuntur inter duos, quorum alter thesim vel doctrinam aliquam defendit, ac tuetur, alter impugnat.

241. Partes defendentis.—α) Primo quidem defendens, probata vel supposita; quia jam alias probata sit, propositione, quam tuendam suscepit, debet integram adversarii argumentationem fideliter repetere. Mox ad eamdem rediens, propositiones, quibus constat, judicet *concedendo* veras, falsas *negando*, quae non faciunt ad rem *transmittendo* vel *permittendo*, ambiguarum *distinguendo* sensum, ita tamen ut, si Major falsa sit, ideoque neganda, non sit ulterius procedendum. Tum enim arguenti onus incumbit negatam assertionem probandi.

β) Si forma argumentationis recta non sit, negatur consequentia. Etiam cum distinctio adhibita est, negari debet consequens et consequentia.

γ) Ambiguitas, quae distinctionem postulat, occurrere potest vel in termino medio vel in alterutro extremorum. Si hoc postremum contingat, distinctio adhibenda est tum in ea praemissa, in qua extremum aequivocum reperitur, tum in conclusione vel consequenti. Si vero ambiguitas insit termino medio, distinctio locum habet in praemissis, ita tamen ut membrum quod conceditur in Majori, negetur in Minori, et e converso: quare distinctio Minoris in hujusmodi hypothesi *contradistinctio* vocatur a Scholasticis. Exemplo rem intelliges. Si haec tibi objicitur argumentatio: *Terminus significans aliquid de multis praedicabile, universalis est. Sed terminus collectivus significat aliquid praedicabile de multis. Ergo terminus collectivus universalis est;* ita respondebis.

Distinguo Major. Terminus significans aliquid praedica-

bile de multis *distributive sumptis*, universalis est, *conc.* Major.; terminus significans aliquid praedicabile de multis *simul sumptis*, *neg.* Major.

Contradistinguo Minor. Terminus collectivus significat aliquid praedicabile de multis *distributive sumptis*, *neg.* Minor.; de multis *simul sumptis*, *conc.* Minor. Tum *nego consequens* et *consequentiam*. Videsne quomodo membrum illud *distributive sumptis*, quod in Majori conceditur, negetur in Minori; illud vero aliud *simul sumptis*, quod negatur in Majori, in Minori concedatur?

δ) Aliquando iterum et saepius distinguere necesse est, donec omnis tollatur ambiguitas; secunda vero distinctio *subdistinctio* vocari solet. Exemplum: *Quod constat partibus pluribus, dividi potest. Sed anima humana pluribus constat partibus. Ergo dividi potest.*

Respondeo. *Dist.* Major. Quod constat partibus *re* distinctis, *conc.* Major.; *ratione* duntaxat distinctis, *subdist.* Major.; dividi potest in partes *metaphysicas*, *conc.*; in partes *physicas*, *neg.*

Contradist. Minor. Anima constat pluribus partibus *re* distinctis, *neg.* Minor.; ratione, *conc.* Minor.

Disting. quoque conseq. Anima dividi potest in partes *metaphysicas*, *conc.* conseq.; in *physicas*, *neg.* conseq.

Consequentia porro non distinguitur, sed si non detur, negatur.

Caeterum cum distinctiones fiunt, saepe opportunum est illas paulo uberius declarare.

ε) Et haec quidem spectant ad solutionem *directam*. Quandoque tamen possunt dari responsiones *indirectae* vel *negando* suppositum, vel *retorquendo*, vel *invertendo* argumentum.

Negatur *suppositum*, quando in argumentatione adversarii praeter ipsam rationem, quae objicitur, aliquid falsum vel absurdum subauditur. Finge aliquem hoc syllogismo velle divinam omnipotentiam impugnare. *Si Deus foret omnipotens, circulum quadratum effecisset. Atqui circulum quadratum Deus nunquam fecit. Ergo...* Vides hic supponi, possibilem esse circulum quadratum; itemque Deum cogi ad ea omnia facienda, quae potest.

«Retorsio argumenti in hoc consistit, quod adversarius suum ipse argumentum solvere cogatur, quatenus vel ex principiis ab ipso adhibitis vel ex conclusione, quam ipse statuit, deducimus aut falsum esse, quod ipse verum putat, aut verum, quod putat falsum, aut aliquid aliud colligimus, quod ipsi utcumque molestum sit» (1). Sic scepticos negantes corpora existere, hoc pacto exagitare poteris retorto argumento: *Si corpora putas non existere, cur irruentem taurum, aut impendentem tibi declinas fustem?*

Illud tamen nota, cum aut negatur suppositum aut argumentum retorquetur, non esse dandam solam responsionem indirectam, sed addendam esse solutionem directam, qua in forma syllogistica respondeatur modo explicato.

Inversio demum argumenti fit cum illud ipsum medium, quod adversarius contra nos assumpsit, ad nostram doctrinam probandam arripimus. Inversionem hujusmodi a muliere Chananea factam Christus Dominus benigne acceptavit. Dixerat illi Servator noster: *Non est bonum sumere panem filiorum et mittere canibus.* Cui Chananea humiliter respondit: *Etiam Domine; nam et catelli edunt de micis, quae cadunt de mensa dominorum suorum* (2).

242. Partes arguentis. α) Primo enuntiet contradictoriam vel contrariam propositioni, quam impugnandam assumpsit, eamque mox probet. Id autem hac fere ratione fieri assolet: *Adversus propositionem, in qua tenes*, v. g. *Deum esse aeternum, sic argumentor: Deus non est aeternus. Ergo falsa thesis.*

β) Arguens probare debet propositiones negatas a defendente.

γ) Cum vero distinctiones factae sunt a defendente, instaurandum est argumentum: id quod triplici modo fieri potest: 1.° impugnando partem concessam: 2.° stabiliendo negatam: 3.° insurgendo adversus distinctionem sub quocumque sensu.

Sit exemplum: *Forma corporis nequit separata subsistere. Atqui anima humana est forma corporis. Ergo nequit a corpore separata subsistere.*

(1) Tongiorgi, Op. et loc. cit., num. 321, 5.°
(2) *Matt.* cap. 15, v. 26, 27.

Defendens ita respondebit. *Disting.* Major. Forma corporis, *quae sit materialis* seu dependens a materia in existendo, nequit etc., *conc.* Major.; forma corporis, *quae sit immaterialis,* vel spiritualis, seu independens a materia in existendo, *neg.* Major.

Contradist. Minor. Anima humana est forma *materialis, neg.* Minor.; *immaterialis, conc.* Minor.

Et sub data distinctione. *neg. conseq.* et consequent.

Et arguens instaurare poterit.

1.° Impugnando partem concessam sic: *Atqui anima humana non est forma immaterialis. Ergo nulla solutio,* vel: *stat difficultas.*

2.° Stabiliendo partem negatam: *Atqui nec forma immaterialis potest separata subsistere. Ergo...*

3.° Insurgendo adversus distinctionem sub quocumque sensu: *Atqui sive anima sit forma immaterialis, sive materialis, nequit separata subsistere. Ergo.* Vel etiam: *Atqui si forma materialis non potest separata subsistere, neque etiam potest forma immaterialis. Ergo.*

δ) Si a defendente negatur disjunctiva propositio, licebit petere, ut assignet medium inter extrema proposita, illudque ab arguente repellendum est. Si negata fuerit consequentia, urgendus est defendens, ut monstret vitium argumentationis; quod si re vera detur, reformanda est argumentatio; si autem non detur, probanda est ab arguente consequentiae rectitudo. Denique si quando negetur universalis propositio, adduci potest defendens, ut assignet exceptionem; vel etiam poterit arguens per inductionem probare universalitatem.

ε) Tandem cavendum est arguenti, ne medium terminum mutet, neve argumentis jam plene solutis inutiliter insistat.

Ambo autem, et defendens et arguens, caveant, ne extra quaestionem vagentur, ac ne gravitatis et modestiae obliti, vetularum instar, clamoribus et conviciis omnia perturbent.

LOGICA MAJOR

Indolem hujusce partis Logicae materiamque in ea tractandam innuimus superius (n. 39): nimirum cum Logicae munus sit intellectum in scientiarum acquisitione manu ducere, ad illam pertinet non solum ipsas formas argumentandi tradere, verum etiam communia quaedam, quae scientiis omnibus praesupponenda sunt, ut suum quaeque proprium objectum investiget, enucleare. Quamobrem debet tum ipsam veritatis assequendae possibilitatem in tuto collocare, tum quaestiones plures ad scientiae naturam et elementa methodumque spectantes, quae in Minori Logica praetermissae aut leviter tactae sunt, copiosius solidiusque pertractare.

LIBER I

VERITATIS ASSEQUENDAE POSSIBILITAS

Ut humanae menti possibilitatem asseramus assequendae veritatis, oportet primum ipsam veritatis naturam declarare, deinde media illam comparandi, variosque in ordine ad illam intellectus status et criteria demostrare. Quare crisim exercet haec pars facultatum nostrarum in ordine ad veritatis assecutionem, et exinde *critica* dicta est *Logica Major*.

DISPUTATIO PRIMA

De veritate logica.

243. Veritas cognitionum, vocabulorum et rerum. Tria sunt genera rerum, quae *vera* vulgo nuncupantur, *cognitiones, sermo vel vocabula* et *res* generatim omnes, quatenus certa aliqua natura vel entitate pollent. Sic enim ideae nostrae verae dicuntur, vel ex opposito falsae; sermo etiam vocatur verus, nempe *verax*, et ex opposito falsus aut *mendax;* res demum eadem appellatione donantur, ut cum di-

cimus verum aurum, verum amicum. Quae tres veritatis rationes diversae sunt, et in diversis scientiis tractari debent, nempe veritas rerum in *Ontologia*, sermonis vero in scientia morali; et ad Logicam sola pertinet veritas cognitionis, quae propterea *logica* nominatur, sicut veritas rerum dicitur *metaphysica* vel *trascendentalis*, moralis autem veritas sermonis. Unum tantum notandum est circa veritatem sermonis, sermonem bifariam considerari posse, respectu rerum, quas ex hominum placito significat, et respectu intentionis, quam habet loquens, cum utitur verbis ad res significandas. Sub primo respectu verus est sermo, cum ratione habita communis vocum acceptionis, exprimit rem prout est in se, et talis veritas dicitur veritas *in significando*, et ad logicam revocatur, sicut ipse usus vocabulorum, quatenus sunt signa conceptuum, ad Logicae considerationem pertinet. Sub altero respectu sermo est verus vel potius *verax*, cum loquens intendit uti vocabulis in sensu, quem scit illa habere; secus vero *mendax*, et veritas ac falsitas hujusmodi diversa est a praecedentibus, et vocatur veritas ac falsitas *moralis*, vel potius *veracitas* et *mendacium*. Nobis ergo in praesentiarum de sola logica veritate agendum est.

Quid veritas generatim importet.—Caeterum veritas in tribus illis generibus rerum, de quibus praedicatur, *adaequationem quamdam rei et intellectus* (1) importat, estque denominatio analoga (n. 55, 56) quae principaliter tribuitur veritati cognitionis seu logicae, reliquis autem per ordinem ad illam, quia vel sunt causa vel signum illius vel similitudinem quamdam servant cum ea (2).

CAPUT I

DE NATURA VERITATIS LOGICAE

ARTICULUS I

Quid sit veritas logica.

244. Definitio veritatis logicae vel formalis.—Veritas logica seu cognitionis vel in cognoscendo est adaequatio

(1) Vide S. Thom., 1 p., quaest. 16, art. 1 et 2; *de verit.*, quaest. 1, art. 1.

(2) Vide S. Thom., *de verit.*, quaest. 1, art. 2, 3 et 4; *Perihermen.*, lib. 1, lect. 7. Cfr. P. Gregorius de Valentia, Comment. in 1.am part. Sum. S. Thomae, disp. 1. quaest. 16, punct. 1.

intellectus cum re, vel conformitas cognitionis cum objecto. *Nam veritas invenitur* in *intellectu, secundum quod rem apprehendit, ut est* (1), quemadmodum constat ex communi omnium sensu. Ideoque adaequatio haec vel conformitas intelligenda est, non *entitativa* et *physica*, sed *intentionalis* aut *repraesentativa*, quatenus rem *repraesentet* sicuti est. Nec porro est opus, ut conformitas ista sit *adaequata* et *totalis*, quasi non possit esse vera cognitio, quae non *totaliter* rem exhibet; sed sufficit, ut sit *inadaequata et partialis*, intellectum videlicet ejusque cognitionem assimilans objecto quoad eam partem aut rationem illius, quam hic et nunc attingit. Unde etiam veritas haec vocatur quoque *formalis*, quia inest intellectui tamquam forma suo subjecto, assimilans illum et conformem reddens rebus, quarum assequitur veram notitiam.

245. Veritatis existentia probanda non est propter summam ejus evidentiam. Nam propositio negans dari veritatem est una illarum, quae intrinsece repugnantes dicuntur. Sane propositio ejusmodi vel vera est, vel falsa. Si vera, jam datur aliqua veritas, nempe haec ipsa propositio. Si falsa; ergo datur veritas.

246. Falsitas logica seu in cognoscendo est difformitas cognitionis vel intellectus cum objecto, in eo sita, ut rem aliter apprehendat vel repraesentet, ac est in se; ab eo enim quod res est, vel non est, propositio dicitur vera vel falsa. Proinde difformitas falsitatem constituens intelligenda est, non mere *negativa*, ad quam sufficit, ut nullus ponatur actus cognitionis, sed *positiva*, ad quam requiritur actus positivus cognitionis objecto suo dissonus. Falsitas ista vocatur *error* (2).

247. Jam si quaeras, utrum habitudo illa conformitatis in qua ponitur ratio veritatis logicae intelligenda sit inter conceptum formalem et rem, an vero inter conceptum objectivum (n. 49) et eamdem rem; controversia est non magni momenti, quamvis melius videantur sentire, qui docent intelligendam illam esse inter formalem conceptum et rem repraesentatam (3).

---

(1) S. Thom., 1 p., quaest. 16, art. 4. (2) Vide volum. 1, *Logica Major*, n. 6.
(3) Cfr. vol. 1, *Logica Major*, n.m. 3, ubi laudatos reperies auctores multos, qui hanc pertractant controversiam.

ARTICULUS II

Quodnam sit constitutivum logicae veritatis.

248. Variae opiniones circa constitutivum veritatis. Quaeritur, per quid constituatur conformitas illa, in qua veritatem sitam esse diximus. Quatuor sunt sententiae: **prima** reponit conformitatem illam in relatione quadam actus ad objectum, ab utroque distincta. **Secunda** tenet conformitatem illam adaequate identificari cum actu cognitionis. **Tertia** distinguit inter judicia necessario et immutabiliter vera et inter contingenter vera; contenditque in illis quidem veritatem adaequate identificari cum solo actu, in his vero cum actu et objecto. Quarta demum, communior et probabilior, vult veritatem stare in complexu actus et objecti, ita ut hoc nomine *veritas* importetur actus in recto, objectum in obliquo, proindeque denominationem *veri* esse partim intrinsecam, partim extrinsecam; intrinsecam, prout involvit actum ipsum; extrinsecam, prout importat objectum, quemadmodum scribit Lossada (1). Eodemque recidit opinio veritatem reponentium in ipsa entitate actus, prout connotat objectum.

249. Propositio.—**Veritas cujuslibet cognitionis adaequate reponenda est in complexu actus et objecti.**

Probatur.—Illa sunt rei cujusvis constitutiva, quibus positis, res constituta intelligitur, et quorum aliquo deficiente, nondum plene constituta intelligitur res. Atqui posito hoc actu affirmationis: *Petrus dormit*, si re vera Petrus dormit, nulla alia re superaddita, satis intelligitur actum illum affirmationis conformem rei esse, ac proinde verum; non autem verum esse intelligitur, si aut desit actus ille affirmans ac repraesentans objectum eo modo: aut objectum non sit in se, prout affirmatur, ac repraesentatur. Ergo utrumque dicendum est ad essentiam veritatis requiri.

Plura dabit P. Franciscus Suarez (2).

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

250. Objicies 1.° Propositio vera differt a falsa intrinsece. Atqui differt per hoc, quod vera est. Ergo vera constitui dicenda est adae-

(1) *Logic.*, tract. 5, disp. 2, cap. 1, num. 3.
(2) Metaphys., disp. 8, sect. 2, num. 4, seqq. Cfr. vol. 1, *Logica Major*, num. 4.

quate per aliquid sibi intrinsecum.—**Respondeo,** *nego* Majorem. Nam eadem repraesentatio, v. g. Petri dormientis, quin intrinsece in se immutetur, potest esse vera vel falsa, prout Petrus dormiat, vel non dormiat.

Instabis probando Majorem. Propositiones diversum habentes objectum, intrinsece differunt. Atqui propositiones vera et falsa diversum habent objectum, illa nempe objectum quod est, haec vero quod non est.—**Respondeo,** *concedo* Major., *nego* Minor. Nam hae duae propositiones: *Homo est rationalis*, et: *Homo non est rationalis*, idem habent objectum, et differunt in modo tendendi ad illud.

Objic. 2.° Veritas est perfectio actus. Ergo debet illi esse intrinseca. **Respondeo,** *distinguo* antecedens. Veritas inadaequate sumpta, *conc.:* adaequate sumpta, *neg.:* loquimur de veritate non *radicaliter* sumpta pro *exigentia conformitatis*, sed de eadem *formaliter* sumpta pro actuali conformitate. Et similiter *disting.* conseq. Nempe veritas, qua parte importat actum ipsum cognitionis, est perfectio intrinseca; secus vero, qua parte importat objectum.

Instabis α) Actus verus secundum se perfectior est falso. Ergo adaequate est perfectio actus. β) E converso falsitas est imperfectio actus intrinseca, et ideo repugnat Deo actus falsus. Ergo et veritas est perfectio intrinseca.

Respond. ad α) *dist.* antec. Actus verus veritate radicaliter sumpta, *transeat;* nam non est de hac sermo; veritate formaliter sumpta, *subdistinguo;* intrinsece, *neg.;* extrinsece, *conc.* Caeterum in ipsis propositionibus veris potest alia dici perfectior alia secundum actum cognitionis, quem veritas inadaequate importat, nempe propositio necessario vera, utpote quae capacitatem falsitatis excludit. Ipsae quoque propositiones contingenter verae dici possunt in alio sensu perfectiores falsis, nempe *arguitive*, quia plerumque arguunt intellectum perfectiorem illo, qui fallitur circa idem objectum, et *moraliter*, quia ex prudentum aestimatione appetibilior est vera cognitio, quam falsa.

Respond. ad β) *neg.* antec. Neque enim repugnat Deo solum actus, qui importat in se imperfectionem, sed etiam qui supponit imperfectionem et defectibilitatem in cognoscente.

Objic. 3.° Objectum est mensura veritatis. Atqui mensura est extra mensuratum. Ergo objectum non spectat ad constitutivum veritatis. **Respondeo,** *dist.* Major. Objectum est mensura intrinseca veritatis, *conc.;* extrinseca, *neg. Et contradist.* Minore, *neg.* conseq. Dantur enim quaedam mensurae intrinsecae: quo pacto, v. g., ulna est mensura aequalitatis, quae intercedit inter ipsam et pannum, et anima rationalis est mensura perfectionis specificae in homine, quamvis intrinsece illum constituat.

Objic. 4.° Quidam actus sunt necessario atque essentialiter veri. Sed quod essentialiter verum est, intrinsece adaequate verum est. Ergo saltem actus hujuscemodi secum adaequate identificant veritatem.

Respond., *dist.* Major. Id est, ex sua essentia postulant veritatem, atque adeo secum adaequate identificant veritatem radicalem, *conc.:* formalem, *nego.* Et *concessa* Minore, *distinguo* eodem modo consequens. Plura in fusiori *Logica* et auctoribus ibi laudatis.

ARTICULUS III

Quo pacto veritas et falsitas opponantur.

251. Status quaestionis.—Veritatem falsitati opponi certum est. Et Magnus quidem Albertus videtur docere op-

positionem istam contradictoriam esse, contrariam vero esse tenent alii communissime cum S. Thoma (1). Sermo autem non est de ipsis abstractis rationibus conformitatis et difformitatis, sed de actibus conformibus et difformibus in concreto: et quidem de actibus judicii, nam in simplicem apprehensionem, ex dicendis, cadere per se falsitas nequit. Nec demum agitur de veritate ac falsitate cujuslibet judicii et quomodolibet, sed de duobus judiciis circa unum idemqne objectum, quorum unum affirmat id ipsum, quod alterum negat, nimirum de judiciis *objective* contradictoriis.

252. Propositio. **Veritas et falsitas duorum judiciorum circa unum idemque objectum contrarie opponuntur.**

Probatur.—Inter veritatem et falsitatem duorum judiciorum idem objectum respicientium adest aliqua oppositio. Atqui non relativa, nec contradictoria, nec privativa. Ergo contraria.

Consequentia patet, quia non est alia oppositio (n. 70).

Minor probatur per partes: 1.° *non relativa*, quia nec verum refertur ad falsum, nec vicissim. 2.° *non contradictoria* nec *privativa;* nam proprium harum oppositionum est, ut unum ex extremis sit pure negativum, at judicium verum et falsum est utrumque actus positivus intellectus (2).

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

253. Objicies 1.° Cognitionem esse difformem rei, ac proinde falsam perinde est, ac non esse conformem. Atqui conforme et non conforme contradictorie opponuntur. Ergo...

Respond., *dist.* Major. Cognitionem esse difformem difformitate mere negativa est idem, ac non esse conformem, *trans.;* cognitionem esse difformem difformitate positiva, *neg. Transeat* Minor, et *neg.* conseq.

Instabis.—Verum et falsum se habent, sicut album et non album. Atqui album et non album contradictoria sunt. Ergo et verum et falsum. **Respond.,** *neg.* Major. Sed potius opponuntur sicut album et nigrum quae important duas formas positivas: neque enim nigrum est idem ac non album, quandoquidem non album immediate significat negationem albedinis, nigrum autem immediate significat colorem quemdam, et mediate et ex consequenti negationem albedinis, quae incompossibilis est cum colore nigro.

Objic. 3.° Omnes logici uno ore docent oppositionem duarum propositionum secundum affirmationem et negationem esse contradictoriam. Atqui talis est oppositio propositionis verae ac falsae. Ergo.—

(1) 1 p. quaest. 17, art. 4, etc.

(2) Vide S. Thom. loc. cit.; Suarez, *Metaphys.* disp. 9, sect. 1, num. 22.

Respond., *dist.* Duae propositiones oppositae secundum affirmationem et negationem contradictorie opponuntur, si *objective* considerentur, seu secundum id quod enuntiant, *conc.*; si sumantur *subjective*, vel prout sunt in se ipsis, nempe duo actus positivi, *nego.*

Objic. 3.° Esse et non esse contradictorie se habent. Sed verum et falsum se habent, sicut esse et non esse. Ergo... **Respond.**, *dist.* Major., eodem modo, nam est eadem difficultas aliter proposita. Esse et non esse contradictorie opponuntur, objective et abstracte sumpta, *conc.*; subjective, et prout considerantur in actu intellectus affirmante ac negante, *nego.*

CAPUT II

DE SUBJECTO VERITATIS LOGICAE

Veritas logica est veritas cognitionis propria, ideoque subjectum illius inquirere, perinde est, ac quaerere, in quibus actibus cognitionis veritas esse possit. Quamquam dubium non tam versetur circa actus, in quibus inest veritas, quam circa modum, quo inest.

ARTICULUS I

An et quo pacto veritas logica insit triplici mentis actui.

254. Controversiis ac diversitati opinionum hac in re ansam dedisse crediderim quaedam loca Stagiritae et Aquinatis in speciem contradictoria. Modo enim veritatem simplicibus quoque apprehensionibus asserunt, modo eam *soli compositioni* et *divisioni* nempe judicio concedunt (1). Quare Durandus, Hervaeus et Vazquez negarunt simplici apprehensioni veritatem, saltem logicam, de qua tantum est nobis sermo; et Suarez etiam solam metaphysicam vel transcendentalem largitus est (2), idemque videtur opinari Magister Dominicus Bañez (3). Sententia vero longe frequentissima et communis tenet logicam veritatem et apprehensioni simplici et judicio, sive immediato sive mediato, esse asserendam, licet diverso modo, qui mox declarandus erit.

255. PROPOSITIO.—**Est veritas logica in simplici apprehensione; est quoque in judicio, sed diverso modo,**

(1) Vide vol 1, num 11, art. 1.
(2) *Metaphys.* disp. 8., sect. 3., num 7. Vide vol. 1 Logicae Majoris, num. 13.
(3) In 1 part., quaest. 16., art. 2.

nempe objective aut tamquam cognitum in cognoscente; atque hic diversus modus sufficit, ut simpliciter dici possit veritas soli judicio inesse.

Prima pars: *Veritas logica inest simplici apprehensioni*, probatur. Veritas logica est cognitio conformis objecto, ut constat ex praejacta superius definitione. Atqui simplex apprehensio est vere cognitio quaedam, licet longe judicio imperfectior, et conformatur objecto, quod hic et nunc repraesentat. Ergo... Minor adeo vera est, ut inferius probandum nobis sit, simplicen apprehensionem difformem esse objecto suo non posse.

Prob. 2.° Dantur profecto definitiones verae, omnes videlicet quae conformes sunt definito. Atqui definitio est simplex apprehensio (n. 108). Ergo...

Plura in fusiori Logica (1), ubi etiam hanc esse perspicuam Angelici doctrinam ostenditur (2).

Secunda pars: *Veritas logica inest judicio*, sive immediato sive mediato, probatione non eget, sed constat ex primo argumento partis praecedentis, et a nemine non conceditur. Itaque probanda est jam diversitas modi, quo veritas convenit simplici apprehensioni et judicio. Et primo quidem omnes in eo conveniunt, veritatem in judicio perfectius inveniri, quia est etiam perfectior cognitio; sed probanda est subtilior illa diversitas in thesi asserta.

256. Tertia pars: *Veritas logica judicio inest objective seu tamquam cognitum cognoscenti*, probatur. Veritas in actu judicii est tamquam cognita in cognoscente, si mens in actu judicii cognoscit suam cognitionem esse objecto conformem, ut consideranti patet. Atqui mens in actu judicii reapse cognoscit suam cognitionem esse objecto conformem. Ergo...

Minor facile probatur. Nam ex alibi dictis in judicio subjectum exprimit rem prout est in se, praedicatum vero id, quod de illa apprehendimus (n. 122). Ad judicandum vero requiritur, ut perspiciatur identitas vel conformitas praedicati et subjecti. Atqui impossibile est, ut mens perspiciat identitatem formae a se apprehensae de re cum ipsa re in se, quin eo ipso saltem implicite cognoscat suam cognitionem

(1) Loc. cit., num. 12, seqq. et 14. (2) Num. 14, *Dixi doctrinam.*

vel apprehensionem esse conformem rei, nempe veram. Ergo mens, dum judicat, saltem implicite cognoscit suam cognitionem rei ipsi, prout est in se, conformen esse, nimirum esse veram. Sane dicere: *Homo est risibilis*, implicite ac virtualiter idem est, ac dicere: *Homo cognitus ut risibilis, reapse risibilis est*, seu: *Cognitio* de *risibilitate hominis objecto conformis est.*

Dices. Contra experientiam est, ut in quolibet judicio mens cognoscat suam cognitionem objecto esse conformem; id enim tantum experimur in judiciis reflexis, quale est hoc. v. g.: *Verum est hominem esse risibilem*, non autem in directis, cujusmodi est hoc: *Homo* est *risibilis*.—**Respondeo,** *dist.* assertum, contra experientiam est, ut in quolibet judicio mens *signate* vel *in actu signato* cognoscat suam cognitionem esse conformem objecto, *conc.;* ut mens id cognoscat *exercite* seu *in actu exercito*, *nego*. Cognoscere autem veritatem *signate* seu in *actu signato* est cognitionem terminari ad veritatem, sub ipso conceptu veritatis. Sic cognosco signate veritatem, cum cogito veritatem ipsam, cum ejus definitionem mente verso, cum expresse animadverto cognitionem aliquam esse objecto conformem. Cognoscere veritatem exercite seu in actu exercito est intellectum ipso suo opere aestimare veram esse suam cognitionem (1).

257. Quarta pars: *Hic diversus modus sufficit, ut simpliciter dici possit veritas soli judicio inesse*, probatur. Nam cum veritas logica in omni prorsus cognitione aliquo modo reperiatur; cum quaeritur, in quo actu mentis sit veritas, videtur sensus quaestionis esse, ut investigetur, in quo actu intellectus reperiatur veritas modo proprio et peculiari ejusdem, nimirum modo intelligibili et tamquam cognita seu objective. Quo profecto sensu simpliciter dicendum est veritatem soli judicio inesse. Et idcirco S. Thomas scripsit veritatem in solo actu judicii esse *velut cognitum in cognoscente*, in simplici autem apprehensione *ut in quadam re* (2), id est, modo non cognoscitivo. Et sic in concordiam vocari possunt diversae hac in re doctorum sententiae testimoniaque in speciem contradictoria.

---

(1) Plura reperies in vol. 1, num. 16. (2) S. Thom. 1, p., quaest. 16, art. 2.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

258. Adversus primam propositionis partem.

Objicies 1.° Veritas congnitionis est comformitas ejus cum re. Atqui non potest cognitio esse rei conformis. Nam cognitio intellectiva est entitas spiritualis et accidens intellectus, res vero cognitae saepe sunt materiales et substantiae. Atqui non est conformitas inter entitatem spiritualem et accidentalem, et inter objecta materialia et substantias. Ergo...—**Respond.** *dist.* Veritas est conformitas entitativa vel physica et in essendo, *nego;* intentionalis et in repraesentando, *conc.* Et *contradist.* Minori, *neg.* conseq. Et simili modo *distinguenda* est probatio.

Objic. 2.° Si esset veritas in simplici aprehensione, esset quoque in vocibus, quippe quae sunt illius signa. Atqui non est in vocibus. Nemo enim audiens solas voces judicat verum esse id quod vocibus exprimitur. Ergo...—**Respond.,** *dist.* Major. Esset quoque in vocibus veritas imperfecta, *trans.;* perfecta et tamquam cognitum in cognoscente, *nego.* Et *contradist.* Minore, *nego* conseq. Eadem est veritas in vocibus et in simplici apprehensione, sed non eodem modo; nempe in hac est formaliter et proprie, in illis minus proprie et analogice ac tamquam in signo.

Objicies 3.° Si simplex apprehensio veritatem haberet, esset quoque falsitatis capax. Nam contraria sunt circa idem subjectum, veritas autem et falsitas contrarie opponuntur. Atqui falsitas cadere in simplicem apprehensionem non potest. Ergo...

Respond., *neg.* Major., cujus probation. *disting.*

Contraria sunt circa idem subjectum, ita ut quodlibet subjectum capax unius formae, possit etiam formam contrariam suscipere, *nego.;* contraria sunt circa idem, quando est capax formarum contrariarum, *subdist.;* contraria sunt circa idem subjectum et etiam secundum eumdem actum, *nego;* secundum diversos, *conc.* Tum *concessa* Minor., *nego* conseq.

Objic. 4.° Propositio communiter definitur oratio verum vel falsum significans. Atqui definitio haec in nostra sententia non potest esse recta; nam secundum nos non propositio

solum, sed simplex quoque apprehensio verum significat. Ergo...—**Respond.** *dist.* Major. Propositio est oratio verum vel falsum significans plene ac perfecte illoque modo speciali jam declarato, *conc.;* est oratio verum significans quomodolibet, *nego.* Simplex enim apprehensio licet *habeat in se veritatem*, non tamen *cognoscit se illam habere*, sicut cognoscit judicium (1).

Objic. 5.° Si veritas esset in simplici apprehensione, esset quoque in habitibus et speciebus intelligibilibus, nam et haec habent suam conformitatem cum objectis, ad quorum cognitionem concurrunt. Atqui id falsum est. Ergo nec in simplici apprehensione datur veritas.—**Respondeo,** *neg.* Major.; nam ad rationem veritatis logicae non sufficit quaevis conformitas cum objecto, sed requiritur conformitas actualis repraesentationis.

Objic. 6.° Si veritas esset in simplici apprehensione, posset etiam perfecta esse sicut in judicio, tum quia Deus simplici apprehensione cognoscit omnia veritate perfectissima; tum quia ea est perfectissima cognitio veritatis, qua essentia rei cognoscitur. Atqui, docente S. Thoma, simplici apprehensione cognoscitur quod quid est, nempe essentia rei. Ergo... **Respondeo,** *nego* assertum. Et ad 1.^{am} probationem dico simplicem apprehensionem Dei non esse sicut nostram, sed perfectissime judicativam, quae solum dici potet simplex, quia judicat sine ulla idearum compositione. Ad 2.um dico mentem Aquinatis non eam esse, quod simplici apprehensione mens cognoscat essentias rerum perfecte, ac prout sunt in se ipsis, sed tantum quod eas cognoscat aliquo modo, in universali ac praecisis notis individuantibus, quas sensus apprehendunt. Verum de his suo loco.

Objic. 7.° Saltem non videtur logica veritas simplicis apprehensionis, sed transcendentalis vel metaphysica; talis enim est veritas, quae confunditur cum ipsa rei essentia, unde scripsit Aquinas, veritatem esse in simplici apprehensione *velut in quadam re.*—**Respond.,** *neg.* assert. Ad probationem negari potest Major; quod enim veritas sit inse-

(1) S. Thom. *Periher.* lib. 1, lect. 3.

parabilis a re, vel cum illa identificetur, non facit praecise illam esse transcendentalem, siquidem id etiam logicae veritati competere potest, ut competit, v. g. supernaturalis fidei actui, qui est prorsus infallibilis. Veritas ergo transcendentalis constituitur ex eo, quod res sit cognoscibilis prout est *in se;* logica vero ex eo quod sit actualis cognitio exhibens rem prout est in se, veritas autem, quam simplici apprehensioni asseruimus est hujus alterius generis. Quid porro Sanctus Thomas intenderit illo modo loquendi, nuper explicatum reliquimus.

259. Adversus tertiam partem.

Objicies 1.° Si vera foret nostra doctrina, omne judiciunt foret reflexum. Sed dantur etiam ex communi doctrina judicia directa, Ergo...—**Respond.,** *dist;* omne judicium foret reflexum reflexione cadente supra praevium judicium, *nego;* reflexione cadente supra praevium actum simplicis apprehensionis, *conc.* Et *contradistincta* Minore, *nego* conseq. Sane judicari non potest, quin comparetur praedicatum cum subjecto, et eorum identitas vel discrepantia perspiciatur, nempe quin pateat menti, id quod de re cognovit, illi reapse convenire: id quod reflexionem quamdam involvit supra praevium actum saltem simplicis apprehensionis, et locum habet in omni judicio (2). In judiciis autem reflexis reflexio cadit supra praevium judicium, ut cum judico, v. g., judicium meum circa praesentiam Dei ubique verum esse sanctumque.

Objic. 2.° Etiam simplex apprehensio cognoscere potest veritatem suam seu conformitatem sui cum objecto. Ergo in simplici etiam aprehensione potest esse veritas ut cognitum in cognoscente, et non solum in judicio.—**Respond.,** *dist.* antec.: semper ac necesario, *neg.;* interdum, nempe apprehensio reflexa, *subdist.;* cognoscere potest suam veritatem *in actu signato, conc.; in actu exercito,* sicut explicatum est de judicio, *nego.*

Objic. 3.° Si veritas est in judicio vero tamquam cognita, idem quoque dicendum erit de falsitate. Atqui hoc absurdum est; tunc enim quotiescumque mens falso judicat,

(1) Vide vol. 1, num. 15.
(2) S. Thom., *de verit.*, quaest. 1, art. 9; 1 p. quaest. 16, art. 2.

cognosceret se falli.—**Respondeo,** *dist.* Major. Judicio mens cognosceret falsitatem sub ratione falsi, *nego;* sub ratione veri, *conc.* Et *contradist.* Minore, *neg.* conseq. Mens proferre nequit judicium, quod falsum esse perspicit, sed semper judicat putans verum esse quod dicit. Quare falsum pronuntiat sub specie veri, et cognoscendo per errorem illud esse verum (1).

Objic 4.° Veritas in nullo alio actu perfectius esse potest, quam in eo, cui falsum subesse nequit. Atqui talis est actus simplicis apprehensionis. Ergo in eo perfectius reperitur veritas.—**Respond.,** *dist.* Major.; si praeterea actus ille cognoscat suam veritatem, *conc.;* si non cognoscat illam, *nego.*

Objic. 5.° Si veritas perfecte inesset in judicio, posset homo perfecte veritatem assequi. Atqui non potest. Ergo. —**Respondeo,** *dist.* Major. Posset homo veritatem perfecte assequi absoluta perfectione, *nego.;* secundum gradum intellectus sui, *conc.* Et *contradist.* Minore, *neg.* conseq.

ARTICULUS II

An simplici apprehensioni falsum possit subesse.

260. Quod judicium possit esse falsum, experientia tristissima novimus, quin valeant in contrarium ulla sophistarum argumenta. Sed dubium est de sola simplici apprehensione, circa quam non una est scriptorum de hac controversia sententia.

Propositio.—**Proprie ac per se loquendo falsitas in simplicem apprehensionem cadere nequit; potest tamen per accidens.**

Prima Pars: *Per se non potest.* Eatenus falsa esset simplex apprehensio, quatenus non conformaretur objecto, quod hic et nunc repraesentaret. Atqui hoc repugnat in terminis. Ergo per se non potes falli.

Minor probatur. Simplex apprehensio est cognitio repraesentans vel referens aliquid. Atqui non potest non con-

(1) Vide vol. 1, num. 17.

ormis esse objecto illi, quod de facto repraesentat, aut refert; secus enim non repraesentaret, vel referret illud, sed aliquid aliud, et illi esset conformis, ac proinde vera respectu illius.

Sane simplex apprehensio est velut imago quaedam objecti. Jam imago vel conformis est objecto alicui, vel non. Si conformis est objecto determinato, jam est vera imago illius. Si non conformis est huic objecto determinato, non est imago illius, sed alterius diversi objecti, quod reapse est objectum suum, illique conformis erit; secus enim nullius rei sive existentis sive possibilis esset imago, quod repugnat, si refert, vel repraesentat aliquid. Unde e converso, vides, cur in judicio est falsitas: quia nimirum in eo repraesentatio vel imago mentalis prae se ferens praedicatum, applicatur huic determinato subjecto, cui, fieri potest, ut non sit conformis: sicut imago *A* referens formam aliquam potest non esse repraesentatio Caesaris, respectu cujus proinde falsa imago erit.

261. Secunda pars: *Potest falsa esse per accidens*, et quidem trifariam: α) *relative seu comparative:* β *occasionaliter* vel *dispositive:* γ) et *praesuppositive*. **Relative,** nempe respectu objecti *non sui*, sicut cognitio prae se ferens *animal rationale*, quae verissima est repraesentatio hominis, non est vera repraesentatio asini, ad quam posset aliquis referre; sicut vera imago Caesaris est falsa imago Pompeji. **Occasionaliter,** quando nempe praebet occasionem falsi judicii, ut si concipias hunc terminum complexum, *Petrum doctum* vel *divitem*, ex quo ducaris ad asserendum, Petrum, qui forte rudis et pauper est, doctum esse ac divitem. **Praesuppositive,** videlicet ratione praevii judicii falsi; quemadmodum qui falso Deum corporeum esse judicavit, illum sibi postea talem repraesentat per simplicem apprehensionem (1).

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

262. Objic. 1.° Ex sensu omnium communi. Omnes enim dari falsas *ideas* et *conceptus* dicunt. Ergo... Sane ideae multae sunt objectis suis difformes, sicut v. g. idea libertatis et religionis, quam sibi efformant libertini et athei.

Respondeo., *dist.* antec. Omnes dicunt esse falsas ideas et conceptus, id est, judicia, quae saepe veniunt nomine idearum et conceptuum, *conc.;* id est, apprehensiones

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 18 et 19.

simplices, **subdist.**; per se, *neg.*; per accidens, *conc.* Probationem pariter *distinguo;* difformitate in eo sita, quod non plene ac perfecte rem exhibeant, *trans;* difformitate formali objectum aliter, ac est in se, repraesentante, *nego.*

Objic. 2.° Saepe accidit, ut quis ideam volens efformare determinati objecti, auri v. g., efformet aurichalci. Atqui tum profecto deceptio datur. Ergo... **Respond.,** *dist.* Major. Et tum deceptio est in voluntate, quae fine intento frustratur, *conc.;* deceptio est intellectu, *subdist.;* si judicat illud esse aurum, *conc.;* si solum simpliciter apprehendat aurichalcum pro auro, iterum *disting.:* per se, *neg.;* per accidens, *conc.*

Objic. 3.° Saepe objectum aliter apparet, ac est in se, ut v. g. remus in aqua mersus apparet fractus, cum sit integer. Atqui tunc apprehenditur, ut apparet. Ergo aliter apprehenditur, ac est, nimirum difformiter.—**Respondeo,** *neg.* suppositum; nam objectum talium aprehensionum non est res, prout est in se, sed prout apparet, ideoque in tali repraesentatione rei, prout apparet, nulla est per se falsitas, sed tantum per accidens.

Objic. 4.° Si non darentur conceptus falsi, neque possent dari falsa judicia. Quid enim aliud facimus in judicando, nisi componere vel dividere conceptus.—**Respond.,** *neg.* antec. In judiciis falsis componimus quae non sunt componenda, et dividimus quae dividenda non sunt, et in hoc stat error.

Objic. 5.° Dantur conceptus pugnantibus notis coalescentes, ut idea *Dei injusti, circuli quadrati,* vel saltem compositi ex partibus, quae de facto non sunt copulatae, ut idea *montis auri* vel *Adami ex aliis parentibus progeniti.* Atqui in istis conceptibus inest falsitas. Ergo... **Respond,** *dist.* Major. Ita ut in ejusmodi conceptibus non affirmetur compositio talium notarum vel partium, *conc.;* ita ut affirmetur, *nego.,* quamdiu de simplicibus conceptibus agitur. Et *contradist.* Minor. Si compositio talium notarum affirmaretur, *conc.;* secus, *subdist.;* inest falsitas per se, *neg.;* per accidens, *conc.* Quod attinet ideas ex notis contradictoriis coalescentes, unum probe nota, illas reapse non esse ideas unas, quia mens non potest pugnantia in unum componere,

sed sunt diversae ideae vel repraesentationes simul habitae, nisi forte mens non advertat, aut cognoscat talem contradictionem. Fieri enim potest, ut nomine Dei non apprehendat reapse Deum, sed aliud ens conflictum a se, cui non repugnet injustitia; idemque existima de circulo quadrato.

Objic. 6.° Dantur conceptus universales. Atqui hi falsi sunt, nam nihil est a parte rei universale.—**Respond.;** *conc.* Maj., et *dist.* Minorem. Si judicentur res esse in se, prout apprehenduntur praecisive sine notis individuantibus, *conc.;* secus, *neg.* Et probationem *dist.* Nihil est a parte rei formaliter universale, *conc.;* fundamentaliter, seu nihil est, quod praebeat fundamentum concipiendi cum praecisione a notis individuantibus, *neg.* Haec inferius patebunt (1).

CAPUT III

DE QUIBUSDAM PROPRIETATIBUS LOGICAE VERITATIS

ARTICULUS I

Utrum omnis enuntiatio vera essentialiter et ab intrinseco exigat veritatem.

Controversia haec, quamvis prima fronte pendere videatur a superius pertractata quaestione de veritatis constitutivo, re tamen vera non est cum illa necessario ligata, ut attente consideranti patebit. Prima sententia tenet cum P. Petro Hurtado veritatem formalem seu logicam adaequate identificari cum omni actu vero, ita ut non sit ei accidentalis vel contingens, sed potius radicetur in ejus essentia instar proprietatis metaphysicae seu sola ratione distinctae. Contraria sententia communissima est.

263. Propositio. - **Non omnis enuntiatio vera exigit essentialiter aut ab intrinseco veritatem.**

Probatur 1.° Ponamus propositionem hanc veram: *Petrus ambulat nunc in foro*, assertam ex solo motivo fallibili, puta testimonio amici, qui mihi renuntiavit. Haec eadem numero propositio potuit elici, Petro non ambulante. Atqui tum falsa foret. Ergo eadem numero propositio, quae vera de facto est, potuit falsa esse, ac proinde datur aliqua propositio non necessario vera, sed indifferens ex sua natura ad veritatem vel falsitatem.

Probatur Major. Si, Petro non ambulante, detur amici testimonium de Petro ambulante, quod profecto dari potest, habes, ut patet, eadem ipsissima principia in propositionem falsam influentia, quae, Petro ambulante influunt in veram, nempe eumdem intellectum, idem motivum assensus, easdem species intelligibiles et simplices apprehensiones

(1) Vide vol. 1, num. 18, 19, 20.

Petri, ambulationis, etc. Atqui, manentibus iisdem prorsus principiis et causis, non est, cur actus non sit idem specie ac numero. Ergo.

Prob. 2.° Exemplis. Potest eadem numero imago esse nunc conformis nunc difformis prototypo per solam illius mutationem; potest similiter eadem enuntiatio vocalis vel scripta vera vel falsa esse per solam objecti mutationem. Ergo idem dicendum est de quibusdam propositionibus.

Propositio haec, ut vides, particularis est, et ultro concedit dari enuntiationes veras, quae ex natura sua exigunt essentialiter veritatem, nec proinde falsificari queunt; tales sunt actus supernaturales cognitionis, v. g. fidei et visionis beatificae, itemque actus naturales evidentes. At vero propositiones de materia contingenti, immo et propositiones ipsae de materia necessaria, quae motivo fallibili nitantur, carentve evidentia, sunt, *quantum est de se*, contingenter verae, seu non essentialiter postulant veritatem.

264. Objicies 1.°—Diversae atque oppositae denominationes, quales sunt *veri* et *falsi*, cadere nequeunt in rem aliquam sine aliqua ejus mutatione. Ergo non potest eadem specie vel numero propositio ex sese indifferens esse ad veritatem vel falsitatem.—**Respond.** Nequeunt cadere in rem absque aliqua ejus mutatione vel intrinseca, vel extrinseca, *conc.*; absque mutatione praecise intrinseca, *neg.* Diversitas enim denominationum *veri* et *falsi* explicari recte potest per solam mutationem objecti in suo *esse* physico, quemadmodum accidit in externa imagine, ut nuper dicebamus, et etiam in denominationibus *similis* ac *dissimilis*, *aequalis* et *inaequalis*, quae fundamento relationis convenire possunt ex sola termini mutatione, ut nunc suponimus ex materia de Relatione (1).

Objic. 2.° Haec enuntiatio: *Petrus currit*, non potest mutare objectum, nec sine objecto existere. Atqui ejus objectum est Petrus re ipsa currens. Ergo non potest existere, quin Petrus re ipsa currat, ac proinde non potest non esse vera.

Respond. 1.° Insto in propositione vocali vel scripta, quae pariter objectum mutare nequit, stante eadem vocum significatione, et nihilominus potest falsa esse. Item hoc judicium falsum: *Petrus reipsa currit*, quod habet pro objecto Petrum reipsa currentem, potest existere, Petro non currente.

Respond. 2.° *dist.* Major. Enuntiatio haec: *Petrus currit*, non potest mutare objectum quoad idealem repraesentationem, *conc.*, quoad *esse* physicum, quatenus cursus Petri deficere non possit, dum per talem propositionem enuntiatur, *neg.* Major.; neque enim connectitur necessario cum eo, quod objectum se habeat in re sicut enuntiatur.

Et *concessa* Minore, *neg.* conseq. Caeterum propositio illa, si cursus Petri deficeret, non maneret sine objecto *signate sumpto* et in *ratione objecti*, quia retineret eamdem repraesentationem, quam, existente cursu, habebat, et per quam objectum ejus constituitur in *esse* objecti; maneret tamen sine objecto *exercite specificative sumpto* in *esse* entis, id est, secundum existentiam physice exercitam, quae adaequate distinguitur a propositione illam enuntiante. Et in hoc sensu propositio manet sine objecto, et ideo praecise est falsa (2).

Objic. 3.° Hoc judicium, *Petrus est homo*, per suam essentiam est repraesentatio rei, sicut est in se. Ergo per suam essentiam est conforme Petro, id est, verum.

Respond. *dist.* antec. Si propositio illa enuntietur ex motivo infallibili, *trans.*; ex generali conditione propositionis, rem, prout est in se,

---

(1) Vide Lossada, *Logic.* tract. 5, disp. 2, cap. 1, num. 15. Et lege vol. 1, loc cit., num. 23, ubi declaratur fusius, quenam propositiones non exigant intrinsecam veritatem.

(2) Losada, loc. cit., cap. 2, n. 22.

enuntiantis, *neg*. Nam illud judicium solum repraesentat Petrum esse hominem, atque ideo hoc solum est illi essentiale repraesentare, videlicet Petrum hominem: quod autem Petrus sit homo, non est essentiale judicio, sed Petro. Id quod clarius videbis in hoc alio exemplo: *Pilatus est sanctus:* hujus propositionis essentia est duntaxat repraesentare Pilatum ut sanctum, non est autem de illius essentia, quod Pilatus sit, aut non sanctus (1).

ARTICULUS II

Utrum veritas omnis propositionis sit immutabilis, ita ut propositio semel vera in falsam transire nequeat.

265. Sermo est de propositionibus naturalibus de materia contingente, quandoquidem nec supernaturales nec de materia necessaria, nec evidentes de materia contingenti possunt mutari. Nec vero putes hanc quaestionem decisam jam esse in praecedenti articulo; aliud enim est propositionem esse *contingenter* veram, et aliud *mutabiliter* veram. Contingenter esse veram importat, quod potuerit non esse vera. At dubitari potest, utrum propositio, quae in prima sui productione potuerit non esse vera, possit necne veritatem semel habitam amittere. Et ad resolvendum hoc dubium, praesens instituitur controversia, in qua non pauci negativam tuentur opinionem cum P. Petro Hurtado, Arriaga et aliis. At vero multo plures et graviores Philosophi cum S. Thoma (2) et Aristotele (3) docent posse propositionem veram contingentem naturalem atque inevidentem, abire in falsam.

266. Propositio. — **Potest enuntiatio contingenter vera abire in falsam.**

Probatur. Ponamus hanc propositionem: *Petrus sedet*, duo vel plura instantia durare, si enim unum duntaxat duraret, impossibilis foret transitus. Nihil vetat, quominus Petrus in primo reapse sedeat, in altero surgat. Atqui tum propositio illa in primo instante foret vera, in altero falsa. Nam propositio illa enuntiat sessionem *de praesenti*, quam-

(1) Vide Franc. Soarez Lusitan., loc. cit., *de animâ*, tract. 3, disp. 2, sect. 4, num. 94, ubi plura invenies.

(2) S. Thom., 1 p. quaest. 14, art. 15, ad 3; *de verit.*, quaest. 1, art. 6, et loc. citandis.

(3) *De categ.*, cap. 5 *de substant.*, vers. fin. Cfr. Suarez (*Metaphys.* disp. 8, sect. 2, num. 1); Valentia (In 1am. part., disp. 1, quaest. 16, punct. 3, fin.); Rubius (*Logic. de interpretat.*, cap. 4, quaest. 3).

diu ipsa durat, sive in primo sive in omnibus sequentibus instantibus; at in secundo instanti jam sessio Petri non est praesens, sed praeterita. Ergo...

Haec sola probatio ad rem evincendam sufficit; adeo enim est evidens, ut nullis argutiis obscurari valeat (1). Caeterum doctrinam hanc luculenter declarat S. Thomas (2).

267. **Objicies.**—Propositio: *Petrus sedet*, ut sit vera, debet objectum ejus durare toto tempore importato per copulam, seu quamdiu ipsa durat; si vero Petrus non sedeat in aliqua parte temporis, quo propositio durat, jam haec falsa omnino redditur. Atqui si Petrus supponitur sedere toto illo tempore, jam deficere sessio illius non potest, quamdiu durat propositio. Ergo si dicta propositio semel est vera, mutari nequit in falsam.—*Respond.*, *dist.* 1.am part. Majoris. Ut vera sit propositio toto tempore, quo durat, debet objectum toto illo tempore durare, *conc.*; ut vera sit in aliqua parte suae durationis, *neg.* 2.am partem Majoris *neg.* Propositio quidem significat sessionem Petri pro omnibus instantibus, quibus ipsa existit, non tamen ita ut verificari non possit, nisi objectum existat in tota illa omnium instantium serie. Nam propositio illa enuntiat praesentiam vel cöexistentiam sui cum sessione Petri pro singulis instantibus suae durationis, significando tamen solum indefinito modo praesens quantum ad particularia instantia, ita ut ex se permittat rationem praesentis temporis contrahi de facto sive per instans A, sive per B; et solum petit ad sui veritatem, Petrum currere in eo instanti, quod actu est praesens, sive sit A, sive B, sive quodvis aliud; ab hoc enim praescindit. Unde reddit aequivalenter hunc sensum: *Aliquod instans est praesens* (sive sit A, sive B, sive aliud), *et in eo Petrus sedet*. Et sic in quibuscumque instantibus datur a parte rei sessio, vera est enuntiatio; falsa vero in quibuscumque sessio non datur. Et ratio est, quia illud praesens simplicissimum, quod exprimit verbum *sedet*, successive transit per singula instantia determinata, prout illa fiunt actu praesentia, ideoque propositio etiam successive verificari potest per varia instantia ita, ut si in primo instanti detur sessio Petri, statim in eo verificetur propositio, et similiter in secundo, tertio ac caeteris; si vero in primo, vel in secundo vel quovis alio deficiat sessio, falsa est propositio pro illo instanti, licet veritatem habeat in aliquo alio instanti, in quo Petrus sedet (3).

ARTICULUS III

Utrum veritas et falsitas consistant in indivisibili, an vero gradus admittant.

268. Veritas dupliciter spectari potest, *formaliter* et *materialiter*. Formaliter quidem secundum ipsam praecisam rationem adaequationis vel conformitatis inter cognitionem et objectum ejus. Materialiter vero secundum alia praedicata, quae formalem veritatis rationem circumstant, vel comi-

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 26, *Dices 1.°*, *Dices 2.°*

(2) *Quodlib.* 4, art. 17; 1.° dist. 41, art. 3, corp. et ad 2 et 4.

(3) Vide, si lubet, vol. 1, num. 27, *Dices: secundum hanc doctrinam...*

tantur, et ad ejus spectant perfectionem sive *pure extensivam*, quia nimirum magis minusve complete objectum repraesentat, sive etiam *intensivam*, quia nempe objectum attingit majori minorive certitudine atque evidentia majorive necessitate ac falsitatis repugnantia: utralibet enim hujusmodi perfectio extra formalem veritatis rationem est. Jam quantum materialem rationem veritatis attinet, constat, in ea dari posse gradus, tum quia quo plura cognoscit mens de objecto, magis ei conformatur, extensive nempe; tum quia quo evidentior certiorve est actus verus, majorem exigentiam habet veritatis et repugnantiam falsitatis, et sic *radicaliter* verior est.

Quaestio ergo est de sola veritate *formaliter* sumpta; et similiter de falsitate.

269. Propositio 1.ª—**Veritas formaliter considerata consistit in indivisibili.**

Probatur.—Veritas *adaequationem* et *commensurationem importat* actus cum objecto secundum illam praecise rationem, quae enuntiatur. Atqui in hujusmodi adaequatione gradus dari non possunt. Nam adaequatio in actu cognitionis non adest, nisi objectum habeat reapse *totum id*, quod de illo refert actus. At in habendo *totum* id, quod refert cognitio de objecto, ut per se patet, non potest dari magis et minus. Ergo... (1).

Confirmatur, quia adaequatio, quam importat veritas, non est instar similitudinis, quae major et minor esse potest, sed instar aequalitatis, quae gradus non habet: unde non magis aequalis est formaliter leuca leucae, quan ulna ulnae, vel linea lineae.

270. Propositio 2.ª **Falsitas non solum materialiter, sed etiam secundum ipsam formalem sui rationem gradus admittit.**

Probatur.—Falsitas communiter concipi videtur, non ceu mera veritatis negatio et carentia, sub qua ratione profecto consisteret in indivisibili, sed tamquam positiva difformitas actus cum objecto, atque adeo per modum recessus ac distantiae a veritate. Atqui in recessu a veritate gra-

(1) Vide S. Thom., *de virtutibus*, quaest. 2, art. 9, ad 1.

dus certe dari possunt. Sic magis aberraret a vero qui duo tantum esse sacramenta, quam qui sex affirmaret; quemadmodum etiam magis distat Roma ab Indiis, quam a Gallia et inaequalior est unus palmus centum leucis, quam ulnae.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

271. Objic. 1.° Conclusio est vera propter praemissas. Ergo praemissae veriores sunt conclusione. **Prob. antecedens** ex illo Scholasticorum proloquio: *Propter quod unumquodque tale, et illud magis* (1).—**Respond.**, *neg.* antec., si sermo sit de formali ratione veritatis. Nam conclusio, sicut quaevis alia propositio vel judicium, non est vera formaliter nisi propter conformitatem sui cum re, sive quia res est ita, ut enuntiatur.

Objic. 2.° Veritas est similitudo cognitionis cum objecto. Sed similitudo suscipit magis, et minus. Ergo...—**Respond.**, *dist.* Major. Veritas est similitudo importans qualemcumque convenientiam, *neg.*; importans adaequationem et commensurationem intentionalem, modo jam declarato, *conc.* Et *contradistincta* Minore, *neg.* conseq. (2).

DISPUTATIO SECUNDA

De variis mentis statibus in ordine ad veritatis assecutionem.

Assequi veritatem est assequi cognitiones objectis conformes. Varii autem sunt status mentis in ordine ad assecutionem veritatis, nimirum status *ignorantiae*, *dubii*, *suspicionis*, *opinionis*, et *certitudinis;* cujus divisionis haud est operosum reddere rationem (3).

---

(1) De quo vide *Ontolog.*, num. 385, 3).
(2) Vide vol. 1, num. 28-33.
(3) Vide vol. 1, num. 33.
Mentionem fidei nullam in hac divisione facimus, quia fides non distinguitur ab aliis cognitionibus nisi ex formali motivo assensus, atque indifferens est ex sua generali ratione ad opinionem ac certitudinem. Aliquid tamen dicetur de ipsa suo loco.

CAPUT I

DE COGNITIONIBUS INCERTIS

ARTICULUS I

De ignorantia, dubio ac suspicione.

272. **Ignorantia** importat scientiae privationem; potestque vel partialis esse vel totalis; ignorantia partialis est patrimonium commune mortalium in hac misera vita, in qua necesse est, ut vel doctissimi quique multa ignorent. Ignorantia differt a *nescientia* et *errore;* a nescientia quidem, *quod nescientia dicit* **simplicem scientiae negationem:** *unde cuicumque desit aliquarum rerum scientia, potest dici nescire illas; ignorantia vero importat scientiae privationem, dum scilicet alicui deest scientia eorum, quae aptus natus est scire* (1).

Ab errore autem differt, quia error est actus positivus (n. 246) nimirum judicium falsum vel objecto dissonum. Quare error contrarie opponitur veritati (n. 252), ignorantia vero privative (2).

273. **Dubium** est haesitatio mentis in neutram contradictionis partem inclinantis. Potest esse *positivum* vel *negativum;* negativum adest, cum neque ad assensum neque ad dissensum apparet ratio sufficiens, quamobrem videtur in partialem ignorantiam recidere. Hoc pacto dubitamus, vel potius ignoramus, num astra sint paria. Dubium vero positivum adest, cum hinc inde menti objiciuntur rationes, minime tamen pares assensui vel dissensui extorquendo (3).

Dubium potest etiam esse *prudens* vel *imprudens* aut *temerarium*, prout adsint, vel non adsint, rationes suspensionem judicii suadentes. Sic imprudenter dubitaret, num re vera baptizatus sit, qui testimonium parochi habet de proprio baptismo.

274. **Suspicio** est propensio quaedam mentis ad judi-

(1) S. Thom., 1. 2,ae, quaest. 76, art. 2 Cfr. *de malo*, quaest 3, art. 7.
(2) Cfr. S. Thomas, 4.°, dist. 30, quaest. 1, art. 1, ad 1; *de malo*, quaest. 3, art. 7.
(3) Cfr. S. Thom., *de verit*, quaest. 14, art. 1.

candum (1), et ratione istius propensionis differt a dubio, cum quo convenit in carentia judicii. Radix suspicionis potest esse vel in objecto ipso, vel interdum etiam in subjectiva dispositione; sunt enim quidam natura ipsa suspicaces, ubi nulla est suspicandi ratio (2). Ad suspicionem, vel potius ad opinionem, revocari potest

275. Conjectura vel **conjectatio,** in eo sita, quod ex quibusdam signis non penitus infallibilibus adducimur ad aliquid judicandum aut opinandum (3).

ARTICULUS II

De opinione et probabilitate.

I. Quid et quotuplex opinio.

276. Opinio est *actus intellectus, qui fertur in unam partem contradictionis cum formidine alterius* (4), seu assensus vel dissensus praestitus alteri parti contradictionis cum formidine oppositi. Ubi clara sunt omnia praeter postremam particulam. **Formido** proprie ac formaliter est affectus facultatis appetitivae, videlicet *timor*, seu affectus in appetitu genitus ex apprehensione mali propinqui et impendentis. Intellectui autem formido tribuitur improprie in causali sensu, nimirum propter apprehensionem capacem causandi timorem in voluntate. Ea vero est talis apprehensio, qua existimetur rem aliter quoque esse posse, ac proinde in hoc vel illo circa eam proferendo judicio aliquod adesse periculum errandi (5).

Formido potest esse *prudens* et *imprudens*, prout habeat, vel non habeat motivum sufficiens ad timendam falsitatem; prudentis enim est non formidare, nisi cum adest ratio formidinem suadens, nempe verum periculum propinquum. Sola proinde *possibilitas absoluta* errandi non potest prudentem gignere formidinem, quia non importat imminens periculum erroris. Est autem sufficiens motivum *probabilitas*, aut etiam *moralis possibilitas* erroris, inde proce-

(1) Cfr. S. Thom., 2.ª 2.ae, quaest. 2, art. 1.
(2) S. Thom., 2.ª 2.ae, quaest. 60, art. 3.
(3) Vide S. Thom, 1. 2.ae, quaest. 112, art. 5.
(4) Vide S. Thom., 1. p., quaest 79, art 9, ad 4; 1 2.ae, quaest 67, art. 3, etc.
(5) Vide Arist. *Posterior, analyticor.*, libr. 1, cap 26, (al. 33). Cfr. S. Thom., ibid. lect. 44, paragr. *e*.

dens, quod saepe in similibus casibus error contingat, vel ex eo quod error hic et nunc contingere possit absque laesione principiorum essentialium et absque ullius violatione legis, sive physicae sive moralis.

Formido formalis et radicalis vel permissiva.—Formido hactenus declarata vocatur formalis, quia est formalis actus mentis, vi cujus advertimus et judicamus nos, aliquam propositionem amplectendo, in deceptionis periculo versari. Et quando hic timor existit in mente, re vera duo actus ponuntur ab illa: alter, quo directe judicamus circa materiam propositam, alter vero concomitans, quo reflexe judicamus in illo directo judicio periculum adesse falsitatis; et in hoc secundo actu reflexo consistit formalis formido in superioribus explicata. Praeter hanc autem formidinem altera distinguitur a multis formido, radicalis seu permissiva, quae est potentia formidinis formalis. Saepe enim dantur judicia motivis incertis, aut non prorsus firmis, vel saltem non evidentibus, innixa, in quibus, licet forte de facto ob ignorantiam, temeritatem, imprudentiam aut passionem judicantis, non adsit actualis formalis formido, tamen adest potentia formidandi, orta ex fallibilitate aut saltem obscuritate fundamenti, quae, si pacate consideretur a mente, facere debet illam formidare.

Et haec formido radicalis vel potentialis videtur sufficere ad hoc, ut assensus sit reapse opinativus, licet intellectus, ob quamlibet demum causam, actu non formidet. Et ratio est, quia passim docti homines in tractandis scientiis propugnant opiniones absque actuali formidine de oppositio, ut videre est in variis systematis, quae magno animorum aestu tractari solent. Itemque sunt plures alii, qui doctrinas incertas, immo et manifestos errores, non minori pertinacia nihil dubitantes defendunt, quam res certissimas et necessarias, ut dudum notaverat Philosophus (1). Idque probe notandum est, ut discrimen opinionis a certitudine cognoscatur. Opinio ergo est assensus formidolosus saltem virtualiter, ideoque ex se indifferens ad veritatem vel falsitatem.

---

(1) Vide Aristot., *Ethicor.* lib. 6, cap. 3, et S. Thom. lb., lect. 3.

Dices.—Dantur assensus opinativi intrinseci ac necessario veri, qualia sunt judicia omnia vera circa objecta necessaria ex fallibili motivo posita. Atqui assensus necessario verus non potest esse falsus. Ergo non omnis actus opinativus est ex se indifferens ad verum vel falsum — **Respond.** *neg.* 1.am partem Majoris, nempe quod adsint assensus opinativi *intrinsece* veri; 2.am partem *dist.* Dantur assensus opinativi necessario veri necessitate externa proveniente ex naturali objecti necessitate, *conc.*; necessitate interna, orta naturali exigentia et modo tendendi actus, *neg.* Resque mox amplius patebit. Tum *concedo* Minor., quoad 1.am partem, et *contradist.* Minor. quoad 2.am; et *neg. conseq.*

277. Quale sit objectum opinionis.—Hinc, ut magis pateat ratio actus opinativi, declarandum venit objectum ejus, quod, ad differentiam objecti *scibilis* vel certo cognoscibilis, quod est necessarium, debet esse aliquo modo contingens. Sed quia opinio, ut jam innui, interdum versatur etiam circa objecta necessaria, necesse est naturam objecti *opinabilis* paulo accuratius declarare. Itaque α) sunt quaedam objecta *de se incerta;* quo pacto futura contingentia, nempe libera, *quatenus adhuc continentur in dispositione causarum et nondum sunt in se ipsis*, non possunt ab ullo intellectu sciri *certo*, sed tantum opinative et conjecturaliter (1), quia sunt essentialiter indifferentia ad utrumlibet ex naturali conditione causae liberae. β) Etiam objectum in se omnino necessarium potest esse pro nobis solum opinabile, si non possit innotescere nisi ope motivi mere probabilis ideoque fallibilis, qualis est v. g. auctoritas humana. γ) Denique licet objectum sit in se necessarium, et cognoscatur etiam ex medio per se infallibiliter connexo, potest adhuc esse opinabile, si desit evidentia. Objecta enim inevidentia cum non sint aciei mentis sufficienter proportionata, non repugnat illam in eorum contemplatione decipi (2).

Quare actus, qui aut objectum pure contingens, aut objectum quidem necessarium attingit, non vero ex medio necessario, aut saltem non evidenter, actus opinativus est;

(1) Vide *Theodic.* vol. 2, num. 72.

(2) Cfr. Tolet., In 1.a part. quaest. 1, art. 2, *Hic unum debes;* itemque in *Logic.*, lib. 1. Posterior, cap. 26, *Unde triplex est opinabile.*

nec certus esse potest, qui non versetur circa objectum necessarium et evidens, atque ex medio necessario et evidenti, si sermo sit de actu certo *naturalis ordinis*. Et sic patet, quale sit objectum opinabile et quomodo ab objecto scibili vel certo discriminetur.

278. Opinio dividitur in *probabilem* et *improbabilem*. Improbabilis est, cum non suppetunt, aut certe non cognoscuntur, rationes sufficientes ad assensum etiam formidolosum. Probabilis est, quae solido nititur fundamento, non tamen tam gravi, quod valeat ad omnem expellendam formidinem. Cui affinis est divisio illa in *prudentem* et *imprudentem* seu *temerariam*. Prudens est, quae regulis prudentiae conformis est., seu quae gravi nititur fundamento bene perpenso; postulat enim prudentia, ut in primis ante assensum diligens praemittatur rei examen et consideratio, ac deinde firmitas assensus merito rationum ac motivorum respondeat. Unde e converso imprudens est opinio, quae aut non gravi nititur fundamento, aut non satis illud expendit, assensumve continet pondere rationum firmiorem. Facile porro vides, aliud requiri ad prudenter opinandum, aliud ad prudenter suspicandum, aliud ad prudenter dubitandum. Unde circa eamdem rem potest prudens haberi opinio, circa quam esset imprudens dubitare: et e contrario ratio, quae suadet prudens dubium et suspensionen assensus, potest impotens esse ad imperandam prudentem opinionem. Caeterum quoniam in opinione deest semper evidentia, utpote quae certum extorquet assensum, mens ad assentiendum uni parti contradictionis non potest sufficienter determinari sine voluntatis imperio. Et hactenus de his, quae maxime necessaria sunt in Theologia.

II. Probabilitas et improbabilitas.

279. Probabilitas, quae *verisimilitudo* etiam solet vocari, est pondus ac robur rationum sufficiens ad suadendum prudentem assensum formidolosum. **Improbabilitas** est infirmitas motivorum, quae non valent ad prudentem assensum permovere. Duplex est probabilitas, *intrinseca* et *extrinseca*. Extrinseca est illa, quae petitur ex auctoritate Doctorum, qui sententiam aliquam profitentur: et mensu-

randa est non tam ex numero, quam ex pondere ac doctrina illorum. Intrinseca probabilitas est, quae derivatur ex aliis motivis, quam ex auctoritate, nimirum vel ex motivis objecto ipsi internis, vel ex ejus causis, effectibus ac signis ipsius generatim.

An et quo sensu extrinseca probabilitas intrinsecam subaudiat. Dici a quibusdam solet extrisecam probabilitatem supponere intrinsecam. Ego rem sic intelligo; extrinseca probabilitas supponit intrinsecam hoc sensu, ut nullus Doctor veram auctoritatem habeat, fundetque probabilitatem extrinsecam, nisi generatim sententias amplectatur, gravibus nixas fundamentis objectivis; unde in re quavis proposita praesumi ac credi possit illum solidis duci motivis. Non vero extrinseca probabilitas supponit intrinsecam eo sensu, ut nunquam possim amplecti sententiam, quam tuentur graves DD., quin mihi compertae sint, et probentur intrinsecae rationes, quibus illi suam stabiliunt doctrinam. Secus enim rudibus esset impossibile in multis materiis ullam prudenter sectari opinionem, cum impares prorsus sint investigandis intelligendisque rationibus intrinsecis atque objectivis.

Dividitur etiam probabilitas in *absolutam* et *relativam:* unde opinio quoque redditur *absolute* vel *relative* probabilis. Opinio est absolute probabilis, si absolute ac solitarie considerata probabilitatem habet; relative autem, si, etiam spectata contraria opinione, suam retinet firmitatem ac probabilitatem (1).

280. Dico 1.° **Probabilitas gradus admittit: quare opinio potest magis minusve probabilis esse, probabilior et probabilissima.**

Ratio est evidens, sive assertio intelligatur de extrinseca, sive de intrinseca probabilitate. Nam sicut homines sunt alii aliis prudentiores, ita Doctores alii sunt aliis graviores ac diversae auctoritatis; et pondus etiam rationum potest magis minusve permovere.

281. Dico 2.° **Major opinionis alicujus probabilitas nno necessario destruit minorem; atque adeo dari potest opinio relative probabilis.**

Probatur, quia ut major unius opinionis probabilitas eo ipso redderet improbabilem contrariam sententiam, oporteret, ut rationes fortiores illius vim destruerent argumentorum alterius. Atqui id non semper ac necessario evenit.

(1) Alii tamen, potissimum recentiores, rem aliter explicant, illamque vocant absolutam probabilitatem, quae spectata natura mentis humanaeque voluntatis, vim habet permovendi ad assensum prudentem: probabilitas relativa est vis motivorum prout hunc vel illum pro peculiari ejus ingenio et conditionibus personalibus afficit. Vide P. Gury in sua *Morali Theologia*, et PP. Tongiorgi et Palmieri in *Logica*, ubi de hac materia disputant.

Ergo...—**Minor** constat, quia non semper rationes unius opinionis sunt contradictoriae aut contrariae rationibus alterius, sed saepe disparatae, atque ex diversis capitibus petitae. Tunc rationes illae se habent instar diversorum colorum, qui licet varient in intensitate, non desinunt esse visibiles.

Quin etiam, quamvis aliae aliis rationibus contrarie aut contradictorie opponantur, fieri potest, ut non evidenter sese oppugnent. Neque tunc ergo probabilitas unius opinionis adversae probabilitatem perimet.

Dices: Oppositae probabilitates se habent ut vires mutuo confligentes, aut pondus aliquod in opposita extrema trahere conantes. Atqui in ejusmodi virium conflictu major vincit minorem. Ergo...

Resp. *dist.* Major. Se habent tamquam vires idem pondus in opposita extrema trahere conantes, ita tamen, ut neutra vim habeat sufficientem ad movendum pondus, *conc.;* aliter, *neg.* Etenim rationes probalitate sola gaudentes vim non habent ad extorquendum assensum, nisi accedat voluntatis imperium: ideoque non solum minor, sed major etiam probabilitas nequit intellectum permovere, nisi superveniat voluntatis impulsus, quo superveniente, minor quoque probabilitas potest ad assensum inclinare.

Minorem etiam *distinguo.* In hujusmodi virium conflictu major vincit minorem, destruendo illam, *neg.;* praevalendo supra illam, *conc.* Opinio vero, quae, spectatis contrariis rationibus, suam non conservat probabilitatem, haud videtur nomen mereri probabilis opinionis.

Opinio probabilissimae opposita, non potest esse solide probabilis.—Caeterum cum datur opinio aliqua probabilissima, opposita eo ipso fit *leviter probabilis*, aut etiam improbabilis: id quod a fortiori dicendum est de opinione opposita sententiae alicui quomodolibet certae, prudens quippe non est certae doctrinae reluctari. Contingere etiam potest, ut opinio aliqua, etiamsi non sit probabilissima, sit tamen unice probabilis, propterea quod non adsint rationes graves, nisi pro una parte contradictionis; quo in casu altera quidem erit improbabilis, non tamen necessario falsa. Jam enim monuimus posse opinionem, etiam probabilissimam, falsam esse, et consequenter contradictoria

ejus, utcumque improbabilis, vera esse potest. Quo spectat illud effatum: *Multa sunt falsa probabiliora veris.* Si jam quaeras,

282. Quodnam tandem rationum pondus grave reputandum sit, ut opinionem probabilem reddat; difficile est certam hac in re praescribere regulam, materia enim prudentialis arbitrio prudentum relinquenda est. Dici tamen in primis potest: α) ad motivi gravitatem non tantum pondus requiri, quod errandi periculum omne removeat. Motivum ergo probabilis opinionis non debet esse infallibile, aut saltem non debet tamquam infallibile clare atque evidenter cognosci. Secus enim excluderet omnem formidinem; est autem essentiale opinioni esse assensum formidolosum, ut superius declaravimus. β) Deinde ad probabilitatem opinionis per se non sufficiunt argumenta negativa, quae solummodo dissolvant contrarias rationes. Sola enim objectionum solutio non alium effectum secundum prudentiae dictamen obtinere potest, quam ut contrarius assensus suspendatur. γ) Illa ergo gravis ratio generatim dicenda est, cui innixus vir prudens judicare possit absque ulla levitatis temeratisque nota. Id vero quandonam locum habeat, ubi de intrinseca probabilitate est sermo, judicio prudentum permittendum est; si autem agatur de extrinseca probabilitate, id certo statui potest, auctoritatem plurium Doctorum ingenio ac doctrina praestantium, qui res solent solide pacateque pertractare, si in eamdem sententiam conspirent, esse grave fundamentum. Verum de his plura docebit Moralis Theologia.

Colliges hinc 1.° *non idem esse probabile ac possibile.* Multa sunt possibilia, quae probabilia non sunt, immo falsa esse constant evidenter.

2.° *Opinio supponit in objecto aliquam improportionem cum intellectu,* ideo enim *opinamur*, quia objectum respectu nostri non habet vim sufficientem ad extorquendum assensum constantem omnique carentem formidine. Si enim objectum esset rite propositum ac proportionatum viribus intellectus, hunc ad firmam adhaesionem determinaret. Dantur nimirum objecta, quae omnium hominum captui ac lumini intellectuali accommodata sunt, et haec ab omnibus certo atque evidenter cognoscuntur. Alia sunt objecta pro omnibus omnino dubia et imparia ulli assensui persuadendo, et peculiari vocabulo nominantur *neutra.* Alia sunt pro omnibus generatim probabilia. Alia demum pro allis probabilia, pro aliis improbabilia, pro his magis aut minus probabilia, aut etiam certa, pro majori ingenii vi, cultura, studio, meditatione, aut etiam remotione a contrariis praejudiciis, et animi affectibus quae non parum solent aciem mentis, ne clare videat, obnubilare (1). Immo respectu etiam ejusdem intellectus idem objectum ex probabili reddi improbabile potest, et vicissim ex improbabili probabile, probabilius, et etiam certum.

3.° *Ex hac objecti opinabilis improportione atque inevidentia procedit necessitas imperii voluntatis ad hoc,* ut intellectus ponat assensum opinativum. Ipsum enim objectum sufficienter movere ac determinare nequit intellectum ad assentiendum ob suam improportionem atque obscuritatem (2). Nam *intellectus ex necessitate movetur a tali objecto, quod est semper et ex necessitate verum* intellige dummodo sit evidens; *non autem ab eo, quod potest esse verum et fal-*

---

(1) Cfr. S. Thom., 2.ª 2.ae, quaest. 1, art. 5, ad 4.

(2) Vide S. Thom., 2.ª 2.ae, quaest. 1, art. 4; 3.° dist. 23, quaest. 2, art. 2, solut. 1.ª; *de veritate,* quaest. 14, art. 1.

sum, scilicet a contingenti (1) Verum haec eadem objecti inevidentia et periculum errandi exinde consequens efficiunt, ut nec ipsa voluntas per suum imperium, si prudenter agere velit, intellectum possit ad assensum firmum determinare, sed ad assensum duntaxat formidolosum. Lege eumdem S. Thomam (2).

CAPUT II

DE CERTITUDINE

ARTICULUS I

Notio certitudinis enucleatur.

283. Quid certitudo generatim.—Describi generatim potest certitudo *firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae* ad *suum cognoscibile* (3). Ex qua definitione illico patet, certitudinem non simplicis apprehensionis, sed judicii, dotem esse. Firmitas porro adhaesionis spectari potest vel ex parte intellectus, et importat tenacitatem et constantiam assensus excludentis formidinem; vel ex parte ipsius formalis assensus et tunc prae se fert infallibilitatem, vel necessariam veritatem ejus. Optandum sane foret, ut firma mentis adhaesio cum veritate actus semper connecteretur. Verum quia non raro certa dicuntur vulgo etiam judicia erronea, illa nempe quae mordicus errores enuntiant immutabili pertinacia, tria distingui possunt in assensu certo, quae dici aliquo modo certa solent, potentia intellectiva constans in assensu, ipse formalis actus assentiendi seu judicandi, et objectum, quod asseritur: unde triplex habetur certitudo, *subjectiva* seu *adhaesiva*, *formalis* seu *inhaesiva* et *objectiva*.

284. Certitudo subjectiva seu adhaesiva est firma mentis adhaesio ad objectum, quod verum existimatur, vocarique solet etiam certitudo *indubitabilitatis*, et importat, conditionem prorsus oppositan formidini ac trepidationi, quam prae se fert opinio, si nempe formido sumatur pro *formali* et *actuali* timore falsitatis (n. 276). Nam constantia et tenacitas adhaesionis formidinem excludentis ex triplici capite potest existere; α) ex eo quod, rite penetratis rationibus

(1) S. Thom., 1.ª 2.ae, quaest. 10, art. 2, ad 2.
(2) S. Thom., 3.º, dist. 23, quaest. 2, art. 2, solut. 1.
(3) S. Thom., 3.º, dist. 26, quaest. 2.

ac motivis firmum assensum persuadentibus, nullum detegatur erroris periculum et causa formidandi: β) ex eo quod leviter atque inconsulte motivis haud satis perpensis, judicium proferatur: γ) denique ex voluntatis imperio, sive prudenti sive imprudenti. Quare

Certitudo haec subjectiva non postulat ex natura sua veritatem actus, utpote quae potest procedere ex inconsideratione motivorum et imprudenti voluntatis imperio, ideoque, quamvis *actu* excludit formidinem, potest non excludere *virtualiter* seu *radicaliter*, et reapse coincidere cum assensu *formaliter* opinativo (n. 279).

285. Objectiva certitudo ejusque divisiones.—Haec certitudo nihil aliud est, quam ipsa objecti seu enuntiabilis necessitas, sive absoluta, sive saltem hypothetica, quatenus res ita sit ut nequeat aliter esse, saltem hic et nunc. Estque denominatio derivata ex actu certo in objectum; cum enim actus formaliter certus, ut modo dicemus, sit necessario atque infallibiliter verus, objectum quoque illius oportet tale esse, quod nequeat aliter esse, et sic differt ab objecto opinionis (n. 277). Caeterum haec objecti necessitas triplicis gradus distingui potest, prima est *essentialis* seu *metaphysica*, quae ex essentialibus rerum relationibus derivatur; altera est *physica* vel naturalis, quae ex legibus viribusque naturae ad certo quodam modo operandum determinatis efflorescit, estque insuperabilis nisi per solam virtutem Dei miraculum patrantis; tertia est moralis, sita in tanta rei difficultate, quae licet *possit absolute*, non *soleat* tamen ordinarie superari. Cum hac stricte morali necessitate non est confundenda latior necessitas moralis, quae consistit in magna rei alicujus difficultate, quae interdum vinci solet, quamvis raro: haec confundi videtur cum maxima eventus probabilitate, quae opinionem probabilissimam generat.

Objecti necessitas dividitur etiam in *absolutam* et *hypotheticam*. Absoluta est illa, quae rei convenit, spectata ipsius essentia et independenter ab omni conditione: quo pacto Deus est necessario immortalis. Hypothetica est, quae rei competit supposita aliqua conditione. Sic mundus existere debet supposito divino decreto de ipsius creatione. Et hanc hypotheticam necessitatem potest habere quaelibet res

caeteroquin in se ipsa contingens; nam *omne quod est*, **necesse est esse**, *quando est; et omne quod non est*, **necesse est non esse** *pro illo tempore, quando non est* (1).

286. Formalis seu **inhaesiva** certitudo est dos propria non subjecti certo judicantis, nec objecti certo asserti, sed ipsius actus, definiturque *necessaria et intrinseca connexio actus cum objecto*, vel *infallibilitas cognitionis, cui falsum subesse nequit;* vel si mavis, *intrinseca repugnantia actus cum falsitate*. Unde vides illico distinctionem specifican actus certi ab opinativo: opinio quoque vera esse potest, sed actus certus non potest non verus esse; opinio ex sua natura indifferens est ad veritatem vel falsitatem, certitudo habet naturalem exigentiam veritatis. Quam ob rem haec certitudo intelligenda est, cum nominatur simpliciter et sine addito, eaque importat ex parte actus infallibilitatem seu intrinsecam connexionem cum veritate, ex parte vero intellectus firmissimam adhaesionem; quia aequum est, ut potentia ad veritatem assequendam divinitus data firma conquiescat in possessione veritatis. Duplex ergo vides illico elementum in certitudine, alterum negativum, exclusionem formidinis, alterum positivum, assensum infallibilem; qui proinde supponit etiam implicite persuasionem mentis intimam quod sic firmiter assentiendo non fallimur.

Probatur haec notio certitudinis. — Nam actus formaliter certus distingui debet ab omni actu formaliter incerto. Atqui distinguitur sufficienter per hanc intrinsecam infallibilitatem et connexionem cum veritate. Omnis enim cognitio incerta indifferens est secundum se cum objecti sui existentia et possibilitate; unde etiamsi objectum non esset, aut etiam repugnaret, idem ipse actus manere posset, eodem modo referens illud.

Praetera «cognitio intrinsece affixa objecto vero, a scopo veritatis aberrare non potest. Cognitio autem suapte natura semper attingens scopum veritatis, et ex se nunquam potens errare ab illo, incerta non est» (2).

---

(1) S. Thom., *Periherm.*, lib. 1, lect. 15. Cfr. ib., lect. 14; et 1 p., quaest. 14, art. 13, ad 2; quaest. 19, art. 3, etc. Vide etiam Aristot., *Perihermen.*, lib. 1, cap. ult., text. 10 (al. cap. 9); Boet., *de consolat. Philos*, lib. 5, pros. ult. a medio.

(2) Ripalda, *de Fide*, disp. 11, sect. 2, num. 11.

Atque haec est manifiesta doctrina S. Thomae aliorumque veterum scriptorum, quos relatos vide, si lubet, in fusiori opere (1).

Si jam quaeras, undenam possit advenire actui certo haec intrinseca connexio cun veritate; respondebo, eam ex duplici capite oriri posse: α) ex principio efficienti: β) ex principio formali seu motivo. Ex principio efficienti habent absolutam infallibilitatem actus supernaturales cognitionis, eliciti ex auxilio gratiae; repugnat enim actus productos ex concursu auxilii supernaturalis falsitate turpari, quemadmodum supponimus ex Theologia. Ratione principii formalis connectuntur intrinsece cum veritate actus illi, qui ex tali motivo seu fundamento ponuntur, quod necessario inferat enuntiabilis veritatem. Sic impossibile est cognitionem innixam auctoritati divinae, aut motivo evidenti, falsam esse.

287. Dices. Potest error esse certus. Nam interdum motiva suadentia assensum sunt, vel certe apparent evidentia. Atqui ubi talia occurrunt motiva necessario sequitur assensus firmissimus. Ergo...—**Respondeo,** *dist.* assertum; error potest esse subjectiva certitudine certus, *conc.;* formali, *neg.* Neque amplius probat ratio abjecta. Quae cum ita sint, si tres hasce certitudines invicem compares, videbis profecto:

1.° Formalem esse non posse absque reliquis duabus, posse autem has ab illa separari.

2.° Objectivan minus proprie mereri nomen certitudinis, quippe quae est dos cognitionis; subjectivam etiam, nisi conjunctam habeat formalem, non esse simpliciter certitudinem, sed tantum secundum quid (2).

3.° Certitudinem adhaesivam possè augeri vel minui pro voluntatis imperio; secus vero reliquas (3).

288. Certitudo formalis dividitur in *metaphysicam*, *physicam* et *moralem*. Metaphysica est illa, cujus motivum repetitur ex essentialibus rerum relationibus, aut gaudet necessitate essentiali, et impossibilitate oppositi, quae nulla prorsus potentia superari potest. Talis est horum judiciorum

(1) Vol. 1, *Logic. Major,* num. 46.
(2) S. Thom., *Quodlib.* 6, quaest. 4, art. 6.
(3) Vide vol. 1, loc. cit., num. 49.

certitudo: *Totum est majus sua parte: Homo est rationalis.* Physica est, cujus motivum repetitur ex legibus physicis, aut etiam ex propria sensuum experientia. Ita judico *ignem comburere; chartam hanc, in qua scribo, candidam esse, existere*, etc. Moralis denique, cum sumitur per comparationem ad metaphysicam et physicam modo declaratas, illa intelligitur, in qua motivum assensus est aliquid habens necessitatem moralem, et est plerumque auctoritas humana, quae ob constantiam legum moralium habet quandoque plenam vim gignendi assensum firmum atque infallibilem. Etsi enim homines pro sua libertate saepenumero alii aliter in iisdem circumstantiis operentur, tamen in pluribus casibus etiam datur in omnibus certus quidam modus agendi: hique modi constanter operandi vocantur leges morales, quarum aliqua viget, ubicumque auctoritas plenum habet robur, ut suo loco res declarabitur. Sic morali certudine credo *existentiam Berolini* et *bella Romanorum contra Carthaginem*, aliaque innumera facta historica.

289. Noto interea *moralem* certitudinem ac *physicam* solere quandoque in alio sensu accipi per ordinem ad exclusionem formidinis. Nam physica dicitur illa, quae nullam compatitur formidinem, ne imprudentem quidem: hac certitudine gaudent v. g. *axiomata*. Moralis vero est illa, quae imprudenti aliqua formidine tentari potest, ex quocumque demum capite petantur assensus motiva. Talis est certitudo in quibusdam demonstrationibus, quae licet motivis innitantur metaphysicis, tamen sive ob materiae difficultatem, sive ob minorem evidentiae gradum, non penitus excludunt potestatem *imprudentis* formidinis, quamvis non permittant *prudentem* (1). Et sic non raro reperies veteres scriptores, qui vocant *moraliter certas* quasdam veritates, quamvis demonstrentur argumentis metaphysicae necessitatis.

290. Dividitur etiam certitudo in *absolutam* et *hypotheticam*. Absoluta est illa, quae a nulla conditione dependet, atque adeo in nullo unquam eventu fallere potest per quamcumque potentiam: hypothetica est, quae conditionem aliquam subaudit, qua proinde deficiente, fallere potest. Sola metaphysica, superius descripta, est absoluta; physica vero et moralis hypotheticae sunt, quia illa per virtutem omnipotentiae Dei impedientis conditionem, haec per physicam potentiam et libertatem hominis absolute deficere potest.

---

(1) Vide Izquierdo (*Pharus scientiar.* disp. 5, quaest. 1, num. 9, 10; et disp. 4. quaest. 2, num. 18); cardin. Ptolom. (*Philos. mentis et sensuum*, dissert. 35 *Logica Phys.*, sect. 3, num. 4).

ARTICULUS II

Quaenam sint necessario supponenda ad quamlibet veritatem certo comparandam.

291. Huc revocatur illa quaestio de veritatibus primitivis, quas fundamenti instar in omni veritatis inquisitione supponendas esse diligenter ostendunt clarissimi quidam scriptores recentiores (1). Res est nullius negotii ac difficultatis, quam tamen placet summatim pro materiae complemento tractare.

Quamquam ad abstrusiorum veritatum investigationem plura praerequiri queunt, tria tamen sunt ad cujuslibet vel maxime obviae veritatis cognitionem assequendam necessaria, α) *factum primum*, β) *principium primum*, γ) *conditio prima.*

α) **Factum primum est existentia propria cogitantis.** - Quis enim quidpiam cognoscere valeat, nisi existat? Primum enim est esse, deinde operari. Ne tamen existimes existentiam propriam praesupponendam esse tamquam veritatem ante caeteras cognoscendam. Neque enim datur reapse in homine perennis aliqua inde ab initio notitia sui ipsius (2), neque anima se nisi per suos actus cognoscit (3), ut modo ex alibi demonstrandis concedi nobis postulamus. Praeterea quamquam homo cum suos actus reflexe animadvertit, propriam quoque existentiam saltem implicite cognoscit, tamen dum directe alia objecta cognoscit, nequit proprie dici simul se suamve existentiam implicite asserere. Et si id omnino contenderes, dicendum pariter tibi foret, hominem, dum quidlibet cognoscit, implicite asserere *se intellectum habere*, *rationalem esse*, *vigilare*, etc., haec enim non minus necessaria sunt, quam existentia subjecti cogitantis, ad quidpiam cognoscendum. Itaque *primum factum* necessario quidem supponendum est ad omnem cognitionem, sed non instar veritatis praecognitae, nec instar praerequisiti alicujus peculiaris pro cognitione, verum instar praerequisiti communis pro quavis operatione.

β) **Primum principium est principium contradictionis.** - Quamquam enim alia quoque principia necessaria sint ad omnem saltem discursivam cognitionem; nihilominus contradictionis principium est basis et fundamentum omnis objectivae necessitatis, quo corruente, corrueret omnis objectiva certitudo cujuslibet alterius principii. Quapropter inter ipsa prima principia scientiarum jure merito primum dicendum et habendum est. Quod quia in Ontologia demonstrandum erit, nunc innuisse tantum sufficiat (4).

γ) **Prima demum conditio est aptitudo mentis ad verum assequendum,** nempe veracitas facultatum nostrarum cognoscitivarum circa propria et rite proposita objecta, qualia sunt objecta evidentia. Planum porro est sine hujusmodi facultatibus veritatem comparari non posse; veraces autem illas natura sua esse, nec deficere circa objectum proprium et evidens, mox in sequentibus probandum erit.

ARTICULUS III

De certitudinis existentia contra scepticos.

292. Celebris fuit apud veteres divisio Philosophorum

---

(1) Vide v. g. P. Salvator. Tongiorgi, *Instit. log.* num. 425 seqq.; cl. P. Carolum Frick, *Logic.* num. 254 seqq.

(2) Vide *Psychol.* vol. 2, num. 220.

(3) Vide *Psycholog.* vol. 2, num. 235.

(4) Vide, si lubet, interea fusiorem Ontologiam nostram, num. 25 seqq., et Compend., vol. 2, num. 29.

in *dogmaticos* et *scepticos:* illi contendebant omnium rerum, hi vero nullius prorsus rei certam cognitionem a nobis comparari posse (1). Doctrina scepticorum est, nos apparentias solas rerum (φαινόμενα), minime vero realitatem ipsam (νῶμενα) cognoscere (2); quaevis enim propositio adversis hinc inde oppugnatur, propugnaturque aequalis momenti rationibus (3): hinc ἀντιλογια et ἀντιθέσις seu etiam ἰσοσθένεια τῶν λογῶν (pugna et aequipollentia rationum), ex qua necessario consequitur ἐποχή, seu retentio judicii. Quare debere sapientem sustinere seu suspendere (ἐπέχειν) judicium, et in moribus ad impassibilitatem quamdam (ἀπαθειαν) adniti. Haec suspensio judicii vocata est (σκέψις) examen seu consideratio: unde Pyrrhonici dicti fuerunt σκεπτικοί, ζητητικοι, et ἀπορητικοί, seu consideratores, quaesitores, dubitatores, quia inquirunt quidem scientiam ac certitudinem, considerant et examinant objecta cognitioni nostrae proposita, sed dubitatione contenti nunquam audent judicium ferre de rebus. Hujuscemodi doctrinam primus proposuit Pyrrho; quam postea discipulus ejus Timo auxit, excogitatis decem rationibus ad assensum suspendendum; eamdemque coluerunt Aenesidemus, et medici de secta Empiricorum seu experimentalium, Sextus et Agrippa. Similia placita sectati sunt academici (n. 11) duce Arcesila, et postea Carneade (4); quorum omnium haec est sententia, communi vocabulo *scepticismi* designata, dubitandum esse de omnibus, nihilque certo a nobis cognosci posse. Quamquam sunt nonnulli, qui censent hoc differre academicos a scepticis, ut illi docerent nihil unquam posse ab humana mente certo cognosci seu comprehendi, sceptici vero forte non statuerent absolutam ἀκαταλῆψιαν seu incomprehensibilitatem; sed tantum negabant hactenus comprehensam reapse fuisse veritatem. Praeterea academici, secus atque sceptici, probabilitatem seu veri similitudinem admittebant, unde probabile sequebantur etiam tamquam regulam morum. Eadem deliria plus minus placere potuerunt recentioribus temporibus Michaeli de

(1) Cfr. S. Thom. *(Posterior. analyticor.* lib. 2., lect. 7), Lactant. Firmian. *(Divinar. instit.* lib. 3., cap. 6).
(2) Vide Sext. Emp. *Hypotypos.* lib. 1, c. 10 sect. 19, 20.
(3) Vide Diogen. Laert. lib. 9, segm. 6.
(4) Vide vol. 1, loc. cit, num. 51

Montagne aliisque, ac potissimum Humio et Emmanueli Kantio cum tota idealistarum ac trascendentalium turba.

293. Status quaestionis: certitudo vulgaris et philosophica.—Caeterum ut quid sceptici negent, melius perspicias, nota, duplicem hac in re distingui posse certitudinem, *vulgarem* et *philosophicam*. Vulgaris est, quam omnes homines habent de multis rebus sponte naturae, vel certe minimo studio ac reflexione; philosophica vero est, quae comparatur ex accurato examine motivorum, firmum assensum postulantium. Duplex haec certitudo essentialiter non differt, cum utraque firmum et infallibilem importet assensum, sed differt extrinsece; altera est obvia et spontanea, altera reflexa et magis exculta, fructusque studiosi examinis motivorum. Insuper philosophica se extendit ad plura et abstrusiora objecta pro multiplici scientiarum varietate, unde scientifica etiam dicta est, quia propria est Philosophorum et mater scientiae. Sceptici ergo solam videntur negare certitudinem philosophicam; minime vero vulgarem antiquiores sceptici, ut multi arbitrantur; qui ab universali certitudinis naufragio exceptas videntur voluisse propriam existentiam, affectiones subjectivas, impressiones ab objectis receptas, existentiamque proinde apparentiarum seu phaenomenorum, et dubium restrinxisse ad naturam et objectivam rerum realitatem.

Denique scepticismus potest esse vel universalis, qui dubium extendit ad omne genus veritatum, vel particularis, qui admissa certitudine plurium veritatum, v. g. mathematicarum, physicarum... negat possibilitatem cognoscendi alias veritates, v. g. philosophicas, aut ordinis religiosi et moralis. Nos hic universalem impugnandam suscipimus.

294. Propositio. **Quamvis cum eo, qui perfectum atque universalem profiteretur scepticismum, nulla potest institui disputatio; ipse tamen hujusmodi scepticismus tum physice repugnat humanae naturae, tum est systema in se ipso intrinsece ac metaphysice repugnans et maxime perniciosum.**

Prima pars: *Cum eo qui universalem scepticismum profiteretur, nulla potest institui disputatio*, probatur. Ad ineundam quamlibet disputationem, oportet aliqua certa sup-

ponere ac concedere, ex quibus deinde ad alterutram controversiae partem persuadendam fiat gradus. Atqui perfecte atqui universaliter scepticus nihil certum admittit. Ergo... **Major patet**, quia secus omnia probanda forent, et in infinitum procederetur (1).

Dices. Ergo scepticimus refutari non potest, cum nihil concedat, unde disputatio exordiatur.—**Respond.** *neg.* illatum. Aliud est, quod ipse scepticus revinci non possit, et aliud, quod ejus sistema falsum ostendi nequeat.

295. Secunda pars: *Perfectus atque universalis scepticismus naturae humanae physice repugnat*, probatur. Impossibilis est physice status ille, in quo nullius prorsus rei certitudo habetur. Ergo... **Antecedens** patet experientia cujusque. Nam non modo certissime scimus nos existere, sentire, cogitare, famem, sitim innumerasque alias affectiones subire; sed negare prorsus nequimus principium contradictionis aliaque bene multa, tum immediata tum mediata, judicia. Haec enim ex principiis per se notis evidenter atque ineluctabiliter derivantur; principia vero per se nota *verissima esse constat in tantum, ut nec falsa esse possibile sit cogitare* (2). Possunt quidem haec ore negari, *quia nihil est adeo verum,* inquit Angelicus cum Stagirita, *quin voce negari possit. Nam et hoc principium notissimum, quod non contingat idem esse et non esse, quidam ore negaverunt. Quaedam vero adeo vera sunt, ut eorum opposita intellectu capi non possint; et ideo interiore ratione eis obviari non potest, sed solum exteriori, quae est per vocem* (3).

Experire, quaeso, utrum dubitare possis, num circulus sit quadratus, vel duo et quinque conficere septem, etc. (4).

Qua de re legi potest Jacobus Balmes (5).

296. Tertia pars: *Scepticismus, ut corpus doctrinae, est systema in se ipso intrinsece* ac *metaphysice repu-*

---

(1) Vide S. Thom. *Metaphysicor.* lib. 3, lect 6, paragr. K; et libr. 4., lect. 6. Cfr 1 p. quaest. 1, art. 8; et Clemen. Alexandr. *Stromat.*, lib. 8.

(2) Contra Gent., lib. 1. c. 21; lib. 1. Posterior. analyticor., lect. 19.

(3) S. Thom., 1.° *Posterior.* lect. 19, post initium. Cfr. ibid., lect. 7.

(4) Hoc argumento saepe usus est Magnus Augustinus, v. g. *Contr. Academ.* lib. 3, cap. 11, 12, 13. Cfr. *de Civit. Dei*, libr. 11, cap. 26; et *de vera religion.* capit. 36, num. 75.

(5) *Filos. fundamental,* lib. 1. cap. 3.

gnans, probatur 1.° multiplici argumento *ad hominen* (n. 231). Sane α) scepticismus vel est verus vel falsus. Si verus, jam saltem haec veritas a nobis cognoscitur, itemque rationes, quibus ipsa innititur. Si falsus, jam ergo veritas a nobis cognosci potest. Ergo scepticismus est una ex illis sententiis, quae se ipsas destruunt, ac proinde intrinsece repugnans (1).

β) Scepticismus, dum ob timorem deceptionis asserit de omnibus esse dubitandum, jam certam supponit existentiam hominis et facultatem cognoscitivam, quae ne semper fallatur, timet. Ergo... *Si enim fallor, sum*, inquit M. Augustinus. *Nam qui non est, utique nec falli potest; ac per hoc sum, si fallor. Quia ergo sum, si fallor, quomodo me esse fallor, quando certum est, me esse, si fallor?* (2).

γ) Qui negat dari certitudinem, aut sciri quidquam posse; vel scit, quid sit certitudo, et quid sit scire, vel non. Si nescit, quomodo negat dari id, quod nescit? Si scit, jam aliquid habemus, quod sit certum, et sciatur.

Itemque qui nihil sciri posse ait, vel de omnibus esse dubitandum, ne in errorem incidat, debet scire quid sit scientia, quid sit dubium, quid certitudo, quid veritas, quid falsitas, et in quo haec discriminentur. Ergo dum nihil se scire profitetur, multa se scire ostendit scepticus (3).

δ) Scepticus ait facultatibus cognoscitivis fidendum minime esse. Atqui idipsum undenam scit, nisi per usum facultatum suarum? Ergo dum diffidendum esse facultatibus asserit, ipse fidit illarum testimonio.

ε) Scepticus vel habet aliquam rationem, in qua fulciat suum systema, vel non. Si non habet, audiendus non est. Si vero habet, jam illa veritas cognoscitur (4).

Prob. 2.° Absurdum est illud systema, quod docet id abjiciendum esse, quod naturaliter abjici nequit. Atqui certitudo naturaliter abjici non potest, ut in praecedenti parte ostensum est. Ergo.

297. Quinta pars: *Scepticismus est systema pernicio-*

---

(1) Vide Lactant., *Divinar. instit.* lib. 3, cap. 6; S. August., *Contr. Academ.*, lib. 3, cap. 9.

(2) S. August., *de Civit. Dei*, lib. 11, cap. 26.

(3) Vide S. Augustin, *de Trinitate*, libr. 10, cap. 1 num 3. Cfr. *Contr. Academ.*, libr 3, cap. 14, num. 82; et lib. 2, cap. 17, num. 22.

(4) Vide S. August., *de Trinit.*, libr. 15, cap. 12; Clem. Alexandr., *Stromat.*, lib. 8.

sum, probatur 1.° Scepticismus divinam fidem, quae summam continet certitudinen, destruit, et sacrosanctae religionis nostrae dogmata convellit.

Dices, continendum esse scepticismum intra limites cognitionum naturalium, et fidem divinam sartam tectam servandam cum infallibili sua certitudine, quae ex auctoritate sapientissimi ac veracissimi Dei derivatur.—**Respond.** Atqui impossibile est fidei divinae dogmata certo tenere, nisi tamquam certae admittantur nonnullae veritates, quae praeambulae dicuntur ad fidem, et sine quibus fides esse non potest. Nam quomodo credet ob auctoritatem Dei, qui nescit Deum, aut nescit sapientem veracemque, aut ignorat revelationem ipsius? Haec autem ipsa certo sciri nequeunt, nisi alia bene multa lumine naturali certissime cognoscantur. Praeterquam quod non semel decrevit Ecclesia contra Traditionalistas posse rationem humanam plura certo cognoscere (1).

Probatur 3.° Praeterea, qui de omnibus dubitandum esse existimaverit, negaveritque veritatem a nobis cognosci posse, dubitabit etiam, num bonum sit faciendum, malum fugiendum, virtusque exercenda. Verbo, in dubium revocabit prima moralitatis principia, primaque legis naturalis praecepta; hoc vero si semel admittatur, nullo jam fraeno compesci poterit homo, ne vitiis indulgeat, moresque suos principiis moralitatis accommodet. Ordo enim moralis certa et immutabilia fundamenta supponit; certamque recti conscientiam in singulis actibus habeat quisque, oportet, ne vitio aliquo polluatur.

Etiamsi quis vellet scepticam doctrinam intra limites ordinis duntaxat speculativi continere, quantopere tamen ordo speculativus in mores influat, experientia quotidiana nimis demonstrat innumerorum scelerum, quae aliud non sunt nisi consequentia practica totidem errorum, quibus imbuta mens improborum erat. Si saepe homines, caeteroquin recte sentientes, contra redarguentis conscientiae stimulos calcitrant, intimisque persuasionibus reluctantes, tot criminibus vitiantur, quid fieret si persuasum cuique foret sciri non posse, quid sit bonum, quid malum, quaenam utriusque differentia, quaenam praecepta servanda?

SCEPTICORUM ARGUMENTA DISSIPANTUR

298. Objicies 1.° Maxima cernitur apud diversos populos et homines opinionum varietas, cum vel in ipsis Philo-

(1) Cfr. S. August., *de Civit Dei*, lib. 19, cap. 18.

sophis pullulent sectae inter se contradictoriae. Atqui hoc probat non posse a nobis res certo cognosci. Ergo...

Respond., *dist.* Major.; in omnibus rebus etiam evidentibus, *nego*; in obscuris, *transeat*. Et *contradist.* Minore, *nego* conseq.

Objic. 2.° Nihil certo admitti potest, nisi demonstretur. Atqui aliunde nihil potest demonstrari. Nam, ut quidquam sufficienter demonstraretur, vel abeundum esset in infinitum in probatione praemissarum, vel probanda praemissarum aliqua per aliam propositionem, quae vicissim per primam foret demostranda, vel sistendum tandem in aliquibus principiis, quae tamquam vera assumantur. Primum horum impossibilile est; alterum inducit vitiosum circulum; tertium absurdum est, secus enim principia illa sine ratione admitterentur. Ergo impossibilis est quaelibet demonstratio.

Respond., *neg.* Major. et Minor., ad cujus probationem, *concessa* Majore, *neg.* ultimum Minoris membrum.

Objic. 3.° Illud systema doctrinae prae caeteris est amplectendum, quod remotissimum est ab omni errore. Atqui talis est scepticismus.

Nam error vel est assensus praetitus falso, vel dissensus a vero. Scepticismus autem cohibendum esse in omnibus assensum docet.

Respond., *dis.* Major. Illud est praeferendum systema, quod solum ab erroribus revocat, *neg.;* quod cum ab erroribus revocat, tum ad veritatis cognitionem ducit, *conc.*

Contradist. Minor. Scepticismus ducit ad veram rerum cognitionem, *neg.*; revocat ab erroribus, *subdist.*; a quibusdam, impingendo in alios longe pejores, *conc.*; ab omnibus, *nego. Miserabilius enim fallitur, qui numquam putat facultatibus cognoscitivis esse credendum, quam qui illis credendo, nonnumquam fallitur* (1).

Tum *dist.* Minoris probationem. Scepticismus docet cohibendum esse in omnibus assensum, ita tamen ut per intrinsecam et ineluctabilem contradictionem non possit non multis assentiri, ut vidimus, *conc.;* secus, *nego*.

---

(1) S. August., *de Civit. Dei.*, libr. 19, cap. 18.

Objic. 4.° Sufficit errores cavere, cum veritas obtineri nequit. Atqui reapse nequit obtineri veritas. Nam α) ratio nostra fallibilis est. β) Saepe dum nos rem vere percepisse putabamus, decepti fuimus. Ergo nunquam certi esse possumus de veritatis assecutione.

Respond. *neg.* Minor., ad probationem α) *dist.* assertum; ratio nostra fallibilis est in omnibus, *neg.;* in aliquibus, *conc.* Ad probationem β) *neg. conseq.* Nam licet in multis decepti fuimus, quacumque tandem de causa, in multis aliis error impossibilis est. Ergo non est generatim neganda facultas assequendi veritatem, sed solum praecavendum, ubicumque subest erroris periculum.

Objic. 5.° Cognitiones nostrae relativae sunt essentialiter; nimirum exprimunt objecta, secundum quod certo quodam modo nos afficiunt.

Atqui ejusmodi cognitiones nequeunt referre nisi apparentiam rerum, non vero ipsam objectivam realitatem. Ergo saltem de hac nihil certi a nobis sciri potest.

Respondeo 1.°, *retorquendo* argumentum. Quia si verum est hoc scepticorum argumentum, non minus probat suam ipsorum ratiocinationem realitatem objectivam ac veritatem, prout in se est, minime referre.

Respond. 2.° *Negando* Majorem. Licet enim sint in nobis cognitiones, quae referunt objecta, secundum quod certo quodam modo nos afficiunt; at vero sunt etiam aliae innumerae cognitiones detegentes objectivam realitatem, prout in se ipsa.

Objic. 6.° Ut mens quidquam certo nosceret, deberet illius naturam atque attributa omnia perfectissime cognoscere; secus enim semper dubium suboriri posset, ne non aliquod attributum latens aliis, quae cognita rite videbantur, repugnaret. Atqui nullius rei possumus omnia attributa cognoscere. Ergo... **Respondeo,** *neg. Major.* ejusque probationem. Revera sufficit circuli naturam novisse, licet multae proprietates ejusdem ignorentur, ut certo possit judicari circulum non esse quadratum.

Objic. 7.° Res, quae cognosci possent, vel sunt aeternae, vel factae, vel possibiles. Atqui aeternas nequimus cognoscere, cum ignoremus, quid sit aeternitas; nec tem-

porales seu factas, quia motui ac variationi subjacent, scientia vero est de immutabilibus. Unde a fortiori ignoramus res possibiles.

Resp. *neg.* Minor. Nam et scimus, quid sit aeternitas, et res quoque aeternas aliquo modo scire possumus. Res etiam temporales, licet quoad existentiam mutationi subjaceant, non tamen quoad notas essentiales. Denique ex rebus existentibus possumus etiam aliqua possibilia intelligere.

Objic. 8.° Cognitio nostra incipit a sensibus. At sensus non attingunt nisi accidentia rerum externa. Ergo... saltem naturas rerum non licet nobis assequi. – **Respond.** Praeter sensus habemus intellectum, qui ex sensuum relatione pervenit a notitiam eorum, quae sensum effugiunt, prout suo loco demonstrabitur.

Objic 9.° Quoniam ratio saepe errat, vel cognoscit se errare vel non. Si cognoscit, vitare poterit errorem. Si non cognoscit, semper timendum erit, ne lateat error in nostris ratiociniis. – **Respond.**, *dist.* illatum secundi membri; semper timendum erit, ne lateat error in illo genere rerum inevidentium, in quo potest errare nostra ratio *trans.;* in quovis rerum genere etiam evidentium, *neg.* Etenim certo certius est rationem errare non posse semper et in omnibus, et ipsa objectionis hypothesis est haec, quod ratio non semper, sed saepe erret.

Difficultates, quae ex facultatum nostrarum failibilitate depromuntur a scepticis, inferius dissipabuntur.

ARTICULUS IV

De proprietatibus certitudinis.

Ad melius enucleundam certitudinis naturam, juvat hic quasdam ejus proprietates declarare.

299. Propositio 1.ª – **Non est de essentia certitudinis formalis generatim sumptae evidentia, sed actus certus esse potest, quin sit evidens, aut ex objectiva rei evidentia procedat.**

Non quaerimus nunc, utrum omnis actus evidens sit certus, vel utrum evidentia gignat certitudinem, qua de re

postea, sed utrum certitudo aliqua sit separabilis ab evidentia. Certitudo enim alia est naturalis, alia supernaturalis; et quod de essentia certitudinis generatim sumpta est, debet in utravis reperiri Quamvis ergo concedatur certitudinem naturalem semper evidentia ornari, jure merito dubitatur, utrum idem dicendum sit de omni certitudine, etiam supernaturali. Estque controversia summi momenti pro Theologia. Notionem evidentiae supponimus nunc ex dicendis inferius.

Probatur 1.° Nam actus divinae fidei supernaturalis certissimus est, ut supponimus ex Ecclesiae doctrina. Atqui tamen evidentia minime gaudet.

Idem dicendum est de conclusionibus theologice certis. Atque inde exoritur quaestio, an Theologia dogmatica sit scientia, et utrum ad veri nominis scientiam requiratur evidentia, an vero sufficiat certitudo; qua de re alibi disputandum est.

Prob. 2.° Non repugnat dari motivum assensus, quod non solum sit firmissimum in se prorsusque infallibile, sed etiam tamquam rationabiliter indubitabile proponatur intellectui quamvis non tam evidenter appareat ejus existentia, ut non possit saltem imprudentissime in dubium revocari. Atqui motivum hujusmodi assensum gignere debet certum simul et inevidentem. Ergo...

Major manifesta est in revelatione divina, cujus existentia ita irrefragabilibus argumentis ostenditur, quae nullum relinquant locum rationabili ac prudenti dubio, licet nequeant impedire, ne imprudens aliqua formido vel scrupulus pulset animum. Vix enim ullum est factum historicum tamquam certum communiter admissum, quod tam invicte demonstretur, ac revelationis existentia.

Minor etiam patet. Quia motivum hujusmodi revera firmissimum est, et nequit non assensum quoque gignere infallibilem. Quod si ob defectum evidentiae non sufficiat per seipsum ad extorquendum assensum ab intellectu; at certe meretur, ut voluntas defectum illum suppleat imperando firmissimam adhaesionem; et si voluntas id non faciat, imprudenter atque inhoneste aget. Etenim evidens est, ubicumque irrefragabilibus argumentis convincitur existentia

divinae revelationis, voluntatem posse ac debere imperare, ut illam intellectus teneat, et propter illam etiam veritati revelatae assentiatur credendo, quia id exigit obsequium Deo revelanti debitum (1).

Caeterum nota, in hujuscemodi assensu Fidei certo et inevidenti, quo credimus aliquid propter revelationem Dei, deesse quidem *evidentiam veritatis*, sed adesse *evidentiam credibilitatis*, quae mox declarabuntur, cum sermo erit de evidentia (2).

300. PROPOSITIO 2.ª—**Certitudo nequit resultare ex mera probabilitatum summa vel accumulatione.**

Propositio haec est contra Genuensem aliosque putantes certitudinem secari posse in varios gradus probabilitatis, velut in totidem fractiones, et ex illorum complexione posse certitudinem coalescere, sicut unitas numerica ex congerie plurium fractionum.

Probatur. Si certitudo coalesceret ex mera probabilitatum summa seu accumulatione, formidinem non posset excludere. Atqui certitudo, quae omnem formidinem non excludat, vera certitudo non est, ut constat ex ejus definitione. Ergo...

Major. Nam probabilitas, dum remanet intra suos limites, adnexam semper habet formidinem. Ergo etiam complexio plurium probabilitatum per se sufficere nequit ad penitus expellendum timorem ac dubietatem. Nam ubi non aliud habetur, quam summa probabilitatum, non est undenam existat infallibilitas et firmitas assensus, quas vindicat sibi certitudo. Probabilitas namque importat grave quidem momentum, sed non infallibile; quod si infallibilitatem nacta fuerit, desinit esse probabilitas.

301. Objic. 1.° Unius viri testimonium, saltem plerumque, non praebet nisi probabilitatem. Si vero alia accedant testimonia, quae similiter singillatim inspecta, probabilia tantummodo sint, ex omnium complexu resultat motivum firmum atque infallibile assensus moraliter certi. Ergo ex congerie probabilitatum existere potest certitudo.

---

(1) Vide S. Thom. 3.° dist. 23., quaest. 2., art. 2, solut. 1.ª Cfr. *de verit.*, quaest. 14, art. 1; 2.ª quaest. 9, art. 1.

(2) Vide vol. 1, loc. cit., num. 57, *Nota autem bene* usque ad num., 58.

Resp. Revera ubi collecta sunt plura de eadem re testimonia in certis quibusdam adjunctis desinunt esse probabilia; evidens quippe est in ejusmodi adjunctis veracitas singulorum testium, quae vere aderat, sed patere nobis aliter non poterat. Itaque in illis adjunctis, de quibus dicetur inferius, jam non adest mera probabilitatum congeries, sed evidentia veracitatis cujusvis testis.

Objicies 2.° Sumatur urna, in qua decem includantur numeri successive extrahendi. In prima extractione est probabilitas expressa per fractionem $^1/_{10}$, ut exeat certus numerus; in secunda extractione est probabilitas alia expressa per fractionem $^1/_9$, et ita porro usque ad decimam extractionem, in qua certum est jam, qualis numerus exire debeat. Atqui hic est casus certitudinis exortae ex probabilitatum summa. Ergo...

Respondeo, *neg.* Minor. Nam certitudo, quae adest in ultima extractione exprimitur per conclusionem hujus ratiocinii. In hac urna erant inclusi 10 numeri mihi noti. Ex illis extracti sunt novem, quos pariter novi. Ergo cum praeter illos novem non sit nisi alius, hic debet tandem egredi. Ut vides, haec conclusio certa non est, nisi quia fluit ex certis praemissis. Unde transeat, quod in singulis extractionibus ante ultimam non adsit nisi probabilitas, in ultima vero pervenitur ad certitudinem, non propter accumulationem illarum probabilitatum, sed propter certitudinem illius ratiocinii, quod institui tunc potest.

302. Propositio 3.ª **Certitudo proportionalis est tum perfectioni subjecti intelligentis, tum motivo, cui assensus innititur.**

Probatur 1.° Effectus proportionalis est causae, a qua progignitur. Sed certitudo est effectus, in quem tum intellectus ipse tum motivum influit.

Quia intellectus ut certo judicet, motivum habere debet, eoque permotus assensum firmum ponit: hujus proinde firmitas etiam in motivum refundenda est.

Probatur 2.° Duo consideranda sunt in certitudine: firma adhaesio subjecti, seu constantia intellectus in ponendo actu, et ipsa formalis hujus infallibilitas. Et duo haec proportionem servant cum intellectus perfectione ac funda-

mentorum robore. Nam intellectus sive perfectior natura sua, sive excultior studio, meditatione, doctrina, vividius concipit, ac penetrat intimius vim motivorum: unde major sequetur firmitas in intellectibus diversae perfectionis circa idem ipsum motivum. Deinde in eodem intellectu fortior aut minus fortis est adhaesio pro diversitate motivorum. Profecto magis adhaeret quilibet iis, quae ipse expertus est, quam iis, quae ex aliorum relatione accepit; et si par sit in utrisque evidentia magis firmat intellectum ratio fundata in immutabilibus rerum essentiis, quam in legibus naturalibus, quae suspensionem in aliquo casu possunt per divinam omnipotentiam subire.

Jam si formalem certitudinem respiciamus, potest actus majorem habere repugnantiam cum falsitate pro majori perfectione intelligentiae, a qua eliciendus est. Et hoc modo actus supernaturalis, positus ab intellectu adjuto atque elevato supernaturalis luminis illustratione, magis infallibilis est caeteris paribus, quam actus naturalis. Ex parte autem formalis motivi variam quoque sortitur certitudo infallibilitatem, quandoquidem metaphysicae certitudinis tanta est repugnantia, ut contrarium contingere absolute non possit; reliquarum vero non tanta, cum physica certitudo deficere per miraculum possit absolute, ac moralis etiam absque miraculo, per summum libertatis abusum aut per victoriam de aliqua difficultate moraliter insuperabili (1).

Quae cum ita sint, certitudo Fidei supernaturalis quamlibet certitudinem naturalem excedit, quamadmodum docent Theologi (2).

303. Propositio 4.ª—**Certitudo, licet quoad partem negativam seu exclusionem formidinis consistat in indivisibili, quoad partem tamen positivan varios gradus admittit.**

Probatur prima pars. Certitudo quoad partem negativam continet totalem dubii ac formidinis exclusionem. At-

(1) Vide S. Thom., 3.°, dist. 23, quaes. 2, art. 2, solut. 3.ª

(2) Vide S. Thom., loc. nup. cit. Lege vol. 1, num. 61. — Si autem quaeras, utrum ratione hujus praestantiae fidei supernaturalis paratus quis animo esse debeat ad abjiciendum etiam omnes evidentissimas veritates naturales potius, quam fidei dogmata, leg. Cardin. de Lugo, *de Fide* disp. 6, sect. 3, num. 33, apud cl. P. Mendive, *Logica*, num. 319. Verum. haec, Theologis relinquenda sunt.

qui in exclusione totalis formidinis non datur graduum varietas. Nam si quaevis certitudo, vel infima, totam expellit formidinem, non remanet ulla formido, quae per aliam majorem certitudinem excutiatur.

Probatur altera pars 1.° ex praecedenti propositione. Quia si certitudo proportionalis est tum perfectioni subjecti intelligentis, tum objecto formali, crescere aut minui certe potest ex alterutro capite. Dari ergo procul dubio possunt in certitudine diversi gradus.

2.° Praeterea idem patet experientia: Quisque enim experitur se non eadem firmitatis et adhaesionis intensitate judicia haec certa pronuntiare: *Nihil potest simul esse et non esse; Animus humanus est spiritualis; Ignis comburit; Existit Constantinopolis.*

ARTICULUS V

Utrum certitudo metaphysica, physica et moralis specie differant inter se.

Contraria sententia exponitur.—Ex hactenus probatis (n. 303) sequitur has diversas certitudines gradu aliquo inter se discrepare, idque nemo negat; negant autem quidam recentiores discrimen hoc specificum esse. Dicunt enim certitudinem omnem veri nominis metaphysicam esse, sive absolutam sive hypotheticam; illam vero, quae vulgo physica vel moralis audit, nisi reducatur ad metaphysicam hypotheticam, propriae ac strictae certitudinis dignitatem non pertingere, sed intra limites maximae duntaxat probabilitatis contineri (1).

Contra istam doctrinam sit

304. Propositio.—**Triplex illa certitudo, metaphysica, physica et moralis, specie distinguitur, et una alteri praestat** (2).

---

(1) Vide Palmieri, *Logica Critica*, thes. 9.

(2) Certitudinem physicam distinctam a caeteris procul dubio docuit Aquinas, libr. 1. *Periherm.*, lec. 14; 1 p. quaest. 86, art. 4; quaest. 57, art. 3; 2.ª 2.ae quaest 105, art. 1; 1.° *Contra Gent.* cap. 67, *Amplius;* lib 3, cap. 154, *Non autem per hoc; De verit.* quaest. 8, art. 12; *de malo*, quaest. 16, art. 7; 1.° dist 38, quaest. 1, art. 3.°; 2.°, dist. 7, quaest. 2, art. 2; *Compend. Theol.* cap. 13 y 14 Quibus in locis S. Thomas scribit posse creatum intellectum certo cognoscere futura, quae continentur in virtute causarum necessariarum

Probatur 1.° Certitudo proportionalis est motivo, cui innititur. Ergo motivo specifice distincto respondere debet distincta specifice certitudo. Atqui motiva certitudinis metaphysicae, physicae ac moralis specifice distinguuntur. Ergo...

Probatur subsumpta Minor. Nam motivum assensus metaphysice certi *essentialiter* connectitur cum enuntiabilis veritate, motivum autem physicae certitudinis *physice* ac *naturaliter*, et moralis *moraliter* duntaxat. Unde omnes quidem hae certitudines gaudent necessitate atque oppositi impossibilitate; alia tamen atque alia. Etenim metaphysica certitudo potitur necessitate atque oppositi impossibilitate per quamlibet potentiam, etiam divinam, insuperabili; physica possidet necessitatem insuperabilem pro quacumque virtute naturali et solum superabilem virtute Dei omnipotentis; ac demum moralis necessitas etiam per creatas vires vinci absolute potest. Quapropter omnes quidem illae tres certitudines sunt infallibiles, sed solum metaphysica habet infallibilitatem in quovis ordine et hypothesi, physica vero solum in ordine naturali, et moralis in morali. Quae causa est, cur sola metaphysica dicatur proprie absoluta, quia omnino ineluctabilis, reliquae vero dici possint hypotheticae, quia ut non fallant, debet adimpleri, ac supponi haec conditio, quod nulla facta fuerit exceptio per miraculum in ordine naturali, vel in ordine morali per exercitium potentiae, quae adest in ipsa rerum physica natura, licet ob summam rei difficultatem non soleat in actum redigi.

Prob. 2.° Motiva triplicis hujus certitudinis, omnia et singula, firmissimum exquirunt assensum, eumque producunt intrinsece ac natura sua infallibilem. Atqui assensus firmissimus ac natura sua infallibilis certus procul dubio est. Ergo non solum motiva metaphysica, sed physica etiam et moralia veri nominis pariunt certitudinem.

Probatur prima pars Majoris. Assensum firmissimum ex prudentiae dictamine postulant illa motiva, quae omne removent errandi periculum. Atqui non modo metaphysicum motivum, sed physicum quoque ac morale removent errandi periculum. Nam periculum non est in sola possibilitate absoluta mali alicujus, sed in probabilitate ac proximitate ejusdem. At ubicumque militat motivum legum physicarum et moralium, nisi adsit specialis aliqua ratio, eaque prudens, suspicandi exceptionem a generali lege, nullum imminet periculum proximum ac probabile falsitatis. Ergo...

Secus timendum mihi foret, ne flatu oris mei eum, cum quo loquor, interficiam, vel ne panis, quem manduco, in lapidem convertatur, etc.: nam haec omnia absolute possibilia sunt.

Probatur secunda pars Majoris.—Motivum necessario connexum cum objecti seu enuntiabilis veritate non potest non eamdem connexionem intrinsece necessariam refundere in actum cognitionis, qui ob tale motivum ponitur. Tum quia illud motivum est principium cognitionis; tum quia cum ordo intentionalis sit reproductio ordinis realis, objectivae necessitati, si rite proponatur menti, debet etiam in cognitione similis respondere necessitas; tum denique quia etiam necessaria et intrinseca connexio cum veritate, seu intrinseca infallibilitas certitudinis metaphysicae, quam adversarii unice agnoscere volunt, praecise ex hac motivi necessaria connexione cum objecti veritate efflorescit. Atqui motiva etiam physica et moralia vere habent necessariam connexionem cum enuntiabilis veritate. Ergo illam communicant actibus. Ac proinde cum intrinseca connexio actus cum veritate objecti sit illius infallibilitas, sequitur actus cognitionis motivo physico et morali innixos intrinseca praeditos esse infallibilitate.

Caeterum quoniam gradus infallibilitatis in actu respondet gradui necessitatis objectivae, infallibilitas certitudinis metaphysicae, physicae, ac moralis specifice distinguatur necesse est, sicut distinguitur necessitas motivorum.

Vides jam, in quo reponenda sit relativa praestantia atque excellentia triplicis hujus certitudinis. Nam differunt tres praedicti gradus inter se in majori aut minori infallibilitate ac repugnantia cum falsitate ex parte actus ipsius certi, ex parte vero intellectus in adhaesione appretiative majori aut minori, ratione cujus in conflictu trium harum certitudinum deberet physica morali, salvo casu miraculi, utrique vero metaphysica praeferri. Sicut amor Dei appretiative summus dicitur, quia caeterarum omnium rerum amori praeferendus est, ut si aut Deus aut bonum aliquod creatum deserendum sit, omnium potius jacturam facere, quam Deum amittere malimus. Necesse autem non est adhaesionem metaphysicae certitudinis majorem quoque intensive esse, quam physicae aut moralis adhaesionem. Intensio namque adhaesionis pendet ex majori aut minori evidentia et vivacitate apprehensionis, et crescere aut minui potest etiam in eodem gradu specifico certitudinis, pro majori aut minori attentione caeterisque adjunctis, ac proinde accidentalis est. Sic etiam amor Dei potest appretiative summus esse, licet intensive sit minor amore filii, patris vel amici (1).

SOLVUNTUR OBJECTIONES

305. Objic. 1.° Certitudo vel est metaphysica, vel nulla est. Etenim non habetur veri nominis certitudo, ubi non

(1) Vide vol. 1, num. 64, ubi plura.

excluditur omnis formido erroris. Atqui omnis formido erroris excludi nequit, nisi in metaphysica certitudine. Ergo..

Prob. Minor.—Formido non excluditur omnino, nisi quando manifesta est impossibilitas oppositi, sive quando apparet rei necessitas, sive absoluta sive hypothetica Atqui cum manifesta est impossibilitas oppositi, etc.; adest certitudo metaphysica. Ergo...

Respond. *neg.* assert. Ad probation. *dist.* Major. Ubi non excluditur omnis formido prudens erroris, *conc.;* formido etiam imprudens, *neg.* Et *contradist.* Minor. Ad Minoris probationem, *dist.* Major. Si nomine absolutae et hypotheticae necessitatis intelligatur necessitas per quamlibet potentiam, etiam divinam, insuperabilis, *conc.;* si nomine hypotheticae necessitatis veniat necessitas tantum per creatam potentiam insuperabilis *neg. Et contradist.* Minore, *neg.* conseq. (1).

Instabis 1.° Necessitas absolute superabilis per aliquam virtutem, saltem divinam, non meretur simpliciter nomen necessitatis. Ergo nomine hypotheticae necessitatis intelligi nequit necessitas tantum per creatam potentiam insuperabilis.—**Respond.,** *neg*, anteced. Id enim est contra communem modum loquendi omnium. Quam enim, quaeso, necessitatem habent causae illae naturales, quae ab omnibus vocantur necessariae, nisi physicam? Caeterum, ut in probationibus animadvertimus, existimamus necessitatem physice et moraliter insuperabilem seu impossibilitatem physicam et moralem sufficiens suppeditare certitudinis fundamentum.

Inst. 2.° Atqui certitudo physica et moralis supponunt necessitatem prorsus hic et nunc ineluctabilem. Nam physice aut moraliter, ut dicunt, certus esse non possum, nisi constet mihi leges, sive physicas sive morales, hic et nunc exceptionem minime passas esse. Atqui si leges ejusmodi servatae sunt, jam omnimoda necessitate verum est enuntiabile. Ergo incassum fingitur, saltem ad praxim quod spectat, necessitas absolute fallibilis.

Resp. *dist.* Major. Nisi constet id evidentia praecise metaphysica, *nego;* minori, *transeat.* Et *contradistincta Minore, nego conseq.*

Etenim metaphysice non repugnat, immo evidenter possibile est, Deum patrare miracula, me prius non monito, et in eo ipso momento, in quo ego non possum ullam deprehendere rationem patrandi miraculum. Quis enim tantopere suo fidat ingenio, ut scire se posse existimet, quoandonam oporteat, et quandonam non oporteat Deum omnipotentiam suam extra consuetum ordinem eventu aliquo manifestare?

Objic. 2. In certitudine physica et morali, prout vulgo admittuntur, nequit omnis formido excludi. Ergo in illis dabitur quidem assensus probabilissimus, non tamen revera certus. **Prob. antec.** Nam cum istarum certitudinum funda-

---

(1) Vide vol. 1, num. 66, in respons. ad *Object.* 1.am

mentum deficere queat, semper relinquetur locus formidini, aut saltem suspicioni alicui de opposito.

Respond., *neg. antec.;* cujus probationem *disting.:* relinquetur locus formidini, aut saltem suspicioni imprudentissimae, *trans.;* prudenti, *neg.* Etenim formidare, aut etiam suspicari de falsitate cognitionis, quando, mature perpensis adjunctis, nulla deprehendi potest ratio exceptionis a legibus constantissimis, non animi prudentis, sed aut insanae aut absurdae mentis indicium est.

Instabis. Ut sit vera certitudo, debet excludere etiam imprudentem formidinem. Nam certitudo immobilitatem cognitionis firmaeque adhaesionis importat. Atqui ubi est locus formidini, licet imprudenti, non adest hujusmodi immobilitas. Ergo.

Respond. *neg. assert. Ad prob., dist.* Major. Certitudo importat immobilitatem adhaesionis, quae nequeat saltem prudenter turbari, *conc.;* quae ne imprudenter quidem turbari possit, *nego.* Undenam enim id probas?

Objic. 3.° Vis ac processus certitudinis, quae physica dicitur et moralis, ad hanc propositionem velut ad formulam generalem revocatur. *Hoc ita est, si nulla fiat exceptio in legibus sive physicis sive moralibus,* v. g.: *Hic ignis nunc comburet, nisi fiat miraculum;* vel: *Existit Constantinopolis, nisi testes id narrantes, per summan legum moralium violationem, mentiti sint.* Et ob eam causam *hypotheticae* vocantur praedictae certitudines. Atqui hae propositiones metaphysica gaudent certitudine. Ergo.

Respond. *neg.* Major, quoad utramque partem. Nam vis ac tendentia physicae ac moralis certitudinis non est illa, quae in objecta propositione exprimitur, sed haec: *Quoniam leges physicae aut morales constantes sunt, et nulla hic et nunc apparet ratio prudenter formidandi exceptionem, hoc ita est»* v. g.: *Hic ignis comburet,* vel: *Constantinopolis existit.*

Plura vide, si lubet, in opere fusiori (1).

---

(1) Vol. 1 *Log. Maj,* núm. 66.

CAPUT III

DE EVIDENTIA

Adeo stricte connectitur evidentia cum certitudine, ut haec sit illius fructus in ordine naturalium cognitionum. Quapropter status mentis in ordine ad veritatem assequendam cognosci plene non possunt, si desit tractatio evidentiae.

ARTICULUS I

Declaratur conceptus evidentiae.

306. Evidentiae nomine, cum agitur de cognitionibus nostris, omnes intelligunt eam claritatem et perspicuitatem, qua objectum menti contuendum proponitur, ab eaque perspicitur. Habetque vox metaphoram a visu desumptam; quemadmodum enim inter caeteras sensuum perceptiones eminet claritate visio, ita etiam *evidentia*, ad cognitiones intellectuales translata, illis duntaxat tribuitur, quae perspicuitate sua velut totidem *visiones* refulgent (1). Caeterum non solum cognitio, sed objectum etiam denominari solet evidens, ut constat ex communi omnium sensu.

Quid autem sit detractis metaphoris, haec *perspicuitas et claritas*, quae nomine venit *evidentiae*, facilius forte sentitur, quam explicatur; erui autem potest ex ipsa visionis analogia. Ut ergo ab objecto exordium ducamus, sicut objectum *visibile* non dicitur, nisi et α) lumine perfusum sit, et β) in justa proportionataque distantia positum, unde videri distincte possit; ita etiam objectum evidens videtur illud dici, α) ad quod cognoscendum inest intellectui ex parte sua lumen sufficiens, β) quodque est rite applicatum, ut mens per lumen ac virtutem suam cognoscitivan perspicere illud possit, ac debeat, si aciem suam eo convertat (2). Nempe

---

(1) Lege S. Thom. 1 p. quaest. 67, art. 1. Cfr. 3.°, dist. 23, quaest. 2, art. 2, solut. 1.ª; dist. 24, quaest. 1, art. 2, solut. 1.ª; *Contra Gent.* lib. 2, cap. 53. Vide etiam S. August., *de Trinit.* libr. 11, cap. 1.

(2) Haec paulo fusius evoluta habes in vol. 1, num. 67.

307. Illud videtur dicendum esse objectum evidens, quod est conspicuum et manifestum intellectui: illud porro est conspicuum et manifestum, quod ita applicatum et proportionatum est capacitati ac lumini mentis, ut determinare per se ipsum valeat assensum illius. Et proinde evidentia est talis applicatio objecti et proportio cum capacitate intellectiva, ut illud sufficiat se solo, si acies mentis in ipsum dirigatur, firmum assensum determinare.

Probatur autem haec definitio 1.° ex analogia cum visione. Nam ubicumque adest copia lucis objectum collustrantis in proportionata distantia positum, oculus ad hujus veracem perceptionem determinatur, et sic dicitur objectum clare *visibile*. Ergo tunc quoque dicendum est objectum *evidens*, cum non excedit capacitatem intellectus, sed ita hujus virtuti attemperatur, ut per *se ipsum* moveat, ac determinet assensum. Illa nimirum videri *dicuntur*, inquit Angelicus, *quae per seipsa movent intellectum nostrum vel sensum ad sui assensum.*

Probatur 2.° ex oppositione objecti evidentis cum credibili duntaxat et opinabili, quae obscura sunt atque inevidentia; et non ob aliud, nisi quia deest illis ea sufficiens applicatio et commensuratio cum facultate cognoscitiva, qua perspici in se possint, firmumque assensum determinare. Objectum enim credibile non coram adest, ut ita dicam, sed procul distat, ut non possit per seipsum movere ac determinare intellectum, ac proinde non inspicitur in seipso, sed solum affirmatur ob testimonium et auctoritatem alterius, accedente etiam, saltem plerumque, liberae voluntatis imperio, ut ponatur assensus; quae doctrina est Sanctorum Augustini ac Thomae Aquinatis (1).

Simili modo objectum *opinabile*, licet percipiatur, ac teneatur ab intellectu ex propriis rationibus, et non solum ex aliorum testimonio, sicut pure credibile, nihilominus ideo est opinabile atque inevidens, quia non est satis attemperatum et commensuratum intellectivo lumini, ut illud determinare per se solum ad assensum valeat. Quamobrem sicut objecta procul sita non satis discernuntur, nec possunt per

(1) S. August. epist. 147 (al. 112), cap. 2 et 3; T. Thom., *de verit.*, quaest. 14, art. 9 Cfr. 3.°, dist. 24, quaest. 1, art. 2, solut, 1.ª, in corp. et solut. 3, ad 4.

se satis determinare visionem nec assensum intellectus, ut, quid vel qualia sint, definiri queat; ita etiam opinabilia, utpote nimis a captu et intelligentia remota, nequeunt per se sola movere et extorquere assensum, nisi accedat voluntatis imperium. Ergo e contrario ideo dicendum est objectum evidens, quia sufficit se solo determinare intellectum ad judicium, ita ut assensus gignatur ex solis meritis et objectivo influxu illius absque ullo voluntatis impulsu; ideoque recte explicatur evidentia per aptitudinem et capacitatem objecti ad determinandum et extorquendum assensum intellectus (1).

Maneat ergo evidentiam in talis objecti proportione cum capacitate intellectiva consistere, ut possit *inspici* in se ipso, et cognosci, et sic assensum mentis determinare per se ipsum absque voluntatis influxu (2).

308. Evidentia dicitur per ordinem ad intellectum.—Quae cum ita sint, illud quod *evidentia* importat in objecto, videtur praecipue desumi per ordinem ad intellectum. Et ratio est, quia evidentia enascitur ex lumine, lumen autem in cognitionibus et objectis intellectualibus tandem ad virtutem intellectus revocatur; illa enim est, quae, abstrahendo species a phantasmatibus, objecta reddit intelligibilia in actu, si sermo sit de enuntiabilibus, quae immediatis judiciis exprimuntur. Conclusiones vero evidentes illae sunt, quae ab intellectu per applicationem ac lumen principiorum videri possunt. Unde videtur sequi omnem tandem evidentiam objectivam per ordinem ad virtutem ac lumen intellectuale dici (3). Sicut etiam objectum, supposito lumine, dicitur clare visibile per ordinem ad visivam virtutem ac perspicacitatem, quae objectum illud in se distincte attingere valeat. Et haec videtur etiam causa, cur unum idemque objectum, quod uni est obscurum et inevidens, alteri sit evidens, ob potentiorem nempe virtutem intellectus; sicut unum idemque objectum visibile sub eodem lumine externo ab aliis clare videtur, ab aliis vero non, pro varietate visivae virtutis.

309. Quid sit evidens cognitio.—Explicata ratione objectivae evidentiae, jam nullius est negotii evidentiam cognitionis declarare. Nam cognitio evidens alia esse non potest, nisi ea, quae paritur ab objecto evidenti, ad illudque terminatur; vel cognitio, qua objectum ita in se ipso inspicitur, ut ad illius assensum mens non aliunde determinetur. Et quoniam cognitio vel est simpliciter apprehensiva vel judicativa, illa est apprehensio evidens, quae ita repraesen-

---

(1) Vide S. Thom. 3.°, dist. 23, quaest. 2, art. 2. solut. 3.°; et 2.ª 2.ae, quaest. 1, art. 4, etc., quae loca, exscripta reperies in volum. 1. num. 69, *Confirmat totam.*

(2) Cfr. Suarez, *Metaphys.* disp. 7, sect. 2, num. 6.

(3) Vide S. Thom., *de verit.*, quaest. 11, art. 1.° 3.°, dist. 23, q. 2, a 2, solut. 1.

tat terminos alicujus enuntiabilis, ut illico pronuntiari possit, absque alio motivo judicium certum de illorum identitate ac discrepantia; illud vero est judicium evidens, quod aut ex sola terminorum apprehensione determinatur, aut ex necessaria connexione cum aliis judiciis evidentibus, nimirum prout judicium sit immediatum vel mediatum.

Discrimen evidentiae ac certitudinis.—Quae cum ita sint, vides jam discrimen inter certitudinem et evidentiam. Nam certitudo ex suo conceptu importat firmitatem atque infallibilitatem vel necessitatem, evidentia vero claritatem; quae duo diversa plane sunt, ut per se patet. Et sic multa sunt objecta, in se quidem certa, id est, necessaria, et nihilominus obscura respectu intellectus nostri, et actus etiam fidei divinae certissimi sunt ac simul obscuri, quemadmodum docent Theologi (1).

310. Evidentia dispescitur in *immediatam* et *mediatam;* illa inest principiis per se notis, quae per se patent, haec vero conclusionibus, quae non innotescunt nisi medio aliquo argumento.

Secundo dividitur in *metaphysicam*, *physicam* et *moralem*. Metaphysica est perspicuitas enuntiabilium innixa fundamentis metaphysicis, videlicet essentialibus relationibus subjecti et praedicati, aut etiam motivis aut medio cognitionis, v. g.: *Totum est majus sua parte.* Physica est perspicuitas enuntiabilium innixa fundamentis physicis, id est, legibus naturae, ut: *Video nunc chartam; Petrus currit.* Moralis evidentia duplici sensu sumi potest; α) pro perspicuitate enuntiabilium, innixa fundamentis moralibus, quae licet absolute pendeant a libertate humana, morali tamen gaudent necessitate atque infallibilitate; et ejusmodi evidentia certus es de existentia Constantinopoleos, si eam urbem non vidisti. β) Sumitur praeterea, potissimum apud veteres, evidentia moralis pro ea perspicuitate ac proportione cum intellectu, quae omnem quidem prudentem formidinem excutere valeat, non vero imprudentem, quacumque tandem gaudeat objectum in se necessitate, sive metaphysica, sive

(1) Si quaeras, quid primo evidens dicatur, objectumne, an cognitio, lege, vol. 1, num. 72.

physica, sive morali (1). Hanc si quis renuat appellare evidentiam, contendatque esse meram certitudinem absque stricta et propria evidentia, quaestio solum erit de nomine.

Dividitur praeterea evidentia in *intrinsecam* et *extrinsecam*, seu *in attestante*. Evidentia extrinseca seu in attestante est illa, quae fundatur in alterius testimonio evidenter noto et connexo cum rei veritate. Intrinseca vero est quaecumque alia, quae nimirum fundatur in aliquo motivo objectivo (2).

Rursus dividitur in *objectivam* et *subjectivam* seu *formalem*. Objectiva esi evidentia objecti, et subjectiva cognitionis. Porro subjectiva proprie reperitur in actu judicii ex communi usu loquendi (3); quamquam S. Thomas etiam apprehensioni simplici videtur eamdem tribuere (4). Tandem, omissis aliis divisionibus, quae declaratione non egent,

Evidentia dispescitur in *evidentiam veritatis* et *evidentiam credibilitatis*, cujus partitionis haud exiguus est usus in Theologia. Evidentia veritatis, ut ipsum nomen indicat, facit objectum ipsum *evidenter verum;* et evidentia credibilitatis facit objectum evidenter credibile; non est autem idem credibile ac verum, multa enim falsa sunt credibilia, quin et evidenter credibilia, assensu nimirum opinativo. Itaque non est confundenda haec divisio evidentiae cum illa alia in intrinsecam et extrinsecam. Etenim evidentia veritatis potest esse vel intrinseca vel extrinseca; evidentia vero credibilitatis stare potest non solum cum obscuritate veritatis, ut accidit in Fide divina, quae juxta communissimam Theologorum doctrinam *evidenter credibilis est*, non vero *evidenter vera;* sed etiam cum probabilitate, atque adeo cum falsitate. Evidentia quippe credibilitatis non aliud importat, nisi quod evidens sit judicium, quo judicamus rem aliquam credi posse aut debere.

Illa quoque consideratu digna est partitio, qua evidentia distribuitur in *evidentiam illationis* seu *consequentiae* et *consequentis*. Evidentia consequentiae adest, cum

(1) Vid. Cardin. Ptolom. *(Phil. mentis et sensuum*, dissert. 35 *Logico-Physica*, sect. 3, n. 4) Izquierdo *(Pharus scient.*, disp. 4, quaest 1, n. 26). Cfr. Ant Mayr, *Philos peripat.* part. 1, disp. 6, quaest. 2, art. 1, n. 966.

(2) Cfr. de hac divisione Izquierdo op. cit., disp. 4, quaest 2, n. 35 seqq.

(3) Id. ibid. num. 20. (4) 3.° Dist. 24, quaest 1, a 2.

ex aliquo antecedente vel conditione manifeste fluit aliud. Evidentia vero consequentis adest, cum id quod ex alio fluit vel colligitur, est in se ipso evidens. Differunt hae duae, quia evidentia illationis vel consequentiae praescindit ab evidentia antecedentis ac consequentis, et potest esse etiam cum antecedente ac consequente probabilibus, atque adeo etiam falsis: ut si ita inferas: *Homo est lapis; ergo nequit cogitare*. E converso evidentia consequentis praescindit ab evidentia nexus et consequentiae, ut si sic concludas: *Homo est substantia. Ergo est animal rationale*. Sed jam oportet praecipuas evidentiae proprietates expendere.

ARTICULUS II

Quae et quanta sit evidentiae cum veritate connexio.

311. Propositio 1.ª—**Quod evidens est verum est.** Propositio intelligi potest tum de objectiva tum de subjectiva; et de utraque simili modo.

Probatur 1.° Objectum evidens in tantum esset falsum, in quantum dum rite proportionatum atque applicatum est potentiae, aliter appareret, ac est in se, vel generaret cognitionem sibi difformem. Cognitio vero evidens in tantum esset falsa, in quantum objectum sibi maxime attemperatum applicatumque perperam repraesentaret. Adqui id manifeste absurdum est et contradictorium; perinde enim est, ac ponere facultatem ineptam ad objectum sibi maxime proprium attingendum.

Prob. 2.° Ex sensu communi omnium. Omnes enim, cum aliquid tamquam verum atque indubitabile haberi volunt, evidentiam invocant ceu tutissimam rationem veritatis.

Prob. 3.° Si quidquid evidens est, verum non est, lata via scepticismo sternitur. Tunc enim de evidentissima quaque propositione rationabiliter formidari poterit, neque ulla prorsus scientifica certitudo secundum prudentiae dictamen consistet. Itaque infallibilis veritas evidentiae intime conserta est cum infallibilitate facultatum nostrarum cognoscitivarum, seu potius in idem videtur recidere, ac ipsa earum veracitas aut aptitudo naturalis ad rite percipienda propria objecta.

312. PROPOSITIO. **Principium hoc evidentiae, quod in praecedenti assertione stabilitum est, evidentissimum est atque indemonstrabile.**

Prima pars hujus propositionis est contra clarissimum Jacobum Balmesium, qui quamquam fateatur, quidquid evidens est, verissimum quoque esse, ita ut, hoc principio non admisso, ipsum contradictionis principium ruat (1), tamen ex altera parte contendit evidens non esse ejusmodi principium (2).

Prob. 1.° Ex argumentis nuper adductis pro prima propositione, quae videntur rem manifeste conficere.

Prob. 2.° Evidenter absurda est haec propositio: *Evidentia secum partitur falsitatem.* Ergo evidens est ipsius contradictoria: *Evidentia repugnat falsitati.*

Consequentia patet. **Antecedens** probatur. Illud est evidenter absurdum, ex quo evidens absurdum sequitur. Ex vero enim falsum sequi non potest. Atqui posita indifferentia evidentiae ad falsitatem, perit omnis cognitio certa, atque adeo ipsa facultas cogitandi et ratiocinandi; quod absurdissimum est. Ergo.

Secunda pars: Omnis demonstratio supponit principia certa atque evidentia, et conclusionem habet evidenter ex praemissis fluentem. Neque quisquam demonstrationem ullam tamquam veram admittit, nisi quia existimat evidentia principia et evidentem illationem ad falsam conclusionem adducere non posse.

Ergo quaecumque demonstratio principii evidentiae supponit repugnantiam evidentiae cum falsitate, quae proinde indemonstrabilis est (3).

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

Contra primam propositionem.

313. Objicies 1.° Sunt enuntiabilia quaedam evidentia, quae vera sunt supposita conditione aliqua, et falsa secus. Atqui fieri potest, ut quis illam conditionem abesse invincibiliter ignoret. Ergo in eo casu habebitur enuntiabile falsum, quod sit evidens. Sic cum Tobias loquebatur cum Raphaele, evidens illi erat se videre et alloqui juvenem quemdam, et tamen falsum erat ratione miraculi. Atque idem dic de mysterio Sacrosancto Eucharistiae.

Respond., dist. Major. Et ejusmodi enuntiabilia sunt evidentia, supposita illa conditione, *conc.;* illa non supposita, *nego.*

Et *concessa* Minori, *distinguo* eodem modo conseq.

Eadem esto responsio ad miracula adducta pro rei confirmatione. Evidens enim est physice experientiae oculorum nostrorum respondere vera et realia corpora, quae videmur videre, itemque accidentia inesse actu in propriis ipsorum

(1) *Filosofía elemental*, lib. 1, cap. 22, n. 228. (2) Ibid. n. 221, seqq.
(3) Balmes, loc. cit. n. 222.

subjectis. Verum in casibus particularibus evidentia, quam nobis experientia suppeditat, hypothetica est; subaudit enim hanc conditionem, quod nimirum nullum fiat miraculum, et stante hujusmodi conditione, deficere nequit. Si vero miraculum adsit, et lateat, dicendum est, aut nullam adesse revera evidentiam, sed tantum apparentem, quae tamen per accidens fallit, et habetur ut vera, quia ignoratur adesse miraculum; aut, si mavis, concede dari eo in casu evidentiam, quae tamen quia physica est, potest per divinam omnipotentiam fallere, licet nequeat naturaliter (1), sicut dictum est certitudinem physicam per miraculum deficere posse, seu actum positum ex motivo legum physicarum posse quandoque falsitate infici, interveniente miraculo.

Objic. 2.° Evidens est solem moveri. Id tamen falsum esse docet Astronomia. Ergo...

Resp. *dist.* Major. Evidens est solem moveri motu absoluto ipsius solis, *neg.;* motu relativo, *conc.*

Et *contradistincta* Minore, *neg. conseq.* Motus absolutus est motus realis et verus alicujus corporis; relativus autem est mutatio positionum ac distantiae corporis alicujus respectu alterius. Quare fieri potest, ut corpus aliquod quiescat absolute, et moveatur relative, si alterum corpus absolute moveatur. Et hoc accidit in solari motu, qui nobis apparet. Evidens est dari inter solem ac terram variationes in mutuis relationibus localibus, ideoque evidens est motus relativus solis. Ex evidentia vero hujus motus relativi nequit inferri evidenter motus absolutus. Quia eaedem variationes in relationibus localibus existent, stante terra, et movente se sole ab Oriente versus Occidentem, ac si, stante sole, terra moveatur ab Occidente versus Orientem.

Objic. 3.° Si baculum sub aqua immergatur, evidens est illud esse tractum. Atqui haec est mera illusio optica. Ergo...

Resp. neg. Major. vel *dist.* Est evidens evidentia vera *neg.;* apparenti, *trans.* Non enim potest esse vere evidens objectum, quod potentiae non est rite applicatum propter impedimentum aliquod ex parte medii interjecti existens.

---

(1) Cfr. Suar., disp. Met. 9, sect. 2, num. 7.

In hac ergo aliisque similibus illusionibus opticis, evidens est tantum apparentia et veri similitudo. Evidens porro non est rem semper talem esse, qualis apparet, neque eam, cujus gerit similitudinem.

314. Contra alteram propositionem objicit Balmes. Illa est evidens propositio, cujus praedicatum cernitur contineri in idea subjecti. Atqui haec propositio: *Quod evidens est, verum est*, non est ejusmodi. Ergo evidens non est (1).

Resp. 1.° *Distinguo* Majorem. Etiam, *conc.*; solum, *neg.* Diminuta enim est illa evidentiae notio, quae non convenit evidentiae physicae ac morali, sed solum metaphysicae; nec omni metaphysicae, sed alicui. Revera in propositionibus negativis de materia impossibili praedicatum non continetur in idea subjecti, sed repugnat eidem, ut cum dico: *Homo non est equus*. Praeterea distinguendae sunt propositiones enuntiantes quidditatem rei ab aliis, quae enuntiant solam existentiam. In primis locum habet Balmesii definitio, non vero in secundis. Sic evidens est animae meae existentia, quae tamen non continetur in ejus idea. Et cum primum quis agnoscit divinam existentiam, non eam perspicit in Dei essentia atque idea. Nec prius possumus cognoscere existentiam Dei esse revera de essentia ipsius, quam evidenter cognoscamus aliunde Deum existere; nisi forte quis velit amplecti Cartesianum argumentum ad probandam divinam existentiam, quod tamen communissime rejicitur. Praeterea dantur propositiones evidentes, quae ideo pro veris admittuntur, quia ex earum negatione evidenter sequuntur evidentia absurda. Et in his quoque deficit allata a clarissimo adversario definitio.

Respondeo 2.° *nego* Minor. Sive enim evidentia sumatur objective sive subjective, ejus connexio cum veritate videtur evidenter patere ex mera terminorum explicatione, ut satis declaravimus in probationibus.

ARTICULUS III

Quo pacto evidentia cum certitudine connectatur, ubi utrum evidentia cogat intellectum ad assensum.

315. Status quaestionis.—Sub duplici respectu potest evidentiae cum certitudine connexio considerari: primo ex parte certitudinis, et sic quaeritur, utrum certitudo naturalis sit fructus evidentiae, ita ut dari nequeat sine aliqua evidentia; et sermo est non jam de generali ratione certitudinis neque etiam de supernaturali, de qua paulo superius actum est (n. 299), sed de sola naturali. Deinde ex parte evidentiae, et sic dubitatur, utrum evidentia secum trahat certitudinem, cogendo nimirum intellectum ad assensum certum. Porro necessitas haec ad assensum, quam evidentia inferat, duplex distingui potest, *specificationis* vel *contrarieta-*

(1) Loc. cit.

tis et *exercitii* vel *contradictionis*. Necessitas quoad specificationem adest cum potentia determinatur ad unam speciem actus, v. g. ad assensum, ita ut non possit ponere oppositum, v. g. dissensum, vel vicissim; necessitas quoad exercitium adest, cum potentia ita ad aliquem actum adigitur, ut non possit illum omittere, ut v. g. oculus apertus, ubi adsunt omnia praerequisita ad videndum, non potest visionem cohibere. Et quaestio haec postrema tractari potest de utravis necessitate; intelligitur autem de evidentia tum immediata tum mediata, sed tamen de illa tantum, quae vivacissima est, nec locum relinquit vel imprudenti formidini.

316. Propositio 1.ª **Naturalis certitudo inhaesiva est fructus evidentiae.**

Probatur 1.° Experientia ipsa; quamdiu enim veritas umbris involuta manet, nemo solet firmum assensum praebere.

Prob. 2.° ratione. Evidentia in se ipsa importat proportionem objecti cum lumine intellectuali. Ergo actus, qui ab intellectu ponitur sine hujusmodi proportione, facile potest falsus esse; sicut oculus facile decipitur, ubi vel deest lux, vel nimis distat objectum; nec proinde tum visio illius natura sua exigit veritatem. Atqui actus qui falsus esse potest, nec exigit veritatem, certus esse non potest (n. 286). Ergo...

Dices 1.° Interdum videmus homines certissime adhaerere judiciis, quae postea falsa deprehenduntur. Atqui judicia ista evidentia nequeunt dici, utpote falsa (n. 311). Ergo reliquum est, ut dicamus certitudinem etiam naturalem non semper progigni ab evidentia. 2.° Datur certitudo supernaturalis, sine evidentia. Quidni ergo etiam naturalis?

Respondeo ad 1.um, *dist.* Major. Homines certissime adhaerent certitudine pure adhaesiva judiciis falsis, *conc.*; certitudine formali, de qua sola hic agitur, *neg.* Et *concessa* Minore, simili modo *disting.* conseq.

Respondeo ad 2.um, *neg.* consequens; est enim disparitas. In certitudine supernaturali, cum adest evidentia credibilitatis (n. 299 fin. et 310), etiamsi non adsit evidentia ipsius veritatis revelatae, nulla timeri potest prudenter falsitas, ideoque prudentissime imperatur assensus firmissimus. In naturali autem assensu, si sermo sit de materia metaphysicae certitudinis, nisi adsit intrinseca evidentia, nullum suppetit motivum firmum assensus, quod errandi periculum removeat. Si vero sermo sit de materia moralis certitudinis ex testimonio aliorum, ubi adest evidentia credibilitatis, adest etiam aliqua evidentia veritatis, quia facta humano testimonio certo relata non superant captum et proportionem cum naturali lumine intellectus (1).

---

(1) Cfr. vol. 1, num. 57, *Dices. Ex motivis credibilatis.*

317. PROPOSITIO 2.ª **Verum evidenter apparens intellectum necessitat quoad specificationem.**

Ita sentit communis auctorum opinio.

Prob. 1.° Nequit intellectus amplecti enuntiabile evidenter falsum. Sed si posset intellectus dissentire vero evidenti, amplecteretur evidenter falsum. Nam enuntiabile oppositum alteri evidenter vero, evidenter falsum est.

Major patet α) experientia, quia quantumvis aliquis possit mentiendo negare evidenter vera, vel affirmare evidenter falsa, intus tamen in animo id fieri a nemine posse experimur (1); β) ratione, quia nulla potentia tendit in malum suum, quod nullam habeat boni speciem; secus enim vitio ingenito turparetur, illudque proinde in ipsum Auctorem naturae refundendum foret. Jam vero falsum est malum intellectus, sicut verum est ejusdem bonum; cumque falsum evidens est, nullam potest habere veri speciem. Fieri ergo non potest, ut intellectus falsum evidens, et evidenter apparens, prout tale amplectatur.

Prob. 2.° Intellectus respuere nequit id, in quo nullam videt speciem falsitatis. Atqui in objecto evidenter apparente nulla est species falsitatis. Ergo...

Major. Quia simili modo se habet intellectus circa verum, ac voluntas circa bonum. Voluntas autem refugere nequit bonum purum, in quo nulla apprehenditur ratio mali (2). Ergo idem dicendum de intellectu circa verum, quod nulla obscuratur umbra falsitatis (3). Apposite S. Thomas: *Sicut... voluntas movetur ex necessitate ab objecto, quod est omnifariam bonum, non autem ab objecto, quod potest accipi secundum aliquam rationem ut malum; ita etiam intellectus ex necessitate movetur a vero necessario, quod non potest accipi ut falsum, non autem a vero contingenti, quod potest accipi ut falsum* (4).

Atque haec pariter valent in praemissis probabilibus, relate ad conclusionem evidenter fluentem ex praemissis. Et ratio est, quia qui concedit praemissas, simul virtualiter con-

---

(1) Vide S. Thom., 1.° *Posterior.*, lect. 10, post initium.
(2) Vide S. Thom., 1 2.ae, q. 10, a. 2; 2.°, dist. 25, q. 1, a. 2.
(3) Vide S. Thom., *de verit.*, quaest. 14, art. 1.
(4) Qq. disp., *de Malo*, quaest. 6, ad 10.

cedit conclusionem. Ac proinde qui assentiens praemissis, licet probabilibus, negaret conclusionem, duo simul contradictoria saltem virtualiter admitteret. Secus enim tenderet extra proprium objectum, id quod ne per imperium quidem voluntatis facere potest ulla potentia.

318. PROPOSITIO 3.ª **Verum evidenter apparens ita necessitat intellectum quoad exercitium, ut non possit voluntas directe impedire assensum, quamvis possit indirecte.**

Intellige in primis, quid sit impedire directe et indirecte. Ille impedit directe aliquam actionem, qui potest efficere, ut causa, positis omnibus ad agendum praerequisitis, non agat. Ille autem impedit indirecte, qui facit, ut non ponatur aliquod praerequisitum necessarium, quo proinde deficiente, actio fluere nequit.

Propositio est longe communior quam opposita quorundam sententia.

Probatur autem 1.° Ea est conditio potentiarum necessariarum, ut positis omnibus ad agendum praerequisitis, nequeant actionem cohibere, neque a voluntate directe impediri. Atqui intellectus est potentia necessaria, et vere evidenter apparente, praesto ipsi adsunt omnia praerequisita ad agendum. Ergo...

Prob. 2.° Simili modo se habet intelligibile evidens respectu intellectus, ac visibile respectu visus. Atqui impossibile est, ut oculus etiam per imperium voluntatis abstineat a visione, cum adest objectum sufficienter propositum et applicatum. Ergo idem dicendum est de intelligibili evidenti. Et re quidem vera, in assensu, qui praestatur objecto evidenti, omnia principia agunt independenter a voluntate. Nam neque intellectus ipse, nec objectum, nec motiva cum suo lumine subsunt voluntatis imperio, ac directo influxui.

Porro quod voluntas possit indirecte impedire assensum erga enuntiabile, quantumvis evidens, extra dubium est. Potest enim voluntas permittere, aut etiam praecipere, ut mens ad alia cogitanda divertatur, ne satis objectum evidens consideret. Sic etiam impedit indirecte, ne oculus videat, claudendo illum, vel caput alio convertendo. Ejusmodi vero impedimentum indirectum facilius potest voluntas apponere in evidentia mediata, potissimum si longior et abstrusior sit argumentatio, majoremque postulans mentis attentionem. Tota hujus propositionis doctrina Angelici est (2). Caeterum, utrum haec propositio intelligenda sit etiam de conclusione evidenter fluente ex praemissis probabilibus, disputatur inter patronos hujus doctrinae.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

319. Objicies 1.° Sicut se habet intellectus respectu veri, ita voluntas respectu boni. Atqui nullum est bonum creatum, quod voluntatem necessitet saltem quoad exercitium. Ergo nec ulla veritas creata quantumvis evidens ne-

(2) S. Thom. 1.-2.ª quaest. 17, art. 6.

cessitat intellectum.—**Respond.** *dist. Major.* Id est, intellectus habet pro objecto verum et voluntas bonum, *conc.;* id est, eodem modo tendit ad suum quaeque objectum duplex haec potentia, *neg.* Ac *transmissa* Minore, *neg.* conseq. Nimirum intellectus est potentia necessaria et voluntas libera, quae proinde nequeunt omnino aequiparari in tendentia ad suum objectum. Secus enim sicut voluntas potest amplecti evidens malum, ex eo, quod sub quadam ratione conveniens sit, v. g. turpis delectatio, vel vindictae desiderium; ita posset etiam intellectus assentiri objecto evidenter falso, eo quod sub aliqua levi ratione videatur verum.

Objic. 2.° Voluntas potest impedire etiam directe actionem potentiae locomotivae. Ergo cur non possit etiam actionem potentiarum cognoscitivarum?

Resp. *neg. conseq.* Nam paritatem nullam esse in hoc inter potentiam locomotivam et cognoscitivam, evidenter probat experientia sensuum nostrorum, quorum actionem certissime impedire nequit voluntas. Et ratio est, quia potentia locomotiva non habet objectum, a quo determinetur, unde dirigi debet a voluntate. Potentiae vero cognoscitivae propriis objectis determinantur. Accedit, quod locomotiva potentia, nisi a voluntate dirigeretur, saepe ageret in malum subjecti, quemadmodum accidit lunaticis. Id vero incommodi timendum non est in potentis cognoscitivis (1). Ideo solent Philosophi docere voluntatem exercere in potentiam locomotivam imperium tyrannicum ac despoticum, quatenus illam movere possit tam in bonum, quam in malum ejusdem, in potentias vero cognoscitivas imperium duntaxat politicum ac regale, quod ordinetur ad bonum ipsarum, non vero ad malum.

Objic. 3.° Non experimur revera nos necessitari quoad exercitium ad assensum etiam principiorum evidentium. Ergo...

Respond. *dist. antec.* Si termini propositionis non bene penetrentur, aut si animus alio distrahatur, *conc.;* secus, *subdist.* Si sermo sit de vivacissima evidentia, quae non patiatur vel imprudentem formidinem, et quam solum respicit haec propositio, *nego;* si sermo sit de morali evidentia, quae secum compatitur imprudentem formidinem, *conc.*

Instabis. Saepe fit, ut quis, concessis praemissis evidentibus, neget conclusionem evidentem, aut haereat saltem circa ipsam. Ergo non est vera experientia, quam nos jactamus.

---

(1) Vide P. Ant. Mayr, *Philos. Perip.*, par. 1, disp. 6, quaest. 2, art. 4, num. 1001.

Respond. *dist. antec.* Id fit, quia non adsunt requisita ad assensum conclusionis, *conc.*; secus, *nego.* In iis enim casibus vel praemissae non sunt evidentes, nec fluit evidenter conclusio; vel saltem licet omnia sint in se evidentia, tamen non apparent talia, quacumque demum causa id contingat vel ex defectu ingenii, vel attentionis, vel doctrinae, vel ex eo quod forma argumenti non sit adeo evidens.

Objic. 4.° Si assensus objecti evidentis non penderet a directo voluntatis imperio in prima sui productione, neque penderet in sui continuatione; eadem quippe militat ratio pro initio actus et pro ejus permanentia in duratione, sunt enim ejusdem specici. Atqui certissime dependet assensus in continuatione a voluntate, quae pro lubitu potest facere, ut mens cesset prorsus vel perseveret in aliquo assensu. Ergo...

Respond. *dist.* Major. Si paria supponantur adjuncta, *conc.*; secus, *nego.* Et *cotradist.* Minor. Si paria supponantur adjuncta, *neg.*: si adjuncta mutentur, *conc.* vel *subdist.*: et voluntas tunc imperat, aut impedit indirecte continuationem actus, *conc.*; directe, *neg.* Postquam semel intellectus alicui veritati assensus fuit, voluntas non aliter praecipit continuationem aut cessationem illius judicii, quam divertendo attentionem vel proponendo aliud objectum, nimirum indirecte. Itaque quando ratione defatigationis aut fastidii aut distractionum cessatur ab actu jam incoepto, mutantur omnino adjuncta, et revera non adsunt omnia praerequisita ad assensum necessaria.

Plura de his in Logica fusiore (1).

DISPUTATIO III

De mediis assequendae veritatis.

Probata possibilitate veritatis certo assequendae, operae pretium est media, per quae illa cognoscitur, declarare, unde ipsa possibilitas veritatis magis confirmata manebit. Media vero haec alia sunt interna, nempe cujuslibet hominis propria, alia externa et aliena; priora potentiis cognoscitivis continentur, per quas velut per totidem fideles nuntios notitia rerum pervenit ad animum; externa ad testimonium aliorum revocantur.

CAPUT I

DE MEDIIS INTERNIS

Haec in primis breviter duntaxat nunc describenda sunt, nam penitior eorum declaratio ad *Psychologiam* spectat; tum veracitas in tuto collocanda, demonstratis simul conditionibus, in quibus fidem merentur.

(1) Vide vol. 1, loc. cit., num. 78, seqq.

ARTICULUS I

Brevis descriptio facultatum cognoscitivarum (1).

Facultates cognoscitivae aliae sunt organicae, quae nonnisi medio organo operantur videlicet sensus, aliae inorganicae vel spirituales, quae sine organo operantur.

I Facultates sensitivae.

320. Sensus generatim definitur *potentia organica, per quam objecta corporea percipiuntur.* Dicitur *organica potentia*, quia utitur organo (sensorium proprio vocabulo dicunt) tamquam instrumento ad operandum; organum enim significat membrum corporis ad aliquam vitae functionem exercendam destinatum, ut est, v. g., oculus ad videndum, cor ad distribuendum sanguinem. Et per hanc particulam sensus convenit cum omnibus potentiis vegetativis, differt autem ab intellectu, qui facultas spiritualis et inorganica est. Additur in definitione *per quam objecta corporea percipiuntur*, ut distinguatur tum a potentiis vegetativis, appetitivis et locomotivis, quae apprehensivae seu cognoscitivae non sunt, tum etiam ab intellectu, cujus actus non ad objecta duntaxat corporea restringitur, sed etiam ad spiritualia se porrigit, quare per totam, qua late patet, entis latitudinem quodammodo spatiatur.

Operatio sensus vocatur *sensatio*, quae proinde generatim definitur perceptio organica.

321. Objectum sensus denominatur *sensibile*, ac dividitur in *proprium*, *commune* et *per accidens*. Sensibile proprium est, *quod ita sentitur uno sensu, quod non potest alio sensu sentiri... sicut visus proprie est cognoscitivus coloris, et auditus soni, et gustus humoris, id est, saporis* (2).

Sensibile commune est id, quod non ab uno, sed a pluribus sensibus percipitur. *Communia sensibilia sunt ista quinque; motus, quies, numerus, figura et magnitudo* (3).

(1) Puse de his S. Thomas, in opusculo *de potentiis animae*; et alibi.

(2) S. Thom. lib. 2.° *de Anima*, lect. 13, paragr. *b*.

(3 Additur his a quibusdam distantia; sed haec facile revocatur ad magnitudinem, ut explicat Suarezius lib. 3 *de Anim.*, cap. 6, n. 8); idemque dicendum de aliis sensibilibus communibus, quae solent adjungi, ut videre est apud eumdem Eximium Doctorem, Conimbricenses (*de Anim.*, lib. 3, cap. 9, quaest. 4), et alios.

Haec enim nullius sensus unius sunt propria, sed sunt communia omnibus. Quod non est sic intelligendum, quod omnia ista sint omnibus communia, sed quaedam horum, scilicet numerus, motus, et quies sunt communia omnibus sensibus, tactus vero et visus percipiunt omnia quinque (1).

Tandem sensibile per accidens est, quod per se non movet sensum, nec aliter sentitur, nisi quia est conjunctum cum eo, quod per se cadit sub sensum; ut si quis dicat se videre *filium* Petri aut *dulce;* videt enim id, quod est *dulce*, et quod est *filius* Petri; sed non quatenus *dulce*, vel quatenus *filium* Petri; sed quatenus *album* vel *coloratum*.

Sed probe nota, ut aliquid vere dici possit sensibile per accidens, tres requiri conditiones: α) *quod accidat ei, quod per se est sensibile; sicut accidit albo esse hominem, et accidit ei esse dulce:* β) *quod sit apprehensum a sentiente; si enim accideret sensibile, quod lateret sentientem, non diceretur per accidens sentiri; oportet igitur, ut per se cognoscatur ab aliqua alia potentia cognoscitiva sentientis* (2). γ) Requiritur praeterea, ut statim apprehendatur sine dubitatione ac discursu, ad occursum qualitatis per se sensibilis. Ut enim observat Aquinas, *non... omne quod intellectu apprehendi potest in re sensibili, potest dici sensibile per accidens, sed quod statim ad occursum rei sensatae apprehenditur intellectu. Sicut statim, cum video aliquem loquentem vel movere se ipsum, apprehendo per intellectum* **vitam** *ejus; unde possum dicere quod video eum* **vivere** (3). Quamobrem Deus non est sensibilis per accidens, cum nequeat sine ratiocinatione cognosci ad aspectum rerum sensibilium (4).

322. Sensus alii sunt *externi*, alii *interni*. Externi, quorum organa patent extrinsecus sunt quinque, *visus, auditus, odoratus, gustus* et *tactus*. Visus residet in oculis, habetque proprium objectum *lucem cum coloribus;* auditus

(1) S. Thom. (lib. 2.° *de Anim.*, lect. 13, paragr. *e*) Cfr. Suarez (loc. cit. n. 8), et Conimbric. (lib. 2.° *de Anim.*, cap. 6, q. 4). Et lege S. August., *De libero arbitrio*, libr. 2.°, cap. 3. (2) S. Thom. loc. cit., lib. 3.°, lect. 13, paragr. *d.*

(3) S. Thom., ibid. Cfr. 4.°, dist. 49, quaest. 2, art. 2, in corp.

(4) Suarez (lib. 3.°, *de Anim.*, cap. 8. num. 2). Cfr. de his Toletus, Conimbricenses, Rubius et reliqui Aristotelis commentatores, in lib. 2.° *de Anima*, cap. 6, text. 63 seqq.

est in aure, ac sentit *sonos;* odoratus affixus est naso ad percipiendos *odores;* gustus sedem habet in lingua et palato, gustatque *sapores;* tactus demum per totum corpus diffunditur, et illius virtute apprehenditur *calor, frigus, humiditas, siccitas, durities, mollities, asperitas* et *levitas* (1).

Sensus interni sunt illi, quorum organa latent interius: tales sunt *sensus communis, imaginatio, aestimativa* et *memoria.*

Sensus communis est illa potentia, per quam percipimus objecta sensuum externorum, ea inter sese discernendo (2). Potentiam istam esse organicam vel ex eo patet, quod etiam in brutis reperitur, quippe quae non solum distinguunt inter varias impressiones unius ejusdemque sensus, verum etiam inter impressiones diversorum, gustus v. g. et tactus, si quando, dum aliquid edunt, fuste aut verbere abiguntur.

Nec dicas ad ejusmodi impressiones discernendas externos sensus sufficere. Nam discernere inter varias sensationes nequit sensus, nisi omnes illas in se experiatur; nullus autem est sensus externus, qui experiri possit aliorum sensuum impressiones, cum singuli habeant sua cuique objecta propria. Necesse est ergo, ut adsit alius quidam sensus ab omnibus externis distinctus, qui horum in se colligat impressiones, atque inter illas dijudicet, et propterea etiam nomen sortitur sensus communis (3), tum quia est terminus communis omnium immutationum externorum sensuum, tum quia ex illo, tamquam ex una communi radice, procedit vis sentiendi, ac per quinque organa diffunditur (4), ut alibi fusius dicetur.

Imaginatio vel phantasia est vis reproducendi etiam in objectorum absentia sensiles repraesentationes olim habitas. Quamobrem imaginatio dicitur a S. Thoma *thesaurus quidam formarum per sensum acceptarum* (5).

---

(1) S. Thom., opusc. *de Potentiis animae.*

(2) Vid. S. Thom. *(de Anim.,* lib. 3.°, lect. 3, paragr. *b),* Suarez *(de Anima,* lib. 3, cap. 31).

(3) Vid. S. Thom. ibid., paragr. *c. d,* cum Arist. lib., 3.°, *de Anim.,* text. 146 seqq.; et item S. Thom., 1 p. quaest. 78, art. ad 4, 2.

(4) S. Thom., *de Anim.,* lib. 3.°, lect. 3, paragr. *h;* 1 p. quaest. 78, art. 4, ad 1 et 2.

(5) 1. p. quaest. 78, art. 4, in corp.

Aestimativa est facultas apprehendendi etiam quasdam rationes, quae sensus externos effugiunt, ex eo quod utilitatem aut nocumentum afferunt subjecto. *Nam necessarium est animali, ut quaerat aliqua, vel fugiat, non solum quia sunt convenientia vel non convenientia ad sentiendum, sed etiam propter aliquas alias commoditates et utilitates sive nocumenta; sicut ovis videns lupum venientem fugit, non propter indecentiam coloris vel figurae, sed quasi inimicum naturae;* et *similiter avis colligit paleam, non quia delectet sensum, sed quia est utilis ad nidificandum. Necessarium est ergo animali, quod percipiat hujusmodi intentiones, quas non percipit sensus exterior; et hujus perceptionis oportet esse aliquod aliud principium* (1), nimirum *aestimativa.*

Memoria demum est facultas reproducendi olim habitas impressiones recognoscendo illas: vel si mavis eam aliter cum S. Thoma intelligere, est facultas conservandi intentiones vel impressiones per aestimativam perceptas. Ad apprehendendum enim *intentiones, quae per sensum non accipiuntur, ordinatur vis aestimativa; ad conservandum autem eas vis memorativa, quae est thesaurus quidam hujusmodi intentionum; cujus signum est, quod principium memorandi fit in animalibus ex aliqua hujusmodi intentione, puta quod est nocivum vel conveniens.* Et *ipsa ratio praeteriti, quam attendit memoria inter hujusmodi intentiones computatur* (2).

Verum haec in *Psychologia* declaranda erunt enucleatius.

II. Facultates inorganicae.

323. Intellectus est facultas inorganica objecti cognoscitiva, eumque necessario admittendum esse in nobis nemo negaverit, si mentem paulisper applicet ad considerandas innumeras rerum cognitiones, quae cadere in sensum nequaquam possunt. Sensus enim *sistit circa exteriora accidentia rei* (qualitates sensibiles); *intellectus vero penetrat usque ad rei essentiam, objectum enim intellectus est quod* **quid est,** (essentia), ut loquitur Angelicus (3).

(1) S. Thom., 1 p. q. 78, art. 4. in corp.
(2) Ibid. Vide Suarez, disp. 1 *Metaphys.*, sect. 6 num. 16 fin.
(3) S. Thom. 1. 2.ae, q. 51; art. 5. Vide etiam 2.ª 2.ae, quaest. 8, art. 1.

Verum multiplicem habet actum intellectus, unde variis etiam designatur nominibus. Nam et ex una cognitione in aliam procedit per discursum; ac sub eo respectu vocatur *ratio:* et olim cognita, retentis eorum speciebus, recordatur, ac sic denominationem sumit *memoriae:* praeterea in se ipsum consideratione regreditur, ut suos proprios actus et affectiones contempletur; et quatenus ejusmodi reflexionem exercet, appellatur *conscientia* vel etiam *sensus intimus:* ac denique tum res simpliciter apprehendit, tum judicia quaedam immediata pronuntiat ex sola terminorum intuitione atque invicem comparatione; tunc vero nomen sortitur *intelligentiae,* vel etiam simpliciter *intellectus.* Non ergo sunt hae diversae realiter facultates, sed ratione duntaxat (1), quemadmodum suo loco probandum erit.

324. Intelligentia itaque vocatur ipse intellectus, quatenus simpliciter apprehendit, atque immediata profert judicia. Et duplex est ejus actus, simplex apprehensio et *judicia prima,* illa nempe quae non per discursum et ratiocinationem, sed ex mera terminorum inspectione efformantur (2). Quare ad ipsum spectant prima scientiarum principia, unde omnis processus discurrendi exordium repetit. Judicia vero immediata intelligentiae propria vel sunt *rationalia* vel *experimentalia.* Experimentalia pronuntiantur ope experientiae, sola enim experientia monstrat in illis praedicatum subjecto convenire aut non convenire, ut cum judicamus *hunc hominem existere, ignem hunc comburere, Petrum loqui, vel currere.* Judicia vero rationalia sunt illa, quae pronuntiantur ex comparatione naturalium relationum inter subjectum et praedicatum independenter ab omni experientia. Talia sunt haec: *Idem non potest simul esse* et non esse. *Totum est majus sua parte. Non datur effectus sine causa,* etc. Experimentalia denominantur etiam *synthetica* et *a posteriori* vel *empirica,* quia in eis praedicatum non derivatur ex natura subjecti, sed potius exprimit aliquid, quod adjungendum et componendum illi esse docet expe-

(1) Vide S. Thom., 1 p., quaest. 7, art. 7 et 8; *de verit,* quaest. 10, art. 3.

(2) Non ergo sumitur hic intelligentia pro actu intelligendi, ut saepe ab antiquis sumebatur (Vide v. g. S. Thom., 1. p., quaest. 79 a 10), sed pro potentia intellectiva, ut habetur apud eumdem S. Thom. 1.° dist. 3, quaest. 4, artic. 1 in corp. et ad 4.um et 7.um, itemque *de Verit.* quaest. 10, art. 3.)

rientia, et ideo non pronuntiantur nisi *post* hanc. E converso rationalia dicuntur *analytica* et *a priori*, quia efflorescunt ex analysi idearum, ac semel cognitis terminis illius, proferuntur, quin expectandum sit testimonium experientiae. Judicia vero experimentalia vel respiciunt experientiam externam, quae per sensus obtinetur, vel experientiam internam alicujus phaenomeni, quod intra nos contingit.

Ratio deinde est idem intellectus, quatenus ope ac beneficio unius cognitionis progreditur ad aliam novam cognitionem comparandam. Et proprius ejus actus est *ratiocinium* vel *deductio* aut *discursus*. Discursus porro bifariam potissimum haberi potest: vel comparando inter se plura judicia rationalia, ex quibus inferatur conclusio similiter rationalis, et tunc dicitur *purus;* vel applicando principia rationalia ad judicium experimentale, ut novae exinde veritates detegi valeant, et discursus ejusmodi vocatur *mixtus*. Quod si judicia fuerint omnia experimentalia, ratiocinium quoque est empiricum.

De memoria intellectiva nihil nunc occurrit specialiter explicandum.

325. Conscientia hic non sumitur in sensu morali pro dictamine practico circa honestatem vel malitiam nostrarum actionum (1), sed pro ea facultate, *qua in nos plene redimus et actus, quos elicimus nosque ipsos ut eorum subjectum ac principium apprehendimus*. Actus ergo proprius conscientiae, prout hic sumitur, est intuitio quaedam reflexa et experimentalis, qua nostras operationes actu praesentes animadvertimus non in abstracto sed in concreto, *ut aliquid* ad nos *pertinens*, ut est modificatio vel affectio proprii nostri subjecti, vel ut phaenomenum, quod hic et nunc intra nos contingit. Ac proinde hujusmodi actus re vera ipsius *intelligentiae* est, a qua non differt conscientia, nisi quia haec respicit partem duntaxat actuum et objecti proprii illius. Nequit porro in concreto conscientia operationes subjecti referre, quin ipsum quoque subjectum talibus modificationibus affectum referat. Hinc objectum proprium conscientiae est omne id, cujus conscii esse possumus, nempe interna

(1) Actus hujus conscientiae moralis describuntur a S. Thoma, 1. p. quaest. 70, art. 13

phaenomena ordinis cognoscitivi et appetitivi, itemque *proprium* nostrum *esse*, propriumque subjectum τό *ego;* in his vero non spectat ad conscientiae actum ipsam naturam propriarum affectionum attingere, quod est officium rationis, sed tantum ipsam actualem praesentiam eorum tamquam aliquid *nostrum*. Phaenomena vero vegetativi ordinis, nisi perturbate fiant, ideoque sentiri queant, conscientiam effugiunt. Et sic patet, cur per conscientiam *plene* in se *redire* dicatur animus, quod per sensum facere nequit.

Conscientia directa et reflexa.—Conscientiae actus essentialiter reflexus est, reflexione videlicet psychologica (n. 52). Nihilominus plures recentiores conscientiam dividunt in *directam* et *reflexam* (1). Directa vocatur ipsa *praesentia* actualis phaenomeni cujuslibet in animo nostro sive ordinis sensibilis sive intellectivi, quamvis non advertatur, saltem clare; reflexa vero est *advertentia* phaenomeni praesentis hic et nunc in animo, nempe illa ipsa conscientia, quam hactenus descripsimus. Conscientia directa inutilis ferme est ad Logicae considerationem, ac videtur omnino recidere in reflexionem *virtualem* et in actu *exercito*, quam veteres Philosophi potentiis cognoscitivis etiam sensitivis tribuebant identificatam cum ipso directo actu earum (2).

Sensus intimus.—Conscientiam multi recentiores novo vocabulo *sensum* etiam *intimum* vocant, quamquam in uso istius vocabuli non sit plena in auctoribus uniformitas, et nonnulli sensum intimum cum directa conscientia confundunt, alii eam facultatem pure sensitivam arbitrantur, affectiones proprii corporis bonas vel malas referentem (3). Quare oporteret, ut qui eam vocem usurpare velit, vim et sensum clare aperiat.

ARTICULUS II

Utrum veraces sint facultates cognoscitivae.

Negant sceptici, contra quos vindicanda est veracitas potentiarum cognoscitivarum primo quidem generatim, ac

(1) Vid. Balmes. *Filos. fundam.* lib. 1, cap. 23, num. 226, seqq. ubi dilucide res exponitur. (2) Vide vol. 1, num. 103, *Equidem sentio, in primis.*
(3) Vide, v. g., cl. Van der A

deinde singillatim indicando conditiones, in quibus fides illis omnino adhibenda est.

I. Veracitas facultatum generatim.

326. PROPOSITIO 1.ª—**Facultates cognoscitivae veraces per se ac natura sua sunt circa proprium cujusque objectum, possunt tamen per accidens decipi.**

Notandum in antecessum est propositionem hanc unam ex iis esse, quae nec probari possunt sine petitione principii, nec probatione indigent ob summam, qua fulgent, evidentiam. Omnis namque veri nominis probatio, ut quidpiam demonstret, supponere tamquam certam debet veracitatem facultatum cognoscitivarum, quarum usu et exercitio fit demonstratio. Nisi enim veraces sint, et esse cognoscantur, quisnam, quaeso, earum testimonio fidem adhibeat? Non ergo demonstranda est propositio ista, sed reflexe duntaxat explicanda per attentam considerationem terminorum. Itaque

Prima pars: *Facultates cognoscitivae veraces sunt per se natura sua circa proprium cujusque objectum*, declaratur 1.° Quaevis potentia naturaliter tendit ad suam perfectionem. Nihil quippe naturaliter quaerit malum suum, sed bonum; bonum autem cujusque est perfectio ejus; et ideo bonum definitur id, quod omnia appetunt (1). Atqui perfectio propria facultatum cognoscitivarum est veritas: siquidem, cum facultas cognoscitiva destinata sit ad cognoscendum, tunc vere perficitur, cum habet cognitiones conformes objectis, nimirum veras; sicut e converso magna turparetur imperfectione, si res aliter, ac sunt in seipsis, ex interno vitio apprehenderet (2). Ergo facultates cognoscitivae natura sua tendunt ad verum, ac proinde veraces per se sunt.

Hoc argumentum est S. Thomae (3).

2.° Vel si mavis, hoc alio pacto rem declara: Omnis potentia cognoscitiva ex propria natura sua ordinata est ad verum assequendum, unaquaeque intra suam spheram et circa proprium objectum. Atqui nequeunt potentiae cognosci-

(1) Haec alibi exponentur, quamvis satis per se patent. Cfr. interea *Contra gentes* lib. 3, cap. 3, 16.

(2) Cfr. S. Thom., lib. 6, *Metaph.*, lect. 4, paragr. c.

(3) *Cont. gent.*, lib. 3, cap. 108, *Nulla potentia...*

tivae natura sua esse ad verum assequendum institutae, nisi per se veraces sint. Ergo...

Major manifesta est omnibus, quicumque non negant, hominem ad veri assecutionem naturaliter eniti. Neque enim aliae nobis suppetunt facultates ac praesidia, quibus potiri veritate possimus. Quare sicut ignis ad comburendum et aqua ad refrigerandum, sic potentiae cognoscitivae ad verum cognoscendum factae sunt.

Minor etiam per se innotescit. Quia secus natura homini instrumenta suppeditasset ad finem suum ex ingenito vitio inepta. Unde tandem vitium ejusmodi Deo ipsi tribuendum foret, utpote naturae auctori (1).

3.° Praeterea homo certissime ad veritatem assequendam tendit ex ipsa naturae inclinatione. Quid enim sibi volunt scientiae artesque et indoles, qua praediti sumus, curiosa et irrequieta res cognoscendi, et non quomodolibet cognoscendi, sed prout sunt in seipsis? Igitur debuit facultatibus instrui aptis ad veras cognitiones obtinendas.

Nec dicas, sufficere unam aliquam esse potentiam fidelem veracemque natura sua, quamvis reliquae falli queant. Nam par pro omnibus ratio est. Ergo vel omnes sunt veraces, vel omnes sunt fallaces, quin unquam scire possimus, quandonam vere res cognoscamus; et sic homo, praestantissimum opus hujus mundi visibilis, erit monstrosa infelicissimaque omnium natura, utpote instrumentis praedita prorsus ineptis ad id, quod inexplebili siti perpetuo sectatur.

4.° Denique dubitare de naturali veracitate facultatum cognoscitivarum est evidenter contra naturam hominis. Nam evidens est ejusmodi dubium in universalem scepticismum adducere. Scepticismus autem humanae naturae repugnat, ut alibi exposuimus (2).

Secunda pars: *Possunt falli per accidens*, constat; α) experientia, quia interdum falluntur nostrae facultates. Cum ergo per se atque ex interno vitio naturae suae non decipiantur, reliquum est, ut per accidens ac ratione impedimenti externi decipi dicendae sint. β) Idem ostenditur ex analogia

(1) Vide S. Thom., 1 p. quaest. 17, art. 2 et 3, in corp., et ad 2 *de Verit.* quaest. 1, art. 12; *de Anima*, lib. 3, lect. 11, paragr. *c.*

(2) Vide vol. 1, num. 104.

aliorum instrumentorum, sive naturalium sive artificialium, quae, quantumvis affabre elaborata, possunt quandoque vitiose operari ex defectu materiae aut artificis imperitia vel oscitantia.

II. Veracitas sensuum.

327. PROPOSITIO 2.ª **Sensus externi, si nullum adsit impedimentum, decipi nequeunt circa sensibile proprium; licet possunt circa commune et per accidens.**

Est communis doctrina omnium cum S. Thoma (1). Sermo autem est hic de sensatione externa, non ut est affectio quaedam sujectiva vel modificatio subjecti sentientis, quo pacto est objectum potius interni sensus, sed quatenus est notitia seu repraesentatio externi objecti; nec quatenus est abstracta quaedam repraesentatio, sed quatenus est repraesentatio hujus determinati objecti, ad cujus praesentiam sensatio elicitur. Quo sensu dici solet sensatio umbram quamdam judicii referre, quasi virtualiter et exercite assereret objectum esse tale in se, quale ab ipsa repraesentatur (2).

Prima pars: *Sensus externi, si nullum adsit impedimentum, decipi nequeunt circa sensibile proprium*, suadetur 1.° ex rationibus in praecedenti propositione adductis.

Adde 2.°, quod si sensus per se falleretur circa proprium sensibile, nulla foret certitudo in scientiis potissimum naturalibus et in philosophicis; omnis enim scientia et ars a singularium sensibilium experientia ducit exordium, ut recte docet Aristoteles (3).

Diximus in thesi, sensus externos veraces esse, *nisi adsit impedimentum*, unde concedimus illos per accidens falli posse. Porro impedimentum istud duplex est *alterum ex parte organi*, si nempe illud non recte dispositum sit, vel quia aegrotum est, vel quia ex accidentali aliqua affectione non potest recte objectum referre; quo pacto palatus v. g. acri sapore delibutus, ad alios sapores percipiendos male dispositus est. Alterum impedimentum est ex

(1) *De verit.*, quaest. 1, art. 11.

(2) Quae fuse declarata legere poteris in vol. 1, num. 106.

(3) *Posterior analyticor.* lib. 2, cap. ult. Cfr. S. Thom. ibid., lect. 20, paragr. *I.* Et lege S. Thomam, opus. *super Boetium de Trinit.*, quaest. lect. 6, *de modis, quos speculativae scientiae attribuit*, art. 2.

parte medii inter subjectum sentiens et objectum sensibile diffusi; si enim varium fuerit aut quomodolibet perturbatum, non sinet impressionem objecti ad organum, prout par est, pervenire ad hoc, ut fideliter per sensum renuntietur (1).

Conditiones ergo requisitae, ut relatio sensuum verax habeatur, sunt: α) ex parte sensuum, ut organum sit sanum et in convenienti dispositione ac temperie ad impressionem objecti probe recipiendam. β) Ex parte objecti, ut sit proportionatum virtuti sensitivae, ne sit v. g. nimis exiguum, ac rite applicatum in debita distantia. γ) Ex parte medii, ut sit in convenienti dispositione ad transmittendam impressionem objecti usque ad organum.

Secunda pars: *Sensus externi, circa sensibile commune falli possunt* (2), probatur 1.° experientia; 2.° ratione. Quia videlicet mirum non est, si potentia decipiatur interdum circa ea, quae non per se primo, sed ex consequenti apprehendit. Talia autem sunt communia sensibilia. Nam nullum eorum sensus aliquis attingit, quasi ex prima sui institutione, sicut propria sensibilia, sed solum quatenus habent in se qualitatem aliquam, quae sit objectum cujusque sensus proprium: puta visus non percipit magnitudinem, aut figuram etc., nisi prout coloratam; et tactus, nisi prout resistentem, et idem dic de reliquis (3).

Tartia pars: *Sensus externi falluntur circa sensibile per accidens*, patet similiter 1.° experientia; 2.° ratione. Nam sensibilia per accidens apprehenduntur solummodo ratione qualitatum sensibilium propriarum. Atqui fieri potest, ut res etiam diversissimae secundum naturam, conveniant in aliquo sensibili proprio, puta colore. Ergo facile quoque fieri potest, ut quis, dum sensibile aliquod proprium apprehendit, circa sensibile per accidens decipiatur. Sic aurum cum aurichalco saepe confunditur, et saccharum cum sale, ob similitudinem coloris. Quamobrem ad cavendos errores in

---

(1) Vide vol. 1 num. 107.

(2) *In sensibilibus communibus et per accidens interdum judicium sensus fallitur.* S. Thomas, *de Verit*, quaest. 1, art. 11.

(3) Non est infrequens apud recentiores sententia docens sensus etiam circa sensibile commune infallibiles esse, si conjunctim adhibeantur, nimirum si attendatur testimonium omnium eorum sensuum a quibus ea referri possunt. Hanc equidem doctrinam novam esse nec omnino vere traditam, ostendi in opere fusiori, *Lógica Major*, num. 110.

hac parte, consulere oportet plurium sensuum testimonium; ut variorum sensibilium propriorum perceptione melius possit sensibile quoque per accidens patescere, vel alias adhibere cautiones, quas intellectus, pro sua sagacitate, aptissimas ad eum finem judicabit (1).

328. Propositio 3.ª **Imaginatio et memoria, licet absolute atque in se consideratae circa proprium actum et objectum veraces sint, possunt tamen intellectui multorum praebere occasionem errorum.**

In se quidem et absolute consideratae veraces sunt. Nam actus proprius imaginationis est reproducere aliorum sensuum repraesentationes, atque intellectui easdem exhibere tamquam materiam, circa quam hic suam exerceat activitatem. Et simili modo ad memoriam spectat recordatio ac recognitio sensationum olim habitarum. Jam autem vides, deceptionem in ejusmodi actu contingere aliter non valere, quam vel ex errore aliorum sensuum, quorum repraesentationem imaginatio reproducit, vel ex vitio hujus ipsius facultatis; primum autem horum praecedit actum imaginationis, nec proinde tribuendum illi est, alterum vero contradicit experientiae, quae testatur imaginationem minime corrumpere aut infideliter referre sensationes externorum sensuum, sed easdem tantummodo ingeminare variatas secundum intensitatem claritatemque.

Atque idem fere dicendum est de memoria.

Nihilominus tum imaginatio, tum memoria proclives ad errorem dicuntur, quia ipsarum actus occasio saepe sunt deceptionum. Nam quoniam imaginatio percipit objecta in eorum absentia exprimendo imagines eorum ac repraesentationes similes illarum, quae per sensus externos habitae sunt, praesentibus ipsis objectis; facile fieri potest, nisi ratio vigilet, ut objecta, quae adsunt, praesentia existimentur ob imaginationis relationem, potissimum si vividior foret. Hoc modo in morbis, in somnis, in mediis tenebris, in silvis locisque solitariis facile excitatur phantasia, ut fingat imagines multarum rerum, quae non sunt, quasi essent reapse.

---

(1) Vide Macrobium, *Saturn.* lib, 7, cap. 14.

Et lege S. Thomam, 1 p., quaest. 17. art. 2, ubi totam hanc doctrinam breviter et egregie tradit. Cfr. idem S. Doctor *de Anim.*, lib. 3, lect. 6, paragr. *b*.

Memoria etiam saepe fallax est, quatenus obscuriorem vel levem aut incompletam contineant recordationem, vel etiam simul referat facta diversorum temporum, locorum ac personarum. Quare nisi caveat diligenter mens, attente memoriae testimonium considerans, saepe aut poterit negare, quae illa non refert, vel perperam interpretari, aut denique loca, tempora, personas, facta confundere, quemadmodum experientia docet.

Veracitas communis sensus, quatenus refert affectiones internas subjecti sentientis, patebit inferius ex dicendis de conscientia.

II. Veracitas intellectus.

329. Propositio 4.ª **Intelligentia falli nequit per se, tum in simplici apprehensione, tum in judiciis immediatis.**

Tota haec doctrina disertissime traditur ab Aquinate (1).

Declaratur, nam probari nequit, ut jam monuimus. Si facultates nostrae veraces per se ac natura sua sunt, id praecipue convenit intellectui, quae praestantissima est inter omnes potentias. Intellectus autem in illis actibus potissimum infallibilis sit, oportet, qui solent intelligentiae attribui, nimirum in simplici apprehensione immediatisque judiciis, tum quia horum actuum objecta sunt per se evidentia maximeque intellectivae virtuti proportionata, tum etiam quia iis continentur scientiarum omnium principia, quae nisi veritatem habeant, ratiocinia in iis fundata firmitate ac certitudine careant, necesse est.

Si quando igitur deceptionem patitur intelligentia, non ex vitio suae naturae id evenit, sed per accidens, vel quia sensus non recte referunt ipsi objeta externa, quae acie sua contempletur, vel quia ex inconsideratione, re non satis perspecta, immaturum temere proferat judicium ex meris apparentiis.

330. Propositio 5.ª **De veracitate conscientiae ambigi nequit.**

Probatur 1.° Nam ipso dubio affirmatur. Videlicet qui

(1) S. Thom., 1 p., quaest. 85, art. 6; et *de Verit.*, quaest. 1, art. 12. Cfr. 1 p. quaest. 17, art. 3, ad 2.um

dubitat de conscientiae veracitate, is vel scit se dubitare vel non. Si nescit, stulte ac mendaciter id affirmat; si autem scit, undenam scit, nisi ex ipso testimonio conscientae? Huic ergo fidem habet eo ipso, quod de ejus veracitate dubitat.

Prob. 2.° Eatenus decipi conscientia posset, quatenus vel referret aliquam affectionem, quae revera non adesset in proprio subjecto, vel eam aliter referret, quam in eo reperiretur. At neutrum horum stare potest.

Primum quidem, quia contradictionem implicat. Conscientia enim aliquid refert, ut quaevis alia facultas cognoscitiva. Proprium autem ejus est referre interna phaenomena, quae nos afficiunt, prout actu nobis praesentia. Ergo impossibile prorsus est, ut conscientia referat affectionem, quam reapse non experimur; sicut impossibile est, ut non coram adsit objectum, quod oculi referunt.

Sed neque etiam alterum fieri potest. Nam alteratio illa et infidelis relatio affectionis alicujus undenam, quaeso, procedere posset in conscientia? An ex essentiali ejus inhabilitate ad interna facta notificanda? At id dici nequit sine injuria Creatoris. An ex perturbatione medii? Atqui nullum hic intercedit medium, cum facultas cognoscens et objectum cognitum intime sibi praesentia conjunctaque sint. An ex accidentali aliqua alteratione vel indispositione facultatis ipsius? Verum conscientia facultas spiritualis est ac simplicissima, quae alterationem in sua physica entitate non patitur. An denique ex vitio ac deceptione aliarum potentiarum cognoscitivarum, quarum actus, ut nobis praesentes et ut modificationes proprii subjecti testatur conscientia? Sed neque ex hac parte timenda est falsitas. Nam ad conscientiam minime spectat referre valorem objectivum actuum cognoscitivorum aliarum potentiarum, sed solam praesentiam testari talium actuum, quos hic et nunc intra nos habemus. Jam vero, sive actus illi vere ac fideliter objecta sua repraesentent, sive non; verum est, quod a nobis hic et nunc eliciantur, et sint intra nos. Ergo conscientia, quae solum debet referre praesentiam ejusmodi actuum, minime decipitur, ex eo quod illi actus falsi sint, ac perperam repraesentent sua objecta, ex deceptione nimirum facultatum, a quibus eliciti sunt. Sicut non est mendax aut haereticus ille,

qui mere historice narrat haereses vel mendacia ab altero prolata (1).

Idem ob similes rationes dicendum est de communi sensu, internas subjecti sentientis affectiones referente, sive *sensus intimus*, sive *sensus communis*, sive *sensus internus*, sive quovis alio nomine designetur.

Et haec causa est, cur, quemadmodum communiter solet notari, in conscientia et sensu ejusmodi interno subjectum reale et apparens in unum confundatur; quia cum proprium ejus sit experiri, ac testari cognitiones subjective spectatas, non debet judicare, num res aliqua ita in se sit, sed quomodo hic et nunc appareat mihi, vel reluceat in cognitione, quam habeo. Sic v. g. aegrotus ex indispositione oculorum, omnia videns flavo colore perfusa, falleretur, si talia *esse* illa in seipsis judicaret; non autem falleretur, si talia *sibi apparere* hic et nunc assereret (2), quod unice spectat ad conscientiam.

In conscientiae testimonio interpretando potest ratio falli.—Atque haec, ut vides, dicenda sunt de actu conscientiae in se spectato, cujus tuemur veracitatem. Neque vero cum his pugnat, quod circa naturam affectionum internorumque phaenomenorum, quae conscientia fidelissime testatur, ratio possit falli, perperam eadem interpretans. Quae causa est, cur de natura et proprietatibus ejusdem interni facti, quod omnes aeque intra se experiuntur ope conscientiae, diversae interdum existant hominum opiniones ac judicia. Et ideo etiam ex Angelici doctrina quamvis *scientia* **de Anima** *est certissima, quod unusquisque experitur se* **animam habere,** *et actus animae sibi esse; sed cognoscere,* **quid sit** anima, difficilissimum est (3).

331. Propositio 6.ª **Quamquam ratio humana saepe fallatur, falli tamen omnino nequit, si veras assumat praemissas, rectasque servet argumentandi formas in Dialectica tradi solitas.**

Prima pars constat experientia. Et suadetur etiam, quia multa occurrunt passim errorum pericula rationi, partim ex erroribus aliarum facultatum, quarum actus praecedere rationis actum necesse est, partim ex eo quod ipsa non semper satis vigilet, ut discursus suos exigat ad normam recte

(1) Vid. Angelicum Doctorem, 1. p. quaest. 17, art. 2, ad 1; et *de Veritate*, quaest. 1, art. 11.

(2) Cfr. Jacob. Balmes, *Filosof. fundam.*, lib 1, cap. 15, num. 148.

(3) S. Thom., *de Verit.*, quaest. 10, art. 8, ad 8 *eorum quae in contrarium*. Cfr. lib. 1.° *de Anim.*, lect. 1, initio et paragr. *d*.

ratiocinandi. Unde pronum est, ut saepe in plures impingat errores.

Secunda pars etiam per se patet. Nam actus proprius rationis est discursus; error vero in discursum irrepere nequit, nisi vel ex parte materiae, nimirum praemissarum, vel ex parte formae argumentandi, vel denique ex innato vitio ejusdem facultatis. Cum ergo ultimum admitti nequeat ex dictis in prima propositione, reliquum est, ut si verae sint praemissae ad concludendum assumptae, formaque legitima secundum ea, quae declarata et probata manent in Dialectica, decipi nullo modo queat ratio in suis deductionibus (1).

ARTICULUS III

Solvuntur difficultates.

I. Contra veracitatem facultatum generatim.

332. Objic. 1.° Allatae a nobis explicationes non solum non sunt demonstrationes, sed neque valent quippiam ad certitudinem philosophicam evincendam de facultatum nostrarum veracitate. Nam eatenus valerent, quatenus ratiocinia a nobis instituta veracia sint, et veracia esse nobis constet. Atqui hoc constare non potest nisi supponendo id ipsum, quod cognoscere et explicare intendimus, nimirum veracitatem facultatum. Vera quippe ratiocinia institui non possent sine veracibus facultatibus. Ergo...

Respond., *neg.* assert. Ad probation., *conc.* Major., et *dist.* Minor. Id constare nequit, nisi supponendo *re ipsa* veracitatem facultatum, nempe nisi facultates *sint* reapse veraces, *conc.;* nisi supponendo *in mente nostra* veracitatem earumdem, id est, supponendo quod alio praevio actu cognitam habeamus hujusmodi veracitatem, *nego.* Et probationem hujus Minoris pariter, *disting.;* vera ratiocinia institui nequeunt sine veracibus facultatibus, id est, nisi *sint* veraces facultates, *conc.;* id est, nisi *cognoscatur* prius eas esse veraces, *neg.*

Tum *neg.* conseq. Aliud enim est facultates esse veraces, et aliud est earum veracitatem cognoscere. Ac certe ratio-

(1) Vide S. Thom., *de Verit.*, q. 1. a. 12, fin.

cinia explicationesque nihil valent, nisi facultates, per quas fiunt, sint veraces; non autem opus est, ut id cognoscatur ante illas explicationes, sed potius vi illarum cognoscitur, quia veracitas facultatum ad veracia ratiocinia ponenda concurrit effective, non objective (1).

Objic. 2.° Si facultates nostrae circa propria earumdem objecta falli nequeunt, infallibiles dicendae sunt. Atqui infallibilitas est propria solius Dei.

Resp. *dist.* Major.: infallibiles dicendae sunt infallibilitate participata et limitata, *conc.;* imparticipata et illimitata, quae ad omnia objecta cognoscibilia se extendat, *neg.*

Et *contradistincta* Minore, *neg.* conseq. Nam praecise quia facultates nostrae cognoscitivae imaginem utcumque deficientem referunt divinae mentis, aliquam ab ipso Deo sibi communicatam infallibilitatem habeant, necesse est, resctrictam tamen ad objecta cuique proportionata. Itaque adhuc in immensum distant a perfectione infiniti atque omniscii intellectus Dei.

Instabis 1.° Quod semper et essentialiter fallibile est, in omnibus falli potest. Atqui facultates nostrae semper et essentialiter sunt fallibiles. Ergo... 2.° Causa, cur facultates nostrae decipiuntur, est, quia finitae sunt. Atqui semper et in omnibus finitae sunt. Ergo...

Respond. ad 1.um, *dist.* Major. Quod semper et essentialiter fallibile est respectu quorumlibet objectorum, *conc.;* respectu quorumdam duntaxat objectorum, nempe respectu objectorum non propriorum sibique proportionatorum, *neg.* Et *contradist.* Minore, *neg.* conseq.

Respond. ad 2.um, *dist.* Major.; causa remota et inadaequata, *conc.;* proxima et adaequata, *neg.* Et *concessa* Minore, *neg.* conseq... Non sufficit, ut sint finitae facultates, ad hoc ut fallantur; nam quantumvis finitae, sunt infallibiles respectu quorumdam objectorum. Requiritur ergo, ut adsit aliqua improportio vel insufficiens applicatio vel impedimentum aliud rectae perceptioni obsistens.

Objic. 3.° Facultates appetitivae in homine sunt natura sua proclives ad malum. Ergo nihil vetat facultates cogno-

---

(1) Cfr. cl. Sanctus Schiffini, *Principia philosophica*, 282.

scitivas natura sua in falsum inclinari. Nam sicut se habet appetitus ad bonum, ita cognitio ad verum.

Respond., *trans. antec., neg.* conseq., et probationem *disting.* Id est, objectum appetitus est bonum et cognitionis verum, *conc.*, eodem modo respicit appetitus bonum, atque cognitio verum, *neg.* Aliter se habet ratio boni respectu appetitus, et ratio veri respectu cognitionis. Bonum enim consistit in eo, quod aliquid sit *conveniens* subjecto; et planum est, quod idem objectum possit esse conveniens appetitui sensitivo et inconveniens rationali, ideoque malum appetitui rationali, qui est diversae naturae, ac sensitivus. At verum consistit in repraesentatione fideli et conformi objecto suo; absurdum autem est, quod repraesentatio fidelis elicita a sensu, dicatur difformitas respectu intellectus (1).

II. Contra veracitatem sensuum externorum.

333. Objic. 1.° Relationes sensuum falsas esse, passim ostendunt scientiae naturales, Astronomia, Physica, etc. Itemque innumeras esse sensuum illusiones, quotidiana cujusvis experientia demonstrat. Ergo nulla est fides adhibenda sensibus.—**Respond.,** *dist.* antec. Relationes sensuum circa sensibilia communia et per accidens, *trans.*; circa propria, *subdist.;* scientiae naturales ostendunt ejusmodi relationes per se falsas esse, *neg.;* per accidens, ratione alicujus impedimenti, modo jam declarato, *conc.*

Ad alterum eadem esto responsio.

Objic. 2.° Sensus referunt inesse corporibus calorem, saporem caeterasque qualitates sensibiles. Atqui hae reapse non sunt in corporibus, sed in ipso sentiente; siquidem quidquid ad sensationem spectat, in sentiente est. Ergo sensus aliter objecta referunt, ac sunt in se ipsis.

Respond., *dis. Major.* Sensus referunt inesse corporibus calorem, saporem, odorem, etc., id est sensationem caloris, *nego;* qualitates ipsas, quae sensationem caloris, etc., gignunt, *conc.* Et *contradist.* Minorem, cujus probation. *distinguo:* quidquid spectat ad sensationem *subjective* consideratam, *trans.;* ad sensationem objective consideratam, *neg.*

(1) Vid. vol. 1, num. 115, *Objic. 3.°*

Tum *neg.* conseq. Esse in corporibus aliquid objectivum ac reale respondens sensationibus, quas ad eorum praesentiam elicimus, negari nequit, quin illico in idealismum incidamus; idque tuendum nobis est. Quid autem vel quale sit illud objectivum et reale, nimirum an *sint* qualitates sensibiles propriae in re eo modo, quo *apparent* nobis, ita ut nostra sensatio sit imago earum, an vero sint in re alio modo, quasi sensatio nostra esset non imago, sed symbolum quoddam earum, suo loco disputabitur. Nos primum horum sustinuimus contra plures recentiores *in Psychologia* (1), sed est controversia nunc omnino transmittenda (2).

Objic. 3.° De objectiva realitate nihil potest intellectus certo cognoscere ex sensuum testimonio. Nam idem objectum diversimode afficit diversa animalia, ut quod homini placet, alia refugiant. Immo inter homines ipsos magnam in hoc cernere est varietatem; sic in cibis v. g. et in aliis bene multis, quod uni arridet, alteri displicet.

Respondeo, *neg.* assert.; probation. *dist.* Et haec diversitas contingit in sensatione subjective spectata, *conc.;* in sensatione objective spectata, *neg.* Et ad 2.^{am} probation. similis esto responsio.

Objic 4.° Sensationes non sunt nisi modificationes subjecti sentientis. Atqui ejusmodi modificationes nihil valent ad manifestanda ea, quae extra subjectum fiunt. Ergo sensationes non repraesentant vere sensibilia propria.

Respond. *dist.* Major. Sunt purae modificationes subjectivae, *neg.;* sunt simul objectivae ac relativae, quae videlicet dum sensibus inhaerent, aliquid aliud subjecto demostrant, *concedo. Et contradist.* Minore, *neg.* conseq.

Instabis. Quamvis imaginari nequeamus corpus, quod extensione aut figura careat, possumus tamen mente praescindere in corporibus a colore, sapore, odore, etc. Ergo istae qualitates non insunt corporibus, sed subjecto ipsi sentienti, nec aliud sunt, quam merae modificationes ejusdem.

Resp. *neg.* conseq. Ex eo enim solum, quod possumus unum ab alio mente praescindere, perperam negatur unum

(1) Vide *Psycholog.* vol. 2.um, num. 162.
(2) Cfr. *Logic. Major,* num. 116 in respons., *ad Objic. 2.ª*

esse in alio vel cum alio, vel unum esse idem prorsus, quam aliud, quod attinet ipsam physicam rei entitatem.

Objic. 5.° Si sensus veraciter propria sensibilia referrent, nullo negotio natura et ratio qualitatum sensibilium explicaretur. Atqui id difficillimum est explicatu. Ergo.

Resp. *neg.* Major. Difficultas enim explicandi naturam intimam sensibilium qualitatum non probat infidelem sensuum relationem, sed ingenii nostri duntaxat imbecillitatem.

Objic. 6.° Sensus quandoque non referunt propria objecta, ut si quis cubiculum ingrediatur certis odoribus suffitum aut calidum, initio quidem percipit odores et calores, at paulo post desinit illos percipere. Ergo fidendum non est sensibus.—Similiter non referunt aeris pressionem, calorem vitalem, aliaque.

Resp. *neg.* conseq. Nam non referre objectum aliquod, profecto non est fallere, aut perperam referre, sicut non est mendax, qui tacet.

Ratio vero, cur sensus in adductis exemplis non referunt objecta sua, est, quia organa illorum non amplius excitantur, et patiuntur impressionem ab objectis ex assuetudine; ab assuetis enim non fit passio, ut fert effatum.

Cum ergo necessaria sit ad sentiendum impressio ab objecto proveniens et in organo recepta, species nimirum sensibilis; ea deficiente, deest quoque sensatio. Et idem dic de aliis exemplis in objectione adductis, nam phaenomena citata ideo non referuntur, quia in communi et ordinario statu nullam excitant immutationem in organismo, ideoque non sentiuntur. Si vero non sentiuntur, referri a conscientia nequeunt. Caeterum pressio aeris sentitur interdum, et advertitur a conscientia, quando nimirum abrumpitur aequilibrium inter aërem circumstantem ac fluida intra corpus existentia: et similiter circulatio sanguinis et vitalis calor, cum alterationem patiuntur in suo cursu ordinario.

Alias objectiones solvemus, cum idealismus erit confutandus.

III. Contra veracitatem conscientiae sensusque interni.

334. Objic. 1.° Cui crus vel brachium amputatum est, is saepe dolorem in crure vel brachio persentiscit. Atqui in hoc evidenter decipitur. Ergo.

Respond. *dist.* Major.: dolorem revera persentiscit in crure vel brachio, *neg.*; arbitratur ibi persentiscere ob illusionem imaginationis, *conc.*

Dolor enim ille sentitur in extremitate nervorum, qui in crus vel brachium protendebantur. «Sed imaginatio supplet

partem amputatam, et infirmus propter praeviam habitudinem et novitatem status, in quo versatur, ad erroneum judicium adducitur. Idque eo facilius intervenit, quod sensus doloris interni per se valde confusus est, et non bene determinatus quoad limites loci, quibus adstringitur» (1). Quaecunque igitur deceptio in objecto casu eveniat, ad conscientiam minime spectat.

Objic. 2.° Amentes ac somniantes multas experiuntur sensationes, quas non habent. Praeterea credunt se esse, quod non sunt, et agere, ac pati, quae non agunt, nec patiuntur. Ergo...

Respond. ad primum, *dist.;* experiuntur sensationes, quas non habent eo modo, quo experiuntur, *neg.;* quas non habent eo modo, quo judicant, *conc.*

Ad alterum, *distinguo* antec.; et non habent illam persuasionem intimam, qua re vera credunt se esse, quod non sunt, vel agere aut pati, quae nec agunt nec patiuntur, *neg.;* falso judicant, cum ita credunt, *conc.*

Videlicet in amentibus ac dormientibus deceptio non est, in experiendo internam illam affectionem rerum, quas ex perturbata imaginatione veras arbitrantur. Licet enim falsae sint ejusmodi persuasiones, verum tamen est illas existere in mente amentium dormientiumque. Atqui judicia illa et persuasiones falsae non spectant ad conscientiam, sed solum experientia illarum. Ergo error non est conscientiae, sed rationis duntaxat, quae ludibriis imaginationis adducitur ad plura comminiscenda figmenta, non minus ridicula saepe, quam falsa (2).

Objic. 3.° Saepe dubitamus de affectione, quam habemus, num sit haec vel illa, quin possimus discernere illam. Immo dubitamus de ipsa etiam existentia in nobis alicujus affectionis. Ergo fidele atque indubium non est conscientiae testimonium.

1) Liberatore, *Instit. Philos., Logic. Pars altera*, cap. 2, art 2, num. 49, *Objic.* III.

2. Quare verissime scripsit Jacobus Balmesius: «El sueño y la vigilia, la demencia y la cordura son indiferentes para el testimonio de la conciencia; el error puede estar en el objeto, mas no en el fenómeno interno. El loco que cree contar numerosas falegas, no las cuenta ciertamente, y en esto se engaña: pero tiene en su espíritu la conciencia de lo que hace, y en esto es infalible. El que sueña haber caído en manos de ladrones, se engaña en lo tocante al objeto externo, mas no en lo perteneciente al acto mismo con que lo cree.» *Filos. fundam.*, lib. 1, cap. 15, num. 148.

Respond. *dist.* ant. quoad 1.am partem; dubitamus de natura vel qualitate affectionis, *trans.;* de ipsa ejus actuali praesentia, *neg.*

Ad 2.am pariter *disting.;* dubitamus de existentia praeterita, quae spectat ad memoriam, non ad conscientiam, *trans.;* de existentia hic et nunc praesentis affectionis, *neg.*

IV. Contra veracitatem intelligentiae ac rationis.

335. Objic. 1.° Multi erronea docent contra ipsa principia scientiarum per se evidentia, ut illi qui negant aut in dubium vocant corporum existentiam, principium causalitatis, immo et ipsum contradictionis principium, quemadmodum fecit ex veteribus philosophis Heraclitus, et recentioribus temporibus Hegel. Atqui haec omnia spectant ad objectum intelligentiae proprium. Ergo...

Respond. Ore docent talia, vel etiam forte opinantur insigni quadam temeritate, vel quia ex praejudiciis vel ex prava educatione mentisque praecipitantia, ipsam terminorum vim ac significationem non satis percipiunt, *trans.* Si vim terminorum probe norint, *neg.* (1).

Objic. 2.° Qui iterum iterumque fallitur, mendax est, et fidem non meretur. Atqui talis est ratio. Ergo...

Resp. *disting.* Major; si fallitur per se atque ex vitio intrinseco, *conc.;* si per accidens, *subdist.;* non meretur fidem in eo genere rerum iisque adjunctis, in quibus nunquam solet falli, *neg.;* in aliis, *trans.*

Et *contradis.* Minor., *neg.* conseq.

Objic. 3.° Ratio in errores plurimos semper induxit, absurda omnis generis ratiocinando invenit ac tutata est, veritatesque certissimas non raro impugnavit. Ergo fidendum ipsi non est.

Respond. *dist. ant.;* idque fecit ratio ex abusu ac temeritate, et violatis legitimae ratiocinationis legibus, *conc.;* secus, *neg.*

Instabis. 1.° Sed nonne passim in scholis ratio et ratiocinium in diversas opiniones de eadem re Philosophos scin-

(1) Vide S. Thom. *Metaph.* lib. 4, lect. 6, paragr. *c.;* et *Posterior. analyticor.* lib. 1, lect. 19.

dunt? An ergo et illi abuti ratione dicendi sunt, legesque ratiocinandi violare, quotiescumque varie opinantur?

Resp. *dist.* assertum. Id passim evenit in scholis in re evidenti, *neg.;* in obscura et incerta, *conc.*

Instabis 2.° Atqui neque in evidentibus securi omnino esse possumus. Nam α) multi ex illis, qui errant, arbitrantur et rem esse evidentem, et rectam argumentandi formam. β) Deinde veritas ac rectitudo ratiocinii unius cognoscitur aliis, et sic abeundnm erit in infinitum.

Respond. *neg.* Ad probation. α) *dist.* Ita arbitrantur, vel quia non satis rem considerant, vel quia se sinunt abripi studio partium, *conc.;* aliter, *nego.*

Ad probation. β) *neg.* prorsus assertum, quia veritas et rectitudo ratiocinii cujusvis attentione ac reflexione patescit, quae non in discursu sita est, sed in simplici intuitione.

Objic. 4.° Ratiocinando memoria utimur. Atqui memoria valde est fallax. Ergo.

Resp., *dist.* Major.; saepe, *conc.;* semper, *nego.*

Minorem pariter *dist.;* et non possunt praecaveri errores, quibus occasionem praebet memoria quandoque, *neg.;* et possunt praecaveri, *conc.*

Quot enim sunt ratiocinia, in quibus aut memoria locum non habet, aut adeo est clara, ut dubitari de ejus fidelitate nequeat?

Quod si aliquando memoria praeteritarum rerum levior est, aut etiam pene obliterata, non desunt apta remedia, quibus succurri huic defectui possit, vel alios interrogando, vel legendo libros, vel iterum rem oblivione deletam addiscendo, etc. (1).

ARTICULO IV

Profligatur idealismus.

336. Quid sit idealismus. Veracitatem facultatum nostrarum directe impetit idealismus, quem propterea in hoc loco juvat ad trutinam revocare, ut plenior sit de me-

(1) Vid. vol. 1, num. 115-119. Cfr. quaedam aliae objectiones superius solutae, ubi de scepticismo.

diis assequendae veritatis tractatio. Idealismus vero est eorum systema, qui negant, aut certe dubitant, quippiam existere praeter spiritus, ideoque repraesentationes corporum, quas mente gerimus, vanas esse imagines, quibus nullum reale objectum respondeat, quasi vita haec nostra foret instar perpetui cujusdam ludi scaenici. Nomen inde habuit, ut patet, quod qui sic sentiunt, non admittant nisi *ideas* seu repraesentationes, quae sint pure subjectivae affectiones animi. Quare idealismus aliud revera non est, nisi pars quaedam scepticismi, videlicet scepticismus ad corporeorum entium genus circumscriptus.

Semina quaedam hujus systematis dudum jacta fuisse dicuntur a schola eleatica (n. 10), verum ad maturitatem pervectum est recentioribus temporibus opera Georgii Berkeley, qui optimam se ad rejiciendum materialismum reperisse viam ratus est, omnem de medio tollere materiae existentiam. Idem postea commentum tradidere pantheistae transcendentales, Fichte, Schelling et Hegel, Schopenhauer et alii, quos relatos videre poteris in fusiori opere (1). Idealistis quoque favit quodammodo Mallebranchius, non quod realitatem corporum sit inficiatus, sed quod illam sola divina revelatione certam nobis esse docuerit (2). Quare idealistae dividi possunt in *vulgares*, qui solam negant corporum existentiam, et *transcendentales*, qui nullius alterius rei existentiam admittunt, praeterquam subjecti cogitantis. Caeterum si horum portentorum causas inter scriptores recentiores indagare placuerit, ea ex doctrinis Cartesii et Lockii Kantiique sponte profluere haud absurde credideris. Si enim semel ponatur «nos sensibus non *attingere* nisi nostras modificationes», quemadmodum arbitrati sunt Lockius Cartesiusque, eripitur omne firmum fundamentum, ad tuendam corporei mundi realitatem; undenam enim corporum haurit animus noster notitiam, nisi ex sensibus? (3). Kantius autem transcendentalis idealismi prima jecit funda-

(1) *Cosmologia*, num. 5.

(2) Mallebranche, *Recherche de la vérite*, lib. 1, chap. 10, tom. 4. *Eclaircis.* 6; ac tom. 3 *de la Méthode*, p. 2, chap. 6.

(3) De logico nexu inter doctrinam Cartesii et Lockii et idealismum inter ac scepticismum videri potest Dugald-Stewart, *Philosophical Essays*, cum agit de Systematis Lockii, Berkeley, etc.

menta, quemadmodum exponemus in sequenti articulo, cum sermo erit de criticismo.

Variae rationes idealismum explicandi.—Age vero, quoniam ipsi idealistae negare nequeunt inesse nobis corporum repraesentationes, necesse est, ut aliquam reddant earumdem rationem sufficientem. Et alii quidem repraesentationum illarum perpetuo nobis obversantium causam in ipsa animi nostri naturali conformatione ac necessitate reposuerunt: ita Fichte illiusque adstipulatores. Alii rationem sufficientem repraesentationum corporearum ipsius cogitantis voluntati adscribunt: quae videtur esse sententia Schopenhaueri. Berkeleyus demum auctorem hujusmodi repraesentationum fecit Deum, quem easdem mentibus nostris jugiter infundere atque imprimere autumavit. Unde illa alia manavit idealistarum divisio in *subjectivos* et *objectivos*. Idealismus objectivus corporearum repraesentationum auctorem facit Deum, subjectivus vero proprium cogitantis animum. Sed jam ad incredibilis hujus erroris confutationem veniamus.

337. Propositio. **Idealismus absurdus est summeque perniciosus.**

Prima pars: *Idealismus est absurdus*, prob. 1.° ex veracitate facultatum nostrarum, quam jam ostendimus. Atqui facultates cognoscitivae perpetuo nobis exhibent mundum corporeum, ita ut impossibile sit persuasionem de corporum existentia ab animo abjicere. Ergo corpora corporeusque mundus reapse existunt.

Prob. 2.° Nihil est sine ratione sua sufficiente. At si corpora revera non existant, nec ad ea terminentur objectivae nostrae repraesentationes, nulla harum idonea ratio sufficiens assignari potest. Ergo...

Prob. Minor. Si corpora reapse non existunt, causa, cur eorum dentur in nobis repraesentationes, vel erit *A)* ipsa interna natura et conformatio animi nostri, vel *B)* voluntas nostra, vel *C)* Deus: sic enim comminiscuntur idealistae pro diversa uniuscujusque sententia. Atqui nihil horum apte ac rationalibiter dicitur. Et primo quidem

A) **Non interna animi conformatio.** Nam α) animus certe noster simplex est et spiritualis, ut concedunt ultro

idealistae, secus enim jam darent corpora. Quomodo ergo ex sua natura determinatur ad hujusmodi repraesentationes extensarum et corporearum rerum habendas, cum interea nec alios spiritus, immo ne se quidem ipsum, prout in seipsis sunt, percipere possit, sed solum per ordinem ac respectum ad ea objecta, quae pura figmenta dicuntur? Item quomodo animus in se simplicissimus vividissime persentiscit, intime sibi copulatam esse extensionem cum diversis membris ac partibus sursum, deorsum, dextrorsum, sinistrorsum et quaquaversus dispositis? Praeterea nonne repugnans ac praeposterе constituta omnino censenda est illa natura intellectiva, quae ex insita essentiae suae necessitate adigitur ad res chimaericas animo jugiter repraesentandas?

β) Praeterea si animus esset adaequata ratio sufficiens corporearum repraesentationum, deberent corpora intra nos ipsos apparere, sicut apparent objecta ipsa, quae mens sibi procudit, aut olim sensibus percepta denuo memoria repetit. Itemque tamdiu deberent animo praesentia esse, quamdiu eadem permanet animi natura, nimirum semper. Atqui tamen contrarium accidit, et corpora extra nos apparent, et quidem non nisi certis quaeque locis, temporibus ac reliquis adjunctis. Ergo...

B) **Sed neque etiam voluntas nostra.** – Etenim α) id est prorsus contra experientiam cujusque, siquidem sentimus nos non illas excitare, sed potius recipere.

β) Si ex voluntate nostra dependerent hujusmodi repraesentationes, possemus habere quas volumus, et quotiescumque volumus, et quamdiu volumus, et quomodo volumus, et pariter non habere, quas nolumus. Atqui e converso saepenumero non habemus repraesentationes, quas maxime volumus, nec quomodo aut quamdiu volumus; et habemus, proh dolor! quas habere nollemus, et nullatenus declinare licet. Ergo...

γ) Voluntas nostra facultas caeca est, nec potest imperare intellectui repraesentationes illarum rerum, quas prius non cognoverimus. Quomodo ergo saltem repraesentationes prima vice habitae tribui voluntati queunt?

δ) Certum est dari quasdam repraesentationes, quarum causa est voluntas per suum imperium, nimirum illae, quae

olim habitae, iterum pro libitu renovantur. Si ergo prorsus omnium repraesentationum causa foret voluntas, omnes profecto essent illis similes, quas per memoriam habemus, imperante voluntate. Atqui incredibiliter differunt: primo «intensitate impressionis et evidentia repraesentationis. An non toto coelo differunt ea solis apparitio, quam voco visionem, et ea qua noctu de eodem sole cogito?» Secundo «differunt ratione successionis ac dependentiae. Nam si certi cujuspiam objecti visionem experiri volo, non raro necesse est, ut determinatarum series visionum certo ordine illam praecedat, v. g. cum volo visionem Vaticani. Phaenomenon autem revocatum excitatur a me, quin haec omnia praecedant». Tertio «differunt variabilitate; revocata enim repraesentationum phantasmata possunt ad libitum immutari; at cum de phaenomeno visionis agitur, mutationes istae sunt impossibiles» (1).

C) **Nec demum influxus vel actio divina potest esse adaequata ratio sufficiens corporearum repraesentationum.**—Etenim repugnat, ut Deus, qui est ipsa veritas et bonitas, in errorem invincibilem inducat naturam rationalem, quae ad veritatem facta est, et veritatis possessione maxime perficitur. Atqui, si Deus, corporibus non existentibus illarum in nobis repraesentationes, quales nunc nobis exhibentur, excitaret, induceret nos in errorem, eumque invincibilem. Ergo...

Major supponitur modo ex Theologia, et ultro conceditur ab adversariis, quos in hac parte argumentationis impugnamus.

Minor ergo probatur. *Et primo* quidem induceret nos in errorem, nimirum in falsam persuasionem de corporum existentia. Nam in nostra hypothesi Deus ipse α) infunderet menti repraesentationes objectorum confictorum, quasi forent prorsus realia. β) Exhiberet perpetuo tamquam affectionum multarum causas vel occasiones (neque enim de hoc nunc disputandum est cum occasionalistis) varias quasdam imagines, quae nullo modo nos afficiunt. γ) Et conse-

(1) Tongiorgi, *Logic.*, núm. 472. Fuse haec persequitur Jacobus Balmes, *Filos. fundam.*, lib. 2.°, cap. 2, 4 et 5.

quenter induceret nos ad quaedam appetenda vel timenda, custodienda vel fugienda, quae nuspiam existunt, nec possunt existere; eaque illusione per totam vitam deciperemur. Quo quid crudelius Deoque indignius fingi potest?

Hujusmodi porro error invincibilis foret: α) quia persuasio de corporum existentia, ne ad instans quidem deponi potest: β) ac talis existit, qua majorem ne ipsa quidem realitatis experientia posset gignere. Unde γ) illam experimur omnes ineluctabiliter, velut quamdam naturae necessitatem, ne ipsis quidem exceptis idealistis (1). Quid enim? annon corpora existere credunt, cum forte insequentem canem vel feram belluam fugiunt, cum parentes aut amicos vel absentes desiderant, vel mortuos lugent, vel post diuturnam absentiam tandem praesentes amplectuntur, cum cibos quaerunt, cum medicum in adversa valetudine vocant?

338. Probatur jam secunda pars: *Idealismus est summe perniciosus.* In primis enim stare nequit Fides ac Religio christiana cum idealismo. Sane si corpora non existunt, Christus Dominus non existitit, aut certe non habuit verum corpus, nec humanam suscepit naturam, quae animo constat et corpore, nec pro nobis natus, passus, crucifixus ac mortuus est, nec resurrexit tertia die, nec nos pretioso sanguine suo lavit a peccatis; nec fundavit Ecclesiam, aut saltem haec visibilis non est, nec habet sacramenta, quae sunt signa sensibilia, nec sacram hierarchiam variis instructam ordinibus hominum, quae omnia sunt totidem haereses dudum ab Ecclesia proscriptae.

Praeterea sacrae Litterae passim meminere coelum, terram, sidera, solem, lunam, stellas, homines, animalia, plantas, diversaque caeterorum corporum genera, luctam inter carnem et spiritum, carnis mortificationem, mortem corporum ac dissolutionem, resurrectionem et generationem, etc. Unde in libro Sapientiae (2), tamquam vani reprehenduntur *omnes homines in quibus, non subest scientia Dei: et de his quae videntur bona, non potuerunt intelligere eum, qui est, neque operibus attendentes agnoverunt, quis esset artifex... A magnitudine enim speciei et creaturae cognosci-*

(1) Cfr. de hoc argumento Tonglorgi., *Logic.* num. 477.
(2) *Sap.*, cap. 13, vers. 1-5.

biliter (1), poterit Creator horum videri. Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur (2). Qua doctrina nihil frequentius occurrit in libris SS. Patrum.

Denique, si corpora non existunt, delenda sunt ex Decalogo, aut certe minime curanda, varia praecepta naturalia, et nominatim quartum, quintum, sextum ac septimum, quae realitatem corporum necessario subaudiunt.

Quae cum ita sint, facile intelligitur, corporeas repraesentationes *saltem logice* dependere a reali corporum existentia; quia nimirum nisi haec vere existere dicamus, nulla suppetit logica et rationabilis explicatio, cur dentur in nobis hujusmodi repraesentationes. Verum est, quod non *logice* solum, sed *physice* quoque praedictae repraesentationes dependent a reali corporum existentia, quandoquidem, ut alibi demonstrabimus, gigni illae non possent in nobis, nisi corpora ipsa in organa sensoria agerent, speciem sensibilem imprimendo. Ab hac tamen quaestione, quae ad tuendum realitatem corporei mundi necessaria non est, abstinendum nunc nobis est, cum disputamus contra idealistas, ne difficultates augeamus.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

339. Objic. 1.° Corporeae representationes nequeunt nos certos reddere de reali corporum existentia, α) primo quia hujusmodi repraesentationes sunt modificationes subjectivae animi nostri. Atqui ex modificationibus subjectivis nequit haberi notitia eorum, quae extra nos geruntur. Ergo... β) Deinde inter istas repraesentationes et corpora nulla est relatio vel proportio, cum sint diversisimae naturae. Ergo...

Respond., *neg.* assert. Ad cujus probation. α) *dist.* Major. Hujusmodi repraesentationes sunt modificationes pure subjectivae animi, *neg.;* sunt simul objectivae, nempe repraesentationes objecti, *conc.* Et *contradist.* Minore, neg. conseq. Ad

---

(1) Ἀναλόγως, id est, per proportionem et collatis inter se rerum rationibus.

(2) S. Pauli ad *Romanos* cap. 1, vers. 20.

alteram probationem β) pariter *dist. antec.* Non est relatio saltem logicae dependentiae, *neg.;* physicae, *transeat,* cum de hoc non sit praesens quaestio, ut modo notabamus. Caeterum negatur prorsus inter res diversae naturae nullam prorsus posse intercedere relationem proportionemve. Secus quomodo creaturae ad Deum essentialiter referrentur? Itaque, ut alia omittam, inter res etiam diversissimi ordinis potest esse relatio saltem causae et effectus.

Objic. 2.° Non cognoscimus, quomodo corpora possint agere in nos: immo impossibile videtur corpora in spiritum agere.

Resp. 1.° *Transeat* utrumque, quia sufficit nobis nunc tueri repraesentationes corporeas (sive procedant ex actione ipsorum corporum, sive secus) logice nos compellere ad asserendam corporibus realem existentiam.

Respondeo 2.° *Nego* primam partem asserti, alteram *distinguo;* in spiritum separatum, *transeat;* in spiritum materiae substantialiter unitum, *neg.* Cum enim spiritus noster vere sit forma substantialis materiae, constituens humanum compositum, nihil mirum, si actiones corporeae, quae humanum corpus afficiunt, animum quoque tangant. Verum de his alibi.

Objic. 3.° Si ex testimonio sensuum liceret colligere veram corporum existentiam, id potissimum dicendum foret de proprio corpore. Atqui nequimus de proprio corpore certi esse. Nam accidit non raro, ut cui brachium amputatum est aut crus, dolorem persentiscat in eo membro, quod jam non habet. Itemque extitere homines, qui existimarent se cornua habere, aut esse gallos, etc. Ita Mallebranche.

Resp. *conc.* Major., *nego* Minor., et ad probation, *neg.* conseq. Verum haec difficultas in praecedenti articulo soluta manet.

Objic. 4.° Deus certe potest, corporibus non existentibus, ipse in nobis illorum repraesentationes producere. Nam quod pluries fecit, potest semper facere. Jam vero pluries tum in Veteri, tum in novo Testamento Deus in humana mente excitavit hujusmodi repraesentationes, ut patet ex apparitionibus Angelorum etc. Ergo...

Respondeo, *dist.* assertum. Si error detegi possit, et

falsa persuasio corrigi, *trans.*; secus, *neg.* Ad *prob. trans.* Major, *dist.* Minor. Pluries id fecit Deus in peculiaribus adjunctis, et ex fine digno, atque ita ut error vitari posset, *conc.*; aliter, *neg.*; Tum *neg.* conseq.

Accedit, quod apparitiones angelorum, ex Aquinatis et communissima Theologorum doctrina, factae fuerint per assumptionem verorum corporum, quae oculis intuentium viderentur (1), non vero per meram illusionem vel praestigia sensuum. Dicunt enim corpus aliquod quantum, figuratum ac sensibile suscepisse angelos, utique absque ulla unione substantiali, per quod repraesentarentur, et intra cujus limites essent vere praesentes: quamquam de natura ac specie et formatione talium corporum assumptorum plures sint sententiae, nec sit facile aliquid certo definire. Qua de re videri possunt Suarezius (2), Molina (3), Valentia (4), Vazquez (5), Toletus (6) aliique. Jam vero si in praedictis apparitionibus verum corpus oculis ac sensibus spectandum est objectum, concidit omnino proposita difficultas.

Instabis. Atqui 1.° non repugnat, Deum inducere in errorem invicibilem: et 2.° etiamsi id repugnaret, error circa corporum existentiam non foret invincibilis. **Probatur 1.um** quia etiam delirantes ac somniantes habent sensibiles repraesentationes similes iis, quas nos vigilantes habemus, quin tamen illis quidpiam solidi respondeat. **2.um etiam probatur,** quia ratio potius suadet solum Deum esse dicendum auctorem talium repraesentationum in nobis. Siquidem recta ratio dictat Deum non facere per plura, quod fieri potest per pauciora. Sed potest Deus per se ipse sensibiles repraesentationes gignere, quin ad hoc corpora creaverit. Ergo...

Resp. *neg.* instantiam quoad utramque partem.

Ad probationem 1.ae partis *neg.* conseq. Nam praeterquam quod indignum est ex tali hominum statu argumentum petere, disparitas duplex est: prima, quod deceptionem illam delirantium ac somniantium Deus ipse directe non quaerat, neque efficiat, sed tantum permittat, sinendo causas naturales agere secundum ordinarium cursum in perturbatione phantasmatum atque imaginationis. In casu vero nostro Deus ipse per se ac directe esset auctor deceptionis, immittendo falsas repraesentationes. Altera est disparitas

(1) Vid. S. Thom. 1. p., quaest. 51, art. 2; *de Potent.* quaest. 6, art. 7.
(2) *De Angelis*, lib. 4, cap. 33, seqq.
(3) In 1.am part. quaest. 51, art. 2, disp. 1, 2.
(4) In 1.am part. disp. 4, quaest. 2, punct. 2.
(5) In 1.am part. disp. 184.
(6) In 1.am part. quaest. 51, art. 2.

in eo, quod error delirantium et somniantium est invincibilis tantummodo per accidens; quia videlicet nequeunt in suum statum sufficienter reflectere. Si enim reflectere possent, intelligerent profecto se phantasmatum ludibrium esse.

Ad probationem 2.ae partis *neg.* assert., et adjectae probationis Majorem *disting.* Si nullum habeat finem adhibendi plura, *conc.;* secus, *neg.* Minorem quoque *dist.* In praesentibus adjunctis, cum error detegi nullo modo potest, prout jam demonstratum reliquimus, *neg.* In aliis, *trans.*

Objic. 5.° Perperam recurritur ad veracitatem Dei, ut idealismus profligetur. Ergo saltem hujusmodi argumentum a nobis allatum nihil valet. Probatur antecedens, quia cum existentia Dei ex existentia mundi colligatur in Theologia, si nunc ipsam corporum existentiam ex Deo divinisque attributis evincere volumus, in circulum vitiosum incidimus.

Resp. *neg.* assertum, ejusque probationem, quia sufficit existentia nostri spiritus ad corporum existentiam. Ac deinde, quia argumentatio facta a nobis est contra eos, qui admittunt aliunde certo notam existentiam Dei. Nisi enim Berkeleyus pro certo supposuisset Deum existere, quomodo potuisset ad illius actionem confugere, ut corporearum repraesentationum sufficientem rationem afferret? (1).

Objic. 6.° Timeri potest adhuc, ne forte genius aliquis malignus nos decipiat vanas rerum corporearum repraesentationes in nobis excitando.

Resp. *neg.* prorsus. Ad providentiam enim divinam spectat fallacias hujusmodi, quibus misere deciperetur humanum genus, impedire.

ARTICULUS V

Utrum ideis nostris objectum reale respondeat, vel objectivus valor asserendus sit, ubi profligatur «criticismus».

340. Origo idealismi transcendentalis.—Expugnato idealismo vulgari, transcendentalis nunc adoriendus est, qui, prout in praecendenti articulo explicuimus, non solum corpo-

(1) Vide de his Tongiorgium, *Log.* num. 482 seqq.; et recole quae de veracitate sensuum disputata sunt.

rei mundi, sed caeterarum quoque rerum realitatem inficiatur. Auctor praecipuus hujus doctrinae post aliorum (1), ac praesertim sceptici angli Davidis Hume praeludia, fuit Emmanuel Kant, quem secuti sunt Fichte, Schelling et Hegel, primipili diversarum formarum idealismi transcendentalis vel idealis pantheismi. Kantii placita huc tandem revocantur, sensili cognitione solas apparentias (φαινομένα), non vero rerum realitatem (νδυμένα) nobis innotescere, videlicet rerum, non prout in se ipsis sunt, sed prout nobis apparent conscios nos esse, nec cognitione intellectuali objectivam ipsam realitatem attingi (2). Fichte vero putavit, quidquid a nobis cognoscitur quasi extra nos existens, reapse non ita existere, sed opus cognitionis nostrae esse; Schelling omnia, quaecumque existunt, manifestationes duntaxat ideales *Absoluti;* Hegel denique evolutiones ideae Entis esse voluit. Quamobrem in horum virorum sententia cognitiones nostrae, quamvis objecta quaedam referant, non tamen sunt realium objectorum repraesentationes, sed vanae formae et ludibria mentis, quibus nihil solidum extra ipsum subjectum cognoscens respondeat. Unde judicia, quae de rebus pronuntiamus non exhibent, quid illae sint in se ipsis, sed quid nobis de iisdem ex subjectiva quadam necessitate enuntiandum esse videatur. Et hoc pacto non cognoscimus leges, secundum quas res sunt, sed solum leges, secundum quas nos eas cogitamus: quare sentimus nos non posse cogitare hominem ut asinum; nec possibile esse mente comprehendere, quod possit esse effectus sine causa, nec idem esse simul et non esse; sed utrum ferrea ista lex *cogitandi*, quam experimur intra nos, sit quoque lex *essendi* pro ipsis rebus in se, non licet nobis cognoscere. Ita ergo nullus est objectivus valor cognitionum nostrarum, saltem quem nosse possimus, sed ideae nostrae sunt formae quaedam pure subjectivae, in mente existentes, quin detur ullus pons, per quem a subjecto ad ullam objecti realitatem liceat pertransire. Non tamen negant isti viri existentiam subjecti cogitantis, quocumque tandem illud nomine vocetur, sive *Ego*, sive *Absolutum*,

(1) Quos vide relatos in vol 5.° fusioris operis, num. 59.

(2) Vid. Card. Gonzalez, *Historia de la Filosofía*, tom. 3, paragr. 97, pag. 459 460 Madrid, 1886.

sive *Idea*, nec existentiam conscientiae vel harum ipsarum repraesentationum, quibus nihil objectivum reale respondere contendunt.

Sententia haec *criticismus* et *idealismus transcendentalis* audit; criticismus, quia est fructus critices facultatum nostrarum ab Emmanuele Kantio absurdissime institutae; idealismus transcendentalis, quia idealismum, quem Berkeley ad solum corporeum mundum circumscripserat, ad omnem prorsus realitatem ideis vel cognitionibus nostris relatam ac repraesentatam extendit.

Verum communis generis humani sensus firmissime persuasum habet, nos ideis nostris res ipsas attingere, prout in se ipsis sunt, ideoque cognitionibus nostris objectivum valoren inesse. Non quod omnibus *prorsus ideis* nostris vera realitas respondeat eo modo, quo repraesentatur; nam α) et amentes v. g. et somniantes multa inania comminiscuntur; β) et quicumque errant, quatenus errant, non cogitant reale objectum, ac γ) entia etiam, quae *rationis* dicuntur (1), non existunt nisi objective tantum in intellectu; sed quod quotiescumque mens nostra per accidens non errat in suis judiciis et ratiociniis, reale objectum, sive existens sive possibile, respondeat ideis eaeque proinde non sint affectiones pure subjectivae, sed objectivae repraesentationes vel imagines realium objectorum (2).

341. Propositio 1.ª **Veritas est indemonstrabilis, eademque demonstratione non egens, cognitionibus nostris objectivam realitatem exhiberi.**

Probatur prima pars: *Veritas indemonstrabilis est cognitionibus nostris objectivam realitatem exhiberi.* 1.° Quaerere, utrum cognitionibus nostris valor objectivus respondeat, perinde est, ac quaerere utrum facultates nostrae cognoscitivae veraces sint. Atqui demonstrari nequit veracitas facultatum nostrarum cognoscitivarum, utpote quae implicite supponenda est in omni demonstratione. Ergo...

Major probatur, quia facultates nostras veraces esse nihil aliud significat, nisi eas apprehendere objecta, prout sunt in se ipsis: cognitionibus autem inesse valorem obje-

(1) De quibus vide *Ontologiam*, num. 39 seqq. (2) Vide vol. 5, num. 89.

ctivum est illis reapse respondere extra mentem objecta, quae sint in se, prout repraesentantur. Atqui haec unum idemque sunt.

Prob. 2.° Praeterea quidquid in medium afferatur ad demonstrandam realitatem objectivam cognitionum nostrarum praevie cognosci debet. Ergo vel cognoscitur cognitione, cui valor objectivus tribuatur, vel non. Si primum dicas, jam supponis, quod demonstrare intendebas; sin alterum, nihil profecto evinces.

Probatur altera pars: *Valor idearum objectivus demonstratione non indiget.* 1.° Veracitas facultatum nostrarum non indiget probatione. Ergo nec valor objectivus cognitionum nostrarum.

Prob. 2.° Quae tanta fulgent evidentia, ut a nemine sano in dubium revocari queant, ea necesse non est probare. Atqui ejusmodi est valor objectivus cognitionum nostrarum. Sane si non respondet cognitionibus objectiva realitas, plane sequitur hominem perpetuo decipi in usu facultatum suarum, ac proinde animum in perpetua illusione versari quemadmodum fatetur ipsemet Kant, immo et tristissimis miseriis interdum torqueri propter cognitiones suas, ut cum v. g. nuntia mortis carorum vel jacturae bonorum temporalium adveniunt, vel aspectus calamitatis obversatur ante oculos. Atqui evidenter absurdum est, talia pati naturam humanam ineluctabiliter et absque ulla ratione, quae cognosci a nobis queat. Ergo pariter evidens esse debet, cognitionibus nostris objectivam realitatem respondere (1).

342. PROPOSITIO 2.ª **Systema negantium vel etiam dubitantium realitatem objectivam cognitionum interna contradictione laborat, et ad absurdissima consectaria adducit.**

Probatur prima pars: *Systema negantium vel etiam dubitantium realitatem objectivam cognitionum interna contradictione laborat.* 1.° In primis ipsi, qui negant, vel dubiam habent objectivam cognitionum nostrorum realitatem, admittunt existentiam conscientiae seu cognitionum, quas mente versamus, admittunt pariter ineluctabilem legem

(1) Plura in vol. 5, num. 60

certa judicia efformandi. Ergo jam implicite admittunt objectivum valorem, saltem testimonii conscientiae, renuntiantis existentiam cognitionum istarum, quarum valorem objectivum negant; ac proinde secum pugnant, dum generatim negant cognitionibus realitatem objectivam, et eamdem simul concedunt quibusdam aliis.

Prob. 2.° Criticismus est de genere illarum propositionum, quae se ipsas falsificant, ac proinde in se ipso intrinsece contradictorius. Nam vel falsus est, vel verus. Si falsus est, datur valor objectivus ideis nostris. Sin verus, ergo non desunt cognitiones valorem objectivum habentes, videlicet omnes illae saltem, quibus systema coalescit; ac proinde falsum est, quod Kantius ejusque discipuli contendunt. Quare thesis contraria et physice et metaphysice repugnat; physice quidem, quia nemo unquam exuit, nec exuere potest firmissimam persuasionem de valore objectivo cognitionum nostrarum; metaphysice vero, quia systema, hujusmodi doctrinam statuens, intrinsece contradictorium est, et seipsum destruit (1).

Probatur secunda pars. *Systema istud ad absurda consectaria ducit.* Nam 1.° ex criticismo sequitur universalis scepticismus, ut consideranti patet.

2.° Si vera foret adversariorum sententia, omne judicium intrinsece atque essentialiter falsitatem et mendacium involveret. Atqui hoc et impossibile et absurdum est. Sane naturalis tendentia omnis judicii est, ut cognoscat, atque quasi protestetur rem ita esse in se, prout a judicante cognoscitur (n. 256). Ergo si non inest ideis valor realis, judicium implicat actum cognitionis et assertionis falsae ac mendacis. Quidquid enim dicant criticistae, cum assero: *Totum est majus sua parte*, non intendo asserere: *Ego cogito hoc esse ita*, vel: *Ita mihi videtur*, aut *apparet*, vel: *Est mihi necessitas ita asserendi;* sed hoc aliud: *Totum, quod a me cognoscitur esse majus sua parte*, **est reapse** *tale* (2). Praeterea etiamsi judicium haberet eam significationem, quam adversarii contra sensum communem tribuunt, reapse assereret

(1) Cfr. de hac re Jacobus Balmes, *Filosofía fundamental*, lib. 1, cap. 24, 25; quamvis non omnia, quae praeclarus vir scribit, vera et accurate dicta mihi videntur.

(2) Vide vol. 5, num. 61.

realitatem suae istius *cogitationis*, *apparentiae*, *necessitatis ita asserendi*, ac proinde etiam tunc ingenitum et inseparabile mendacium falsitatemque contineret.

3.° Admissa sententia contraria, quid tandem eveniet notioni *Dei*, *animae*, *juris*, *libertatis*, *immortalitatis*, *moralitatis*, *actionum bonarum*, quae faciendae sint et *pravarum*, quae vitandae, etc.? Atqui omnes istae notiones sunt necessarium fundamentum operationis homine dignae; qui vero has notiones putat esse vanas, impossibile est ut is ad recte operandum inducatur. Ergo ex Kantianorum doctrina logice sequitur interitus ordinis moralis.

4.° Neque vero id solum sequitur ex criticismo et idealismo transcendentali negantium valorem objectivum cognitionum nostrarum; sed praeterea ruina totius fidei christianae, secundum quam debemus firmissime credere objectivam realitatem omnium dogmatum revelatorum. Neque enim satis officio credendi Trinitatem, v. g., divinarum Personarum vel Verbi divini Incarnationem facies, si tantum affirmes adesse in mente tua, vel proponi tibi ex certis quibusdam ratiociniis necessitatem quamdam judicandi tres in Deo Personas; sed debes affirmare ita reapse esse, quia Deus ita vere revelavit (1).

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

343. Objic. 1.° Duo haec pugnant inter se, agnoscere criticismi et idealismi transcendentalis falsitatem demonstrari non posse, et simul eamdem probare. Atqui hoc nos reapse facimus in nostra refutatione.

Respondeo, *dist.* Major. Repugnant duo haec, agnoscere contrariae doctrinae falsitatem demonstrari non posse, et simul eamdem proprie probare, *conc.*; improprie solum probare, videlicet simpliciter terminoquaestionis declarando, licet servata forma externa verae argumentationis, *neg.*

Et *contradist.* Minore, *neg. conseq.*

Objic. 2.° Perperam rejicitur in Philosophia, quod non potest falsum demonstrari. Atqui nos ipsi fatemur non posse falsum demonstrari criticismum et idealismum. Ergo non philosophice agimus, rejiciendo sententiam negantium cognitionibus nostris valorem objectivum.

Respondeo, *dist. Major.* Philosophice non debet rejici id, quod non potest falsum demonstrari, si egeat demonstratione, *conc.*; si non egeat demonstratione, sed ex ipsis terminis rite ponderatis appareat absurdum et in seipso contradictorium, *neg.*

Et *contradist.* Minore, *neg. conseq.*

Objic. 3.° Cum cognoscimus, res ipsas immediate non attingimus,

(1) Plura in vol 5.°, num. 61.

sed tantum proprias cognitiones vel ideas, quae sunt objectorum imagines. Atqui scire non possumus, utrum imagines ejusmodi sint objectis conformes. Ergo asserere non possumus objectivam cognitionum nostrarum valorem.

Respond., *neg.* Major. et Minor. Cognitio enim non est objectum, quod cognoscatur (nisi sermo sit de reflexa cognitione), sed medium, quo objectum in se ipso attingitur, quia videlicet est actus, ut superius dicebamus, animum informans, eoque ipso conscium reddens objecti cujus est simultitudo et imago.

Objic. 4.° Objectivus valor cognitionum nostrarum tandem non cognoscitur nisi ope ipsarum cognitionum. Atqui id petitionem principii continet.

Respondeo, *dist.* Major. Objectivus valor cognitionum nostrarum non cognoscitur nisi ope ipsarum cognitionum tamquam medii, *quo* valor objectivus innotescit, *conc.*; tamquam medii, *ex quo* prius cognito valor objectivus concludatur, *neg.* Et *contradist.* Minore, *neg.* conseq. (1).

CAPUT II

DE MEDIO EXTERNO

Plurima, quae solo usu facultatum nostrarum cognoscere non possumus, ex aliorum testimonio innotescunt, quod proinde recte vocatur externum medium vel fons veritatis.

ARTICULUS I

Quid testimonium, auctoritas, fides

344. Testis generatim dicitur is, qui rem sibi notam alteri refert. Potestque esse *oculatus* vel *auritus*, *immediatus* vel *mediatus*, prout rem narret a seipso perceptam, vel ab aliis sibi relatam. Potest item testis esse cöaevus, si eodem tempore vixerit, quo factum contigit; suppar, si non multo post; et remotus, si serius. Actus, quo testis rem alteri significat vocatur

Testificatio vel **testimonium,** quod, respectu habito ad testantem, dividitur in *divinum* et *humanum;* respectu vero rei narratae, in *historicum* ac *dogmaticum*, prout res, quae narratur, sit factum vel doctrina aliqua. Respectu denique habito ad modum narrationis, testimonium potest esse *scriptum* vel *orale* potissimum.

Huc etiam revoca *famam* vel *rumorem*, qui est testimo-

(1) Vide vol. 5.um, num. 62, ubi plura.

nium plurium sermone percrebescens, incerto teste immediato, a quo sumpserit exordium.

Cum vero testimonium non inter aequales tantummodo divulgetur, sed ad posteros etiam transmitti possit ac porro transmittatur, pro varietate instrumenti, cujus beneficio ea fiat transmissio, dividitur in *oralem traditionem, documenta et monumenta.*

Oralis traditio est narratio per continuam testium successionem, memoriam facti posteris ore transmittens. *Documentum* est facti testimonium scripto consignatum. Ad documenta spectat *historia*, quae est facti narratio scriptis commendata. Denique *monumentum* est opus quodvis artis durabile ad facti memoriam retinendam: talia sunt v. g. statuae, inscriptiones, picturae, arcus, numismata, templa, atque alia id genus.

Testimonio respondet in audiente fides; fides vero, relictis aliis acceptionibus (1), in hac materia intelligitur assensus, quo tenemus vera esse, quae narrantur, ob testantis auctoritatem; et hujusmodi assensus vocatur etiam actus credendi.

Auctoritas autem, licet generatim est jus imponendi aliquid, hic tamen sonat vim testimonii ad obtinendum ab audientibus assensum, ex eaque testis redditur fide dignus. Caeterum, ut satis per se patet,

Auctoritas coalescit ex duobus, veracitate nimirum et scientia testis. Nam, quod alicui non credatur ex duobus contingit, aut quia est, vel reputatur ignarus, aut quia est, vel reputatur mendax (2). Potest nihilominus in aliquo casu fides gigni etiam ex fidelitate vel potentia rem aliquam promittentis, unde sequatur in mente magis aut minus firma persuasio, et in voluntate spes obtinendi promissam rem. Ex his manifestum fit,

Quantum distet inter cognitionem fidei, et inter cognitionem sive experimentalem sive scientificam.

---

(1) Solet enim fides quandoque sumi pro fiducia, quae actus est voluntatis. Alias, potissimum apud arabes scriptores, nomen fidei extenditur ad omnem actum judicii, ut testis est S. Thomas *(de Verit.*, quaest. 14, art. 1, etc.) Notae denique sunt latinae linguae peritis aliae plures fidei acceptiones.

(2) S. Thom., Comment. in opusc. *de Divinis Nominib.*, cap. 1, lect. 1.

Nam *in iis, quae vidimus, aut videmus,* inquit S. Agustinus, *nos ipsi testes sumus; in iis autem, quae credimus, aliis testibus movemur ad fidem, cum earum rerum, quas nec vidisse nos recolimus, nec videmus, dantur signa vel in vocibus, vel in litteris, vel in quibuscumque documentis, quibus visis, non visa credantur* (3). Quan doctrinam praeclare, ut solet, interpretatur Doctor Angelicus (4).

345. Ut porro jam propius naturam fidei attingamus, unum ante omnia notatum velim, in fide duplicen distinguendam esse habitudinem, alteram ad rem seu objectum, quod creditur, alteram ad testem vel testimonium ipsius personae, cui vel propter quod res creditur; primum horum habet rationem objecti materialis, alterum formalis.

Nam cum credimus, ita enuntiabile aliquod amplectimur, ut simul aliquo modo, implicite saltem ac virtualiter, profiteamur auctoritatem illius, cui credimus, vel cujus dictis adhaeremus, scientiam ejus ac veracitatem eo ipso agnoscentes ac protestantes (3). Quare omnis qui credit, obsequium facto ipso exhibet atque honorem testanti, nec est quispiam, qui non arbitretur injuriam sibi irrogari, si fides testimonio suo denegetur. Quamobrem ante ac praeter ipsum actum formalem fidei, requiritur alius actus, quo cognoscamus rem narrari, vel narratam esse ab aliquo teste (existentiam testimonii), hujusque relationem fidem mereri (auctoritatem testimonii); et ejusmodi actus vocatur *judicium credibilitatis.*

Caeterum existentia testimonii cognosci potest aut ex propria experientia, ut saepe contingit in humana fide, aut etiam ex aliorum relatione, ut accidit interdum in humana, et semper in divina fide, prout nunc a nobis habetur. Atque idem ferme dicendum est *de testantis auctoritate,* quae saepe innotescit ex propria cujusque notitia, ut accidit in fide divina, nam veracitas Dei ratione probatur, et interdum in humana, cum quis nempe novit testem; alias vero cognoscenda est rursus ex aliorum testimonio.

Praeterea tum testimonii existentia, tum auctoritas potest cognosci vel certo atque evidenter, vel solum probabiliter ac per conjecturam; interdum vero testimonium est evidens, et incerta auctoritas, ac vicissim. Quae omnia probe consideranda sunt, ut de valore ac firmitate fidei justum feratur judicium; namque pendet fides ab auctoritate testimonii tamquam ab objecto suo formali.

Evidentia rei extrinseca et in attestante. Jam si testimonii existentia et auctoritas sit evidens, ipsa res testata, quamvis *intrinsece* sit *inevidens,* potest reddi *extrinsece evidens,* videlicet *evidens* in attestante, quemadmodum evidens est mihi existentia Berolini, ubi nunquam fui. Quod si nec testimonii existentia nec auctoritas evidens est aut omnino certa, res testata remanet inevidens et intrinsece et extrinsece illi, qui eam per se non novit.

Ex his tamen cave sedulo, ne concludas assensum fidei ratiocinium vel formalem discursum continere; est enim assensus immediate positus propter testantis auctoritatem (3).

346. Propositio. **Testimonium aliorum, tum do-**

---

(1) S. August. Epit. 147 (al. 112), cap. 2. Lege etiam, quae ibidem praecedunt.

(2) *De veritas.*, quaest. 14, art. 9.

(3) Vide S. Thom. 2.ª 2.ae, quaest. 2, art. 2. Cfr. 3.º, dist. 23, quaest. 2, art. 2, sol ut. 2.ª; *de Verit.*, quaest. 14, art. 7, ad 7.

(4) Vide vol. 1, num. 119, 1257.

gmaticum tum historicum, est medium non solum utile sed plane ad plures cognitiones habendas necessarium.

Quod sit utile, per se patet, quia non solum juvat magnopere testimonium et magisterium ad culturam intellectualem hominis, quemadmodum ostenditur in *Psychologia*, ubi sermo est de origine idearum, sed quia quotidiana experientia novit quisque, quantum veritatum thesaurum debeat consuetudini cum aliis hominibus, atque adeo testimonio eorum. Nam undenam, quaeso, novit parentes quisque suos, linguam patriam, mores et sexcenta alia, quae ad vitam physicam, socialem et moralem pertinent?

Quod vero sit necessarium, patet experientia et ratione. Etenim res scitu dignae, sive quae facta respiciunt, sive quae doctrinam, sunt propemodum infinitae, plenae difficultatibus, spatiisque contentae locorum ac temporum amplissimis; cum e converso plerique mortalium ingenio utantur admodum limitato prorsusque impari, ut vel partem exiguam humanarum artium atque scientiarum addiscant, omnes vero vitam ducant, brevi annorum terrarumque ambitu circumscriptam. Hinc

α) **Quod attinet historicum** *testimonium*, nemo potest sine aliorum narratione cognoscere: 1.° *facta* praeteritarum aetatum; 2.° facta etiam coaeva, quae aliis in locis contingunt; 3.° experientias et observationes phaenomenorum ad complendam inductionem in scientiis physicis necessarias. Cum enim colligi nequeant leges naturales ac principia universalia sine sufficienti factorum singularium inductione, nec possit quivis in omni materia sufficientem capere experientiam ad hujusmodi complendam inductionem; reliquum est, ut etiam in scientiarum naturalium inquisitione ac studio ad aliorum testimonium confugere saepenumero oporteat. Verbo, scientiae omnes naturales experimenta factaque multa supponunt, quae patere omnium observationi nequeunt (1).

β) **Quod vero attinet dogmaticum testimonium,** quis est, qui omnes artes ac scientias addiscere possit et callere?

---

(1) Lege S. Augus., *de utilitate credendi*, cap. 12.

Alius enim praepeditur ingenii tarditate, alius magnitudine laboris detinetur, alius morbo, aetate, paupertate, administratione rei familiaris, magistratu, officiis publicis aliisve, sive ad religionem sive ad bonum civitatis prorsus necessariis, curis distinetur, atque ab studio scientiarum arcetur. Cum praesertim ad ipsum bonum societatis ac litterarum progressum pertineat, ut plures homines nullis omnino scientiis aut artibus, quidam vero uni tantum aut alteri per totam vitam navent operam. Et sic passim videmus non solum rudes sapientium, sed ipsos etiam doctos homines, alios aliorum, consilium exquirere ac sequi, et mathematicum Theologi, theologum medici, medicum legis-periti, legis-peritum architecti et physici sententiis praeceptisque acquiescere. Et hoc pacto in subsidium humanae infirmitatis adest nobis testimonium aliorum (1).

Quamobrem sapienter S. Augustinus admonet, *totam hominum vitam naturaliter in fide fundari* (2). Et subinde: *Etsi auctoritate decipi miserum sit, longe tamen esse miserius ab eadem non commoveri* (3). Atque haec causa est, cur natura ipsa, ex sapientissimo divinae Providentiae consilio, omnibus hominibus magnam impresserit ad credendum inclinationem, majoremque in ea aetate et conditione, in qua quis minus aptus invenitur ad veritatem per se inveniendam, ut videre est in pueris ac rudibus.

ARTICULUS II

Quantus sit humani testimonii valor.

347. Non agitur de divino testimonio vel revelatione atque auctoritate, quam constat infallibilem esse; verum homo et falli et fallere potest. Potestne ergo esse prudens, humano testimonio acquiescere? Et quandonam quibusve in adjunctis et conditionibus? Quod prudens sit interdum, ipsa naturalis humanae fidei necessitas, in praecedenti articulo declarata, satis ostendit. Tum porro solum prudens erit credere, cum inest testimonio auctoritas, tota enim fides ab au-

(1) Vide S. Thom *de Trinitate super Boëth. quaest.* 3, art. 1.
(2) *De utilit. credendi*, cap. 12.
(3) Id. ibid., cap. 16.

ctoritate pendet. Quandonam autem instructum sit auctoritate testimonium, judicandum est ex quibusdam indiciis, quae, ubi adsunt, persuadent non deesse testibus scientiam nec veracitatem, ex quibus coalescit auctoritas.

Ars critica.—Horum indiciorum judicium stat penes artem criticam. Est enim ars critica generatim ars expendendi vim motivorum, quae ad judicandum impellunt; prout vero hic accipitur in angustiori significatione, est ars, quae normas tradit recte judicandi de pondere usuque testimoniorum.

I. Praenotanda ad recte judicandum de valore testimonii.

Tria potissimum praenoscenda sunt, ut rectum feratur hac in re judicium: *A) Qualis debeat esse res narrata; B) quomodo constare valeat scientia testium; C) itemque veracitas eorumdem.*

348 *A).* **Res narrata non sit evidenter absurda, nec pugnet cum aliis veritatibus certo et evidenter, saltem metaphysice notis; quamvis necesse non sit, ut constet evidenter possibilitas rei testatae.**

Nam si evidenter absurdum sit aliquid, patet illud factum non esse, siquidem a non *posse* ad non *esse* valet illatio. At vero plurima sunt, quorum possibilitatem non possumus cognoscere ante factum et existentiam eorum. Aliunde vero ab *esse* ad *posse* valet illatio; quamobrem non est necesse, ut constet evidenter possibilitas facti, sed sufficit, ut non sit evidenter impossibile, ad hoc ut existentia ipsius admitti queat, supposita testimonii auctoritate. Qua in re ne quis decipiatur, recolendum animo est, triplicem esse certitudinem atque impossibilitatem, metaphysicam, physicam et moralem. Et quoniam certitudo metaphysica prorsus est infallibilis, itemque impossibilitas metaphysica per nullam potentiam superatur; planum est, quidquid narretur aut impossibile metaphysice, aut oppositum veritati metaphysice certae, eo ipso falsitatis evidenter coargui, atque adeo repudiandum illico esse.

Res vero physice impossibiles et cursui naturali contrariae non ob id solummodo rejiciendae sunt; constat enim leges naturae pati exceptionem posse per miraculum omnipotentiae divinae. Sed quoniam raro miracula patrantur, et facilius est, testes aut decipi aut mentiri; ubicumque testimonium hujusmodi occurrat, exploratis naturae legibus contrarium, dispicere diligenter oportet, solerterque considerare, num omne absit illusionis fraudisve periculum.

Ac simili modo judicandum est de illarum rerum narratione, quae moralibus legibus reluctantur. Quod enim in uno aut altero homine interdum per abnormem libertatis abusum leges hujusmodi violationem passae fuerint, admitti potest idoneo testimonio; quod vero idem locum habuerit in multitudine aliqua, credibile non est.

349 *B).* **Scientia testium vel cognitio, quam ha-**

beant rei narratae, constare potest ex adjuntis personarum, ipsius rei, et aliis externis signis et adjumentis.

Etenim 1.° Supposita naturali facultatum cognoscitivarum veracitate, potuerunt certe noscere testes ea, quae narrant. Si ergo nulla occurrat positiva suspicio vel de impedimento aliquo, unde falli quandoque contingit per accidens sensus, vel de oscitantia negligentiaque testium in veritate inquirenda, praesumptio semper adest in favorem illorum.

2.° Crescit praesumptio, si res, quae narratur, talis sit conditionis, ut vix possit cadere circa illam deceptio in sensus ac caeteras facultates cognoscitivas, quemadmodum foret v. g. factum insignis alicujus praelii, cui testis interfuerit, vel urbis, quam viderit, etc.: vel si res ex illis est quae acuere soleant curiositatem ac sciendi desiderium, quamve inquirere testem intersit; vel denique si aliunde cognoscatur testem esse ingeniosum, sagacem, diligentem, studiosumque; in iis enim adjunctis valere debet illa Tullii sententia: *Omnes trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiae cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus; labi autem, errare, nescire, decipi, et malum et turpe ducimus* (1).

3.° Colligi potest prudenter scientia testis, potissimun in testimonio dogmatico, ex pluribus signis extrinsecis, qualia sunt: α) tituli academici ac diplomata, ni forte adjuncta temporum, locorum aut personarum dubiam reddiderit illorum instrumentorum fidem: β) officia publica docendi aut alia, quae doctrinam requirant, praesertim si quis ea obeat, vel obierit cum satisfactione: γ) libri scripti de re illa, circa quam versatur testimonium: δ) publica testis existimatio et fama doctrinae, quae apund doctos homines prudentesque percrebrescat.

4.° Denique, ut alia nunc omittam, saepe ipsa veracitas testis, si satis innotescat, ejusdem quoque scientiam haud leviter confirmat. Testem enim apprime veracem existimandum non est, rem alicujus momenti, quam satis perspectam non habuerit, constanter asseverare voluisse.

In his aliisque adjunctis similibus proculdubio prudenter *praesumitur* scientia testium.

350. *C.)* **Veracitas quoque constare potest ex conditione ipsa testium, modo narrationis** aliisque adjunctis.

1.° Quoniam nemo nisi amore boni alicujus ad operandum impellitur, veracitas testis prudenter judicatur, quotiescumque nulla appareat utilitas, quam sperare sibi potuerit testis ex mendacio; nemo enim, ut dicitur, gratis malus, vel mendax.

2.° Augetur veracitatis opinio: α) si alias saepe testis repertus fuerit fidelis: β) si noscatur vir probus et honestus; γ) aut talis habeatur ex publica fama; δ) si dignitate polleat vel magistratu; solet enim ipse timor perdendi existimationem homines hujusmodi, nisi penitus pudorem abjecerint, a quibusdam vitiis, ac nominatim a mendacio, deterrere.

3.° Item, si testis loquatur contra se suasve opiniones aut contra suas utilitates, haud leviter suam commendat veracitatem.

4.° Si plures in narratione conveniant, saltem quoad substantiam facti vel doctrinae, non veracitatis solum, sed scientiae quoque majus existit argumentum; facilius quippe est unum decipere aut decipi, quam plures. Dixi *saltem si conveniant quoad substantiam facti vel doctrinae;* quamquam enim discordia in narrando, quae se teneat ex parte adjunctorum secundariorum, officere nequeat testium veracitati, si vero discordia illa substantiam ipsam afficiat, narratio minorem habet auctoritatem, ut patet, quam si unus duntaxat adesset testis (2). Quod si testes ne quoad substantiam quidem facti consentiant, videndum erit, pro

(1) *De officiis*, lib. 1, cap. 6. (2) Cfr. S. Thom., 2.ª 2.ae, q. 70, a 2, ad 2.

quibus stent majora indicia et argumenta majoris probabilitatis: id quod non raro judicare licebit ex adjunctis.

5.° Modus etiam narrandi argumentum veracitatis esse solet haud ineptum; si nimirum res simplici stilo narretur, sine fuco nimisque exquisito artificio; vel si notentur adjuncta varia temporum, locorum ac personarum, quae tum testem probant fuisse diligentem inquisitorem, tum etiam facilius arcent mendacii suspicionem; neque enim existimandum est, mendacem ultro porrigere velle media, quibus mendacium ac fraus ipsius statim detegatur (1).

II. Definitur valor humani testimonii.

Iterum noto hic agi de humano testimonio, nam divinum, ubicumque existat, ac de quacumque re, sive historica sive doctrinali, omnino est infallibile, certitudinemque gignit metaphysicam.

351. PROPOSITIO 1.° **Testimonium aliorum in re doctrinali vel dogmatica saepe potest motivum suppeditare prudentis assensus pro rudibus, normamque sentiendi probabilem; pro doctis autem et iis, qui scientiam quaerunt, internae rationes rei atque objectiva argumenta valere plus debent, quam nomen et auctoritas narrantis.**

Quinam sint dicendi rudes aut docti, cum sermo est de testimonio doctrinali.—Ante probationem nota, *rudes* ac *doctos* vel *sapientes* hic non absolute, sed relative ad id, quod narrant, intelligendos esse; nempe rudium nomine veniunt non penitus illitterati omnisve artis aut scientiae expertes, sed ii qui eam rem, circa quam versatur testimonium, non callent, quamvis possint in aliis esse doctissimi; et e converso intelliguntur sapientes.

Prima pars. *Testimonium in re doctrinali saepe motivum suppeditat prudentis assensus pro rudibus, normamque sentiendi probabilem*, probatur. Scientia et veracitas testium ex dictis sufficienter cognosci possunt; eae vero prudenter probabiliterque notae constituunt prudens ac probabile motivum de veritate rei narratae. Atqui motivum probabiliter persuadens enuntiabilis cujusvis veritatem nequit non prudentem gignere assensum, ac normam praebere sentiendi probabilem, saltem pro rudibus. Ergo...

Major constat ex notione probabilitatis (n. 282); et

(1) Cfr. Tongiorgi, *Instit. Philos.*, t. 1, num. 641; Liberatore, *Instit. Philos.*, 1, *Logic.*, num. 194, pag. 240. Prati, 1881.

minor non minus manifesta est quoad primam partem ex dictis de probabili opinione (n. 278); quoad alteram vero probatur, quia rudes cum nequeant rem per se addiscere, et saepe nosse illam debeant, recte sequi possunt aliorum testimonium ceu prudentem normam. Hinc effatum: *Peritis in arte credendum est.*

Caeterum testimonium doctrinale plerumque non gignit certitudinem, quia difficile admodum est scientiam et veracitatem testium certo innotescere, licet omnes convenirent in aliqua re asserenda (1). Nihilominus non repugnat in aliquo casu, ex peculiaribus adjunctis, firmam fidem facere testimonium etiam doctrinale. Sic si quis perspectam habuerit indolem scientiarum mathematicarum methodumque in illis adhiberi solitam, haud aegre adducetur ad amplectendum certissimo assensu theorema, quod a pluribus auctoribus enuntiatum viderit, ob solum eorumdem testimonium.

352. Secunda pars: *Pro doctis et scientiam quaerentibus internae rationes rei* et *objectiva argumenta plus valere debent, quam nomen et auctoritas narrantis*, probatur, primo pro doctis. Nam hi ex internis rationibus propriisque meritis rem perpectam habent. Atqui interna rei argumenta et objectiva merita, caeteris paribus, multo melius, quam aliorum testimonium, patefaciunt enuntiabilis veritatem; cum praesertim ipsa testium scientia, unde auctoritatem nanciscitur testimonium, non aliunde tandem trahat originem. Ergo doctis internae rationes et objectiva rei argumenta praeponenda sunt alieno testimonio (2).

Atque idem fere dicendum est de iis, qui licet eruditi non sint, tamen scientiam assequi conantur. Scientia enim importat cognitionem demonstratione comparatam, ac proinde habet motivum formale diversum a fide. Quamobrem qui scire cupit, non tam quid alii de re aliqua judicent, inquirere debet, quam quaenam sint objectivae rationes ac fundamenta, quidque sibi post illorum accuratum examen

(1) Nolumus hanc doctrinam extendere ad consensum Patrum aut Theologorum in re ad divinam fidem vel mores spectante. Supponimus enim ex Theologia consensum hujusmodi esse certum veritatis argumentum.

(2) Vide S. August. *de Ordine*, lib. 2, cap. 9.

sentiendum sit, investigat. Videlicet qui scientiam quaerit, similis est illi, qui urbem aliquam vel regionem pulcherrimam lustrans, nullis aliorum descriptionibus ac narrationibus contentus, omnia vult ipse contemplari, omnia suis oculis perspicere, omnium rationem, perfectiones atque excellentiam intelligere.

Atque haec est diserta sententia non solum Aristotelis (1), sed etiam veterum Scholasticorum cum SS. Augustino (2), Hieronymo (3), Thoma (4) et Bonaventura (5). Caeterum licet rationi cedere auctoritatem apud sapientes aequum est, minime tamen auctoritas etiam a sapientibus contemni debet, sed semper in pretio et honore haberi; praeserim si sermo sit de doctrina aliqua, quam non unus aut alter, sed plures magni nominis Doctores sustineant, multoque magis si diversarum sint illi Scholarum, et si rationes, quibus quis maxime in contrarium permovetur, non penitus illos latuerint, sed expensae fuerint ac serio consideratae.

Quod si communis fuerit aliqua sententia apud auctores etiam diversarum Scholarum, id solum, etiam praecisa omni positiva et intrinseca ratione, sufficere videtur ad fundandum assensum probabilem. Neque enim facile fieri potest, ut omnes viri docti variarum aetatum, ingeniorum, studiorum et nationum, aut allucinentur, aut passione abripiantur. Non ergo facile recedemdum est a communibus Scholarum sententiis, nisi forte gravissima aliqua et evidens ratio in contrarium suppetat, vel nisi novo aliquo invento falsitas illarum demonstretur.

353. Corollarium.—Disces hinc, quid sentiendum sit de sententia illorum, *qui negant esse posse probabilitatem extrinsecam sine intrinseca;* tanti enim valere auctoritatem, quanti valent internae, quibus fulcitur testimonium, rationes (Cfr. n. 279). Extrinseca probabilitas in hoc sensu dici potest semper supponere intrinsecam, quatenus nemo habet apud alium auctoritatem, ut dictis suis illico probabilem extorqueat assensum, nisi prudenter existimetur vir doctus ac peritus illius doctrinae, de qua fert testimonium. Dicere autem, ut quis alterius testimonium prudenter sequatur, compertas habere debere rationes intrinsecas, quibus rei testatae veritas convincitur, tantundem est, ac usum omnem auctoritatis interdicere, contra sensum communem omnium et evidentem necessitatem generis humani. Itaque solum pro doctis admitti potest tanti valere auctoritatem, quanti valeant rationes; pro rudibus autem tanta est auctoritas,

(1) *Ethicor.* lib. 1 cap. 6.
(2) Epist. 12 (al. 19), *ad Hieron.*, cap. 1, num. 3; epist. 148 (al. 111) *ad Fortunatiam.*
(3) Epistol. ad Theophil. advers. Joann. Hierosolymitan.
(4) S. Thom. *Ethicor.* lib. 1, lect. 6, paragr. *b* et *c.*
(5) Opusc. *Principium S. Scripturae.* Vide vol. 1 operis nostri fusior. loc. cit., num. 129, et *Introductio*, num. 74, *Quarto Scholasticis.*

quanta quomodolibet existimari, ac supponi prudenter potest vis illa rationum.

Et sic in qualibet disciplina sunt quidam auctores classici, qui non aliter certe praeclarum nacti sunt apud omnes nomen sapientiae, nisi quia gravi rationum pondere magnaque copia doctrinae libros suos conscripsere; quorum proinde sola auctoritas, saltem pro rudibus, debet normam suppeditare probabilem, quam prudenter in sentiendo et in agendo sequantur.

354. PROPOSITIO 2.ª **Testimonium historicum licet plerumque solam praebeat probabilitatem; quaedam tamen contingunt rerum adjuncta, in quibus testium auctoritas plena est omnique major evadit exceptione, ac proinde veri nominis suppeditat certitudinem moralem.**

Prima pars: *Testimonium historicum plerumque solam gignit probabilitatem*, patet. Quia vis testimonii ad faciendam fidem dimetienda est ex gradu, quo innotescunt ejus elementa, nempe scientia et veracitas testium. Atqui haec elementa plerumque non constant certo, sed tantum probabiliter. Ergo...

Secunda pars: *Dantur adjuncta, in quibus testium auctoritas plena est, omnique major evadit exceptione, ac proinde veri nominis suppeditat certitudinem moralem*, probatur. Quaedam contingunt adjuncta, in quibus indubie constat scientia et veracitas testium. Atqui testium indubia scientia et veracitas plenam efficiunt auctoritatem, et motivum praebent menti certissimi assensus. Ergo stat pars propositionis, quae probanda erat.

Minor probatione non indiget. **Major** probatur per partes. *Et primo quidem scientia* **testium vel notitia facti narrati.** Nam ad recte aprehendendum factum, sufficit, ut sensus sint sani, bene dispositi, rite applicati. Id vero indubie judicari potest, si testes sint plures, factum autem sit adeo sensibile atque illustre, quod non potuerit non attentionem in se convertere intuentium. Atqui fieri potest, ut plures testes, in quibus ne suspicari quidem liceat vitiun organi, insigne aliquod factum contemplentur, puta populatissimam urbem, praestantem triumphum, clamorosum prae-

lium aliamve rem ex genere illarum, quae vel oscitantium, immo et dormientium, soleant excitare curiositatem. Ergo...

Veracitas testium. Si testes fuerint plures, aetate, natione, studiis, ingenio, educatione, moribus, aut etiam religione diversi, et nihilominus in narratione, saltem quoad substantiam, concordent, nemo sanus mendacium suspicabitur. Multoque magis, si rem testentur propriis praejudiciis contrariam, audientibus ingratam molestamque; vel si ex mendacio nullum possint sperare lucrum sive pecuniae, sive laudis, sive alterius emolumenti, sed potius e converso timere debeant infamiam, bonorum jacturam, vincula, corporis afflictationes, mortem.

Adde etiam, quod testes hujusmodi factum renuntient publicum, cujus falsitatem, quamvis ab aliis aequalibus aut posteris facile deprehendi posset, nemo tamen, nisi forte mendacibus aut prorsus inanibus argumentis, probandam susceperit.

In his aliisque id genus adjunctis nulla est possibilis suspicio prudens contra veracitatem, sive ex testium conspiratione in idem testimonium, sive ex communi aliquo emolumento, sive ex abnormi abusu libertatis.

Quid autem dicendum sit de uno duntaxat teste, forte quaesieris. Videtur non esse impossibile, ut unus solus quandoque certam mereatur fidem. Pone enim illum spectatissima praeditum esse sanctimonia, remque testari publicam, cognitu facillimam, et coram iis illam narrare, qui potuissent ac debuissent mendacium, si quod fuisset, patefacere, et nihilominus sileant. Nemo in tali casu, opinor, vel unius viri testimonium recusaverit, quin firmissimo assensu amplectatur.

Caeterum haec, humano testimonio parta certitudo, moralis est, non physica neque metaphysica, tum quia moralem habet necessitatem, tum etiam quia innititur in constantia legum moralium (1).

III. Solvuntur difficultates.

355. Objic. 1.° Nunquam potest testimonium etiam plurium, certitudinem gignere. Nam singuli certe testes fallibiles sunt. Ergo et omnes simul; nam in collectione nihil aliud est praeter singulorum testimonium.—**Respond.**, *neg.* assert. Ad probationem *transeat* antec., *dist.* conseq. Omnes etiam sunt fallibiles, ea tamen fallibilitate, de qua constet satis deductam ad actum non esse, *conc.;* de qua id non constet, *neg.*

(1) Vide vol. 1, num. 131-133.

Probationem consequentis pariter *distinguo*. In collectione nihil est aliud nisi testimonium singulorum, ita tamen ut hujus auctoritas plena, quae patere aliter non solet, in collectione innotescat, *conc.;* secus, *neg.*

Objic. 2.° Nequit certitudo ex summa probabilitatum resultare. Atqui resultaret, si vera esset propositio nostra. Nam testes in collectione certam facere dicuntur fidem, cum tamen singulorum testimonium, saltem generatim, ultra probabilitatem non assurgat.

Resp. *Conc.* Maj., *neg.* Minor.

Et rationem additam *distinguo:* testimonium singulorum, si seorsim ab aliis spectetur, generatim solam habet probabilitatem, *conc.;* ubi aliorum etiam accedit testimonium, *neg.* Nam singula testimonia in tali eventu desinunt esse mere probabilia, motivumque constituunt indubitabile.

Objic. 3.° Quod singulis convenit essentialiter, convenit etiam collectioni. Atqui singulis convenit essentialiter fallibilitas. Ergo et collectioni, ac proinde nec plurium testimonium ullis in adjunctis potest certitudinem praebere.

Respond. *dist.* Major. Si collectio nihil conferat ad variandum praedicatum, quod singulis competit, *conc.;* si quid conferat ad hujusmodi variationem inducendam, *neg.*

Minorem etiam *dist.* Singulis convenit essentialiter fallibilitas in omnibus, *neg.;* in multis *subdist.;* ita ut in omnibus, in quibus est fallibilis, de facto etiam semper fallatur, *neg.;* ita ut saepe non fallatur actu in iis ipsis, in quibus falli absolute posset, *conc.* Et *neg.* conseq.

Instabis 1.° Collectio nihil confert ad praedictam variationem. Nam in collectione nullatenus mutatur natura testimonii singulorum testium. Ergo si singillatim fallibile est, fallibile quoque erit in collectione.

Respond. *neg.* assert. Ad probation. *dist.* anteced.; non mutatur in collectione testimonii natura in se, *conc.;* quoad sui manifestationem, *neg.*, et *neg.* conseq. Etenim singula testimonia, seorsim accepta, nihil intrinsecum accipiunt, sive accedant, sive non, alii idem testantes; sed tamen cum id ipsum alii testantur, manifestum redditur id, quod prius quoque inerat illis, sed latebat, nempe veritas narrationis.

Instabis 2.° Si testium plurium collectio non immutat in

se ipso naturam testimonii, fieri nequit, ut certitudinem pariat unquam. Nam α) singuli possunt fallere et falli. Ergo similiter omnes. β) Singuli fuerunt liberi ad mentiendum. Atqui ubi adest libertas mentiendi, constare nequit, num reapse mendacium adsit. Ergo...

Respond., *neg.* assert. Ad probation. α) *dist. anteced.;* et in quibusdam adjunctis constat singulos nec decipi nec mentiri, *conc.;* nunquam id constat, *neg.;* et pariter *dist.* conseq. Ad probation. β) similiter *dist.* Major; liberi quidem fuerunt ad mentiendum, sed interdum constat satis, eos sua mentiendi libertate abusos non fuisse, *conc.;* aliter, *neg.* Et *contradist.* Minor.; in quibusdam adjunctis, *conc.;* in aliis, et nominatim in iis, quae modo exposuimus, *neg.*

Objic. 4.° Certitudo gigni nequit nisi ex motivo aliquo necessario. Atqui nullam habet necessitatem testimonium eorum, qui capaces fuerunt erroris ac mendacii Ergo.

Respond. *dist.* Major.; ex motivo necessario sive absolute, sive hypothetice, sive mataphysice, sive physice, sive moraliter, *conc.;* ex motivo necessario solummodo absolute vel metaphysice aut physice, *neg.*

Et *contradistincta.* Minori, *neg.* conseq.

Objic. 5.° Saltem testimonium, nullam vim retinet, cum agitur de miraculis. Etenim α) quemadmodum argumentatur Hume, infirmior probatio cedere debet validiori. Atqui contra miraculum stat constantia legum physicarum et communis experientia, quae profecto plus habent ponderis, quam quaevis auctoritas humana. β) Itemque, ut scribit Diderot, errare homines aut mentiri miraculum non est. Ergo id potius credendum est, quam miraculum, quod narrant.

Respond. *neg.* assert. Ad probation. α) *trans.* Major, *dist.* 1.am part. Minoris. Contra miraculum est constantia legum physicarum, quae tamen subire interdum per Dei omnipotentiam valeat exceptionem, *conc.:* constantia prorsus ineluctabilis, *neg.*

Disting. etiam 2.am partem. Contra miraculum est communis experientia vel ipsius facti miraculosi, quod narrant testes, *neg.;* aliorum similium factorum, *conc.*

Demum *dist.* 3.am partem. Constantia legum physicarum firmius habet pondus, si aliunde constaret in eo ipso casu, pro quo militat auctoritas testimonii, nullam fuisse in lege physica exceptionem, *conc.;* si id non constet, *neg.* (n. 348).

Ad probation. β) *conc.* antec.; et *neg.* conseq. Si enim miracula possibilia sunt, quemadmodum Fides docet, et alibi philosophice demonstrabitur, ubicumque adest testimonium verax ac moraliter infallibile, miraculum aliquod referens, hujus existentia rationabiliter detrectari nequit.

ARTICULUS III

De valore traditionis, historiae caeterorumque documentorum.

Pauca nunc dicenda remanent de valore mediorum illo-

rum, per quae testimonium ad posteros transmittitur. Et primo quidem

I De traditione.

356. Traditio est narratio, quae per continuam testium successionen memoriam facti posteris ore transmittit.

PROPOSITIO 1.ª **Traditio, si certis conditionibus et characteribus ornetur, certam gignere fidem potest.**

Ante probationem indicandae sunt conditiones illae et characteres. Sit itaque traditio 1.° *Continua seu perpetua*, nempe talis, ut ab ipsis immediatis et facto cöaevis testibus descendat usque ad praesens tempus absque interruptione. 2.° *Sit ampla*, ut plures contineat testes in singulis partibus successionis atque evolutionis suae. 3.° *Sit illustris*, quatenus nempe factum referat publicum et illustre, quod proinde debuerit plurium attentionem excitare, atque a pluribus rite cognosci. 4.° *Sit uniformis*, saltem quoad substantiam, tum in testibus ejusdem generationis, tum in successiva generationum serie.

5.° Augescit vis traditionis: α) si integra natio, primoribus ac sapientibus non exceptis, facti memoriam sancte custodiat; β) si apud varias nationes eadem, saltem quoad subtantiam, traditio vigeat; γ) si solemnibus caeremoniis, ritibus, ludis publicis festisque diebus celebretur; δ) si in ipsis urbium, fluminum, montium nominibus, sui quasi vestigia impressa reliquerit; ε) denique si concordet oralis traditio, cum scriptis monumentisque praeteritatum aetatum.

Probatur, traditionem, his characteribus insignitam, motivum praebere certissimi assensus.

Etenim certum est ex dictis in articulo praecedenti, testes immediatos, unde traditio exorditur, potuisse firmam certamque fidem facere apud aequales et cöaevos illius generationis, si nempe ampla sit, illustris et uniformis traditio. Atqui certum quoque est ac prorsus indubitabile, ipsissimum illud primitivum testimonium ad posteros per plura saecula integrum atque immutatum transmitti posse, videlicet si traditio sit perpetua et in sua perpetuitate uniformis. Ergo... (1).

Dices. Certitudo historica et traditionis, labente tempore, necesse est semper magis ac magis infirmetur, donec tandem penitus evane-

(1) Vide vol. 1.um, num. 134, *Et re quidem vera*...

scat. Nam: α) testes mediati sunt minus fide digni quam immediati, eoque sunt minus fidedigni, quo magis remoti; β) facta, dum per hominum ora transvolant, deformantur, ac perpetuo mutantur; γ) non pauca denique facta, quae prius tamquam certa habebantur, inter aniles fabellas deinde amandata sunt..

Resp. *dist.* assert. Si certas habuerit conditiones, prout expositum est, *neg.* Si illas non habuerit, *trans.*

Ad α) *dist.*; si constet mediatos testes nec deceptos fuisse, nec mentiri, *neg.*; si non constet, *trans.*

Ad β) pariter *dist.* Facta levis momenti, *trans.*; facta illustriora, et quorum intersit memoriam custodire, *subdistinguo:* quoad substantiam et adjuncta essentialia, *neg.*; quoad alia, *trans.*

Ad γ) etiam *dist.* Et ea facta constabant per traditionem ac testimonium praefatis conditionibus ornatum, *neg.*; secus, *trans.* (1).

II. De historia et reliquis monumentis.

357. Historia est facti narratio scriptis commendata. In historia, et generatim in omnibus documentis scriptis, nosse oportet ante omnia, an sint α) *authentica:* β) *integra:* γ) *non interpolata.*

Authentica vel **genuina** sunt illa scripta, quae ad eum auctorem pertinent, ad eamque aetatem, cui adscribuntur. Secus dici solent *spuria* vel *supposita.*

Integra vel **incorrupta** sunt ea, quae nec mutilata fuerint nec depravata, nec ullis mendis corrupta.

Non interpolata demum sunt illa documenta, quibus nihil additum vel insertum sit, quod auctor non scripserit. Secus dicuntur interpolata.

Porro ad discernenda scripta authentica a spuriis, et integra a mutilis, interpolatis et corruptis, varia suppetunt indicia, interna et externa, quae in fusiori opere videri queunt (2).

358. PROPOSITIO 2.ª **Historica documenta, supposita eorum authentia, integritate atque incorruptione, certam quandoque fidem mereri possunt.**

Et ratio est, quia in quibusdam adjunctis constare potest historiographos, aut generatim auctores documentorum veterum facta, prout evenerunt, cognovisse, veraciterque narrasse, dummodo authentica sint et incorrupta hujusmodi scripta. Ergo, quoniam non desunt indicia, sive interna sive externa, incorruptionis et authentiae certo agnoscendae, historica documenta certitudinem gignere queunt.

Prob. antec. Si enim factum fuerit sensibile, publicum, illustre nec absurdum, aliisve factis aut veritatibus omnino certis contrarium, scriptor autem sit cōaevus, vel traditionis legitimae organum; aut si ex publicis ac certis documentis vel monumentis facti memoriam deprompserit; nequit prudenter dubitari, quominus veracem rei notitiam habuerit, secundum ea quae generatim diximus in articulo praecedenti de testium scientia.

Sed veracitas etiam historiographorum certa fieri potest. 1.º «Si

(1) Vide Tonglorgi, loc. cit., num. 662. (2) Vol. 1, num. 135.

documenta historica sint plura et concordia, saltem quoad facti substantiam, licet historicorum diversa natio, secta, studia fuerint», ut in simili exposuimus de testium veracitate. 2.° «Etiamsi unus sit historicus, certam faciet fidem: α) si facta narret, quorum veracitatem corrumpi aut vitiari, aut quorum falsitatem ad posteros promanare, ii, inter quos scribebat, passuri non fuissent, si tamen constat et scriptum fuisse illis notum, et neminem contradixisse. β) Si scriptor publico nomine historiam suorum temporum exaraverit. γ) Si scriptor etiam post vulgatam, quam scripsit, historiam, viri probi, integri morumque sanctimonia praestantis opinione apud cõaevos et posteros floruerit. δ) Si documenti veracitatem legitima traditio testetur, ipsumque documentum fuerit sedulo semper asservatum, magnoque in pretio apud aliquam gentem habitum.» «Adjuncta haec plenam historiae fidem vindicant; quae ubi non suppetunt, probabilitate, si detur, contentos nos esse oportet. Haec autem probabilitas ex dotibus adjunctisque scriptorum facti qualitate comparatis, juxta superius praestitutos canones, aestimari poterit. Si vero auctor affirmet se ex antiquioribus documentis aut monumentis excerpsisse, quae narrat, aut ab aliis scriptoribus, a traditione, a fama ac populari rumore accepisse, et hoc, quod affirmat, verum haberi possit, tantum meretur fidei, quantum fontes, ex quibus factorum notitiam hausit. Quod si scriptor cõaevus non sit, et nullum narrationis suae fundamentum alleget, vix poterit huic aliquando fides praestari (1).»

In aestimanda historicorum documentorum veracitate aptissimo argumento esse potest modus ipse narrationis, ut etiam notatum suo loco est, cum generatim de cujusvis humani testimonii auctoritate disputabatur.

359. Quaeret quispiam, quid tenendum sit de vi ac pondere argumenti negativi, quod ab historicorum silentio deducitur. «Duo in primis casus distinguendi sunt: 1.° si ex historicis facto cõaevis aliqui ejus mentionem faciant, aliqui de illo sileant: 2.° si omnes cõaevi sileant, ac solummodo posteriores factum narrent.

In primo casu notandum est, non perinde esse factum tacere, ac factum negare, nisi adjuncta accedant, quae silentium negationi aequivalens faciant».

Itaque considerandum 1.° an qui tacent, facti notitiam habuerint, aut habere potuerint: 2.ª an factum sit alicujus momenti, et quod memoria dignum omnibus videri debuerit: 3.ª an oblivioni aut negligentiae silentium adscribi possit: 4.ª an habuerint omnes occasionem ac motivum ea de re scribendi; videlicet an eorum scopo et consiliis narratio congrueret, an materiae junctura atque orationis ductus eam requireret, an seu privatis seu publicis commodis opportuna accideret: 5.ª denique, an verosimile sit, rationem iis aliquam silendi fuisse, sive metum, sive odium, sive gentis amorem, sive adulationem, sive praejudicium, et similia.

Si nulla ex his hypothesibus admitti possit, multoque magis si contraria omnia obtineant, tum sane silentium negationis instar erit habendum. Comparandae igitur erunt auctoritates, ut fit in conflictu testium, atque hinc judicii normae desumendae. Caeterum si utriusque gravis est auctoritas, multo erit aequius, saltem ut plurimum, eos, qui siluerunt, oblivionis aut etiam negligentiae insimulare, quam eos qui factum narrant, mendacii; cum in gravi viro difficilius hoc, quam illa supponatur.

In altero casu magnum certe contra narrantes insurgit praejudicium. Unde enim cognovere recentiores id, de quo veteres omnes nihil tradiderunt? Nisi aliunde ostendi possit, testes orali traditione legitima usos esse, praesumendum erit, non aliunde id cognovisse recentiores, quam ex populari fama, cui fides caute parceque admodum adjungenda.»

(1) Tong., *loc., cit.*, num. 653, 654. Cfr. *Liberatore*, ibid., num. 193, pag. 239 seqq.

«Nihilominus ut in hoc quoque casu argumentum concludat, duo innotescere debent: 1.° scriptores illius aetatis omnes, saltem nobilissimos et accuratissimos, ad nos usque pervenisse, eorumque scripta integra esse: 2.° nullam solidam rationem reddi posse silentii, quod apud veteres obtinuit. Si enim haec ratio reddi potest, horum silentium nec scientiam posteriorum scriptorum dec veracitatem oppugnant (1):»

360. De monumentis seu operibus artis, quae ad facti alicujus memoriam conservandam excitantur, nihil est quod speciatim adjungamus. Habebunt nempe vim probandi, «si fuerint, α) authentica; β) factis contemporanea: γ) traditioni legitimae et documentis minime adversantia. De quibus omnibus, ut rectum judicium feratur, varium ac multiplex eruditionis instrumentum requiritur, historia civilis, politica et artium, chronologia, numismatica, palaeographia, philologia, quibus fere disciplinis archeologia constat. Sed hic quoque animadvertendum est, apparatum hunc omnem parum profecturum, si quis naturali sagacitate ac recte ratiocinandi usu destituatur, aut si ingenio praevaleat imaginatio (2).»

ARTICULUS IV

De sensu communi vel de universali hominum consensu.

361. Quid nomine communis sensus veniat.—Ad externi medii complementum pertinet, ut valor consensus communis hominum ad trutinam revocetur. Est autem prius notandum, nomine *sensus communis* apud recentiores, venire *rectum sensum (el buen sentido, le bon sens)*, nimirum naturale lumen intellectus in sua nativa dispositione spectatum, quod antecedenter ad omnem artium scientiarumve studium recte judicat de quibusdam magis obviis et facilioribus. Facultas ejusmodi plus minus inest cunctis; qui vero in ea deficere aliquantulum videntur, dici solent *rari* et *extravagantes*, nec habere *communem sensum*. Facultatis hujus, quam tantopere jactat schola scotica, ut mox dicetur, ne mentio quidem occurrit apud veteres Scholasticos, qui nullum alium meminerunt sensum communem praeter paulo

(1) Tong., *loc. cit.*, num. 656, 659. Cfr. *Liberatore, loc. cit.*, num. 193, pág. 240.
(2) Tong., ibid., num. 652. Cfr. *Liberat.*, num. 194, pag. 241.

superius descriptum sensum interiorem (n. 322). Et merito quidem, quia sensus iste communis, si potentia cognoscitiva est, non potest esse distinctus ab illis, quarum veracitas demonstrata manet, frustra enim nova ejusmodi facultas fingeretur. Si autem est ipsemet intellectus, cum veracitas hujus respectu judiciorum, sive immediatorum sive mediatorum, tractata sit, non est iterum in quaestionem, mutato nomine, revocanda. Non ergo agimus hic de ulla facultate, sed de certo genere actuum; sensus enim naturae communis, prout hic acceptus, est consensio vel persuasio gentium omnium de aliqua re. Et ideo vocatur eo nomine, quia quae omnes communiter sentiunt, ex ipso naturae dictamine proficisci creduntur, nec tribui possunt educationi, studio aliisve causis personalibus, quae diversae in diversis subjectis ac nationibus solent esse.

Exempla judiciorum sensus communis. Porro inesse hujusmodi judicia apud omnes gentes communia, uniformia et stabilia, negari nequit. Talia sunt haec: *Corpora existunt; Parentes honorandi sunt; Discrimen adest inter honestum ac turpe; Bonum est faciendum, malum est vitandum; Certa corpora certorum sunt effectuum causae; Existit ens aliquod supremum eique cultus impendendus est;* aliaque id genus non pauca, quae generatim sunt judicia intelligentiae immediata, vel quae obvia quadam facillimaque ratiocinatione deducuntur. Quaestio ergo est, an et quanta polleant communes istiusmodi sententiae auctoritate.

362. Propositio. **Sensus naturae communis, vel universalis omnium consensus, nisi evidens aliqua ratio contra occurrat, probabile suppeditat argumentum: immo potest etiam moralem gignere certitudinem, si certis quibusdam ornetur conditionibus.**

Prima pars: Nam si plurium gravium virorum testimonium probabilitatem facit, a fortiori omnium hominum idem testantium consensus, saltem ubi sapientes non dissentiunt.

Eo vel magis quod, si omnes homines diversi loco, educatione, studiis ceterisque adjunctis in uno consentiant, eo ipso maxima inest praesumptio et conjectura, quod ea sit vox naturae. Nam: *Omni in re consensio omnium gentium*

lex naturae putanda est (1). Atqui fieri nequit, ut natura in omnibus deficiat, et erret (2). Dixi consensum generis humani *probabile praebere argumentum veritatis*, quia non semper certitudinem gignit, sed tum solummodo, cum quaedam contingunt adjuncta mox declaranda. Neque enim repugnat omnes homines in re aliqua errare, ut errarunt per plura saecula circa motum solis, antipodum impossibilitatem, soliditatem coelorum, aliaque id genus. Nihilominus tanta est semper generis humani auctoritas, ut ab ejus universali consensu, nisi rationes evidenter diligenterque perpensae nos cogant, recedere non liceat.

Probatur 2.ª pars: Dari queunt judicia quaedam hujusmodi communia et universalia, quae: α) diuturna fuerint et constantia, quin obliterari unquam potuerint ipso scientiarum progressu, sed potius confirmari; β) nec proinde profluere possint ex ignorantia causarum naturalium, praejudiciis, morum corruptela, superstitione, vel ex aliis minus honestis radicibus; γ) nec repugnent aliis certis rationis principiis; δ) et ad vitam et mores recte instituendos haud parum conferant. Atqui judicia, his conditionibus praedita, falsitate turpari nequeunt. Ergo sensus communis in quibusdam adjunctis firmam facere valet fidem.

Minor constat, quia hujusmodi judicia manare nequeunt nisi ex puro rationis lumine, vel ex primitiva quadam humani generis traditione, quae in omnes deinceps gentes sese diffuderit. Si enim effectus communis et constans causam vindicat communem et constantem, persuasio etiam communis omnium uni communi principio referenda est. Quod in tanta gentium varietate aliud esse non potest praeter lumen ipsum rationis aut primaevam aliquam primis hominibus factam traditionem. Atqui lumen rationis naturale verax est, nec errare potest in judiciis immediatis, nec in mediatis facillima ratiocinatione deductis. Nec traditio etiam hujusmodi, nisi vera fuisset, falsitatem suam ab omnium hominum oculis abscondere potuisset. Dicendum ergo est sensum naturae communem posse in quibusdam abjunctis moralem gignere certitudinem.

(1) Cicero, lib., 1 *Tuscul. disput.* XIII. n. 30. (2) Vide Senecam, epist. 117.

Habes hic aliam novam confirmationem traditae a nobis superius doctrinae circa valorem probabilitatis extrinsecae atque auctoritatis, praecisione facta a rationum internarum propriarumque, quibus veritas fulcitur, consideratione (1).

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

363. Objic. 1.° Non pauca fuerunt judicia omnibus populis diu communia, quae falsa reperta sunt, quales sunt opiniones de malis ominibus eclipsium et cometarum, de coelis solidis, de antipodum impossibilitate, aliaeque id genus. Ergo nulla est vis sensus communis ad gignendam fidem.

Resp. *neg.* conseq.

Judicia haec non sunt ex eorum genere, quae moralem gignant certitudinem, siquidem ex ignoratione causarum naturalium profluxerunt, et repugnant aliis certiis principiis. Quamvis olim suam habere potuerunt probabilitatem, et ab ipsis etiam sapientibus communi calculo accipiebantur. Id autem aliud non probat, quam quod consensus, etiam omnium hominum, per se non repugnet falsitati, nec proinde gignendae certitudini sufficiat, nisi quaedam alia indicia accedant: id quod ultro concedimus.

Objic. 2.° Communis omnium populorum opinio polytheismum amplexa est, et nihilominus falsum illum esse demonstratur. Ergo...

Resp., *neg.* antec. quoad primam partem; *conc.* quoad alteram. Tum *neg.* conseq.

Alibi namque ostendetur, polytheismum non fuisse communem omnium populorum errorem. Consequentia vero negatur, quia, dato etiam opinionem de pluralitate deorum apud omnes populos viguisse, nihil conficietur, cum opinio illa non sit de numero eorum judiciorum, circa quae infallibilitate gaudeat sensus communis, siquidem evidenti rationi refragatur.

Objic. 3.° Existentia Dei est una ex veritatibus ad sensum communem expectantibus, itemque honor parentibus debitus et universalissimum praeceptum vetans malum aliis

(1) Vide vol. 1, num. 189.

facere. Atqui multi negaverunt existentiam Dei, nec defuerunt populi, qui parentes senes interficerent, ac furtum permitterent. Ergo.

Resp. 1.° *Transeat* totum, et *neg.* conseq. Hoc enim argumento non tangitur thesis; neque enim eo probatur generalem consensum hominum, cum adest, fidem facere, sed tantum contenditur non adesse consensum illum generalem circa quasdam veritates, ac proinde non esse apta exempla afferri solita, cum vis et natura illius consensus explicatur.

Resp. 2.° Falsum esse id, quod dicitur de Dei existentia, ut nunc supponimus ex naturali Theologia. Id etiam, quod dicitur de populis aliis, parentes interficientibus, nihil valet; quia barbari illi non ignorabant honorem parentibus esse tribuendum, sed tantum errabant in praxi, existimantes majorem se illis misericordiam exhibituros esse, si senio gravatos hujus vitae aerumnis liberarent. Denique de aliis furtum permittentibus similis esto responsio. Noverant illi profecto malum non esse faciendum, sed in quibusdam casibus particularibus ex ignorantia vincibili credere potuerunt, furtum, propter finem aliquem laudabilem, permitti posse. Sed haec ad moralem Philosophiam spectant.

DISPUTATIO QUARTA

De criterio veritatis, ubi etiam de causis errorum atque ignorantiae.

Ut certi conquiescamus in possessione veritatis, non sufficit posse nos illam assequi, aptisque ad eam assequendam mediis esse praeditos; oportet etiam, ut suppetat nobis *criterium* discernendi verum a falso. Statuto autem ejusmodi criterio, ratio aliqua reddenda est ignorantiae atque errorum, quibus mens humana turpatur.

CAPUT I

NOTIO ET EXISTENTIA CRITERII

364. Criterium, spectata origine vocis graecae (κρίνω) potest generatim significare quidquid ad judicium spectat; a Philosophis autem usurpatur ad exprimenda principia, qui-

bus homo regitur in veritatis assecutione, ut verum inveniat, atque a falso discernat, et sic in sua certitudine obfirmetur. Dividitur in criterium a *quo*, *per quod et secundum quod*. Criterium a *quo* est ipse judex vel homo judicans, de quo nulla nobis est in praesentiarum controversia; criterium *per quod* est intellectus, per quem tamquam per instrumentum elicit homo actum judicii, de quo etiam non disputatur nunc, postquam veracitas illius in tuto collocata est. Denique criterium *secundum quod* est norma illa et tessera veritatis, quam Tullius vocavit *propriam veri ac certi notam*, et *regulam veri ac falsi* (1), atque *insigne veri* (2), quaque mens ad firmum assensum inducitur, et secura redditur de veritatis possessione. De hoc solo nobis jam agendum est.

Notio criterii, munia et proprietates.—Est ergo criterium, prout hic sumitur, nota veritatis seu indicium et norma, quam respicientes, veritatem a falsitate discernimus; quare non merum motivum assensus importat, sed motivum impressam in se gerens notam et characterem veritatis. Duoque sunt ejus munia, quorum alterum ex altero sequitur: primum ut sit insigne quoddam et signaculum ad cognoscenda quasi de facie judicia vera, unde firmus in mente gignatur assensus. Est enim aliquid, quod in quacumque cognitione mens nostra deprehendat, illico certa securaque redditur de illius veritate.

Ex quo facile concludes criterii proprietates. Debet enim esse primo immutabile, sicut ipsa veritas; ac deinde infallibile, neque enim criterium veritatis esse potest id, quod sive ad verum sive ad falsum indifferenter se habet, sed debet esse nota propria veri.

Divisiones criterii secundum quod plures distingui possunt; aliud enim est *internum*, aliud *externum;* aliud *partiale*, aliud *generale;* aliud *proximum*, aliud *supremum* seu *remotum*. Internum criterium est illud, quod vel in ipso objecto, vel intra ipsum subjectum inest; externum repetitur ex aliorum circa objectum testimonio. Partiale respicit unum ordinem cognitionis, generale autem omnes humanas cognitiones. Proximum est illud, ultra quod datur adhuc alia

(1) *Academ. quaest.*, lib. 4 (al. 2), num. XI, 33. (2) Ibid., num. XI, 36.

norma veritatis motivumque certitudinis, a quo prius illud dependeat, et supremum, quod non habet aliud superius, a quo dependeat.

365. Propositio 1.ª **Admittendum est necessario aliquod veritatis criterium.**

Propositio evidens est ex iis, quae contra scepticismum disputavimus. Itaque breviter:

Probatur 1.° a posteriori. Revera intellectus noster non omnibus temere assentitur, sed alia constanter amplectitur tamquam vera, alia tamquam falsa respuit, vera proinde a falsis secernit. Atqui nequeunt duo diversa discerni, nisi adsit in promptu aliqua nota vel indicium, quo invicem discriminentur. Ergo...

Prob. 2.° Si nullum adest criterium, logice vitari nequit scepticismus. Atqui scepticismum et physice et metaphysice absurdum ostendimus. Ergo...

Certe si datur aliqua certitudo, debet quoque dari motivum firmum, in quo illa fulciatur.

366. Propositio 2.ª **Admittendum quoque est aliquod internum veritatis criterium.**

Ratio est in promptu, quia ipsum criterium externum supponit necessario usum interni alicujus criterii, siquidem ut aliquid ob aliorum auctoritatem certo teneamus, necesse est, praeter alia multa, scire alios homines esse, illosque loqui, ac fidem mereri. Atqui haec ex auctoritate sola cognosci nequeunt. Ergo admittendum necessario est criterium aliquod internum.

CAPUT II

REFUTATIS FALSIS CRITERIIS VERUM STABILITUR.

Variae circa criterium sententiae ad tres classes reducuntur, alii enim normam veritatis constituunt in ipso subjecto, alii in objecto, alii in sola auctoritate.

ARTICULUS I

Refutantur falsa criteria subjectiva.

367. Errores circa criterium. Protagoras et transcendentales idealistae.—Primus occurrit ordine temporis Protagoras, cujus illa vox: Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος,

rerum cunctarum mensura homo, quasi *esse rei sequatur apprehensionem intellectus et sensus* (1), et quasi solum illud reapse existat, quod homini videtur, illud vero non existat, quod homini non videtur. Cum hac opinione non exiguam gerit affinitatem doctrina Kantii, Fichtii, aliorumque transcendentalium idealistarum Germanorum (n. 231).

Schola sensus communis.—Recentioribus temporibus duae extiterunt satis notae scholae, subjectivum criterium sectantes, altera sensus communis, altera sentimentalis. Primum enim Thomas Reid, natione scotus, ut Humii scepticismum profligaret, docuit inesse animae nostrae facultatem quamdam inspirationis ac suggestionis, independentem ab omni humana institutione, quae cogit nos admittere quaedam principia indemonstrabilia, quibus nemo refragari valeat, et si refragaretur, merito rideretur ab omnibus (2). Etenim revera mens sentit se ad nonnulla judicia, statim ac apprehenduntur termini, pronuntianda determinari, caeca tamen, et quin horum inter se connexionem aut repugnantiam videat (3).

Ejusmodi facultas *inspirationis vel suggestionis* vocatur ab ipsis ejus patronis *sensus communis* (n. 361), *facultas intuitionis* et *instinctus naturae*, illamque volunt haberi ceu legem ac normam supremam omnis certitudinis, cum per eam enuntientur caeca necessitate judicia quaedam prima et indemonstrabilia, super quae deinde surgit fabrica cognitionum humanarum. Ista judicia vocantur *axiomata*, *prima principia*, *principia sensus communis*, *communes notiones*, *veritates per se evidentes* (4), quas amplectitur humana mens per fidem quamdam primitivam (5). Inter praecipuos scoticae scholae patronos numerantur praeter Thomam Reid Jacobus Beattie, Oswald, Brown, Dugald-Stewart, Theodorus Jouffroy (6).

---

(1) S. Thom., *Metaphys.* lib. 11, lect. 5.

(2) Tenneman, tom. 2, paragr. 371; Poli, *In supplement.* ad *Manuale della Storia della Filos. di Gulielmo Tennemam*, paragr. 49; Balmes, *Filosofia fundament.*, lib. 1, cap. 32, num. 324.

(3) Cfr. Balmes, op. cit., lib. 1, cap. 15, n. 155 seqq., et cap. 32.

(4) Vide Poli, in suo Supplemento nup. cit., paragr. 49, ubi varia reperies horum judiciorum exempla.

(5) Cfr. Illmus. Gonzalez, *Historia*, tom. 3, paragr. 79.

(6) Eidem sententiae non parum favet Jacobus Balmes non uno in loco.

Schola sentimentalis; Gallupius. Fridericus Henricus Jacobi, auctor *scholae sentimentalis,* existimavit admittendum esse internum quemdam animi affectum ac sensum *(sentimiento)*, qui instar basis et fundamenti cognitionis omnis habeatur. Si *sentimentalistas* audias, affectus hic praeit operationibus intellectus, quem impellit ad agnoscendum, *fide* quadam spontanea et irresistibili adhibita illi affectui, Deum, providentiam, libertatem, moralitatem et alias veritates sensilem perceptionem transcendentes. Et sic omnis persuasio certa rationis innititur praevio affectionis istiusmodi instinctui.

Denique Paschalis Gallupius criterium veritatis in conscientiae testimonio reponit.

368. Propositio 1.ª **Absurda et prorsus sceptica est doctrina, quae asserit humanum intellectum esse veritatis omnis regulam atque mensuram.**

Probatur.—*Qui dicit hominem esse mensuram omnium, nihil aliud dicit, quam hoc esse verum, quod videtur unicuique. Quo posito, sequitur, quod idem sit et non sit, et quod idem simul sit bonum et malum; et simile est in aliis oppositis. Eo quod multoties videtur hominibus aliquid esse bonum, et aliis videtur contrarium;* et *ipsum videri est mensura rerum secundum opinionem Protagorae, ut scilicet in tantum sit verum rem esse, in quantum videtur* (1).

Hinc logice sequitur scepticismus, ut patet.

369. Propositio 2.ª **Instinctus animi caecus, quocumque tandem nomine appelletur, non potest esse criterium veritatis, multo minus unicum seu generale ac supremum certitudinis motivum.**

Prima pars: *Instinctus caecus nequit esse veritatis criterium.* Probatur 1.º Nam vel cognoscitur veracitas hujus instinctus, vel non cognoscitur. Si cognoscitur, jam desinit esse caecus, jam enim objectum cognosceretur evidentia ipsi extrinseca, non secus ac solet quaedam judicia certa proferri ex testimonio aliorum evidenter veraci. Si non cognoscitur, non potest esse veritatis criterium. Quis enim

(1) S. Thom *Metaphysicor.* lib. 11, lect. 5.

assumat pro duce ac norma veritatis indagandae id, quod nescit, an perducat ad veritatem?

Prob. 2.° experientia. Cur enim invincibili constantia principiis non adhaeremus, donec termini cognoscantur, eorumque identitas luce meridiana clarius perspiciatur? Cur conclusiones, cum per modum quaestionis nobis proponuntur, non prius amplectimur, quam evidens argumentum perceperimus? Cur ante omnem assensum prudentem quaerimus rationem objectivam, quae mentem convincat; et nisi illam invenerimus, dubitamus, aut opinamur?

Prob. 3.° Hinc est, quod caeci hujus instinctus patroni ultro largiuntur scepticis, quod ipsi volunt. Si enim fundamentum omnis certitudinis caret evidentia et ratione assensus, sequitur profecto nos invincibili quidem persuasione cogi ad certa quaedam admittenda, ejusmodi vero certitudinem rationalem minime esse, utpote quae non ex objecti intuitione proficiscitur, sed ex caeca naturae necessitate.

Secunda pars: *Instinctus multo minus est unicum seu generale criterium*, probatur. Nam etiamsi daretur esse nonnullos assensus firmos, qui naturae sponte absque objectiva ratione ponerentur (1), certum nihilominus est ex conscientiae testimonio, multos alios, sive immediatos, sive mediatos, suis fulciri motivis objectivis vivissimo lumine splendentibus. Ergo etiamsi quis vellet criterium instinctus caeci admittere, alia quaeque praeterea admittat, necesse est.

Tertia pars: *Non est supremum*, probatur. Ut enim instinctum ceu veritatis criterium sequi valeam, duo saltem oportet certo praenoscere, instinctus existentiam et veracitatem. Atqui haec instinctu ipso cognosci nequeunt, sed aliunde. Ergo aliud criterium prius agnoscendum est, a quo instinctus dependeat.

Minor facile ostenditur. Quia existentia instinctus in animo est factum quoddam seu phaenomenum internum, quod per conscientiae duntaxat testimonium nobis manifestatur. Quod autem instinctus ejusmodi caecus ad veritatem me ducat, solo instinctu scire non possum. Instinctus enim solus per se potest quidem spontaneo modo potentiam impellere ad assensum, sed intellectum minime illuminat circa neces-

(1) Vide S. Thom. 1.° *Physicor.* lect. 10, paragr. *c.*

sariam sui veracitatem. Ut ergo impulsum instinctus tamquam veracem acceptemus, aliunde cognosci debet instinctum et suggestionem naturae ad falsum esse non posse. Secus mens sentiret quidem se necessitari, sed non videret verum esse id, ad quod necessitatur.

370. Propositio 3.ª **Conscientae testimonium nequit esse supremum ac generale veritatis criterium; multoque minus interna animi affectio.**

Prima pars manifesta est. Nam supremum ac generale veritatis criterium est ultima ratio nos securos reddens de veritatis assecutione, et quietans in parta jam certitudine. Atqui testimonium conscientiae solum referre potest affectiones proprii subjecti, prout actu praesentes, ac proinde nequit nos certos reddere de veritatibus ad ordinem subjectivum spectantibus. Ergo...

Dices. Ut certi philosophice simus de quavis veritate, necesse est, ut noverimus nos eam recte evidenterque percepisse. Atqui id nonnisi ex conscientiae testimonio novimus. Ergo...

Resp. Id solum probat conscientiae testimonium praesupponendum esse instar conditionis vel medii manifestantis evidentiam cognitionum nostrarum. Ipsa vero haec manifestatio non est motivum certos nos reddens de veritate.

Secunda pars probatur 1.° Criterium immutabile esse oportet. Atqui affectio animi in horas mutatur, ut experientia notum omnibus est. Ergo...

Prob. 2.° Criterium veritatis idem pro omnibus esse debet. Affectiones vero animi circa eamdem rem variant pro subjectorum diversa indole, constitutione physica, educatione, praejudiciis, moribus, caeterisque conditionibus personalibus.

Prob. 3.° Affectio ejusmodi caeca est, et a ratione saepe deprehenditur ut veritati repugnans, ideoque corrigi ab illa debet. Nihil autem ejusmodi assumi potest pro norma veritatis et motivo certitudinis.

271. Objic. 1.° Sentimus reapse ineluctabilem vim, qua ad principia immediata evidentesque conclusiones amplectendas adigimur. Sed ejusmodi judiciis falsum subesse nequit. Ergo instinctus admitti potest tamquam criterium.

Resp. *dist.* Major.; et haec vis irresistibilis est fructus evidentiae, de qua superius locuti sumus, *conc.;* est instinctus caecus, de quo nunc agimus, *neg.*

Conc. Minor., et *distinguo* eodem modo conseq. Instinctus caecus, *neg.;* non caecus, sed aliunde illuminatus, *subdist.;* admitti potest tamquam ultimum ac supremum motivum certitudinis, *neg.;* aliter, *transeat.*

Tum *concessa* Minore, *neg.* conseq.

Objic. 2.° Ad hoc ut judicium aliquod, etiam evidentissimum, tamquam certum assumamus, oportet praesupponere veracitatem facultatum nostrarum cognoscitivarum. Atqui evidens non est veracitas facultatum nostrarum, vel saltem non evidenter cognoscitur ab ullo, priusquam judicia certissima proferat. Ergo restat, ut tamquam fundamentum omnis certitudinis objectivae caeca quadam necessitate assentiamur facultatum nostrarum veracitati.

Resp. *conc.*, vel *dist.* Major. Oportet praesupponere veracitatem facultatum implicite et instar conditionis, *trans.;* explicite ac tamquam objectivum motivum assensus, *nego*, quod id sit necessarium.

Tum *nego* Minor. et conseq.

Objic. 3.° Multa certo tenent rudes, quorum tamen rationem nec aliis reddere, nec ipsi videre possunt, ut circa ordinatam vicissitudinem temporum, aliaque sexcenta similia. Ergo admittendus est instinctus caecus.

Resp. *conc.* primam partem antecedentis, *nego* secundam. Multa enim sentiunt, et experiuntur rudes, quae nequeunt penitus declarare, nec tamen, quia reflexam et explicatiorem evidentiam non habeant, omni prorsus evidentia carere dicendi sunt. Certitudo vero exempli allati et aliorum bene multorum produci potest vel per experientiam et inductionem sufficientem, vel per aliorum relationem et auctoritatem. Deinde aliud est, quod homines, sive rudes, sive sapientes, natura duce, inclinentur ad certo quodam modo judicandum in quibusdam rebus, et aliud est, quod in illis judiciis nullum habeant motivum assensus praeter instinctum naturae caecum (1).

(1) Vide vol. 1, num. 89, ubi plura.

ARTICULUS II

Utrum generale ac supremum veritatis criterium in auctoritate reponendum sit.

372. Affirmant traditionalistae, qui ut rationalistarum errores confutarent, plus aequo rationem depresserunt, quemadmodum videbitur in generali traditionalismi refutatione. Et Huetius quidem, episcopus Abrincensis in Gallia, vir caeteroquin non uno nomine clarissimus, in opere posthumo *de imbecillitate spiritus humani* docuit, mentem humanam, sibi relictam, absque revelationis divinae praesidio nullius veritatis posse certitudinem comparare. Postea vero Felicitas de Lamennais contendit humanam rationem, nisi accedat generis humani consensus, de nulla re, ne de ipsis quidem mathematicis veritatibus, aut etiam de propria existentia, certam esse rationabiliter posse, quamobrem *unicum medium certo veritatem a falsitate discernendi esse auctoritatem vel consensum judiciorum ac testimoniorum* (1). Quae doctrina ut *systema fallax* damnata est a Gregorio XVI, anno 1834 (2).

373. Propositio 1.ª **Divina revelatio nequit esse criterium generale ac supremum veritatis motivumque naturalis certitudinis.**

Prob 1.° Sunt innumerae veritates certissimae, de quibus divina revelatio prorsus silet. Ergo...

Prob. 2.° Divina revelatio nequit esse generale ac supremum veritatis criterium, si ejus usus supponit aliarum plurium veritatum certitudinem. Atqui ita se res habet.

Nam, ut uti revelatione divina possim, oportet ut ejus constet evidentia et summa infallibilitas; ut vero haec pateant, certo tenenda prius est existentia et infinita perfectio Dei. Denique ipsa Dei existentia et infinita perfectio, unde ejus omniscia sapientia et erroris nescia veracitas efflorescit, multarum aliarum rerum cognitionem certam subaudit, quemadmodum in Theologia demonstratur. Jam haec omnia

---

(1) *Essai*, etc., tom. 2, chap. 14. Vide etiam ibid., chap. 13, 15 et 17. et *Defense de l'Essai*, chap. 17.

(2) Vide Dentzinger, *Enchirid.*, num. 1476. Wirceburgi, 1894.

undenam, quaeso, certo cognoscuntur? Ex revelatione ipsa non. Ergo aliunde. Secus usus revelationis impossibilis est, et fides ipsa divina locum habere nequit (1). Unde sententia haec, dum fidei divinae tantopere deferre in speciem videtur, ipsam revera perimit, nisi secum pugnare velit.

Confirmatur, quia doctrina haec contradicit ecclesiasticis documentis, quae humanae rationi plurium rerum certam independenter a revelatione cognitionem asserunt (2).

374. PROPOSITIO 2.ª **Auctoritas vel consensus generis humani non potest statui ut supremum et generale veritatis criterium.**

Probatur 1.° Contraria opinio supponit facultates omnes nostras cognocitivas rationemque individualem fallibiles semper esse. Atqui id falsum esse probatum est. Ergo.

Prob. 2.° Juxta adversarios nostros consensus humani generis criterium est veritatis, ideoque indubium est, quidquid consensus ejusmodi testatur. Atqui universalis consensus hominum testatur rationem individualen per facultates cognoscitivas posse sibi multarum rerum certam comparare notitiam. Ergo ex ipso consensu generis humani convincitur erroris Lamennesianum systema.

Prob. 3.° Nequit esse unicum ac supremum veritatis criterium id, quod ante se aliud criterium supponit. Consensus vero communis, ut possit motivum alicujus certitudinis suppeditare, praevium aliud criterium supponit. Nam ut consensus ejusmodi ad ullum actum movere possit, oportet, ut certo constet ejus existentia et vis persuadendi; haec autem supponunt existentiam hominum aliorum, eorum locutionem, veracitatem, aliaque similia. Haec porro undenam nobis constant? Profecto non ex ipso consensu hominum, sed aliunde; ideoque praeter auctoritatem generis humani, aliquod aliud requiritur criterium, a quo illa dependeat. Enimvero quomodo cognoscam adesse consensum plurium in aliqua doctrina, nisi prius sciam esse plures homines, eosdemque loqui, atque eadem dicere? etc...

Praeterea consensus plurium ut possit tamquam norma

(1) Cfr. S. Basil. epist. 235 (al 401), num. 1.

(2) Vide Concil. Vatican., constit. de *Fide cathol.*, cap. 2; et ibid., can. 1 *de Revelatione*. Haec et alia documenta lege, si vis, in vol. 1, num. 91.

adhiberi, oportet, ut notus nobis sit, nec aliunde notus esse potest, nisi ex testimoniis et usu facultatum nostrarum. Et quid si hae fallerentur in percipiendo ipso consensu generis humani? Atqui adversarii essentialem facultatum nostrarum fallibilitatem tuentur, praeciso consensu generis humani. Ergo contradictoria loquuntur, et praeter consensum admittendum est aliud criterium, saltem veracitatis facultatum nostrarum.

Prob. 4.° Ridiculum et ineptum prorsus est existimare, neminem certum esse posse de sua existentia, nisi audito aliorum testimonio; si enim se non cognoscit, quomodo cognoscet alios?

Praeterea de actibus ac phaenomenis internis, quae per conscientiam ac sensum intimum nobis renuntiantur, testimonium aliorum nihil referre potest. An ego aliorum expectare debeam relationem, ut sciam me dolere, cogitare, famen aut sitim pati?

Prob. 5.° Testimonia singillatim dubia aut fallibilia, nequeunt infallibilia fieri, cum in unum cŏeunt, nisi ex ipsa collectione aliquid accedat, unde omne deceptionis periculum procul arceatur. Atqui secundum Lamennaisium consensus generis humani non est nisi mera collectio testimoniorum singillatim fallibilium. Ergo fallibilitatem suam non exuit, ac proinde criterium esse nequit.

Prob. 6.° Tandem, cum consensus communis asseritur veritatis criterium, quorumnam hominum, quaeso, consensus intelligendus est, praesentiumne, an etian futurorum et transactorum? Praesentium, inquies. Et quid si praesentes a posteris et majoribus discrepent? an veritas perpetuo temporum fluxu variabitur?

Praeterea quis possit praesentium omnium voces audire, sententiam exquirere? Dices non omnes consulendos esse. Quinam ergo, inquam, numerus sufficit, et cur?

Et an omnes testes ex eadem regione seligendi? Quid vero, si alii aliarum nationum dissentiant? Contradictoriane vera simul erunt?

Id vero, in quo affirmando certus hominum numerus convenit, cur non falsum esse possit? Immo quaenam est in eo repugnantia, quod omnium etiam hominum consensus decipiatur in aliqua re?

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

375. Objic. 1.° Illud est criterium veritatis, quod summam praebet certitudinem. Atqui divina revelatio talis est. Ergo...

Resp. *dist.* Major. Illud, quod summam praebet certitudinem, est aliquod criterium, *trans.*; est universale seu unicum et supremum, *subdist.:* si extendatur ad omne cognitionum genus, et nullum aliud subaudiat, *conc.;* secus, *neg.* Patet solutio.

Objic. 2.° Sicut omne ens est a Deo, ita cujuslibet criterii infallibilitas a divinae veritatis infallibilitate est. Ergo auctoritas Dei est tandem supremum criterium veritatis.

Respond. *dist.* antec.; in ordine ontologico et existentiae, *conc.;* in ordine logico et cognitionis, quasi nos in nullius criterii naturalis infallibilitate quiescere possemus sine recursu ad divinae veritatis auctoritatisque infallibilitatem, *neg.* Et *neg.* conseq.

Objic. 3.° Experientia compertum est, quot quamque turpes errores admiserit genus humanum divinae revelationis lumine destitutum.

Resp. *dist.* antec. In rebus difficilioribus minusque evidentibus, *trans.;* in rebus evidentibus ac facilioribus, *neg.* Itaque objectio non probat revelationem divinam esse *generale criterium*, sed solummodo esse summe utilem, aut etiam moraliter necessariam humano generi: id quod ultro concedimus cum communi Theologorum sententia.

Objic. 4.° Cum videmus caeteros homines a nostra sententia discrepare, aut nescimus, an sentiant nobiscum, dubitamus, aut etiam mutamus mentem. E converso cum cernimus alios nobis consentientes, tum demum, omni repulsa erroris formidine, firmiter adhaeremus objecto. Id vero demonstrat nos in comparanda certitudine normam sequi auctoritatis. Ergo...

Resp. *dist.* Major. Semper, *nego;* aliquando, *subdist;* in dubiis et obscuris, *conc.;* in evidentibus, *neg.*

Objic. 5.° Ipsa natura docet nos auctoritatem aliorum proponere nobis norman veritatis. Nam α) pueri ac rudes, in quibus sincerior ac purior cernitur naturae inclinatio non aliud sequuntur criterium; β) ipsi adulti ac docti homines cum dissident inter sese, arbitrum eligunt, cujus stent judicio.

Resp. *dist.* assertum. Natura docet nos exquirere consensum generalem omnium, eamque nobis proponere normam veritatis, *neg.;* consensum unius aut alterius, *subdist.;* aliquando, *trans;* in omnibus et tamquam supremum motivum, *neg.*

Ad probationem α) similiter respondeo *distinguendo;* in omnibus, *neg.;* in multis, in quibus ob imbecillem aetatem et nondum evolutam vim ingenii, non sunt idonei ad veritatem per seipsos detegendam, *conc.* Id enim sapientissime providit Deus, ut in prima illa aetate, in qua parentum aut alio-

rum educatio et magisterium tantopere requiritur ad vitam omnem conservandam et promovendam, majorem indiderit animo docilitatem et propensionen, ut aliorum dictis fidem adhibeat. Id quod etiam in adulta aetate deprehenditur in eo hominum genere, qui, cum pueris ob suum statum magis assimilentur, minus habiles existunt, ut ipsi per se habeant justam rerum cognitionem.

Caeterum neque pueri neque rudes adulti unquam spectant *generalem consensum* aliorum hominum, ut credant, sed unius aut alterius, quem fide dignum putant, contenti sunt testimonio. Neque hoc in evidentibus, sed in rebus, quas ipsi scire nequeunt per se. Vidistine unquam puerum, qui exspectaret matris consensum, ut certo existimaret se famem pati, videre amicum suum, dolere capite, etc.?

Ad probationem 3) *dist.;* in dubiis, *trans.;* in evidentibus, *subdist.;* quasi sola non sufficeret evidentia, *neg.;* ad melius revincendum pertinacem adversarium, *conc.*

Objic. 6.° Ipsa amentia ex hoc tandem dignoscitur, quod quis a communi hominum sensu abhorreat.

Resp., *dist.* assert.; ex hoc solum, *neg.*, potest quoque ex hoc dignosci, *conc.* Neque enim attendendum praecise est ad communem modum agendi aut sentiendi, ut quis amens judicetur. Sufficit experii constantem in aliquo perturbationem idearum et verborum, absentiamque reflexionis atque advertentiae, ut illico impos sui agnoscatur.

Objic. 7.° Doctrina tenens aptitudinem rationis individualis ad assequendas certas cognitiones independentes a consensu generis humani, revera rationem statuit judicem veritatis. Atqui hoc profecto sapere videtur aliquid de spiritu privato Protestantium. Ergo rejicienda prorsus est illa doctrina.

Adde, quod, secundum illam, mens nostra esset judex veritatis, eamque produceret, quod absurdum videtur.

Resp. ad 1.um, *neg.* Minor.

Respond. ad 2.um, nihil esse incommodi in eo, quod ratio nostra sit judex veritatis, aut gignat etiam veritatem logicam, seu cognitionem veram. Veritatem autem ontologicam mens non producit, sed detegit, seu invenit (1).

ARTICULUS III

Statuitur verum criterium.

376. Cognitio fidei, experimentalis et rationalis.— Quaerimus criterium non *omnis* prorsus veritatis, sed solum

(1) Cfr. quae superius solutae sunt obiectiones contendentes essentialem facultatum cognoscitivarum in omnibus fallibilitatem.

cognitionum ordinis naturalis, quae triplicis generis esse possunt: aliae continent notitiam rerum ex alieno duntaxat testimonio haustam, aliae important notitiam proprio marte acquisitam usu facultatum, e quibus aliae referunt facta concreta, aliae rationes rerum universales. Cognitiones prioris generis nomine *fidei* naturalis designantur, secundae ordinem *experimentalem*, tertiae *rationalem* vel scientificum constituunt.

377. PROPOSITIO 1.ª **Tum relatio facultatum cognoscitivarum, tum auctoritas aliorum, tum etiam sensus naturae communis seu consensus humani generis partialia sunt veritatis criteria pro variis ordinibus naturalium cognitionum.**

Probatur. Ostendimus tum potentias cognoscitivas respectu suorum propriorum objectorum, tum etiam auctoritatem aliorum et consensum humani generis in quibusdam adjunctis fallere non posse. Ergo evidens est, in ejusmodi adjunctis, quae caeteroquin nullo negotio dignoscuntur, et facultatum cognoscitivarum relationem et aliorum testimonium esse normam infallibilem atque indicium veritatis.

Sunt autem partialia criteria, quia nec aliorum testimonium inservit nisi pro cognitione fidei naturalis, nec relatio sensuum et conscientiae nisi pro cognitionibus experimentalibus.

Nec demum intellectus relatio per se valet nisi pro judiciis immediatis ordinis intelligibilis vel pro ratiociniis evidentibus, cum in caeteris sequi debeat vel sensuum vel aliorum hominum testimonium.

Confirmatur idem ex communi usu hominum, qui passim pro vario cognitionum ordine aliquod ex relatis criteriis afferunt tamquam motivum ac veracem normam cognitionum assertionumque propriarum. Sic coelum stellis ornari, serenum vel nubilum esse certo tenemus, quia nostris oculis videmus; urbem Constantinopolim existere, quia ita narrant plurimi testes irrefragabili testimonio: et idem dic de innumeris aliis certis judiciis.

378. PROPOSITIO 2.ª **Evidentia est generale ac supremum veritatis criterium pro quacumque cognitione certa naturalis ordinis.**

Probatur. Ut aliquid sit hujusmodi criterium, requiruntur, ac sufficiunt tria: 1.° ut sit nota propria et exclusiva veritatis; 2.° ut valere possit pro quavis cognitione; 3.° demum ut sit ultima ratio, quam reddere possimus pro veritate cujusvis certi assensus in ordine naturali. Atqui tribus hisce proprietatibus gaudet evidentia. Ergo...

Probatur Minor per partes: *Evidentia est nota propria veritatis.* Etenim, ut ex alibi dictis constat, quidquid evidens est verum est, et error evidens esse nequit (n. 311).

Quin immo usque adeo evidentia est signum veritatis, ut ubi ea non adsit, mens nequeat, si prudenter agere velit, assensum praebere enuntiabili absque formidine, ut cernere est in objecto mere probabili atque opinabili, in quo semper inest periculum errandi propter evidentiae defectum, et insufficientem applicationem vel improportionem objecti cum lumine rationis. Nullum quippe quietare mentem potest, nec securam reddere de veritate, nisi evidentia illustretur.

Secunda pars Minoris: *Evidentia valere potest pro quocumque ordine cognitionis naturalis.* Nam vel est interna, vel externa. Et externa quidem locum habet in assensu fidei naturalis, qui eatenus firmus est et constans, quatenus evidens est moraliter scientia veracitasque testium. Interna vero evidentia influit in omnem cognitionem certam, sive experimentalem sive rationalem. *In experimentalem:* quia quid evidentius objecto sensuum et conscientiae, ubicumque nullum est impedimentum eorum, quae facultates illas inducere per accidens in falsitatem queunt? Ergo experientia omnis certa et indubia respicit semper objectum evidens.

Sed non minus influit evidentia in omnen cognitionem certo veram ordinis rationalis. Siquidem cognitiones ejusmodi vel sunt mediatae vel immediatae. Atqui immediatae non verae censentur, nec certo tenentur, nisi quia ex ipsis terminis enuntiabilis rem ita esse apparet; cognitiones vero mediatae, nonnisi quia ex evidentibus praemissis evidenti ratiocinandi forma derivantur, nimirum quia objectum conclusionis per evidentiam principiorum illuminatum in se ipso perspicitur. Ergo cognitio quaevis rationalis certa existit ex lumine evidentiae (1).

(1) Vide S. Thom., 2.ª 2.ae, quaest. 1, art. 4.

Tertia pars Minoris: *Evidentia est ultima ratio assensus certo veri in naturalibus cognitionibus*. Quia sicut nullum motivum, nisi evidentia donetur, gignere valet assensum certum, ita quaecumque tandem ratio producatur in medium in confirmationem veritatis, semper restat ulterius aliquid inquirendum, donec ad evidentiam fiat recursus; semel autem ac pro ratione veritatis afferatur evidentia, nequit amplius exquiri, tum quia ipsa sufficit, tum quia nulla est ratio, quae, praecisa evidentia, animum sollicitudine ac formidine liberare valeat in naturalibus, etiamsi voluntatis imperium accedat; dummodo prudenter agere velit.

Id quod confirmat experientia quotidiana sive rudium sive doctorum virorum. Nam in ratiociniis, cognita evidentia tum illationis tum praemissarum, nihil amplius requiri solet: in propositionibus autem immediatis, sive ordinis experimentalis sive rationalis, omnes acquiescunt veritati, ex eo quod et per se res ipsa patet, et patet etiam facultates cognoscitivas in tali eventu falli non posse. Quamobrem cum duo inter se de quavis re contendunt, si alter eorum evidentiam pro se invocet, alter aliud non solet facere, nisi aut tacere manusque dare victas, aut evidentiam negare; quia nimirum evidentia est ultima ratio, quae ubicumque adest, nihil amplius remanet desiderandum.

Atque haec videtur esse perspicua magni Aquinatis doctrina (1).

379. Scholion.—Solent hic recentiores multi quaerere, utra evidentia dignitatem supremi criterii obtineat, subjectivane, an objectiva; et variant auctorum opiniones, aliis objectivam, subjectivam aliis tuentibus. Equidem 1.° censeo controversiam hanc non magni esse momenti, dummodo evidentiae nomine non quaevis apparentia et fucata claritas intelligatur, sed vera serenaque tum objecti, tum cognitionis perspicuitas, quam fuse supra declaravimus.

2.° Deinde arbitror, evidentiae subjectivae non recte denegari conditionem criterii ex eo solum, quod illa erroribus illusionibusque ansam praebeat; non enim minus hallucinationi patere potest objectiva, quam subjectiva evidentia, nisi ratio multum vigilet. Profecto capere non possum, cur facilius decipi possim falso existimans cognitionem aliquam meam esse evidentem, quam existimans objectum ipsum cognitionis evidens esse. Neque doctrina haec in crimen vocanda est, propterea quod *ideam claram et distinctam* Cartesii sapiat, de cujus systemate suo loco dicendum est. Nam idea clara et distincta, vel est vere talis, vel non. Si est idea vere clara et distincta, prorsus confun-

(1) 3.° dist. 23, quaest. 2, art. 2, solut. 3.ª Cfr. *de Verit.*, quaest. 14, art. 1. *Lege* Aquinatis loca *in Logica Majori*, num. 97.

ditur cum evidentia subjectiva, quae falsa esse nequit, ac proinde reprehensionem non meretur. Si idea est clara et distincta solum apparenter, rejicienda prorsus est ut fallax, et nihil habet commune cum evidentia veri nominis subjectiva, de qua tantum loquimur.

3.° Addo praeterea, inter duas opiniones oppositas in proposita controversia non magnum, quoad rem ipsam, intercedere discrimen: quandoquidem et patroni objectivae evidentiae fatentur objectum evidens normam veri esse non posse, nisi *clare percipiatur*; et e contrario illi, qui criterium in subjectiva evidentia reponendum esse judicant, ultro concedunt evidentiam subjectivam, ut vere talis sit, ac proinde valere pro indicio veritatis posit, esse debere *partum objectivae evidentiae*. Quare, ad praxim quod speciat, nequit evidentia ut criterium adhiberi ad judicandum de veritate cognitionum nostrarum, quin utraque evidentia interveniat. Neque enim vera evidentia subjectiva dari reapse potest, quin adsit objectiva; nec e converso evidentia objectiva ut criterium adhiberi potest, nisi quatenus objectum cognoscatur cognitione clara et subjective evidenti.

4.° Si quis vero in proposita quaestione meam nosse velit sententiam, existimo claritatis gratia duplicem distingui posse certitudinem, directam vel spontaneam ac reflexam et scientificam. Prior non habet pro norma et motivo nisi objectivam evidentiam, quia est ipsissima evidentia subjectiva, quae ab objecto evidenti gignitur ceu effectus a causa. Quid autem dicendum de certitudine reflexa et philosophica, quae jam praesupponit non solum objectum evidens, sed etiam praecedentem evidentem cognitionem, cujus certitudinis norma et criterium investigatur?

Respectu ejusmodi certitudinis forte dici possit utramvis evidentiam posse esse supremum criterium.

Et de objectiva quidem nulla est difficultas, quia objectum evidens (n. 307) tandem non est nisi objectum proportionatum riteque applicatum, ac proinde propriissimum potentiae cognoscitivae, quod penitus illam ad ineluctabilem assensum determinat. At objectum hujusmodi, nisi velimus facultates nostras prorsus fallaces esse atque ad finem suum ineptissimas, nequit non verissime apprehendi. Ergo ubicumque coram adest objectum vere evidens, certissimi esse debemus, quod cognitio, ad illud terminata, necessario verissima sit.

Neque vero hic etiam ulterius patet recursus ad aliam superiorem rationem. Poteris quidem interrogare, quodnam sit dicendum objectum evidens, et responderi poterit esse illud, quod lumine intellectus agentis illustratur, quemadmodum nuper declaravimus ex Angelici Doctoris sententia, vel etiam illud, ad quod actus evidens terminatur Non tamen poteris inquirere, cur objectum evidens sit in se ipso tale, quale ab intellectu nostro enuntiatur; quia *quidquid evidens est, verum est* (n. 311).

Dices: Secundum hanc doctrinam videtur posse veracitas potentiarum cognoscitivarum dici criterium veritatis et motivum reflexae certitudinis.—**Respondeo,** *dist.;* criterium partiale et proximum, *conc.;* generale et ultimum, *nego;* tum quia singulae facultates valent, pro uno cognitionis genere, tum quia veracitas earum, non certificat, nisi cum versatur circa evidens objectum, illudque evidenter relatum.

Verum videtur subjectiva quoque evidentia posse esse supremum criterium certitudinis philosophicae, quia cognitio vere evidens est certa natura sua, ideoque necessario vera. Itaque ubicumque animus in se reflectens, deprehendat cognitionem evidentem alicujus rei, jam potest omnem formidinem erroris deponere, et securus quiescere de talis cognitionis veritate.

Confirmatur, quia passim homines, cum disputant, solent utramvis evidentiam apellare tamquam supremam rationem veritatis. Sic saepe dicunt: *Res ita est, quia* **clarissime video** *aliter esse non posse;* alias

vero ita loquuntur: *Res ita est, quia* **evidens est ita esse.** Neque vero cum ejusmodi dantur responsiones, ulla de hoc lis movetur, nec ulterior ratio exquiritur; sed tota quaestio huc demum revocatur, utrum revera detur jactata illa evidentia, sive objecti sive cognitionis, qua posita, omnes intelligunt nihil amplius esse cunctandum Quia ubi veri nominis evidentia datur, sive quis subjectivam invocet, sive objectivam, utraque inseparabiliter adest.

Dices. Evidentia subjectiva est partus objectivae. Ergo quamvis possit esse criterium, non tamen supremum, quia post evidentiam subjectivam reddi potest ulterior ratio certitudinis, nimirum objectiva evidentia, a qua suam subjectiva participat infallibilitatem.—**Responderi potest**, *concedendo* antecedens, et *negando* consequens, cujus probatio *distinguitur*. Post subjectivam reddi potest ulterior ratio certitudinis in ordine ontologico, *conc.;* in ordine logico, *neg.* Et similiter *distinguitur* adjecta ratio: evidentia subjectiva participat ab objectiva suam infallibilitatem efficienter, *conc.;* formaliter ac logice, *neg.* Nam subjectiva evidentia natura sua vel per suam essentiam est infallibilis, nec proinde infallibilitas ejus demonstrabiliter vel logice pendere videtur ex alia ratione priori aut superiori.

Resque illustrari potest exemplo certitudinis fidei supernaturalis. Actus fidei supernaturalis certus est, et certitudo ejus gignitur a motivo formali auctoritatis Dei revelantis (simul atque a lumine intellectus adjuto gratia, sicut cognitio evidens gignitur ab objecto evidenti et facultate per se veraci). Quare quaerenti motivum supremum certitudinis fidei, apposite reddes auctoritatem Dei revelantis. Verum si quis videret in se ipso actum fidei supernaturalis, etiam posset ex sola ejus supernaturalitate, secluso recursu ad ulteriorem rationem, convinci, et securus reddi de illius certitudine; quia actus supernaturalis ex sua supernaturalitate repugnat falsitati. Simili ergo modo evidentia omnis, sive objecti sive cognitionis, repugnat falsitati. Sufficit ergo mihi respicere cognitionis evidentiam, ut illico actum illum certum habeam. Re enim vera omne evidens verum est, idque de utravis evidentia, aeque intelligi superius docuimus (n. 311).

Verum haec sapientioribus definienda relinquantur (1).

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

380. Objic. 1.° Omnis certitudo cognitionis tandem gignitur ex objectivis motivis necessariis assensus, nempe ex objectiva certitudine (n. 286). Ergo non recte dicitur evidentia esse criterium veritatis et motivum certitudinis.—**Respondeo,** *dist.* anteced.; ex objectivis motivis necesariis, dummodo sint evidentia, *conc.;* si non sint evidentia, *neg* (n. 277, 7). *Distinguo* etiam conseq. Evidentia in concreto, videlicet objectum evidens, *neg.;* evidentia in abstracto, *subdist.;* non recte dicitur... motivum certitudinis directae, *transeat;* reflexae, *neg.* In certitudine directa motivum seu vis motiva gignens illam est ipsa objectiva enuntiabilis necessitas, sed evidentia est conditio prorsus necessaria, ut ejusmodi motivum pariat certitudinem. At in reflexa

(1) Cfr. vol. 1, num. 97.

certitudine ipsa evidentia potest esse motivum; cum enim evidentia, sive objecti sive cognitionis, sit signum infallibile veritatis, sufficit illam respicere, ut mens obfirmetur in certitudine.

Instabis. Saltem principium contradictionis dici potest criterium ultimum, tum quia est primum principium et basis omnis objectivae necessitatis, tum quia ipsum principium evidentiae (n. 311), eidem tandem innititur.—**Resp.** *dist.* anteced.; quatenus evidentia illustratum, *conc.;* praecisum ab evidentia, *nego.* Quare ipsum contradictionis principium non tenemus ut certissimum nisi propter evidentiam.

Objic. 2.° Multi cum errant, evidentiam jactant. Ergo evidentia nequit esse veritatis criterium.

Resp., *dist.* ant.; quam vel mentiuntur, vel ex hallucinatione quadam putent se habere, *trans.;* quam vere habeant, *neg.* Vera namque evidentia stare cum errore nequit (n. 311, 312). Hoc tamen saepe contingere potest, ut ex aestu inordinatarum affectionum, vel ex praecipitantia quadam censeant aliqui se habere evidentiam, quam non habent.

Objic. 3.° Si evidentia falso jactari potest, ergo datur vera ac fucata evidentia. Itaque necessarium erit aliud criterium, quo illae inter se discernantur, ac proinde saltem evidentia nequit esse ultimum veritatis criterium.

Resp. Vera evidentia a falsa distinguitur per ipsam evidentiam, sicut ad discernendum solem a caeteris objectis, non opus est alio lumine.

Objic. 4.° Criterium evidentiae huc revocatur, ut judicemus rem ita esse, quia sic nobis videtur. At hoc quid tandem differt a criterio Protagorae superius rejecto?

Resp. *dist.* Major. Criterium evidentiae huc revocatur, ut judicemus rem ita esse, quia sic nobis lubet enuntiare, *neg.;* quia sic nobis enuntiandum esse clarissime videmus, *conc.*

Objic. 5.° Si evidentia veritatis criterium foret; α) veritas rerum ab evidentia penderet; β) quidquid verum est, evidens esset; γ) aut saltem quidquid certum est, propter evidentiam certum foret, cum tamen multa sint certa, quae evidentia non sunt.

Resp. ad α) *dist.;* veritas rerum ab evidentia penderet in se ipsa, *neg.;* quoad certitudinem de illis a nobis habendam, *conc.*

Ad β) *neg.* assert. Nam ex eo quod, quidquid evidens est, sit verum, vetant regulae conversionis inferre, quidquid est verum, esse quoque evidens.

Ad γ) *dist.* Major. Quidquid certum est, propter evidentiam certum est in ordine naturalium cognitionum, *conc.;* in omni ordine cognitionum, etiam supernaturalium, *neg.*, vel *subdist.;* quidquid certum est propter evidentiam saltem credibilitatis, *conc.;* propter evidentiam praecise veritatis, *neg.* (n. 310).

Objic. 6.° Supremum et generale veritatis criterium esse debet suprema et generalis ratio omnis veritatis et certitudinis. Atqui ratio ejusmodi est divina essentia et veritas. Ergo in hac reponendum est universale veritatis criterium.

Resp. *dist.* Major. Supremum etc. debet esse suprema et generalis ratio omnis veritatis et certitudinis in ordine logico, *conc.;* in ordine ontologico, *neg.* Et *contradist.* Minor.; divina essentia et veritas est ejusmodi ratio in ordine ontologico, *conc.;* in ordine logico, *subdist.*; pro Deo ipso, *conc.;* pro nobis, *nego.* Et *nego* conseq. Caeterà quae ab Ontologis objici possunt, suo loco dissolventur.

CAPUT III

DE IGNORANTIAE ATQUE ERRORUM CAUSIS ET REMEDIIS

381. Si facultates nostrae cognoscitivae sunt veraces, si non deest criterium discernendi verum a falso, quonam fato fieri dicemus, ut tanta regnet ignorantia, tot inter homines serpant errores? Antequam huic quaestioni respondeam, animo recolenda est differentia inter ignorantiam et errorem: ignorantia est scientiae carentia, error autem cognitio positive difformis objecto (1). Error potest esse *materialis* et *formalis*. materialis est quaevis opinio vel sententia falsa, licet sit probabilis et prudens; jam enim notavimus opinionem, quantumvis probabilem, posse falsam esse (n. 276 et 281). Formalis vero, proprie loquendo, continet judicium falsum, quod improbabile sit atque imprudens, ideoque peccatum esse dicitur, nempe praesumptionis (2). Hic autem sumitur error pro quavis falsa cognitione, quae proinde sit vel formalis vel solum materialis error.

(1) Vide S. Thom., *de Malo*, quaest. 3, art. 7. Cfr. Suarez, *Metaphys* disp. 9, sect. 1, num. 20.

(2) Vide S. Thom., loc. nuper cit.

382. **Jam causae ignorantiae atque errorum** aliae sunt internae, aliae externae. Causas internas voco illas, quae sunt intra ipsum hominem, qui decipitur vel ignorat, externas autem alias quae extra ipsum sunt.

Prima causa interna erroris ignorantiaeque est nativa intellectus imbecillitas et difficultas cognoscendi res. At quoniam intellectus habitudinem importat ad objectum cognoscendum, et cognitio ipsa peragitur ex concursu objecti et intellectus, dubitari potest, utrum difficultas haec cognoscendi proveniat potius ex defectu virtutis intellectivae, an vero ex gradu intelligibilitatis in objecto (1).

Scotus et alii veras de rebus cognitiones assequendi difficultatem revocant ad imperfectionem nostri intellectus; alii vero ad res ipsas: quae videtur esse opinio Heraclíti ephesii, qui nihil esse in rebus, saltem sensibilibus, stabile, nihil fixum et immutabile ratus, negavit posse sensus, aut etiam intellectum, sensuum relationi innixum, ullius rei veritatem assequi (2). Tertia denique sententia, inter duas hasce media, existimat difficultatem praedictam provenire partim ex intellectu, partim ex ipsis rebus cognoscendis. Quaedam namque sunt in se maxime intelligibiles, quales sunt substantiae immateriales, et hae non satis percipiuntur ex intellectus nostri imbecillitate. Quo spectat celebre dictum Aristotelis: *Sicut oculus noctuae ad lumen solis, ita se habet mens nostra ad manifestissima naturae* (3). Unde etiam ortum habuit vulgaris distinctio veritatum in per se notas *quoad se*, licet nobis non sint notae, et in per se notas *quoad nos*. Quaedam vero aliae sunt res, quae non facile possunt a nobis percipi ob ipsarum imperfectionem ac parvam intelligibilitatem: ac tales sunt generatim res materiales, quae, quo magis habent de potentialitate, eo minus aptae sunt ut a finito intellectu cognoscantur. Haec est longe communior Doctorum opinio cum S. Thoma (4), illamque egregie probat, et tractat Eximius Doctor (5). Et in primis,

Quod difficultas cognoscendi non tota se teneat ex parte intellectus nostri, probatur. *Cum enim unumquodque sit cognoscibile, in quantum est ens actu..., illa, quae habent esse deficiens et imperfectum sunt secundum se ipsa parum cognoscibilia ut materia, motus et tempus propter esse eorum imperfectionem, ut Böetius dicit in libro de* Duabus naturis (6).

Et confirmatur etiam ex experientia, nam quasdam res imperfectissimas, ut sunt *materia*, *motus*, *tempus*, etc., difficillime cognoscimus, cum aliquas alias perfectiores facilius cognoscamus. Id ergo signum est difficultatem in cognoscendo etiam provenire ex objectorum ipsorum imperfectione.

Verum nec difficultas ista tota referenda est in objectum, sed etiam partim, immo principaliter, derivatur ex intellectus nostri limitatione. *Quia si difficultas esset principaliter ex parte rerum, sequeretur, quod illa magis cognosceremus, quae sunt magis cognoscibilia secundum naturam suam, quae sunt maxime in actu, scilicet entia immateralia et immobilia, quae tamen sunt maxime nobis ignota. Unde manifestum est, quod difficultas accidit in cognitione veritatis, maxime propter defectum intellectus nostri* (7). Qui defectus et limitatio virtutis intellectivae nostrae supponenda est etiam in difficultate, quae ex parte objectorum se tenet. Certum enim est, quod si intellectus humanus non haberet limitatam virtutem, facile cognosceret quidquid

(1) Vide S. Thom., *Metaphysic.*, lib. 2, paragr. *c.*
(2) Vide card. González, in sua *Historia Philosophiae*, vol. 1, paragr. 32, fin.
(3) Arist., lib. 2 *Metaph.* cap. 1. (4) *Metaphys.* libr. 2, lect. 1, paragr. *c.*
(5) *Metaphys.* disp. 9 sect. 5. (6) S. Thom., loc. nup. cit.
(7) S. Thom., loc. nup. cit.

quomodolibet cognoscibile est, utcumque imperfectissimum et potentiale foret, quemadmodum divino intellectui nihil impervium esse potest.

Dici ergo potest, quantum attinet internam causam difficultatis in cognoscendo, illam «oriri ex improportione, quae est inter intellectum nostrum et objecta intelligibilia. Improportio autem haec in utroque extremo, intellectu scilicet et objecto, fundatur, non tamen eodem modo: nam respectu rerum inferiorum (homine) fundatur in imperfectione earum, juncta imperfectione intellectus non habentis vim ad attingendam, ut ita dicam, minimam intelligibilitatem talium rerum. In rebus autem superioribus homine fundatur in excessu perfectionis, quam imperfectio nostra satis capere non potest. Atque ita fit, ut fere in rebus omnibus difficile nobis sit veritatem invenire».

«Accedit etiam, quod in singulis rebus et quaestionibus veritas una est, falsitas autem multiplex, quia multis modis a veritate recedi potest, multaque possunt habere apparentem similitudinem alicujus rei, quae revera non sunt. Et inde etiam fit, ut veritatis inventio difficilis sit, lapsus autem in falsitatem facilior atque frequentior (1).»

Haec ergo prima causa est ignorantiae atque errorum, quae tolli penitus in hac misera vita nequit, solumque remedium aliquod inveniri potest studio et attentione, ut numerus errorum, qui necessario esse debebunt, spectata conditione rerum et intellectus nostri, sit quam minimus.

383. Altera causa interna ignorantiae atque errorum sita est in deceptionibus sensuum nostrorum, qui quamvis per se veraces sint, falluntur tamen non raro per accidens, et intellectui quoque praebent ansam errandi. Cavendae itaque sunt accuratissime sensuum illusiones.

Tertia errorum causa est in voluntate, cui multis modis plurium errorum culpa tribuenda est, vel quia negligentiam et fastidium attente studendi non excutit, et mentem a sufficienti rei consideratione avertit, aut sinit averti; vel quia praejudicia seu alios praeconceptos errores excludere intellectum non jubet; vel quia praecipitanter ferre judicium eidem permittit, aut praepostere ordinat studia, vel quia affectibus se sinit abripi, et intellectum inclinat ad judicandum secundum illos.

Quo etiam revocari possunt passiones appetitus sensitivi, ac potissimum luxuria et gula, quae, dum spiritum immergunt in materiam, aciem mentis hebetant, studiumque penitus interimunt immaterialium contemplandorum. Nam *ex luxuria oritur caecitas mentis*, scribit Angelicus, *quae quasi totaliter spiritualium bonorum cognitionem excludit; ex gula autem habetudo sensus, quae reddit hominem debilem circa hujusmodi intelligibilia. Et e converso oppositae virtutes, scilicet abstinentia et castitas, maxime disponunt hominem ad perfectionem intellectualis operationis* (2).

384. Cause externae ignorantiae et errorum revocari possunt ad aliorum magisterium, qui qua voce, qua scriptis, aut erronea docent, aut certe perversa methodo scientias tradunt (3). Quibus malis remedium adhiberi nequit nisi magistri probi et docti adeantur, quique Logicam calleant, rectamque docendi teneant methodum; libri vero legantur bene conscripti et sana doctrina referti: neque enim ullum est efficacius venenum corrumpendis ingeniis, quam pravorum magistrorum scriptorumque garrula improbitas.

---

(1) Suarez, disp. *Metaph.* 9, sect. 3, n. 13. Cfr. Cosmus Alamanni, *Summa Philos.*, prim. part., quaest. 37, art. 4.

(2) S. Thom., 2.ª 2.ae, quaest. 15, art. 3.

(3) Cfr. vol. 1, num. 141-146.

LIBER II

DE NATURA ET ELEMENTIS SCIENTIAE

Scientia demonstratione gignitur: demonstratio vero genus quoddam est discursus vel argumentationis (n. 228), quae proinde principiis eget atque immediatis propositionibus, ac tandem in universales notiones resolvitur. Natura ergo scientiae penitus enucleari non potest, nisi haec alia omnia probe cognoscantur.

DISPUTATIO I

De universalibus.

Magnam controversia haec celebritatem nacta est in medio aevo, cum Roscellinus et Abaelardus et Gulielmus Campellensis aliique docti viri de valore universalium notionum non sine animorum aestu concertarent. Nec vero illa posterioribus unquam temporibus tractari accurate desiit in scholis, multoque minus praetermittenda nobis est, cum tristissima jam experientia noverimus turpissima pantheismi aliorumque errorum deliramenta non aliunde, quam ex neglecta penitus aut perperam intellecta doctrina de universalibus promanasse.

CAPUT I

DECLARATUR UNIVERSALIUM CONCEPTUS

ARTICULUS I

Notio universalis investigatur.

385. Quid generatim universale et quotuplex.— Universale generatim est unum habens ordinem ad plura; et aliud est simplex seu incomplexum, aliud complexum. Complexum est propositio universalis (n. 133): incomplexum vero, de quo solo nunc agitur, est simplex aliquid habens

ordinem ad plura. Et quoniam ordo ad plura multiplex esse potest, varia incomplexi universalis distinguuntur genera; aliud enim est universale in *causando* (causa universalis) aliud in *significando* (ut vox universalis), quo revocatur universale in *repraesentando* (v. g. figura vel imago, et potissimum *conceptus universalis* (n. 67), aliud in *essendo* (natura universalis), aliud in *praedicando* (praedicabile). Omissa nunc causa universali, de universali potissimum in essendo et praedicando est nobis agendum.

386. Universale in essendo est, docente Aristotele, *unum aliquid aptum inesse multis secundum totam sui rationem*. Dicitur *aliquid*, id est, natura quaevis seu essentia: *unum*, nempe actu indivisum non solum voce, sed ratione; unde excluduntur a notione universalis aequivoca et analoga. Praeterea dicitur *aptum inesse multis*, et quidem per identitatem, quod enim non est ejusmodi, est singulare; natura porro universalis debet ita esse apta inesse multis, ut multiplicetur in eis: qua de causa natura divina, quamvis sit communis tribus Personis, non est *universalis*, sed singularis, quia est eadem in illis, non multiplicata nec multiplicabilis. Idcirco differt *commune* ab *universali*, quia *commune, quantum est de se, non determinat rei communitatem vel rationis, sicut universale; et ideo essentia* (divina) *potest dici communis, non autem universalis* (1). Denique universale in essendo dicitur esse aptum, ut sit in multis *secundum totam sui rationem*, ita videlicet ut natura illa *tota* secundum suam notarum comprehensionem (n. 42) possit pluribus inesse per identitatem. Hoc pacto ratio *plantae, hominis, animalis*, reperitur in singulis individuis.

Notandum est autem, universale describi a Philosopho, potius per *aptitudinem*, quam per *actum* essendi; quia, quamvis in aliquo forte rerum genere non esset nisi unicum individuum, nihilominus natura illa non desinet esse universalis, si non repugnet illi esse multiplicatam in pluribus (2).

387. Universale in praedicando seu praedicabile (n. 74) *est unum quiddam aptum praedicari de multis*, videlicet per identitatem et secundum eamdem significatio-

(1) S. Thom., 1. dist. 19, quaest. 4, art. 2, ad 2.
(2) Cfr. S. Thom., *Metaphysicor.* lib. 7, lect. 13, paragr. *b*.

nem et rationem. Caeterum haec duo universalia re non distinguunt r in eadem natura, sed tantum consideratione, vel ut alii communius putant, distinguuntur, sicut res et proprietas ejus metaphysica seu sola ratione distincta; praedicabilitas enim est proprietas ejusmodi naturae universalis in essendo. Id enim verissimum est, si quid *est* in multis per identitatem, posse quoque *praedicari* de illis; et vicissim nihil posse de pluribus praedicari, quod non illis insit per identitatem.

Universale dividi etiam solet in *metaphysicum* et *logicum*, quorum primum a recentioribus vocatur *directum*, alterum vero *reflexum*. Metaphysicum est natura ipsa vel essentia quaevis, apprehensa cognitione praescindente a notis individuantibus, prout substans hujusmodi cognitioni. Logicum vero est haec eadem natura cum sua universalitate seu cum sua unitate atque aptitudine ut sit in multis. Verum haec fusius mox declarabuntur.

388. Quid sit singulare.—Universali opponitur singulare et individuum, et quidem non solum relative, quatenus secundum mentis comparationem seu dialecticam considerationem individuum speciei subjicitur; hoc enim neque omni naturae individuae convenit, ut patet in divina; sed praeterea quasi privative, fere ad eum modum, quo unitas multitudini opponitur. Commune enim seu universale dicitur, quod secundum unam aliquam rationem multis communicatur, seu in multis reperitur. Unum autem numero seu singulare ac individuum dicitur, quod ita est unum ens, ut secundum eam entis rationem, qua unum dicitur, non sit communicabile multis ut inferioribus, et sibi subjectis, aut quae in illa ratione multa sunt: haec enim in idem incidunt, et significata sunt ab Aristotele (1), dicente: *Singulare exponimus, quod numero est unum, universale autem quod in his* (2).

ARTICULUS II

Quaenam unitas et aptitudo naturae universali competat.

Ut ex hactenus praemissis constat, universalitas, seu formalis ratio naturam constituens universalem, duo impor-

(1) Lib. 3 *Metaphys.*, cap. 3, text. 14. (2) Vide vol. 1, num. 147.

tat, unitatem et aptitudinem ad communicationem vel existentiam in multis, quae duo paululum declaranda sunt.

I. Qualis unitas naturae universalis.

389. Unitas generatim est entis indivisio in se ipso; unum quippe dicitur, quod est indivisum in se, quemadmodum explicandum est in *Ontologia*. Multiplex est, sed quantum praesentem controversiam attinet, dividitur in *individualem* vel *numericam* et *formalem* seu *essentialem*. Individualis est illa, qua aliquid constituitur unum numero seu singulare, nempe indivisibile in plura similia, seu quale ipsum est. Sic sunt unum *Petrus*, *haec penna*, *haec charta*. Unitas formalis est indivisio essentiae seu naturae in se ipsa: hac pollet *humanitas*, *animalitas*, et quaevis alia essentia, quae sit una per se.

Dari hanc unitatem formalem in rebus praeter individualem negari nequit quoad rem ipsam, nisi quaestio fiat de voce. Res enim non modo habent unam individuationem, sed unam etiam essentiam, et unumquodque individuum non solum est unum numero, sed etiam essentia. Et utraque haec unitas est realis, omnemque antecedit mentis cogitationem (1).

Caeterum istae duae unitates a parte rei non distinguuntur realiter, verum ratione duntaxat. Neque enim ipsa entitas ac realitas individuationis vel haecceitatis seu individuantium notarum realiter distinguitur ab entitate ac realitate essentiae, quemadmodum nunc supponimus. Cum ergo unitas sit ipsa rei entitas, quatenus importat carentiam divisionis; ubi entitates ipsae realiter non distinguuntur, nec distingui possunt unitates. Distinguuntur tamen ratione, quia essentia, prout distincta ab individuatione, suam habet formalem unitatem, non vero individualem. Conceptus ergo utriusque unitatis diversi sunt (2).

Itaque nulla esse debet, *quoad rem ipsam*, difficultas in hac formali unitate amplectenda, licet nonnulli negant a parte rei existere, propterea quod aliter illam interpretantur, niminum vel pro universali unitate, vel pro unitate aliqua, quae positivam aptitudinem communicationis habeat intellectam sensu scotistico, qui mox rejiciendus erit.

Unitas similitudinis.—Alia quoque distingui potest hac in re unitas, quam etiam vocant quidam *formalem*, scilicet *unitas similitudinis*, quae aliud non est nisi convenientia plurium in aliqua forma, ratione cujus eadem definitione definibilia sunt. Haec convenientia seu similitudo minus pro-

(1) Vide Suarez (*Metaphys.* disput. 6, sect. 1, n. 8), Conimbr. (in *Praefation. Porphyr.*, q. 4, art. 3, sect. 1, in responsione ad 2um argumentum), Tolet. (*de Univ.* quaest. 3), Caietan. in Comment. opusc. *de Ente et essentia*, c. 4, quaest 6, P. Georg. Rhodes (*Philos, perip.*, lib. 4, disp. 3, quaest 2, sect. 1, paragr. 3), Compton. (*Logic.* disp. 27, sect. 2), Rub. (*Lige. Mexicana: de Universal.*, q. 3).

(2) Suar., lb., n. 9, ubi plura quaere.

prie dicitur unitas, cum essentialiter importet pluralitatem entium, in quibus nihil est re unum, sed tantum sunt in singulis formae similes uno conceptu repraesentabiles. Hisce praemissis, sit

390. Propositio. **Unitas propria universalis non est unitas individualis, nec formalis, nec unitas similitudinis, sed est indivisio actualis naturae cum aptitudine ad divisionem in plures naturas ejusdem nominis et rationis.**

Prima pars. Et ratio est evidens, quia universale vindicat eam naturae unitatem, quae aptitudinem habeat ad communicationem ac divisionem in plura ejusdem nominis ac rationis. Unitati vero individuali seu numericae opposita incommunicabilitas competit.

Secunda pars probatur 1.° Unitas universalis ita est propria naturae universali, ut non possit convenire singulari, qua tali. Atqui unitas formalis convenit etiam naturae singulari et individuae. Ergo... *Major* ex communi omnium consensu constat, et ex oppositione, quae est inter singulare et universale, ut talia sunt.

Minor constat ex modo dictis circa formalem unitatem.

Probatur 2.° Praeterea unitas formalis, praecise qua talis, nec includit natura sua, nec excludit multiplicabilitatem vel communicabilitatem ad plura, ut patet ex ejus notione. Atqui unitas universalis positive includit communicabilitatem. Ergo... (1).

Itaque ad universale requiritur quidem unitas formalis, sed non sufficit, nec ea est propria et characteristica unitas universalis.

Tertia pars *de unitate similitudinis* probatur. Nam unitas universalis est unitas opposita pluralitati, eamque excludens, utpote nullam actu involvens divisionem in plura. Sed similitudo non est hujusmodi unitas, et essentialiter importat pluralitatem; siquidem est relatio quaedam, relatio autem vindicat extrema invicem opposita. Ergo...

Ultima pars non est nisi corollarium praecedentium; probatur autem. Omnes requirunt ad universale unitatem

(1) Vide vol. 1, n. 149, ubi haec magis evolvuntur.

simul et aptitudinem ad multa seu talem unitatem, quae cum actuali indivisione vel incommunicatione implicet communicabilitatem seu divisibilitatem in plura ejusdem rationis. Atqui non est ejusmodi unitas individualis, nec formalis, nec illa alia unitas similitudinis. Ergo aliam oportet ab his diversam admittere, quae sit propria universalis.

Major manifesta est ex ipso conceptu naturae universalis, quae si actu indivisa non est, nihil erit unum idemque, quod inesse pluribus possit; si autem illa natura, actu indivisa, divisibilis non est in plura ejusdem rationis, erit individua, non vero universalis.

Dices: omnis veri nominis unitas aut est individualis, aut formalis, cum in ipsa non sit aliud, quam entitas essentialis et individualis. Ergo universalis unitas, quae tamquam ab his distincta obtruditur, chimaerica est.

Resp. *dist.* antec.; realis et independens a mentis consideratione, *conc.*; unitas consequens mentis considerationem, *neg.* Quemadmodum enim, licet a parte rei non sit, nisi aut animal rationale aut irrationale, est tamen per mentis considerationem aliud animal seu ratio generica animalis, quod neque est rationale nec irrationale, sed ab utroque praescindit; ita non repugnat per mentis considerationem esse aliquam unitatem, quae non sit individualis, neque solum formalis: et haec est unitas universalis propria.

Haec porro unitas universalis vocatur unitas *praecisionis*, quia convenire nequit nisi naturae, ab individuantibus notis praecisae, cum illae notae communicabilitati repugnent. Utrum autem realis sit haec unitas, an solum rationis, quaestio est inferius solvenda, ubi haec latius declaranda sunt (1).

II. Qualis sit aptitudo essendi in multis.

391. Jam aptitudo essendi in multis, propria universalis, non est intelligenda *sola non repugnantia*, ut adsint plura individua similia, quae uno conceptu possint repraesentari; nam hujusmodi negativam aptitudinem habent quoque ipsa individua, saltem materialia, cum tamen individua nequeant habere aptitudinem illam essendi in multis propriam universalium. Ita Petro actu existenti non repugnat adesse in rerum natura aliud individuum simile, Paulum videlicet vel Franciscum. Intelligitur ergo illa aptitudo capacitas essendi in multis per identitatem, ita ut natura illa, quae universalis est, reperiatur in omnibus illis, ac proinde de omnibus praedicari possit: quo modo v. g. humanitas est in ipso Petro, Paulo, Andrea, etc., ac de illis praedicatur, nam

(1) Vice vol. 1, loc. nup. cit., *Vides hinc*.

omnes illi ac singuli sunt revera homines (1). Sed haec magis inferius explicabuntur; nunc videndum est, an et quomodo existat universale.

CAPUT II

DE REALITATE ATQUE EXISTENTIA UNIVERSALIUM

Nominalismus, realismus exaggeratus et mitigatus. Haec fuit palaestra turbulentarum illarum, quas initio innuimus, concertationum. Negarunt perfracte plures existere quidquam universale praeter voces aut ad summum praeter conceptus; hi vocantur *Nominales*. Alii e converso existimarunt independenter et antecedenter ad omnem intellectus nostri operationem dari naturas adaequate ac formaliter universales; quorum opinatio *Realismus rigidus* aut *exaggeratus* audit. Alii demum mediam inter haec duo extrema tenent viam, dicentes universale partim in rebus ipsis existere, partim in intellectu; hi nimirum *Realismum* quemdam *mitigatum* profitentur. Quare Nominales existimant universalia esse mera figmenta mentis, quorum nullum adsit in rebus ipsis fundamentum: rigidiores Realistae universale completum et perfectum absque mentis operatione contendunt dari in rerum natura; Realistae vero moderati volunt a rebus offerri fundamentum et materiam, ab intellectu autem compleri formam universalitatis.

ARTICULUS I

Exponitur et confutatur nominalismus.

392. Nominalismus, ut nuper dicebamus, est illorum systema, qui negant ullam esse naturam universalem, sed voces tantummodo aut conceptus esse universales; non quod voces et conceptus non sint in sua physica entitate res quaedam singulares atque individuae, sed quia sunt universales in *significando* ac *repraesentando*. Duo possunt

(1) Vide de his fuse Suarez, disp. 6 *Metaph.*, sect. 4.

distingui genera nominalium: nam rigidiores solum admittunt nomina universalia, negant autem non modo res, sed ipsos etiam conceptus universales. Sed mitiores solas res universales respuunt, agnoscunt vero ideas universales. Primi nominalismum purum, secundi profitentur mitiorem nominalismum seu *conceptualismum*.

Semina nominalismi rigidioris facile reperias in graecis materialistis, mitioris vero seu conceptualismi in Stoicis. Nominalismus vero in systema erectus est in aevo medio Joannis Roscellini opera, qui docuit *non nisi flatum vocis esse universales substantias* (1), nec esse quidpiam reapse universale praeter nomina quaedam multis communia. Natus est Roscellinus acerrimos impugnatores, S. Anselmum et Gulielmum Campellensem, quorum argumentis debilitata in pretio haberi desierat illius doctrina (2), cum in arenam descendit novus nominalismi impugnator Petrus Abaelardus, qui tamen nominalismum mitiorem seu conceptualismum docuisse videtur, ita ut non solum nomina communia esse censuerit, sed conceptus etiam instar imaginum, plures res exprimentium, quin tamen ullum reale fundamentum adesset pro his conceptibus communibus plurium rerum. Nam hi conceptus exprimunt quidem convenientiam quamdam secundum idem; quae tamen convenientia non sit realis, sed mera similitudo concepta (3). Jam pene jacebat in oblivione Nominalismus, cum denuo instauratus est opera Gulielmi Ockam (4), qui sectatores habuit, ut nobiliores tantum commemorem, Joannem Buridanum, Albertum a Saxonia, Gregorium Ariminensem et Gabrielem Biel. Ockam autem non purum, sed mitiorem Nominalismum seu Conceptualismum propugnavit. Recentioribus demum temporibus nominalismum tenuerunt Hobbes, Hume, Condillac,

(1) S. Anselm. in lib. *de fide Trinit.* et *Incarnatione verbi contra blasphemias Ruzelini sive Roscelini*, cap. 2.

(2) Vide Joann. Sarisberiensem, *Polycraticus*, lib. 7, cap. 12, apud cardin. Gonzalez, *Historia*, tom. 2, paragr. 34, pag. 140.

(3) Vide apud Antonium Rosmini Servati, *Aristotele esposto ed esaminato, Prefazione;* vel apud Liberatore, *Conoscenza intellett.*, part. second., cap. 4, art. 1, n. 134, in nota, pag. 151. Roma, 1858.

(4) Natus hic erat in Anglia, saeculo XIII in finem inclinante, et post multas fortunae vices vitamque non parum turbulenter actam mortuus Monaci anno 1347. Magistrum habuit Joannem Duns Scotum, vocatusque fuit *Doctor singularis, Doctor invincibilis* ac *venerabilis Inceptor.*

Robinet, Dugald-Stewart, Huxley et positivistae angli, ac generatim sensistae cum suo duce Joanne Lockio. Conceptualistis autem seu mitioribus nominalistis accensendi sunt Kantius et criticistae (n. 340) atque idealistae transcendentales (1).

393. Propositio 1.ª **Nominalismus purus absurdus est.**

Prob. 1.° Si vera esset nominalium sententia, tolleretur omne discrimen inter voces univocas et aequivocas a casu. Atqui omnes admittunt ejusmodi discrimen. Ergo...

Major. Ex nominalium enim doctrina, nullum est fundamentum sive in rebus sive etiam in conceptibus nostris, cur unum idemque nomen pluribus diversis individuis significandis adhibeatur. Atqui voces, quae pluribus diversis individuis absque ulla ratione objectiva alicujus convenientiae imponuntur, sunt pure aequivocae. Ergo...

Minor. Nam omnes distinguunt inter vocem *homo*, qua significantur individua humani generis, et inter vocem *taurus*, quae tribuitur certo animali et monti cuidam Asiae.

Prob. 2.° Si nullum esset fundamentum vel a parte rei, vel in conceptibus mentis nostrae, ad hoc ut una voce plura designarentur, prorsus arbitrariae forent communes illae appellationes, quibus certa quaedam individua vocantur *homo*, et certa alia *canis*, etc. Atqui hae appellationes non sunt prorsus arbitrariae. Ergo debet admitti a parte rei aliqua ratio communis nominis, ideoque universale non in solis vocibus reponendum est.

Major. Nam aliqua ratio esse debet, cur certa nomina certis quibusdam rebus imponantur. Et si ratio illa non est similitudo aliqua realis, quae in ipsis objectis reperiatur, vel unicus conceptus, quo illa repraesententur, non remanet alia causa communium appellationum, nisi arbitrium loquentium.

Minor. Si enim communes illae appellationes forent prorsus arbitrariae, quomodo fit, ut omnes omnino absque praevio pacto conveniant in vocando *homines* certa quaedam individua, quae prius non viderant, et certa alia *canes*,

(1) Vide vol. 1, num. 151.

etc.? Cur vero non conveniunt omnes in vocando hominem, quem prius non noverant, *Petrum*, vel *Paulum*, vel *Franciscum*, nisi postquam in singulis casibus didicerint talia eis nomina ex hominum libero arbitrio esse imposita?

Respondent adversarii rationem, cur pluribus individuis unum commune nomen imponatur, esse similitudinem illorum inter se. Atqui responsio haec destruit systema nominalismi. Nam similitudo illa rebus inest antecedenter atque independenter ad nostram cognitionem et ad denominationem, neque enim plures homines sunt similes inter se, quia tales cognoscuntur a nobis, sed e contrario cognoscuntur similes, quia similitudinem habent, eamque detegimus intellectu nostro. Atqui similitudo unitatem quamdam et convenientiam plurium in forma importat. Ergo ex ipsa illa responsione adversariorum sequitur, agnoscendam necessario esse communitatem aliquam, quae fundamentum sit nominum universalium, quandoquidem similitudo attenditur *secundum convenientiam vel communicationem in forma* (1).

Prob. 3.° Dicunt adversarii nominibus communibus nihil respondere a parte rei ullo modo commune, sed significari omnem collectionem individuorum. Ergo tunc nomina communia collectivis essent aequiparanda. Atqui nomina communia et collectiva diversissima sunt. Ergo... (2).

394. PROPOSITIO 2.ª **Nominalismus temperatus seu conceptualismus non minori laborat absurditate.**

Nonnulla ex his, quae contra nominalismum ursimus, in hanc etiam propositionem accommodari possent. Sed nova afferamus.

Prob 1.° Si dantur conceptus universales, admittendae quoque sunt res quodammodo universales, quae conceptibus illis fundamentum praebeant. Atqui adversarii admittunt universales conceptus. Ergo...

Major demonstratur. Ponere conceptus universales est ponere naturalia signa et imagines plurium rerum. Quis autem non videat repugnare unam eamdem imaginem plurium, si nihil sit in illis convenientiae communitatisque?

(1) S. Thom., 1 p., quaest. 4, art. 3.
(2) Vide vol. 1, num. 152, ubi plura.

Prob. 2.° Cum de *Petro*, *Paulo*, *Francisco*... praedico, quod sint *homo*, aliquid unum de singulis praedico, quod proinde in illis inesse per identitatem debet. Sed non praedico sive vocem solam, sive etiam ipsum formalem mentis conceptum. Ergo rem, ideoque negari non possunt naturae universales.

Prob. 3.° Una eademque definitione definiuntur individua omnia cujusvis speciei ac generis. Atqui definitio rem ipsam, non voces aut subjectivos conceptus, declarat. Ergo oportet in rebus ipsis aliquid agnoscere, quod sit aliquo modo commune, atque fundamentum communis conceptus ac definitionis. Secus enim veri esse non possent, sed prorsus fictitii ac falsi ejusmodi conceptus et definitiones.

Prob. 4.° Nos numeramus individua, inque certas classes, species aut genera redigimus. Verum id fieri rite nequiret, nisi esset aliquid, in quo res numeratae, atque in classes illas redactae, convenissent. Ergo...

Major in confesso est, non apud vulgus solum, sed etiam apud Philosophos, qui tam sollicite res omnes ordinant secundum praedicamentorum et praedicabilium varietatem.

Minor autem probatur. Omnis enim numeratio similitudinem atque objectivan convenientiam necessario vindicat. Neque enim numeramus nisi res, quae similes sunt inter se. Quod si similitudo et ratio plura in numerum redigendi ex nostra duntaxat consideratione dependet, cur unus homo et unus canis non faciunt duos *homines* aut duos *canes*, quemadmodum faciunt duo *animalia*, aut duo *viventia*, duas *substantias* corporeas, duo *entia?* Cur *lapis*, *angelus*, *equus*, numerari rite possunt tria entia, aut tres subtantiae, non vero tres lapides, tres angeli, tres equi?

Argumenta, quae pro nominalismo afferri solent, commodius solventur post expositam veram sententiam.

ARTICULUS II

Exponitur et confutatur rigidus realismus.

395. Realismus rigidus ponit universalia completa a parte rei, seu contendit naturas eo ipso modo, quo a nobis per conceptus et voces communes exprimuntur, physice

existere. Bifariam expositus fuit ac propugnatus realismus: α) asserendo universale per se existens *separatum ab individuis:* β) asserendo universale *in individuis existens.*

I. Exponuntur variae sententiae.

α) **Universalia separata tenuerunt Platonici et Ontologi,** sed diversimode. Sententia, quae Platoni ejusque asseclis tribuitur, reponit universale in formis quibusdam realibus per se subsistentibus, quas *ideas* dicunt, nimirum in naturis avulsis ab individuis, quae absque ulla determinata individuatione, nescio ubi, existunt. Dubitant porro scriptores, utrum Plato reapse portentosam hanc sententiam docuerit, an vero eam magistro suo appinxerit Aristoteles, ut facilius refutaret, vel invexerint Platonici mentem sui ducis perperam interpretantes (1). S. Augustinus putat Platonem per suas illas *ideas* aut naturas separatas, non aliud intellexisse, quam ideas divinas exemplares vel typos rerum faciendarum: quae benigna interpretatio ansam dare potuit Ontologorum realismo.

Ontologi enim volunt universalia esse ipsas divinas ideas, quas mens nostra immediate intueatur. De his proinde sunt scientiae, illas contemplamur, quoties naturas, praecisis notis individuantibus, apprehendimus, illas demum exprimimus, quoties communibus nominibus utimur. Ita ontologis placet universalia extra ipsa individua ponere, non vero per se subsistentia, sed in mente divina.

396. β) **Universale in individuis existens alii aliter docuerunt.** Joannes Scotus Erigena, Amalaricus del Bene, Carnotensis (Amaury de Chartres), David de Dinant et posteriores pantheistae unam divinam substantiam in rebus omnibus inesse per identitatem docent.

At vero Gulielmus Campellensis, quemadmodum refert Abaelardus (2), *erat in ea sententia de communitate universalium, ut eamdem essentialiter rem totam simul in singulis suis inesse adstrueret individuis: quorum quidem nulla esset in essentia diversitas, sed sola multitudine*

(1) Vide vol. 1, num. 154.
(2) *Historia calamitatum*, in Op. Abaelardi editis a Victore Cousino, p. 5, 6.

accidentium varietas. Hanc tamen sententiam postea Gulielmum a se convictum deseruisse narrat idem Abaelardus.

Scotistae paulo aliter rem declarant, et quidem bifariam, nempe alii per *inexistentiam*, alii per *indifferentiam*.

Nimirum, quemadmodum scribit P. Bartholomaeus Mastrius, nobilis Scotista, «quidam contendunt (naturas rerum) esse communes per *inexistentiam*, ita quod *eadem humanitas realiter* reperiatur in omnibus hominibus: v. g. humanitas Petri et humanitas Pauli non differunt nisi extrinsece, ratione scilicet differentiarum adjunctarum. Quando autem asserunt unam esse naturam in omnibus singularibus, sane non intelligunt esse unam numerice, id enim divinis tantum Personis reservatum est, in quibus una et eadem numero prorsus indivisa natura reperitur. Sed loquuntur de illa unitate propria naturae, quae importat indivisionem per principia essentialia, minor unitate numerali. Et ponere in creatis eamdem naturam sic unam in pluribus singularibus nedum non arbitrantur absurdum, sed summe necessarium (1)». Quae doctrina vix videtur a realismo Gulielmi Campellensis differre.

«Caeteri vero Scotistae admittunt naturas communes solum per *indifferentiam*, non autem per inexistentiam: unde consequenter volunt quodlibet suppositum habere suam propriam naturam cum sua unitate formali, et aliam esse humanitatem Petri, aliam Pauli, etiam antecedenter ad differentias individuales. Dicitur tamen unaquaeque natura communis, quia, quantumvis sit extrinsece contracta per differentiam ad hoc vel illud individuum, intrinsece tamen semper *indifferens* manet, ut sit in hoc vel in illo. Sicut enim constituit modo Petrum, ita, quantum est de se, poterat constituere Paulum, si illi a generante communicata fuisset, et ideo dicitur communis per indifferentiam (2)». Hanc sententiam tenet ipse Mastrius cum Tartareto, Licheto, Rada et aliis. Universale hoc pacto existens vocari solet universale *negativum*.

Scotisticae affinis est singularis Petri Fonsecae sententia, qui docuit «naturas communes ex sese et ante eam operationem intellectus, qua a suis particularibus abstrahuntur, nempe prius natura, quam in suis particularibus existant, aut contracte in eis sint, esse *actu, et non potentia tantum, universales;* tametsi non habeant suam universalitatem *existentem*, nisi cum intellectui sine differentis contrahentibus objiciuntur (3)».

397. Denique alius est modus explicandi universale a parte rei completum absque ulla mentis operatione. Dicunt enim nonnulli unitatem universalem non aliud esse, quam similitudinem plurium individuorum. Unde a parte rei existit perfectissime universale, secundum utrumque ipsius elementum, unitatem et multiplicitatem. Etenim multiplicitas realis est ratione individuorum, et unitas pariter realis ratione similitudinis realis, qua multiplicia individua

(1) Mastrius, *In Organum Aristotelis*, seu *Logic.*, disp. 4, quaest. 1, art. 1.

(2) Mastrius, ibid. Vide vol. 1 fusioris operis nostri, num. 155.

(3) Fonseca, *Metaph.*, lib. 5, cap. 28, quaest. 5, sect. 3. Cfr. ibid., sect. 2 et quaest. 3. Vide fusiorem Logicam nostram, loc. nup. cit. Nec multum videtur ab hac sententia abludere Magnus Albertus, *de Praedicabilibus*, tract. 2, cap. 3.

ornantur. Haec est doctrina Scotistae Sebastiani Dupasquier (1), Pontii (2) aliorumque.

II. Rejicitur universale separatum.

398. Propositio 1.ª **Naturae universales Platonicorum per se subsistentes, atque ab individuis abstractae, prorsus chimaericae sunt.**

Prob. 1.° Argumento Avicennae, quod S. Thomas vocat necessarium, et sic brevissime proponitur a Cardin. Toleto. «Nulla quidditas est separata ab eo, cujus est quidditas et natura. Sed illa natura (universalis nempe) est quidditas singularium. Ergo... (3).»

Prob. 2.° Si naturae universales existerent per se subsistentes, essent simul distinctae atque identificatae cum individuis. Atqui nihil potest simul distingui et identificari cum alio. Ergo...

Major in compertô est. Essent namque distinctae, utpote separatae ab individuis; nihil quippe potest a se ipso separari. Essent identicae, quia de individuis per identitatem praedicantur.

Prob. 3.° Haec vera est assertio: *Petrus est homo,* et: *Hic canis est animal.* Atque falsum est Petrum esse hominem abstractum, et hunc canem esse animal separatum. Ergo... (4).

399. Propositio 2.ª **Universale nequit reponi in ideis divinis ad mentem ontologorum.**

Prob. Quando docent ontologi universale esse divinas ideas, quas nos directe intueamur, ideae illae intelligi possunt vel *subjective* vel *objective.* Si primum, vitare nequeunt pantheismum. Nam universalia vere de rebus per identitatem praedicantur, ideoque illis insunt. Idea vero divina *subjective* considerata ipsa essentia Dei est. Haec ergo in ontologorum sententia, sic intellecta, praedicaretur de rebus, cumque illis identificaretur. En pantheismum.

Quod si dicatur universalia esse divinas ideas objecfive spectatas, hoc in primis offendimus incommodum, quod universalia nos cogno-

---

(1) *Summa Philosophiae, Logica,* disp. 3, quaest. 3, concl. 3. Et plures censent hanc esse Scoti sententiam, nec aliud voluisse Subtilem Doctorem, cum scripsit esse in rebus universale, non actu, sed potentia, nimirum in rebus esse universale fundamentale ratione similitudinis, quae causa est. cur plura uno conceptu cognosci possint.

(2) *Integer Philos cursus Logic.*, t. 1. disp. 3, quaest. 2, concl. 4 num. 39.

(3) Cardin. Toletus, *Logica: de universalibus,* quaest 2. Et lege S. Thom , opusc. 1.° *de Universalibus.* Cfr. opusc. *de ente et essent.*, cap. 4, initio.

(4) Alia argumenta urget S. Thomas cum Aristotele. Vide 7.° *Metaph.*, lect. 13; et 1.° *Metaph.*, lect. 14; 1 p , q. 84, a. 1.

scimus, definimus et contemplamur, cum scientiae operam navamus: at vero contra experientiam est, nos contemplari atque infueri divinas ideas.

Adde, quod «si per impossibile non essent in Deo tales ideae, possent eodem modo universalia a nobis concipi ac definiri» (1).

III. Rejicitur universale formaliter et complete in individuis existens.

Universale pantheisticum Scoti Erigenae aliorumque suo loco refutandum erit.

400. Propositio 3.ª **Universale nequit ita existere a parte rei, ut una eademque realiter ac physice natura in pluribus distinctis individuis reperiatur, prout docere videntur nonulli Scotistae cum Gulielmo Campellensi.**

Prob. 1.° In hac sententia videtur pantheismus vitari non posse. Nam sicut omnes homines una realiter humanitate constarent, ita etiam omnia animalia eadem physica animalitate constare deberent, omnesque substantiae eadem substantialitate, omnia demum entia eadem entitate. Deus autem est substantia, et est ens, et quidem univoce conveniens cum omnibus creaturis, si Scotistas audiamus. Ergo non erit nisi una omnium rerum substantia entitasque. Scilicet, hoc uno contenti sunt pantheistae.

Prob. 2.° Omnis natura realiter existens est singularis et pluribus incommunicabilis. Ergo nequit habere a parte rei universalitatem. Consequentia patet ex oppositione universalis cum singulari. Antecedens autem probatur. Quidquid realiter identificatur cum singularitate, singulare est. Sed essentia realiter identificatur cum singularitate atque individuatione, a qua solum ratione distinguitur, quemadmodum in Ontologia ostendetur contra Scotistas. Ergo...

Prob. 3.° Ex hac Scotistarum sententia, multa consequuntur absurda. Primo enim α) eadem esset humanitas in Christo Domino et in Juda, eademque adorabilis esset, atque in coelo beata regnaret, et esset detestanda, gemeretque in inferis, suppliciis addicta sempiternis, β) Deinde non posset Deus creare unum individuum aut annihilare, caeteris existentibus. Creatio enim importat productionem entis ex nihilo, ideoque quoad suam totam entitatem: in contra-

(1) Suar., disp. *Met.* 6, sect. 2, num. 3. Vide vol. 1, num. 155, seqq.

ria vero sententia, cum individuum aliquod produceretur, natura illius jam praeexisteret in aliis individuis. Itemque si destrueretur, adhuc natura ejus remaneret in reliquis individuis, cum tamen annihilatio sit desitio rei quoad totam ejus entitatem. γ) Praeterea, cum novum individuum existere incipit, aut desinit, sola produceretur aut periret individuatio; maneret enim natura in caeteris individuis. Unde ulterius fieret, ut individuatio a natura realiter distingueretur, quamquam id caeteroquin negent Scotistae. Ea quippe distinguuntur realiter, quae realiter separari possunt, et alterum sine altero existere (1). Haec aliaque tan gravia opinionem hanc premunt incommoda, ut eam multi nobilissimi Scotistae non minus vehementer impugnent, quam reliquarum scholarum asseclae. Ad rem S. Thomas: *In re igitur nihil est commune multis, quia quidquid est in re, est singulare, uni soli communicabile; quod autem commune est, agitur per intellectum* (2).

401. Propositio 4.ª **Admitti nequit universale negativum, seu natura communis pluribus per indifferentiam, quatenus natura cujusvis individui, quantum est de se, realem indifferentiam retineat, ut sit alterius individui natura.**

Prob. 1.° Realis indifferentia etiam negativa et remota naturae ad plures individuationes repugnat. Ergo nequit in ea reponi universale.

Prob. ant. Natura, quae indifferens dicitur ad plures individuationes, vel potest existere absolute et per divinam omnipotentiam sine ea, quam habet, et cum alia quavis, ad quam dicitur indifferens, vel non potest. Si non potest, chimaerica est indifferentia et aptitudo ad illud, quod ne per divinam quidem potentiam contingere potest. Si potest, jam necessario illa natura ab individuatione sua realiter distingueretur, quod vel per ipsos Scotistas absurdum est. Nam realis distinctionis signum certum praebet realis duorum separabilitas, ut nunc supponimus ex Metaphysica. Quemadmodum ergo natura, v. g., Petri realiter distinguitur a Pauli et Antonii individuatione, sine quibus exisfit; ita

(1) Vide S. Joann. Damascen. *de Orthodox. fid.*, lib. 1, cap. 8.
(2) S. Thom., opus. *de Natura generis*, cap. 5. Cfr. S. Thom. lib. 10 *Metaph.*, lect. 1.

etiam ab ipsa individuatione, quam nunc habet, distingueretur realiter, quia posset eadem ipsissima existere cum alia.

Prob. 2.° Si haec indifferentia posset universale constituere, revera tot universalia essent numeranda, quot individua: id quod est contra communem Philosophorum sensum.

Et probatur facile sequela, quia ex adversariorum doctrina natura singulorum suppositorum haberet illam indifferentiam et aptitudinem, ex qua resultat universale actu constitutum ante omnem intellectus considerationem (1).

Prob. 3.° Si ratione illius indifferentiae natura redderetur universalis, non minus universalis esset individuatio singulorum hominum. Etenim sicut natura esset per se indifferens in pluribus individuationibus, ita etiam singulae individuationes possent esse cum multis naturis realiter multiplicatis. Si enim singulae individuationes certam aliquam naturam vindicarent, cumque aliis repugnarent, hae quoque aliae naturae aptitudinem retinere non possent ad illas individuationes.

402. Propositio. **5.ª Respuenda quoque est sententia contendens universale a parte rei adaequate existere, ex eo quod detur in individuis diversis realis similitudo.**

Prob. Unitas similitudinis non sufficit ad constituendum universale. Ergo...

Antecedens patet. Illa enim unitas non sufficit ad universale constituendum, cujus conceptus formaliter includit pluralitatem: siquidem universale est unum quiddam in multis. Atqui unitas similitudinis formaliter importat in conceptu suo multiplicitatem, nam essentialiter postulat plura, quae in aliquo conveniant. Ergo... (2).

403. Propositio 6.ª **Natura in nullo statu antecedenter ad mentis operationem habet unitatem atque indifferentiam seu aptitudinem, ut sit in multis, propriam universalis.**

Prob. 1.° Si natura secundum se haberet aliquam unitatem atque indifferentiam, deberet eam etiam in inferioribus retinere. Atqui non retinet, ut ipsemet fatetur Fonseca, et patet, quia secus singulare esset universale. Ergo...

(1) Vide Suar., disp. *Metaph.* 6, sect. 4, num. 5.

(2) Vide Suarez (loc. cit., sect. 2, num. 15). Cfr. Lossada (*Logica*, tract. 2, disp. 2, cap. 1, num. 12 seqq.), Anton. Mayr. (*Logic.*, disp. 3, q. 1, num. 491).

Major: quia naturae secundum se convenit quidquid est de essentia ejus, vel tamquam proprietas necessaria inde dimanat; quidquid vero in alicuius essentiae definitione continetur, convenit cuivis illam essentiam habenti.

Prob. 2.° Si realiter naturae conveniret universalitas, posset existere natura universalis, id enim reale est, quod existit, aut potest existere. Sed universalitas et aptitudo ad plura non potest realiter existere in ulla natura, sive separata ab individuis, sive existenti in illis, quod probatum remanet. Ergo... (1).

ARTICULUS III

Solvuntur difficultates.

I. Pro nominalismo et conceptualismo.

404. Objic. 1.° Quidquid existit in rerum natura, individuum est ac singulare. Ergo dari nequit universale, ac proinde solum admitti potest universale in significando.

Resp. *distinguo* antec.; ita ut universale non sit realiter existens cum sua universalitate, *conc.*; ita ut neque sit in individuis fundamentum, ut per operationem intellectus fiat universale, *nego.*

Objic. 2.° Universale definitur id, quod natum est multis inesse. Atqui nihil, quod sit unum, potest esse in multis per identitatem. Ergo...

Resp. *dist.* Major. Est unum realiter natum inesse multis, *nego;* unum per mentis considerationem, quod realiter sit multiplex ex eo, quod in multis individuis possit reperiri multiplicatum secundum idem nomen ac rationem, *conc.* Et *contradistincta* Minore, *nego* conseq.

Objic. 3.° Si darentur naturae communes, individua illas habentia essent identica; quae enim sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se. Atqui individua omnia, etiam ea quae dicuntur ejusdem speciei, sunt inter sese diversissima. Ergo...

Resp. *dist.* Major. Si darentur naturae communes eo sensu, ut secundum eamdem physicam realitatem multis inessent, *trans.*; si eo sensu communes sint, quod multa individua essentiam quodque suam habeant, quae uno eodem-

(1) Vide Suarez (*Metaph.*, disp. 6, sect. 3.) Arriaga (*Logica*, disp. 4, sect. 2), De Benedictis (*Logica*, lib. 2, quaest. 1, cap. 5), Lossada (*Logica*, tract. 2, disp. 2, cap. 1, num. 8, seqq.), et alios antiquos scriptores.

que conceptu ac definitione possit exhiberi, *neg.*, vel *subdist.;* essent identica per identitatem realem vel physicam, *neg.;* per identitatem logicam, *conc.*

Objic 4.° Si natura universalis daretur, vel communicaretur tota singulis individuis, vel pars uni, et altera pars alteri. Si primum dicis, transfertur in creaturas mysterium augustissimae Trinitatis; sin alterum, Petrus non foret integer homo, sed pars hominis, et similiter Paulus... Ergo impossibile est universales naturas comminisci.

Resp. *dist.* Majoris 1.um membrum disjunctionis; vel tota communicatur, secundum extensionem, *neg.;* secundum comprehensionem, *conc.:* et *dist.* etiam 2.um membrum; vel communicatur pars extensionis seu totalitatis potentialis; *conc.;* comprehensionis, *neg.*

Contradist. Minoris 1.um membrum. Si tota communicaretur secundum extensionem ac multiplicabilitatem suam; *conc.;* si secundum actualitatem tantum ac comprehensionem, secundum quam realiter multiplicatur in individuis, *neg.*

Contradist. pariter Minoris 2.um membrum; si pars duntaxat actualitatis et comprehensionis communicaretur, *conc.;* si pars extensionis et multiplicabilitatis simul cum tota actualitate, *neg.*

Revoca in mentem extensionem et comprehensionem idearum (n. 42). In singulis individuis inest integra natura cum omnibus notis, quae sub ejus idea et definitione clauduntur; sed non sic est tota et integra in uno, ut nequeat multiplicari in altero et altero sine fine, ita ut in illis omnibus sit *similis* natura, capax cognosci eodem conceptu, et definiri eadem definitione. Quare communicatio naturae universalis, facta suis inferioribus, non est fingenda instar divisionis *totius actualis* in partes actuales, in quibus solum partialiter reperiri potest. Est enim natura universalis totum potentiale (n. 116).

Objic. 5.° Omnis res existens est in aliquo tempore et loco. Sed universale nullo in loco ac tempore est, sed dicitur esse ubique et semper. Ergo...

Resp. *trans.* Major. Etenim Deus nec est in tempore neque in loco.

Dist. Minor. Negative, quatenus universale praescindit a loco et tempore, *conc.;* positive, quatenus revera non existit in tempore et loco, *neg.* (1).

(1) Cfr. S. Thom., 1. p. quaest. 16, art. 7, ad 2; Suarez, disp. *Metaph.*, 6, sect. 7., n. 7.

Objic. 6.° Repugnat totum, quod sit divisibile in plura, quae sunt adaequate idem cum illis, secus enim totum non foret majus sua parte. Atqui universale est totum divisibile in plures partes, quae sint adaequate idem cum toto: est enim unum aptum inesse multis secundum totam suam significationem. Ergo... (1).

Resp. *disting.* Major. Repugnat totum, quod sit divisibile in plura inferiora, quae sint adaequate idem cum illo, secundum quod illud est totum respectu illarum, *conc.;* aliter, *neg.*

Et *contradist.* Minor., *neg.* conseq.

Universale potest considerari et secundum suam extensionem et secundum suam actualitatem vel comprehensionem notarum: est autem totum potentiale sub primo respectu, et sic non adaequate identificatur cum singulis inferioribus, utpote quae, singillatim accepta, non exhauriunt extensionem et praedicabilitatem universalis; sed sunt partes tantum extensionis illius. Universale vero sub altero respectu non est totum relate ad inferiora, de quibus praedicatur, sed saepe est pars, quae proinde non exprimit integram essentiam eorum; ut ratio generica, v. g., non est nisi pars essentiae hominis, de quo praedicatur, et similiter ratio differentiae, v. g., rationalis. Et solum ratio specifica praedicatur de individuis tamquam integra essentia eorum (2).

II. Pro realismo Platonico.

405. Objic. 1.° Objectums cientiarum est necessarium, aeternum, incorruptibile, ingenerabile. Sed objectum scientiarum est universale. Ergo universale est necessarium, aeternum, incorruptible, ingenerabile. Atqui nihil ejusmodi est in individuis. Ergo necesse est extra individua cognoscere formas universales, quae sint proprium scientiarum objectum.

Resp. *dist.* Major. Objectum scientiarum est necessarium, etc., quoad ipsam existentiam, *nego;* quoad connexionem praedicati cum subjecto, vel in verificando propositiones, *conc.*

Conc. Minor., et *dist.* eodem modo conseq. Et *contradist.* Minore subsumpta, *neg.* ultimum consequens.

Instabis. Objectum scientiarum est universale. Sed objectum scientiarum est aliquid reale. Ergo universale est reale, seu extra mentem existit.

Resp. *dist.* Major. Objectum scientiarum est universale, nempe natura, quae universalis denominatur, *conc.;* objectum scientiarum est universale cum sua forma universalitatis, *neg.*, vel *subdist.;* objectum scientiae logicae, *trans.;* caeterarum, quae ens reale contemplantur, *neg.*

---

(1) Apud Rhodes, ibid. (2) Vide vol. 1, num. 105, ubi plura.

Conc. Minor., et *dist.* conseq. simili modo; secundum naturam, quae universalis denominatur, *conc.;* secundum formam universalitatis, *neg.*

Objic. 2.° Si non existerent universalia separata, falleretur intellectus, naturas rerum cognoscens praecisas a notis individuantibus. Id vero si verum foret, scientiae omnes figmenta rationis nostrae prosequerentur.

Resp. *dist.* Major.; si cognosceret *judicando* ita esse a parte rei praecisas naturas, sicut in intellectu repraesentantur, *conc.;* si cognosceret simplici apprehensione, *neg* (1). Hinc manavit illud adagium philosophicum ex Aristotele desumptum: *Abstrahentium non est mendacium* (2).

Objic. 3.° Si universale, qua tale, non potest existere, nec potest concipi. Nam quod est impossibile in ordine reali, est etiam impossibile in ordine ideali. Ergo si non datur universale a parte rei, solum in vocibus dari dicendum est.

Resp. *dist.* anteced.: nec potest concipi utcumque, *neg.;* nec potest concipi ut existens in ea abstractione, qua cogitatur, *conc.*

Dist. etiam probation.; id est, quod est impossibile in ordine reali, non potest cogitari ut possibile, *conc.;* quod non potest existere realiter certo quodam modo, non potest eo modo cogitari, *neg.*

Animalitas, quae est in homine, nequit certe existere sine rationalitate, nec rationalitas sine risibilitate; et nihilominus potest certissime cogitari: Secus non daretur ulla cognitio praecisiva.

Objic 4.° Etiamsi nullum individuum existeret illarum rerum, de quibus sunt scientiae, adhuc hae possent esse, atque eadem, quae nunc, pronuntiata continerent. Id vero fieri non posse videtur, nisi dicamus scientias contemplari naturas quasdam omnino ab individuis separatas. Ergo:

Resp. *neg.* Minor. Nam objectum scientiarum sunt ea enuntiabilia, quae rerum essentias ac proprietates respiciunt. Ejusmodi porro enuntiabilia semper eaden erunt, sive res physice existant, sive non existant. Neque enim essentiae rerum ac proprietates pendent ab existentia, sed sunt immutabiles, necessariae atque aeternae, saltem negative, quatenus praescindunt, ab omni tempore, et positive in mente Dei, quatenus nequeunt a tota aeternitate non cognosci a Deo. Sed de his fusius in Ontologia (3).

---

(1) Lege S. Thom. 1 p., quaest. 86, art. 1, ad 1.
(2) Vide Aristot., *Physicor.* lib. 2, text. 18; et S. Thom. ibid., lect. 3.
(3) Cfr. S. Thom. *de potent.*, quaest. 5, art. 9, ad 16.

Objic 5.° Singulare et universale sunt correlativa. Atqui relativa sunt simul. Ergo si datur a parte rei singulare, detur quoque universale, necesse est.

Resp. *dist.* Major.; sunt correlativa secundum *esse*, *neg.;* sunt correlativa secundum *dici*, *subdist;* relatione oppositionis et repugnantiae *conc.;* alio genere relationis, *neg.*

Simili modo arguere absurdissime potuisses: Unitas et multiplicitas Dei sunt correlativa. Atqui datur Deus unus. Ergo et multiplex. Caeterum loquimur de universali a parte rei, quod nobis est chimaericum. Universale tamen ab intellectu factum importat relationem rationis ad singulare (1).

III. Pro universali existente in individuis secundum unitatem naturae in omnibus repertam.

406. Objic. 1.° Petrus et Paulus a parte rei non differunt essentialiter, sed numero duntaxat, cum ad eamdem speciem pertineant. Atqui, si non differunt essentialiter, unam habent essentiam. Ergo admittenda est in rebus ante omnem mentis operationem unitas aliqua multis individuis communis.

Resp. *dist.* Maj. Non differunt essentialiter, id est, non habet essentias *diversas*, seu *dissimiles*, *conc.:* non habent essentias *distinctas*, et vere realiter plures, *neg.*

Contradist. Minor; si non differunt essentialiter, id est, si non habent essentias distinctas, *conc.;* si non habent dissimiles, *subdist.;* habent unam essentiam unitate aliqua reali ac physica, *neg;* unitate aliqua logica et rationis, *conc.*

Aliud est habere essentias distinctas, et aliud essentialiter differre, aut etiam essentialiter distingui. Differre, aut «distingui essentialiter vel formaliter, non solum significat habere distinctam essentiam seu formam, sed etiam habere secundum eam *dissimilitudinem* et *disconvenientiam*, atqua adeo distingui non tantum secundum rem, sed etiam secundum communem rationem et definitionem, quam mens potest fabricare. Habere autem distinctam essentiam seu unitatem formalem, solum dicit distinctionem entitativam et realem: quo modo sicut Petrus habet distinctam humanitatem a Paulo, ita etiam habet distinctam essentiam, et distinctam unitatem formalem, quamvis in ea sint similes (2)».

Instabis 1.° Antecedenter ad mentis operationem Petrus

(1) Lossada, *Log.*, tract. 2, disp. 2, num. 6.
(2) Suar., disp. *Metaph.* 6, sect. 1, num. 14.

et Paulus ad eamdem revocantur speciem. Ergo antecedenter ad mentis operationem aliqua gaudent unitatem: non numerali; ergo essentiali.

Resp. dist. antec.; fundamentaliter, *conc.;* formaliter, *nego,* et *nego* consequens. *Non enim in diversis singularibus est aliqua natura, una numero, quae possit dici species, sed intellectus apprehendit ut unum id, quo omnia inferiora conveniunt. Et sic in apprehensione intellectus species fit indivisibilis, quae realiter est diversa in diversis individuis* (1).

Instabis 2.° Natura Petri et Pauli est magis una, quam natura Petri et Pauli cum natura equi. Ergo habet unitatem specificam, et numero solo differt.

Resp. *dist.* anteced. Est magis una, id est magis similis, et plures fundans conceptus univocos, *conc.;* est magis una, id est, magis indivisa, *neg.* Nam cum distinctio consistat in negatione identitatis, quae, secus ac similitudo, non capit magis et minus; dicendum est, Petrum et Paulum non minus distingui inter se natura (non dico diversificari), quam Petrum et equum. Nec solum habent distinctas individuationes, sed etiam distinctas essentias et naturas.

Objic. 2.° Natura omnium hominum ante quamvis operationem intellectus est una definitione definibilis. Ergo habet unam essentiam; per definitionem enim rei essentia ejus definitur.

Resp. *conc.* antec., *dist.* conseq.; habet unam essentiam unitate fundamentali seu similitudinis, *conc.;* unitate actuali, *subdist.;* prout est a parte rei, *nego;* per operationem intellectus, *conc.*

Objic. 3.° Natura, quae dicitur universalis, v. g. humanitas, de se et positive est ens. Ergo de se ac positive habet aliquam unitatem, nam ens et unum convertuntur. Atqui non habet unitatem individualem, secus enim non posset multiplicari. Ergo specificam.

Resp. *dist.* antec.; est ens entitate, quae sit pluribus communis realiter *neg.;* aliter, *conc. Dist.* eodem modo conseq.; unitatem formalem, *conc.;* pluribus realiter communem, *nego* (2).

IV. Pro universali per indifferentiam.

407. Objic. 1.° Si una tantum ponatur natura v. g. solis, existens a parte rei, ea est certe multiplicabilis. Habe-

---

(1) Ex S. Thom., *Metaphys.*, lib. 1.° lect. 1, circa med. Cfr. opusc. 1.um *de Universal*, paragr. *Secundum hoc esse quod habet in singularibus.* Et lege Suar., *Metaphys.*, disp. 6, sect. 1, num. 13.

(2) Vide S. Thom., opusc. *de Ente et essentia*, cap. 4. Et lege vol. 1.um, n. 165, ubi plura.

mus ergo naturam realiter unam et multiplicabilem, nimirum universale a parte rei existens.

Resp. *dist.* antec.; multiplicabilis, quatenus ipsa secundum suam realitatem sit divisibilis in multos individuos soles, *nego;* multiplicabilis, quatenus non excludit existentiam aliarum naturarum similium et solo numero differentium, *conc.*

Objic. 2.° Natura humana, v. g., de se non est incommunicabilis; secus enim non posset multiplicari. Ergo de se est communicabilis. Nam inter communicabile et incommunicabile non datur medium (1).

Resp. *dist.* antec.; de se non est incomunicabilis, id est, non est talis indolis humana natura, ut nequeant dari plures humanae naturae distinctae similes, *conc.;* ut possit eadem realiter natura humana esse in distinctis individuis, *neg.*

Et simili modo *distinguo* consequens. Immo posset negari simpliciter consequentia, quae non recte fluit, sed procedit a negativa ad affirmativam. Et potest bene fieri, ut natura humana *de se* nec sit communicabilis nec incommunicabilis. Sic perperam concluderet, qui ita ratiocinaretur: *Animal de se non est irrationale. Ergo de se est rationale.* Perperam, inquam, concluditur, quia animal *de se*, seu *ex natura sua*, nec est rationale nec irrationale (2).

Objic. 3.° Natura non est de se individua et singularis, sed indiget aliquo superaddito, quo individuetur. Ergo per se apta est, ut per principia individuantia contrahatur in pluribus individuis, immo ejusmodi contractionem ac determinationem postulat, ut possit existere, quia nequit existere abstracta (3).

Resp. *neg.* conseq.

Loquimur de natura creata. Haec vero non est de se singularis, quia non est essentialiter singularis et individua. Et non est essentialiter individua, quia licet non possit realiter existere sine individuatione aliqua, potest tamen ab illa per mentem praescindi; nec postulat certam aliquam individuationem, ita ut non patiatur possibilitatem plurium aliarum naturarum sibi similium cum aliis individuationibus. Si enim natura essentialiter sibi vindicaret aliquam individuationem, non posset existere sine illa, ideoque non posset multiplicari, quia haberet de se unitatem individualem; quemadmodum accidit naturae divinae.

---

(1) Vide apud Suarez, ib. sect. 2, n. 6.
(2) Suar., ib., sect. 5, n. 3, sect. 4, n. 1.
(3) Apud Suar., ib., sect. 2, n. 6.

Propter hanc ergo rationem dici potest naturam aliquo sibi superaddito indigere, ut individuetur, non quia individuatio sit realitas physica naturae reali superveniens, ab eaque realiter distincta, sed quia conceptus naturae praescindit ab individuatione, sicut generis conceptus a differentia specifica.

Perperam ergo exinde concludi potest naturam in suo statu reali indifferentiam ullam atque aptitudinem realem habere, ut per multas differentias individuantes contrahatur.

Objic. 4.° Haec persuasio populi christiani vera est, Deo gratias agendas esse, quod nos fecerit potius homines, quam bruta, aut plantas, aut lapides. Ergo admittenda videtur in natura humana indifferentia aliqua, ut possit esse irrationalis, aut etiam lapidea.

Resp. *dist.* antec. Gratiae Deo agendae sunt hoc sensu, quatenus cum ens aliquod individuum creare voluerit, decrevit nos creare, non vero aliquid aliud loco nostri, relinquendo nos in mera possibilitate, *conc.*; quatenus intelligatur, Deum hanc nostram naturam facere potuisse naturam bruti aut lapidis, eam cum bruto aut lapide identificando, *neg.* Re vera sensus ac vis egregii illius consilii non alio spectat, nisi ut Deo gratias habeamus, quia nos creavit, cum posset non creare, donavitque ampliore perfectione, quam sit perfectio naturae non rationalis (1).

CAPUT III

VERA UNIVERSALIUM EXPLICATIO

Ex hactenus disputatis haec perspicue elucent, universale reale aliquo modo esse debere, nec tamen existere posse ita prorsus, ut concipitur: restat ergo declarandus modus, quo reale est, et quo pacto constituatur.

ARTICULUS I

Quo modo sit reale universale.

408. Nodus solvendus est hic, qui fieri possit, ut universale sit reale, cum oppositis constare videatur notis, communicabilitate et incommunicabilitate. Namque universale est unum aptum inesse in multis, ideoque multis communicabile; in rerum autem natura nihil est nisi individuum et incommunicabile. Ante quaestionis resolutionem

Nota 1.° Quod triplex esse potest cujusvis naturae consideratio: *una prout consideratur secundum esse, quod habet in singularibus, sicut natura lapidis in hoc lapide et in illo lapide. Alia vero est consideratio alicujus naturae, secundum esse solum intelligibile, sicut natura lapidis*

(1) Vide vol. 1, num. 166, ubi plura.

consideratur, prout est in intellectu. Tertia vero est consideratio naturae absoluta, prout abstrahit ab utroque esse, secundum quam considerationem consideratur natura lapidis, vel cujuscumque alterius, quantum ad ea tantum, quae per se competunt tali naturae (1), nimirum ea, quae continentur definitione rei ac proprietatibus necessario manantibus ab illius essentia. Unde tertia haec consideratio respicit eas notas ac praedicata realia, quae naturam habere necesse est in quovis statu, sive physico realis existentiae in individuis, sive ideali in mente cogitantis. Huic triplici naturae considerationi, ut vides, respondet triplex terminorum suppositio, *personalis*, *logica et absoluta* (n. 94, 95).

Nota 2.° Universale sumi potest bifariam: nam *uno modo potest dici universale ipsa natura communis, prout subjacet intentioni universalitatis, alio modo secundum se. Sicut et album potest accipi dupliciter, vel id cui accidit esse album, vel ipsummet secundum quod subest albedini* (2). Est enim universale concretum quoddam, in quo duo distinguere oportet, materiam nempe et formam. Et materia quidem seu objectum est natura, quae denominatur universalis, forma vero, qua denominatur universalis, est universalitas, et universale formaliter sumptum complectitur utrumque (3). Universalitas haec vel forma constituens universale, quae vocatur etiam *intentio universalitatis*, est *unitas* et *communitas*, vel unitas naturae habens aptitudinem ad multa (4), seu actualis indivisio cum divisibilitate in plura. Natura itaque universalis sumpta cum sua universalitate vel cum sua intentione universalitatis est universale *formale* seu *concretive* acceptum; natura vero quae subjacet

---

(1) Vide S. Thom., *Quodlibet.* 8, art. 1, corp. Cfr. opusc. *de Ente et essentia*, cap. 4; *de Potentia*, quaest. 5, art. 9, ad 16.um; *de Natura generis*, cap. 7; lib. 1 *de Anima*, lect. 1, paulo ante fin. Vide etiam Albertum M., *de Praedicabilibus*, tract. 2, cap. 3, in notandis ad solutionem difficultatum.

(2) S. Thom. 2.° *de Anima*, lect. 12, paragr. 5. Cfr. 1 p. q. 85, a. 3, ad 1.um; 1.ª 2 ae q. 29, art. 6; *de Ente et essentia*, cap. 4; 7.°; *Metaph.*, lect. 15; opusc. *de Natura generis*, cap. 5, circa fin., et cap. 9; opusc. 1.° *de Universal.*; opusc. *de Sensu respectu singularium*, etc.

(3) S. Thom. *Summ. totius Logic. Arist.*, tract. 1 cap. 1; 1 p., quaest. 85, art. 2, ad 2.um; et opusc. 2.° *de Universalibus;* et *de Natura generis*, cap. 2; et *de Ente et essentia*, cap., 4.

(4) Vide S. Thom. 1. p., q. 86, art. 3, ad 1.um (ubi *intentionem universalitatis* ita

universalitati, secundum se considerata, est universale *fundamentale* seu *denominative* sumptum, quia ipsa est, quae suscipit denominationem *universalis*.

409. Quid intentio. Ut porro noveris rationem, cur forma universalitatis denominetur *intentio*, et simul nonnulla discas scitu necessaria pro veterum auctorum intelligentia, nota *intentionem* apud Philosophos, cum de intellectu est sermo, vocari cognitionem seu conceptum (n. 41). Eaque duplex distinguitur, *prima* et *secunda*. Prima intentio est primus ac directus conceptus; secunda vero secundus ac reflexus. At sicut conceptus duplex est, alter *formalis*, *objectivus* alter, ita etiam ipsa intentio, sive prima sive secunda, potest esse et *formalis* et *objectiva*. Prima intentio formalis est cognitio directa, repraesentans objectum secundum suum *esse* physicum et praedicata realia; ipsum autem objectum, in ejusmodi conceptu seu formali intentione relucens, vocatur *prima intentio objectiva* (1). Secunda intentio formalis est cognitio reflexa, exprimens objectum aliquod, prout prius certo quodam modo apprehensum: ipsum vero ejusmodi objectum in hac formali intentione repraesentatum, appellatur *secunda intentio objectiva* (2). Ea enim est vis intellectus nostri, ut postquam directe naturam in se cognoverit, in suum proprium actum rediens, modum quoque intueatur, quo ea in praevia sua cognitione continetur. Quod si per directam illam apprehensionem cognovit naturam sine notis individuantibus, in reflexione ac reditu supra suum actum deprehendit illam nudatam omni contractione individuali, eamque ratione hujus abstractionis videt aptam, ut insit pluribus, deque illis praedicetur (3).

Intentio universalitatis. – Sic ergo unitas et communitas vocari recte possunt intentio universalitatis, tum quia sunt partus *intentionis* seu cognitionis efficientis universale (nimirum primae intentionis formalis, quae naturam contemplatur, sine differentiis ac notis individuantibus), tum quia sunt objectum, quod secunda intentio formalis contemplatur, quando per reflexionem considerat naturam, prout in cognitione praecisiva relucentem, seu sunt secunda *intentio* objectiva.

410. Propositio 1.ª **Natura, quae denominatur universalis, a parte rei existit in individuis; formam autem universalitatis non accipit nisi ex operatione**

---

ipsemet interpretatur: *ut scilicet unum et idem habeat habitudinem ad multa*). Et *de ente et essent.*, cap. 4 (*De ratione universalis est unitas et communitas*). Et ibid. paulo post (*Non invenitur in individuis natura humana secundum unitatem, ut sit unum quid conveniens cuilibet, quod ratio universalis exigit*). Adde lib. 2.um de *Anima*, lect. 12, paragr. *b*; et opusc. 55, circa fin, dicitur, quod ratio universalis exigit, *ut sit unum quid omnibus conveniens*.

(1) Vide auct. *Summae totius logicae Aristotelis*, tract. 1, cap. 1.

(2) Doctrina haec communis est apud Scholasticos, et indicatur ab Angelico (1.° dist. 30, q. 1 a 3; *de potentia*, quaest. 7, art. 9; opusc. 2.° *de Univers.*, et opusc. *de totius Legicae Arist. summ.*, loc. nup. cit.. Vide praeterea Dominicum Soto (op. cit *de Praedicabilibus.*, quaes. 3), Tolet. (*de Universal, de primis et secundis intentionibus*, quaest. 1.ª), Suarez (*de Anima*, libr. 4, cap. 3, n. 21, dub. 5), Joann. a S. Thom. (*Curs. Philosoph. Log.*, q. 2. art. 2), Lossada (*Logica*, tract. 1.° proemiali, disp. 2, cap. 4, n. 1, seqq.).

Caeterum non conveniunt auctores diversarum Scholarum circa intelligentiam et ulteriorem explicationem secundarum intentionum. Videri potest Lossada, loc. cit., et alii passim veteres Philosophi.

(3) Quaedant alia huc spectantia lege, si vis, in vol. 1.ª, num. 167.

intellectus. Unde universale formaliter et actu non est in re, sed tantum fundamentaliter et in potentia.

Prima pars: *Natura quae denominatur universalis, a parte rei existit, seu realis est*, probatur. Etenim natura, quae denominatur universalis, vere praedicatur per identitatem de individuis. Sic dicimus verissime: *Petrus est homo, animal, substantia...* Atqui nihil potest praedicari vere de individuis per identitatem, quod in illis realiter non insit. Ergo... (1).

Caeterum natura, quae denominatur universalis, invenitur in individuis, non quomodolibet, sed realiter identificata cum ipsa intima ratione individuationis vel singularitatis. *Quod est commune multis*, inquit Angelicus Doctor, *non est aliquid praeter multa, nisi sola ratione; sicut animal non est aliud praeter Socratem et Platonem et alia animalia, nisi intellectu, qui apprehendit formam animalis exspoliatam ab omnibus individuantibus et specificantibus; homo enim est, quod vere est animal: alias sequeretur, quod in Socrate et Platone essent plura animalia, animal scilicet ipsum commune, et homo communis, et ipse Plato* (2). Verum de his fusius in Ontologia, ubi de distinctione inter gradus metaphysicos entitatis (3).

Secunda pars: *Forma universalitatis advenit ex operatione intellectus*, probatur. Forma universalitatis est unitas et communitas, vel aptitudo ad plura ejusdem nominis ac rationis. Atqui nec natura secundum se universalitatem habet, nec a parte rei ulla invenitur natura, quae una cum sit realiter, realem habeat ejusmodi communitatem seu aptitudinem, ut insit pluribus individuis per identitatem, quemadmodum fuse ostendimus contra rigidiores raalistas. Ergo natura universalitatem nancisci nequit, nisi prout est in intellectu (4).

---

(1) Vide S. Thom., opusc. *de Ente et essentia*, cap. 4, vers. fin.; opusc *de Natura generis*, cap. 5, vers. fin.; lib. 7 *Metaph.* lect. 13; 1.° dist. 19, q. 5, art. 1; 2.° dist. 3, q. 2, art. 2 ad 1.um; 1 p., q. 85, art. 2 ad 2.um; lib. 2 *de Anima*, lect. 12; et alios priscos AA. passim.

(2) S. Thom., lib. 1.° *Contra Gentes*, cap. 26, arg. 4.°, *Adhuc.*

(3) Vide interea Complutenses, *Logic.* disp. 3, quaest. 4.

(4) Vide S. Thom., 1. p., q. 85, art. 3, ad 1; art. 2 ad 2; 1 ° dist. 19, q. 5, art. 1; lib. 7 *Metaph.* lect. 13; lib. 2 *de Anima*, lect. 12; opusc. *de Ente et essentia*, cap. 4; opusc. de *Natura generis*, cap. 5; et opusc. 1.° et 2.° *de Universalibus.*

Tertia pars: *Universale actu et formaliter non est in re, sed tantum fundalimentaliter*, probatur. Nam si forma universalitatis non est realis, sed advenit naturae ex operatione intellectus; planum est, universale formaliter non posse a parte rei existere, siquidem universale formaliter importat concretum ex natura et forma universalitatis (1).

Porro universale fundamentaliter et in potentia esse in rebus, perinde est, atque adesse in illis fundamentum ad hoc, ut intellectus operatione sua universale perficiat. Atqui datur a parte rei fundamentum hujusmodi, similitudo nempe realis individuorum; haec enim est causa, cur intellectus, praecisis dissimilitudinibus ac differentiis individuantibus, possit id, in quo conveniunt uno conceptu apprehendere, et sic universale conflare. Sic Petrus et Paulus, etc., licet discrepent suis differentiis individuantibus, tamen conveniunt re vera, et similes prorsus sunt in ratione *hominis*, *animalis*, *substantiae*, ac proinde, praecisis differentiis, concipi possunt ut *homo animal*, *substantia*, et habetur universale. Intellectus ergo ad efformandum universale, reperit in rebus ipsis fundamentum; sive universale fundamentaliter et in potentia inest in rebus (2).

Nomina et termini secundae intentionis nequeunt praedicari de individuis.—Quae cum ita sint, plane intelligitur, cur saepe Philosophi doceant, nomina terminosque secundae intentionis praedicari non posse de individuis, posse vero naturas ipsas seu rationes objectivas, quibus accidunt secundae intentiones (3). Et ratio est, quia species et genus sunt secundae intentiones exprimuntque naturam, non prout existit, aut existere a parte rei potest, sed prout communis et praedicabilis de pluribus; at naturae in individuis existentes non sunt ejusmodi.

411. Propositio 2.ª **Universale est natura quaevis vel objectiva ratio, prout relucens in cognitione mentis praecisiva, qua apprehenditur sine notis individuantibus ac differentiis, eam quomodolibet a parte rei multiplicantibus. Unde unitas propria naturae universalis est ipsi extrinseca.**

Probatur: Nam universale importat naturam *unam* mul-

---

(1) Vide S. Thom., opusc. 2 *de Universalib.*, *Quaeritur autem, utrum universale...*; opusc. *de Natura generis*, cap. 9; *de Ente et essentia*, cap. 4.

(2) Vide S. Thom., opusc. 1 *de Univers.*, *Sententia... Aristotelis vera est*, etc., et opusc. 2 *de Universal...*, *Ex quo patet, quod intellectus facit universalitatem.* Vide etiam S. Thom., 2.º, dist. 17, quaest. 1, art. 1, fin. corp. et opusc 1.º *de Univer.*

(3) Vide S. Thom., opus. *de Ente et essentia*, cap. 4, circa fin. Cfr. opusc. 2 *de Universal.*, non procul ab initio; opuc. *de sensu respectu singularium*, etc. in fine.

tisque *communem* seu *communicabilem*, id est, naturam ita actu indivisam, ut tamen divisibilis sit in plura ejusdem nominis ac rationis. Atqui sola natura per intellectum abstracta a notis individuantibus ac differentiis, prout talis, est una simul et multis communis seu multiplicabilis. Ergo... (1).

Minor probanda est. Et in primis patet ex superius demonstratis, naturam *extra intellectum* in nullo *statu reali* praeditam esse unitate et communitate ad rationem universalis necessaria. Probandum ergo restat naturae, prout abstractae et relucenti cognitione praecisiva, sufficientem inesse unitatem et communitatem atque aptitudinem ad plura.

α) *Inest sufficiens unitas*. Nam 1.° unitas est indivisio entis in plura, et divisio a quolibet alio, unum quippe vulgo definitur *indivisum in se et divisum a quolibet alio*. Jam vero natura abstracta, in primis divisa et separata est a qualibet alia, puta *natura humana* ab *equina*, *leonina*, *lapidea*, etc. Deinde licet sit a parte rei multiplex ac divisa in individuis, prout tamen abstrahitur per intellectum a differentiis ac notis individuantibus, non est divisa in plura. Sicut enim a parte rei natura illa est una, quae non est multiplicata seu divisa in pluribus individuis, ita etiam secundum idealem existentiam illa est una natura, quae menti apparet, ac representatur abstracta ac denudata ab omni individuali multiplicatione ac differentiarum diversitate (2).

Dices, hanc unitatem extrinsecam esse atque impropriam.—**Fateor** extrinsecam esse, immo etiam impropriam, si cum intrinseca comparaveris. Non autem est ita impropria, ut non agnoscatur, et recipiatur ab omnibus Philosophis atque a communi usu loquendi. Certe Aristoteles, et cum eo S. Thomas, inter modos unitatis varios hanc extrinsecam et rationis recensere non dubitarunt, per quam plura dicuntur unum, quia eorum *intelligentia est una*, *et quae una apprehensione apprehenduntur ab anima* (3).

---

(1) Vide Lossada, *Logic.*, tract. 2, disp. 2, cap. 3; Rhodes, *Philos. Perip.*, lib. 4; disp. 3, quaest. 3, sect. 4, paragr. 1; Semery, *Trien. Philos.*, t. 1, disp. 2, q. 4, art. 7, *Alamanni, Summ. Philos.*, prima parte, q. 2, art. 1.

(2) Vide Arist., *Metaphisicor.* lib. 5, text. 11, cap. 5; et S. Thom., ibid., lect. 8. Plura reperies in vol. 1.° fusioris operis. num. 170.

(3) S. Thom., lib. 10. *Metaphys*, lect. 1, paragr. *d*, cum Arist. ibid., cap. 1. Cfr. S. Thom., lib. 5 *Metaph.*, lect. 7, paragr. *f.*, et lect. 8, init., cum Arist., ibid.

β) *Naturae prout relucenti in cognitione praecisiva inest communitas seu aptitudo, ut pluribus communicetur.* Repugnantia enim communicationis convenit naturae ratione individuationis. Si ergo natura spolietur notis individuantibus ac differentiis, quibus identificatur, id quod per cognitionem praecisivam obtinetur, nihil jam retinet, prout ita abstracta, quod ejusmodi communicationem impediat.

Accedit, quod natura, prout relucens in cognitione praecisiva, eam prae se fert realitatem, quae, cum quibuscumque comparetur individuis, in illis inesse vere reperiatur, deque illis possit praedicari seorsim secundum totam suam actualitatem seu notarum comprehensionem (1).

Caeterum quod universale sit natura vel ratio rei, prout relucens in cognitione praecisiva, doctrina est saepenumero tradita ab Aquinate, quemadmodum videre licet in fusiori opere (2).

ARTICULUS II

Solvuntur difficultates.

412. Objic. 1.° Objectum antecedit potentiam. Sed universale est objectum intellectus. Ergo...

Resp. *dist.* Major. Saltem fundamentaliter, *conc.;* formaliter, *subdist.;* nisi tale sit, ut ab ipsa fieri debeat, *conc.;* secus, *neg.*

Minorem quoque *distinguo*. Universale fundamentaliter seu materialiter, *conc.;* universale formaliter et quatenus universale, *subdist.;* est objectum, quod fit ipsa intellectus operatione, *conc.;* quod cognoscitur, iterum *dist.;* per actum directum, *neg.;* per reflexum, *conc.*

Duo namque sunt in universali, natura ipsa, quae, instar materiae *circa quam*, praecedit actum potentiae intellectivae, et forma universalitatis, quae opus mentis est. Unde universale formaliter consideratum, seu prout tale, fit ab intel-

---

(1) Videatur S. Thom., opusc. *de Ente et essentia*, cap. 4. Cfr. opusc. *de Natura generis*, cap. 5, circa fin; lib. 7. *Metaphysicor.*, lect. 13, paragr. *b.*

(2) Vol. 1.um, num. 170, paragr. *Quod universale sit natura...* ubi plura alia in hanc rem scitu digna legi possunt.

lectu per operationem directam et praecisivam, ut mox declarandum est, ac deinde cognosci etiam potest per actum alium reflexum, quo mens contemplatur opus suum, nimirum naturam prout abstractam.

Instabis. Intellectus, ut quaevis alia facultas intentionalis, nihil efficit circa objectum suum, nec proinde potest illud immutare, cum operetur immanenter. Sed natura est singularis ante actionem illius. Ergo singularis quoque remanebit post intellectus operationem, atque adeo nefas est dicere universale fieri ab intellectu.

Resp. *dist.* Major. Nihil physicum, reale atque intrinsecum, *conc.*, intentionale atque extrinsecum, *nego*. Nam forma universalitatis in natura non est nisi mera denominatio extrinseca. Ita etiama visione, quae nihil ponit extrinsece in objecto, paries vocatur visus. Quare, licet natura semper in se singularis remaneat, fit tamen universalis, prout est in intellectu.

Objic. 2.° Si natura fieret una per operationem intellectus, sequeretur illam, prout cognitam per actus distinctos diversorum hominum, fore multiplicem. Atqui hoc absurdum est. Ergo... **Prob**. Major. Multiplicata forma dante unitatem, ipsa quoque unitas multiplicetur, necesse est; sicut multiplicata unitate individuali, multiplicatur ipsa natura individualis.

Respond. *neg*. Major., nam universale est concretum accidentale (n. 408, *Nota 2.ª);* concreta vero accidentalia non multiplicantur ad multiplicationem formarum, dummodo subjectum idem perseveret, ut v. g., homo ex eo quod plures artes calleat, non desinit esse unus artifex.

Ad probationem *dist*. assert. Si forma sit subjecto intrinseca, *conc.;* si sit extrinseca, *neg*.

Instabis. Universale est essentialiter unum, cum definiatur unum aptum inesse pluribus. Ergo nequit esse unum extrinseca unitate.

Resp. *dist*. antec.; universale *adaequate* ac *formaliter* sumptum, *conc.; inadaequate* et *fundamentaliter* vel *specificative* sumptum, *neg*.

Dist. conseq.; nequit esse unum unitate, quae sit extrinseca universali *adaequate* sumpto, *conc.;* fundamentaliter sumpto, *neg*.

Universale, adaequate et formaliter consideratum, est totum concretum ex natura et forma universalitatis. Et quoniam huic concreto, prout tali, essentialis est forma universalitatis, ideo est etiam illi essentialis illa unitas intentionalis. Hoc tamen non vetat quominus ea unitas ac forma universalitatis extrinseca sit prorsus et accidentalis naturae ipsi quae denominatur universalis, et est duntaxat subjectum illius concreti. Sicut etiam concreto *cognitum* vel *visum* intrinseca et essentialis est *cognitio* vel *visio*, quae tamen extrinseca est ipsi rei, quae cognoscitur, vel videtur.

Ojic. 3.° Objectum a conceptu nequit accipere unitatem. Ergo non fit universale per operationem intellectus.

Antecedens patet, quia potius e converso ipse conceptus habet unitatem ab objecto, cum tendat in illud tamquam in terminum suum.

Resp. *neg.* antec., et probation. *dist.* Conceptus habet ab objecto unitatem *fundamentalem*, quae consistit in similitudine plurium, *conc;* actualem, propriam universalis, *neg.* Nam cognitio desumit ab objecto unitatem tamquam a fundamento, objectum vero accipit unitatem a cognitione tamquam a forma.

Objic. 4.° Universale est objectum scientiarum. Sed objectum scientiarum reale est, nec fit a mente. Ergo...

Resp. *dist.* Maj. Universale fundamentaliter sumptum, *con.;* formaliter, *neg.* Et *contradistincta.* Minore, *neg.* conseq. (1).

ARTICULUS III

De causa efficiente universalium.

413. Supponimus modo sensus efficere non posse universale, intellectum autem illud efficere, satis, opinor, ex hactenus dictis elucet. At valde controvertitur, per quem actum gignat intellectus universale.

Quo pacto intellectio peragatur: quid species intel-

(1) Vide vol. 1. num. 172, ubi plura.

ligibilis, intellectus agens et possibilis.—Ut porro quaestio melius intelligatur, supponenda sunt quaedam ex tractatu de Anima circa modum, quo intellectus procedit in suis cognitionibus. Quemadmodum sensitiva facultas ad actum suum indiget determinatione aliqua, quae ab objecto proveniat, et vocatur *species sensibilis;* ita etiam intellectui sua opus est *specie intelligibili*, qua foecundetur, ac determinetur ad actum suum ponendum. Hoc tamen interest inter utramque speciem, quod sensibilis ab ipso corporeo objecto imprimatur, intelligibilis autem propter suam et intellectus immaterialitatem imprimi ab objecto nequeat. Itaque ad intelligibilem speciem gignendam adest in ipsa potentia intellectiva virtus quaedam *activa*, quae *intellectus agens* denominatur, quaeque ad praesentiam et cum concursu phantasmatis seu repraesentationis ab imaginatione efformatae, producit speciem illam, cujus ope virtus intellectus *cognoscitiva* (*intellectum possibilem* vocant) objectum in cognitione sensuum et phantasiae relucens spiritualiter intelligit, ac repraesentat.

Abstractio. Operatio intellectus agentis, qua species intelligibilis producitur, *abstractio* vocitatur, quia videlicet per eam ex phantasmate materiali abstrahitur species immaterialis seu spiritualis. Praeter hanc abstractionem seu productionem speciei intelligibilis, quae non importat cognitionem, datur alia abstractio cognoscitiva, seu cognitio praecisiva, quam saepius in superioribus meminimus, quae aliud non est nisi cognitio repraesentans naturam rei, praetermissis notis individuantibus.

Jam intellectus facultate pollet, ut, postquam naturam aliquam absque notis individuantibus cognovit, in se redeat, ut proprium actum consideret; in qua reflexione comparare potest naturam sic praecisive cognitam, seu in cognitione praecisiva relucentem, cum individuis, ut videat, num in illis insit, deque eisdem praedicari possit. Haec porro comparatio bifariam fieri potest: vel per meram apprehensionem, et vocatur simplex comparatio, vel per actum judicii attribuendo naturam individuis, et vocatur comparatio composita.

414. Status quaestionis ac variae sententiae.—Hisce

praenotatis, quaestio proposita haec est, utrum universale efficiatur per abstractionem, sive intellectus agentis producentis speciem intelligibilem, sive intellectus possibilis rem sine notis individuantibus repraesentatis, an vero per comparationem mox subsequentem, qua natura sic intellecta cum individuis confertur, et in illis inesse deprehenditur.

Et sunt plures opiniones, ut videre est apud Eximium Doctorem (1), aliosque auctores. Prima opinio est illorum, qui arbitrantur sola intellectus agentis abstractione constitutum remanere universale. Secunda tenet universale plene ac formaliter effici per abstractionem intellectus possibilis, nempe per cognitionem praecisivam. Alii putant abstractione solum haberi universale metaphysicum, quod contendunt nondum esse universale in actu, formale ac completum, sed tantum fundamentale atque in potentia proxima: itaque ad universale formale obtinendum comparationem requiri, eamque compositam secundum aliquos, simplicem secundum plerosque.

Inter has sententias secunda et tertia praecipuae sunt, easque alii aliter in concordiam redigere conantur. Primo enim Suarez, duplici distincto universali, altero absoluto, relativo altero, censet illud quidem effici per cognitionem praecisivam, ita ut per illam plene constitutum habeatur universale, videlicet absolutum; relativum autem egere comparatione, ut constituatur. Alii vero malunt triplex distinguere universale, *physicum*, *metaphysicum* et *logicum*. Physicum ajunt esse universale, prout in individuis reperitur, illudque volunt esse in potentia remota. Universale metaphysicum vocant naturam abstractive cognitam; quam dicunt esse universale in potentia proxima: universale denique logicum est universale in actu et formale, illudque putant efformari non posse sine comparatione (2).

Universale directum et reflexum.—Huc quoque revoca distinctionem recentiorum in universale *directum* et *reflexum*, quorum primum videtur recidere in absolutum vel metaphysicum, alterum in logicum. Quamquam crediderim solis nominibus non posse in hac controversia concordiam sententiarum obtineri. Totus enim rei cardo in hoc stat, utrum natura praecisive a notis individuantibus cognita, seu prout est opus solius abstractionis (quocumque tandem vocetur nomine), sit formale, vel actu jam constitutum universale, an vero solum fundamentale et in potentia, antequam accedat cognitio comparativa; vel utrum duo agnoscenda sint genera universalis formalis ac veri nominis, alterum absolutum sola cognitione praecisiva efformatum, alterum relativum et fructus comparativae cognitionis, qua natura a notis individuantibus

(1) Disp. *Metaph.* 6, sect. 6.

(2) Aliae conciliationes videri possunt apud P. Bartholomaeum Amicum, (*Logic.*, tract. 4, quaest. 4, dub 6, art. 2), et Magistr. Joann. a S. Thoma (*Logic.*, quaest. 4, art. 2). Tanta varietas opinionum satis, opinor, rei hujusce difficultatem demonstrat.

abstracta relative ad inferiora agnoscatur ceu in illis reperta, deque illis praedicabilis.

Et hanc quaestionem *rei* volumus solvere, quidquid sit de nominibus, quae sint adhibenda.

415. PROPOSITIO 1.ª **Ad universale veri nominis constituendum, quod absolutum vel metaphysicum vel directum vocari potest, nulla requiritur comparatio, qua natura reflexe conferatur suis inferioribus, iisque inesse deprehendatur per identitatem, sed sufficit sola abstractio.**

Ita tenet secunda sententia, sat communis inter Nostrates, et videtur omnino sequi ex dictis in praecedenti articulo.

Prob. 1.° auctoritate S. Thomae. Nam saepe S. Thomas explicans modum, quo universale efficitur, solius meminit abstractionis, silet penitus comparationem (1). *Oportet*, inquit, *quod universale sit universale propter praedictam unitatem* (inde exortam, quod plura uno conceptu exprimantur modo jam superius declarato), *ita quod naturae talis cognitio* (i. e. praecisiva) *faciat universale esse in actu universale, et est quoddam formale in universali* (2).

Item: *Una et eadem natura, quae singularis erat et individua, efficitur postea universalis per actionem intellectus depurantis ipsam a conditionibus, quae sunt hic et nunc* (3).

Et alibi: *Naturae communi non potest attribui intentio universalitatis nisi secundum esse, quod habet in intellectu; sic enim solum est unum de multis, prout intelligitur praeter principia, quibus unum in multa dividitur* (4).

Praeterea: *Intellectus... noster.. intelligit abstrahendo speciem intelligibilem ab ejusmodi materia* (individuali nempe). *Quod autem a materia individuali abstrahitur, est universale* (5).

Concordat auctor *Summae totius Logicae Aristotelis* (6).

---

(1) Vide 1. p., q. 85, art. 2, ad 2, art. 3, ad 1 et 4; 1. p., q. 86, art. 1; 1. 2.ae q. 29. art. 6, ad 1; 2., dist. 17, quaest. 1, art. 1; fin. corporis; *Metaphysicor.* lib. 7, lect. 13, paragr. *b*, lib. 11. lect. 2. initio; opusc. *de Ente* et *essentia*, cap. 4; *de Natura generis*, cap. 5; 1.° *Contra gentes*, cap. 26, arg. 4.°

(2) S. Thom., opusc. 2.° de *Univelsal.*, non procul ab initio.

(3) S. Thom., opusc. 1.° de *Univers.*

(4) S. Thom., libr. 2.° *de Anima*, lect. 12.

(5) S. Thom., 1 p., q. 86, art. 12.

(6) Tract. 1, cap. 1.°.

Prob. 2.° ratione. Ad universale nihil amplius requiritur, ut ex ejus definitione patet, quam unitas et communitas. Atqui unitas et communitas, quanta in hac materia sufficit, habetur in natura abstracta, antequam cum inferioribus comparetur, in iisque inesse deprehendatur. Et ita in superioribus unitatem et communitatem propriam universalis, absque ullo recursu ad actualem comparationem naturae abstractae cum individuis, declaravimus. Ergo...

Dices cum P. Alamannio, definitionem illam, qua universale dicitur unum aptum inesse multis, esse definitionem universalis fundamentalis, non vero formalis.

Resp. id verum non esse. Si enim illa est definitio universalis duntaxat fundamentalis, cur ea passim ab omnibus adhibetur in hac materia?, et cur ratio universalis a S. Thoma et ab aliis in unitate et aptitudine reponitur? Cur item ad probandum, quod universale formaliter non sit nisi in intellectu, omnes recurrunt ad unitatem et communitatem, quam solum in intellectu habere natura potest?

Prob. 3.° Natura prout abstracta, antecedenter ad quamlibet actualem comparationem cum inferioribus, habet totam illam unitatem et communitatem, quam Platonici tribuebant suis illis formis separatis, quarum participatione coalescere individua dicebantur. Atqui formae illae, si possibiles forent, formaliter universales essent, quandoquidem ab omnibus Philosophis afferuntur tamquam exemplum universalis realiter extra mentem existentis, et ob eam causam confutantur. Ergo ad universale vere ac formaliter in intellectu habendum sufficit abstractio.

Prob. 4.° Comparatio naturae praecisivae cum individuis jam supponit illam universalitate donatam. Ergo necessaria non est ad verum universale plene constituendum. Sane comparatio illa detegit, naturam illam, relucentem in cognitione praecisiva, praedicabilem esse de individuis per identitatem. Atqui hoc detegere profecto non est efficere universale, sed jam prius effectum cognoscere ut tale. Ergo...

416. Si jam quaeras, per quam abstractionem fiat universale istud absolutum, vel metaphysicum vel directum: respondendum omnino videtur fieri per abstractionem

intellectus possibilis, nempe cognoscitivam; quia ante hujusmodi cognitionem praecisivam neque habetur veri nominis repraesentatio universalis naturae, cum species impressa non sit imago formalis, sed tantum virtualis objecti sui, ut in Psychologia dicendum erit; ideoque natura physice atque individue existens nullibi est adhuc actu spoliata sua individuatione (1).

417. Propositio 2.ª **Universale logicum et reflexum vel reflexe cognitum, prout importans relationem ad inferiora, constitui nequit nisi per actum comparationis.**

Probatur. Nam universale realem relationem nequit habere ad sua inferiora, ut in confesso est apud omnes; siquidem universalitas est opus mentis, relatio autem realis independens est in suo *esse* ab operatione intellectus (2). Atqui relatio rationis secundum *esse* actu nondum adest in universali per solum actum praecisivum, adest autem per actum comparationis, quo natura praecisa cum suis inferioribus confertur. Ergo...

Minor patet quoad 1.am partem. Quia relatio rationis hoc sibi vindicat proprium ac peculiare, ut non adsit, nisi dum actu cognoscitur, vel fingitur a mente; *esse* enim illius est *cognosci*. Et re quidem vera plerumque ut inter se relata concipimus duo extrema, vel quia aliter ea nequimus intelligere, vel quia habent aliquod in reipsa fundamentum, ut relative concipiantur, quamvis nullus eis insit realis respectus. Ergo eo in eventu cognoscimus in illis extremis relationem quamdam, quae aliud *esse* non habet, quam ab intellectu fingi et cognosci (3). Jam vero per cognitionem praecisivam nulla cognoscitur in natura relatio ad sua inferiora, sed solummodo praedicata illa, quae secundum se conveniant eidem. Ergo...

Probatur Minor quoad 2.am partem. Sicut enim relationes reales non agnoscuntur, nisi utrumque extremum relatum considerando, ita etiam relatio rationis fingi nequit

---

(1) Vide vol. 1, num. 175.

(2) Vide *Summ, totius Logicae Aristotelis*, tract. *de relatione* seu *de praedicamento ad aliquid*, cap. 1. Sed haec alibi probanda sunt.

(3) Cfr. Conimbric., *In Porphyr. Isagog.*, q. 6., art. 2.

in natura praecisive cognita, nisi conferendo illam cum inferioribus, et respiciendo modum, secundum quem illis inest (1).

Id porro multo evidentius patet, si sermo sit de variis speciebus universalium seu praedicabilium; quae omnes supponunt relationem et comparationem cum illis, de quibus praedicantur, nec inter se distinguuntur, nisi secundum diversam comparationem, ita ut eadem ratio praecisive cognita, prout diversimode comparetur, vel ad diversa subjecta referatur, possit esse diversum praedicabile (2).

Atque haec est causa, cur Angelicus Doctor saepe dicat intellectum *adinvenire* in rebus consideratis relationes vel intentiones *generis, speciei*, etc., easque *consequi considerationem rationis* (3); quia natura abstracta, cum sit una apta inesse pluribus, si prout talis consideratur, respiciendo illam, intellectus invenit in ea, vel excogitat varias relationes (4).

Concludamus ergo: *Intellectus reflectit supra se ipsum et supra ea, quae in eo sunt sive subjective sive objective* (nempe ut cognita); *considerat iterum hominem sic a se intellectum sine notis materiae* (i. e. sine notis individuantibus), *et videt, quod talis natura cum tali universalitate* (5) *potest attribui huic vel illi individuo; et sic format secundam intentionem* (n. 408) *de tali natura, et hanc vocat universale* (nempe logicum aut reflexum) *sive praedicabile* (6).

An universale sit ens rationis.—Ex dictis facile resolves, utrum universale sit ens rationis, an vero reale. Ens rationis prout in Ontologia declaratur, est illud quod habet *esse* objective tantum in intellectu. Itaque universale, si sumatur fundamentaliter seu pro natura ipsa substante intentioni universalitatis (n. 408), non est ens rationis, sed reale a parte rei existens. Universale vero formaliter sumptum, si sermo sit de logico et reflexo, prout relationem importat ad inferiora, ens rationis est: si vero sermo sit de metaphysico et directo, dici potest ens rationis tamquam a ratione productum, quamvis nihil *cogitetur* in eo *pure confictum a mente* (7).

(1) Vide Suar., disp. *Metaph.* 6; sect. 6; et libr. 4.° *de Anima*, c. 3.

(2) Vide Suar., disp. *Metaph.* 6, sect. 8, num. 5.

(3) Vide S. Thom., lib. 4 *Metaph.*, lect. 4; *de Natura generis*, cap. 4; *de Potent.*, q. 7, art. 11, ad 2.

(4) Vide S. Thom., *de Potent.*, quaest. 7; art. 11. Cfr. ibid., ad 2.

(5) Ergo illam jam habet ante hanc reflexionem vel comparationem ex mente hujus scriptoris.

(6) *Summ. totius Logicae Arist*, tract. 1, cap. 1. Vide vol. 1, num. 176.

(7) Vide vol. 1, num. 177.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

418. Objic. 1.° Universale non habet aliud *esse*, quam cognosci. Sed totum *esse* universalis est esse quiddam aptum inesse pluribus. Ergo totum *esse* universalis est cognosci esse aptum inesse pluribus; atque adeo universale indiget comparatione, sine qua nequit cognosci illud esse aptum inesse pluribus.

Resp. *dist.* Major. Universale relativum ac reflexum, *conc.;* universale absolutum et metaphysicum, *neg.*

Contradist. Minor. Universalis reflexi ac relativi, *neg.;* metaphysici et absoluti, *conc.*

Et similiter *dist.* conseq. Nam universale absolutum constituitur per hoc, quod sit aliquid aptum inesse pluribus, nec necesse est, ut cognoscatur, prout tale, nisi per alium actum. Unde verum non est generatim dicere, quod universale non habet aliud *esse*, quam cognosci. Hoc enim solum est verum de universalis relatione vel de universali reflexe cognito prout tali. Itaque non recte asseritur comparationem necessariam esse ad universale veri nominis obtinendum.

Objic. 2.° Universale, prout tale, relationem implicat. Ergo, prout tale ac formaliter, constitui nequit absque comparatione. **Antecedens patet** ex ipsa universalis definitione; illud enim dicitur *unum in multis* et *de multis* vel *unum aptum inesse pluribus.*

Resp. *dist.* anteced. Universale, formaliter tale, implicat relationem transcendentalem et secudum dici, *trans.;* praedicamentale et secundum *esse, subdist.;* ut sit vere constitutum, *neg.;* ut a nobis explicetur, *conc.*

Ab prob. antec. *neg.* conseq. Nam illae definitionaes non implicant nisi ad summum relationem transcendentalem et secundum dici. Unum quippe in multis est universale, quia a parte rei multiplex est, et cognosci potest ut identificatum cum multis, ac praedicabile de eisdem: unum autem de multis, quia est abstractum ac praecisum a reali multiplicitate et varietate individuali. Quod si ex hoc solum universale importaret relationem praedicamentalem, universale revera haberet relationem realem, non vero solius rationis. Nam realis est illa relatio, quae adest, antequam cognoscatur.

Objic. 3.° Omnes universalis species, puta, *genus, species*, etc., comparationem ac relationem involvunt. Atqui quod commune est omnibus speciebus alicujus notionis, id illi generatim tribuendum est. Ergo ipsa ratio universalis generatim inspecta relationem secundum *esse* importet, necesse est.

Resp. *concedo* totum, sed *neg.* consed. Quia divisio haec universalis in quinque praedicabilia pertinet ad universale respectivum, non vero ad absolutum. Nihil enim vetat, eamdem naturam vel rationem universalem, nulla facta mutatione in absoluta ejus entitate, fieri multiplicem et variam secundum rationem, prout consideratur respectu diversorum terminorum. Id quod jam diu notaverat Aquinas hisce verbis: *Una intentio est genus et species diversis respectibus* (1).

Objic. 4.° Universale est terminus secundae intentionis. Atqui terminus secundae intentionis constitui nequit per cognitionem praecisivam; quippe quae intentio prima est, secunda vero intentio reflexionem importat. Ergo...

Resp. *dist.* Major. Universale reflexum vel logicum, *conc.;* universale metaphysicum, absolutum vel directum, *subdist.;* ut terminus exprimens secundam intentionem objectivam, *conc.;* formalem, *neg.* Et *contradist.* Minore, *neg.* conseq.

---

(1) S. Thom., opusc. 2.° *de Universal.*, circa med. Cfr. Suar., disp. *Metaph.* 6, sect. 8, num. 5 seqq.

Probationem quoque Minoris similiter *disting.* Cognitio praecisiva est prima intentio formalis, *conc.;* objectiva, *neg.* (n. 299).

Objic. 5.° Natura humana v. g., per solam praecisivam cognitionem intellecta, adhuc est indifferens, ut sit subjectum vel praedicatum, et *animal*, ut sit *genus* vel *species*, prout ad diversos terminos referatur. Ergo debet accedere relatio et comparatio ad hoc, ut fiant determinatum universale, *species*, *vel genus*, *subjectum vel praedicatum*.

Resp. *dist.* conseq. Debet accedere relatio, ad hoc ut fiat determinatum universale, nempe directum vel metaphysicum, *neg.;* reflexum vel logicum, qualia sunt exempla, quae ab objiciente adducuntur, *conc.*

Quae objiciuntur ex S. Thoma, videri possunt in opere fusiori (1).

CAPUT IV

DE PROPRIETATIBUS AC DIVISIONIBUS UNIVERSALIS

ARTICULUS I

Variae universalis proprietates.

419. Universale dicitur:

α) **Objectum scientiae et intellectus:** scientiae quidem, quia saltem naturales disciplinae non agunt de singularibus; intellectus vero, vel quia universale est, quod in sententia S. Thomae et aliorum plurium, est objectum, quod primo et directe cognoscit, vel quia in omnium sententia, universale a solo intellectu cognosci potest.

β) **Universale dicitur principium singularium,** nempe constitutivum et intrinsecum; singularia enim coalescunt ex ratione aliqua communi et haecceitate.

γ) **Universale dicitur prius et posterius singulari sub diverso respectu.** - Prius quidem, 1.°, quia est principium singularium; 2.°, quia est prius cognitione, saltem distincta, cum singularia penitus cognosci nequeant, nisi cognita natura communi; 3.°, quoad naturae intentionem primariam: natura enim in productione singularium prius intendit speciei conservationem; 4.°, in *subsistendi consequentia*, quia potest ex singulari colligi universale, non autem vicissim. Posterius vero est universale singulari: 1.° quoad existentiam, quia non existit nisi in singulari: 2.° relate ad perfectionem, saltem intensivam; singulari enim habet aliquid amplius, quam universale: 3.° quoad cognitionem generatim inspectam, siquidem cognitio inchoatur a sensibus, qui non attingunt nisi singulare.

δ) **Universale dicitur immateriale, ingenerabile et incorruptibile,** itemque *esse ubique ac semper.* Immateriale, vel quia non includit materiam *signatam* seu individualem, vel quia solum habet *esse* immateriale in intellectu, et repraesentatur sine concretione notarum individuantium. Ingenerabile et incorruptibile, videlicet negative, quia praescindit a statu existentiae, productione vel corruptione, vel quia nec producitur, nec corrumpitur per se aut ratione sui, sed per accidens aut ratione individuorum. Est demum ubique et semper negative, quia, saltem plerumque, abstrahit a circumstantiis temporis et loci.

ε) **Universale est praedicabile.** – Nempe praedicabilitas est pro-

(1) Vol. 1, num 178, *Objic.* 1.°

prietas universalis in essendo. Utrum porro universale suam universalitatem retineat, cum actu praedicatur de inferioribus, fuse disputabatur a multis veteribus; sed videtur non tanti momenti esse controversia (1).

ARTICULUS II

Quotuplex sit universale.

420. Ex probatis in praecedenti capite duplex distingui potest verum ac formale universale, metaphysicum vel absolutum aut directum, ac reflexum vel logicum. Et primum quidem subdividi potest in decem praedicamenta; alterum in quinque praedicabilia, videlicet *genus, speciem, differentiam, proprium* et *accidens*. De divisione in decem praedicamenta in Ontologia disserendi locus proprius est. Praedicabilia spectant ad Logicam, quorum divisionem et sufficientem et univocam esse probant Suarez, Conimbricenses, Complutenses, Toletus aliique in fusiori opere laudati (2).

I. Genus.

421. *Quid sit*, in Dialectica diximus (n. 75). Tria potissimum quaeri de genere solent:

α) **Utrum genus exigat necessario plures species, an vero possit unam duntaxat habere.**—Et communissima sententia respondet exigere plures; primo propter definitionem ejus ab omnibus admissam; secundo propter indiferentiam et contrahibilitatem ejus per differentias, communiter admissam (3).

422. β) **Quomodo genus praedicetur de inferioribus, utrum ceu pars metaphysicae essentiae eorumdem, an vero ceu totum potentiale, inferiora sub sua extensione complectens.**—Responsio communissima est, genus praedicari ceu totum potentiale; quia pars actualis essentiae non potest per identitatem praedicari de toto, sed id quod praedicatur de toto, debet saltem confuse atque in potentia continere totum id, quod inest subjecto. Atqui ratio generica, quatenus est pars essentiae, non continet hoc modo quidquid inest subjecto, continet autem, quatenus est totum potentiale (4).

423. γ) **Quo pacto intelligendum est proloquium illud:** *Genus sumitur a materia, differentia vero a forma.* - Proloquium in rigore sumptum de materia et forma proprie sumptis, falsum est. Verior interpretatio est, «materiam et formam non secundum proprietatem physicam, sed secundum quamdam proportionem et analogiam esse principia, a quibus genus et differentia sumuntur. Nam materia est prima et quasi essentialis seu substantialis potentia naturae substantialis, de se indifferens ad plures naturas seu actus; forma vero est primus actus substantialis determinans vel constituens naturam. Quia vero genus est quid potentiale et indifferens, et per differentiam actuatur, et determinatur ad certum gradum seu speciem naturae, ideo dicitur genus sumi a materia, et differentia a forma, id est, per proportionem quamdam ad materiam et formam», ut scribit Suarez (5). Paulo aliter Complutenses (6), quorum doctrina videri potest in fusiori nostro opere.

---

(1) Vol. 1, num. 179. (2) Vol. 1, num. 181. (3) Vide vol. 1, num. 182.

(4) Vide S. Thom., opusc. *de Ente et essentia*, cap. 3; 1.° dist. 25, quaest. 1, art. 1, ad 2.um; et auct. *Summae totius Log. Aristot.*, tract. 1, cap. 4.

(5) Vide Suarez, *Metaphys.* disp. 6, sect. 11, num. 4.

(6) *Logic.*, disp. 5, quaest. 6, num. 72.

II. Species et individuum.

424. Utrum species plura sub se individua requirat. Duo haec correlativa sunt, et simul hic tractanda. Ut vero a prima exordiamur, suppositis notione ac divisionibus alibi datis (n. 75), illa est celeberrima controversia, utrum species quoque plura sub se individua possibilia requirat. Quae controversia connexa est cum illa alia alibi solvenda, de principio ac radice multiplicitatis numericae intra eamdem speciem, itemque cum illa alia Theologis solvenda, utrum possint, necne, plures esse angeli ejusdem speciei. Quod ad praesentem quaestionem logicam attinet, verior videtur sententia tenens, contra Thomistas, speciem omnino requirere, ut possint dari plura intra eamdem speciem individua. Quia cum species sit unum de universalibus, non potest vera species esse ratio illa, quae nequit de pluribus praedicari. Atqui natura illa, quae in uno solo individuo esse potest, non potest omnino de pluribus praedicari. Ergo... (1).

425. Individuum (n. 67, 388), quod quandoque a S. Thoma vocatur etiam **particulare** (2), bifariam accipi potest, *primo intentionaliter* seu secundum ea, quae ipsi a parte rei conveniunt, et *secundo intentionaliter*, vel secundum extrinsecas denominationes, quas ex operatione intellectus accipit. Priori modo acceptum definitur a Porphyrio *id, cujus omnes simul proprietates alteri convenire non possunt* (3). Proprietates autem hujusmodi continentur his versibus:

Forma, figura, locus, tempus, cum nomine sanguis,
Patria, sunt septem, quae non habet unus et alter.

Quorum sensus est, neminem cum alio convenire his septem proprietatibus collective sumptis, *temperamento* scilicet, *figura, existentia in eodem loco et tempore, nomine, stirpe et patria.* Caeterum haec non est stricta individui definitio, sed potius descriptio, per quam sufficienter discernimus alia ab aliis individuis; tum quia solum rebus corporeis accommodari potest, tum quia non repugnat, saltem divinitus, duo etiam individua corporea in omnibus illis proprietatibus convenire.

Aptius ergo definies individuum cum S. Thoma (4), ex communi omnium sententia, *indistinctum in se et distinctum a quolibet alio.* Ex qua definitione repugnat individuum identificari cum aliis, vel dividi in alia ejusdem nominis et essentiae. Atque in hoc differt ab universali.

Individuum secundo intentionaliter acceptum definiri potest tum ut subjicibile in propositione, tum ut praedicabile. Ut subjicibile quidem sic: individuum *est, id quod immediate subjici potest speciei:* ut praedicabile vero: *quod de uno tantum praedicari potest.*

Individuum potest esse *determinatum* (v. g. *Petrus*), vel *vagum* (v. g. *homo aliquis*); itemque in consideratione metaphysica, *completum et incompletum*, prout exprimat totam essentiam *(hic homo*, v. g., *vel Petrus)*, aut tantum partem essentiae (v. g., *hoc animal)*. Circa individuum quaeritur,

426. *α*) **Utrum abstrahi possi ex particularibus individuis communis et univoca ratio individui.**

Communior ac probabilior sententia affirmat, quia omnia individua similia sunt in *esse* individui, ac proinde ratio ista, in qua similia sunt, potest ex illis praecisive abstrahi.

---

(1) Vide vol. 1, num. 183.

(2) Vide v. g. *de Potentia*, quaest. 9, art. 1; 1.° dist. 25, quaest. 1, art. 2. ad 4.um.

(3) Porphyr. in capite *de Specie*, circa fin.

(4) 1 p., q. 29, art. 4.

427. Quomodo genus praedicetur de individuis, completene, an incomplete, immediatene, an mediate.—Et respondendum est cum distinctione; de individuis completis genus praedicatur incomplete, utpote partem duntaxat exprimens essentiae; at de individuis incompletis (puta: *Hoc animal)* videtur posse praedicari complete. Item immediate praedicari videtur de individuis incompletis, mediate autem de completis (1).

III. Differentia.

428. Triplex munus differentiae.—Triplex est ejus munus (n. 75), *dividere genus, constituere speciem, ac praedicari de specie.*

α) **Dubitatur 1.°, an differentia sit universalis respectu speciei, quam constituit.**—Et negandum videtur, quia non latius patet, quam species.

429. β) **Dubitatur 2.°, utrum ultima differentia sit formalitas simplex et indivisibilis in plures formalitates distinctas.**—Communissima sententia affirmat respectu formalitatum primo intentionalium, quia non est ullum fundamentum distinguendi ultimam differentiam in varias formalitates. Si autem differentia consideratur secundo intentionaliter, quatenus in ea potest attendi ratio communis differentiae in genere, ac specialis ratio talis differentiae, quaestio dependet ab illa alia subtilissima quaestione, quam resolvere necesse non est; utrum nempe ratio communis diferentiae transcendat formaliter suas taleitates, vel utrum formalitater imbibatur in rationibus talium pecutiarium differentiarum, puta *rationalis, rugibilis, hinnibilis*, etc.

430. γ) **Dubitatur 3.°, utrum genus transcendat, seu formaliter includat differentias, an vero perfecte ab illis praescindat.**—Negat communis sententia, quia notio illa non transcendit aliam, quae non est definitio aut explicatio quidditativa illius; at nec genus superius est explicatio quidditativa differentiae, nec differentia generis. Propter hanc perfectam praecisionem generis a differentia et differentiae a genere, dicuntor haec facere compositionem metaphysicam (n. 110), et sic constituere speciem, cujus proinde sunt partes sola utique ratione distinctae. In qua compositione genus se habet per quamdam analogiam, instar materiae; differentia instar formae (2).

431. δ) **Dubitatur 4.°, demum, quo pacto genus sub se contineat differentias.**—Continet illas non in actu, sed in potentia, nempe non tamquam constitutiva, ex quibus coalescat, sed tamquam subjectum capax illas recipiendi, ut constituat speciem proportionali modo, quo materia suscipere potest formas ad constituendum corpus.

IV. Proprium seu proprietas.

432. Circum quartum praedicabile (n. 77) quaeritur:

α) **Utrum praedicationes de proprio sint necessariae veritatis.**—Ante responsionem distinguenda est duplex proprietas, *metaphysica* et *physica*. Metaphysica, est, quae re identificatur cum essentia, quamvis per rationem concipitur tamquam fluens ab illa: quo pacto *immortalitas* est proprietas substantiae spiritualis. Physica est entitas accidentalis realiter distincta a natura, et ab illa dimanans, sicut *calor* est proprietas ignis, et *lux* solis. Itaque proprietates mataphysicae sunt necessariae veritatis absoluta necessitate, ita ut metaphysice repugnet illas abesse ab essentia; physice quoque sunt necessariae veritatis, sed

---

(1) Vide vol. 1, num. 184.

(2) Vide S. Thom., opusc. *de Ente et essentia* cap. 3. Cfr. Cardin. Francisc. Tolet. *Logic.* in cap. *de Differentia*, paragr. *Sed omissa qualitate...*

tantum necessitate physica (n. 285); ita ut per divinam omnipotentiam miraculose possint abesse, ut alibi probabitur.

433. De quibus praedicetur proprium.—Bifariam spectari potest proprium, relate ad naturam genericam vel specificam, cujus est proprietas, et relate ad individuum. Sub primo respectu non potest praedicari ut universalis, quia non patet latius illo, de quo praedicatur. Proprium vero generis potest ut universale praedicari de specie, sicut v. g. *quantitas de omni corporis specie;* sicut etiam proprium speciei de individuis, ut *Risibilitas de Petro, Paulo,* etc.

V. Accidens logicum.

434. Dubitari potest de hoc quinto praedicabili (n. 78), **quomodo praedicetur vere per identitatem de sujecto,** cum ab illo realiter distinguatur, immo et contingenter ei adveniat. Sed cessabit dubium, si consideres, in judiciis et praedicationibus subjectum exprimere rem, prout est in se cum suis attributis et accidentibus. Si quod ergo accidens in concreto praedicatur de illo, adest vera identitas inter subjectum ac tale accidens. Sane cum dicis: *Petrus est doctus*, non asseris identitatem doctrinae cum Petro, sed identitatem *habentis doctrinam* (hoc enim importat *doctus* in concreto) cum illo subjecto. Si ergo Petrus a parte rei est vere doctus, verissime *talis* praedicatur in concreto (1).

435. Duo hic notari possunt: *a*) id quod est accidens logicum respectu alicujus subjecti posse esse genus vel speciem, ideoque praedicatum essentiale respectu alterius: v. g. *color*, qui est accidens respectu corporis physici, est genus respectu albedinis, ruboris, etc. *b*) Nota praeterea ad veram et *absolutam*, non pure *conditionalem praedicationem accidentis physici et intrinseci*, non mere *identionalis et extrinseci*, dum praedicatur per modum quinti praedicabilis, neccessario requiri existentiam realem subjecti.

DISPUTATIO SECUNDA

De principiis demonstrationis.

CAPUT I

NOTIO ET EXISTENTIA PRINCIPIORUM

Principium generatim definitur ab Aristotele *primum... unde* (aliquid) *aut est, aut fit, aut cognoscitur* (2); ex qua definitione aliud *est principium essendi* et *fiendi*, et aliud *principium cognoscendi.* Nos autem hic de solo principio cognoscendi agere debemus.

ARTICULUS I

Notio principii declaratur.

436. Principia cognitionis vel demonstrationis, ex Aristotele sunt *ea..., de quibus, quod sint, demonstrari non*

(1) Cfr. vol. 1, n. 187. (2) Arist., lib. 5 *Metaphysicor*, cap. 1.

oportet (2). Porro cum ex principiis cognitionis alia sint *simplicia* vel *incomplexa* nempe termini ac definitiones, alia *complexa*, videlicet propositiones; utrumque genus hac Aristotelica descriptione continetur. Nam utrumque non demonstratur, sed supponitur verum. Cum enim principium in demostrationibus sit id, unde sumitur exordium, oportet, ut et verum sit, et verum supponatur. Si enim falsum foret, nihil exinde demonstraretur; si vero et ipsum demonstrandum foret, desineret esse principium, saltem in illa scientia et demonstratione (2).

Principiata. Quae per principia cognoscuntur, dici solent *principiata;* et sunt pariter vel simplicia, nimirum passiones aut attributa subjecti, vel complexa, ut conclusiones, quae derivantur ex praemissis.

Principia communia et propia.—Praeter istam principiorum divisionem in simplicia et composita, est alia, qua dispescuntur in *communia* et *propria*. Communia sunt, quae pluribus scientiis serviunt; propia vero, quae singularibus scientiis peculiaria sunt. Cum qua divisione coincidit illa alia in *axiomata* et *positiones*, de qua mox.

Principia indemonstrabilia simpliciter seu immediata et indemonstrabilia secundum quid.—Tertio dividuntur principia *in indemonstrabilia simpliciter* et *indemonstrabilia secundum quid*. Indemonstrabilia simpliciter sunt ea, quae cum medio careant, demonstrari nequeunt a priori, ideoque vocari etiam solent *immediata*; quamvis nihil vetat quominus demonstrari queant a posteriori, vel etiam demonstratione indirecta, id enim non destruit rationem propositionis immediatae ac principii simpliciter indemonstrabilis. Indemonstrabilia secundum quid sunt illa, quae demonstrari quidem possunt, et etiam demonstrantur a priori in alia scientia; in illa vero, in qua assumuntur pro principiis, nequeunt demonstrari, sed supponuntur ut vera: talia sunt principia scientiarum subalternarum, ut suo loco dicetur, et praemissae plurimarum demonstrationum, quae saepe sunt, conclusiones alibi in antecessum demonstratae.

---

(1) Aristot., *Posterior.* lib. 1, cap.

(2) Vide S. Thom., *Posterior.* lib. 1, lect. 18, paragr. *b;* et Cardin. Tolet., in libr. 1 *Posterior.*, cap. 8, in exposit., num. 1.

437. Axiomata vel dignitates et positiones.--Principiorum simpliciter indemonstrabilium duo sunt genera, *dignitates* vel *axiomata* et *positiones*. Axiomata, quae Tullius *effata*, et Varro *profata* et *proloquia* nominat, sunt propositiones illae immediatae, quae omnibus per se patent, quia videlicet nemo est, qui eorum terminos non clare percipiat qualia sunt principium contradictionis, et hoc aliud: *Totum est majus sua parte*, aliaque id genus. Positiones vero sunt illa principia immediata, quae demonstrari quidem nequeunt, cum medio careant, non tamen omnibus nota sunt, velut axiomata; quia pertinent ad materiam peculiarem alicujus scientiae, ideoque «in vestibulo scientiae, ad quam pertinent, *poni* solent, unde et nomen videntur accepisse (1)». Tales sunt istae propositionis: *Omnes anguli recti sunt aequales*, pro Mathesi, et: *Duae contradictoriae nequeunt esse verae* (n. 156).

Nec mihi objicias, hasce propositiones probari in peculiaribus scientiis, nam vel reapse non probantur, sed tantum aliis terminis explicantur, vel non probantur nisi ex absurdo aut indirecte: quo pacto nihil vetat probari vel maxime indemonstrabiles propositiones (2).

438. Suppositiones et postulata.--Principiorum etiam secundum quid indemostrabilium duo sunt genera, *suppositiones* et *petitiones* seu *postulationes (postulata* vocant recentiores). Interdum enim ea, quae non demonstrantur, videntur vera vel probabilia illi, ad quem demonstratio instituitur, ideoque pro illo supponi possunt et assumi tamquam vera, licet possent demonstrari, ac pro alio necesse foret etiam demonstrari: et hae sunt suppositiones. Interdum vero nonnulla vult assumere demonstrator sine demonstratione, de quibus aut nullam habet opinionem vel notitiam ille, cui fit demonstratio, aut habet contrariam, et ideo ea *postulat*, ut sibi concedantur: en postulationes (3). Quod si

---

(1) Conimbricens., In 1.um, *Posterior.*, cap. 2, in comment., litter. *m*.

(2) Vide S. Thom., *Posterior.*, lib. 1, lect. 5, paragr. *e*.

(3) Ita quidem Aristoteles, cumque eo Sotus, Conimbricenses, etc. Nihilominus paulo aliter explicat D. Thomas discrimen suppositionis a postulatione, in haec verba scribens: *Differunt autem ad invicem, quia siquidem talis propositio* (indemonstrabilis per suam scientiam, sed demonstrabilis per aliam *sit probabilis addiscenti, cui fit demonstratio, dicitur* **suppositio**... *Si vero ille, nec sit ejusdem opinionis, neque*

renueret addiscens ea concedere, oporteret facere *quaestionem*, ac disputare, num reapse vera sint, quae postulantur, et proinde non possunt illa interea pro veris principiis assumi.

439. Prima principia probabilia.--Illud demum probe nota, prima principia posse esse non solum certa, sed etiam *probabilia;* taliaque sunt principia conclusionum mere *probabilium* et opinabilium; quia conclusiones hujusmodi, supposita recta forma arguendi, nequeunt fluere nisi ex principiis probabilibus, siquidem ex necessariis (in quibus continentur certa) nequit in bona consequentia fluere contingens, de cujus genere est probabile. Quae doctrina de principiis probabilibus est Aristotelis (1) et S. Thomae (2) aliorumque magistrorum (3).

440. Principia sunt priora et notiora principiatis.—Ex praejacta principiorum notione concludit Stagirita (4), principia non solum esse priora, sed etiam notiora principiatis et conclusionibus, quippe quae per illa innotescunt; nam *propter quod unumquodque tale, et illud magis*, ut fert proloquium. Verum *hoc quod dicitur, quod magis necesse est credere principiis, aut omnibus aut quibusdam, quam conclusioni, intelligendum est*, observat Angelicus, *de illo, qui debet accipere disciplinam* **per demonstrationem.** *Si enim conclusio aliunde esset nota, sicut per sensum, nihil prohiberet principia non esse magis nota conclusione* **in illa via** (5).

I. De propositione immediata et per se nota.

441. Quid sit propositio immediata.—Exposita generali notione ac divisionibus, operae pretium est magis enucleare *immediatam* et per se notam propositionem. Pro-

---

contrariae, oportet, quod demonstrator hoc ab eo petat, et tunc dicitur **petitio.** *Si autem sint contrariae opinionis, tum erit* **quaestio**, *de qua oportet disputari inter eos.* (1.° *Post.*, lect. 19, paragr. b). Aquinatem sequitur Sylvester Maurus (*Comment.* lib. 1.° *Poster.*, cap. 11, n. 2), quamvis in *Quaestionibus philosophicis* (t. 1, quaest. 16, aliter loquatur.

(1) Arist., *Posterior.* lib. 1, cap. 26 (al. 33) et cap. 25 (alias 32).

(2) S. Thom., *Posterior.* lib. 1, lect. 45, paragr. *g*; et lect. 44, paragr. *c*.

(3) Vide Sotum, Toletum, Rubium et Conimbricenses in modo laudatum locum Aristotelis; et Complutenses *Dialect.*, disp. 20, quaest 3). Joann. a S. Thoma (*Log.* quaest. 26, art. 4), Mastrium (*Log.*, disp. 14, quaest. 1), etc.

(4) *Posterior.* lib. 1 cap. 2 fin. Cfr. ibid. S. Thom., lect. 6.ª.

(5) S. Thom., loc. nup. cit., lect. 6, paragr. *d*. Quaedam alia de his omnibus reperies in vol. 1, num. 188.

positio ergo immediata, ut ipsum nomen innuit, est quae *medio caret, unde probetur;* seu qua non est alia prior in se, per quam demonstretur; vel brevius, quae nequit *a priori* demonstrari (num 229) (1). Ut vero declaremus, quid sit propositio *per se nota*, prius animadverte: α) propositionem *per se notam* non dici praecise, quia per se *actu* cognoscitur, sed quia per se *cognoscibilis* est: β) propositionem per se notam, cum de illa sermo est, non sumi proprie pro formali propositione (n. 49), sive mentali seu judicio, sive orali, sed pro objectiva, seu pro ipso enuntiabili objectivo vel reali et objectiva connexione terminorum, quae per formalem propositionem, sive mentalem sive oralem, exprimitur. Quamquam deinceps denominatio haec extendatur etiam ad formalem propositionem.

Itaque propositio per se nota describi potest *propositio* (objectiva) *cognoscibilis ex suis tantum terminis*, intellige, cognitione plena et perfecta: nimirum propositio, quae ut cognoscatur et affirmetur, sufficit rite apprehendere terminos ejus vel extrema, aut cujus assensus paritur ex sola terminorum notitia. Ratio vero hujus definitionis constat ex oppositione ad propositionem *per aliud* notam; haec enim requirit extraneum medium vel motivum, ut cognoscatur. Quare propositio per se nota est reapse immediata vel prima et indemonstrabilis a priori.

Probe autem nota non esse contra rationem propositionis per se notae vel immediatae, quod demonstrari possit indirecte seu ex absurdo, vel etiam a posteriori. Quod enim aliquid cognosci etiam possit ex effectibus ejus, aut per argumenta indirecta, non destruit cognoscibilitatem, qua potitur ex sua propria natura. Et sic nullum est principium, quantumvis evidens, quod nequeat declarari etiam ex absurdis, quae, nisi illud admittatur tamquam verissimum, consequerentur (2).

Propositio per se nota dividi solet in *per se notam*

(1) Vide S. Thom., lib. 1.° *Posterior.*, lect. 5 initio ubi ratio etiam denominationis redditur.

(2) Cfr. Albertus M., 1.ª part. *Summae*, quaest. 17; Cajetan., In 1. part., quaest. 2. art. 1; Conimbric., In libr. 1. *Posterior.*, cap. 3, quaest. 2, art. 2; Christophor. Gil., *De sacr., scient. et de Deo*, lib. 1, tract. 8, cap. 2; Rubius, In libr. 1. *Posterior.*, cap. 2, quaest. 2, num. 14.

secundum se ac *per se notam quoad nos*. Prima est, quae in *se quidem immediata* est, et quantum est de se, perfecte cognoscibilis ex terminis, non tamen de facto cognoscitur, quia non satis penetrantur ejus termini. Tales sunt hae propositiones: *Deus existit; Anima humana spiritualis est*. Per se autem nota etiam quoad nos est illa, quae non solum est immediata, sed etiam constat terminis, qui ab omnibus clare ac perfecte apprehenduntur: v. gr.: *Totum est majus sua parte* (1).

Verum sunt, qui divisionem hanc propositionis per se notae reprehendant: alii quidem, quia praeter duo ista propositionum per se notarum genera tertium volunt obtrudere, videlicet illarum, quae, quamvis non sint per se notae quoad se, sunt tamen per se notae quoad nos, quales sunt, v. g.: *Petrus existit; Haec charta est alba*, quae propria experientia et absque ullo medio a nobis cognoscuntur, seu immediate pronuntiantur. Alii vero praedictam divisionem respuunt, quia nolunt agnoscere propositiones, quae solum sint per se notae secundum se. Duae itaque quaestiones hic proponi possunt: **prima**, utrum ad rationem propositionis per se notae sufficiat excludere *medium in cognoscendo* (puta si propria experientia et usu sensuum innotescant), an vero debeat etiam excludere *medium in essendo*, ita ut enuntiabilia, in quibus motivum unionis praedicati cum subjecto non ex ipsa eorum essentia, sed aliunde petitur, quamvis a nobis sine recursu ad tale medium aut motivum cognoscantur, reapse non sint per se nota. **Secunda quaestio**, utrum sint admittendae in numero propositionum per se notarum illae, quae solum sunt per se notae secundum se (2).

II. Utrum ad rationem propositionum per se notarum sufficiat, ut excludant medium cognitionis.

442. Affirmant plures et graves Doctores, ut Sylvester Prieras, Cajetanus, Toletus, Valentia et alii post aliquot antiquiores, nituntur probabilibus rationibus (3). Communior tamen sententia negat cum

(1) Vide S. Thom., 1. 2.ae, quaest. 94, art. 2; 1 p. quaest. 2, art. 1; *Contr. Gent.*, lib. 1, cap. 11; *de Verit.* quaest. 10, art. 12; 1.° dist. 3, quaest. 1, art. 2; *Metaphysicor.* lib. 4° lect. 5. fin.; *Posterior. analyticor.* lib. 1, lect. 5, paragr. e.

(2) Vide vol. 1, num. 190.

(3) Vide vol. 2, num. 191.

Scoto, Dominico Soto, Ferrariensi, Molina, Suarez, Conimbricensibus, Joanne a S. Thoma, Complutensibus, Mastrio, etc. Quorum opinio probabilior videtur, quamvis lis praecipue est de voce.

Prob. 1.° Quia nomine propositionum per se notarum proprie veniunt, ut jam praemonuimus, propositiones non formales, sed *objectivae*. Atqui objectiva propositio, quae in se medium essendi habeat, licet a nobis per experientiam apprehendatur, nequit dici proprie ac simpliciter *per se* nota. Nam *per se* non refertur ad subjectum cognoscens, sed ad objectum, notatque illud *ratione sui* et ex propria terminorum conditione cognoscibile esse.

Prob. 2.° Experientia et cognitio sensibilis, quantumvis clara et intuitiva, semper est extrinseca ipsi enuntiabili. Ergo si hoc cognoscitur de facto solum propter experientiam, re vera non *per se* cognoscitur (1).

III. Utrum ad rationem propositionis per se notae sufficiat carere medio quoad *esse*, et sic admittendae sint propositiones per se notae solum secundum se.

443. Variae sententiae.--Negant Scotistae cum Subtili Doctore (num. 19, 20, 29), et Nominales (num. 21) cum Gregorio Ariminensi et Gabriele Biel, contendentes propositionem non posse dici per se notam, nisi utroque careat medio tum quoad se, tum quoad nostram cognitionem. Affirmant longe communius S. Thomas et Thomistae (num. 20, 28) cum Durando, Capreolo, Sylvestro Prierate, Cajetano, Ferrariensi, Dominico Soto, Bañez, Complutensibus, et nostrates communissime cum Molina, Toleto, Suarez, Valentia, Vazquez, Gillio, Tanner aliisque. Et quamquam hic etiam controversia sit magis de nomine, sit tamen

444. PROPOSITIO. **Admittendae sunt propositiones per se notae secundum se solum.**

Prob. 1.° Propositio per se nota est ea, quae cognoscibilis est ex suis tantum terminis. Atqui omne enuntiabile carens in se medio quoad se; quantum est de se perfecte cognoscibile est ab omnibus vim terminorum satis penetrantibus, licet de facto non innotescat statim aliquibus, propterea quod non capiunt realem illorum significationem. Ergo...

Prob. 2.° Nomine propositionum per se notarum intelliguntur propositiones objectivae. Atqui objectiva propositio, sive termini ejus clare *actu* percipiantur, sive obscure, dummodo medio in se careant, non desinunt esse perfecte cognoscibiles ex sese ac sine recursu ad alienum motivum.

---

(1) Vide vol. 1., num. 191.

Nam apprehensio terminorum clara non est tandem *medium*, propositionem reddens cognoscibilem, sed mera conditio, ut actu cognoscatur, et assensus praebeatur (1).

Caeterum quaenam sint genera propositionum per se notarum, determinatum reperies in opere fusiori (2).

445. Objic. 1.° Propositio per se nota est ea, quae ex suis tantum terminis cognoscibilis est. Atqui propositio, medium habens in cognoscendo, licet non habeat in essendo, non cognoscitur ex suis terminis sed ex terminis alterius. Ergo non est admittenda propositio, quae sit per se nota solum secundum se.

Respond. *dist.* Minor. Propositio medium habens in cognoscendo, licet non habeat in essendo, non cognoscitur ex suis terminis per accidens, ratione videlicet ignorantiae terminorum, quorum vis non satis hic et nunc penetratur, *conc.:* per se, quasi non posset cognosci ex sola sufficienti penetratione terminorum, *neg.* Et *neg.* conseq.

Objic. 2.° Propositio per se nota debet in quovis intellectu posse gignere certum assensum sine alio motivo. Atqui talis non est propositio, quae, licet in se careat medio, indiget tamen pro nobis medio in cognoscendo. Ergo...

Respond., dist. Major.; supposito solum, quod termini rite penetrentur, *conc.:* hoc non supposito, *nego. Contradist.* Minor. Si medio indigent in cognoscendo solum ex defectu penetrationis terminorum, *nego;* si medio indigent etiam post satis penetratos terminos ob defectum perfectae cognoscibilitatis in se, *conc.*

Objic. 3.° Propositio etiam objectiva ordinem habet ad intellectum, a quo apprehendatur. Ergo vel termini, quibus constat, apti sunt ad causandum per se assensum, vel non. Si apti sunt, jam propositio illa per se nota est, tum quoad se, tum quoad nos. Si autem non sunt apti, nullo modo est per se nota.

Resp. *conc.* antec. et conseq., et *dist.* primum membrum subsumptae. Si apti sunt, et satis etiam penetrantur, *conc.*, si apti sunt, quantum est de se, non autem sufficienter penetrantur, *neg.*

Alterum etiam membrum *distinguo:* si apti non sint ex eo solum, quod non satis penetrentur, *nego;* si apti non sint ex eo, quod indigeant aliquo medio a parte rei, *conc.* Tum *nego* conseq. (3).

ARTICULUS II

Utrum admittenda sint aliqua prima principia simpliciter a priori indemonstrabilia seu propositiones per se notae.

446. Status quaestionis.—Explicata notione principiorum, existentia eorumdem vindicanda venit. Quod principia saltem indemonstrabilia secundum quid (num. 436) admittenda sint, nemo dubitare potest, et experientia ipsa quotidiana disputantium in comperto est; non autem aeque

(1) Vide vol. num. 192, ubi plura. (2) Vol. 1, num. 194.
(3) Vide Conimbric., In libr. 1.um, *Posterior, analyticor.*, cap. 3, quaest. 2, art. 1 et 2. Et lege vol. 1 nostrum, num. 193, et 194, ubi determinantur propositiones per se notae.

innotescit, utrum dentur etiam principia simpliciter indemonstrabilia. Negarunt id sceptici, contendentes nihil prorsus posse certo cognosci sine demonstratione, ideoque omnia esse demonstranda. Et praecise quia non admittebant principium ullum, in quo sisteret demonstratio, sustulerunt de medio scientiam omnem ac certitudinem. Negant etiam principia simpliciter indemonstrabilia demonstrationis circularis *formalis* assertores (num. 229). Cum enim omnia necesse esse demonstrare arbitrarentur, dixerunt conclusiones quidem demonstrari per principia, principia vero per conclusiones, *circulum* peragendo in probationibus. Circulus porro iste duplex esse potest, *materialis* et *formalis*. Materialis peragitur regrediendo a conclusione ad principia, et circa haec per conclusionem aliquid demonstrando diversum ab eo, quod probatum fuerat de illa per principia, et ex diverso motivo formali: hoc pacto existentiam Dei probamus ex effectibus, et semel cognita existentia Dei, et penitiori per analysim acquisita notitia divinarum perfectionum, exinde probantur quaedam veritatis circa ipsas creaturas. Formalis vero peragitur, cum ex conclusione fit ad principia regressus probando de illis per conclusionem idipsum, quod de illa per principia probatum fuerat: ut si existentiam Dei probares ex mundi existentia, et vicissim mundi existentiam ex Dei existentia. Circulus hic formalis continet sophisma, quod *vitiosi circuli* nomine designatur, et ad *petitionem* principii reducitur (num. 238). Circulus autem pure materialis nullum vitium continet, ut jam probandum est.

447. Propositio 1.ª **Repugnat demonstratio circularis formalis; non autem materialis, quae vitiosa non est.**

Probatur prima pars ab Aristotele tribus argumentis, ex quibus duo tantum hic exponemus cum Sylvestro Mauro. «Primo, quia demonstratio... debet esse ex prioribus et notioribus. Sed non possunt duo esse mutuo priora et notiora, ut patet. Ergo non possunt duo per se invicem demonstrari: nisi forte unum, quod est per se notius secundum naturam, probetur per se notius nobis. Sed tunc non habetur scientia perfecta, de qua hic agimus» (1).

Probatur secundo, quia in demonstratione circulari id, quod non est per se notum, probaretur, et fieret notum per se ipsum. Patet: nam conclusio probatur, et fit nota non solum per praemissas immediatas, sed etiam per praemisas mediatas, ex quibus probantur praemissae

(1) Silvest. Mauri *Paraphras.* in lib. 1.um *Posterior.*, cap. 3.

immediatae. Sed inter praemissas mediatas daretur ipsa conclusio probanda. Ergo conclusio per se ipsam probaretur, et fieret nota, atque esset, sicut si diceretur quod *A* est, quia *A* est; seu quod est *A*, si est *A*. Concedit tamen S. Thomas syllogismum dialecticum (num. 227, 234) posse esse circularem: qua de re, vide Logicam fusiorem (1).

Probatur secunda pars. Nihil repugnat, aliquid notius secundum se, nobis esse minus notum. Tunc ergo licebit illud per effectus nobis notiores demonstrare a posteriori. Perspecta autem hoc modo una veritate, non repugnat in profundiori ejusdem comprehensione lucem reperire, qua illuminentur aliae veritates, atque adeo ipsa etiam veritas, ex qua prior cognita primum est, ut patet in exemplo supra posito. Nam, cognita per affectus existentia causae primae, facile probatur ipsam esse actum purum et perfectissimum, talemque, qui in omnibus sapientissime operetur. Ex quo invicte probare poterimus mundum hunc perfectum ordinatissimumque esse (2).

448. Propositio 2.ª **Necesse est admittere aliqua principia per se nota et simpliciter indemonstrabilia.**

Prob. 1.° Nisi principia quaedam indemonstrabilia ponantur, necessario eundum erit in scepticismum, negandaque omnis saltem philosophica et rationalis certitudo. Atqui absurdus est scepticismus, evidentia vero certitudinis in mente nostra irrefragabili conscientiae testimonio comprobatur (num. 295 seqq.). Ergo...

Major probatur. – Si enim nullum sit principium, in quo sistat demonstratio, procedendum erit in infinitum in probatione cujuslibet propositionis. Cum autem infinitum pertransiri nequeat, nec ulla conclusio tamquam certa admittatur, donec finis fiat in demonstrando; consequens est, ut negatis primis principiis, quorum non habeatur ulterior demonstratio, pereat omnis certa cognitio et scientia.

Prob. 2.° a posteriori ex multis exemplis. Nam: *Idem non potest simul esse et non esse; Quidlibet aut est, aut non est; Totum est majus sua parte*, aliaque id genus manifeste carent medio, et per se innotescunt, intellectis terminis.

Verum haec perspicua sunt (3).

---

(1) Num. 198, in respons. *Object.* 3.am.

(2) Fuse de his P. Cosmus Alamanni in sua *Summa Philos.*, prima parte, quaest. 22, art. 2.

(3) Plura in vol. 1, num. 197 et 198, ubi etiam quaedam objectiones solvuntur.

ARTICULUS III

An et qualis admittendus sit habitus primorum principiorum.

449. Status quaestionis et variae sententiae.--Cognitio alia est actualis alia habitualis (Cfr. num. 38). Demonstrata ergo existentia principiorum actu cognitorum, investigandum restat, utrum etiam detur aliquis habitus eorum. Si nomine habitus principiorum intelligatur generatim facilitas quaedam assentiendi primis principiis, dubium non est, quin detur in mente habitus principiorum, cum vel ipsa experientia satis innotescat. Et facilitas ejusmodi vocatur *intellectus principiorum*. Controvertitur autem, utrum admittenda si facilitas hujusmodi, quae sit qualitas vel habitus, re distinctus a potentia intellectiva (1). Negant quidam scriptores, secundum quos facilitas ista re identificatur cum ipso intellectu. Sententia vero communissima censet *intellectum*, qui dicitur *principiorum*, esse habitum re distinctum a potentia intellectiva, eumque definiunt habitum inclinantem ac determinantem humanam mentem ad assentiendum primis principiis speculativis; quae postrema particula additur, ut distinguatur *intellectus* iste principiorum a *synderesi*, quae est habitus principiorum practicorum (2).

450. Propositio. **Admittendus est habitus, qui vocatur *intellectus* principiorum, re distinctus ab intellectiva potentia.**

Prob. 1.° a posteriori. Nam experimur initio evolutionis intellectualis, et etiam cum quis ad studia animum applicat, non magnam nobis inesse facilitatem assentiendi primis principiis. Atqui si facilitas ista identificaretur penitus cum intellectu, non id contingeret, quandoquidem tunc intellectus ex se ipso inclinaretur ad sic facile assentiendum. Ergo...

Prob. 2.° a priori. Nam ratio ponendi habitus generatim est nativa potentiae indifferentia ad certos actus eliciendos. Atqui potentia intellectiva natura sua indifferens

(1) Quid sit habitus, declaratum habes fuse in *Psychologiae* nostrae vol 3.°

(2) Vide S. Thom., *Ethicor.* lib. 6, lect. 5 post initium, ubi reddit etiam rationem, cur hic habitus vocetur *intellectus* principiorum.

est ad hoc vel illud intelligendum. Ergo indiget qualitate aliqua sibi adjecta, qua inclinetur ad quaedam objecta, nempe principia prima, expedite ac prompte cognoscenda et pronuntianda (1).

Dices. Intellectus natura sua ita propensus est ad actum, ut nequeat propensior fieri; quandoquidem, objecto sufficienter proposito, confestim absque ulla difficultate tendit in illud. Atqui habitus dari solent, ut potentia inclinetur, et promptior reddatur ad actum. Ergo intellectus non indiget habitu superaddito, ut determinetur ad actum ponendum (2).

Resp. 1.° Si haec ratio valeret, eodem modo negari posset habitus scientiae distinctus ab intellectu, qui tamen communi calculo Scholasticorum approbatur.

Respond. 2.°, *neg.* Major. ejusque probationem. Nam neque objectum sufficienter proponitur intellectui, neque intellectus sufficientem facilitatem habet ad assensum ex sola sua virtute, si nullum sibi superveniat adjumentum (3).

451. Quaedam autem disputantur circa naturam hujus habitus principiorum. Nam.

Quaeritur 1.° utrum intellectus principiorum sit unus habitus, an vero multiplex. —Et ante resolutionem distingui possunt α) habitus speculativi a practicis: β) habitus primorum principiorum evidentium ab habitibus inevidentium et pure probabilium (num. 439); γ) habitus primorum principiorum generalium seu *axiomatum* ab habitibus principiorum particularium cujusque scientiae seu *positionum* (num. 437). Jan quod attinet primum membrum α), videntur habitus principiorum speculativorum alii esse ab habitibus principiorum practicorum: unde etiam nomine diverso designantur *intellectus* et *syndereseos*, et S. Thomas (4) *intellectum* principiorum (nempe speculativorum) distinguit a *synderesi*, atque idem docent ejus interpretes ac discipuli (5).

β) Habitus quoque principiorum evidentium distinguuntur ab habitibus principiorum probabilium, ut patet; opponuntur enim inter se evidens et probabile, necessarium et contingens, ac proinde nequeunt eodem habitu attingi. Adde quod proprium est habitus evidentium principiorum non posse errare, atque adeo *intellectus* numeratur inter virtutes intellectuales ex communissima sententia. At habitus principiorum probabilium, quantum est de se, indifferens est sive ad verum sive ad falsum, nec potest consequenter esse virtus intellectualis. Item principia practica et speculativa diversos videntur postulare habitus, quia veritas practica, circa quam versatur habitus principiorum practicorum, est diversa formaliter a veritate speculativa, circa quam versatur habitus principiorum speculativorum.

---

(1) Vide vol. 1, num. 199, 200.

(2) Vide apud Conimbricenses, lib., 1. *Posterior.* cap. 1, quaest. 1, art. 4.

(3) Quaedam alia objecta dissipata videri queunt in vol. 1, num. 201.

(4) *De verit.* quaest. 16, art. 1; 1. p., quaest. 79, art. 12; 2.° dist. 24, quaest. 2, art. 3.

(5) Vide vol. 1, num. 202, paragr. *Item principia practica...*

γ) Circa tertium membrum dissident auctores. Plures uno habitu contenti sunt ad omnia principia speculativa, sive axiomata sive positiones: quae est opinio Magistri Joannis a S. Thoma et Complutensium et aliorum. At Suarez, Rubius aliique arbitrantur non solum duo haec principiorum genera requirere diversos habitus, sed distinguendos illos esse etiam pro materiarum diversitate, ita ut habitus principiorum unius scientiae specie distinguatur ab habitu principiorum alterius scientiae (1).

452. Quaeritur 2.° Utrum habitus principiorum naturalis sit innatus, an vero acquisitus.—Naturalem esse contendunt Magistri Bañez et Medina inter alios; multo vero communius arbitrantur acquisitum esse Philosophi et Theologi, cum quibus videtur sentire Doctor Angelicus, quamvis quaedam interdum doceat in speciem faventia priori opinioni (2). Verum communior haec sententia mox diversimode propugnatur. Alii enim volunt habitus principiorum gigni repetitis assensibus eorumdem, sicut habitus morales virtutum comparantur iteratione similium actuum, prout in *Psychologia* demonstrabitur. Alii vero habitum principiorum ante assensum ullum ipsis praestitum acquiri maluni, vel quia habitus hujusmodi reponendi sunt in ipsis speciebus intelligibilibus, quae virtute intellectus agentis (num. 413) abstrahuntur, vel quia habitus principiorum sunt qualitates quaedam, in intellectu resultantes statim post abstractas species, quae est aliorum opinio. Harum opinionum probabilissima sententia mihi videtur ea esse, quae habitus repetitione actuum gigni existimat. Quod enim habitus non consistat in speciebus intelligibilibus probabitur: quod vero sit qualitas resultans post specierum istarum receptionem in mente antecedenter et independenter ab actuali assensu principiis adhibito, non video, quo pacto probari queat (3). Idque omnino sequi videtur ex statim dicendis.

CAPUT II

QUOMODO COGNOSCANTUR ET COLLIGANTUR PRIMA PRINCIPIA

Quaestio haec videtur sub aliis terminis rem in fine praecedentis capitis propositam pertractare, vel certe non parum luminis ad illus solutionem spargere.

ARTICULUS I

Utrum omnia principia inductione colligantur.

453. Opinio quaedam recentiorum circa principia rejicitur.—Inter quosdam recentiores ea videtur invaluisse doctrina, quae prima principia distinguit in rationalia vel analytica et experimentalia seu synthetica. Rationalia vocant principia, quae intuitione pronuntiantur, quale est hoc: *Totum est majus sua parte;* experimentalia autem vocant, quae ope experientiae pronuntiantur; cum enim praedicatum

(1) Vide vol. 1, num. 202.
(2) Vide vol. 1, num 203 initio, et num. 204.
(3) Vide vol. 1, num. 205-207.

habeant extra notionem subjecti positum, nequeunt affirmari nisi ope inductionis et experientiae. Addunt praedicti auctores principia rationalia ex sese habere universalitatem et necessitatem; experimentalia vero eam ex se ipsis habere non posse, sed obtinere ope principii cujusdam analytici. Immo asserunt axiomata empirica physicam certitudinem non excedere (1). In qua doctrina duo mihi potissimum reprehensione digna novaque omnino videntur, quae hic ad trutinam revocanda sunt: alterum, quod principia synthetica obtrudat, ex sese nullam habentia universalitatem necessitatemve, alterum, quod ad colligenda principia rationalia vel analytica nullam inductionem requirat.

454. PROPOSITIO 1.ª **Quamvis dentur procul dubio judicia et synthetica et analytica, tamen principia scientiarum synthetica nulla sunt, proprie loquendo, sed omnia analytica, si de naturalibus scientiis loquamur.**

Prima pars: *Dantur judicia et synthetica et analytica*, per se patet. Synthetica enim dicuntur judicia, quorum praedicatum est extra rationem subjecti, nec proinde potest ex sola subjecti analysi cognosci, utrum tale praedicatum ei conveniat. Ejusmodi sunt haec judicia: *Homo existit; Petrus est doctus*. Adeo enim est *per se* indifferens ad existendum homo, et ad doctrinam Petrus, adeo existentia et doctrina sunt praeter talium subjectorum essentiam, ut nullus intellectus, vel divinus, quantumvis comprehendat illam, possit ex sola subjectorum intuitione praedicata illa eisdem asserere. Et ex hoc etiam vocantur synthetica haec judicia, quia in illis *componitur* cum subjecto praedicatum, quod nec ad illius essentiam pertinet, nec ex illa dimanat, sed contingenter advenit. Analytica e converso sunt illa judicia, quae pronuntiari possunt, saltem per se, ex sola inspectione et analysi subjecti, quia nimirum praedicatum exprimit aliquid vel ad essentiam illius pertinens, vel certe cum illo necessario connexum, aut ab eo dimanans. Ut si ita enunties: *Anima humana est spiritualis*; *Homo est corporeus, vel risibilis, disciplinae capax* (num. 324).

---

(1) Vide P. Liberatore, *Inst. philos.*, vol 1, *Logicae pars altera*, cap. 5. art. 1.

Quod vero dentur utraque haec judicia constat, 1.° ex allatis exemplis et aliis similibus, 2.° ex ratione. Quia in omni judicio praedicatum vel exprimit aliquid contingenter conveniens subjecto, vel necessario prorsus illi asserendum seu ab illius essentia, saltem naturaliter, inseparabile, sive prae se ferat notam essentialem subjecto, sive proprietatem ejus. Si primum evenit, habes judicium syntheticum. Sin alterum analyticum.

Secunda pars: *Principia synthetica nulla sunt, sed omnia analytica*, probatur. Ex praejacta notione principiorum in capite praecedenti constat, ea non esse indifferenter quaelibet judicia, quae praemissarum loco ingredi utcumque possunt argumentationem, sed prima fundamenta scientiarum, quae vel essentialia subjecti attributa contineant, vel proprietates et leges ejusdem, ideoque necessitate pollent atque universalitate. Atqui nihil horum convenit judiciis ullis syntheticis, sed omnia contraria. Ergo nulla sunt principia synthetica.

Minor patet.—Judicia synthetica α) essentialiter particularia sunt, et attributum non specificum vel genericum, sed pure individuale de subjecto enuntiant; β) item sunt contingentia, cum exprimant affectionem non necessario convenientem naturae specificae subjecti, secus enim vel ad ejus essentiam vel proprietates pertineret, et ex analysi subjecti cognoscibilis foret. γ) Praeterea nullam legem naturalem prae se ferunt, quandoquidem omnes leges naturales essentiam specificam necessario et universaliter consequuntur. Unde nec sunt scientifica proprie, quia scientiae, saltem per se, naturas et proprietates rerum inquirunt, nec morantur in iis, quae contingenter eisdem et ex individualibus adjunctis competunt.

Dixi in propositionis enuntiatione, *si de naturalibus scientiis loquamur*; quia fateor in Theologia plura esse principia, nempe veritates revelatas ordinis supernaturalis, quae sunt judicia synthetica *de se*, utpote quae enuntiant de subjecto aliquid, praeter et supra omnem essentiam et exigentiam rei creatae, aut etiam creabilis, positum; et nihilominus ex decreto beneplaciti divini habent suam universalitatem et necessitatem, et sic aequivalent judiciis analyticis in munere primorum principiorum.

Dices α) Sunt plura judicia synthetica, quae necessaria sunt et universalia, ut v. g.: *Nix est alba; Ignis comburit*, etc. β) Accedit, quo licet hujusmodi judicia ex sese careant universalitate ac necessitate, possunt eam accipere ope principii alicujus analytici.

Respond. ad α) *neg.* assert. Nam judicia ista non sunt synthetica, sed analytica, exprimentia veras, neccesarias et universales leges ac proprietates naturae specificae. Quod si nobis innotescere nequeunt nisi a posteriori ex effectibus et experientia, id non est, quia non sunt ex se ipsis cognoscibiles ex notione et analysi subjecti, sed quia intellectus noster in hac vita nequit aliter cognoscere essentias et proprietates corporum.

Resp. ad β) pariter *negando*. Quia analytica principia non possunt contingentium principiorum naturam mutare in necessariam; neque haberent ullam applicationem in praedictis judiciis, si versarentur haec reapse circa materiam pure contingentem. Itaque aliud est, quod judiciorum istorum necessitas et universalitas nobis non satis innotescat nisi ope principii alicujus analytici, et aliud, quod illa non sint in se et ex se ipsis universalia et necessaria.

455. Propositio 2.ª **Principia prima et per se nota generatim cognoscuntur, et colliguntur inductione quadam ex notitia sensuum experimentali.**

Probatur. — Intellectus enim cognoscere ac pronuntiare nequit prima principia, quin terminos ipsos prius cognoscat; terminos vero cognoscere nequit nisi praevia sensuum perceptio praecesserit, omnis enim cognitio nostra a sensibus inchoatur. Hoc pacto, ut mens asserat, totum esse majus sua parte, debet discere, quid sit totum et pars, in aliqua re sensibili ac singulari, quam sensus apprehendunt. At non sufficit unica perceptio sensus, saltem ordinarie loquendo, ut intellectus abstrahat intellectualem terminorum notitiam satis claram, quae firmam illam certissimamque adhaesionem judicii determinent, propriam primorum principiorum. Necesse est ergo, ut juvetur experimento, quod plura individua, per inductionem quamdam collecta et similia reperta, simul repraesentet; et sic ex iterata ejusdem phaenomeni vel attributi in pluribus subjectis observatione, manifestius innotescant mutuae relationes terminorum.

Caeterum tum sensatio, tum experientia singularium est duntaxat, principia vero universalitate gaudent. Necessaria ergo est vis intellectualis, quae ex multis individuis in experimento relucentibus abstrahat id, quod simile et commune est in illis, relictis differentiis ac varietatibus. Et sic tandem jungendo per actum judicii terminos abstractos a sua individuatione, quam habebant in experimentali cogni-

tione, obtinetur pronuntiatum universale ac necessarium primi cujusvis principii. Hoc pacto videns in experimento totum *hoc* esse majus quavis ex *hisce* suis partibus, et similiter totum *illud*, et *illud* aliud, etc.; abstraho rationem generalem totius ac partis, et universaliter assero id, quod particulariter in pluribus individuis renuntiabat experientia, propterea quod, hac praelucente, sufficienter penetro vim terminorum, mutuasque illorum relationes, ut plane pronuntiare debeam, omne totum esse majus sua parte. Principia ergo prima cognoscuntur, et colliguntur inductione quadam ex singularium experimento (1).

456. Utrum inductio sit necessaria pro omnibus prorsus principiis, ipsis quoque axiomatis non exceptis.—Et in his quidem satis concordes reperies veteres Scholasticos circa hanc doctrinam ita in genere acceptam. Disputant autem, utrum modus hic colligendi principia ex inductione et experimento singularium universalis sit ac necessarius pro omnibus prorsus principiis. Quod non aliter colligantur, et cognoscantur principia propria et specialia singularum scientiarum, facile conceditur a Scholasticis, et videtur etiam satis patere ipsa experientia, siquidem termini, quibus praedicta principia constant, satis familiares non sunt scientias particulares primo salutantibus, nec tam facile cognosci solent sine singularium exemplorum experimento, saltem in multis casibus.

Dubium autem praecipue versatur circa principia illa, scientiis omnibus communia, quae axiomata vel dignitates vel effata dicuntur. Affirmant alii etiam hujusmodi principia cognosci non posse absque inductione singularium et experimento. Ita videntur sentire cardin. Cajetanus, Javellus, et potissimum Fonseca, antiquiores Aristotelis interpretes, Alexandrum Aphrodisaeum, Themistium, Averroem, Philoponem, S. Thomam aliosque sectatus. Alii vero e converso existimant communia illa principia seu dignitates non egere propria inductione singularium et experimento, sed,

(1) Vide Aristot. *(Posterior.* lib. 2, cap. 18); S. Thom. (In libr. 2 *Posterior.*, lect. 20, paragr. *i, k, l, m;* et libr. 1 *Metapys.*, lect. 1, paragr. *c;* libr. 4, lect. 6, paragr. *b),* Suarez *(Metaphys* ; disp. 1, sect. 6), Mauri Arist. *Ope. omnia,* libr. 2 *Poster.*, cap. 11, et Commentatores Aristotelis passim in hunc locum.

supposita sensuum apprehensione, sufficere lumen intellectus, ut illico, abstractis speciebus intelligibilibus terminorum, assentiatur hujusmodi principiis. Ita Toletus, qui pro se citat inter antiquos Albertum, Aegidium et Lincolniensem. Et his consentire videtur Eximius Doctor, quamvis rem magis explicat. Distinguit enim in primis inter veri nominis experientiam, quae importat inductionem et comparationem plurium singularium similium, quae observata et memoria retenta sint (1), et inter sensibilem cognitionem necessariam ad terminorum apprehensionem et intelligentiam: ac deinceps, inter varia genera principiorum. Docet ergo, si sermo sit de principiis illis notissimis et generalissimis, quale est principium contradictionis et exclusi medii, ea non indigere proprie dicta experientia, sed sola terminorum apprehensione atque intelligentia vel explicatione. E converso principia particularia et propria singularium scientiarum egere multorum singularium experientia et collatione ad hoc, ut firmo et evidenti assensu pronuntientur, quandoquidem in illis rationes terminorum sunt abstrusiores ac parum familiares scientiae tironibus. Demum, quod spectat ad alia principia, quae fere communia sunt et valde universalia, licet minus quam priora, distinguit inter viam inventionis et disciplinae. Docetque, si quis notitiam eorum proprio marte per viam inventionis acquirat, non posse illa nisi praevia experientia satis firme et expedite pronuntiare, saltem nisi polleat praestantissimo ingenio; posse autem e converso, si addiscat scientiam ope magisterii, tunc enim explicatio terminorum a magistro facta defectum experientiae supplere valet (2).

ARTICULUS II

Utrum assensus principiorum sit discursivus, atque an et quo pacto causetur ab experientia.

457.—Ratio dubitandi.—Ex hactenus disputatis ea oritur difficultas: Inductio est genus argumentationis num. 215

(1) Vide vol. 1.um, num. 208 usque ad *Hisce praenotatis...*
(2) Vide vol. 1.um, num. 207-210.

seqq.) Si ergo assensus primorum principiorum est fructus experientiae inductionisque, discursivus erit, et sic nullum erit principium simpliciter indemonstrabile, sed omnia egent demonstratione contra superius stabilita (num. 438). Ac similis difficultas fieri poterit adversus ipsam formam et valorem inductivae argumentationis. Sane valorem illius vimque demonstrandi niti ostendimus principiis quibusdam analyticis (num. 217). Atqui haec eadem principia analytica, si vera sunt, quae in praecedenti articulo scripsimus, inductione indigent, ut cognoscantur, colliganturque. Ergo valor inductionis non probatur sine petitione principii vel circuli vitiosi (num. 238), ac proinde nullus est. Verum haec difficultas evanescet explicato experientiae inductionis influxu in assensum principiorum; si enim influxus hic foret causalis, qualem esse probabimus influxum praemissarum in conclusionem, ratio proposita vim profecto haberet; secus autem, si aliter dicendum omnino est.

458. Propositio. **Experientia et inductio singularium non influit in assensum principiorum ceu vera causa, sed ceu conditio manuducens intellectum et juvans, ut rite penetret terminos, et sic firmiter assentiatur: unde assensus principiorum simpliciter indemonstrabilium non est discursivus.**

Ita tenet antiquorum communissima doctrina cum Aristotele, S. Thoma, Suarez, Conimbricensibus aliisque.

Prob. 1.ª pars. Experientia et inductio singularium est particularis, nec necesario vera vel infallibilis per se est, saltem metaphysice; cognitio vero principiorum est maxime universalis et infallibilis ac necessaria metaphysice. Atqui cognitio particularis et non necessasio vera vel infallibilis per se, nequit causa esse cognitionis universalis ac metaphysice infallibilis ac necessario verae. Ergo...

Major patet quoad primum, non solum quia experientia et inductio singularium habet objectum singulare, sed quia necessario est incompleta, cum nunquam observentur, nec possint observari, omnes casus. Sed deinde non est per se necessaria, quia nec experientia nec inductio probat, nisi *purum factum, aut phaenomenum unionis praedicati cum subjecto;* utrum autem unio ista sit necessaria, vel utrum

praedicatum necessario enuntiandum sit de subjecto, est omnino praeter experientiam. Quae causa est, cur inductio singularium et experientia eodem modo, quantum est de se, referat phaenomenum necessarium, vel necessario fluens, v. g. *combustionem ignis*, vel *albedinem nivis*, quam referret aliud pure contingens, quacumque demum causa, frequenter iteratum. Experientia enim factum duntaxat renuntiare debet, naturam vero facti decernere ad intellectum spectat.

Minor quoque patet, quia effectus non potest superare perfectione causam.

Secunda pars ostendit officium inductionis et experientiae in colligendis principiis. Qua de re inter eos, qui experientiae solam tribuunt rationem conditionis, duae sunt sententiae. Nam Suarez (1), Fonseca (2) et alii censent experimentum plurium singularium necessarium esse ad claram duntaxat comparandam terminorum perceptionem, quibus sufficienter penetratis, intellectus illico firmiter et constanter perstet in assensu principiorum. Cajetanus (3) vero et alii arbitrantur non ad rite penetrandam solum vim terminorum experimentum inservire, ac manu ducere intellectum, sed etiam ad ipsam unionem extremorum peragendam. Ut omittam mediam P. Cosmi Alamanni opinionem, existimantis experientiam in axiomatis quidem vel dignitatibus ad solam terminorum claram perceptionem, in positionibus autem vel propriis cujusque scientiae principiis ad ipsam praeterea extremorum complexionem peragendam r quiri. Et propositio nostra primam istarum tuetur sententiam.

Ratio vero est, tum quia, ut superius dicebam, experientia solum factum unionis refert, naturam autem unionis, nempe quod unio terminorum necessario et universaliter locum habeat, debet intellectus aliunde judicare: tum quia ubi intellectus terminorum ipsorum vim satis perceperit, nihil amplius expectare potest ad judicandam necessariam et universalem eorum unionem, pronuntiando principium, adeo ut si

(1) *Metaphys.* disp. 1, sect. 6, num. 26.
(2) *Metaphys.* lib. 1, cap. 1, quaestio 4, sect. 4, ad 4.um
(3) In libr. 2.um *Posterior.*, cap. 15.

unica terminorum perceptione vim illorum penetraret, nulla foret necessaria plurium singularium inductio aut experientia.

Tertia pars sponte fluit ex prioribus, quia hic modus juvandi et manu ducendi intellectum ad assensum principiorum nullam evidenter continet causalitatem, ideoque non obstante necessitate inductionis praeviae atque experientiae, assensus tandem gignitur immediate ex ipsa terminorum natura et objectiva evidentia, ideoque discursivus nullatenus est. Simili modo exempla concreta et singularia, quibus magister utitur in explicatione, profecto non habent locum argumentorum, sed sunt merae declarationes et illustrationes.

Quare cum analytica principia, quibus argumentationis inductivae valor probatur, non requirant inductionem ceu causam sui assensus, sed instar actus tantummodo dirigentis et manuducentis ad claram habendam terminorum notitiam; plane sequitur in probanda legitimitate inductivae formae argumentandi nullum committi vitium circuli petitionisve principii (1).

DISPUTATIO III

De discursu ac demonstratione.

Prius generalia quaedam de discursu et argumentatione disputanda sunt, mox vero speciatim tractanda demonstratio, quae causa est scientiae.

CAPUT I

DE DISCURSU GENERATIM

Duo genera quaestionum hic breviter expendenda judicavi, primum earum, quae naturam discursus attingunt, alterum illarum, quae utilitatem in ordine ad novas detegendas veritates.

---

(1) Cfr. vol. 1.um, num 210.

ARTICULUS I

In quo consistat essentia syllogismi.

459. Status quaestionis et variae sententiae.—Disceptatur inter logicos, utrum essentia syllogismi sola conclusione aut solis praemissis absolvatur, an vero ex utrisque coalescat. Albertus M. et alii negant conclusionem esse de essentia syllogismi, sed effectum illius duntaxat et finem. Alii e converso, inter quos Philoponus et P. Rhodes, contendunt essentiam syllogismi formaliter sitam esse in illatione ipsa et consequentia conclusionis ex praemissis, licet quasi materialiter et in obliquo comprehendat etiam praemissas et conclusionem. Longe vero frequentius alii docent in complexu praemissarum et conclusionis reponendam esse syllogismi essentiam: quae est sententia Conimbricensium (1), Cosmi Alamanni (2), Joannis a S. Thoma (3), Lossada (4), etc., etc.

PROPOSITIO. **Esentia syllogismi ex praemissis et conclusione coalescit.**

Prob. 1.° ex Aristotelis definitione, qua syllogismus dicitur, *oratio in qua, quibusdam positis, aliud quidpiam ab iis, quae posita sunt, ex necessitate accidit, eo quod haec sunt* (5). Ubi aperte dicitur syllogismus oratio complectens et ea, ex quibus aliud sequitur (praemissas vel antecedens), et id quod ex illis sequitur (conclusionem vel consequens).

Prob. 2.° Quia ex iisdam praemissis per solam conclusionis diversitatem diversus conficitur syllogismus, ut manifestum est in modis directis et indirectis primae figurae; et e converso, si eadem conclusio ex diversis praemissis colligatur, diversus quoque evadit syllogismus (6). Adde quod eadem ipsissima conclusio potest colligi argumentando per formam sive syllogismi sive enthymematis sive inductionis, etc. Si ergo essentia syllogismi tota, quanta est, siteret

(1) In libr. 1.um *Prior. analyticor.*, cap. 1, quaest. 2.
(2) *Summ. Philos.*, part. 1.ª quaest. 20, art. 2.
(3) *Logic., Illustration. in summul.*, quaest. 8, art. 3.
(4) *Logic.*, tract. 6, disp. 1, cap. 1.
(5) *Prior. analyticor.* lib. 1, cap. 1.
(6) Vide Lossada, loc. cit.

in conclusione, dicendum foret syllogismum essentialiter non discrepare ab aliis formis argumentationis.

Demum neque etiam sola intuitio illationis vel consequentiae constituit discursum. *Non enim ex hoc aliquis ratiocinatur, vel discurrit, quod inspicit qualiter ex praemissis conclusio sequatur, simul utrumque considerans, hoc enim contingit non argumentando, sed argumenta judicando, sicut nec cognitio materialis est ex hoc, quod materialia dijudicat* (1).

Hinc licet Deus etiam videat hujusmodi consecutiones inter praemissas et conclusionem, et generatim inter varias veritates, non discurrit. Et similiter angeli non discurrunt (2).

Syllogismus ergo, et generatim quaevis argumentatio, non est actus simplex sed compositus.

ARTICULUS II

Quo pacto praemissae causent conclusionem.

460. Variae sententiae. — Quod praemissae aliquo modo causent conclusionem, communis vox est Philosophorum, qui tamen non aeque conveniunt in definienda ratione causalitatis. Ac de efficiente causalitate solum est controversia; nam, utrum praemissae sint causae alterius generis, puta finalis, materialis aut formalis, nemo disputat.

Aversa et Amicus sola latiori causalitate sunt contenti, dicentes assensum praemissarum se habere ceu conditionem agentis aut velut instrumentum. PP. Hurtado, Arriaga, Rhodes, Franciscus Oviedo aliique post Durandum requirunt *moralem* causalitatem, in eo sitam, quod praemissae ostendendo identitatem extremorum cum medio, inclinent, alliciant, atque invitent intellectum ad enuntiandam identitatem eorumdem inter se, fere sicut objecti boni atque amabilis aspectus invitat, et allicit ad amorem. Sententia demum multo communior concedit praemissis circa conclusionem causalitatem efficientem physicam. Quod tuentur

(1) S. Thom., 1.° *Contr. Gent.*, cap. 57 initio.
(2) Vide vol. 1, num. 214, ubi quaedem alia.

cum S. Thoma (1) Ferrariensis, Magister Dominicus Soto, Toletus, Rubius, Conimbricenses, Complutenses, Joannes a S. Thoma, Mastrius aliique plures. Caeterum concursus hic physice efficiens praemissarum intelligitur non de enuntiabilibus vel praemissis objectivis, sed de formalibus, nempe de ipsis judiciis aut assensibus intellectualibus; et bifariam sustinere potest. Primo, ita ut ipsi assensus praemissarum immediate per se ipsos simul cum intellectu producant assensum conclusionis, sicut species producit simplicem apprehensionem, vel sicut, in aliquorum opinione, actus intellectus concurrit ad productionem actus voluntatis (2): secundo ita ut per assensus praemissarum producatur in intellectu species quaedam impressa distincta a speciebus, quae per intellectum agentem abstrahuntur a sensibilibus, ut illa deinceps simul cum intellectu producat assensum conclusionis: quo modo plures docent sensationes externas concurrere ad actum sensationis internae, quatenus nempe visio, v. g., oculorum producat, et imprimat in sensu interiori speciem quamdam, qua mediante, actus consentaneus in eo generetur.

461. Propositio.—**Videtur praemissis in conclusionem physica efficientia esse asserenda.**

Prob. 1.° Tria potissimum signa nobis manifestant physicam efficientiam et causalitatem alicujus agentis: α) continentia virtualis illius, cujus causa dicitur; β) assimilatio effectus ad causam: γ) dependentia effectus a causa. Atqui tria haec videntur deprehendi inter praemissas et conclusionem.

Sane: α) Praemissae continent virtualiter conclusionem, ut communissima testatur opinio cum Aristotele (3).

β) Praeterea conclusio assimilatur praemissis, quatenus sequitur conditionem illarum sive in gradu certitudinis et evidentiae, sive in universalitate, sive in veritate: siquidem prout praemissae fuerint certae vel contingentes, evidentes vel obscurae, universales ambae vel particulares, verae vel falsae; ita etiam conclusio est certa vel contigens ac pro-

(1) *Contra Gentes*, libr. 1, cap. 57, *Amplius*; 1 p., quaest. 14, art. 7; *Posterior.* libr. 1. lect. 3; *Metaphys.* libr. 5., lect 3 initio. (2) Vide *Psycholog., vol. 3.*
(3) Cfr. Complutens., *Log.* disp. 17, q. 3, n. 34.

babilis, evidens vel inevidens, universalis vel particularis, vera vel falsa, saltem per se loquendo (1).

γ) Denique dependentia conclusionis a praemissis tanta est, ut eadem assertio contenta in conclusione desineret esse conclusio, nisi aliquo saltem modo procederet ex praemissis. Quae causa est, cur conclusiones discursuum nostrorum, licet enuntientur ab angelis, non tamen habeant rationem conclusionis in illis, quia non asserunt hujusmodi propositiones discurrendo seu inferendo illas ex praemissis, ac per influxum earumdem, sed immediate atque unico simplicissimo actu.

Dices, intellectum ex eo, quod est cognoscitivus evidenter, probabiliter et discursive, sufficienter continere, suppositis speciebus terminorum, praedicata seu formalitates omnes illas, quin opus sit recursu ad praemissas, nisi per modum applicationis aut comprincipii moraliter praecontinentis conclusionem.

Resp. *neg.* assertum. Si enim absque ulla in speciebus mutatione fieri potest, ac porro fit, ut conclusio eadem objective varietur in natura physica pro sola varietate praemissarum necesse est in iis aliquam activitatem agnoscere influxumque majorem, quam sit influxus purae conditionis, vel etiam causae moralis.

Prob. 2.° Motivum formale actus est causa efficiens ejusdem. Atqui praemissae sunt motivum formale conclusionis; nam sunt ratio impellens ad illius assensum. Ergo...

Haec tamen ratio probat quidem praemissas, saltem objective spectatas, esse causam efficientem; at non videtur probare, quod praemissae sujective spectatae, seu assensus ipsi, in quibus relucent motiva impellentia intellectum ad assensum conclusionis, sint hujus causa efficiens.

---

(1) Et notandum est hic, id accidere, quomodocumque se habeat objectum ipsum et materia conclusionis. Etiam licet materia sit certa et evidens objective et prorsus necessaria, conclusio nihilominus accommodabitur naturae assensuum praemissarum. Atqui hoc nequit in primis explicari dicendo praemissas esse puras conditiones respectu conclusionis: mera enim conditio non potest speciem effectus variare. Nec secundo satis explicatur hoc in sententia tribuentium moralem duntaxat causalitatem praemissis. Quia si praemissae solum illuminant intellectum, nec ullum complementum intrinsecum addunt illi, non satis percipitur, quomodo conclusio assimiletur illis, quomodo ex sola varietate adjumenti pure extrinseci varietur specificatio conclusionis secundum certitudinem vel probabilitatem allasve dotes ejusdem.

462. **Objic 1.°** Cognitio solum directe concurrit ad actum appetitus et voluntatis; itemque apprehensio suasiva vel evidens, quamvis determinet ad judicandum, non tamen effective causat judicium (1); intentio demum finis connectitur quidem cum electione mediorum, et nihilominus solum causat illam moraliter (2). Ergo idem dicendum de praemissis respectu conclusionis.

Respond., *nego* paritatem in omnibus instantiis ob ea, quae in prima propositionis probatione notata sunt. Et addo conclusionem magis dependere a praemissis, quam judicium ab apprehensione terminorum, et quia praemissae per vim illativam conferunt ad conclusionem, et quia conclusio specificatur per praemissas, ut jam notavimus; siquidem conclusio de iisdem terminis ac de eadem materia potest specifice variari pro varietate praemissarum aut principiorum, ex quibus demonstretur.

Objic 2.° Nequit unus actus vitalis alium actum vitalem producere in eadem potentia, secus visio visionem pareret, auditio auditionem. Atqui sit praemissae causarent physice conclusionem, unus actus vitalis alium gigneret. Ergo...

Resp. *dist.* Major.: si virtute non contineat illum, *conc.*; si contineat, ut continet praemissae conclusionem, *nego*. Ad probation. *neg.* assertum, et retorqueo argumentum. Si quid enim ea ratio valet, probabit quoque nullum actum vitalem posse esse conditionem nec moralem causam alterius. Visio certe aut auditio una non concurrit ad alteram etiam per modum conditionis vel causae moralis. Itaque licet unus actus vitalis alium numero solo distinctum gignere nequeat, non apparet ratio convincens, quod non possit producere, vel active concurrere ad productionem alterius specie diversi. Sic in plurium sententia actus imperans producit imperatum.

Objic. 3.° Si assensus praemissarum sunt causa efficiens conclusionis, erunt causae aequivocae, non vero univocae; nam sunt assensus specifice distincti, saltem si loquamur de praemissis, quae sint principia immediata; horum quippe assensus discursivus non est sed immediatus, assensus autem conclusionis discursivus ac mediatus est. Atqui praemissae non possunt esse causae aequivocae conclusionis. Etenim causa aequivoca est causa universalis, seu quae se extendit ad plura genera effectuum, et remota, ut patet, v. g., in sole, calore; praemissae autem proxime et instar causae particularis concurrunt ad conclusionem (3).

Resp. *conc.* Major., et *neg.* Minor et rationem additam. Quia ratio causae aequivocae et univocae judicanda non est solum ex eo, quod proxime vel remote, particulariter vel universaliter influat; sed ex eo quod pariat, vel non, effectus ejusdem speciei; si enim effectus sit ejusdem speciei, causa univoca est, secus vero aequivoca. Caeterum non desunt alia quoque exempla cau arum aequivocarum, quae non sunt universales ac remotae: ita species causat operationem, actus habitum, habitus actum, objectum vel intellectus agens speciem impressam, etc.

Objic. 4.° In hac argumentatione: *Omne animal rationale est homo. Ergo Christus est homo:* conclusio non causatur ab antecedente, siquidem est propositio de Fide, ac proinde veritas supernaturalis; supernaturale autem causari a naturali non potest. Ergo verum non est, saltem universaliter, quod praemissae concurrant ad conclusionem.

---

(1) Vide in *Psycholog.* vol. 2.um, num. 272.

(2) Vide *Psycholog.* vol. 3.um, num. 69 fin.

(3) Ita Durandus, 2.° dist. 2. quaest. 2.

Resp. Conclusio illa objecti enthymematis in se quidem est veritas de Fide. Si autem affirmetur propter vim illationis, desinet jam esse assensus Fidei, et erit duntaxat conclusio theologica. Verum haec ad Theologos spectant (1).

ARTICULUS III

Utrum assensus praemissarum existere debeat simul tempore cum assensu conclusionis.

463. Status quaestionis et variae sententiae.—Quod assensus Majoris existat ante conclusionem, apud omnes est in confesso: idemque, opinor, concedi posse de Minori. Dubium est autem, utrum assensus utriusque praemissae, sicut prius inchoati sunt, possint etiam desinere similiter, an vero debeant perdurare usque ad assensum conclusionis; vel si interrupti sunt, debeant iterari ad hoc, ut mens possit assentiri conclusioni. Qua in re quamvis pauci quidam aliter senserint, communissima tamen doctrina est praemissas aliquo modo perdurare debere, donec ponatur conclusio, et sic praemissas et conclusionem simul tempore existere, sive actu et formaliter, sive virtualiter, sive saltem in habitu. Disputatur autem, utrum sufficiat existentia sola virtualis et habitualis praemissarum ad conclusionem eliciendam, an vero actualis et formalis omnino requiratur. Conimbricenses (2) et Franciscus Soarez lusitanus (3) arbitrantur sufficere *virtualem*, in eo sitam, quod praemissae adhuc perseverent in memoria et recordatione, non vero sufficere habitualem, seu quod adsit solum in mente habitus praemissarum. At Mastrius (4) cum aliis requirit omnino actualem et formalem existentiam, nec putat sufficere habitualem nec virtualem.

464. Propositio 1.ª **Praemissae, saltem regulariter loquendo, debent aliquo modo existere in eodem instanti cum conclusione, quando eam causant.**

Prob. 1.° Praemissae vel sunt causae physice eficientes conclusionis, vel solum moraliter. Si primum teneas, debent existere in eodem instanti, siquidem nihil potest agere nisi existat, et quando existit, quemadmodum alibi probatur de

(1) Plura in vol. 1, num. 216-218.
(2) In libr. 1 *Posterior.*, cap. 1, quaest. 4, art. 1.
(3) *Logic.* tract. 8, disp. 2, sect. 4, num. 81, seqq., num. 84 seqq.
(4) *Log.*, disp. 11. quaest. 4, num. 26.

causa efficiente (1). Si autem praemissas velis solum moraliter influere in conclusionem, nempe alliciendo, illuminando...; idem dicendum est, quia praemissae in tantum alliciunt vel illuminant, in quantum existunt in mente. Sicut cognitio ut excitet ad volitionem, necesse est, ut actu praeluceat proponendo bonum; et impossibile est voluntatem quidpiam appetere, quod in ipso temporis puncto non coram proponatur, monstreturque ab intellectu.

Prob. 2.° Nisi foret necesse praemissas existere tum, cum ponitur conclusio, fieri posset, ut falsa conclusio inferretur ex praemissis certis atque evidentibus; id quod absurdum ille solum esse ignoraverit, qui nesciat ex vero nonnisi verum sequi posse.

Sane «existat unicus in orbe leo; sed existat in instanti *A*, et pereat in *B;* videat illum Petrus existentem in *A*, et eliciat has praemissas: *Si existit leo, existit rugibile; sed existit leo*. Tum si potest instanti *B* legitime inferri conclusio ex praemissis jam non existentibus in *B*, sed in instanti praecedenti, poterit Petrus in *B* sic rite concludere: *Ergo existit rugibile*, quod falsum est tunc. Et tamen utraque praemissa fuit evidens, cum extitit (2)».

465. Propositio 2.ª **Videtur non sufficere, ut praemissae habitu duntaxat existant, cum ponitur conclusio.**

Et ratio est, quia praemissas habitu existere, nihil aliud significat, nisi quod insit menti habitus praemissarum. Atqui habitus praemissarum sine actuali earum assensu concurrere nequit ad conclusionem eliciendam. Nam habitus gignere nequi nisi actus similes illis, a quibus ipse productus est. Atqui praemissae (loquor de principiis immediatis) specie differunt a conclusione. Ergo habitus praemissarum poterit quidem influere in productionem aliorum assensuum circa ipsas praemissas, non vero in productionem conclusionis.

Et haec quidem valent supposita sententia, concursum physicum praemissis tribuente respectu conclusionis. At

---

(1) Vide *Ontolog.*, num. 401.

(2) Lossada, *Logic.*, tract. 6, disp. 1, cap. 1, num. 8. Cfr. Soarez lusitanus, loc. cit.

idem patet in alia sententia. Etenim cum habitus cognitionis alicujus non illuminet actu, nec reddat intellectum actu cognoscentem objectum praemissarum, sed solum se habeat instar qualitatis mortuae vel sopitae; nequit supplere concursum illuminativum ac directivum actualium praemissarum. Sicut etiam habitualis objecti cognitio non sufficit ad hoc, ut voluntas illud appetat, donec actualis ejusdem cognitio praeluceat.

466. Si jam quaeras, utrum sufficiat praemissarum existentia virtualis, an requiratur formalis, utrum videlicet satis sit, quod quis recordetur, se olim praemissas, unde conclusio infertur, cognovisse, iisque assensum praestitisse, res et magis perplexa. Sententiae ajenti sufficere virtualem existentiam favere videtur experientia. Nam saepe conclusionibus firmiter adhaeremus, quin actu praemissas ponamus, immo etiam si actu nesciamus, qua ratione quibusve principiis, ea conclusio innitatur, dummodo recordemur nos olim eas rationes ac fundamenta percepisse. Ex quo videtur illud statim consequi, ad conclusionem aliquam tenendam absolute non requiri actualem assensum praemissarum, sed sufficere solam recordationem.

Nihilominus haec experientia rem non evincit. Verum sane est, nos ex sola praemissarum recordatione asserere propositionem olim ex illis illatam; non tamen adeo perspicuum est, utrum sic asserta propositio re vera sit conclusio, vel saltem sit ejusdem speciei conclusio, ac illa, quae per actualem illationem ex iisdem praemissis olim derivata fuit: jam enim superius notavimus eamdem *objective* propositionem posse esse vel non esse conclusionem, prout asseratur, vel non asseratur propter illationem ex alia. Et quod saltem non sit conclusio ejusdem speciei ac illa, quae ex praemissis actu formaliter existentibus posita est, mihi persuadeo ex hac ratione. Nam si propositio, ex mera recordatione olim assertarum praemissarum affirmata, conclusio est, fluet profecto ex hoc vel simili ratiocinio: *Hoc ita est* (v. g., *Anima humana simplex est), si adsint argumenta, quae id evincant. Atqui adsunt hujusmodi argumenta, nam recordor me olim ea cognovisse. Ergo hoc est ita* (v. g. *Anima humana est simplex).* Plane porro vides, conclusionem hoc modo elicitam, licet objective eadem sit cum conclusione ex propriis praemissis directe deducta, re tamen vera discriminari ab illa, quia ordinem importat ad diversissimas praemissas.

Sed fortasse neque est veri nominis conclusio, quia nullum continet discursum actualem, sed enuntiatur instar propositionis immediatae, propter confusam recordationem olim habiti discursus et in virtute speciei intelligibilis relictae ex conclusione olim illata. Videtur enim propositio hujusmodi ex recordatione praemissarum hoc pacto affirmari: ex assensu conclusionis per justam ratiocinationem derivatae relinquitur species intelligibilis impressa repraesentans illud objectum; quae species immediate potest excitari, quin excitentur species praemissarum clare repraesentantes objecta illarum, et sic ex concursu efficiente speciei illius, et ex objectiva notione solum confusa praemissarum in recordatione existentium affirmari potest propositio, quae olim tamquam illatio ex suis praemissis collecta fuerat, quin actu formaliter existant praemissae in mente, sed solum virtualiter seu in recordatione sint illi praesentes. Verum horum fusior declaratio non est hujus loci (1).

(1) Vide interea P. Hurtado, *de Anima*, disp. 7, sect. 7, num. 495; Lossada, *de Anima*, disp. 8, cap. 4, num. 100; Mastrium, loc. cit., n. 22.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

467. Objicies 1.° Non potest simul in intellectu duplex actualis cognitio dari, dicente Aristotele: *Contingit autem scire plura* (id est, habitualiter), *cogitare vero unum* (1). Ergo cum datur actualis assensus conclusionis, impossibile est simul dari actu assensum praemissarum.

Resp. *dist.* ant.; si plurium illarum cognitionum objecta non habeant connexionem mutuumque ordinem, *trans.*; si ordinem connexionemque habeant, *neg.* Et *neg.* conseq. (2).

Et ad Aristotelem eadem esto responsio; cum enim idem sit objectum praemissarum et conclusionis, licet simul dentur assensus conclusionis et praemissarum, proprie loquendo non plura cogitantur.

Objic. 2.° Habitu, quo voluntas inclinatur ad amandum finem, inclinatur etiam ad eligenda media, licet intentio finis et electio mediorum sint actus specie distincti. Ergo a pari habitus principiorum et praemissarum sufficere poterit ad conclusionem aliciendam, supplendo defectum actualium praemissarum, cum, docente Philosopho, perinde se habeant principia in speculabilibus, ac finis in practicis (3).

Resp., *neg.* parit. Quia nullus habitus vagare potest extra rationem formalem objecti sui, siquidem est genus quoddam potentiae, quae ferri extra suum objectum nequit; quae etiam ratio est, cur habitus principiorum distincti sint ab habitibus conclusionum vel scientiarum. Nam ratio formalis assentiendi principiis, est ipsa eorum intrinseca veritas, ratio vero formalis assentiendi conclusioni est partim veritas principiorum, partim etiam veritas ipsius conclusionis, ut alibi dicetur (4). At ratio formalis intentionis finis et electionis mediorum est eadem, finis nempe bonitas; quare unicus habitus satis est ad utrumque actum (5).

Adde, quod ad conclusionem aliciendam praemissae debent exercere etiam causalitatem moralem illuminando intellectum circa terminorum identitatem. Quomodo enim mens assentiri conclusioni potest, terminorum identitate non perspecta? Atqui solus habitus principiorum sine actuali eorumdem assensu vel saltem recordatione, non certiorem reddit intellectum de identitate terminorum. Ergo iterum non est par ratio intentionis finis respectu electionis mediorum, et assensus principiorum respectu assensus conclusionis (6).

Objic. 3.° Id quod potest aliquod agens, potest etiam illius virtus activa, «si loco ejus relinquatur, ut patet in calore producto ab igne, et in semine deciso a vivente. Sed habitus sunt virtutes activae assensuum praemissarum. Ergo si illi poterant conclusionem efficere, idem quoque hi poterunt (7)».

Respondeo, antecedens verum non esse in quacumque virtute, sed in ea, quae est suapte natura instrumentum agentis, ut constat in objectis exemplis. At vero habitus principiorum non est naturale eorumdem instrumentum ad conclusionem efficiendam (8).

---

(1) *Topicor*, cap. 4.

(2) Ita docet Angelicus 1 p., quaest. 58, art. 7, ad 2.um, qua de re vide *Psychologiam*, vol. 2.°, num. 269.

(3) Apud Conimbricenses, loc. cit., q. 4, a. 2, *Sed contra Gabrielem;* Soarez, loc. cit., n. 84.

(4) Vide Conimbric., in libr. 1.° *Posterior.*, cap. 23, quaest. unic.

(5) Conimbric., libr. 1.° *Poster.*, cap. 1, q. 4, a. 2, loc. cit.

(6) Cfr. Soarez, loc. cit., num. 86.

(7) Conimbric., 1.° *Posterior.*, cap. 1, loc. cit.

(8) Plura in vol. 1.°, num. 221, 222.

ARTICULUS IV

Utrum ad inferendam conclusionem necessario requiratur praevia notitia de bonitate consequentiae.

468. Praenotanda et status quaestionis.—Ante omnia observa, aliud esse veritatem conclusionis vel consequentis, et aliud illationem vel bonitatem consequentiae, quae non est nisi nexus et consecutio consequentis ex antecedente. Quare potest verissimum esse consequens, et nulla consequentia. Deinde duplex est illatio, altera *objectiva*, sita in connexione objectorum, vi cujus nequit verum esse objectum praemissarum, quin sit etiam verum conclusionis: altera *formalis*, quae in recta dispositione terminorum formalium secundum Logices praecepta consistit. Quaeritur ergo, an ante conclusionem requiratur praevia notitia utriuslibet consequentiae, formalis, vel saltem objectivae. Notitia porro haec bifariam haberi potest, per actum judicii, vel per actum simplicis apprehensionis. Et quod notitia bonitatis consequentiae, non sit necesse, ut habeatur per actum judicii; communissima est vox Logicorum. Utrum autem saltem simplex apprehensio requiratur bonitatis consequentiae, varie opinantur scriptores, affirmante Arriaga (1) cum aliis, negantibus lusitano Soarez (2), Petro Hurtado (3), Francisco de Oviedo (4), Antonio Mayr (5) aliisque.

469. Propositio 1.ª **Non est per se necessaria cognitio de bonitate consequentiae formalis ad eliciendam conclusionem.**

Probatur. Quia secus nulla conclusio erui posset ex praemissis, sine actuali reflexione ad regulas artis logicae circa rectam dispositionem terminorum legesque bonae consequentiae. Atqui hoc est contra experientiam in his, qui Logicam callent, saepe enim ratiocinantur sine actuali advertentia logicorum praeceptorum; et insuper artis logicae ignaros redderet impotentes ad ratiocinandum conclusionemque ullam indiferendam, cum tamen passim videamus homines, qui Logicam nunquam salutarunt, dircursus demonstrationesque efficere. v. g. in Mathesi atque in alliis materiis (6).

Dixi cognitionem praedictam *per se* non esse necessariam, quia potest quamdoque necessaria esse per accidens, ratione dispositionis terminorum obscurioris, ut accidit in figuris indirectis, in quibus interdum non satis apparet identitas extremorum conclusionis sine reflexione ad regulas artis logicae.

470. Propositio 2.ª **Nec de bonitate consequentiae objectivae requeritur per se notitia per actum judicii.**

Prob. 1.° Experientia. Quotiescumque enim materia perspicua est, ac dispositio terminorum in praemissis plana, conclusiones elicimus, quin advertamus explicite ad bonitatem consequentiae.

Prob. 2.° Si necessarium foret judicium de bonitate consequentiae, distinctum ab ipsa conclusione inferenda; non posset mens conclusionem ullam ex praemissis elicere, quin prius judicaret actu distincto veritatem praemissarum necessario connecti cunc veritate conclusionis. Atqui hoc falsum esse videtur. Secus enim tres praemissae ad syllogismum essent necessariae, non duae duntaxat. Nam v. g. ex his: *Omnis homo est animal et Petrus est homo*, non posset inferri conclusio: *Ergo Petrus est animal*, donec praemitteretur hoc aliud judicium: *Quod omnis homo sit animal, et quod Petrus sit homo*

---

(1) *Logic.*, disp. 3, sect. 3. (2) *Logic.*, tract. 8, disp. 2, sect. 3.
(3) *De anim.*, disp. 6, sect. 5. (4) *Logic.*, controv. 9, punct. 1. num. 4
(5) *Philos. perip.*, *Logic.*, disp. 6, quaest. 1, art. 1.
(6) Vide Lossada, *Logic.*, tract. 6, disp. 1, cap. 3.

verum esse nequit, nisi verum quoque sit. quod Petrus sit animal. Unde sequeretur etiam syllogismum non tribus constare terminis, contra communem sensum omnium Philosophorum (1).

471. Difficilius definitur, an requiratur ad eliciendam conclusionem apprehensio de bonitate consequentiae.—At si de modis perfectis agatur, quales sunt modi syllogismorum primae figurae, fortasse ne apprehensio quidem distincta atque explicita connexionis praemissarum cum conclusione est necessaria; ipsa enim cognitio et assensus praemissarum adeo vivide exhibet identitatem terminorum conclusionis inter se, ut nihil jam amplius desideretur ad illam enuntiandam. Caeterum inter eos, qui negant explicitam cognitionem de bonitate consequentiae, non una est ratio rem explicandi (2).

Difficultates quasdam adversus stabilitam doctrinam solutas reperies in opere fusiore (3).

ARTICULUS V

An et quomodo conclusio attingat praemissas, vel assensus praemissarum includatur in assensu conclusionis.

472. Status quaestionis et variae sententiae.—Quaestio haec solet quoque proponi sub illis terminis: *Utrum conclusio reflectat supra praemissas*, intenditque investigare, utrum postquam intellectus habuit assensum praemissarum, et accedit ad assentiendum conclusioni, sic ei assentiatur propter principia vel praemissas, ut assensum earum, saltem implicite, repetat, an vero assentiri dicatur conclusioni propter praemissas, solum propterea quod earum assensum immediate ante posuerit, quin iterum illum vel implicite repetat, et proinde nullatenus per assensum conclusionis intrinsece attingat praemissas.

Porro praemissae bifariam intrinsece ac formaliter dici possunt attingi per conclusionen, *ut quod* et *ut quo*. Attingitur ud *quod* per aliquam enuntiationem id, cui praestatur assensus, nempe ipsum enuntiabile, quod directe enuntiatur tamquam materia judicii: attingitur vero ut *quo* id, quod se habet tamquam ratio assentiendi alicui enuntiabili, vel illud motivum, quo mens inducitur, ac movetur ad aliquid enuntiandum. Hoc ergo assignatur discrimen inter objecta hoc duplici modo attacta, quod objectum *ut quod* cognosci-

(1) Vide Lossada, *Logic.*, tract. 6, loc. cit. Cfr. Joann. B. de Benedictis, *Log.* libr. 4. quaest. 1, cap. 4.

(2) Vide vol. 1.um, num. 225, 226, ubi plura.

(3) Vide vol. 1.um, num. 227.

tur, et expresse affirmatur, et judicatur per illum actum; at objectum attactum *ut quo* praesupponitur quidem ut expresse cognitum et affirmatum praevio aliquo actu, non tamen iterum explicite ac formaliter exprimitur, et repetitur ab actu attingente *ut quo;* et nihilominus implicite ac virtualiter affirmatur, vel ut verum supponitur, ita ut, si quis interrogetur, quare assentiatur, illico rationem reddat explicite afferendo pro motivo id, quod *ut quo* attingi dicitur.

In hac controversia, duae sunt potissimum sententiae: prima, quam tenent Scotistae (1) et plures e nostratibus, docet praemissas praesupponi quidem ad conclusionem, non tamen per eam intrinsece ac formaliter attingi, vel in ea includi. Secunda affirmat praemissas formaliter attingi, propugnaturque a Thomistis cum S. Thoma (2) Capreolo, Paulo Soncinate, Ferrariensi et Cajetano, et a multis e nostris cum Fonseca (3), Rubio (4), Conimbricensibus (5), Rhodes (6), Lossada (7) et aliis.

473. Propositio. **Praemissae videntur attingi formaliter et intrinsece a conclusione, non quidem *ut quod*, sed *ut quo*.**

Prima pars probatur 1.° Ex natura cognitionis discursivae. In hoc differt cognitio discursiva a non discursivis, ut tendat in suum objectum, non solum quatenus verum (quod commune est omni cognitioni), sed quatenus *verum propter aliud*. Atqui cognitio tendens in objectum suum propter aliud, necesse est, ut illud aliud formaliter et intrinsece attingat. Ergo conclusio, utpote cognitio discursiva, intrinsece ac formaliter attingit praemissas, propter quas objecto suo assentitur.

Minor probatur. Nam id quod potentiam determinat, et objective movet ad assentiendum objecto, non potest considerari ut extrinsecum quidpiam illi, sed ut forma quaedam ipsi conferens, quod attingi a potentia possit. Ergo cognitio

(1) Vide Mastrium, *Logic.* seu *Organ Aristot.* disp. 11, quaest. 2.
(2) 1 p quaest. 8, art. 3, corp. et ad 2; quaest. 12, art. 14; 2.° dist. 35, quaest. 1, art. 4.
(3) *Metaphys.* libr. 6, cap. 1, quaest. 4.
(4) *Logica Mexicana*, In libr. 1 *Posterior.*, cap. 1, quaest. 6.
(5) *Logic.*, In libr. 1 *Posterior.*, cap. 1, quaest. 4, art. 5.
(6) *Logic.*, libr. 1, disp. 4, quaest. unic., sect. 4, paragr. 2.
(7) *De anima*, disp. 8, cap. 4, num. 97, seqq.

tendens ad aliquid propter aliud, formaliter et intrinsece illud aliud attingat, necesse est.

Major probatur. Quia ex objecto materiali et ratione formali constituitur unum objectum totale et completum attingible a potentia per suum actum; nec objectum materiale habet attingibilitatem, nisi prout informatum a ratione formali, ac proinde si praescindatur ab ea, terminari nequit ab actu.

Prob. 2.° Propositum peregrinationem instituendi poenitentiae causa poenitentiae actus est, itemque voluntas dandi eleemosynam, ut Deo placeam, vel propter voluntatem Dei, rationem induit actus amoris divini. Ergo actus hujusmodi attingunt intrinsece ac formaliter motivum propter quod eliciendi sunt. Atqui eadem ratio est, cur conclusio attingat formaliter praemissas, tamquam motivum ac rationem formalem ejus. Ergo... (1).

Secunda pars propositionis constare videtur experientia, qua testatur, quamvis possint ex imperio voluntatis iterum in assensu conclusionis repeti, atque affirmari explicite praemissae, ordinarie tamen id non fieri. Ordinarie namque soli objecto conclusionis adhibetur assensus, licet hujusmodi assensus non tendat ad suum illud objectum, nisi quatenus dependens a praemissis. Quae causa est, cur conclusio attingat intrinsece ac formaliter praemissas ut rationem formalem sui assensus, atque adeo *ut quo*.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

474. Objic. 1.° Si vera foret nostra sententia: α) ex praemisis categoricis non inferretur conclusio categorica, sed hypothetica. Nam si conclusio reflectitur in praemissas, syllogismi hujus conclusio: *Omne animal est substantia: Sed homo est animal: Ergo homo est substantia*, reapse esset haec: *Ergo homo est substantia, quia homo est animal, et omne animal est substantia:* β) Deinde si eadem doctrina vera esset, medius terminus ingrederetur conclusionem, contra regulas dialecticas. Patet id in allato exem-

(1) Vide vol. 1, num. 229, ubi plura invenies.

plo, ubi vides, terminum *animal* reperiri in conclusione tamquam partem utriusque praemissae, continentis rationem ac motivum illius assensus.

Resp. ad α), *neg.* assertum. Neccesse enim non est rationem affirmandi explicite affirmari per assensum ipsum, quem determinat, licet ab eo altingatur. Id quod patet vel in ipsis propositionibus immediatis. Sic cum asseris: *Totum est majus sua parte,* ratio assensus est convenientia vel identitas terminorum, quam intellectus procul dubio intrinsece respicit, et nihilominus non affirmat explicite, sed solum implicite vel virtualiter. Idem ergo dici potest de praemissis, quae sunt ratio formalis conclusionis, quae proinde non est propositio causalis vel hypothetica formalis, licet habeat tendentiam quasi causalem, utpote quae non assentitur objecto suo, nisi prout dependet a praemissis (1).

Ad β) similis esto responsio. Nam «Summularum regulae satisfit, si medium non ingrediatur conclusionem *ut quod*, id est, ut objectum affirmatum, vel ut subjectum aut praedicatum affirmationis explicitae: nec prohibetur ingredi *ut quo,* id est ut ratio affirmandi, qualiter per voculam *ergo* denotatur (2)».

Objic. 2.° In nostra doctrina nunquam posset verum sequi ex falso, contra ac praecipiunt leges bonae consequentiae. Nam in hoc syllogismo: *Omnis lapis est animal: Omnis homo est lapis. Ergo omnis homo est animal*, conclusio erit falsa, si reddat hunc sensum: *Omnis homo est animal, quia est lapis, et omnis lapis est animal* (3).

Resp. Conclusio mentalis deducta ex praemissis falsis, semper est *absolute* falsa propter falsum suppositum, seu propter implicitam et virtualem affirmationem motivi falsi, pariterque conclusio vocalis prout continens particulam *ergo*. Utraque tamen potest explicite affirmare objectum in se verum; atque adeo si spectetur ut affirmans objectum materiale, praescindendo a motivo, poterit vera dici. Et in hoc sensu dicitur verum sequi ex falso, nempe quod sit verum ex alio capite, non ex vi consequentiae vel illationis.

(1) Cfr. Lossada, loc. nup. cit., num. 96, 98.
(2) Lossada, ibid., num. 101. Cfr. Rubius, loc. cit., in respons, ad testim. Aristot.
(3) Apud Lossada, ib., num. 96.

Ideo autem consequentia non dicitur a Summulistis *vera* vel *falsa*, sed *bona* vel *mala*, quia non continet explicitam affirmationem motivi (1).

Objic. 3.° «Cum notitia praemissarum sit causa notitiae conclusionis, si actus idem attingeret praemissas et conclusionem, idem actus esset causa sui ipsius, quod fieri nequit (2)».

Resp. *neg.* sequel. Nam actus, per quos praemissis assentimur, sunt diversi ab actu conclusionis, quo assentimur objecto illato propter praemissas. Non ergo datur ullus assensus, qui sit causa sui ipsius, sed dantur duntaxat assensus, qui sunt causa alterius assensus (3).

ARTICULUS VI

Utrum discursu et ratiocinatione novae veritates detegantur.

475. Status quaestionis.—Existimavit Plato, ut ex ipsius *Menone*, *Phaedro*, libro decimo de *Republica*, aliisque locis constat, «animis nostris antequam hisce corporibus unirentur, omnium scientiarum habitus fuisse concessos, neque in hac vita ullum a nobis scientiam comparari; sed cum discimus, id solum a nobis praestari, ut per phantasmata in sensibus efformata excitetur scientia in animo insidens, quae materiae caligine circumfusa erat, et ita nostrum discere non esse aliud, quam eorum, quae novimus, recordando reminisci. In eadem sententia fuit Pythagoras, ut refert D. Augustinus (4). Eamdem doctrinam tenuere Platonici (5)»: ex quo plane sequitur nihil novi discursu et ratiocinatione colligi. Huc quoque revocari posset opinio illorum, qui toti sunt in explicanda inductionis utilitate, syllogismum deductivum contemnentes, ceu ineptum prorsus ad novi quidpiam inveniendum. Sed quoniam hi non negant

(1) Lossada, ib., num. 101.
(2) Apud Fonseca, *Metaph.* libr. 6, cap. 1, q. 4, sect. 3, arg. 1 °
(3) Cfr. Fonseca, ib., sect. 3, ad 1. Vide plura in vol. 1, num. 230.
(4) Libr. 12 *de Trinit.*, cap. 15.
(5) Vide Conimbric., In libr. 1 *Posteriori.* cap. 1, quaest. 1, art. 1.

nova in dies incrementa comparari ope inductivae argumentationis, alibi potius esse confutandi videntur, ubi sermo erit de methodo.

476. PROPOSITIO. **Ratiocinio novae veritates deteguntur.**

Prob. 1.° speciatim contra Platonicos. α) Fundamentum enim illorum de praevia animarum existentia est falsum fideique divinae contrarium (1). Ergo et assertio illorum, prout ab ipsis propugnata, certissime rejicienda est. β) Praeterea absurdum esse demonstratur in *Psychologia* systema idearum innatarum Platonis, quod hunc praesentem continet errorem (2).

Prob. 2.° generatim experientia ipsa. Nemo enim est, quin sentiat multa se didicisse ope ratiocinii, quae nosse aliter non potuisset.

Prob. 3.° Ratione simul et experientia. Nisi enim ratiocinio novae veritates detegerentur, cognitiones nostrae arctissimis limitibus propositionum immediatarum ac per se notarum, et judiciorum singularium, quae relationi sive sensuum, sive conscientiae, sive etiam aliorum hominum testimonio innituntur, circumscriberentur. Haec enim sola obtineri sine ratiocinio valent. Atqui plenae sunt scientiae multis aliis praeterea veritatibus et cognitionibus. Ergo necesse est dicere ope ratiocinii eas comparari.

Dices, his nihil probari saltem contra Platonicos, quia ex eorum sententia responderi potest ea, quae nos de novo addiscere putamus, revera non de novo addisci sed olim nota et oblivioni tradita in memoriam duntaxat novis excitationibus, ex sensuum testimonio accedentibus, revocari. Fere *sicut ferri aeruginem auferentes, videmur claritatem, quae ei naturaliter inest, inducere* (3), cum tamen revera nihil inducamus.

Resp. Assertio Platonicorum adeo est gratis conficta, ut nequeat evidentiam experientiae rationisque allatae obscurare. Probent ergo prius ipsi, animo nostro ab ipsa creatione insitam rerum omnium inesse scientiam, et tum demum jus habebunt ridiculam illam reminiscentiam invehendi.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES

477. Objic. 1.° Qui ad ratiocinandum accedit, vel scit rem propositam, vel ignorat. Si scit, non opus est eam inquirere; si ignorat, frustra inquiret, cum nesciat quid quaerat. Quare etiamsi in id incurrat, adhuc se invenisse ignorabit. En celebre dilemma Platonis in *Menone* (4).

---

(1) Vide *Psycholog.*, vol. 5, num. 199, 200.

(2) Vide *Psycholog.*, vol. 2, num. 132.

(3) S. Thom., 3.ª, dist. 33, quaest. 1, art. 2, solut. 1.

(4) Vide apud *Arist.*, lib. 1 *Posterior.*, cap. 1, et apud *Conimbric.*, lib. 1 *Posterior.*, cap. 1, quaest. 1, art. 1.

Resp. *conc.* primam propositionem. Primum membrum assumptionis *dist.* Si scit formaliter, *conc.;* si scit solum virtualiter seu in virtute principiorum, *neg.* Alterum quoque membrum *dist.:* si ignorat omnino, etiam virtualiter, *trans.;* si ignorat quidem formaliter, sed sciat virtualiter. *neg.* Et *neg.* conseq.

Qui enim aliquid scire cupit, partim scit, partim ignorat; scit in virtute, quatenus tenet principia, in quibus virtualiter conclusiones scientificae continentur; ignorat autem, quatenus nescit adhuc conclusionem formaliter et in propriis terminis. Ad sciendum porro formaliter, necesse non est, ut quis habitum scientiae aut conclusionum possideat, sed satis est, ut teneat principia, ex quorum apta applicatione ad subjectam materiam conclusiones colliget (1).

Instabis. Quod est ignotum, quaeri non potest, immo nec cognosci, etiam si in illud incidamus. Et confirmatur. Quia conclusio rationem habet finis, praemissae vero rationem medii. At finis ante medium cognoscatur, necesse est. Ergo... (2).

Respond. *disting.* similiter. Quod est ignotum penitus, *transeat;* quod ignotum quidem est formaliter et explicite, sed notum implicite ac virtualiter, *neg.* Sic enim, licet non nosses de facie servum, quem quaeris, si tamen haberes signa, quae eum proderent, eo ipso nosses profecto illum virtute, et ex illis signis mox posses illum quaerere ac deprehendere. Jam ergo in principiis virtute tenes conclusionem, illaque recte applicata monstrabunt latentem conclusionem. Adde, quod non semper rem, quam quis invenit, quaerebat, sed non raro res non quaesitae inveniuntur. Idque ipsum interdum ratiocinantibus et studentibus usuvenit.

Ex quo etiam solutum manet id, quod in confirmatione opponebatur. Finis non semper explicite cognoscendus est ad hoc, ut quaeri possit, mediaque apta ad illum inveniendum adhiberi. Sic ex generalibus duntaxat quibusdam indiciis poteris terram fodere ad inveniendum thesaurum, quamvis nescias, qualis ille sit. Nec aliter, qui ratiocinatur

---

(1) Vide S. Thom., *Posterior. analyticor*, lib. 1, lect. 3, initio et in fine.
(2) Cfr. apud Tongiorgi, *Instit logic.*, lib. 2, cap. 6, art. 6, num. 574.

saepe propositum sibi habet id, quod scire cupit, sub forma quaestionis, v. g., utrum Deus sit aeternus; utrum universale existat a parte rei: quae rei cognitio sufficit, ut media vel principia apta quaerantur ad conclusionem obtinendam. Item si quis norit principia, certasque habeat rerum notiones, satis habet, ut illa comparet inter sese, atque ad subjectam materiam applicet, et quid inde concludendum sit, possit judicare.

Objic. 2.° Veritas aeterna est, et ante nos cognoscebatur. Ergo nihil novi ratiocinatione cognoscitur.

Resp. *dist.* antec. Veritas aeterna est in mente Dei, *conc.;* in mente nostra, *neg.*

Disting. etiam conseq. Nihil novi, quod novum prorsus omni intellectui et incompertum sit, *conc.;* nihil novi, quod nobis, ac fortasse etiam omnibus hominibus, novum et incompertum sit, *neg.*

Objic. 3.° Si quis puer vel rudis scite et ordinate interrogetur de principiis per se notis; ex quibus conclusio aliqua infertur, ac mox de ipsa conclusione; verum ad omnia respondebit. Atqui hoc signum est, quod rerum illarum omnium jam tenebatur prius notitia, quae de novo per aptas illas interrogationes excitata refricetur. Ergo...

Respond., *trans.* Major, *neg.* Minor. Sufficit enim notitia virtualis conclusionis in principiis ad hoc, ut haec recte proposita et applicata faciant cognoscere formaliter conclusionem. Apta vero interrogatio, quae rudi alicui a magistro facta fingitur in objectione, id praecise efficit, ut ob oculos ea omnia proponantur, quorum cognitio et attenta consideratio ad inferendam conclusionem, prius formaliter ignotam et solum virtute notam in principiis, adducat.

Objic. 4.° Qui cognoscit subjectum et praedicatum conclusionis, scit conclusionem. Atqui passim ante actum ratiocinii cognoscimus subjectum et praedicatum conclusionis. Ergo saltem tum nihil novi per ratiocinum scitur.

Resp. *dist.* Major. Si cognoscit insuper relationes, quae inter subjectum et praedicatum intercedunt, *conc.;* secus, *neg.*

Contradist. Minor. Quando conclusiones olim cognitas iterum novo ratiocinii actu revocamus, *trans.* Cum primum

conclusionem ex praemissis inferimus, *subdist;* cognoscimus subjectum et praedicatum, et simul etiam relationes, quae inter ipsa vigent, *neg.;* cognoscimus subjectum et praedicatum, quin tamen cognoscamus mutuas eorum relationes, *trans.* Tum *neg.* conseq. (1).

CAPUT II

DE DEMONSTRATIONE

Argumentationem, spectata materia, divisimus in *demonstrativam*, *probabilem* seu *dialecticam* et *sophisticam*. Et quamquam eas satis in *Logica* Minori descripsimus (n. 228 seqq.); de prima tamen accuratius agere oportet, est enim foecunda parens scientiarum.

ARTICULUS 1

Quid demonstratio.

478. Prima demonstrationis definitio.—Duplex desumitur ex Philosopho (2) demonstrationis definitio, quae communi commentatorum et Scholasticorum calculo comprobatur: altera ex materia, altera petita ex fine. Posterior haec sic se habet: *demonstratio est syllogismus seu argumentatio faciens scire* (3). Quae definitio ut melius intelligatur, nota *scire* tum nos proprie ac perfecte dici, cum aliquid non quomodolibet novimus, sed certo et per suam causam proximam, quemadmodum amplius mox patebit, cum scientia difinienda erit. Quare cum Philosophus hoc pacto scientiam definivit, si stricte interpretemur, intellexit illam esse talem scientiam, quae facit rem agnoscere per proximam ejus causam. Unde commentatores communissime cen-

(1) Plura dabunt Tongiorgi (loc. cit.), Conimbric. (loc. cit.), Sylvester Mauri *(Quaestion. Philos.*, tom. 1, quaest. 66), Semery *(Trienn. Philos.* vol. 1, disp. 7, quaest. 4), Rhodes (loc. cit.)

(2) Aristot., *Posterior.* libr. 1, cap. 2.

(3) Vide S. Thom., 1.° *Poster.*, lect. 4; Cajet., Sotum, Toletum, etc., in lib. 1. *Poster.*, cap. 2; Conimbr., ibid. quaest, 21; Complut., *Logic.*, disp. 18; Rubium, ibid. in comment. et quaest. 1; Alamanni, Prim. part. quaest. 24, art. 1.

sent (1), ab hac Aristotelica definitione excludi non solum opinionem, sed etiam demonstrationem *quia et a posteriori*, quae non perfecte rem notam faciunt, et unice comprehendi demonstrationem *propter quid* (n. 229 et 230). Fatendum tamem est, si tam stricto sensu accipiatur demonstratio, paucissimas esse in scientiis demonstrationes, ipsumque nomen scientiae valde limitandum esse. Ut ergo loquamur modo generaliori et latiori, qui comprehendat omne scientificum corpus doctrinae, potest nomen scientiae sumi pro omni cognitione discursiva certa, quae proinde gignatur per quamlibet demonstrationem sive *propter quid*, sive etiam *quia*, sive *a priori* sive *a posteriori*.

479. Altera demonstrationis definitio.—Ex hac definitione colligit Aristoteles alteram ex materia derivatam, quae sic se habet: *demonstratio est syllogismus vel argumentatio procedens ex veris, primis et immediatis, notioribus, prioribus causisque conclusionis*. Ex *veris*, inquam, quia scientia non potest esse nisi de vero, demonstratio autem gignit scientiam. Ex *primis et immediatis*, nempe, ex praemissis indemonstrabilibus. Namque illae solae sunt primae, quae nullam agnoscant, unde *a priori* probari queant, et sunt immediatae seu carentes medio (n. 441 et 436): quare voces istae synonymae sunt, remque unam sub diverso respectu significant (2).

Explicantur praedictae definitiones, et probantur. Caeterum ex super notatis de priori definitione, constat, terminos hosce, si stricte sumantur de *primis et immediatis* in re ipsa, solum applicari posse ad demonstrationem *propter quid;* ut autem minus stricte applicari valeant ad omnem veri nominis demonstrationem, sive *a priori* sive *a posteriori*, interpretandos esse de primis et immediatis sive *quoad esse*, sive saltem *quoad nostram cognitionem* (n. 441, 442), quia in omni demonstratione sistendum est explicite vel implicite in aliquibus principiis, quae non egent ulteriori probatione, ut pateant ipsa, atque evidentem gignant conclusionem. Et simili modo interpretari licet postrema defini-

(1) Vide Rubium et Complutens. (loc. cit.), Conimbric. (ib. q. 2, a. 1), Dominic. Sot. (1.° *Posterior.*, cap. 2, q. 2, ad 2 *principale*), Joann. a S. Thoma. (*Logic.*, q. 25, a. 1).
(2) S. Thom., 1.° *Posterior.*, lect. 4, *Concludit ex praedictis definitionem.*

tionis verba *de notioribus et prioribus causisque conclusionis*, sive quoad rem, sive saltem quoad nostram cognitionem. Unum solum nota, causas hic, si sermo sit de causis conclusionis quoad rem, et non solum quoad cognitionem, intelligendas esse illas, quae vel sint *formaliter* causae, vel saltem *virtualiter*, nempe rationes ordine priores: quo pacto, spiritualitas, quamvis non sit vere ac formaliter causa immortalitatis, utpote cum illa realiter identificata, est tamen virtualiter causa, quia immortalitas est metaphysica proprietas (n. 432) spiritualitatis.

480. Sic exposita definitio utraque, praeterquam quod comprobari possit communi Peripateticorum consensu, probatur facile. Prima quidem, quia *scire* est per demonstrationem intelligere, ut in sequenti disputatione demonstrabitur. Ergo demonstratio est syllogismus faciens scire, vel est syllogismus, quem cum facimus, eo ipso *scimus* id, quod per talem syllogismum concludimus. Secunda vero definitio probatur ex prima hoc modo. Demonstratio est syllogismus vel argumentatio faciens scire. Sed nullus syllogismus potest causare scientiam, nisi constet ex propositionibus veris, primis, immediatis, prioribus, notioribus causisque conclusionis. Ergo demonstratio est syllogismus constans ex propositionibus veris, etc. Adeoque syllogismus carens praedictis conditionibus, poterit quidem esse argumentatio, non vero demonstratio.

Minor constat ex declaratione praedictarum conditionum, supposito quod scientia, ut mox dicetur, est cognitio certa et evidens rei per causam necesariam et immediatam (1).

Caeterum conditiones istae definitionis materialis revocari possunt ad tres, ut nempe demonstratio fiat ex praemissis α) *veris*, β) *immediatis seu indemonstrabilibus* γ) *causis conclusionis:* nam in his reliquae continentur (2).

481. Dices 1.° Unius rei non est nisi una definitio, docente Philosopho (3). Ergo alterutra ex assignatis definitionibus rejicienda est.

Respond., *dist.* Major., objectiva, *conc.;* formalis, *subdist.;* si ex eodem capite petatur, *conc.;* si ex diversis, *neg.* Et *neg.* conseq.

---

(1) Cfr. Mauri (ib., *Probat Aristoteles*), Alamanni (Prim. part., q. 24, art. 1).
(2) Cfr. vol 1.um, num. 234.
(3) Apud Alamanni, Prim. part., q. 24, art. 1, arg. 1.

Conceptus objectivus rei unus, est, quocumque tandem modo exprimatur, quia res ipsa, per definitionem declaranda, una est. Nihil tamen vetat, quominus declaratio illa ex diversis capitibus petatur, ut in casu nostro. Nam prima definitio explicat demonstrationem per ordinem ad finem, vel, si mavis, per ordinem ad effectum formalem; altera vero per ordinem ad causam materialem (1).

Dices 2.° Verum potest concludi ex falsis, ut dicit Philosophus (2). Necesse ergo non est, ut demonstratio procedere debeat ex veris (3).

Respond. Licet verum possit *concludi* ex falsis, non tamen potest *sciri* ex falsis. Cum itaque demonstratio sit syllogismus faciens *scire*, non potest procedere nisi ex veris (4).

Dices 3.° Demonstratio dicitur fieri ex notioribus. Atqui hoc esse nequit. Nam α) praemissae dicuntur notiores, vel quia veriores, vel quia certiores. Non primum, quia veritas est in indivisibili, nec admittit magis nec minus. Non secundum, quia praemissae sunt causae naturales, et, prout tales, influunt in conclusionem. Ergo totam suam perfectionem certitudinis illi communicent, necesse est, praesertim cum conclusio, saltem quandoque, re non differat a praemissis. β) Praeterea in conclusione theologica fluenti ex una praemissa de Fide et altera naturali, adest major certitudo, quam in praemissa naturali. Potest ergo conclusio superare alteram da praemissis in certitudine. Quidni utramque?

Respond., *neg.* Minor.

Ad probation. α) *trans.* Major. Et ad improbationem primi membri, *dist.* assert. Veritas formaliter sumpta consistit in indivisibili, *conc.*; veritas sumpta materialiter vel virtualiter aut fundamentaliter *neg.* (num. 268, 269). Hoc modo verius est *Deum esse*, quam *me sedere nunc*. Et sic etiam nihil vetat praemissas esse veriores, id est, firmiores secundum veritatem aut certiores conclusione, saltem quatenus haec ab illis suam mutuantur veritatem et firmitatem, quam servare nequeunt nisi dependenter a veritate et firmitate praemissarum.

Adde, quod saepe conclusio physica duntaxat gaudeat certitudine, dum alterutra praemissa metaphysicam certitudinem habet, nempe si conclusio inferatur ex altera praemissa metaphysica et altera physica. Fateor, quando utraque praemissa est metaphysicae certitudinis, eamdem quoque esse conclusionis certitudinem; nihilominus etiam tunc in aliquo sensu dici possunt praemissae veriores fundamentaliter seu certiores conclusione, quatenus illa non nisi dependenter ab iis suam retineat firmitatem ac veritatem.

Ad improbationem alterius membri, *dist.* pariter antecedens; causae naturales, si sint univocae, tribuunt effectui totam suam perfectionem, *conc.*; si sint aequivocae, quales videntur esse praemissae respectu conclusionis, *neg.* Quod vero spectat ad id, quod addebatur in consequenti, quamvis «conclusio identificetur *aliquando* cum praemissis ex parte rei cognitae quantum ad entitatem, et sic sit ejusdem certitudinis identice, tamen in ratione veritatis est diversa; et quia una se habet ut illata et illuminata, alia ut illuminans, haec, saltem quoad nos, debet esse notior (5)».

Ad β): in discursu Theologico non est conclusio notior in sensu proprio, nempe evidentior, sed solum certior praemissa naturali, si haec seorsim sumatur. «Si autem consideretur ut elevata et conjuncta praemissae de fide, sic illa conjunctio praemissarum est certior conclusione illata. Comparatio autem inter conclusionem et praemissam non

(1) Cfr. Alamanni, ibid. ad 1.um.
(2) 1.° *Poster.*, text. 17.
(3) Apud Alaman., loc. nup. cit., arg. 2.
(4) Cfr. Alaman., ib., ad 2.um Vide *Sum totius Logic. Aristot.*, tract. 9, cap. 3.
(5) Joann. a S. Thom., *Logic.*, q. 25, art. 1, circa finem, *Ad secundum respondetur...*

debet fieri respectu unius praemissae tantum solitarie sumptae, sed ut praemissa est formaliter, id est, conjuncta alteri praemissae, unde desumitur tota et integra ratio inferendi. Et sic est certior conclusione theologica praemissa naturalis ut conjuncta praemissae de fide (1).»

482. Divisiones demonstrationis summatim explicatas reliquimus in Logica Minori (n. 229 seqq.), quas proinde necesse non est hic rursus pertractare; quamvis enim nonnihil posset addi, non est tamen res magni momenti (2).

ARTICULUS II

De praerequisitis ad demonstrandum seu de praecognitis et praecognitionibus.

483. *Omnis doctrina*, inquit Philosophus (3), *omnisque disciplina intellectiva e praecedenti fit cognitione*. Quorum verborum plures afferuntur interpretationes; ea tamen est omnium verissima, qua nomine *doctrinae vel disciplinae*, quae fiat ex praecedenti cognitione, intelligatur sola notitia discursiva, quippe quae praeviam aliam essentialiter cognitionem subaudit. Duo autem generatim cognoscenda sunt ante demonstrationem vel discursum, *praecognita et praecognitiones*.

Praecognita dicuntur ea, quorum cognitio est necessaria demonstrationi adeo, ut demonstratio absque illorum cognitione procedere nequeat: non tamen in ipsa demonstratione, sed ante cognoscenda sunt. *Praecognitio* vero dicitur modus cognitionis, quo praecognita cognosci debent.

484. Tria recensetur praecognita, ex communi Dialecticorum cum Aristotele sententia, *subjectum*, *passio et principia*. Subjectum est id, de quo aliquid demonstratur; passio hic importat attributum illud, quod de subjecto demonstrandum assumpsimus; principia demum sunt praemissae, ex quibus colligitur in conclusione passionem subjecto convenire (4). Quod porro tria haec praecognosci oporteat, nemo in dubium revocare potest. Quid enim demonstrari

---

(1) Joann. a S. Thom., loc. cit., ubi plura videri possunt.

(2) Cfr. vol. 1.um, num. 239-242.

Qui velit conditiones cognoscere ad demonstrationem ex mente Aristotelis requisitas, legat vol. 1.um fusioris Logicae, lib. 2, disp. 3, cap. 2, art. 2, num. 256, seqq.

(3) *Posterior, analyticor.* lib. 1, cap. 1.

(4) Vide Conimbric. (*Posterior*, lib. 3, cap. 1, quaest. 3, art. 3 seqq.), Rubium (ibid., quaest. 2 et 3), Dominicum Soto (ibid., in expositione, cap. 1.)

possit de subjecto, si ignoratur? Aut quomodo de subjecto praedicari possit passio vel praedicatum, cujus notitia non habetur? et quomodo conclusio possit inferri, nisi cognoscantur prius praemissae, unde illa derivanda est? Quamobrem tria sunt praecognita.

485. Quid et quotuplex praecognitio. Praecognitiones seu modi, quibus praecognita cognoscere oportet, sunt duae: *an est, et quid est.* Praecognitio *an est* duplex distinguitur, prout quaestio versetur circa *esse* (cognoscendo, nempe, rem vel actu esse vel saltem esse possibilem), vel circa *esse* veritatis (cognoscendo propositionem aliquam esse veram). Praenotio etiam *quid est* in duas alias dispescitur, in *quid nominis et quid rei.* Quo porro ordine se habeant istae praenotiones, explicat S. Thomas: *Antequam sciatur de aliquo* **an sit,** *non potest sciri proprie de eo* **quid sit:** *non entium enim non sunt definitiones. Unde quaestio* **an est,** *praecedit quaestionem* **quid est.** *Sed non potest ostendi de aliquo* **an est,** *nisi prius intelligatur,* **quid** *significetur per nomen. Propter quod etiam Philosophus in 4.° Metaphysic. in disputatione contra negantes principia docet incipere a significatione nominum* (1).

486. Quid praenoscendum sit de subjecto.—Jam de subjecto generatim praenosci oportet in primis, *quid sit,* saltem quoad nomen, ut per se patet: deinde *an sit* saltem possibile (nisi forte de ipsa subjecti possibilitate disputetur), nam necesse non est praenoscere, *an subjectum actu existat.* Primum horum probatur, nam res impossibilis nullas habet veri nominis passiones vel attributta, quae demonstrentur: non autem necesse est scire subjectum actu existere, nisi agatur de praedicatis individualibus et contingentibus, quae rei existentiam requirunt; nam unio vel enuntiabilitas praedicati et subjecti in iis, quae naturam et proprietates rei respiciunt, *absolvitur a tempore*, ut dici solet a Dialecticis, quia non dependet ab existentia, nec alligatur ulli tempori determinato, sed transilit omne tempus ac durationem (n. 123). Non tamen sciendum necessario est de subjecto *quid rei,* nisi in demonstratione potissima, in qua ipsa rei

(1) S. Thom. 1.° *Posterior.*, lect. 1, post initium.

essentia pro medio assumitur ad primam proprietatem demonstrandam. Et haec valeant de subjecto cujusvis particularis demonstrationis.

Si autem quaeras, quid dicendum sit de subjecto communi scientiae alicujus totalis, respondent Conimbricenses cum S. Thoma et aliis, praenoscendum esse de illo, *quid sit;* non autem necesse est praenoscere, *an sit,* quandoquidem «licet totali scientiae demonstrare a posteriori suum objectum esse, idque praestare debet, quando illud non est aut sensu aut ex terminis notum: quamvis ea demonstratio aut a sola Metaphysica, aut non sine ejus beneficio construi possit (1)». Primum tamen horum spectans ad *quid rei*, solum valet in demonstratione ac scientia *propter quid:* in aliis sufficit nosse *quid nominis*, ut accidit in Theodicea.

De passione ante demonstrationem praenoscendum est *quid nominis,* non vero *an sit*, nec *quid sit secundum rem.*

De principio non debet praenosci *quid sit*, sed tantum *an sit* in *esse* veri, nempe an sit verum.

Dices, plura esse agnoscenda praecognita praeter tria a nobis enumerata: ac nominatim haec: α) bonitas consequentiae, tum β) medium demonstrationis, siquidem virtute medii in conclusione subjectum et praedicatum uniuntur: item γ) axiomata seu principia communissima, quae sunt basis ac fundamentum omnis demonstrationis. Ergo Aristotelis hac in re praecepta corrigenda sunt.

Resp. ad α) *dist.* assertum. Necesse est praenoscere explicite consequentiae bonitatem, *neg.;* implicite ac virtualiter, *conc.* Qua de re superius actum est in praecedenti capite. Adde, quod si deberet bonitas consequentiae praenosci, id foret necessarium ratione duntaxat formae, nos autem hic non agimus de praerequisitis ex parte formae, sed ex parte materiae.

Ad β) pariter *distinguo:* medium debet praecognosci extra praemissas, *neg.;* in ipsis praemissis, *conc.* Nam subjectum et passio praecognoscuntur extra praemissas ut partes quae-

---

(1) Conimbric. (ib. q. 3, art. 3, *sectio articuli, conclusio sexta,* quam vide ab iisdem probatam). Cfr. Suarez (disp. *Metaph.* 1.ª, sect. 4, n. 14).

stionis, antequam demonstratio instituatur. Medius autem terminus sufficit, ut cognoscatur in ipsis praemissis (1).

Ad γ) respondeo, principia quaedam communissima praecognoscenda esse in ipsis praemissis vel tamquam basis omnis objectivae certitudinis, ut principium contradictionis, vel ut fundamentum rectae formae argumentandi. Non tamen necesse est, haec actu expresse cognoscere ante omnem demonstrationem, cum passim instituantur demonstrationes sine ulla saltem explicita attentione ad hujusmodi principia.

Verum haec innuisse sufficiat (2).

DISPUTATIO QUARTA

De scientia.

Scientia est meta trium praecedentium disputationum hujus alterius libri, cujus ante omnia notio ipsa est accurate constituenda, ut melius postea caeterae quaestiones haud exigui sane momenti declarentur.

CAPUT I

NATURA SCIENTIAE

Scientia est una ex quinque virtutibus intellectualibus communiter assignatis a Scholasticis cum Aristotele (3) ac S. Thoma (4): quae sunt, *intellectus principiorum*, *sapientia*, *scientia*, *prudentia et ars*.

ARTICULUS I

Quid sit scientia.

I. Notio scientiae declaratur.

487. Variae scientiae acceptiones: prima ejus definitio.—Variae sunt scientiae acceptiones. Sumitur enim

(1) Vide Conimbric. (1.° *Poster.*, cap. 1, q. 3 num 2, post initium), Joann. S. Thoma (*Log.*, q. 24, a. 1), Rhodes (*Philos. Perip.*, lib. 1, disp. 5, quaest. unic., sect. 2, *Neque dicas* 2.°)

(2) Vide vol. 1.um. num. 242-248.

(3) *Ethicor.* lib. 6, cap. 3, seqq.

(4) In libr. 6.um *Ethicor.*, lec., 3, et 1. 2.ae quaest. 17, art. 2, et 3; *de Virtut.* quaest. 1, art. 12, et 13.

modo α) latissime pro qualibet cognitione, sive clara et certa, sive probabili et obscura: β) minus late pro sola notitia certa et evidenti, sive immediata sive mediata: γ) presse pro sola cognitione certa discursiva. Et de hac prostrema modo agimus in praesentiarum. Quae bifariam definiri potest: primo tanquam fructus demonstrationis in illo sensu strictissimo sumpta, quam supra (n. 469) ex Aristotele declaravimus; quo sensu, *scientia est cognitio certa et evidens ex causis*, vel ex praemissis causam conclusionis continentibus, ubi ex communi interpretatione causa intelligitur non tantum *in cognoscendo*, sed etiam *in essendo*. Cognoscere autem rem *per causam*, tria importat: α) cognoscere causam: β) cognoscere illam esse causam rei: et γ) cognoscere rem propter illam causam ita esse, ut aliter esse non possit (1). Causarum porro nomine hic venit quodlibet genus quadripartitae divisionis in causam materialem, formalem, finalem et efficientem (2). Immo etiam per causam, ut jam alias notatum est, intelligi potest quaevis ratio ordine prior. Definitio haec nimis restricta est, utpote quae sic explicata, solas comprehendit scientias perfectissimas, et argumentis duntaxat a priori demonstratas.

Alia ergo et definitio scientiae applicabilis ad cognitiones quolibet genere demonstrationis partas, secundum quam scientia definitur *cognitio certa et evidens rei per demonstrationem comparata*. Dicitur *cognitio certa*, quia proprie ac perfecte non scimus, nisi cognitione infallibili, ac proinde certa, res innotescat: unde a scientia excluduntur *error*, *opinio*, *suspicio* ac *fides humana*, saltem plerumque, quamquam in scientia totali non omnes partes sunt certae, sed plures inter limites meae probabilitatis continentur. Dicitur *evidens*, ut distinguatur a fide divina, quae obscura est. Reliquae particulae secernunt scientiam a cognitione principiorum atque a visione beatifica, quae simplicem intuitionem continet, itemque a scientia Dei et Angelorum, quae caret discursu.

---

(1) Vide Arist., lib. 1.° *Posterior, analyticor.*, cap. 2.° initio.

(2) Vide Arist. (lib. 2.° *Posterior.*, cap. 2.°) Cfr. ibid. S. Thom. (lect. 9), Mauri (*Paraphras.*, lib. 2.° *Posterior.*, cap. 6), Conimbricenses (lib. 1.° *Posterior.*, cap. 2, quaest. 3).

488. Si jam rationem aliquam declarationemve petas traditae definitionis, eam sic reddit ex communi sensu S. Thomas cum Aristotele: *Tam scientes, quam non scientes, aestimantes tamen se scire, hoc modo accipiunt scire sicut dictum est. Non scientes enim, qui aestimant se scire, opinantur sic se habere in cognoscendo, sicut dictum est. Scientes autem vere sic se habent. Est autem haec recta manifestatio definitionis. Definitio enim est ratio, quam significat nomen ut dicitur in 3.°* **Metaphysicor**. *Significatio autem nominis accipienda est ab eo, quod intendunt communiter loquentes per id nomen significare. Unde in 2.°* **Topicorum** *dicitur, quod nominibus utendum est, ut plures utuntur* (1).

II. An scholastica Theologia sit univoce scientia.

489. Tres invenio de hac re opiniones: prima affirmat, eamque tenet Alexander Halensis, Dionysius Carthusianus, Canus, Zumel et noster Jacobus Granado. Secunda, negans, est Scoti, Durandi, Gabrielis et Nominalium. Tertiam, mediam, tuentur Cajetanus et Toletus docentes, Theologiam esse quidem veri nominis scientiam, sed imperfectam. Bifariam enim considerandam esse putavit Theologiam Card. Cajetanus, *prout est in se*, quo pacto possidetur a Beatis in coelo, qui *evidenter perspiciunt* veritates revelatas; et *prout est in nobis* viatoribus, qui per fidem, ideoque obscure, cognoscimus principia revelata, unde Theologia suas ducit conclusiones. Theologiam ergo contendit sub priori consideratione, perfectissimam esse scientiam, imperfectam vero sub altera consideratione,utpote quae caret evidentia, nec potest resolvere conclusiones in evidentia principia. Ratio ergo praecipua hujus dubii stat in defectu evidentiae, quo premitur scholastica Theologia.

Quidquid vero dicendum sit de Cajetanica ista distinctione, non habet hic ea locum; quia praecise sermo est de hac Theologia, prout est in nobis, in praesenti statu viatorum, et de hac, non vero de ulla alia, quaerimus, utrum sit perfecta scientia, nempe univoce talis praedicanda secundum modo declaratam notionem. In qua controversia nobis placet sententia negans, quam tenent praeter auctores secundo loco relatos, PP. Valentia, Vazquez, Arrubal et ipse Cajetanus, et quicumque alii invectam ab ipso distinctionem admittunt, immo et ipse S. Thomas, qui non uno in loco ad rationem scientiae proprie acceptae requirit evidentiam (2). Cum quibus

490. Dicendum videtur, *quamvis Theologia Scholastica non sit perfecte atque univoce scientia, jure tamen merito donatur hoc nomine.*

Prima pars probatur, quia cum quaeritur, an Theologia nostra sit vere et proprie scientia, nomen scientiae usurpandum est in ea significatione propria, in qua a Philosophis semper usurpatum est. Sicut quando de Deo quaeritur, utrum in Deo sit misericordia, justitia aut ira, secundum proprietatem id quaeritur, supposita communi et ab omnibus

(1) Thom. 1.° *Posterior.*, lect. 4, *Tertio ibi manifestum est.*

(2) Vid. v. g. 1, 2.ae, quaest. 67, art. 3; *de Veritat*, quaest. 14, art. 9, 2.ª 2.ae.

recepta horum nominum significatione, supposita etiam definitione, qua Philosophi horum nominum propriam significationem definire consueverunt. Alioqui Theologis liceret, ad nova significata haec nomina detorquere (1). Atqui scientia in signo stricto et proprio importat cognitionem discursivam evidentem. Nam secundum Logicos communiter scientia, proprie et stricte, per demonstrationem existit; demonstratio autem evidentiam principiorum sibi vindicat.

Probatur secunda pars, quia Theologia importat certam et demonstrativam notitiam, quae ex suis principiis, videlicet veritatibus revelatis, suas derivat conclusiones ope discursus et ratiocinii, non minus quam quaevis alia scientia omnibus numeris absoluta. Ergo recte vocanda est scientia. **Probatur conseq.** Nam nisi quis velit nova excogitare nomina, nullum est aliud, quod aptius quadret in Theologiam scholasticam, quippe quae est cognitio certa, non fidei, sed rationis, non immediata, sed discursiva, ita ut ex notis ad scientiam perfectam et philosophicam requisitis sola careat evidentia.

Dices 1.° Philosophi prisci passim certitudinem solam requirunt ad scientiam. Ergo potest stare veri nominis scientia absque evidentia.

Resp. Idipsum ostendit nomine scientiae intellectum ab illis esse habitum evidentem, ideo enim ita saepe locuti sunt veteres, quia ignorabant certitudinem separari posse ab evidentia: quare vel solam commemorantes certitudinem, evidentiam simul intelligebant.

Dices 2.° Sed sicut Philosophum circa certitudinem corrigimus, admittentes videlicet certitudinem sine evidentia, quidni etiam persuasionem veterum circa scientiam corrigamus, statuentes ad rationem scientiae ac demonstrationis sufficere certitudinem sine evidentia?

Resp. Esse descrimen inter scientiam et certitudinem. Quia certitudo ex communi sensu Philosophorum adhaesionem firmam mentis importat, excludentem omne dubium atque oppositi formidinem. Et quamvis veteres sapientes arbitrarentur actum hujusmodi rationabiliter gigni non posse nisi ex objecto evidenti, atque adeo sejunctum ab evidentia esse non posse; postea vero id falsum esse comprobatum est a Patribus et Theologis in actu divinae fidei. Non tamen ideo debuit ipsa certitudinis notio variari, utpote quae praescindit ab evidentia, sed solum deserta fuit tamquam falsa opinio illa et persuasio, quae ipsam certitudinis definitionem non attingebat. At vero nunc e converso in ipsa definitionen communique intelligentia scientiae continetur evidentia. Quare necesse est dicere significationem propriam vocis *scientia* restrictam esse ad actum cognitionis, evidenti discursu partae; ideoque non licet Theologis Philosophisve christianis pro suo arbitrio vim vocis pervertere, sed potius e converso loquemdum illis est secundum usum communi veterum auctoritate firmatum.

Et hactenus de hac quaestione, quae tota reapse videtur esse de nomine (2).

III. Quotuplex scientia.

491. Divisiones scientiae multae sunt: alia enim est scientia *actualis*, alia *habitualis*. Actualis est assensus certus et evidens per demonstrationem comparatus: habitualis est habitus mentis ac facilitas inclinans intellectum ad hujusmodi assensus eliciendos. Utrique perfacile accommoda-

(1) Vazquez, in 1.am part., disp. 4, cap. 7, n. 2.
(2) Vid. vol 1.um, num. 259.

ri potest definitio scientiae supra ex Aristotele proposita; «at cui praecipue competat ex mente Philosophi, non vacat quaestione, quibusdam pugnantibus pro habituali, quae absolute scientia dicitur, aliis pro actuali, quam magis sonant verba Philosophi, scire enim et cognoscere significant actionem. Aequior est horum pars, et propter rationem assignatam, et quia actualis perfectior consummatiorque scientia est, et ad eam ordinatur habitualis, ut ad ultimam perfectionem in eo genere; unumquodque enim perfectius est in actu, quam in habitu» (1).

Alia est divisio scientiae in scientiam *propter quid* et *quia*, pro ratione demonstrationis, per quam comparetur.

Tertio dividitur in *partialem* et *totalem*. Totalis est complexus conclusionum omnium, quae circa unum objectum formale vesantur: talis est v. g. *Methaphysica*, *Mathesis*, etc. Partialis est quaevis conclusio per demonstrationem comparata.

Notandum est hic, vix in humanis reperiri totalem scientiam, quae non sit plena multis conclusionibus non scientificis, nempe certis atque evidentibus, sed aut falsis aut mere opinabilibus ac probabilibus: id quod ex imbecillitate ingenii nostri accidit. Nihilominus istae omnes vocantur scientiae, et quia omnes habent scientificam methodum, etiam in quaestionibus incertis atque opinativis, et quia versantur circa objectum scibile, de quo passiones inquirunt, ac tandem quia nobiliores partes earum sunt conclusiones demonstratae, unde in totum eadem scientiae denominatio derivatur (2).

Quarto dividitur in *subalternantem* et *subalternatam*, de qua divisione mox uberius agendum est.

492. Denique dividitur in *speculativam et practicam*. Speculativa sistit in contemplatione rei, qualis est v. g. *Metaphysica*, *Physica*. Practica habet pro fine operationem, ut *Philosophia moralis*. Inter haec duo scientiae genera, docente Aristotele (3), ac consentientibus communissime

(1) Conimbricens., *Posterior.*, lib. 2, cap. 2, q. 1, a. paulo post init.
(2) Cfr. De Benedictis, *Logic.*, quaest. *proemial.*, cap. 5, *Unum est;* Lossada, *Logic.*, tract. 1.° *proemial.*, disp. 1, cap. 8, n. 18.
(3) Aristot., lib. 1.° *Metaph.*, cap. 1.

veteribus Philosophis, speculativa practicae generatim in ratione scientiae praeferenda est. Nobilius enim est id quod est propter se, quam quod est propter aliud, nempe propter operationem (1). Circa hanc vero divisionem varia occurrunt notanda.

Quotuplici modo scientia dici possit practica et speculativa.—Et α) primo quidem scientia practica et speculativa trifariam dici potest: 1.° *ex parte rerum scitarum*, prout sint operabiles ab ipso sciente, vel non. 2.° *ex parte modi*, prout objectum, in se quidem operabile, respiciant operabili modo, vel secus. 3.° *ratione finis*, prout a sciente ordinetur, vel non ordinetur ad operationem. Et quamvis scientia, quae est practica duobus prioribus modis, possit generatim dici practica, *pro sciente* non erit simpliciter practica, sed tantum secundum quid, nisi ordinetur ad opus. E converso scientia, quae non respiciat objectum operabile simpliciter speculativa erit; sicut speculativa erit, saltem secundum quid, scientia illius, qui rem quidem operabilem novit, non tamen operabili modo; vel etiamsi noverit operabili modo, non ordinet tamen cognitionem suam ad opus.

493. β **Multiplex discrimen inter practicam et speculativan scientiam.**—Hinc sequitur discrimen scientiae speculativae et practicae. Nam 1.° differunt fine, quia *finis speculativae est veritas, hoc enim est quod intendit, scilicet veritatis cognitionem; sed finis practicae est opus*, etc. (2). Unde speculativa dici solet esse *sui gratia*, et *quaerere scire propter ipsum scire;* practica vero esse *operis gratia*, et *quaerere scire propter utilitatem operis* (3). 2.° Cognitio practica tendit in objectum modo compositivo, qui est utilis ad actualem operationem, utpote quae docet operari, vel inducendo formam materiae, vel partes in unum componendo, vel dando existentiam essentiae. At vero speculativa e contrario tendit in objectum per modum

(1) Vide S. Thom., lib. 1 *Metaphys.*, lect. 1.ª, *Deinde cum dicit: Primum quidem;* Suar., *Metaphys.* disp. 1, sect. 6, num. 31, Cfr. vol 1.um nostrum, num. 250 et 253.

Et hae quidem divisiones scientiae sunt formales. Paulo inferius exponentur aliae divisiones ex objecto petitae, cum sermo erit de scientiarum coordinatione.

(2) S. Thom., *Metaphys.* lib. 2, lect. 2, post init.

(3) Vide Aristot., lib. 1. *Metaph.*, cap. 1.°; lib. 3.° *de Anim.*, text. 49; S. Thom., libr. 1. *Metaphysicor.*, lect. 1.ª, n. 2; 1 p., q. 14, art. 16; libr. 3.°, *de Anim.*, lect. 15; *de Verit.*, quaest. 3, art. 3. Cfr. Lossada, *Logica*, tract. 1, disp. 1, cap. 9, n. 3.

analysis ac resolutionis, seorsim contemplando universalia praedicata rei ac principia formalia, partesque et proprietates, quae in re separatae esse nequeunt (1).

3.° Speculativa res contemplatur ex earum principiis, relegendo et considerando, quid in se ipsis sint, at practica considerat easdem quasi ponens in se ipsa principium illarum, quandoquidem ipsa dirigit ac regulare debet modum, secundum quem fiant (2). In idem recidit, quod alii scribunt, speculativam et practicam diversimode comparari ad suum objectum; nam speculativa respicit illum ut *mensuram* sui, cui se conformando vera dicitur, practica vero respicit objectum ut *mensuratum* a se (3).

4.° Denique scientia speculativa versatur potissimum circa universalia; practica vero circa particularia, quia licet versetur etiam circa universalia, sed semper est cum ordine ad singularia, quia tendit ad operationem, quae non potest terminari nisi ad singularia. Hinc etiam speculativa est maxime de aeternis ac necessariis; quod si attingit etiam corruptibilia, ea plane abstrahit, et quasi perpetua considerat: at practica est de contingentibus, quia respicit singularia particularesque circumstantias eorum, quae facile mutabiles sunt (4).

Jam quoniam cognitio practica dicitur a *praxi*, atque illa, cujus finis est *praxis;* ut pateat quantum se extendat scientia practica,

494. γ) Quaeritur, cujusnam generis operatio veniat nomine praxis.—Conveniunt quidem in eo omnes, quod per *praxim* intelligendae sint actiones duntaxat intellectualis naturae, easque tales, quae dirigibiles aliquo modo sint per voluntatem: unde excluduntur actiones rerum inanimatarum, et brutorum et humanae quoque omnes independentes a voluntatis imperio, qualis est, v. g., *vegetatio*. Quod reliquas attinet,

Censet Scotus, actiones intellectus non posse esse pra-

(1) Cfr. S. Thom., 1 p., q. 14, a. 16; Sot., *Logic.*, quaest. 1, *proaem.*
(2) Cfr. Suarez, *de Anim.*, lib. 4, cap. 9, n. 2.
(3) Cfr. P. de Benedictis *Philos. Perip.*, vol. 1, quaest. proem., cap. 4, paragr. 1.
(4) Vid. Suar., loc. cit.

xim, sed solum actiones aut voluntatis aut aliarum potentiarum corporearum. Quare etiam a Scoto definitur praxis: *actus alterius potentiae ab intellectu, naturaliter posterior intellectione, natus elici conformiter rationi rectae ad hoc, ut sit rectus* (1). Hanc magistri sui sententiam sequuntur Scotistae (2) ac plures Thomistae, inter quos numerandus est Card. Aguirre (3) et alii. Quidam vero Thomistae, ut Capreolus (4), Soncinas (5), Javellus (6), Complutenses Carmelitani (7), aliiqui limitant hanc doctrinam quadantenus, dicentes etiam actus intellectuales posse esse praxim, dummodo sint liberi et imperati a voluntate, vel aliter praxim esse actus voluntatis sive elicitos sive imperatos. Quam limitationem notat Suarezius (8) non negaturum forte fuisse Scotum, et revera eamdem arrisisse nonnullis Scotistis, testantur Mastrius et Pontius, qui etiam illam amplectuntur.

At pro oppositа sententia citantur Nominales, eademque tribuitur Eximio Doctori, Fonsecae, Conimbricensibus et multis aliis in opere nostro fusiore laudatis. Verum notat Suarez, Nominales, qui pro hac opinione adducti sunt, in eodem sensu locutos esse, ac Capreolum; et in eodem sensu defendit ipsemet Suarez et plures alii e nostratibus pro hac altera sententia relati, quemadmodum diserte animadvertunt dicentes, actus intellectus posse dici et esse praxim, non quidem nude spectatos, sed prout voluntati subjectos, ab eaque dirigibiles secundum normam ac regulam ejusdem intellectus. Quare dissensio est magis de nomine, ut probe notat eximius Doctor (9).

495. Haec altera sententia probabilior videtur.— Nam si actus voluntatis potest esse praxis, quia elici potest ex directione cognitionis, quae ostendat, quomodo exerceri valeat, debeatque; cur actus intellectus non possit esse

(1) In prolog. *Sententiar.*, quaest. 4.
(2) Apud Mastrium., *Logic.*, disp. 12, quaest. 5, art. 1, n. 99.
(3) *Disput. selectae in Logic.*, tract. 1, disp. 5, sect. 1.
(4) Quaest. 2, *Prolog.*
(5) *Metaphys.* lib. 6, quaest. 2.
(6) Lib. 6, *Metaph.*, quaest. 4.
(7) *Logic.* disp. 1, *proaem.*, quaest. 6.
(8) *Metaphys.* disp. 44, sect. 13, n. 23.
(9) *Metaphys.* disp. 44, sect. 13, num. 16, Cfr. *de Anima*, lib. 4, cap. 9, n. 8.

praxis, quandoquidem et ipse elici potest ex directione praeviae cognitionis, praescribentis modum, secundum quem apte construatur? Quaenam, quaeso, causa afferri potest disparitatis, ob quam ratio nomenque praxis ad actus alterius potentiae ab intellectu restringatur? Nam praxis certe, consentientibus communissime Philosophis, est actus vel operatio ex regula posita. Atqui actus intellectus est operatio quae ad normam regulae alicujus effici potest. Ergo donec solida aliqua ratio afferatur, dicere quod actus intellectus non potest esse praxis, quia praxis debet esse actus alterius potentiae, non est nisi mera petitio principii (1).

Definitio praxis.—Itaque vera notio praxis haec videtur esse, ut sit *actus in nostra constitutus potestate, quatenus dirigibilis aut regulabilis per humanam rationem.* Hinc practicum est illud, quod praxim continet, vel servit praxi. Atque adeo notitia practica est illa, quae dirigit, vel regulat operationem seu praxim. Et quia nullus actus proprie se ipsum dirigit, sed aliud; scientia vel cognitio practica distinguitur a praxi, quam dirigit (2).

IV. Discrimen scientiae a sapientia.

496. Ad pleniorem scientiae intelligentiam serviet, opinor, ut ejus discrimen a caeteris virtutibus intellectualibus initio hujus capitis indicatis aperiamus. Supervacaneum est, ut in declaranda differentia intellectus principiorum immoremur, quippe qui tantum se extendit ad cognitionem primorum principiorum et propositionum per se notarum, nec proinde assensus ejus discursivus est, sed immediatus. Quid autem differt a sapientia?

Sapientia (n. 1), omissis aliis aceptionibus, in sensu proprio et peculiari est *scientia, quae considerat altissimas rerum omnium causas* (3). Plures conditiones vel excellentias continet ex Aristotelis doctrina, quae in opere fusiori explicantur, eoque omnes collineant, ut sapientiam reddant perfectam et consummatam quamdam rei notitiam, qualis pro-

(1) Vid Suarez, disp. 44 *Metaphys.*, loc. cit., n. 24. Cfr. Lossada, loc., cit., cap. 9, n. 16.

(2) Plura reperies in vol. 1.°, num. 255-259.

(3) Vide S. Thom., 1. 2.ae, quaest. 57, art. 2.° Cfr. 2.ª 2.ae, quaest. 47, art. 47, art. 2; et Suarez, *Metaphys.* disp. 1, sect. 5.

fecto non obtinet, quamdiu illa non quaquaversus innotescat cum omnibus suis causis usque ad supremas et altissimas. Ex quo illico vides discrimen scientiae a sapientia, nam scientia non amplius requirit, nisi quod res certo atque evidenter cognoscantur per suas causas, nec ad ejus rationem pertinet, ut usque ad supremas causas deveniatur (1).

V. Discrimen scientiae ab arte et prudentia.

497. Prima differentia communis est, quod ars et prudentia importent essentialiter notitiam practicam; at scientia, quamvis possit esse sive speculativa sive practica, sed ex generali sui ratione praescindit ab utraque, seu neque est *ex se* speculativa, neque practica. Quae differentia patet ex nuper dictis (n. 492, 493), cum ratio scientiae vel cognitionis speculativae ac practicae declarata est. Alterum discrimen est in objecto; nam objectum scientiae, ut inferius demonstrabitur, necessarium est, objectum vero artis, quae hac in re convenit cum prudentia, est aliquid contingens, nempe tale quod non uno modo fieri possit; si enim uno tantum modo res per artem directa fieri posset, cur opus erat praeceptis ad illam apte sciteque faciendam? Quia ergo res et artificiose et imperite fieri potest, et in hoc contingentiam habet, ars efficit, ut recte convenienterque fiat. Et idipsum ad prudentiam spectat, ut actus morales, qui vitiose possunt institui, secundum regulam morum ordinentur. Praeterea ars non exigit, sicut scientia, demonstrationes, quibus praecepta ejusque assertiones probentur, secus atque scientia, utpote quae est cognitio per demonstrationem comparata. At ars contenta est experientia vel inductione vel auctoritate, quibus fere inniti solent artifices, ut vel ipsi sequantur, vel discipulis sequenda praescribant artis praecepta. «Quod si quis artifex per demonstrationem probaret, ut posset, regulas artis nauticae vel militaris, v. g., ea tunc ars simul esset scientia. Sic Rhetorica, prout communiter traditur, non est scientia; et tamen scientia consetur, prout ab Aristotele tradita est (2).»

---

(1) Vid. vol. 1.um, num. 252.
(2) Lossada, tract. 1.° proem., disp. 1, cap. 8, num. 11.

Postremum discrimen scientiae a prudentia et arte coincidit cum differentiis, quibus hae ipsae inter se secernuntur. Practicum enim duplex est, alterum morale, alterum artificiale. Practicum morale respicit rectitudinem morum, quatenus actio exerceatur secundum regulas honestatis: hoc pacto est practica prudentia, cujus proprium est dictare, quomodo hic et nunc honeste fiant actiones. Practicum vero artificiale regulat rectitudinem artefactorum, ut fiant secundum regulas artis: quo modo practica est, v. g., ars pictoria.

VI. Accuratior artis notio redditur.

498. Triplex artis acceptio, et quaenam ex illis sit magis propria.—Quae in praecedenti paragrapho de discrimine scientiae ab arte dicta sunt reique utilitas cogunt me paululum rationem artis declarare, nam forte nullus aptior locus id praestandi recurret.

De prudentia vero nihil necesse est addere, tum quia non est tanta ejus necessitas in Philosophia, tum quia notio et natura ejus in morali scientia tractanda erit. Triplici acceptione reperio nomen artis usurpari ab auctoribus: α) latissime pro quavis scientia, sive speculativa sive practica (1): β) minus late pro solis scientiis et habitibus practicis (2); γ) strictissime pro solo habitu et cognitione practica et directiva operis exterioris transeuntis in exteriorem materiam. (3). Quaeritur ergo, quo ex duobus hisce postremis sensibus accipienda sit ars, quando de illa sermo est, ut contradistincta a scientia.

Multi opinantur sumendam esse in tertia acceptione, nempe pro cognitione practica operis transeuntis in exteriorem materiam, quaeque proinde versetur circa materiam non *agibilem*, sed *factibilem*. Hoc enim interest inter *actionem* et *factionem*, inter *agere* et *facere*, quod postremum externas operationes post se *opus remanens* relin-

(1) Vide Aristot., *Posterior.* lib. 1, cap. 1; *Metaphys.*, lib. 1, cap. 1; S. Thom., 1. 2.ae quaest. 57, art. 3. 2.a 2 ae, quaest. 47, art. 2; *Metaphys* lib 1, lect. 1.a; opusc *de Trinit. super Böetium.*, quaest. 5, art. 1, ad 3.um.

(2) Vide Aristot., *Ethicor.*, lib. 1, cap. 1; et S. Thom. ibid., lect. 1; opusc *de Trinit.* loc nup. cit., ad 4.um; et 1. 2.ae quaest. 57, art. 3 corp. et ad 3.um Cfr. 2.a 2.ae quaest. 47. art. 2, ad 3.um.

(3) Vide Aristot., *Metaphis.* lib. 6, cap 1; *Ethicor.* lib. 1, cap. 3; *Magnor. Moral*, lib. 1. cap. 33, seu postremo; S. Thom., opusc. *de Trinit. sup. Böetium*, quaest. 5, art. 3 et 4.

quentes, primum vero respiciat immanentes, et praeterea ex externis illas, quae nullum post se *remanens* opus relinquunt, qualis est v. g. actio *citharizandi* et *saltandi*. Haec est sententia Mag. Dominici Soto et P. Georgii Rhodes cum S. Thoma in locis pro secunda acceptione modo laudatis. Et sic definiri solet ars ab hujus doctrinae assertoribus cum Aristotele *habitus cum vera ratione* **factivus** (1), vel cum S. Thoma *recta ratio aliquorum operum* **faciendorum** (2). Alii vero cum Valentia, Vazquez, Joanne a S. Thoma, Mastrio, Lossada, etc., putant non esse artem tam stricte sumendam, sed extendendam esse tum ad actus externos nullum relinquentes post se opus remanens, tum praeterea ad actus *immanentes* atque internos. Cui opinioni conformis est illa definitio S. Thomae, secundum quam *nihil aliud ars esse videtur, quam certa ordinatio rationis, qua per determinata media ad debitum finem actus humani perveniunt* (3). Vel magis determinate adhuc definiri potest *habitus directivus operationum non moralium*, seu *collectio praeceptorum ad opus aliquod apte et scite perficiendum*.

499. Haec secunda sententia videtur praeferenda, tum quia praeter habitus *factivos* operum externorum, dantur alii *activi* ac directive operationum, quae nec sunt scientia veri nominis, nec partes prudentiae, siquidem non dirigunt *morales* actus, quales sunt v. g. *Grammatica* et *Musica;* tum quia communissime accipitur divisio artis in *mechanicam* et *liberalem*, nec afferri ulla solida ratio potest, cur divisio haec sit analoga, quasi solum membrum artis mechanicae propriam ac veram artis rationem habeat.

500. Artis discrimen a scientia, prudentia et experientia.—Quae cum ita sint, patet α) discrimen artis a scientia, quod explicatum reliquimus in praecedenti paragrapho.

β) Constat etiam ejus differentia a prudentia, primo quia haec bonum morale ipsius operantis, ars vero sectatur rectitudinem ac bonum physicum operis artificiosi. Egregie S. Thomas: *Ad prudentiam*, inquit, *quae est recta ratio*

(1) Arist., *Ethicor.* lib. 6, cap. 3.

(2) S. Thom., 1. 2.ae, quaest. 57, art. 3. Cfr ibid. art. 4; 2.ª 2.ae quaest 47, art. 2, ad 3.um.

(3) *Posterior. analyticor.*, lib. 1, lect. 1, paulo post init.

agibilium, requiritur, quod sit bene dispositus circa fines (siquidem ex fine dependet rectitudo moralis subjecti): *quod quidem est per appetitum rectum. Et ideo ad prudentiam requiritur moralis virtus, per quam fit appetitus rectus. Bonum autem artificialium non est bonum appetitus humani, sed ipsorum operum artificialium: et ideo ars non praesuponit appetitum rectum* (1). *Et inde est, quod magis laudatur artifex, qui volens peccat, quam qui peccat nolens; magis autem contra prudentiam est, quod aliquis peccet volens, quam nolens, quia rectitudo voluntatis est de ratione prudentiae, non autem de ratione artis* (2). Praeterea cum ars possit conservari sine virtute morali; ut artifex sit magis dispositus ad bonum, quam ad malum usum suae artis, indiget morali virtute: at prudentia, quia stare nequit sine virtute morali, se ipsa disponit hominem ad bonum usum sui (3).

γ) Differt ars a simplici experientia et experimento, primo ratione objecti, quia ars considerat opus in universali, experientia vero in singulari. Deinde in efficacia operandi. Nam quamvis cum ad actionem venitur, et ars et experimentum respiciant singulare, nihilominus habent diversam operandi efficacitatem. Sane, ut explicat Aquinas, *experti magis proficiunt in operando illis, qui habent universalem rationem artis sine experimento. Cujus causa est, quia actiones sunt circa singularia, et singularium sunt omnes generationes. Universalia enim non generantur, nec moventur nisi per accidens, in quantum hoc singularibus competit. Homo enim generatur, hoc homine generato. Unde medicus non sanat hominem nisi per accidens, sed per se sanat Platonem aut Socratem, aut aliquem hominem singulariter dictum, cui convenit esse hominem, vel accidit in quantum est curatus... Unde cum ars sit universalium, experientia singularium, si aliquis habet rationem artis sine experientia, erit quidem perfectus in hoc, quod universale cognoscat; sed quia ignorat singulare, cum expe-*

(1) S. Thom., 1. 2ae, q. 57, a. 4. Cfr. ibid. art. 3.

(2) S. Thom., 1. 2.ae, quaest 57, art. 4. Cfr. Aristot., libr. 6. *Ethicor.*, cap. 4: et Silvest. Mauri, in *Paraphrasi* hujus loci, cap. 6; et S. Thom., ibid. lect. 4, paulo ante fin.

(3) S. Thom. et Mauri, cum Aristot. in loc. cit., lib. 6 *Ethicor.*

rimento careat, multoties in curando peccabit, quia curatio magis pertinet ad singulare, quam ad universale, cum ad hoc pertineat per se, ad illud per accidens. Denique differunt relate ad cognitionem, in qua eminet ars supra experimentum in tribus: *Scilicet, quantum ad scire, quod quidem magis arbitramur esse per artem, quam per experimentum; item quantum ad obviare, quod in disputationibus accidit, nam habens artem potest disputando obviare his, quae contra artem dicuntur, non autem habens experimentum: item quantum ad hoc, quod artifices plus accedunt ad finem sapientiae, quam experti*, nimirum quia ars importat cognitionem intellectualem (1).

501. Artes factivae et activae, serviles et mechanicae.—Ars sic accepta dividi potest in *factivam* et *activam*, prout relinquat post se opus permanens, ut *pictoria*, vel secus, ut ars *saltandi*. Cui affinis est divisio artis in *liberalem*, quae animum excolit, et *servilem* vel *mechanicam*, per quam membra corporea exercentur. Horum duorum generum diversas species antiqui distinxerunt, notatis etiam illis, quas pulchras dicunt, ut videre est in opere fusiori. Nunc autem numerus artium non parum auctus est (2).

ARTICULUS II

Qualenam debeat esse objectum scientiae.

502. Objectum ab *objiciendo* dicitur, quasi id quod potentiae vel habitui vel actui objicitur, ut attingatur; et in latissima sua acceptione est terminus, circa quem versatur potentia vel habitus vel actus: sicque dicuntur res possibiles esse objectum divinae omnipotentiae, et res, quam cognoscis, est objectum tuae cognitionis, bonum quod amas, tui amoris, domus, quam vides, tuae visionis, et ita porro. Nam licet proprie sola potentia attingit, aut respecit objectum, aut versatur circa illud, non vero habitus et actus, intellectus nempe dicitur intelligere, non autem intelligit ipsa intellectio, et voluntas dicitur amare, non vero amat amor; nihi-

(1) S. Thom., lib. 1.º *Metaph.*; lect. *Deinde cum dicit:* Ad agere.
(2) Vid. vol. 1.um, num. 259.

lominus etiam actus et habitus, locutione quidem minus propria, usitatissima tamen apud omnes, suum habere dicuntur objectum; actus quidem, quia sunt ipsae formales tendentiae, quibus potentiae suum respiciunt, atque attingunt objectum, habitus vero, quia potentiam adjuvant ad actus, per quos in objectum tendit. Nunc itaque agimus de objecto actus et habitus potentiae intellectualis, nimirum de objecto scientiae.

503. Objectum dividitur primo in *materiale* et *formale*. Objectum formale est illud, quod propter se vel *ratione sui* aut *ex propriis meritis* attingitur: vel, si mavis, est illa ratio vel determinatio, qua mediante, aliquid attingitur ab actu, habitu vel potentia: materiale autem est illud, quod ratione alterius, nempe ratione formalis objecti attingitur. Ita v. g. *color* et *lux* est objectum formale visus, quia attingitur ab oculo per se primo ac ratione sui; at paries est objectum materiale, quia ratione coloris attingitur visione.

«**Attingi autem,** inquit Mayr (1), non est tantum quomodocumque a potentia vel habitu cognosci aut respici, sed respectu potentiarum cognoscitivarum est *affirmari;* respectu potentiarum appetitivarum est *amari;* similiter respectu habituum moralium est *amari;* et respectu intellectualium speculativorum est *affirmari;* et respectu habituum practicorum quantum ad formam, est in *materiam introduci*, quantum ad materiam est, *immutari.*» Quare cum objectum formale dicitur, quod propter se attingitur, vel propter quod aliquid attingitur, particula illa *propter* exprimit rationem ex parte objecti desumptam, qua interroganti, cur actus aliquis attingat objectum, directe respondemus per adverbium *quia*. Ut si quaeratur, curs oculus videat parietem, respondetur *propter* colorem, seu *quia* est coloratus. Et quaerenti, cur firma fide credam mysterium Smae. Trinitatis, respondeo, *quia* Deus verax id revelavit (2).

Caeterum necesse non est objectum materiale ac formale realiter distingui, quamvis saepe ita re vera distinguuntur; nam nihil vetat et rem, quae attingitur et consideratur, et rationem, propter quam attingitur, unum idemque reipsa esse. Sic evenit v. g. in assensu primorum principiorum, et in

(1) *Philosoph. Perip.*, part. 1, disp. 1, q. 2, a. 1, n. 28.
(2) Losada, *Logic.*, tract. 1, prooem., disp. 2, cap. 1, num. 5, 6.

visione divinae essentiae, in quibus et terminus actus et ratio, propter quam attingitur, quoad rem ipsam non distinguuntur.

504. Objectum formale dividitur in *intrinsecum* et *extrinsecum*. Intrinsecum est, quod immediate terminat actum, ut color v. g. respectu visus. Extrinsecum est, quod non terminat actum, cui comparatur, sed alium praecedentem, a quo ipse oritur, vel determinatur. Sic objectum praemissarum est formale extrinsecum respectu conclusionis in sententia eorum, qui negant eam reflectere in praemissas (1). Qua de re superius egimus.

Objectum formale vocari solet specificativum, id est, extrinsecus index aut regula, ex qua plerumque discernimus species actuum, habituum et potentiarum inter se. Idem objectum formale, cum de scientiis est sermo, vocari quoque solet *subjectum* scientiae, quia scientiae considerationi subjicitur (2), estque id, de quo scientia disserit, et proprietates demonstrat. Quamquam stricte loquendo subjectum est, quod in conclusionibus scientiae subjicitur; objectum vero comprehendit insuper quidquid de tali subjecto praedicatur (3).

Alia est divisio objecti in objectum *attributionis* et objectum *attributum*. Objectum attributionis etiam varie solet explicari; secundum probabiliorem tamen sententiam illud est, cujus praecipue intenditur cognitio tamquam finis totius scientiae, ad quem proinde finem reliqua omnia quodam modo referuntur: ideoque vocari solet per antonomasiam *subjectum* vel *subjectum principale*, vel *subjectum primo intentum*. Talis est *Deus* in Theologia, et *Demonstratio*, ut multis placet, in Logica. Objectum vero attributum est, quod ad objectum attributionis refertur, seu quod ex fine primario non intenditur propter se in scientia, sed in ordine ad aliud duntaxat tractatur (4).

---

(1) Lossada *Logic.*, tract. 1, disp. 1, cap. 2, n. 9.

(2) Alii, ut Dominicus Soto *(Dialect.*, q. 5 prooem. paulo post init.), censent objectum vocari *subjectum* per ordinem ad passiones vel proprietates, quas de eo scientia demonstrat.

(3) Vid. Lossada, *Logic.*, trac. 1, disp. 1, cap. 1. Cfr. Fonseca, *Metaphys.* lib. 2, cap. 3, quaest. 1, sect. 3.

(4) Lossada, loc. num. cit.; Ant. Mayr., op. et loc. cit., n. 289.

Caeteras objecti divisiones omittimus, quia commodius explicabuntur, cum necessitas occurrat. Quaeritur ergo, quodnam debeat esse objectum scientiae, sive materiale sive formale.

505. Propositio 1.ª **Objectum scientiae debet esse necessarium.**

Probatur 1.° Nam scientiae non tractant actuales rerum existentias, sed essentias et proprietates. Atqui hae necessariae sunt. Sive enim homo v. g. existat, sive non existat, necessariae prorsus atque immutabiles sunt istae complexiones: *Homo est rationalis, est animal, est risibilis*, etc. etc. Nam connexiones praedicatorum non consistunt in reali actuali conjunctione illorum in rerum existentia, sed in mutuis relationibus ac proportione unius ad alterum; quae relationes proportionesve tales sunt, ut aliter esse non possint.

Prob. 2.° Ad essentiam scientiae pertinet certitudo. Atqui si objectum indifferenter se habeat, ut sit hoc potius quam alio modo, sive natura sua, sive saltem hic et nunc, impossibile jam erit certam de illo cognitionem habere. Nam si objectum saltem hic et nunc indiferens sit ac contingens, poterit aliter se habere. Demus ergo, quod aliter se habeat, et falsa erit cognitio illud referens. Nisi ergo in objecto necessitas statuatur, poterit scientiae notitia de illo falsa esse: id quod repugnat certitudini cognitionis.

506. Dices 1.° Philosophia naturalis versatur circa res mobiles, agitque inter alia de generalibus et corruptibilibus, de mixtis et elementis, quae sunt in perpetuo fluxu. Atqui hujusmodi res sunt contingentes, ut patet. Ergo scientia non est de necessariis duntaxat.

Resp. *disting.* Major. Philosophia naturalis versatur circa res mobiles, agit de generabilibus, etc., secundum quod in eis reperiuntur quaedam rationes immutabiles ac necessariae, quas per media item necessaria demonstrat, *conc.*; aliter, *neg.*

Et *contradist.* Min. Ita tamen ut in eis insint quaedam rationes immutabiles, quae sunt objectum scientiae naturalis *conc.*; aliter, *neg.*

Dices 2.° Atqui nec rationes etiam rerum naturalium, sunt penitus necessariae atque immutabiles. Nam non raro cernuntur etiam exceptiones ac defectus in ipsis generalibus legibus, vel propter aliquod impedimentum appositum ab aliis causis, vel etiam propter miraculum.

Resp. *dist.* instantiam; sit adsint omnia requisita, *neg.*, si non adsint, *conc.*

Et ad probationem similis esto responsio. Ubicumque enim contingunt exceptiones ac defectus, revera non adsunt omnia requisita ad hoc, ut causae naturales modo consentaneo operentur. Conclusiones autem physicae solum evincunt, quid rerum natura, suppositis omnibus conditionibus, postulet. Quare si quid contra contingat, vel propter

impedimenta ab aliis causis apposita, vel etiam ex speciali causae primae interventu, miraculum patrantis, revera non mutatur conclusio physica, vel objectum Philosophiae naturalis, sed idem, quod prius, ac prorsus immutatum remanet (1).

Dices 3.° Scientiae practicae sunt circa contingentia, in quantum talia, et tamen sunt vere scientiae; nam scientia dividi communiter solet cum Aristotele (2), in speculativam et practicam, ut superius vidimus. Ergo potest scientia esse de contingentibus seu non necessariis.

Resp. 1.° Cum objectum scientiarum dicitur esse necessarium, sermonem esse de scientiis speculativis, ut habetur ex Aristotele (3).

Resp. 2.° Addi posset, ipsas practicas scientias secundum propriam formalem rationem, quodammodo necessarias esse, quia habent judicium infallibile circa directionem rectam operum, quae, si fiant eo pacto, quo dictant praedictae scientiae, non possunt non recte fieri per se loquendo.

Dices 4.° Scientia Dei perfectissima est, et nihilominus versatur circa contingentia. Ergo etiam nostra scientia potest esse de contingentibus.

Resp. *dist.* antecedentis 2.am partem. Scientia Dei versatur circa contingentia, prout talia sunt, nempe nondum determinata et possibilia aliter se habere hic et nunc, *neg.*; prout jam determinata, ideoque jam hypothetice necessaria *conc.* Nam Deus cognoscit contingentia, prout jam sunt vel erunt in seipsis, v. g. *me ab aeterno videt* prout *jam nunc scribentem.* Et quamvis ego contingenter scribam, nihilominus prout hic et nunc scribo, jam impossibile est suppositione, me non scribere. Ideoque potest esse certissima divina cognitio, cum non sit de contingenti, prout est contingens. Haec fusius et accuratius in Theologia.

Et simili modo *disting.* conseq. Nam ea, quae omnino contingentia sunt in se ipsis, et propterea non sunt in se certo cognoscibilia, v. g. *Petrum sedere, me nunc scribere*, possunt certo cognosci, accedente relatione sensuum.

Objici etiam possent quaedam fidei dogmata, ut *Incarnatio* et alia, quae facta contingentia sunt, et nihilominus objectum praebent non solum Fidei, sed etiam Theologiae, quae est scientiarum regina. Verum objectio nihil evincit, siquidem facta illa non sunt objectum, sive fidei divinae sive Theologiae, nisi quatenus a Deo revelata. Facta vero, utcumque in se absolute contingentia, si a Deo revelata sunt, saltem consequenter atque hypothetice certa sunt metaphysice, ac proinde possunt esse objectum et infallibilis Fidei et scientiae (4).

507. PROPOSITIO 2.ª **Objectum scientiae est universale, saltem si sermo sit de naturis illis, quae non secum formaliter seu essentialiter identificant suam individuationem.**

Ita tenet communissima sententia Philosophorum, quamquam non omnes conveniant in reddenda rei ratione, ut videre es apud Conimbricenses (5).

Prob. 1.° Primo itaque patet inductione scientiarum

(1) Cfr. Benedict. Pereira, loc. cit.; Alamanni, *Summ. Philosoph.*, 1.ª part., q. 29, art. 2, ad 3.um.

(2) Lib. 2 *Metaphys.*, text. 3; lib. 6 *Metaphys.*, initio.

(3) *Ethicor.* lib. 6, cap. 3, vers. fin. Cfr. 1. S. Thom., ib.; et 3.° *Contra Gent.*, c. 75, *Adhuc haec est differentia.*

(4) Plura in volum. 1.° num. 261, 262.

(5) 1.° *Posterior.*, cap. 7, q. 1, a. 3.

humanarum, de quibus solum agimus, omnes enim contemplantur, saltem tamquam objectum primarium et principale, aliquid universale, ut, v. g., Metaphysica, *ens ut sic*, Philosophia naturalis, *ens mobile*, Mathesis, *quantitatem*, etc. Quod si quaedam scientiae disserunt de nonnullis corporibus quorum non est nisi unum individum in natura, v. g., de *sole*, *luna*, *terra*, etc., non respiciunt attributa proprietatesque pure individuales, sed ea duntaxat sectantur praedicata, quae possent indiscriminatim convenire cuivis alteri individuo intra eamdem speciem, quod potuisset existere (1).

2.° Praeterea scientia est effectus demonstrationis. Atqui omnis demonstratio versatur circa objectum universale. Nam demonstratio fit ex propositionibus primis et immediatis, ut supra vidimus; at propositiones hujusmodi tales sunt, quarum praedicatum subjecto conveniat universaliter. Ergo.

3.° Adde, quod si scientia occuparetur circa individua, nunquam objecti sui notitiam obtineret, siquidem infinita sunt individua cujuslibet speciei, infinitamque exhibent differentiarum varietatem.

508. Dices 1.° Deus est natura quaedam singularis, et nihilominus objectum suppeditat nobilissimae scientiae.

Resp. *dist.* assert.; est natura quaedam essentialiter singularis suaque individuatio, ac proinde immultiplicabilis, *conc.;* secus *neg.*

Deus est quidem singularis, sed ita, ut idem sit in eo prorsus natura et individuatio, unde attributa et differentia, ut ita dicant, individualis, sunt ipsa natura Dei. Nihil ergo mirum, si scientia theologica agat de Deo, licet hic sit singularis, cum divina natura sit nobis aliquo modo cognoscibilis.

Dices 2.° Non solum de Deo, sed de Christo Domino, qui est individuus homo, disserit sacra Theologia. Ergo potest individuum esse objectum scientiae.

Resp. 1.° Sacra Theologia, quae de Christo Domino, B. Virgine aliisque singularibus objectis disputat, non est scientia humana, de qua nos nunc agimus, sed divina et ex lumine revelationis profecta.

Resp. 2.° Omnia attributa differentiaeque individuales, quas de Christo Domino docet Theologia, cognoscuntur per revelationem ac traditionem, ac proinde dignissima sunt, quae scientifice tractentur,

(1) Cfr. Vazquez, in 1.am part. disp. 4, cap. 7, n. 17.

sive ad majorem dogmatum revelatorum declarationem, sive ad defensionem eorumdem ab omni errore atque impugnatione. Nihil autem simile contingit in humanis scientiis, quae assequi cognitione non possunt veras intimasque differentias individuales, ut jam notavimus in probationibus, accidentales autem et exteriores differentias aut penitus contemnunt, quia dignae non sunt scientifica consideratione, aut Historiae contemplandas atque narrandas relinquunt.

Dices 3.° Philosophus docet (1), impossibile esse scire, antequam ad *individua* deveniatur. Ergo scientia est etiam de individuis, ac proinde non est universale duntaxat objectum scientiae.

Resp., sensum planiorem textus Aristotelici hunc videri, ut individuum idem valeat atque indivisibile; quasi diceret plenam rei cognitionem definitionemve haberi non posse; nisi deveniatur ad suprema genera, quae sunt simplicissima et indivisibilia; his enim ignoratis, impossibile est inferiora et posteriora cognoscere (2). Objectio itaque non est ad rem (3).

509. Propositio 3.ª **Objectum scientiarum est perpetuum, ingenerabile atque incorruptibile.**

Haec manifeste fluunt ex dictis. Nam objectum scientiae est universale ac necessarium, tractaturque duntaxat secundum illa praedicata, quae vel pertinent ad essentiam rei, vel ex ea necessario consequuntur, praescindendo ab actuali existentia illius; quae illa considerat scientia enuntiabilia, quae suam retinent veritatem, eodemque modo affirmari possunt, sive subjectum existat, sive non, et quandocumque existat. Atqui quae hoc modo se habent, aeterna sunt, non quidem in existendo, sed in verificando propositionem, quandoquidem *nunquam non*, seu in omni tempore et ab aeterno, affirmabilia sunt. Hoc pacto *triangulum angulos tres habere duobus angulis rectis aequales, et hominem esse admirativum*, ab aeterno affirmabile est; atque eodem modo affirmabile foret, etiamsi nunquam extitisset homo, sed in statu purae possibilitatis relictus fuisset. Ergo scientiae objectum perpetuum seu aeternum est.

Praeterea est ingenerabile et incorruptibile, vel quia generatio et corruptio non exercentur per se circa universalia sed circa singularia; vel quia praescindunt scientiae ab statu existentiae sui objecti, generari autem et corrumpi existentium est; vel quia nulla generatio aut corruptio actu exercita variare potest scientiae objectum quoad munus ve-

(1) Lib. 2 *Metaphys.*, tex. 11.

(2) Cfr. S. Thom., lib. 2. *Metaph.*, sect. 4, *Secundam rationem ponit ibi;* Fonsec., lib. 2, *Metaph.*, c. 2, in comment. text. 11; Mauri, ibid.

(3) Vide vol. 1.um, num. 265, 264.

rificandi actus scientificos: id quod verum est etiam, dum asseritur corruptibilitas ipsa de proprio subjecto (1).

510. Propositio 4.ª **Objectum scientiae est ens per se, non vero per accidens.**

Primum autem nota ens per accidens dupliciter dici posse, primo in ratione entis, quia non est unum per se, sed pluribus essentiis diversis, nec per se connexis, constat, quomodo acervus lapidum v. g. non est per se, itemque *grammaticus* vel *musicus* non efficiunt ens vel unum per se: secundo in ratione effectus, quia nempe non habet causam per se, sed praeter intentionem agentis evenit, quare hujusmodi ens per accidens idem valet, ac fortuitum et casuale. Et utrolibet modo sumatur ens per accidens, non est de eo scientia (2).

Et primo quidem, si sumatur in ratione entis.—Nam ens quod non est unum per se, sed pluribus constat essentiis, ut v. g. *musicus*, *grammaticus*, diversas prae se fert formalitates atque *scibilitates* pro varietate diversarum essentiarum, puta *musici* et *grammatici*. Atqui ea quae diversas scibilitates exhibent, objecta suppeditant diversarum scientiarum. Ergo una eademque scientia nequit illa contemplari, ac proinde hujusmodi per accidens non est objectum scientiae (3). Hinc e converso colligitur, entia diversorum generum, licet physice nequeant efficere ens per se, ut v. g. *homo* et *canis;* nihilominus posse logice *esse unum per se*, ac proinde constituere objectum unius ejusdemque scientiae, si nempe sub una communi ratione considerentur, v. g. homo et canis, si spectentur ut *animalia*, ut *corporeae substantiae*, ut *entia quaedam*.

Secundo si sumatur ens per se in ratione effectus, seu quatenus excludit effectus casuales vel fortuitos. Nam scientia est de objecto necessario sive methaphysice, sive saltem physice, ut nuper vidimus, ideoque de eo, quod semper est, saltem ratione sui. Atqui casualia non sunt hujusmodi. Ergo scientia non debet contemplari casualia, vel ea quae per accidens sunt, sed tantum ea quae per se praedicantur de subjecto. Per se autem duplici modo praedicatur aliquid vel dicitur de subjecto ex veterum ratione loquendi. Primo modo per se dicuntur attributa vel praedicata essentialia: secundo modo dicitur de aliquo per se id, quod rationem habet passionis vel proprietatis respectu ejusdem.

Probe autem nota non esse alienum a scientia considerare ipsam rationem entis vel effectus per accidens; sicut nec est alienum, ut disputationem instituat circa attributa communia effectuum fortuitorum: quo pacto tractantur monstra v. g. in scientiis naturalibus, nempe in *teratologia*, causas et modos et varietates illorum investigando. Etenim effectus per accidens hoc modo sunt aliquid scibile directe per scientiam, et quando sic tractantur, jam non accidunt per accidens scientificae considerationi.

Dices. Proprium scientiae est essentia rei cum suis proprietatibus. Atqui essentia rei cum suis proprietatibus est ens per accidens, nempe compositum ex essentia et accidente. Ergo verum non est objectum scientiae debere esse ens per se.

Respond., *conc.* Major., *dist.* Minor. Essentia cum proprietatibus

---

(1) Vide Lossada, *Logic.*, tract. 6, disp. 2, cap. 4, n. 4.

(2) Cfr. Suarez in *Indice locupletissimo* in *Metaph.*, lib. 6, c. 2, quod opusculum reperitur in capite *Disputationum Metaphys.* Doctoris Eximii; Fonseca, *Metaphys.*, lib. 6, cap. 2, q. 1, a. 2, initio.

(3) Vide Fonseca, lib. 6 *Metaphys.*, c. 2, q. 1; Alamanni, *Summ. Philosoph.*, prim. part., q. 29, a 3. Non desunt tamen auctores, qui putent de hujusmodi ente per accidens posse dari scientiam. Vide Conimbr., lib., 1.um *Posterior.*, cap. 10, q. 2, art. 1. vers. fin. in solutione difficultatis.

est ens per accidens in sensu metaphysico, *conc.*; in consideratione logica in praesenti materia, *neg.* Et *neg.* conseq. Proprietas enim in consideratione scientifica nunquam dicitur per accidens, utpote necessario dimanans ex rel essentia (1).

ARTICULUS III

An scientia et opinio circa idem objectum ex diversis motivis simul in eodem intellectu esse queant.

511. Praenotanda ad statum quaestionis intelligendum.—Ut in hac celebri perplexaque controversia clarius procedatur, bene percipiendus est sensus ejusdem. α) In primis certum est circa eamdem rem vel objectum materialiter spectatum posse dari scientiam et opinionem, ut constat passim in scientiis, in quibus plures quaestiones certe, aliae probabiliter duntaxat resolvuntur. Agitur ergo hic de objecto eodem formaliter spectato, seu de eodem enuntiabili, de eadem nempe propositione objectiva; et dubitatur, utrum circa illam dari queat scientia et opinio. β) Secundo, quaestio restringenda est ad objectum neccessarium; nam circa pure *contingens* non potest dari scientia seu cognitio *certa* (n. 450), circa necessarium vero potest dari scientia et opinio (n. 277). γ) Praeterea quaestio est de eodem intellectu ac de eodem tempore; nam diversus intellectus, et idem etiam in diversis temporibus, profecto potest diversa nosse argumenta, alia evidentia, alia inevidentia, vel diversimode penetrare argumenta eadem, unde ad diversi generis assensus inducatur. δ) Denique quaestio est de enuntiabilibus, quae discursu egent, ut cognoscantur. Nam circa prima principia et enuntiabilia sine medio nobis nota negant omnes posse simul stare assensum certum cum opinativo, videlicet propter summam eorum evidentiam.

Jam quoniam sive scientia sive opinio et actualis et habitualis esse potest; quadrupliciter agitari potest praesens controversia: primo utrum habitus scientiae cum habitu opinionis; secundo utrum actus eum actu; tertio utrum habitus scientiae cum actu opinionis; et quarto utrum actus scientiae cum habitu opinionis stare simul in eodem intellectu possit. Nam non desunt auctores, qui quod in una harum quaestionum concedunt, in alia negeni. Itemque disputari solet, utrum scientia excludat opinionem non solum ex natura rei, sed etiam spectata omnipotentia Dei.

Variae opiniones.—In primis ergo, quod attinet actus scientiae atque opinionis, negant communiter illos stare posse simul Thomistae, quibus favere videtur omnino Aristoteles (2) et S. Thomas non uno in loco (3). Idemque sentiunt Scotistae et e nostratibus PP. Fonseca, Rubius et Cosmus Alamanni. E converso affirmant communissime caeteri auctoris nostri posse simul dari actum scientiae atque opinionis, saltem si actus opinionis non habeat formalem actualemque formidinem (n. 276): ita opinantur Suarez, Valentia, cardin. Lugo, Conimbricenses, Lossada, etc., etc. (4). Idemque censetur docuisse S. Bonaventura (5) et Alexander Halensis aliique antiqui Scholastici apud Conimbricenses (6); immo et ipse S. Thomas (7).

---

(1) Vide si lubet, volum. 1.um, num. 266, ubi plura.

(2) *Posterior.* lib. 1, cap. 26; et S. Thom. ibid., lect. 44.

(3) Vide 1. 2.ae, q. 67, a. 3; 2.ª, 2.ae, q. 1, art. 5, ad 4.um; *de Verit.*, q. 14, a. 9, ad 6.um; 1.° *Poster.*, lect. 44.

(4) Quos citatos vide, si lubet, in opere fusiori, vol. 1.° num. 267, paragr. *In primis ergo.* (5) 3.° dist. 24, art. 2, quaest. 1, 2 et 3.

(6) In lib. 1.um *Posterior.* cap. 26, quaest. 2.

(7) 3.ª p. q. 9, art. 3, ad 2.um; et 3.° dist. 31, quaest. 2, art. 1, solution. 1, ad 4.um.

Circa habitus vero scientiae atque opinionis de eodem enuntiabili censent posse illos simul stare non solum ii, qui asserunt idem de actibus, verum etiam praeterea Rubius, Fonseca, Mastrius et Pontius aliique; ac eamdem doctrinam admittit, spectata omnipotentia Dei, Magister Cosmas de Lerma e S. Praedicatorum Ordine.

Denique nonnulli eorum, qui negant sive actum scientiae cum actu opinionis, sive etiam habitum scientiae cum habitu opinionis stare posse; comparatione facta habituum cum actibus, censet cum habitu scientiae bene cohaerere posse actum opinionis, non vero habitum opinionis cun actu scientiae. Ita inter alios Salvator Roselli et Joannes a S. Thoma.

512. Propositio. **Si sermo sit de opinione, formalem et actualem formidinem non includente, videtur actus opinionis simul cum actu scientiae stare posse circa idem objectum in eodem intellectu ex diversis motivis.**

Supponimus, ut vides, licet plerumque *formalis* vel *actualis* formido detur in actu opinionis, non tamen essentialem eam esse, sed tantum *virtualem* vel *radicalem* vel *aptitudinalem* aut *permissivam* (n. 276 et 284).

Probatur 1.° experientia. Namque saepe occurrunt varia argumenta pro eodem enuntiabili, alia certa, alia probabilia. Sic immortalitatem animi asserere poteris ex divina revelatione contenta in deposito fidei, et ex spiritualitate, et ex testimonio populorum ac sapientium hominum. Certumque est posse, saltem divisive, elici ex hisce tribus motivis tres specie diversos assensus, alterum fidei, alterum scientificum seu certum, tertium probabilem et opinativum. Atqui gratis asseritur non posse eosdem simul etiam elici, cum nullam inter se repugnatiam habeant. Ergo...

Prob. 2.° Eatenus repugnaret actus opinionis et scientiae circa idem objectum in eodem intellectu, quatenus tunc simul darentur in eodem subjecto actus inter se repugnantes, alter nempe certus, alter incertus; alter evidens, inevidens alter: unde consequenter intellectus simul esset convictus et non convictus: quae omnia pugnant inter se, et contradictorie vel privative opponuntur. Atqui nihil horum impedit, quominus actus scientiae et opinionis simul in eodem intellectu reperiantur circa idem objectum vel enuntiabile, ex diversis nempe motivis. Ergo...

Major continet praecipuam adversariorum rationem, ut videre est apud clarissimos Complutenses (1) aliosque.

Minor probatur per partes. *a)* Et in primis non obstat quod forent duo simul actus, certus et incertus, in intellectu. Sane actus *incertus* bifariam sumi potest: *formaliter*, prout opponitur certitudini formali (n. 286), et *subjective*, seu prout opponitur certitudini pure adhaesivae (n. 284): actus incertus in primo sensu, idem valet ac fallibilis; in altero idem ac formidolosus. Atqui nihil repugnat in intellectu simul esse alterum actum certum et alterum fallibilem et formidolosum. Ergo...

Potest simul esse actus certus et fallibilis. In primis id passim accidit circa diversum objectum formale, ut cum ex altera praemissa certa et altera probabili elicit conclusionem; jam enim probatum reliquimus praemissas simul existere debere cum conclusione (n. 464), at possunt etiam existere praedicti actus circa idem objectum formale, vel enuntiabile objectivum, dummodo ratio infallibilitatis in uno et fallibilitatis in altero procedat ex diverso motivo; siquidem in eo casu licet fallibilitas et infallibilitas actuum cadat in unum enuntiabile, sed non secundum idem; ac proinde non apparet contradictio aut repugnantia in eo, quod simul existant.

Potest etiam simul esse actus unus certus et formidolosus, videli-

(1) *Dialect.*, disp. 20, quaest. 4.

cet formidine non actuali, sed virtuali duntaxat, ut expresse notat thesis. Nam assensus solum virtualiter formidolosus non continet, sicut formaliter formidolosus, judicium affirmans, quod enuntiabile assertum ex motivo probabili possit aliter se habere, sed praescindit hic et nunc ab ejusmodi judicio (n. 276). Atqui non apparet, cur repugnet in intellectu actus positive formidinem excludens simul cum actu praescindente a formidine formali. Ergo quamvis profecto nequit esse simul cum actu formidinem actualem excludente alter eamdem formidinem includens, potest tamen actus formidinem solum virtualem includens, quia hic etiam de facto excludit formidinem actualem.

3) Deinde non obstat, quod daretur simul actus evidens et alter inevidens. Nam rem eamdem clare et obscure cognoscere, dummodo id fiat per actus diversos et ex diversis motivis «non magis videtur repugnare ex vi terminorum, quam quod intellectus aprehensioni superaddens judicium, cognoscat rem eamdem suspensive simul et assertive; vel quod rem videns in se ipsa et in alio (ut Beatus, qui se ipsum videt tum in se, tum in verbo) cognoscat illam immediate simul et mediate; vel etiam quod anima Christi D. objecta plurima, quae intuitive cognoscebat per scientiam infusam et per visionem beatam, simul per scientiam acquisitam abstractive cognoverit (1)».

Caeterum intellectus in nostra sententia nequit dici clare ac certo cognoscere, et simul non clare nec certo cognoscere; sed dicendus est *absolute* clare ac certo cognoscere, et *secundum quid* non clare nec certo cognoscere, «quia positiva denominatio vera affirmatur absolute, dummodo subjecto conveniat ab una forma, tametsi non ab omnibus, quae subjecto insunt. Contra vero ut absolute negetur, opus est, ut a nulla forma proveniat, quia negatio est *naturae malignantis*, ut ajunt. Sic ignis tametsi non sit lucidus per calorem et siccitatem, vere dicitur lucidus absolute, falso autem absolute non lucidus. Sic etiam falso dixeris absolute, quod intellectus aprehendens simul et judicans aut abstractive simul et intuitive cognoscens, judicat et non judicat, aut intuetur et non intuetur objectum; et sic de aliis (2)».

7) Non obstat, quod intellectus simul esset convictus et non convictus. Quia in nostra hypothesi reapse intellectus est convictus, nec negat, nec dubitat actu de sua convictione, quia, cum actu non formidet, de facto non attendit ad fallibilitatem assensus pure opinantivi, ad quam si attenderet, profecto actu et formaliter formidaret.

Similibus argumentis ostendunt Theologi, posse simul haberi in mente actum fidei divinae atque scientiae naturalis, ut v. g. circa Dei existentiam aliasque plures veritates, tum lumine naturali cognitas, tum Fide divina revelatas. Verum hoc ad Theologos spectat.

Difficultates a patronis alterius sententiae objici solitae, jam praeoccupatae sunt in probationibus. Vide, si vis, de Benedictis, Mayr aliosque (3).

CAPUT II

DE SCIENTIAE EXISTENTIA ET LIMITIBUS IN HUMANO INTELLECTU

Videtur quibusdam, inquit Angelicus, *quod nullius rei sit scientia; quibusdam autem videtur, quod omnium pos-*

(1) Lossada, *de Anim.*, disp. 8, cap. 6, n. 130.

(2) Lossada, *de Anim.*, disp. 8, loc cit.

(3) De Benedictis, *Logic.*, lib. 4, quaest 3, cap. 4; Mayr, *Philos. perip.*, part. 1, disp. 6, quaest. 2, art. 2. Cfr. volum. 1.um operis nostri fusioris, num. 267, 268.

sit haberi scientia per demonstrationem. Neutrum autem istorum est verum (1).

ARTICULUS I

Asseritur homini scientia.

513. Status quaestionis.—Si nomen scientiae hic sumeretur latius pro quavis certa cognitione, supervacaneum foret quaestionem hanc tractare, cum jam superius vindicata sit contra Scepticos et Academicos possibilitas atque adeo existentia cognitionis certae in homine. Itaque nunc existentia scientiae vindicanda est in proprio sensu, quatenus ea importat cognitionem discursivam certam (n. 487). Scientiam in hoc sensu dari in homine a fortiori negant Sceptici. Positivistae quoque negant scientiam in aliquo gradu, videlicet scientiam immaterialium et rationum sensibilem experientiam transcendentium. Idipsum forte putant multi Traditionalistae, si homo suis viribus relinqueretur, quamvis de facto propter divinam revelationem traditione ad posteros transmissam habeat homo notitiam, non solum sensibilium et materialium, verum etiam immaterialium (2).

514. Propositio. **Non solum possibile est, verum etiam de facto datur in homine multarum rerum scientia; eaque bifariam comparari potest, inventione ac disciplina.**

Possibilitas demonstratur 1.° facto ipso, de quo statim dicendum est. 2.° ratione a priori. Nam adest in homine naturalis appetitus scientiae. Atqui repugnat appetitum naturalem dari ad impossibile. Ergo possibilis est scientia.

Minor probatur.—Appetitus duplex distinguitur: *innatus et elicitus.* Primus antevertit omnem cognitionem, et consistit in naturali rei proportione ac propensione ad bonum suum. Elicitus est actus, quo tenditur in id, quod bonum judicatur: qui proinde praeviam supponit cognitionem (3). Minor ergo probationis patet, quia appetitus rei prorsus impossibilis summam continet inordinationem.

Major probatur: primo quidem relate ad appetitum innatum. Nam quaevis res naturaliter tendit ad suam perfectionem et operationem maxime propriam suae naturae. Atqui scientia est maxima perfectio, itemque operatio dignissima et maxime propria naturae rationalis, qualis est homo (4). Idipsum confirmatur ex eo, quod aegerrime ferimus instrumentis scientiae privari, nempe sensibus, a quibus vita intellectualis ducit exordium; in ipsis vero sensibus maxime dolemus oculorum

---

(1) Lib. 1.° *Posterior.*, lect. 7. Vide etiam Lactant, *divin. Institut.* lib. 3, cap. 6.

(2) De traditionalismo videatur vol. 5.um fusioris operis, de positivismo autem vol. 2.um in ipso limine.

(3) Haec fuse declarata habes initio vol. 6.

(4) Vide id magis evolventem S. Thomam cum Aristotele (lib. 1.° *Metaph.*, lect. 1, initio).

jacturam, qui maxime cognoscitivus videtur. Atqui hoc signum evidens videtur hominem natum esse ad sciendum (1).

Deinde relate ad appetitum elicitum, constat eadem Major non solum ex praecedenti confirmatione, verum etiam ex ipsa experientia, quia non quidem in omnibus, sed in multis hominibus datur vehemens sciendi amor, qui prorsus naturae consentaneus est. Quod si multi negligunt scientiam, vel nolunt illam efficaciter quarere, si res attente consideratur, «id solum potest accidere propter extrinsecas causas seu impedimenta, quae ex accidenti adjunguntur scientiae, nimirum propter laborem et difficultatem, quam habet scientiae studium, aut quia impedit aliarum rerum inquisitionem, quibus homo vel indiget, vel affectus est, vel ob alias similes causas. Unde rudiores ingenio minus videntur scientiam appetere ob difficultatem, quam etiam imposibilitatem vocavit Aristoteles (6.° *Politicorum*, cap. ultimo). At vero per sese scientia non potest displicere; atque ita, seclusis impedimentis, necessitate quadam amatur, saltem quoad specificationem. Atque hoc quidem maxime verum habet in scientia in communi, quatenus scientia est; tamen etiam est suo modo verum de qualibet scientia in particulari, si in ea veritatis cognitio in tali materia per se spectetur; semper enim est illa perfectio per se expetibilis homini (2)».

«Quod si contingat, hominem unam scientiam non amare, ut alteri intendat; hoc etiam reducitur ad extrinseca impedimenta, de quibus diximus; nam quia homo non potest utramque scientiam acquirere, et unius studio ab alterius perfecta inquisitione impediretur, ideo illam omittit, ut hanc obtineat. Atque hoc modo quidam homines ex individuali et propria complexione ad unam scientiam magis afficiuntur, quam ad aliam; per se tamen ac seclusis impedimentis, vel (quod idem est) si una alteram non impediret, omnes scientias naturales appeteremus, nec ratione unius alteram despiceremus (3).»

Existentia scientiae demonstratur pariter experientia. Nam passim instituuntur demonstrationes certae, constantes propositionibus evidentibus, quas nemo sanus in dubium revocare valet: harum demonstrationum pleni sunt libri Mathematicorum.

Itemque negari nequit, scientias philosophicas, Metaphysicam, Philosophiam naturalem et Moralem, Mathesim aliasque veri nominis scientias esse. Nam licet non pauca contineant incerta atque opinionibus variis hominum et controversiis obnoxia; alia tamen plura tractant, quae evidentibus certissimisque demonstrationibus probantur. Nec in re manifesta diutius inhaerere necesse est.

515. Duplex via scientiam comparandi demonstratur.—Quemadmodum enim historiae scientiarum testantur, innumere sunt demonstrationes conclusionesque, quas summa ingenia, nemine docente, proprio marte invenerunt, ut patet potissimum in scientiis physicis et mathematicis; et ex hujusmodi tandem inventis, in unum conglobatis, conflatae sunt scientiae totales. Certum ergo est scientiam comparari posse propria inventione. Quod vero disciplina

(1) Vide Arist. 1.° *Metaph.*, cap. 1; S. Thom. ib. loc. cit; Suarez, disp. *Metaph.* 1, sect. 6, n. 10 seqq.; Mauri, in *Paraphrasi*, ibid.

(2) Vide S. Thom., lib. 1.° *Metaphys.*, lec. 1, paulo post initium, *Nec obstat si aliqui homines.*

(3) Suarez, disp. *Metaph.* 1, sect. 6, n. 13. Cfr. Fonseca, lib. 1 *Metaphys.*, c. 1, q. 1, sect. 6.; Alamanni, *Summa Philosoph.*, prim. part., q. 37, art. 2, et 3.

doceri possit scientia, demonstratione non eget, cum per se constet ex collegiis passim erectis librisque conscriptis ad tradendas discipulis scientias.

Ratio vero hujus rei in promptu est; nam scientia generatur in mente ex applicatione primorum principiorum ad subjecta vel entia, quorum vel memoria retinetur, vel actu experimentum sumitur. Atqui hoc fieri potest vel sub ductu magistri, vel etiam proprio marte, licet longe difficilius fiat hoc secundo modo. Ergo... (1).

Nec dicas, scientiam inventione comparari non posse, propterea quod secus mens nostra veritatem gigneret, veritas autem gigni nequit, cum sit aeterna.

Respondeo enim facile, mentem, cum scientiam invenit, gignere veritatem duntaxat subjectivam, non autem objectivam, nempe *assequitur cognitiones objectis conformes*. In quo nulla est repugnantia, ut patet; immo idipsum quoque fit, cum scientia per magistri doctrinam comparatur. Nec vero veritas subjectiva, quam nos discendo assequimur, aeterna est; veritas vero objectiva necessariarum enuntiationum dici solet aeterna, primo *positive*, quia a Deo necessario cognoscitur ab aeterno, et deinde *negative*, quia praescindit ab omni tempore, nec limitatur ad certam aliquam durationem. Sola denique veritas ontologica divinae essentiae divinorumque attributorum est aeterna.

ARTICULUS II

Utrum ratio humana rerum cunctarum notitiam assequi valeat.

516. Error rationalistarum. — Quemadmodum negarunt sceptici posse nos scientiam ullius rei assequi, ita e converso dogmatici asseruerunt nihil esse, quod homo suis viribus nequeat cognoscere. Dogmaticos veteres imitantur recentiores rationalistae, qui nullum agnoscunt veri nominis mysterium, nullam veritatem, quae naturale rationis lumen transcendat. Contra quos stat communis sententia catholi-

(1) Vid. S. Thom., *de Verit.*, quaest. 11, art. 1.

corum, qui uno ore profitentur existentiam veritatum humanum captum superantium.

Quaenam veritates dicantur captum hominis transcendere.—Ea porro veritas dicitur superare captum hominis, quam mens suis viribus naturalibus assequi nequit, vel quia terminos ipsos, aut saltem praedicatum, penitus ignorat, vel quia saltem scire non potest convenientiam aut discrepantiam subjecti et praedicati. Et bifariam fieri potest, ut veritas intelligentiam rationis humanae excedat: *absolute* et *simpliciter*, et *secundum quid; per se* et *per accidens*. Absolute et simpliciter, quando *nullo modo* possumus lumine naturali rem assequi: hoc modo *mysterium Smae. Trinitatis* vel *Incarnationis Domini N. Jesu Christi*, aciem humanae mentis effugit. Secundum quid, quando licet rem *aliquo modo* cognoscere possumus, non tamen certo ac perfecte: sic superant intellectum nostrum veritates naturalis ordinis bene multae, de quibus disputat Philosophia. Item *per se* dicitur superare captum veritas, quando impotentia cognoscendi oritur ex nativa mentis imbecillitate atque improportione cum objecto cognoscendo, quemadmodum accidit in iis, quae absolute et simpliciter sunt supra rationem. *Per accidens* vero dicitur veritas excedere nostram intelligentiam, quando impotentia cognoscendi enascitur, non ex nativa intellectus imperfectione, sed ex externo aliquo impedimento virium naturalium, quae adsunt, exercitium praepediente. Hoc pacto plurimae veritates naturalis ordinis, licet intellectui per se proportionatae, non tamen satis cognoscuntur ab animo nostro, vel propter statum conjunctionis cum corpore, vel propter alias difficultates; et sic id, quod est objectum pro intellectu in statu separationis, nempe essentia animae rationalis, non est satis proportionatum pro statu conjunctionis.

Aliae vero veritates cognosci nequeunt a multis individuis propter impedimenta peculiaria.

Mysteria. Veritates absolute ac simpliciter et per se intellectui humano imperviae vocantur *mysteria*. Quaeritur ergo primo

I. An sint veritates absolute vel simpliciter humanum captum excedentes.

517. Propositio 1.ª **Dantur veritates, quae absolute ac simpliciter et per se rationem humanam transcendunt.**

Propositio est certa fide divina, tradita in concilio Vaticano (1), et solemniter definita: *Si quis dixerit in revelatione divina nulla vera et proprie dicta mysteria contineri; sed universa fidei dogmata posse per rationem rite excultam e naturalibus principiis intelligi et demonstrari, anathema sit* (2).

Prob. 1.° experientia quodammodo. Ut enim de aliis nunc taceam, secreta cordis alterius nemo valet penetrare, nemo etiam futura contingentia certo cognoscere, nisi solus Deus, quemadmodum alibi ostenditur. Angeli enim sive boni sive mali, si suis naturalibus viribus relinquantur, poterunt quidem conjectura aliqua plus minus probabili futura hujusmodi assequi, certo autem praevidere nequeunt. Hinc futurorum liberorum praescientia apud omnes ut signum divinitatis habetur.

Prob. 2.° Existit Deus, natura infinita, quam noster intellectus non alio modo cognoscere potest in hac vita, quam assurgendo ex creatis effectibus, quemadmodum et docet experientia, et ratio probat in naturali Theologia (3). Atqui ex effectibus hisce creatis impossibile est infinitam naturam Dei, quanta et qualis in semetipsa est, cognoscere. Nam effectus creati omnes, sive seorsim sive collective sumpti, in immensum distant ab infinita natura. Ex perfectionibus autem effectus quantumvis comprehensive perceptis, nisi adaequent virtutem ac perfectionem causae, nequit mens assurgere ad plene cognoscendam perfectionem causae. Ergo fatendum est dari ordinem veritatum ad divinam naturam spectantium, quae absolute, simpliciter ac per se captum humanae mentis supergrediuntur (4).

(1) In const. *de Fid.*, cap. 4.

(2) Canon primus respondens capiti nuper laudato. Cfr. *Syllab.*, num. IV et IX.

(3) Vides S. Thom., 1, p. q. 12, a. 4 et 12; 1.° dist. 3, q. 1, a. 1; 4.° dist. 49, q. 2, a. 6; *de Verit.* q. 8, a. 3; 3.° *Contr. Gent.*, c. 49.

(4) Vide S. Thom., locis nuper citatis: et adde lib. 1.° *Contr. Gent.*, cap. 3; lib. 3, cap. 50, 52; et lib. 4, cap. 1; Opusc. *de Trinit, super Boet.*, q. 1, a. 2. Cfr. 1 part. q. 32, a. 1.

Aliae probationes videri queunt apud S. Thomam (1).

518. Objic. 1.° Objectum intellectus humani dicitur esse ens, *qua tale*. Atqui nulla notio esse potest, quae non contineatur sub ente, *qua tale*. Ergo nihil est, quod intellectus suis viribus assequi nequeat. Accedit, quod ens et verum convertuntur. Atqui objectum intellectus est quidquid habet rationem entis. Ergo et quidquid habet rationem veri, ac proinde intellectus noster potest cognoscere omne verum.

Respond. ad 1.um, *dist.* Major. Ens, *qua tale*, est objectum intellectus humani proportionatum, *neg.;* extensivum vel adaequatum, *conc.*

Disting. etiam Minor. Nulla notio esse potest, quae non contineatur sub ente, *qua tale*, secundum extensionem, *conc.;* secundum comprehensionem notarum (n. 42), *neg.* Tum *nego*, vel, si mavis, *dist.* conseq. Nihil est, quod intellectus suis viribus assequi nequeat conceptu aliquo generali et confuso *trans;* conceptu explicito et magis proprio ac determinato, *neg.*

Respond. ad 2.um, *conc.* Major., *dist.* Minor., ut supra. Objectum intellectus est quidquid habet rationem entis, ita ut cognoscere valeat omne genus entium secundum proprias ac determinatas rationes, *neg.;* conceptu aliquo generali et confuso, *trans.* Et simili modo *dist.* conseq. (2).

Objic. 2.° Veritas quo altior, eo immaterialior est; quo autem immaterialior, eo intelligibilior. Ergo veritas, quo altior, eo intelligibilior. Atqui intelligimus inferiora et materialia. Ergo a fortiori debemus posse intelligere altissima, ex proinde nihil reapse latere potest intellectum humanum rite excultum.

Respond. *dist.* Major. In se, *conc.*, vel *trans.;* respectu intellectus nostri, *neg.* Et simili modo *dist.* primum conseq. Et *concessa* Minore subsumpta *neg.* alterum conseq. Non sufficit veritatem in se ipsa esse valde intelligibilem; oportet insuper, ut proportionem servet cum intellectu cognoscente. Quare Deus licet sit summe intelligibilis, utpote summum ens et summum verum, a nullo intellectu creato cognosci, prout

(1) S. Thom., *Contr. Gent.*, lib. 1, cap. 5, *Adhuc., ex intelligibilium...;* et ibid. *Adhuc, idem apparet.*

(2) De objecto intellectus videri potest vol. 5.um.

est in se, potest naturalibus viribus. Quam ad rem vere scripsit Philosophus (1), *quod intellectus noster sic se habet ad prima entium, quae sunt manifestissima in natura* (nempe secundum se), *sicut oculus vespertilionis ad solem* (2).

Instabis. Deum cum suis mysteriis intelligimus, prout est in se, *lumine*, quod vocant, *gloriae*. Atqui lumen gloriae non mutat naturam intellectus nostri. Ergo intellectus noster ex suis etiam viribus potest Deum ac divina intelligere.

Respond., *trans.*, vel *conc.* Major., *dist.* Minor. Lumen gloriae non mutat substantialiter naturam intellectus, *conc.*, accidentaliter, addendo novas atque indebitas vires, *nego*. Et *neg.* conseq.; vel, si mavis, *disting.:* intellectus potest solis suis viribus intelligere, prout est in se, *neg.;* suis viribus altiori lumine praeter omne debitum confortatis, *conc.*

Objic. 3.° Intellectus nequit amplecti quidpiam, quod non videat demonstratum. Atqui mysteria amplectitur saltem posita revelatione. Ergo illa potest demonstrare, nedum intelligere.

Respond. dist. Major.: quod non videat demonstratum, quoad ipsius *veritatem*, *nego.*; saltem quoad *credibilitatem*, *conc. Dist.* etiam Minor. Mysteria amplectitur fide credendo illa, quia credenda esse perspicit ex motivis credibilitatis, *conc.;* intelligendo illa secundum internam eorum veritatem, *nego.* Tum *nego* conseq.

Objic. 4.° Quidquid est bonum, potest appeti a voluntate. Ergo quidquid est verum, potest pariter esse objectum intellectus.

Resp. *dist.* antec.; si sufficienter proponatur per cognitionem praeviam, *conc.*, secus, *neg.*

Et similiter *distingui* potest *conseq.* Si objectum rite proponatur intellectui cognoscendum, *trans.*, aliter, *neg.*, Sunt autem plura, quae intellectui proportionata non sunt, ac proinde naturaliter nequeunt ipsi sufficienter proponi.

II Quomodo possint a nobis cognosci veritates supra rationem positae.

519. Propositio 2.ª **Veritates captum rationis simpliciter excedentes nequeunt a nobis cognosci nisi**

(1) *Metaphys.* lib. 2, text. comm. 1.
(2) S. Thom., *Contr. Gent.*, lib. 1, cap. 3 *Adhuc idem apparet.*

ope divinae revelationis; quae ubi contigerit, integrum homini non est amplecti vel respuere veritates ita manifestatas, sed credere debet illas firmissima fide.

Prima pars diserte docetur a Concilio Vaticano hisce verbis. *Praeter ea, ad quae naturalis ratio pertingere potest, credenda nobis proponuntur mysteria, in Deo abscondita, quae,* **nisi revelata divinitus, innotescere non possunt** (1).

Ut vero probetur propositio ratione, duo ostendenda sunt: *primum, mysteria, Deo revelante, cognosci posse; alterum, mysteria nullo alio modo innotescere nobis posse.*

Primum horum patet.--Quia neque est ulla repugnantia ex parte Dei; siquidem Deus et novit omnia, et habet in sua sapientia plures modos, quibus illustrare mentem humanam possit. Sane si homo homini loquela aliisque signis manifestat intima sua sensa, quisnam tam vecors fuerit, qui Deo denegatam velit facultatem hominibus revelandi sua secreta?

Quo pacto revelari queant mysteria.—Caeterum si modum scire quaeris, quo Deus revelare homini possit mysteria, ex doctrina S. Thomae (2), revelationes divinae continere possunt et immissionem novarum specierum, vel ordinationem olim acquisitarum et augmentum luminis intellectualis ad certo iudicandum de iis, quae mediis hisce speciebus menti repraesentantur.

Deinde neque est ulla repugnantia ex parte hominis in eo, quod mysteria, Deo revelante, cognoscat aliquo modo, utcumque captum illius excedant. Non quod homo revelatione facta, intelligat, quomodo sint in seipsis mysteria; sed quia intelligit illa admittenda esse, et sic cognoscit id, quod nisi media revelatione nosse non potuisset. V. g. intelligit homo per revelationem, *Deum esse trinum in personis et unum in natura, licet* nesciat, *quomodo sit Deus trinus in personis:* novit *Verbum assumpsisse humanitatem in Christo,* licet non intelligat, *quomodo sit Verbum unitum hypostatice cum humanitate.* Id quod passim accidit quoque in naturalibus inter rudes, qui multa amplectuntur ut vera ex testimonio et auctoritate alicujus sapientis,

(1) Concil. Vatic., Const. dogmatica *de Fide,* cap. 4, *De fide et ratione.*
(2) 2.ª 2.ae q. 173, a. 2 et 3; 3 ° *Contr. Gent,* cap. 154, initio; *de Verit.,* q. 12, a. 7.

licet non intelligant, *quomodo* se habeant in seipsis. Immo in sapientibus idem evenit, siquidem non raro cognoscunt certo quaedam, ignorantes modum secundum quem sunt: sic scimus certo animam rationalem esse formam corporis humani, et ignoramus modum, quo illa cum hoc unitur: scimus eamdem animam vivificare materiam, at modum, quo id fiat, assequi non valemus. Neque enim necesse est ad judicandum certo de re aliqua, aut ideas terminorum intuitivas habere, aut intrinsece et ex propriis rei meritis terminorum convenientiam vel discrepantiam percipere; sed saepe conceptibus abstractivis, immo et analogicis, contenti esse debemus, et ad assentiendum uti possumus motivo auctoritatis, potissimum si sit illa infallibilis.

Jam probatur secundum, *quod nempe mysteria nullo alio modo nisi per revelationem cognosci possint.*—Loquimur enim de hac vita, nam in altera vita Beati, videndo Deum, multo perfectius intelligunt mysteria, quam nos possimus hic per fidem. In hac autem vita non est alius modus, quia si mysteria superant captum hominis, certum est neminem posse illa intelligere per seipsum, sive per sensum sive ope ratiocinii. Si autem nequit per seipsum intelligere, indiget magisterio alterius, a quo edoceatur; nec vero satis est magisterium alterius hominis, quia nemo est inter homines, qui mysteria per seipsum invenire potuerit, siquidem simpliciter et absolute captum humanum transcendunt. Ergo recurrendum est ad magisterium Dei, vel immediate a seipso, vel mediis angelis exercitum ope revelationis.

Postquam autem Deus semel uni homini mysterium aliquod revelaverit, potest is aliis quoque hominibus illud proponere. Et ita factum est, ut mysteria, a Deo Prophetis et Apostolis revelata, per traditionem ab aliis ad alios homines, ab aliis ad alias nationes generationesque propagarentur.

520. Secunda pars propositionis probatur.--Etenim Deus loquitur, ut hominem doceat, ac proinde vult, ut sibi loquenti credatur. Qui ergo nollet revelationem sufficienter propositam amplecti, is profecto Deo summam inferret injuriam. Nam, stante voluntate Dei, ut credamus, nemo potest respuere revelationem, nisi vel quia non existimat

Deum fide dignum esse, vel quia non vult acquiescere voluntati illius; quorum alterum laedit obedientiam summo Parenti debitam, alterum veracitatem infinitae sapientiae, quae nec falli potest nec fallere.

Immo vero revelationi adhaerendum est assensu firmissimo, et quamlibet naturalem certitudinem superante. Et ratio est, quia ut alias dictum est, certitudo proportionem servet, necesse est, cum motivo assensus. Atqui motivum, quo quis revelationem amplectitur, omnium firmissimum est, nempe auctoritas divina, seu infinita Dei sapientia et veracitas, ut fusius docent Theologi, de certitudine fidei supernaturalis disputantes. Sed oportet Rationalistarum objectiones dissipare.

521. Objic. 1.° Nihil certo firmiterque tenendum est, nisi quod clare et distincte percipitur. Atqui mysteria clare et distincte percipi nequeunt. Ergo...

Resp. *dist.* Major.; in veritatibus ordinis naturalis, *conc.*; in omnibus absolute cujuscumque ordinis veritatibus, *neg.*, vel *subdist.*; nisi quod clare et distincte percipitur, saltem quantum attinet ad evidentiam credibilitatis, *conc.;* quatenus omnia ex intrinseca evidentia constare nobis debeant, ad hoc ut certo assensu teneantur, *neg.* Vide quomodo principium evidentiae, prout a Cartesio, nulla distinctione facta, stabilitum, applicent rationalistae ad suos fulciendos errores.

Objic. 2.° Mysteria sunt plane voces inanes, siquidem continent res nobis inaccessas. Ergo repellenda sunt.

Resp. *neg* antec., cujus probationem *dist.* Continent res nobis inaccessas quoad essentias, nempe quae non possunt a nobis intelligi, quomodo in se sint, *conc.;* quoad existentiam, seu quae non possit sciri a nobis, quod reapse dentur, *neg.*, vel *subdist.;* nisi adsit revelatio, *conc.;* si adsit, *neg.* Et *nego* conseq.

Objic. 3.° Mysteriis fides nulla est adhibenda. Nam illis solis propositionibus fides est adhibenda, quas ratio suadet esse veras, secus enim assensus rationalis non foret. Atqui mysteria ratio nequit suadere vera esse, utpote quae sunt supra rationem. Ergo...

Resp. *Neg.* assert.: ad probat. *dist.* Major. Iis solis propositionibus fides est adhibenda, quas ratio suadet esse ve-

ras ex motivis sive intrinsecis sive extrinsecis, *conc.;* ex solis motivis intrinsecis, neg.

Et *contradist.* Minore, *neg.* conseq.

Objic. 4.° Deus, quem adoro, inquit Rousseau, tenebrarum Deus non est, nec intellectum mihi largitus est, ut eo non uterer. Injuriam ergo facit rationis auctori, quicumque dicit rationem subjiciendam esse.

Resp. *dist* primum membr. antec.; Deus non est Deus tenebrarum, quatenus in seipso summe intelligibilis est, *conc.;* quatenus a nobis etiam intelligi, prout est in se, possit, naturali lumine, *neg.*

Dist. etiam alterum membrum antecedentis; Deus non est mihi largitus intellectum, ut eo non uterer in investigandis veritatibus ordinis naturalis, *conc.;* in iis, quae illi per se impervia sunt, *subdist.;* non est mihi largitus intellectum, ut eo non uterer ad exquirendas internas rationes, *omitto;* ad credendum, si revelantur, *conc.*

Dist. etiam conseq., qui dicit rationem subjiciendam esse auctoritati Dei revelantis, *neg.;* praejudiciis, erroribus, dubiisque imprudentibus, *conc.* (1).

Plura rationalistarum argumenta soluta videri queunt apud P. Tongiorgi (2).

Objic. 5.° Cum iisdem rationalistis. Mysteria, utpote rationem superantia, sunt contra rationem. Ergo admitti nequeunt.

Difficultatis hujus declaratio cogit nos sequentem pertractare quaestionem.

III. Utrum, quae sunt supra rationem, sint contra rationem.

522. Propositio 3.ª **Quae sunt supra rationem, non nisi absurdissime dici possunt esse contra rationem; neque ulla potest esse inter rationem veritatesque revelatas veri nominis dissensio.**

Prima pars certa est ex damnatione hujus propositionis in *Syllabo* notatae: *Christi fides humanae refragatur*

(1) Vid. Tongirgi, loc. cit., n. 736, 2.° et n. 737.

(2) *Logic.* a num. 739. Cfr. cl. Mendive, *Logic.*, num. 443 seqq ; et opus nostrum fusius, vol. 1.°, num. 278.

rationi; divinaque revelatio non solum nihil prodest, verum etiam nocet hominis perfectioni (1).

Probatur autem sola declaratione terminorum. Nam enuntiabile aliquod esse supra rationem significat, rationem illud sua virtute nativa assequi non posse, seu convenientiam vel repugnantiam terminorum illius non posse intueri; contra rationem autem esse aliquid, tantumdem est, ac rationi repugnare, nempe mentem falsitatem illius perspicere. Atqui haec duo evidenter toto coelo distant, *rationem aliquid non posse cognitione assequi, et rationem cognoscere falsitatem illius*. Ergo non quia aliquid sit supra rationem, eo ipso dici potest, nisi per summam insaniam et conceptuum confusionem, esse contra rationem.

Altera pars docetur a Concilio Vaticano: *Verum etsi fides sit supra rationem, nulla tamen unquam inter fidem et rationem vera dissensio esse potest: cum idem Deus, qui mysteria revelat, et fidem infundit, animo humano rationis lumen indiderit; Deus autem negare seipsum non possit, nec verum vero unquam contradicere* (2).

Ubi habes etiam rationem assertionis, quam jampridem indicaverat S. Thomas hisce verbis: *Illud idem, quod inducitur in anima discipuli a docente, doctoris scientia continet, nisi doceat ficte: quod de Deo nefas est dicere. Principiorum autem naturaliter notorum cognitio nobis divinitus est indita, cum ipse Deus sit auctor nostrae naturae. Haec ergo principia etiam divina sapientia continet. Quidquid igitur principiis hujusmodi contrarium est, est divinae sapientiae contrarium; non igitur a Deo esse potest. Ea igitur quae ex revelatione divina per fidem tenentur, non possunt naturali rationi esse contraria* (3).

Hinc sequitur, ubicumque occurrit argumentum veritati revelatae contrarium, vim demonstrativam habere non posse; sed e converso ostendi posse argumentum non concludere, sive quia leges rectae argumentationis non servantur, sive quia aliquid in eo assumitur, quod certum non est. *Cum*

---

(1) *Syllab.* n. VI. Propositio vero ista proscripta jam fuerat a Pio IX in Epist. Encycl. *Qui pluribus*, 9 Novembr. 1864, et in Allocut. *Maxima quidem*, 9 Junii, 1862.

(2) Conc. Vatic., const. dogmat. *de fide divina*, cap. 4, vers. med.

(3) S. Thom., 1.° *Contr. Gent.*, c. 7, arg. 2.°, ubi plura videri possunt.

enim fides infallibili veritati innitatur, inquid Aquinas, *impossibile autem sit de vero demonstrari contrarium; manifestum est probationes, quae contra fidem inducuntur, non esse demonstrationes, sed solubilia argumenta* (1).

Caeterum idem sacrosanctum Concilium causam reddit apparentis contradictionis, quae vigere quandoque alicui videri potest inter fidem et rationem. *Inanis autem hujus contradictionis species inde potissimum oritur, quod vel fidei dogmata ad mentem Ecclesiae intellecta vel exposita non fuerunt, sed opinionum commenta pro rationis effatis habeantur* (2).»

Porro eodem docente sapientissimo Concilio: *Neque solum Fides et ratio inter se dissidere nunquam possunt, sed opem quoque sibi mutuam ferunt, cum recta ratio Fidei fundamenta demonstret, ejusque lumine illustrata rerum divinarum scientiam excolat; Fides vero rationem ab erroribus liberet, ac tueatur, eamque multiplici cognitione instruat* (3).

Praeterea ratio in philosophicis potissimum disciplinis plures conceptus enucleat ad divinorum dogmatum intelligentiam necessarios, quales sunt notio *veri*, *boni*, *substantiae*, *causae*, etc. Fides autem plures edocet veritates etiam ordinis naturalis, quas ratio facilius, posita revelatione, probare potest, ac propugnare (4).

Dices: Quod non est conforme rationi, contra rationem est. Atqui mysteria non sunt rationi conformia. Ergo sunt contra rationem.

Resp. *dist.* Major. Quod non est conforme rationi pure *negative*, quia nempe ratio illud proprio marte non assequitur, *neg.* Quod non est conforme *positive*, seu quod positive difforme est, *conc.*

Et *contradist.* Minore, *neg.* conseq.

Quae cum ita sint, sapientissime concludit Concilium Vaticanum in haec verba: *Quapropter tantum abest, ut Ecclesia humanarum artium ac disciplinarum culturae*

---

(1) S. Thom., 1 p., q. 1, a. 8. Cfr. S. August., epist. 143 (al 7), n. 7.
(2) Concil. Vatic., ibid. (3) Ibid.
(4) Vid. S. Thom., opusc. de *Trinit. sup. Boëtium*, quaest. 2, art. 3. Cfr. 1.° *Contr. Gent.*, cap. 8 et 9; Albert. M., Prolog. *Summ.* prim. part.

obsistat, ut hanc multis modis juvet ac promoveat. Non enim commoda ab iis ad hominum vitam dimanantia aut ignorat, aut despicit; fatetur immo, eas, quemadmodum a Deo, scientiarum Domino profecta sunt, ita si rite pertractentur, ad Deum, juvante ejus gratia, perducere. Nec sane ipsa vetat, ne hujusmodi disciplinae, in suo quaeque ambitu, propriis utantur principiis et propria methodo; sed justam hanc libertatem agnoscens, id sedulo cavet, ne divinae doctrinae repugnando, errores in se suscipiant, aut fines proprios transgressae, ea quae sunt Fidei, occupent et perturbent (1).

Atque adeo jure merito proscripta est haec propositio in Syllabo, notata sub numero XI: *Ecclesia non solum non debet in Philosophiam unquam animadvertere, verum etiam debet ipsius Philosophiae tolerare errores, eique relinquere, ut ipsa se corrigat* (2).

523. Propositio 4.ª **Hinc officium est Philosophi christiani, ut nec veritates revelatas in controversiam vocet, nec ab illis in tractandis philosophicis quaestionibus penitus praescindat, immo vero diligentissime caveat, quidquid eisdem possit ullo modo repugnare.**

Est corollarium praecedentis propositionis.

Prima pars patet. Quia si veritates hujusmodi superant rationem, nequit ratio illarum judex constitui. Constitueretur autem eo ipso, quod illas in controversiam revocaret. Itemque si omnis homo, cui sufficienter proposita revelatio fuerit, tenetur eam firmissime amplecti, certissimaque fide credere; ergo non solum non potest revelatam doctrinam impugnare, sed neque etiam de illius veritate disputare. Nam Philosophus profecto, dum disputat, non desinit esse homo, atque adeo teneri officiis cujuscumque hominis. Philosophus ergo christianus unum inquirere debet, utrum videlicet aliquid revelatum sit; quod ubi resciverit, nihil jam amplius restat, nisi ut demisso sinceroque animo amplectatur.

Quamobrem rectissime damnata est in *Syllabo* propositio haec, ordine IV.ª: *Omnes religionis veritates ex nativa humanae rationis vi derivant; hinc* **ratio est princeps**

(1) Conc. Vat. loc. cit.
(2) Vid. epist. Pii IX *Gravissimas* ad Episcop. Frisingens. datam die 11 Decemb. 1862.

norma, qua homo cognitionem omnium cujuscumque generis veritatum assequi possit ac debeat. Itemque haec alia ordine X.ª: *Cum aliud sit Philosophus, aliud Philosophia, ille jus et officium habet se submittendi auctoritati, quam veram ipse probaverit; at Philosophia neque potest, neque debet ulli se submittere auctoritati.* Nec minus

Manifesta est secunda pars propositionis. Nam praescindere a veritatibus revelatis idem est, ac ita tractare philosophicas quaestiones, ut si nihil revelatum fuisset in contrarium. Atqui hoc aliud revera nihil est, quam revelationem respuere vel contemnere.

Iterum Concilium Vaticanum: *Si quis dixerit disciplinas humanas ea cum libertate tractandas esse, ut earum assertiones, etsi doctrinae revelatae adversentur, tamquam verae retineri, neque ab Ecclesia praescribi possint, anathema sit* (1). Et in Syllabo haec alia continetur praescripta propositio, ordine XIV.ª: *Philosophia tractanda est, nulla supernaturalis revelationis habita ratione* (2).

Tertia denique pars propositionis probatur. Quia certum est ex dictis, omnem assertionem contrariam veritatibus revelatis falsam esse. Atqui Philosophi est falsas doctrinas cavere. Ergo...

524. Corollarium. **Veritates humanum captum superantes possunt constituere objectum altioris scientiae.**—Ex hisce omnibus illud liquido colligitur, veritates revelatas humanum captum superantes, posse constituere objectum alicujus scientiae, quae illas ope luminis naturalis quodammodo illustret, propugnetque; et accipiendo eas instar primorum principiorum, alias atque alias conclusiones per naturalem discursum derivet. At talis reapse datur scientia, *Theologia Dogmatica*.

IV. Utrum conveniens fuerit, ut Deus homini revelaret veritates, naturale lumen absolute non superantes.

525. Si factum revelationis consideremus, duplicis generis veritates inveniemus a Deo revelatas fuisse, alias quae absolute, alias quae non absolute lumen naturale superant.

(1) Conc. Vatic. Constit. cit., canon. 2 *de Fide et Ratione.*
(2) Cfr. ibid., propos. VIII.

Et quoniam placuit Deo utriusque generis veritates revelare, plane constat a priori convenientissimum id fuisse, quandoquidem nihil potest Deus facere, quod non sit sapientissimum convenientissimumque. Verum possumus etiam nos ad nostrum solatium aliquid de hac re brevissime innuere.

Aperiuntur rationes, ob quas conveniens fuit, ut Deus homini revelaret veritates, captum illus sive absolute excedentes, sive non excedentes. Et primo quidem ob triplex emolumentum docet Angelicus convenientissimum fuisse homini revelationem veritatum absolute humanum captum superantium: α) ad veriorem Dei divinorumque cognitionem habendam; β) ad reprimendam praesumptionem, quae mater erroris est; γ) ad majorem perfectionem hominis. Quae fuse declarata vide apud eumdem S. Doctorem (1).

Deinde maximopere conveniens fuit humano generi, ut veritates quoque de divinis, quae per se naturale rationis lumen non transcendunt, per revelationem acciperet, ut nempe sic ab omnibus facile, certo ac sine errore possent cognosci. Et ratio est, quia ut ad omnes hujusmodi veritates extendamus id, quod S. Thomas docet de revelatione Dei ipsius, *tria inconvenientia sequerentur, si hujusmodi* veritates, *solummodo rationi* inquirendae relinquerentur: α) **Unum est,** *quod paucis hominibus Dei* (et caeterarum veritatum, de quibus hic agimus) *cognitio inesset...* β) **Secundum inconveniens** *est, quod illi qui ad praedictae veritatis inquisitionem vel inventionem pervenirent, vix post longum tempus pertingerent...* γ) **Tertium inconveniens** *est, quod investigationi rationis humanae plerumque falsitas admisceretur propter debilitatem intellectus nostri in judicando et phantasmatum permixtionem... Salubriter ergo divina providit clementia, ut ea etiam quae ratio investigare potest, Fide tenenda praeciperet, ut sic omnes* **de facili** *possent divinae cognitionis participes esse et* **absque dubitatione** et **errore** (2).

(1) Lib. 1.° *Contr. Gent.*, c. 5, *Est etiam necessarium*.

(2) S. Thom., lib. 1.° *Contra. Gent.* cap. 4. Cfr. 1 p., q. 1. a. 1. Vide etiam 2.ª 2.ae q. 2, a. 4, ubi eadem brevius docentur. Item in 3.° dist. 24, a. 3, solut. 1.ª; *de Verit.*, q. 14, a. 10; opusc. *de Trinit. sup. Boet.* q. 3, a. 1. In hisce tribus postremis locis quinque rationes affert ex Rabbi Moyse, ob quas necessaria est Fides etiam quarumdam veritatum, humanum intellectum per se minime transcendentium.

CAPUT III

DE UNITATE AC MULTIPLICITATE SCIENTIARUM

Supponimus cum communi hominum sensu non unam duntaxat, sed plures esse scientias, sive partiales sive etiam totales. Hic ergo declaranda est varietas scientiarum per summa capita post stabilitum principium, unde suam illae specificam unitatem ac distinctionem desumunt.

ARTICULUS I

Undenam specificentur scientiae.

526. Quid scientiarum specificatio: specificativum intrinsecum et extrinsecum.—Distinctio scientiarum duplex esse potest, *numerica et specifica* vel *generica*. Et de hac postrema solum, quae vocatur etiam *specificatio*, hic agitur. Principium vero specificationis generatim esse potest *internum* et *externum*. Intrinsecum est illud, ex quo coalescit natura specifica rei: quo pacto materia et forma speciem tribuunt corpori. Externum est aliquid, ad quod res certam importat suapte natura proportionem et commensurationem, ita ut per ordinem ad illud perfectio rei declarari possit: unde non tam est constitutivum, quam signum, ex quo specificum gradum cognoscere valeamus, et adhiberi solet ad investigandam naturam earum rerum, quae non sunt penitus absolutae, sed essentialem important habitudinem ac relationem ad aliquid aliud, a quo proinde dicuntur speciem sumere, quia cum naturalem servent cum eo proportionem, habent quoque perfectionem quodammodo proportionatam illius perfectioni. Ejusmodi ergo specificativum extrinsecum nunc inquirimus, ex quo nobis liceat internam ipsam singularum scientiarum perfectionem rimari.

527. Propositio 1.ª **Scientiae speculativae recte dicuntur specificari per objecta, non quidem materialia, sed formalia, ita ut conclusiones, diversa formalia objecta habentes, specifice inter se distinguantur.**

Et primo quidem scientiae specificantur per objecta.—

Etenim 1.° quae suapte natura ordinantur ad aliud, speciem suam ab illo desumunt, ut modo declaratum est. Atqui scientia tota, quanta est, ad objectum ordinatur, est enim essentialiter intentionalis imago ejusdem, cum quo proinde necesse est, habeat relationem transcendentalem. Ergo sicut imago variam induit rationem pro varietate objecti, quod repraesentat, ita scientia specificatur ad objecto.

2.° Scientia paritur ex principio efficienti, quod est intellectus, et ex objecto, quibus proinde debet suam specificam perfectionem. Atqui ex principio efficienti nequeunt specifice distingui scientiae humanae ac naturales, nam principium hujusmodi semper idem est, nempe intellectus hominis. Et constat etiam aliunde eumdem intellectum esse principium diversorum actuum, v. g., scientiae et opinionis, et diversissimorum etiam actuum scientiae. Ergo...

Major constat ex illo proloquio: *Ab objecto et potentia paritur notitia*, quod probatur in tractatu de Anima, ubi necessitas vindicanda est intelligibilium specierum. Intellectus enim nullam elicere cognitionem valet, nisi prius actuetur ac foecundetur intentionali similitudine objecti, seu specie impressa intelligibili, a qua mutuatur, ut ita dicam, colores, quibua depingat, atque exprimat imaginem illius, in qua consistit cognitio.

Deinde scientiae specificantur per formale objectum. Non enim specificat id, quod commune multis scientiis specifice diversis esse potest. Atqui tale est objectum materiale; nam circa unum idemque objectum materiale diversae scientiae versari possunt: v. g. eadem quantitas est objectum conclusionum Philosophiae naturalis, et etiam conclusionum mathematicarum.

528. Propositio 2.ª **Scientiae practicae specificationem ac distinctionem desumunt ex fine.**

Probatur ex eodem principio. Nam scientiae practicae ordinantur suapte natura ad finem operationis alicujus exercendae. Sed quidquid ad aliud ordinatur suapte natura, ab illo specificatur. Ergo... (1).

Dices. Scientiae possunt etiam specificari ex diverso

(1) Vide Aristot. lib. 1 *Ethicor.*, c. 1; et ibid. S. Thom., lect. 1.

modo tendendi in objectum; et sic simplex aprehensio et judicium, licet circa idem objectum versentur, nihilominus specifice distinguuntur, quia nempe diversimode tendunt in objectum.

Resp. in primis dici posset actus scientificos, utpote qui omnes sunt discursivi, eumdem habere modum tendendi in objectum. Sed adde praeterea, objectionem non esse contra nostram propositionem; in qua non asserimus eos actus scientiae, qui habent idem objectum formale non posse aliunde diversificari, sed tantum eos actus, qui diversa habent objecta, diversae esse speciei.

Quaedam aliae difficultates solutae videri queunt in fusiori opere (1).

ARTICULUS II

Undenam sumant scientiae totales unitatem.

Nodus solvendus hic est. Videmus in singulis scientiis totalibus plures conclusiones demonstrationesque diversa formalia objecta respicientes, quae proinde ex praecedentis articuli doctrina, diversas scientias partiales constituunt, et nihilominus omnes illae ad unam quamdam totalem scientiam pertinere dicuntur, ut videre est in hac ipsa scientia logica, quam prae manibus habemus. Quodnam ergo est commune illud vinculum, ex diversis scientiis partialibus velut ex totidem membris conflans unam totalem? Et sermo est de scientiis speculativis.

529. Dicendum 1.° est generatim scientiae totalis unitatem desumi ex unitate formalis objecti, ita nempe ut ea sit una scientia, cujus unum est objectum formale; si vero plura sint objecta formalia, plures quoque sint scientiae. Et ratio est, quia si ex formali objecto specificantur scientiae, quemadmodum vidimus, plane sequitur, ubi unum est formale objectum, ibi unam esse scientiam. Neque in hoc est ulla nova difficultas, neque auctorum quoad rem ipsam dissentio (2).

---

(1) Vol. 1.°, loc. cit., num. 285.

(2) Vide S. Thom. 1 p., quaest. 1, art. 3, corp. et ad 2.um Cfr. 1. 2.ae quaest. 52, art 1; quaest. 54, art. 4; *Contr. Gent.*, lib. 2. cap. 4 initio; *de Virtut.*, quaest. 2, art. 4, etc.

Et idem videtur significari, quando communissime dicitur etiam, scientias desumere suam unitatem vel distinctionem specificam ex unitate vel distinctione objecti, *non in esse rei*, sed in *esse objecti*, vel *in esse scibilis* (1). Quae duo valde diversa sunt, potest enim unum specifice objectum in *esse* rei diversas rationes scibiles a diversis scientiis contemplandas prae se ferre. Ita corpus secundum rationem entis consideratur a Metaphysica, et secundum rationem substantiae sensibilis a Philosophia naturali. Et e converso, res specie naturali diversissimae efficere possunt unum objectum scibile, nam omnia prorsus corpora, utcumque diversissima in sua entitate, prout sensibilibus mutationibus sunt obnoxia, unum quiddam scibile constituunt, quod Philosophia naturalis contemplatur; et Metaphysica de omnibus prorsus rebus, sive existentibus sive possibilibus, disputat, *quatenus entia sunt*, nam sub hac consideratione omnia unum sunt quodammodo.

Et hinc patet ratio, cur scientiae suam unitatem vel distinctionem mutuentur ex unitate vel distinctione objecti, non *in esse rei* sed in *esse scibilis* (2). Verum

530. Difficultas et opinionum varietas est in explicanda illa ratione objectiva communi in rebus ad eamdem scientiam pertinentibus reperta, propter quam illae dicuntur in *ratione scibilis*, convenire. Multi communissime opinantur rationem illam objectivam, unde scientiae totales specificantur, suamque desumunt unitatem, esse abstractionem vel abstrahibilitatem a materia, vel rationem intelligibilem, quae abstrahi possit ab objecto, ut seorsim consideretur. Unde cum tres distinguantur gradus abstractionis a materia, nempe vel a sola individuali, vel ab individuali et sensibili, vel ab omni prorsus materia etiam intelligibili, tres quoque assignantur generalissimae scientiae, nempe Physica vel Philosophia naturalis, Mathesis et Metaphysica. Haec est sententia S. Thomae ac plurium Thomistarum et nostratum.

Alii scientiarum unitatem vel diversitatem repetunt ex unitate vel diversitate principiorum seu mediorum demonstrationis, nam conclusiones per principia redduntur scibiles Ita sentiunt plures, in quibus numerantur etiam quidam pro praecedenti opinione laudati cum ipso S. Thoma. Hae duae sententiae non videntur reapse inter se pugnare, sed potius se invicem complere.

Tertio Scotistae et nonnulli nostratum arbitrantur unitatem scientiae repetendam esse ex unitate subjecti principalis et adaequati, in quo

(1) Vide Suarez (disp. *Metaph.* 44, sect. 11, n. 64), Conimbric. (loc. cit. *Logic.*, lib. 1.° *Posterior.*, cap. 25, quaest. unic. art. 1), Rubium (*Logic. quaest. prooem.* 4, n. 8 seqq.), Alamanni (*Summ. Philosoph.* 1.ª part. quaest. 32, art. 2), Complutens. (*Logic.* disp. 19, quaest. 4, n. 45), Joan. a S. Thoma (*Logic.*, quaest. 27, art. 1) cum Cajetano (in 1.am part. quaest. 1, art. 3).

(2) Vid. Suarez, *Metaphys.* disp. 44, sect. 11, num. 64; in volum. 1.° fusioris operis, num. 286, ubi praeoccupatur quaedam difficultas.

reliqua omnia connectantur, quae in illa scientia tractanda assumuntur, quia vel propter illud, vel in ordine ad illud, tractantur. Unde e converso illae erunt diversae scientiae, quae diversa complectantur hujusmodi objecta adaequata et totalia et non inter se connexa. Aliis verbis, secundum hanc sententiam, scientiae diversificantur per diversa objecta attributionis; omnes itaque conclusiones, idem habentes objectum attributionis, unam eamdemque conflant scientiam (1).

531. Dicendum 2.° videtur scientias totales specificari per diversam abstractionem a materia.

Et ratio est primo, quia opinio Scotistarum contra se habet manifestam instantiam in Theologia; certum enim est Theologiam, et naturalem et dogmaticam, specifice discrepare. Atqui tamen utraque habet idem objectum principale continens et connectens reliqua omnia, quae in illa tractantur. Ergo vel Theologia naturalis non differt a dogmatica, vel non est vera doctrina Scotistarum.

Adde, quod nimis vaga videtur regula distinguendi scientias ex objecto principali, cum quo reliqua omnia connexionem habeant, quia non satis definit, in quo consistat, et quanta requiratur subordinatio et connexio objectorum ad hoc, ut ab una scienta considerentur (2).

Praeterea illud diversificat speciem totalem scientiarum, quod diversificat scibilitatem objectorum. Atqui abstractio a materia, prout primo reperitur in principiis, et inde descendit ad illuminandas diversimode conclusiones, diversificat scibilitatem objectorum. Ergo...

Minor probatur, quia nihil est scibile nisi per medium; eoque perfectius est aliquid intelligibile, quo magis abstrahit a materia, et similiter cognitio est certior, quo est de objecto immaterialiori. Ergo pro diverso gradu immaterialitatis vel abstractionis a materia objectum diversimode scibile obtinetur.

Idque confirmatur a posteriori, quia revera Metaphysica, Mathesis ac Philosophia naturalis in suis objectis diversimode abstrahentibus a materia diversissimas inter se rationes intelligibiles prae se ferunt.

Quae cum ita sint, abstractio a materia objective sumpta,

---

(1) Vid. vol. 1um, num. 287, 288, ubi etiam multos reperies laudatos auctores.

(2) Videri potest haec Scotistarum sententia fusius refutata a Conimbricensibus (*Posterior.* lib. 1, quaest. unic. art. 1, *Sectio articuli*) et a Joanne a S. Thoma (Logic. quaest. 27, art. 1, Dico 1.°).

quatenus importat in objecto capacitatem ad abstractionem, recte dici solet ratio *sub qua* objecti illius in ratione scibilis, diversique gradus abstractionis totidem rationes *formales sub quibus* pro diversis scientiis constituunt (1).

Dices 1.° Iste modus assignandi unitatem vel distinctionem scientiarum ex eodem vel distincto gradu abstractionis a materia nequit applicari ad omnes, nam locum non habet in *Logica* et *Philosophia morali*.

Respondeo, *dist.* assert. Iste modus nequit applicari ad omnes scientias speculativas, pro quibus solis inducitur, *nego;* ad practicas, *transeat.*

Dices 2.° In Philosophia naturali plures videntur esse gradus abstractionis a materia, a qua magis abstrahit anima, potissimum rationalis, quae materiam actuat ad corpus animatum constituendum, quam formae inferiores. —**Respondeo,** *negando* probabilius assertum. Quamquam enim anima, praesertim rationalis, sit immaterialior caeteris formis inferioribus; at naturalis Philosophia de omnibus hisce formis non agit, nisi quatenus sunt actus partesque corporis; corpora vero, sive constent forma, quae sit principium vitae seu anima, sive non, aeque sunt sensibilibus mutationibus obnoxia, quae est ratio naturali Philosophiae contemplanda (2).

ARTICULUS III

De scientiarum subalternatione.

532. Subalternationis nomine generatim venit subordinatio ac dependentia unius scientiae ab alia. Scientia, quae ab altera pendet, *subalternata;* illa vero, a qua pendet altera *subalternans* vocatur. Duplex autem est subalternatio, alia *impropria*, quae quamcumque dependentiam et subordinationem importat, altera *propria*, quae importat dependentiam unius ab alia scientia in ratione scientiae ita, ut illa quae dependet, scientia non sit, nisi quatenus cum altera, a qua pendet, conjugatur, ab ea videlicet accipiendo principia, quibus probet ac manifestet suas conclusiones. Hic autem non est sermo de subordinatione, quae tantum se teneat ex parte finis, vel solum ex parte principiorum quorumdam, sed de illa tantum, quae se tenet ex parte subjecti vel objecti, quando nempe subjectum unius scientiae continetur in subjecto alterius, quia est illo contractius, et quidem per differentiam aliquam non essentialem et specificam sed accidentalem contingentem (3).

---

(1) Vide vol. 1.um, num. 288. (2) Plura in vol. 1.°, num. 290.

(3) Id fuse declaratum ac probatum reperies in vol. 1.°, num. 295, paragr. *Trifariam* usque ad *Conditiones ad perfectam*...

Conditiones itaque, ad perfectam propriamque subalternationem requisitae, tres afferri possunt: *prima*, ub objectum subalternatae scientiae contineatur sub objecto subalternantis, ita ut hoc de illo praedicari queat in *quid:* quo pacto corpus animale, v. g., objectum partiale Philosophiae naturalis (ad quam spectat considerare ens mobile, ac proinde etiam corpus vivum et animale), praedicatur de corpore ut sanabili, quod est objectum Medicinae. *Secunda*, ut subjectum vel objectum subalternatae superaddat objecto subalternantis differentiam accidentariam contingentem, quae videlicet prae se ferat accidens non proprium, quod necessario dimanat ab essentia rei, sed accidens logicum contingenter adveniens subjecto. *Tertia*, ut scientia subalternata omnia, vel certe pleraque, principia mutuetur a superiori scientia, cujus sint illae conclusiones. Hoc modo prima principia Medicinae sunt conclusiones Physices vel naturalis Philosophiae, quam ob rem dici solet: *Ubi desinit Physicus, incipit Medicus* (1).

I. Utrum scientia subalternata existens in aliquo sine subalternante rationem habeat verae scientiae.

533. Quaestio non est, utrum scientia subalternata sit in se ipsa veri nominis scientia, sed utrum sit scientia in eo, qui solam subalternatam addiscit, et subalternantem ignorat, ut si quis medicam artem addisceret sine Physica. Prima sententia negat scientiam subalternatam esse scientiam in eo, qui caret scientia subalternante: pro qua laudantur Vazquez, Suarez, Valentia et alii post Soncinatem, et in ejus favorem allegantur etiam quaedam Aquinatis testimonia (2). Affirmant Cajetanus, Soto, Complutenses et Joannes a S. Thoma, qui contendunt hanc esse Angelici doctrinam (3). Forte tamen controversia est magis de voce: equidem crediderim negantis opinionis assertores in eo fuisse animo, ut non negarent eum, qui ignorat subalternantem scientiam, posse assequi cognitionem certam atque eviden-

(1) Vide, si lubet, circa haec dubitationes quasdam in vol. 1, num. 295, paragr. *Non desunt plures...* usque ad num. 297.

(2) *De verit.* quaest. 14, art. 9; 3.° dist. 33, quaest. 1, art. 2, solut. 40.

(3) Vide S. Thom. 1 p., quaest. 1, art. 2; *de Trinit. super Boet.* et aliis locis citatis in fusiori opere nostro, vol. 1, num. 297.

tem subalternatae, saltem demonstratione *quia* et a posteriori. Quae conjectura, si quidpiam valet, jam utraque sententia in concordiam vocatur.

534. PROPOSITIO. **Scientia subalternata in eo, qui caret subalternante, non potest esse scientia perfecta et *propter quid;* potest tamen esse imperfecta et *quia*.**

Prima pars constat.—Quia scientia perfecta et propter quid importat cognitionem certam atque evidentem, derivatam ex demonstratione per causam proximam. Atqui cognitio callentis duntaxat subalternatam non est hujusmodi. Siquidem causae ac principia conclusionum subalternatae continentur in subalternante. Ergo...

Secunda pars non minus manifesta videtur. Nam qui subalternantem ignorat, v. g. medicus qui solam callet Medicinam, potest evidentes demostrare per experientiam et ab effectibus principia, quibus utitur ad demonstrandas conclusiones subalternatae: quae principia sunt conclusiones demonstrabiles in superiori scientia. Ergo qui id faceret, demonstraret quidem rem, non tamen a priori nec *propter quid,* quod est genus demonstrationis perfectam gignens scientiam.

Quamobrem scripsit Philosophus, ad scientiam subalternantem spectare scire *propter quid*, ad subalternatam vero scire *quia* (1).

II. Utrum Theologia Scholastica, quae ex principiis fidei conclusiones derivat, ac demonstrat, sit scientia subalternata scientiae Dei et Beatorum.

355. Sententia cardin. Cajetani.—Asseruit cardin. Cajetanus (2), Theologiam hanc nostram bifariam spectari posse: α) prout est hic in nobis, qui non habemus evidentiam principiorum Theologiae, quae sunt veritates revelatae: et β) secundum se, nimirum quatenus habere potest alium statum in altera vita; putat enim hunc eumdem habitum Theologiae mansurum esse in Beatis. Aitque, Theologiam primo modo inspectam non esse proprie subalternatam; esse autem, si altero modo consideretur. Idemque sentiunt Magistri Bañez et Joannes a S Thoma.

536. Probabilior aliorum opinio.—Contrarium tenent Franciscus Sylvius (3), Gregorius de Valentia et alii. Quorum sententia probari potest, quia proprium est scientiae subalternatae, ut manifestationem atque evidentiam suarum conclusionum habeat ex principiis subalter-

(1) *Posterior.* lib. 1, cap. 10. Vid. vol. 1.um, num. 298.
(2) In 1.am part., quaest. 1, art. 2.
(3) In 1.am part., quaest. 1, art. 2, *quaestio 2.ª*

nantis. Atqui Theologia haec nostra non habet evidentiam ac manifestationem suarum conclusionum per principia scientiae Dei aut Beatorum. Quia Theologia, prout est hic in nobis, nullam habet evidentiam suarum conclusionum, nemo enim in hac vita evidentiam assequitur principiorum, utpote quae sola fide ac revelatione divina, ac proinde obscure, cognoscuntur: unde consequens est, conclusiones omnes ex hujusmodi principiis derivatas eadem obscuritate laborare. Sed neque etiam evidentiam obtinebunt hae conclusiones Theologiae nostrae in altera vita, quando per beatam visionem clare percipiantur eadem principia, quae nunc sola fide novimus. Quia tunc jam non aderit amplius hic habitus Theologiae, qui natura sua obscurus est, sed alter evidens ejus loco (1).

ARTICULUS IV

Generalis divisio et coordinatio scientiarum.

Plures dedimus supra scientiae divisiones ex diversis petitas capitibus. Novam nunc aggredimur ex materia ipsa reousque tractandis desumptam; quamquam non est mens nobis ad minutiorem omnium generum enumerationem descendere, sed in summis cunctarum disciplinarum classibus consistere, quae cum ipsis Philosophiae praecipuis partibus conveniunt. Veteres multi Philosophiam in *rationalem*, *naturalem*, vel potius *realem* et *moralem* distribuerunt (n. 7) (2). At inter scholasticos alia praevaluit divisio, quam declarandam aggredimur.

537. Propositio 1.ª **Inspecto diverso abstractionis gradu a materia, scientia speculativa generalissime dividitur in Physicam seu Philosophiam naturalem, Mathesim et Metaphysicam (3).**

Prob. 1.° Generalis divisio optime desumitur ex diversis gradibus abstractionis a materia. Atqui tres sunt generalissimi gradus abstractionis a materia, nempe abstractio solum a materia individuali, abstractio a materia sensibili, et abstractio ab omni materia intelligibili. Ergo scientiae speculativae recte dividuntur in tria genera huic triplici gradui abstractionis respondentia. Atqui Physica seu Philosophia naturalis contemplatur rationes abstrahentes so-

(1) Vide haec fusius dilatata apud P. Gregorium de Valentia, loc. cit. Cfr. vol. 1 um Logicae fusioris, num. 299. (2) Vide vol. 1, num. 300.

(3) Non defuere tamen, qui Mathesim non esse proprie scientiam voluerunt, quia nempe saepissime non utitur demonstrationibus propter quid. Vide Benedict. Pereira, *de Communibus*, etc., lib. 1, cap. 12.

lum a materia individuali, nempe ens mobile, quod materiale est, ac sensibilibus mutationibus obnoxium; Mathesis vero ens quantum, quod adhuc materiale est, praescindit tamen a mobilitate mutationibusque sensibilibus; Metaphysica demum ens immateriale. Ergo...

Prob. 2.° auctoritate tot tantorumque scriptorum, quae multum valere debet in hac re, in qua nullatenus contendimus nostram divisionem esse unice veram, sed tantum eam esse recte factam (1).

Verum nota, ut alias monuimus (num. 8), iam Mathesim inde a longo tempore non recenseri inter partes Philosophiae.

Dices 1.° Quantitas spectat ad Physicam, cum sit accidens entis mobilis ac sensibilis, immo et ad Metaphysicam, quia est unum ex praedicamentis. Ergo illa thesis, quae habet pro objecto quantitatem, vel non distinguitur a Physica et Metaphysica, vel non est nisi pars harum scientiarum. **Respondeo,** *dist.* antec. Quantitas consideratur a Physico et Metaphysico sub eodem respectu atque a Mathematico, *neg.*; sub diverso, *conc.* Tum *neg.* conseq. Nimirum Physicus considerat quantitatem, quatenus est proprietas entis mobilis et sensibilium accidentium fundamentum; Metaphysicus autem, quatenus est unum ex summis rerum generibus, in quae primo et immediate dividitur ens. At Mathesis respicit quantitatem, secundum illas affectiones et proprietates, quae illi absolute, seu quatenus quantitas est, conveniunt (2).

Dices 2.° In hac divisione absunt Logica et moralis, quas tamen nemo negaverit inter praecipuas Philosophiae partes esse numerandas. —**Respondeo,** omissis quibusdam aliorum solutionibus, ideo modo Philosophiam praetermissam esse in nostra trimembri divisione, quia non est scientia speculativa, sed practica, divisio vero praedicta solum recenset speculativas scientias. Et eadem potest esse ratio omissae Logicae saltem in sententia probabiliori, docente hanc quoque esse scientiam practicam. Verum quia non pauci putant Logicam esse speculativam, addo eam praetermitti potuisse ob alias rationes, vel quia «in illa generali divisione Philosophiae philosophi voluerunt dividere tantummodo scientiam et Philosophiam, ut vocant, *realem*, hoc est, quae tractat genus aliquod entis realis», qualis non est Logica in sententia multorum (3); vel quia multi existimarunt «Logicam non tam esse scientiam et partem Philosophiae, quam modum sciendi et, ut ita loquar, omnium scientiarum cunctarumque Philosophiae partium instrumentum (4).»

---

(1) Vide S. Thom., *De Trinit. sup. Boet.*, quaest. 5, art. 1. Et lege Conimbricenses (*Prooem. in libr. Physicor.*, quaest., 1), et P. Benedict. Pereira (*De communibus omnium rerum natural. princip. et affect.*, lib. 1, cap. 5, seqq.), qui divisionem hanc explanant, ac tuentur.

(2) Vide Conimbric., *Physicor., Prooem.* q. 1, a. 6, ad 5.um. Item S. Thom. cum Arist., lib. 2.o *Physicor.*, lect. 5; Sylvest. Mauri, et alios Commentatores, in lib. 2.um *Physicor.*, cap. 5.

(3) Cfr. S. Thom., opusc. *de Trinit. sup. Boet.*, quaest. 5, art. 1, ad 2.um

(4) P. Benedict. Pereira, *De communibus*, etc., lib. 1, cap. 17 fin. Vide etiam P. Petrum Fonseca, *Metaphys.* lib. 2, cap. 3, quaest. 3, sect. 3, *Illud tamen animadvertendum.*

538. PROPOSITIO 2.ª **Inspecto diverso fine, Philosophia practica recte dividitur in Logicam et Philosophiam moralem.**

Ratio est, quia in primis cum scientia practica ad operationes dirigendas tamquam ab finem sibi proprium collineet, tot erunt scientiae practicae, quot sunt operationes ad diversos fines dirigendae. Atqui duae sunt operationes hominis ad diversos fines dirigendae, quae sint philosophica dignae consideratione, scilicet operatio intellectus ad verum ordinate, faciliter ac sine admixtione erroris assequendum in scientiis, quod proprium est Logicae, et operatio voluntatis ad bonum faciendum, circa quod moralis Philosophia versatur. Ergo...

Caeterum non omnium operationum directio spectat ad philosophicam considerationem, ut alias quoque inter practicae Philosophiae species recensere debeamus. In primis enim artes mechanicae nimis a dignitate Philosophiae distant, potissimum si, ut fit, modo pure experimentali vel solum ex magnorum artificum auctoritate suas colligant regulas. Artes etiam liberales practicae, ut Grammatica, Rhetorica et Pöetica, non solent partes Philosophiae reputari, quia non tractantur modo philosophico et demonstrativo. Et Grammatica quidem ad peritiam sermonis comparandam instituta est, Rhetorica ad ejusdem ornatum et elegantiam, usumque aptum ad persuadendum, Pöesis denique quaerit locutionem accomodatam ad delectandum: et propterea artes *sermocinales* vocantur. Verum est in Rhetorica plura tradi saepe philosophica; ea tamen fere desumuntur ex aliis partibus Philosophiae.

539 PROPOSITIO 3.ª **Scientia, quam nomine Metaphysices vocavimus, complectitur Theologiam naturalem, ac tractatum de formis separatis seu angelis, itemque illa quae nostri temporibus in Ontologia tractari solent; Physica vero seu Philosophia naturalis non solum Cosmologiam, sed fere etiam Psychologiam debet comprehendere, quae proinde perperam Metaphysicae specialis nomine donantur.**

Prob. 1.° ratione. Etenim ex praejacta doctrina, objectum Metahysices est ens immateriale, quod nempe vel

nunquam est in materia, vel saltem esse potest sine materia, licet possit esse etiam in materia (1), nempe ens immateriale *positive* vel *praecisive* seu secundum indifferentiam. Objectum autem Physices seu Philosophiae naturalis est ens mobile vel sensibilibus mutationibus obnoxium. Atqui solum Deus et formae separatae, spiritus nempe et ea quae illis competunt, qua spiritus sunt, et rationes, de quibus agit Ontologia, sunt immaterlales, Deus nimirum et formae separatae positive, caetera praecisive; omnia vero fere, quae disputantur in modernorum Auctorum Psychologia, continentur sub amplitudine entis mobilis. Ergo stat propositio.

Minor patet quoad priorem partem. Quoad alteram vero facile probatur. Nam Psychologia agit non de anima sola, sed de compositis animatis, vegetalibus, animalibus ac de homine. Atqui haec omnia verissime sunt ens mobile, videlicet physicum compositum non minus sensibile, quam corpora non animata.

Nec dicas hominem constare anima rationali, quae immaterialis est.—**Nam**, quamvis anima hominis sit immaterialis, nihilominus est etiam forma corporis, ideoque pars essentialis eaque praecipua humani compositi, quae proinde necessario spectat ad objectum naturalis Philosophiae. Fateor tamem quaedam disputari posse de anima rationali, ea nempe quae pertinent ad statum separationis (2), quae ingrediuntur considerationem Metaphysices, sicut tractatus de formis separatis.

Prob. 2.° auctoritate communi antiquorum Scholasticorum cum S. Thoma (1), ut videre est in opere nostro fusiori (2). Itaque Wolfiana divisio Metaphysices specialis in Cosmologiam, Psychologiam et Theodiceam vitiosa est, utpote miscens partes metaphysicas cum physicis.

540. Propositio 4.ª **E reliquis scientiis saltem praecipuae aut sunt partes alicujus istarum quinque praedictarum scientiarum, aut certe ab aliqua earumdem dependet.**

(1) Relege quae nuper excripsimus ex S. Thoma, Opusc. *de Trinit. sup. Boetium*, quaest. 5, art. 1.

(2) Vide vol. 6.um operis nostri fusioris, disput. undecima.

(1) Opusc. *de sensu et sensato*, lect. 1 initio; *Physicor.* lib. 1, lect. 1; *Metaphysicor.* lib. 6, lect. 1 fin. paragr. *d*.

(2) Vol. 1.°, num. 303.

Ratio patet, quia in primis ad Mathesim spectant ceu partes Arithmetica, Algebra, sive elementaris sive superior, etc., vel ab ea, saltem in multis, dependent Astronomia, Mechanica, etc. Philosophiae naturali subjacent, ut complementum et ulteriores evolutiones ejusdem, plurimae scientiae naturales, nempe Cosmologiae recentior *Physica*, *Chimia*, *Historia naturalis* cum *Mineralogia*, *Geologia*, *Palaeontologia*, etc. Psychologiae vero *Physiologia* cum *Botanica*, *Zoologia*, etc. A Jure demum naturae ac Philosophia morali normam et principia accipiant, necesse est, Jus civile ac scientiae politicae atque administrativae.

Artes liberales praetermitto, quia non sunt proprie scientiae. Quod si scientifice tractentur, videntur aliquo modo dependere partim ab Ontologia, ubi ratio pulchri, quod objectum est earumdem enucleatur, partim a Psychologia et Logica, quarum est actus mentis declarare atque ad verum assequendum dirigere.

541. PROPOSITIO 5.ª **Inter quinque primarias scientias magna quidem intercedit connexio mutuaque dependentia, nulla tamen earum alteri proprie subalternatur; si vero de subalternatione latiori minusque propria sermo sit, reliquae videntur Metaphysicae subalternari.**

Prima pars. A Logica, plane patet, quomodo pendeant reliquae tamquam a magistra modi sciendi; a Metaphysica vero generali seu Ontologia tamquam ab enucleante rationes et principia communia. A Philosophia naturali pendet Metaphysica specialis, quia Cosmologia praebet modum probandi existentiam Dei a posteriori ex effectibus mundanis; a Theodicea et Psychologia pendet moralis in cognoscendis tum natura et attributis Dei, tum natura humanae animae actuumque illius. A morali demum caeterae pendent ratione prudentiae, a qua omnia regi debent, ultimique finis hominis, ad quem cuncta sunt ordinanda.

Altera pars constat ex eo, quod inter has scientias nulla est quae servet conditiones ad propriam subalternationem requisitas (n. 532).

Tertia pars probatur; siquidem impropria subalternatio reliquarum scientiarum respectu Metaphysicae satis intel-

ligitur primo ratione objecti omnium nobilissimi, quod est Deus: deinde ratione imperii, quod exercet in reliquas scientias humanas, quatenus magnam affert illis lucem, enucleando multas notiones communes omnibus, et non solum tradit quaedam principia, quae ad omnes alias cognitiones se extendunt, verum etiam indirecte ac ducendo ad impossibile potest ipsa quoque prima principia reliquarum scientiarum demonstrare. Adde etiam, si lubet, objecta reliquarum disciplinarum sub amplitudine entis contineri, ac proinde amplitudine objecti Metaphysicae generalis.

542. Propositio 6.ª **In encyclopaedia tamen christiana omnes scientiae humanae, atque ipsa Metaphysica, Theologiae scholasticae subjiciuntur, quae proinde supra omnes primatum tenet.**

Probatur 1.° In encyclopaedia christiana primatus illi scientiae tribuendus est, quae caeteris omnibus praestat, tum speculativis tum practicis. Atqui Theologia scholastica omnes alias scientias et speculativas et practicas, facile antecellit. Ergo...

Minor probatur *quoad speculativas*, quia inter has aliae aliis praestant et ratione objecti praestantioris et ratione certitudinis. Atqui Theologia scholastica contemplatur objectum nobilius, nempe Deum et ratione et revelatione cognitum et divina opera potiesimum ordinis supernaturalis; et certitudinem quoque habet aliquo modo majorem innixam divinae auctoritati. Ergo...

Quoad practicas vero probatur, quia inter practicas ea praestantior est, quae ad altiorem finem ordinatur. Atqui finis omnium praestantissimus est aeterna beatitudo, quam tractat, ad eamdem hominem dirigendo, sacra Theologia. Ergo... Qua de re egregie S. Thomas (1).

Prob. 2.° Caeterae omnes scientiae subjiciuntur Theologiae, si omnes illas dirigat, ne errent in multis, aut etiam corrigat, si quando errent. Atqui ita se res habet. Nam cum verum vero opponi nequeat, et Theologia contineat in suis principiis Fidei veritates, quibus falsum subesse non potest, quidquid aut hisce principiis aut conclusionibus inde legitime

(1) 1 p., quaest. 1, art. 5. Cfr. *de Anim.*, lib. 1, lect. 1, paulo post init.

derivatis opponi potest in humanis scientiis, sub censuram Theologiae cadit, cavendumque diligenter et corrigendum est. Oportet ergo, ut Theologiam tamquam magistram caeterae scientiae audiant, eique, ut par est, obediant.

Difficultates quaedam, quae adversus postremam assertionem objiciuntur, solutae videri queunt in opere fusiori (1).

ARTICULUS V

Quo pacto inter se comparentur praedictae quinque scientiae primariae.

Triplex institui potest comparatio: prima in certitudine, altera in nobilitate, tertia in ordine doctrinae.

543. Propositio 1.ª **Si demonstrandi certitudinem atque evidentiam attendamus, primum locum dignitatis obtinet Mathesis, secundum naturalis Philosophia; Methaphysica vero licet in seipsa certissima sit, at relate ad nos cedit reliquis in certitudine.**

Prima pars comprobatur ex communi sensu philosophorum, asserentium mathematicas observationes omnium esse firmissimas (2). Et patet etiam experientia, quia Mathesis in omnibus demonstrationem quaerit, et obtinet, numquam contenta rationibus aut dubiis aut probabilibus.

Ratio vero a priori est, quia, cum Mathesis a materia sensibili motuque absoluta sit, minus obnoxia est vicissitudinibus et contingentiae, atque adeo minus etiam incerta. Aliunde vero, cum vix egeat experientia sensibili, minus patet deceptionibus, nec accuratam illam observandi phaenomena sagacitatem atque attentionem requirit, quae necessaria est physicas scientias colenti.

Secunda pars probatur, tum quia objectum naturalis Philosophiae, utpote constans materia sensibili et mutationibus obnoxia non tanta gaudet necessitate, eo vel magis quod causae physicae, licet de se necessarie, saepe tamen ex concursu aliarum causarum, alterari possunt in suis effectibus; tum quia sensibiles affectiones longa indigent atque accurata observatione, ideoque et difficilius cognoscuntur, et minori fulgent evidentia. Eaque ratio ulterior reddi potest, quod objectum Mathesis est sensibile commune (n. 521), nempe quantitas; at objectum naturalis Philosophiae est sensibile per accidens, videlicet substantia, quod certe minus notum est, quam sensibile commune.

Tertia pars probatur. Nam Metaphysicae objectum cum sit omnis expers materiae, summam habet immutabilitatem ac necessitatem in seipso, ac proinde summa quoque est hujusce scientiae objectiva certitudo. At ob eam ipsam causam objectum Metaphysicae remotissimum est a sensibus, sive externis sive internis, atque ab omni imaginatione. Quamobrem, cum cognitiones nostras a sensibus accipiamus, res, quae sub Metaphysicae contemplationem cadunt, ob suam altitudinem minus clare percipimus: unde minorem de iis habemus certitudinem subjectivam (3).

544. Propositio 2.ª **Scientiae speculativae nobiliores suni**

(1) Vol. 1.°, num. 307.
(2) Cfr. Aristot., lib. 1 *Ethicor.*, cap. 3, et 2.° *Metaph.*, cap. 3.
(3) Vide vol. 1.um, 308, et auctores ibid. laudatos.

practicis; inter speculativas autem, primum tenet locum Metaphysica, succedit Physica, et extrema tandem sequitur Mathematica.

Prob. prima pars. Id quod gratia sui expetitur, praestantius est atque honorabilius eo, quod expetitur propter aliud, siquidem non habet aliunde pendentem dignitatis sui rationem. Atqui speculativae expetuntur propter se, practicae vero propter operationem. Ergo... (1).

Probatur altera pars. Nobilitas scientiae potissimum dimetienda est ex praestantia objecti. Atqui objectum Metaphysicae est omnium nobilissimum, Matheseos vero e contra in infimo gradu nobilitatis continetur (2).

Sane accidens ignobilius est substantia, et rationes materiales immaterialibus. At objectum Matheseos est accidens, quantitas; caeterarum vero substantia. In substantiis, etiam immateriales sunt praestantiores materialibus. Atqui Metaphysica contemplatur immateriales substantias, nempe intelligentias, increatam et creatas; naturalis autem Philosophia materiales.

Deinde Mathesis nihil aliud considerat nisi affectiones proprietatesque quantitatis; Philosophia vero naturalis etiam tractat phaenomena vitae, sive vegetativae in plantis, sive sensitivae in animalibus, sive etiam intellectivae in homine, quae longe excellunt, ut patet, iis omnibus, quae quantitatem respiciunt; Metaphysica denique rationes duntaxat immateriales sectatur. Hinc Metaphysica ob suam praestantiam *prima Philosophia* a veteribus vocata est; et Aristoteles scripsit, si substantiae separatae non darentur, Physicam fore *primam Philosophiam* (3), ex quo plane sequitur ex mente Philosophi, hanc scientiam proximum post Metaphysicam tenere locum dignitatis inter scientias (4).

545. Propositio 3.ª **Licet secundum ordinem naturae prior sit Metaphysica reliquis scientiis, et Mathesi naturalis Philosophia; at spectato doctrinae ordine, prima addiscenda est Logica, secunda Mathesis, tertia naturalis Philosophia, quarta Moralis et postrema Metaphysica** (5).

Prima pars constat, quia Metaphysica agit de praedicatis causisque omnium primis et generalissimis nempe de transcendentibus et intelligentiis.

Naturalis vero Philosophia est prior Mathesi secundum naturam, quia objectum illius est substantia, hujus vero accidens, quantitas; at substantia prior est accidente.

Prob. secunda pars. Dialectica nimirum prior discenda est, quia docet modum sciendi. Unde absurdum esse scripsit Aristoteles, simul quaerere scientiam et modum sciendi (6).

Mathesis porro ante naturalem Philosophiam addiscenda est (loquor de elementari Mathesi), et quia mathematica manifestiora sunt et faciliora (7), quam physica, quae experientiam, atque adeo maturius judicium, requirunt; et quia non raro experimentalis Physica in suis demonstrationibus utitur mathematicis principiis.

Sucedit post Physicam Moralis, quia multo incertior est magisque ardua experientia in iis, quae ad vitae disciplinam et regendas moderandasque hominum voluntates pertinent, quam in Physicis, multoque

(1) Vide Conimbric. loc. cit., *conclus.* 1.ª

(2) Vide S. Thom., lib., 4. *Metaph.*, lect., 2, vers. fin.

(3) Lib. 6.º, cap. 1.º, text. comm. 3. Vide ibid. S. Thom., lect. 1, fin.

(4) Vide plura, si lubet, vol. 1.º, num. 309, ubi etiam quaedam difficultates solvuntur.

(5) Cfr. S. Thom., Opusc. *de Trinit. sup. Boetium*, quaest. 5, art. 1, ad 3.um.

(6) Arist., *Metaphys.* libr. 2, text. comm. 15. Vide S. Thom. ibid. libr. 2, lect. 5 paulo ante fin.

(7) Cfr. Aristot. et S. Thom., lib. 6, *Ethicor.*, lect. 7, *Deinde cum dicit: Quia et hic.*.

maturiori judicio opus est ad eorum intelligentiam, quibus componendi sunt mores, regenda familia, instituenda respublica (1). Quare scripsit Philosophus, *Politicae non esse proprium auditorem juvenem* (2).

Denique ultimus locus doctrinae reservatur Metaphysicae, quia res maxime abstrusas atque a sensibus remotas considerat.

Praeterea divina percipi nequeunt a nobis in hac vita, quin praecesserit cognitio sensibilium, quare scientia physica viam praeparat ad Metaphysicam; eaque saltem pars hujus scientiae, quae Deum contemplatur, post reliquas omnes partes Philosophiae discenda est.

Existimo tamen haec potissimum intelligenda esse de illa Metaphysicae parte, quae Deum ac formas separatas respicit. Transcendentalium enim rationum cognitio utilissime post Logicam praemittitur caeteris omnibus scientiis, ut illis notiones communes principiaque, quibus egent, enucleet, quemadmodum jam usus obtinuit statim post Logicam tradendi Ontologiam (3).

DISPUTATIO QUINTA

De methodo.

Restat, ut viam doceamus tenendam in assecutione veritatis, neque enim sufficit nosse rectam facultatem et operationum dispositionem, si nescias rectam viam, per quam scopus brevius et commodius cum minori errandi periculo attingatur.

CAPUT I

EXPONITUR RATIO METHODI

ARTICULUS I

Quid et quotuplex methodus.

546. Quid sit methodus et quid differat a systemate. Methodus (μέθοδος) a vocibus graecis μετα *(cum)* et ὁδός *(via)*, quasi diceres *cum via* vel *modo*, definiri potest generatim *modus procedendi aut aliquid faciendi;* in specie vero relate ad scientias est *ordo* vel *modus procedendi in veritatis indagine*, vel in scientiarum assecutione. Quare non consistit praecise in recta exercitatione triplicis actus intellectualis, sed in dispositione objecti ac ordine materiae, circa quam actus illi exerceantur. Habet quoque methodus

(1) Conimbric., *Physicor.*, proem. q. 4, a. 1, 2.ª *conclus.*
(2) Arist., *Ethicor.*, lib. 1, cap. 3. Vide S. Thom. ibid. lect. 3, *Secundo ibi...*
(3) Cfr. S. Thom., *Physicor.* lib. 1, lect. 1, paulo post init. Vide vol. 1.um, num. 310.

cognationem quamdam cum systemate, differt tamen ab eo, quia illa per se non importat nisi modum procedendi in scientiis acquirendis, systema vero complectitur certum corpus doctrinae ad quaestionem aliquam solvendam excogitatum. Tale est v. g. systema scholasticum ad originem idearum explicandam, et systemata thomisticum ac Societatis Jesu ad reddendam rationem concursus divini.

547. Variae sunt divisiones methodi: et prima quidem in *analyticam* et *synteticam*. Methodus analytica generatim procedit per viam resolutionis, progrediturque a magis compositis et posterioribus ad simpliciora et priora. Et tribus modis servatur haec methodus resolutionis: primo cum a compositioribus venitur ad simpliciora, ut si incipias a generali cognitione argumentationis, mox devenias ad propositiones ac terminos, quae sunt partes illius cognoscendae; secundo a minus universalibus ad magis universalia, ut si ab hominis consideratione, venias ad cognitionem animalis, viventis, corporis, substantiae; tertio ab effectu ad causam, ut ab eclipsi ad interpositionem lunae, vel a fine ad medium, per quod finis ille obtinetur (1).

Methodus synthetica procedit per viam compositionis, et opposito modo progreditur a simplicioribus et prioribus ad compositiora et posteriora. Tripliciterque teneri potest: primo procedendo a simplicioribus ad magis composita, ut a terminis ad propositiones, ab iisque ad syllogismum; secundo cum a magis ad minus universalia fit gradus, ut si prius de corpore generatim ac deinceps de corporis speciebus agatur; tertio descendendo a causis ad effectus, ut si disputaturus de eclipsi prius exponas interpositionem lunae; vel a mediis ad finem (2).

Nulla tamen scientia est, quae unice via analysis vel synthesis procedat, sed in omnibus adest aliquid de utraque; nihilominus prout frequentior sit usus analysis vel synthesis, apellatur methodus alicujus scientiae vel libri analytica aut synthetica. Et generatim analytica methodo utitur scientia, in qua frequens est usus inductionis, quae est argumen-

(1) Vide vol. 1.um, num. 311, ubi ratio redditur, cur processus ab effectu ad causam sit analyticus.

(2) Cfr. vol. 1.um ibid., *Duplex haec methodus*.

tatio analytice procedens, sicut e converso syllogismus communis procedit synthetice.

Methodus analytica dicitur propria inventionis, synthetica vero doctrinae.—Etenim analytica est aptior proprietatibus ac naturis rerum nondum declaratis a posteriori cognoscendis. Si enim res ignota est, nescitur, ad quod genus pertineat, nec nisi conjectando et cum erroris periculo illud assignare poterimus, donec analysis adhibeatur, et ope comparationis cum aliis rebus similibus aliqua major illius notitia comparetur. Partes item ac praedicata rei essentialia analysi distinguenda sunt, ut seorsim melius cognoscantur. Accedit, quod cum nos a sensibus cognitiones nostras inchoemus, naturam rerum, saltem corporearum ac materialium, ex proprietatibus, proprietates autem ex operationibus, per quas manifestantur, indagare debeamus. Ipsas praeterea definitiones ac prima principia inductione colligimus. Quae omnia methodum analyticam important. At e converso methodus syntetica doctrinae generatim convenientior est. Cum enim doctrina tradenda est, jam res supponitur cognita, et solum agitur de communicanda aliis ejus veritate. Ad hoc vero multum juvat, ut a simplicioribus ad magis composita, et ab universalioribus ad minus universalia gradus fiat, et primo genus, deinde vero species ac varietates omnes considerentur. Sic nimirum et facilius res intelliguntur, meliusque retinentur, ordinatius proponuntur, et sub uno aspectu tota series doctrinae exhibetur. Fieri tamen potest ex peculiari rei tractandae indole, ut analytica methodus convenienter adhibeatur (1).

548. **Methodus experimentalis, rationalis, geometrica vel mathematica.**—Passim audies etiam methodum *experimentalem* vel *empiricam*, *rationalem*, *geometricam*, *eclecticam*, *scholasticam*. Experimentalis vel empirica, ut ipsum nomen indicat, est illa, quae experientiam ducem sequitur, docetque observationem et experientiam ante omnia esse consulendam. Rationalis est illa, quae rationi primas esse tribuendas contendit. Geometrica vel mathematica est

(1) Plura dabunt de his P. Jos. Romano, *Elementi di Filosofia*, tom. prim. part. 2, cap. 8; P. Tongiorgi, *Institut. Philosoph.*, vol 1, *Log.*, n 357, seqq., aliique recentiores.

illa, qua utitur Mathesis, ac potissimum Geometria, et in hoc sita est, quod initium fiat a definitionibus perspicuis, et a nemine in dubium revocatis; mox axiomata seu propositiones, quae ab omnibus statim, cognitis terminis, conceduntur, explanentur; tum vero postulata sequantur; ac denique propositiones omnes exactissimo rigore demonstrentur, et adeo apte inter se connectantur, ut earum veritas vel immediate derivetur ex primis illis principiis initio praejactis, vel ex aliis propositionibus prius exinde probatis, ita ut omnia sive theoremata, sive problemata, sive lemmata, sive scholia, sive corollaria ad prima tandem illa principia reducantur. Hanc tenuere viam saeculo XVIII, ut scribit P. Salvator Maria Roselli (1) «plurimi non modo Philosophi (2) sed et Jurisconsulti (3) et Theologi (4), eoque res devenit, ut nihil jam» saperet «eruditis, quod non mathematica methodo» esset «adornatum (5)». Nec tamen id inventum recenti aetati tribuendum est, jam enim diu commemoraverat Aristoteles quosdam, qui *nisi mathematice loquentes non admittunt* (6), qui nempe respuebant, quaecumque mathematico modo non tractarentur.

Eclectica vel electiva methodus contendit nulli sectae in scientiis esse adharendum exclusive, sed ex omnibus, quae optima videantur, esse seligenda.

Scholastica demum est ea, qua usi sunt Scholastici, in eoque praesertim elucet ut α) notiones omnes apte definiantur, ac dividantur, secundum Logices praecepta: β) propositio probanda perspicue enuntietur, ac nervose demonstretur solutis contrariis argumentis: γ) omniaque stilo simplici et brevi ac syllogistica forma pertractentur.

---

(1) *Summ. Philos., Log.*, quaest. 32, art. 2, num. 1.252.

(2) «Vide Wolfium, *Elem. Math.*, t. 5, *comment.* de *Stud. Math.*, cap. 2, ubi methodum mathematicam ad omne scientiarum genus extendit.»

(3) «Heicnecius id tentavit in Jure Civili Romano.»

(4) «Idipsum conatus fuit Huetius in *Demonstratione Evangelica*... An vero sit adsecutus, modo non laboro. Certe, ut Wolfius ipse animadvertit (loc. cit. paragr. 102), idem Huetius, qui tam fidebat methodo mathematicae, ut per eam impios homines impugnantes mysteria revelata chistianorumque dogmata ex ratione convincere posse non dubitaret; demum in *Quaestionibus Alnetanis* et in suo de *Imbecillitate intellectus humani* opere, si ejus est, viam scepticismo aperuit.»

(5) «Immo hujus saeculi viris (scribebat Roselli saeculo XVIII), qui eruditionem ostentant, vix aliquid placet, quod non sit ad calculos algebraicos comparatum. Quod tamen Wolfius (loc. cit., paragr. 100, seqq.) et in Cartesio et in Newton reprehendit.»

(6) Aristot., *Metaphys.* lib. 2, cap. ult. Et vide ibid. S. Thom., lect. 5, paragr. *c.*

ARTICULUS II

Generalia praecepta rectae methodi.

Antequam inquiramus, quaenam inter expositas methodi varietates praeferenda sit potissimum in philosophicis disciplinis, operae pretium est generales dotes methodi semper et ubique retinendas innuere.

549. Regula prima: *In primis omni ope quaerenda est perspicuitas*, sive in ipsis conceptibus sive in verbis, quibus sensa mentis aliis traduntur. Sane si sermo datus homini est non ad obscuranda, sed ad patefacienda animi sensa; debet qui scribit vel docet rem, quam tradere aliis vult, luci-de aperire cognituque facilem reddere.

Ad id vero juvabit sequens

Regula secunda. *Nihil ambiguum sit in quaestionibus*, sed proposita quaestione, termini declarentur apta, quantum necesse sit, subjecti et praedicati definitione ac divisione; tum rite definiatur quaestionis status, et quaecumque ad lucem affundendam requiruntur, praenotentur; ac demum fidelissime enumeratis, si quae sunt, diversis opinionibus, vera, vel certe probabilior, eligatur. Hoc pacto a facilioribus planioribusque progrediendo expedita manet via ad ostensionem veritatis.

Regula tertia: *Propositiones, quae defendendae assumuntur, categorice nullisque ambagibus enuntientur, ac solide probentur*, vitatis gratuitis assertionibus, nec dissimulatis contrariis argumentis. Veritas amat lucem, et fugit tenebras. Nec magis nocetur causae veritatis, fulciendo illam infirmis rationibus, quam negligendo quae ipsi adversantur.

Regula quarta: *Stylo utendum generatim brevi, acri, perspicuo et simplicissimo*, vitatis amplificationibus ornatuque oratorio, quibus nihil est aptius ad illudendos incautos et ad dissimulandam rationum infirmitatem, immo et falsitatem.

Regula quinta: *Non est eadem methodo utendum in omnibus scientiis, sed unaquaeque pro suo ingenio et peculiari indole tractanda est.* Hic nominatim

550. α) **Absurdum est velle tractare omnia metodo, quam vocant** *geometricam*, quamvis ea bona sit in se, ac mathesi conveniens; quia nec possunt omnia in hac vita certo et evidenter cognosci, nec eadem proinde in omni materia certitudo exquirenda est, quemadmodum sapientissime docuit S. Thomas cum Aristotele, atque ipsa docet experientia (1). Caeterum mathematica methodo posse gravissimos errores in scientias invehi, monstravit exemplo suo impius ille veterator batavus Spinoza, qui Ethicam geometrica methodo conscripsit, et ex definitionibus propositionibusque aequivocis et falsis, ac putidissimis sophismatis, opus concinnavit ad turpissimum propugnandum Pantheismum (2).

551. β) **Non minus absurde contendunt alii methodum analyticam** indiscriminatim in quavis scientia praeferendam esse syntheticae. Usus enim utriuslibet methodi pendet cum ex ingenio scriptoris, tum ex indole materiae tractandae atque statu scientiae. Sunt enim ingenia quae feliciùs utuntur alterutra. Deinde tanta est varietas rerum tractandarum, quae nequeant omnes eidem subjici regulae: immo circa idem argumentum aliae quaestiones aliam convenientius admittunt methodum. Denique dum scientia pedetentim efformatur, potissimum in physicis, aptius adhibetur analysis; semel autem efformata scientia facilius, clarius et convenientius tradi potest per synteticam methodum.

552. γ) **Eamdem reprehensionem merentur** qui inductionem, quae argumentatio analytica est, ad sidera extollunt, syllogismum vero, qui ab universali ad particulare, vel ab universaliori ad minus universale synthetice procedit, contemnunt ceu inutilem ad quidpiam novi cognoscendum. Cum particulare in universali comprehendatur, inquiunt, quicumque praemissam majorem novit, non potest non conclusionem quoque in ea contentam nosse.

Qui talia effutiunt, ex castris potissimum positivarum et materialistarum proficiscuntur, qui cum putent, quidquid homini contemplandum objicitur, fere in limitibus mundi

(1) Vide Aristot., libr., 2.° *Metaphys.*, et S. Thom., ibid, lect. 5, fin. Item Aristot., lib. 1 *Ethicor.*, cap. 3; et S.Thom., ibid., lect. 3, init. et paragr. *b.*.

(2) Cfr. Roselli, loc. cit.

corporei ac sensibilis contineri, experientiam sensibilem unice consulendam esse pronuntiant, eaque duce ope multiplicis observationis materialium phaenomenorum leges detegendas. Verum errant vehementer.

1.° Quidem quia praeter scientias physicas sunt aliae, quae vix possunt inductione uti, ut manifestum est in dogmatica Theologia v. g., cujus prima principia sunt veritates revelatae, argumentationes vero generatim sunt syllogismi aut enthymemata. Simile quiddam contingit in Theodicea, ubi probata existentia Dei, plurimae aliae veritates quasi a priori colliguntur ex analysi entis necessarii et actus puri, aut etiam a posteriori ex effectibus ope syllogismi. Idem locum habet in Psychologia; in Mathesi vero passim ex natura figurae colliguntur aliae atque aliae proprietates analysi et comparatione idearum absque inductione.

2.° In ipsis scientiis physicis multa innotescunt ope syllogismi. V. g., si nosti proprietates auri, quacumque tandem methodo illas noveris, nulla opus erit inductione, ut comperias aurichalcum non esse aurum. Pari modo astra coalescere corporibus ejusdem naturae cum terrestribus probari potest syllogismo innixo phaenomenis spectroscopiae.

3.° Argumentationes indirectae (n. 231), per quas multa in scientiis de novo cognoscuntur, ac demonstrantur, syllogismo deductivo fieri solent. Itemque innumerae argumentationes a posteriori ex effectibus. Sane sufficit mihi vel unius effectus inspectio, v. g., ut exinde probem existentiam causae, atque adeo ipsius Dei. Et haec quidem planissima sunt, notanda tamen erant, ut os obstruatur impudentissimis osoribus syllogismi.

Dices. Syllogismus ex universaliori aliqua veritate minus universalem concludit in illa contentam, et praecise quia in illa continetur. Ergo qui syllogizat, jam prius in universaliori principio cognoscit conclusionem, ac proinde nihil tandem novi detegit.

Respondeo, conc. antec., *dist.* primum conseq. Qui syllogizat, jam prius, etc., cognoscit conclusionem implicite, *conc.;* explicite, *subdist.;* cognoscit conclusionem prioritate quadam ordinis et naturae, *trans.;* prioritate temporis, *nego,*

et similiter *nego* ultimum illatum. Non me latet distinctionem hancimplicitae et explicitae cognitionis a quibusdam irrideri; verum non ideo deserenda est. Cognoscere rem explicite est cognoscere in se atque in suis terminis; cognoscere autem implicite est cognoscere, non quidem rem ipsam actu in suis terminis, sed aliam rem, in qua sit virtus perducendi ad cognitionem prioris, saltem accedente aliqua conditione. Sic v. g. hic syllogismus: *Omnis virtus est amabilis. Atqui justitia est virtus. Ergo justitia est amabilis.* Qui cognoscit omnem virtutem esse amabilem, nondum eo ipso cognoscit expresse justitiam esse amabilem, cognoscit tamen implicite, quia cognitione hac perducetur ad asserendum justitiam esse amabilem, statim ac noverit justitiam esse virtutem, quod praecise accidit cum syllogistice ratiocinando termini apte inter se comparantur inter se. Quando ergo mens unam duntaxat praemissam cognoscit, nequit assequi conclusionis cognitionem, donec, novum aliquid cognoscat, nimirum alteram praemissam. Quod usque adeo est verum, ut saepe cognita Majore syllogismi, Minor ignoretur, et probanda omnino sit, et vicissim. Cognita vero utraque praemissa, ideo cognoscitur conclusio, quia ex illis tanquam ex causis adaequatis infertur. Caeterum cum et Major et Minor et conclusio sint propositiones ac veritates formaliter distinctae, nec conclusio cognoscatur nisi virtute praemissarum praecise syllogizando, sequitur omnino syllogismo deductivo posse novas et primo incognitas veritates comparari.

CAPUT II

METHODI PRAECIPUAE AD TRUTINAM REVOCANTUR

Ex dictis aditus paratur ad expendendas varias scientiarum sive assequendarum sive aliis tradendarum methodos, ex quibus celebriores duntaxat expendendas assumimus.

ARTICULUS I

Quid dicendum de methodica dubitatione Cartesii.

553. Duplex est dubitatio, altera realis, altera hypothetica vel methodica.—Realis est vera suspensio animi ad neutram partem contradictionis inclinantis. Hypothetica vel methodica consistit in eo, quod

mens quamvis non dubitet, se tamem gerit quasi reapse dubitaret, nempe inquirendo et considerando fundamenta rei eo pacto, quo solent illi, qui vere dubitantes, e dubio suo emergere cupiunt. Hypothetica dubitatio ideo vocatur methodica, quia est methodus, eaque, si recte adhibeatur, ad docendum aptissima, qua et Aristoteles et S. Thomas aliique Sholastici et praeclari scriptores usi sunt. Methodicam itaque dubitationem generatim non reprobamus, verum laudandam et commendandam esse ducimus, dummodo dubitans servet sibi sufficientia principia, unde mox possit a statu dubii in statum certitudinis transire, quemadmodum fecerunt sapientes illi, quos nuper commemoravi, Doctores. Inquirimus autem, quid sentiendum sit de methodica dubitatione Cartesii. Quamquam enim satis infelix in Philosophia Cartesius reliquerit nomen, celebritas tamen illius non sinit nos hic penitus praeterire methodum, quae non paucos nacta est laudatores, nec pauciores oppugnatores.

544. Cartesiana dubitatio exponitur.—Praecipit Cartesius, ut aedificium scientificum solide excitetur, semel in vita in dubium mihi revocandum esse quidquid hactenus tamquam verum admisi, et *a sensibus* vel *per sensus* accepi, hos enim interdum fallere deprehendi; nam prudentiae est nunquam illis plane confidere, qui nos vel semel deceperunt (1).

Dubitandum quoque est de ipsis veritatibus mathematicis, earumque principiis etiam evidentibus (2), tum quia quidam haec tractantes decepti sunt; tum quia, cum audierimus, Deum, Creatorem nostrum, posse quidquid sibi libuerit facere, forte nos tales effecit, ut in omnibus decipiamur. Si enim Deus quandoque permisit nos falli, cur non possit permittere, ut semper fallamur? (3). Vel certe supponi potest, *genium aliquem malignum, eumdemque summe potentem et callidum, omnem suam industriam in eo posuisse ut me falleret* (4). *Suppono igitur omnia, quae video falsa esse: credo nihil unquam extitisse eorum, quae mendax memoria repraesentat: nullos plane habeo sensus; corpus, figura, extensio, motus locusque sunt chimaerae. Quid igitur erit verum? fortassis hoc unum,* **nihil esse certi** (5) Nam facile etiam *supponere possumus* Deum *non esse* (6). Et tandem post adducta quaedam argumenta ad evertendam certitudinem suarum cognitionum, sic concludit: *Quibus sane argumentis non habeo, quod respondeam, sed tandem cogor fateri nihil esse ex iis, quae vera putabam, de quo non liceat dubitare, idque non per inconsiderantiam vel levitatem, sed propter validas et meditatas rationes, ideoque etiam ab iisdem non minus, quam ab aperte falsis, accurate deinceps assensionem esse cohibendam, si quid certi velim invenire* (7).

Unum tamen ex ista universali dubitatione excipiendum est, nempe propria *cogitatio* cum existentia, si enim cogitamus (8), si dubitamus, si fallimur, certe sumus. Quare impossibile est de hac veritate dubitare: *Cogito: ergo sum;* ideoque sit haec prima veritas indubitanter nota, *mea cogitatio et existentia.*

---

(1) Cartes., *Medit. 1.ª; de Princip.*, prim. part. 4.

(2) V. g. *quod duo et tria simul juncta sunt quinque, quadratumque non plura habeat latera, quam quatuor.* Cartes., *Medit. 1.ª* circ. med.

(3) *De Princip.*, 1.ª part., n. 5; et *Medit 1.ª*

(4) *Medit. 1.ª*, vers. fin. (5) *Medit 2.ª; de Princip.*, part. 1.ª, n. 7.

(6) *De Princip.*, part. 1.ª n. 7. (7) *Medit 1.ª*, vers. fin.

(8) Quid intelligat Cartesius nomine *cognitionis*, apparet ex hice ejusdem verbis: *Sed quid igitur sum? res cogitans? quid est hoc? nempe dubitans, intelligens, affirmans, negans, volens, nolens, imaginans quoque* et *sentiens* (*Medit.* 2.ª, circ. med.) Quare nomine cogitationis videtur intelligere omnes actus internos sive cognoscitivos, sive appetitivos, quos conscientia renuntiat. Cfr. etiam. *Medit 3.ª*, initio.

Verum si quaeras, cur haec veritas sit prorsus indubia, deprehendes profecto ita esse, quia id *clare et distincte percipio*. Quod si objicias alia quoque, quantumvis clare ac distincte percepta, in dubium revocata jam esse, secundum nuper datum praeceptum, idque recte factum videri, quia forte Deus nobis indiderit facultates cognoscendi natura sua fallibiles; respondet Cartesius, nihil esse, cur hac dificultate moveamur, quandoquidem Deus veracissimus est; non esset autem verax, sed decipere nos dicendus esset, si nobis dedisset facultates, quae vel in rebus evidentibus fallerentur. Maneat ergo firmum hoc principium: *Quidquid in idea clara et distincta rei continetur, verum est, ac tamquam certissimum tenendum.* Quo criterio jam nobis suppetit viam verum a falso secernendi in scientiarum assecutione (1).

555. Propositio. **Methodica dubitatio, prout a Cartesio adstruitur tamquam via ad philosophicam in scientiis certitudinem comparandam, multis capitibus absurda est.**

Prob. 1.° Nam Cartesius vel proponit veram et realem dubitationem, vel solam fictam et hypotheticam. Si veram et realem, opus aggreditur plane impossibile. Nam sunt multa (n. 295), ac nominatim prima principia (n. 437), quae vel solis intellectis terminis, a nemine in dubium revocari possunt, licet ore perfracte negentur. Si autem fictam duntaxat et hypotheticam, non minus dubitare licebit de veracitate conscientiae propriam cogitationem testantis, quam de veritate naturali caeterarum, facultatum cognoscitivarum. Cur ergo de illa non dubitetur?

Prob. 2.° Dubitatio Cartesiana adeo est universalis, ut ea posita, impossibile sit philosophicam et rationalem certitudinem obtinere, ac proinde necessario ruendum sit in scepticismum (2). Ergo absurda est.

Prob. α) antecedens. Nam doctrina est Cartesii, nihil tandem omnino certum et infallibile sine ullo scrupulo admitti posse, donec nobis innotescat existentia et veracitas Dei (3). Atqui existentia et veracitas Dei etiam secundum ipsum Cartesium, non innotescit nobis nisi vi quarumdam ratiocinationum, quae certe dum instituuntur, nondum constat Deum existere. Ergo qui methodum Cartesianam sequi volet, nullius rei veram et rationabilem certitudinem assequi valebit.

Prob. idem antecedens. β) Nam cum quis dubitat, vel *falsum supponit* aliquid, nequit rationabiliter illud iterum tamquam certum admittere, nisi instrumenta sibi reservet sufficientia ad dubium illud expellendum. Atqui posita universali dubitatione non suppetunt instrumenta ad emergendum e dubio universali. Nam instrumenta ejusmodi sunt facultates cognoscitivae, quae omnes supponuntur fallaces aut dubiae fidei.

Prob. 3.° Oratio illa: *Cogito: ergo sum*, vel sumitur ut una duntaxat propositio, vel ut argumentatio sub enthimematis forma proposita. Si primum, necesse erit, ut saltem implicite supponatur tamquam certissimum principium contradictionis, quod est basis et fundamentum omnis prorsus objectivae necessitatis ac certitudinis. Si vero velis orationem illam esse enthymema, non solum vera subaudienda sunt principia illa omnia, quibus argumentatio innititur, sed etiam praeterea haec alia, quae est Major in enthymemate omissa; *Quidquid cogitat, est.* Et nisi haec omnia verissima certissimaque ponantur, veritas orationis illius stare nequit. Pugnantia ergo loquitur Cartesius, cum, caeteris

---

(1) Vide, si lubet, haec fusius exposita in volum. 1, num. 315.

(2) Loquor de certitudine philosophica, et quia ad illam assequendam methodum suam invexit Cartesius, et quia vulgaris certitudo etiam invitis nobis habetur.

(3) En Cartesii verba: Ut autem etiam illa valde tenuis ratio dubitandi tollatur, quamprimum occurret occasio, *examinare debeo, an sit Deus, et si sit, an possit esse deceptor; hac enim re ignorata, non videor de ulla alia plane certus esse unquam posse.* Cartes., *Medit.* 3.ª *an Deus sit*, non procul ab initio.

omnibus veritatibus in dubio relictis, hanc primam firmam indubitamque amplectitur: *Cogito: ergo sum.*

Confirmatur, quia Cartesius secum pugnat, dum fallaces supponit facultates cognoscitivas, et simul perpetuo fidit earum testimonio; non enim aliter illis veritatem restituit, nisi inductus iis rationibus, quae eatenus quidpiam valere possunt, quatenus intellectus non errat in suis ratiociniis (1).

ARTICULUS II

Expenduntur reliquae celebriores methodi.

Quinque numeravimus paulo superius: *empiricam* vel *experimentalem*, *rationalem*, *geometricam*, *eclecticam* et *scholasticam*, de quibus singillatim est judicium ferendum, sola excepta geometrica, quam modo in se quidem probam esse concessimus, ita tamen ut applicationem ejus indiscriminatim ad omnes scientias reprehenderemus (n. 540).

I. Methodus empirica.

556. Methodus empirica vel experimentalis reprehensione digna non esset, si in sensu assertivo et non exclusivo sumeretur, nimirum si tantum contenderet experientia, ubi fieri potest, consulendam esse. Verum multi, ac nominatim positivistae ac materialistae, volunt ita experientiam ducem sequendam esse, ut sola phaenomena experimentalia pro veris argumentis admittant, rationes autem experientiam transcendentes respuant tamquam vanas speculationes, quibus aut nullus reapse insit valor, aut certe cognosci a nobis nequeat, prout ex materialismi ac positivismi expositione innotescet.

557. Propositio 1.ª **Quamquam experientiam, ubi fieri potest, consulere oportet; methodus tamen empirica, solius experientiae ductum in omnibus praecipiens, absurdissima est.**

Prima pars patet 1.°, quia multa sunt, quae nisi per experientiae portas subire animum non possunt. Tales sunt in primis proprietates ac phaenomena corporei mundi, quae nisi per sensus innotescere nequeunt. De quibus praesertim ac primo loco valet proloquium illud: *Cognitio nostra incipit*

(1) Plura reperies in vol. 1.°, num. 316, 317.

a sensu (1). Ipse etiam animus noster ac varietas potentiarum ejus cognosci a nobis in hac vita non potest nisi per internam experientiam conscientiae, ut modo supponimus, suo loco probabimus (2). 2.° Praeterea jam supra exposuimus tantam esse intellectus humani imbecillitatem, ut vel ad ipsa prima principia colligenda juvare debeat experientia (n. 455). Unde in ipsis abstrusioribus ratiociniis ad vitandos errores atque hallucinationes optimum consilium est experientiam, quotiescumque illa intervenire queat, ceu lydium lapidem applicare.

Secunda pars probatur 1.° Methodus empirica exclusive adhiberi nequit nisi ab eo, qui verum supponat ipsum positivismi et materialismi systema. Atqui haec systemata sunt absurdissima, ut suo loco probandum est. Ergo... 2.° Sane methodus empirica nequit in omnibus applicari, si dentur rationes intelligibiles omnem experientiam transcendentes. Atqui certo certius est dari ejusmodi rationes intelligibiles, idque nemo negare potest, aut in dubium vertere, nisi materialista vel positivista. Ergo... 3.° Nulla esse potest scientia sine principiis immutabilibus, necessariis et universalibus (n. 484, 487, 505). Atqui ex sola experientia non potest haberi ulla immutabilitas, necessitas, universalitas principiorum. 4.° Ut alia principia omittam, principium contradictionis nemo potest experimento subjicere, neque experientia declarare, quippe quae solum renuntiat directe illa, quae sunt de facto, et solum indirecte quodammodo ea quae non sunt, nimirum non cognoscendo illa. Et hoc altero modo etiam renuntiat *de facto*, nihil esse simul et non esse; at nihil etiam *de absoluta potentia* posse esse simul et non esse, non potest ullatenus experientia comprobari. Itaque velle methodum experimentalem exclusive sequi, perinde est, atque omnem scientiam perimere.

II. Methodus rationalis vel rationalistica.

558. Quid sit methodus rationalistica.—Nemo in dubium revocare potest nihil sciri posse nisi ope rationis, ac

(1) Vide *Psycholog.* vol. 2.um, num. 11, 18, 338, *Prob.* 2.°
(2) Vide *Psycholog.* vol. 2.um, num. 234, seqq.

proinde in hoc sensu methodus omnis scientiae *rationalis* sit, oportet.

Methodus ergo rationalis, quae in controversiam adducitur, est illa, quae solam rationem audiendam ac ducem sequendam esse contendit in scientiis: quod docent rationalistae. Quare duo excludere potest methodus rationalistica, auctoritatem omnem, sive humanam, sive etiam divinam, et experientiam: primum faciunt qui contendunt ea cum libertate tractandas esse scientias, quasi non existeret Ecclesiae infallibilis magisterium, et quasi nulla unquam veritas a Deo revelata fuisset. Alterum volunt idealistae ac criticistae, quorum priores experientiam omnem saltem externam reapse negant (n. 336), immo et internan rejiciunt idealitae transcendentales, criticistae vero formam omnem cognitionis a mente ipsa ex naturali quadam necessitate proficisci autumant (n. 340).

559. PROPOSITIO 2.ª **Non minori absurditate laborat rationalistica methodus, sive prout revelationem, sive prout solam experientiam excludit.**

Prima pars probatur 1.°, quia contraria doctrina profligata est in concilio Vaticano (1), et in Syllabo (2), ut superius visum est (n. 523). 2.° Methodus rationalistica, prout revelationem atque auctoritatem divinam excludit, vel supponit dari posse pugnam inter veritatem naturalem ac revelatam, vel posse esse verum secundum rationem, quod falsum est secundum revelationem, et e converso; vel certe non veretur errorem manifestum amplecti: quorum utrumque absurdissimum est. 3.° Denique rationalistica methodus in hac parte pugnat cum superius demonstratis (n. 519).

Secunda pars demonstratur 1.° ex modo dictis in praecedenti propositione circa experientiae necessitatem (n. 557). 2.° Ex probatis contra idealismum et criticismum.

560. Quaeres forte, quid dicendum sit de methodo rationalistica, quatenus respuit humanam auctoritatem.—**Respondeo,** nefas esse sapientium hominum auctoritatem respuere, tum quia potest interdum certum suppedi-

(1) Constit. dogmatica de *fide divina*, can. 2, de *Fide et ratione*.
(2) Syllab., propos. 8.ª, 10.ª et 4.ª

tare argumentum non solum circa facta historica (n. 354), sed etiam circa doctrinam (n. 351), tum quia quamvis pro his qui scientiam quaerunt, auctoritas magistrorum cedere debet intrinsecis rationibus rei, utilissimum tamen semper est audire sententias, et scripta consulere virorum, qui in studiis incanuerunt, diuque praeclari vires ingenii in inquirenda veritate exercuerunt. Unde vix fieri potest, ut quis sine fructu legat egregia opera doctorum hominum, etiamsi contrarias forte tueatur opiniones.

III. Methodus eclectica vel syncretica et systematica.

561. Eclectica methodus, quae et syncretica dici solet (n. 14), idem valet, ut modo innuimus (n. 548) ac electiva, et opponitur *systematicae*, quae uni certae sectae aut scholae censet esse adhaerendum. Bifariam tamen explicari tenerive potest methodus eclectica, primo ita ut nullo certo criterio hinc inde variae seligantur ex diversis sectis opiniones ac doctrinae, in unum corpus illas coagmentando. Hanc methodum secuta est recentioribus temporibus schola philosophica, quae Victorem Cousin ducem agnoscit, et *eclecticae* nomen suum fecit, putatque in omnibus systematibus et opinionibus particulam aliquam veritatis reperiri (n. 33). Alio sensu intelligitur eclectica methodus ab iis, qui, admissis primis principiis et veritatibus evidenter demonstratis, ubicumque reperiantur, in reliquis aut dubiis aut controversiae obnoxiis, magis quid rationi conformius videatur, quam quisnam id doceat, attendunt, illudque amplectuntur.

562. Propositio 3.ª **Methodus eclectica in sensu Cousiniano accepta rejicienda est, in recto autem sensu systematicae praeferenda videtur.**

Prima pars manifesta est ex falso, cui Cousiniana methodus innititur, supposito. Veritas enim non potest esse divisa inter doctrinas contradictorias, sed unius tantum partis propria est. Et quamvis in serie plurium assertionum possit aliqua reperiri vera etiam in ipsis falsis systematibus, saepe tamen inter partes hinc inde contendes una vera, altera falsa evidenter demonstratur (1).

Altera pars 1.° fundatur in illa veritate superius de-

(1) Cfr. vol. 1.um, num. 313.

monstrata, *pro doctis et scientiam quaerentibus plus valere debere internas rei rationes et objectiva argumenta, quam nomen et auctoritatem scriptoris* (n. 352). Nam qui uni sectae vel scholae systematice adhaeret, jam a priori praeferre convincitur nomen et externam auctoritatem rationibus, quandoquidem eo animo procedit, ut quidquid secta illa propugnat, etiam antequam rationum internarum momenta examinet, amplectatur. E converso qui eclectice procedit, prius vult partes omnes dissidentes audire, illarumque rationes perpendere. 2.° Methodus eclectica per se minus obnoxia est errori, quam systematica. Nam qui systematico spiritu ducitur, facilius affectu et studio partium abripi potest, videturque supponere, veritatem apud certos ac determinatos auctores semper reperiri; qui vero eclectice procedit, nihil ejusmodi supponit, sed ante omnia veritatem quaerit, et, ubinam ea reperiatur, investigat. Atqui studium partium obscurat intellectum, ne sereno intuitu contempletur veritatem; nec prudenter supponi a priori potest, certae ac determinatae scholae scriptores nulla in re decipi. Ergo spiritus systematicus pronior videtur ad errorem. 3.° Eclectice processerunt, post SS. Patres, S. Thomas et principes Scholastici, qui philosophicas ac theologicas disciplinas ad summum fastigium evexerunt. Ergo methodus quae tam laetos genuit fructus, summa laude dignus est. Sane PP. Ecclesiae, quidquid ex diversis veterum philosophorum sectis aut rationi conforme ac doctrinae christianae tuendae aptum videbatur, indiscriminatim adhibere satagebant. Mox S. Thomas et alii nobilissimi Doctores, quamvis inter philosophos praecipue coluerint Stagiritem, ex quo longe majus percipi posse adjumentum videbant, non tamen alios neglexerunt, sed quidquid a graecis, latinis et arabibus apte sapienterque dictum invenissent, ad suos libros derivabant (1).

Nec mihi objicias, Angelicum Doctorem a SSmo. Domino Nostro Leone XIII catholicis scholis communem magistrum commendari.—**Id enim reapse non repugnat** methodo eclecticae: 1.° quia sicut non est contra istam metho-

(1) Et haec quidem valent potissimum pro magistris et scriptoribus. Discipulis vero antequam in disciplina, cui operam navant, satis instruantur, convenit certum aliquem auctorem vel magistrum sequi ducem ignotae viae.

dum, ut ostendantur praesertim scientiarum tironibus optimi quique in quavis materia scriptores, ita etiam non est contra eamdem, ut prae caeteris Doctor ille commendetur, qui supra caeteros omnes eminet, cujus sapientiam doctissimi quique semper avidissime coluerunt et admirati sunt; cujus opera numquam sine fructu leguntur etiam tum, cum quis nollet omnibus ejus opinionibus acquiescere. 2.° Quia aliud est scriptorem aliquem commendare et prae caeteris legere, aliud illum a priori et systematice velle sequi in omnibus prorsus rebus.

IV. Methodus scholastica.

563. Propositio 4.ª **Methodus scholastica, saltem in philosophicis ac theologicis disciplinis, praeferenda est.**

Prob. 1.° Methodus scholastica commendatur exemplo scriptorum, qui prae caeteris claruerunt in Philosophia et Theologia. 2.° Optime cohaeret cum recta methodo eclectica, vitatque scopulos, quos notatos modo reliqui circa reliquas. Et sic debitum obsequium exhibet revelationi et Ecclesiae, ac dum evidentiam internam, quoad ejus fieri potest, sectatur, auctoritatis etiam agnoscit jura, experientiam diligenter consulit, rationem usu syllogismi reliquorumque logicorum praesidiorum aptissimam reddit ad investigandam veritatem. 3.° Ad amussim servat superius indicata generalia praecepta rectae methodi (n. 530 seqq.) (1).

Dixi methodum scholasticam esse praeferendam in philosophicis et theologicis, quia fateor illam minus aptam esse ad alias disciplinas.

DISPUTATIO VI

In qua expediuntur variae quaestiones criticae circa Logicam.

Reliquum est, ut summatim solvamus quasdam quaestiones, quas antiqui scriptores apellabant prooemiales, et in ipso limine Logicae solebant tractare, nos vero ad calcem remittendas esse duximus, ubi multo commodius disputari atque intelligi possunt.

(1) Cfr. vol. 1.um, *Introduct.*, num. 75, ubi quaedam objectiones adversus Scholasticos directae solvuntur.

CAPUT I

DE INDOLE LOGICAE

ARTICULUS I

Utrum Logica sit necessaria ad alias scientias assequendas.

564. Variae opiniones circa Logicae artificialis necessitatem.—Nemo dubitat, quin Logica sit valde utilis: concedunt pariter omnes Logicam naturalem (n. 38) esse prorsus necessariam. Quid autem dicendum sit de artificiali, multum disputatur: alii cum Magistro Dom. Soto putant reliquas scientias sine Logica comparari non posse in statu sive perfecto sive imperfecto. Alii cum cardinali Toleto, Rubio, Complutensibus, Joanne a Sto. Thoma, etc., censent Logicam non esse simpliciter necessariam saltem ad reliquas scientias in statu imperfecto addiscendas: immo vero nonnulli ne ad eas perfecte addiscendas simpliciter necessariam arbitrantur, sed tantum moraliter. Alii demum cum Javello, Fonseca, Conimbricensibus... contendunt ad scientias sive perfecte sive etiam imperfecte assequendas non posse dici Logicam absolute ac simpliciter necessariam, sed tantum ut facile et absque erroris periculo acquirantur.

Limites quaestionis.—Ante quaestionis resolutionem, notandum est non agi de Logicae necessitate quoad omnia illa, quae hactenus tractata sunt, sed quoad ea fere quae in Minori Logica tractantur, et praesertim quae ad modos sciendi, definitionem, divisionem et argumentationem spectant. Nam reliqua, etsi valde utilia, non videntur esse necessaria (1).

565. Propositio. **Logica necessaria non est ad quamlibet scientiam imperfecte assequendam; ad scientias vero in perfecto gradu comparandas necessaria quidem est, sed tantum moraliter, non metaphysice nec physice.**

Prima pars constat 1.° experientia, nam et prisci Philo-

(1) Vide vol. 1, num. 318.

sophi ante inventam Logicam plures veritates scientificas assecuti sunt, et recentiores addiscunt saepe logicorum praeceptorum ignari alias disciplinas, v. g. mathematicas et physicas. Deinde si nihil vel imperfecte sciri posset absque Logica, ne ipsa quidem Logica unquam inventa fuisset ab hominibus, sed debuisset a Deo infundi. 2.° Ratio vero est, quia cognitio primorum principiorum et multarum exinde illatarum conclusionum non tantam prae se fert difficultatem, quae vinci nequeat ab homine experrecti ingenii (1).

Secunda pars probatur. Id, sine quo aegre admodum ac nonnisi rarissime aliquid obtinetur, est moraliter necessarium, ut constat ex praemisso conceptu moralis necessitatis (n. 285). Atqui sine Logica artificiali nequeunt aliae scientiae comparari, saltem saepe aut sine maxima difficultate. Ergo...

Minor constat ex imbecillitate ingenii humani; nam in integra scientia multae occurrunt difinitiones ac divisiones demonstrationesque, in quibus, nisi quis in promptu habeat Logicae praecepta, facile impingat in errores, necesse est.

Id etiam ex ipsa experientia confirmari potest. Si enim praemisso studio Logices, omnibusque secundum ejus praecepta rite perpensis, adhuc satis arduum accidit reliquarum scientiarum studium, quanto foret difficilius viro logicarum legum experti? Quare testatur Aristoteles veteres Philosophos ex Logicae ignorantia in plures errores incidisse.

Fateor posse fieri, absolute loquendo, ut quis dum aliis scientiis operatur, dum definit, dividit, argumentatur, omnia sic attente consideret, ut simul regulas ipsas Logicae inveniat, aut applicet, aut certe ex attentissima consideratione felicissimaque solertia scopulos illos effugiat, quibus cavendis facem praebet haet scientia.

Haec tamen puto valere pro illo, qui nullo idoneo praeceptore vellet per se scientiam aliquam addiscere. Si quis enim Magistro artis Logicae perito utatur, aut librum habeat de aliqua scientia bene conscriptum secundum Logicae praecepta, illum existimo posse minori difficultate eam

(1) Vide vol. 1, num. 319.

scientiam comparare, quin praemittat studium hujus disciplinae.

Tertia pars per se innotescit *quoad necesitatem metaphysicam*. Etenim nemo in dubium revocaverit, posse Deum per omnipotentiam suam efficere, ut homo absque praevio logicae artis studio aut cognitione caeteras scientias perfectissime addiscat.

Quoad necessitatem vero physicam probatur. Nam non videtur absolute superare virtutem naturalem humani ingenii, ut penetralia aliarum scientiarum introeat, quin prius transeat per limen Logicae.

Et declaratur in hunc modum «Potest intellectus sine Logicae subsidio comparare conclusiones scientificas immediate deductas ex primis principiis, ut constat ex probatione primae propositionis». «Ergo et alias a primis principis remotiores, donec omnes tandem acquirat.»

«**Prob**. conseq. Nam conclusiones probatae per prima principia non minus notae jam sunt, quam principia ipsa. Ergo poterit intellectus illis uti tamquam praemissis ad novas alias inferendas.»

«**Patet consequentia**. Nam ideo ex primis principiis deducere potuit conclusiones, quia ea principia ipsi sunt evidentia sine Logica. Sed etiam primae conclusiones ipsi jan sunt evidentes sine Logica. Ergo poterit ex illis proprio marte deducere novas alias. Et cum de his eadem sit ratio, poterit successiva illatione deducere omnes (1).»

Quae adversus hanc doctrinam objiciuntur, videri queunt in opere fusiori (2).

ARTICULUS II

Utrum Logica sit ars, an vero scientia.

566. Eodem recidit haec quaestio, ac illa alia, *utrum Logica sit pars Philosophiae, an vero solum instrumentum*. Et quoniam, Logica alia est docens alia utens (n. 38), de utraque institui controversia valet. In qua sunt qui negent

(1) Vide vol. 1.um, num. 321.

(2) Vol. 1.°, num. 323. ubi etiam in sequentibus numeris inquiritur, qualis sit concursus Logicae ad reliquas scientias assequendas.

absolute Logicam, sive docentem sive utentem, esse scientiam. Alii ex opposito utramque volunt scientiam esse Tertio quidam utramque contendunt esse scientiam, quamvis utentem velint esse indistinctam ab aliis scientiis. Denique communissima sententia tenet, docentem quidem Logicam esse veri nominis scientiam, minime autem utentem. Quidam vero eorum, qui huic opinioni adhaerent, ut v. g. P. De Benedictis, excludit a dignitate scientiae partem illam Logicae aristotelicae, quae *topica* dicta est.

Artem vero esse Logicam consequenter negare debent omnes illi, qui ad rationem artis requirunt, ut dirigat opus externum (n. 488). Longe vero communius affirmant alii esse scientiam simul et artem.

567. PROPOSITIO 1.ª **Logica, saltem prout docens, est scientia proprie dicta.**

Probatur. Nomine scientiae propriae venit cognitio certa et evidens per demonstrationem comparata. Atqui talis est Logica, quae innumeras complectitur demonstrationes, quibus regulas praeceptaque sua manifeste probat. Ergo... Recte ergo numeratur Logica inter partes Philosophiae, cum sit veri nominis scientia.

Nec vero est, cur scientiae rationem negemus partibus Logicae Aristotelicae, quae *topicae* et *sophisticae* nominibus designantur. Quia, licet materia harum duarum non est scientiae actus, nempe argumenta probabilia, quae in utramque contradictionis partem fiunt probabiliter ex praeceptis Topicae, non sunt demonstrationes, nec proinde pariunt scientiam, multoque minus sophismata et paralogismi, de quibus disputat Sophistica; nihilominus ipsa tractatio harum duarum partium vere demonstrativa est, cum demonstret praecepta et regulas, quas praescribit, non secus ac pars Logicae demonstrativae. Ergo Logica docens, etiam quoad topicam et Sophisticam, scientia est (1).

568. PROPOSITIO 2.ª **Logica docens est quoque proprie ars.**

Probatur, quia convenit Logicae communissima illa definitio artis: est nempe *collectio multarum de una re comprehensionum ad finem aliquem utilem vitae;* vel, si mavis artem cum S. Thoma definire, est *certa ordinatio rationis, qua per determinata media ad debitum finem actus humani perveniunt* (2). Logica enim verissimis regulis agens liberum dirigit ad construendum opus quoddam eximium,

(1) Vide S. Thom., *Metaphys.* lib. 4, lect. 4, paragr. *b.*
(2) Lib. 1.º *Poster.*, lect. 1.

syllogismum, definitiones, etc.: quod opus est quodammodo contingens, neque enim syllogismi, definitiones, etc., necessario recte fiunt, sed possunt et recte et vitiose fieri, sicut quaelibet humana artefacta, et ideo ut recte fiant, Logica praescribit leges, quemadmodum praescribunt reliquae artes (1).

Qui vero velit praecipuas objectiones, quibus praedicta doctrina impugnatur, cognoscere, adeat Logicam nostram fusiorem (2).

ARTICULUS III

Utrum Logica sit speculativa, an vero practica scientia.

569. Quit sit scientia speculativa et practica, superius docuimus (n. 492). Speculativam esse Logicam communissime docent Thomistae et Scotistae cum Capreolo, Javello, Soto, Complutensibus, Mastrio, etc. Alii cum Alberto M., Nominalibus, Conimbricensibus, Fonseca, etc., volunt esse practicam, quamvis nonnulli hujus sententiae assertores fateantur Logicam esse secundum quid speculativam, videlicet ratione quorundam actuum et assertionum. Alii cum Suarez, Vazquez, Rubio, etc., et speculativam et practicam esse contendunt, quamvis mox inter se dissentiunt, aliis simpliciter speculativam et secundum quid practicam, aliis e converso, aliis demum volentibus Logicam esse aeque speculativam et practicam (3).

570. PROPOSITIO 1.ª **Logica, quatenus regulas tradit modi sciendi, vere practica est.**

Probatur. Illa scientia est practica, quae respicit operationem, regulando illam et constituendo modum, quo fieri debet, ut constat ex alibi praemissa notione scientiae practicae. Atqui Logica respicit operationes intellectus hoc modo.

Nam cum v. g. tradit regulas definiendi, dividendi, argu-

(1) Recole quae superius scripta fuerunt de artis natura.

(2) Logic, Major., num. 329.

(3) Vide vol. 1.um, num. 513, ubi nec desunt etiam, qui putent Logicam nec speculativam esse nec practicam, sed introductoriam et adminiculatoriam, ut voluit Cosmus Alamanni cum paucis aliis, quasi scientia non immediate divideretur in speculativam et practicam.

mentandi, etc., in primis respicit operationes intellectus, nempe definitionem, divisionem, argumentationem, etc., easque considerat ut exercendas, et quidem modo operabili, tradendo regulas et dirigendo modum, quo recte fiant. Nempe Logica est practica: α) ex parte objecti, nam contemplatur operationes, quae sunt praxis: β) ex parte modi, nam docet modum operationes eliciendi: γ) ex partes finis, nam praecepta ejus ordinantur ad operandum (1).

271. Propositio 2.ª **Licet Logica directa et propriis limitibus contenta absolute et simpliciter practica sit; nihilominus Logica reflexa et ipsa etiam directa secundum illas partes, in quibus proprios egressa limites, quaestiones adoptat adscititias, est speculativa (2).**

In primis explicatur propositio. «Etsi tota Logica reflexe consideret actus intellectus, tamen in sua linea vocatur *Logica directa*, quae versatur circa illos actus, quatenus possunt artificiose poni, sive disponi ad recte disserendum; vocatur vero *Logica reflexa*, quae suam ipsius indolem et proprietates nova reflexione discutit, ut fit in hac prooemiali disputatione (3).»

Probatur itaque propositio haec quoad primam partem, sicut praecedens. Etenim Logica directa, intra suos limites contenta, respicit pro fine operationem, finis enim ejus est aliquid operabile, ut tale, nempe modus sciendi; item ad eum finem inventa est, ut intellectus in scientiarum assecutione regulas illius ad praxim deducat. Sed scientia, *quae ordinatur ad finem operationis est simpliciter practica*, ut docet S. Thomas (4), et plane colligitur ex Aristotele (5). Ergo... (6).

Prob. allera pars. «Nam in primis Logica reflexa seu prooemialis, nihil fere tractat ad praxim proprie pertinens, aut directe juvans», ut ex hactenus discussis in hac disputatione, et adhuc discutiendis de objecto Logicae facile quisque perspiciet.

«Deinde Logica, prout consueta in scholis methodo tradi, plurimas ex Metaphysica quaestiones adsciscit, praesertim in tractatibus de Universalibus et Praedicamentis, ut nemo nescit: nonnullas etiam ex Animastica, ut v. g. ea quae respiciunt veritatem, media fontesque illam assequendi, status mentis in ordine ad illam. Cum itaque omnes istae quaestiones ad speculationem pertineant, et majori ex parte consuetum Logicae volumen occupent; fit, ut Logica, prout communiter in scholis tradi solita, majori ex parte sit speculativa (7).»

Caeterum nulla est repugnantia in hoc, quod scientia practica contineat quaedam pure speculativa, sicut e converso, quod speculativa

---

(1) Plura videbis in vol 1.°, num. 334.

(2) Ita Lossada loc. cit., num. 19 et 21.

(3) Lossada, ibi. num. 20.

(4) 1, p., q. 14, art. 16, corpor.

(5) Locis citatis in propositione praecedenti.

(6) Lossada, loc. cit., num. 19. Lege etiam num. 20, ubi probatur Logicam directam totam, aut fere totam, practicam esse.

(7) Lossada, loc. cit., n. 21. Cfr. Ulloa, Semery et alii AA. passim, concedentes Logicam esse speculativam secundum quid.

habeat etiam quaedam practica; sed denominatio speculativae aut practicae desumenda est ex potiori parte scientiae et ex objecto attributionis, unde colligi potest ejus indoles.

Quaedam difficultates solutae videri possunt in opere fusiori.

CAPUT II

DE OBJECTO LOGICES

Pauca sunt in hac materia, quae cum aliqua certitudine statui queant, atque adeo non majorem prae se ferant difficultatem, quam utilitatem: quare brevissime est expedienda.

ARTICULUS I

Utrum voces sint objectum proprium directe ac per se consideratum a Logica.

572. Affirmant Complutenses multique Thomistae, quibus adhaerent paucissimi e nostratibus; negant vero longe communius scriptores Societatis Jesu cum Suarez, Toleto, Conimbricensibus, Rubio aliisque ac plures etiam Scotistae.

PROPOSITIO.—**Voces non sunt objectum directe et per se consideratum a Logica.**

Prob. 1.° Illud est objectum directe et per se consideratum a Logica, quod directe et ex instituto dirigit ipsa. Atqui voces non directe et ex instituto dirigit, sed solum ex consequenti, et ex quadam concomitantia. Ergo...

Minor probatur. Nam directe et ex instituto Logica dirigit conceptus. Atqui eo ipso, quod hos dirigit, directae quoque manent voces, quantum ultra Grammaticam opus est, siquidem artificium vocale obtinetur ad normam artificii mentalis. «Unde, qui talem normam ex Logica didicit, et reipsa format, eo ipso, quin Logicam denuo consulat, facillime formabit consequenter artificium vocale, si voces conceptibus exprimendis aptas, et eam syntaxim Grammatica ic promptu suggerat, prout debet. Ideo ut passim dicimus, qui recte concipit, et vitiose loquitur, vel Grammaticam nescit, vel in prudentiam peccat ultro volens.» Ergo

voces nod directe et ex instituto dirigit Logica. Quandoquidem nulla est ars, quae directe et ex instituto dirigit illud, quod jam sufficienter ex regulis alio primario tendentibus regulatum adest, quantum indiget, et ejus artificium postulat (1).

Prob. 2.° Artificium Logicum proprie est in operationibus mentis, non vero in vocibus. Ergo voces non sunt objetum directe ac per se a Logica consideratum.

Antecedens probatur. Nam voces non sunt nisi signa internorum animi conceptuum; nec ob aliud necessariae sunt, nisi vel ut aliis nostra communicemus, vel ut aliorum nos quoque sensa cognoscamus. Sicut scriptura vel alia signa necessaria forent ad eumdem finem homini surdo. Ergo potest Logicae artificium sine vocibus omnino constare, sicut potest res, quae signo aliquo manifestatur, integra in se absque illo permanere.

Consequentia etiam probatur, tum paritate scripturae, quae similiter non spectat ad objectum directum Logicae; tum etiam ex eo quod illud ea respicit duntaxat directe, quod spectat ad artificium logicum. Ergo si in vocibus non inest proprie logicum artificium, non contemplatur illas directe et ex instituto Logica.

Quae cum ita sint, voces a Logica regulari dicendae sunt, non immediate in se ipsis, sed mediate et in conceptibus praesuppositis, quatenus ex attentione ad regulas conceptuum vel ad conceptus ipsos juxta regulas factos, facillime potest ope Grammaticae construi vocalis definitio, syllogismus, etc.; et hoc est regulari voces indirecte, ex consequenti et ex quadam concomitantia, ut ait Eximius (2). Quare etiam Summularum regulae circa voces non instituuntur ex exigentia Logicae, sed ex indigentia vel commoditate logici (3).

---

(1) Cfr. Lossada, loc. cit., n. 8, ex Suaresio.

(2) Disp. 1 *Met.*, sect. 4, n. 27.

(3) Vide Lossada, tract. 1.° prooem., disp. 2, cap. 1. Plura in vol. 1.°, n. 33 seqq., ubi etiam quaedam objectiones solvuntur.

ARTICULUS II

An res spectatae secundum suam entitatem sint objectum Logicae.

573. Status quaestionis. Res bifariam spectari possunt; secundum praedicata realia, et prout sunt in se ipsis, ac secundum praedicata logica, vel secundum *esse* intentionale, ac prout a nobis certo modo sunt cognita. Communiter sentiunt Philosophi res secundum suam physicam entitatem non esse *adaequatum* ac *totale* Logicae objectum, siquidem Logica de aliis etiam agit. Sed dubitatur, utrum res sint saltem *partiale* objectum Logicae. Affirmant quidam, inter quos numerandus est P. Richardus Lynce. At vero communissima in omni schola sententia negat.

574. PROPOSITIO. **Res secundum suum *esse* vel entitatem naturalem non sunt objectum formale directe ac per se consideratum a Logica; possunt autem dici objectum materiale, saltem remotum vel mediatum vel indirecte seu in obliquo attactum.**

Probatur prima pars 1.° Logica, utpote ars directiva illud habet pro objecto suo proprio, in quod inducere debet formam rectitudinis per suas regulas. Atqui rectitudinem illam non inducit profecto in res ipsas, secundum suam naturam spectatas. Ergo...

In idem recidit haec alia probatio. Logica est scientia practica, aut certe instar practicae. Ergo habet pro objecto id, quod ab ipsa operabile est, et prout operabiles a Logica secundum earum naturalem entitatem. Ergo...

Prob. 2.° Si res forent objectum proprium Logicae, ad eam spectaret agere de rebus omnibus. Atqui hoc falsum est. Primo, quia secus nemo esset bonus logicus, nisi omnia nosset. Deinde Logica non esset una scientia a caeteris distincta, sed complexus omnium scientiarum.

Logica itaque docet errores cavere, et expeditum reddit ad definiendum, dividendum, argumentandum, non investigando naturas rerum, sed praecipiendo regulas modosque, quibus in quavis materia rectae definitiones, divisiones, argumentationesque fiunt. Sicut oratoria leges praescribit, normasque generales proponit, secundum quas apposite ad persuadendum quis loquatur; materiam vero loquendi aliis scientiis relinquit, vel ex iisdem mutuatur, si quando exercitationes oratoriae in scholis habendae sunt.

Probatur secunda pars. Etenim illud dici potest objectum materiale remotum, mediatum, vel indirecte seu de obliquo attactum, quod saltem mediante alio, quod proximum objectum est, attingitur. Atqui tales sunt res per respectum ad Logicam.

Nam Logica agit de operationibus intellectus, quatenus recte ordinantur ad assecutionem veritatis. Atqui res sunt objectum harum operationum.

Item Logica agit de generibus, speciebus, etc. Atqui genera et species sunt naturae reales certo quodam modo cognitae. Ergo.

Item indirecte et in obliquo saepe attinguntur res, ut cum dicis: *Definitio est oratio essentiam rei explicans*, quae definitio ad Logicae objectum certe spectans attingit, saltem in obliquo, *rem* et *essentiam* (1).

---

(1) Vide, si lubet, vol. 1.um, num. 341 seqq. ubi quaedam difficultates solutae reperiuntur.

ARTICULUS III

Utrum objectum formale Logicae sint res prout cognitae seu secundum **esse** *intentionale.*

575. Res prout cognitae vocantur etiam conceptus objectivi, et constituunt concretum quoddam logicum (n. 63) coalescens ex realitate ipsa physica, quae cognoscitur tamquam ex materia vel objecto, et ex actu cognitionis realis tamquan forma. Quaeritur ergo nunc, utrum res secundum istud *esse* intentionale, vel conceptus objectivi vel secundae intentiones objectivae (n. 409) in concreto, nam hae voces idem sonant, sint formale objectum Logicae, saltem partiale. Affirmant quidam apud Lossada (1) sed negant communissime nostrates.

576. Propositio. **Res secundum *esse* intentionale, seu secundae intentiones objectivae in concreto, non sunt objectum formale Logicae.**

Prob. 1.° Ut secundae intentiones objectivae in concreto essent objectum formale Logicae, deberet haec respicere in illis, v. g. in *genere*, aut in *specie*, praeter formam ipsum subjectum seu materiam concreti illius. Atqui Logica non respicit formaliter subjectum illarum intentionum, v. g. *naturam animalis*, in genere, vel *naturam hominis*, in specie. Ergo...

Prob. Minor. *Natura animalis*, v. g., vel *natura hominis* non attingitur a Logica propter se. Ergo neque formaliter ab ea respicitur.

Consequentia bona est; antecedens vero probatur. Ut a Logica attingeretur per se natura animalis vel hominis, deberet habere aliquam formalitatem, quae sit motivum capax logicae considerationis. At nullam habet hujusmodi formalitatem. Quaenam enim, quaeso, illa est? Dicunt adversarii naturam animalis vel hominis habere intrinsecam capacitatem, ut artificiose cognoscatur, et hoc esse motivum, cur a Logica attingatur, vel consideretur. Atqui capacitas hujusmodi non est sufficiens motivum. Primo,

(1) Vide Lossada, *Logic.* tract. prooem. disp. 2, cap. 6, num. 1.

quia talis capacitas reperitur in omnibus et singulis formalitatibus rerum omnium possibilium, immo et impossibilium: quare Logicae agendum foret de omnibus prorsus rebus ac formalitatibus illarum, id quod Logicam confunderet cum reliquis omnibus scientiis. Deinde capacitas illa est praedicatum transcendens, necessarium, non factile, nec dirigibile, nec pendens ab ullis regulis artis. Atqui nequit esse hujusmodi objectum Logicae, quippe quae, fatentibus etiam adversariis, aut est scientia vere practica, aut certe practicae similis in modo procedendi. Ergo... (1).

ARTICULUS IV

Utrum objectum formale Logicae sit ens rationis et secundae mentis intentiones.

577. En unam e salebrosissimis quaestionibus, quae ut melius intelligatur, animo recolendae sunt alibi traditae notiones *primae* ac *secundae intentionis*, sive formalis sive objectivae (n. 409). Ex quibus constat, secundam intentionem objectivam, si in concreto spectetur, duo involvere, nempe pro materiali naturam realem, quae fuit objectum primae intentionis formalis, et formam seu denominationes provenientes ex modo illam intelligendi, seu affectiones proprias illius *esse* intentionalis derivati ab intellectu abstracte ac praecise illam concipiente. Tales sunt *universalitas*, ratio *generis* seu *generitas*, ratio *speciei, subjectio, praedicatio, definitio*, etc.; nam istae affectiones aut proprietates non conveniunt rebus secundum suum *esse* reale, sed solum secundum suum *esse* intentionale, seu prout certo modo cognitae sunt.

«Forma autem ista, saltem eo sensu, quo intenditur a Logica, nihil est aliud juxta nostros auctores, quam cognitio directa, quae dicitur prima intentio formalis; haec enim pro varietate sui modi tendendi praestat formaliter objecto denominationes *generis, praedicati, definiti*», etc. Et quoniam cognitio est forma extrinseca rei cognitae, sequitur secundam istam intentionem in concreto esse denominationem extrinsecam, «cujus materia est objectum externum, et cujus forma est cognitio inhaerens, non objecto, sed, intellectui, cognitio, inquam, illa, quae in ordine ad suum objectum est prima intentio formalis; haec enim ipsa in ordine ad cognitionem reflexam, est secunda intentio objectiva in abstracto, seu forma secundae intentionis in concreto (2).»

Haec in sententia Nostrorum, qui consequenter censent ipsos formales actus intellectus nostri secundum propriam rectitudinem esse objectum formale Logicae, ut mox videbimus.

At longe aliter opinantur Thomistae, qui communiter contendunt objectum formale Logicae in ente rationis esse reponendum. Ens autem rationis, cum, prout hic, accipitur per oppositionem ad ens reale, intelligitur objective sumptum, illud videlicet quod habet *esse* objective tantum in intellectu. Tale ens est pure objectivum seu fictum, quod

(1) Plura in vol. 1.°, num. 346, 347, ubi etiam objectiones.

(2) Lossada, *Logic.*, tract. 1, disp. 2, cap. 4, n. 3.

proinde neque est extra intellectum, nec esse potest, sed tantum habet *esse* objectivum in intellectu, quia illud sibi objicit intellectus ut ens, et cognoscit quasi ens, cum revera non sit ens, sive existens, sive etiam possibile. Itaque quando quaeritur, num ens rationis sit objectum formale Logicae, intelligitur hujusmodi ens rationis, videlicet *objectivum*. Hujusmodi ens rationis dividi solet in negationem, privationem et relationem rationis (1). At entia rationis, quae vulgo logica dicuntur, sunt tertii generis seu relationes rationis, nimirum denominationes ab operationibus intellectus resultantes, aut certum modum rem considerandi consequenter, quales sunt ratio *subjecti, praedicati*, etc.; vel, si mavis rem in concreto declarare, sunt ipsae res cognitae, prout certo quodammodo denominatae ob modum, secundum quem considerantur, ut *subjectum, genus, species*, etc. Haec vero dicuntur entia rationis logica, quia sola haec cadunt sub considerationem Logicae.

Thomistae ergo communissime constituunt objectum Logicae in hujusmodi ente rationis, quod sit artificium vel forma artificialis resultans in materia Logicae ex regulis ejus. Quae tamen sententia bifariam exponitur, ac defenditur.

Primus modus est eorum, qui agnoscunt materiam seu objectum materiae Logicae esse formales actus intellectus, formam vero seu rationem, sub qua Logica eos considerat, dicunt esse artificium ac rectitudinem vel ordinationem ipsorum, quae tamen sit quoddam ens rationis ex directione ac regulis Logicae in iisdem resultans. Aliis verbis, hi auctores sentiunt actus mentis, ut in seipsis artificiosos, esse objectum formale Logicae, ita tamen ut forma artificii, qua actus constituuntur recti, non sit realis, sed ens quoddam rationis. Hanc tuentur opinionem Cosmas de Lerma, Sanchez et Martinez de Prado, quibus subscribere videtur e nostra Societate P. Antonius Rubius.

Alii vero censent, artificium in rebus ipsis cognitis resultans ex modo cognoscendi esse formale objectum Logicae, nempe formas constituentes secundam intentionem in concreto, seu rationes *generis, speciei, subjecti, praedicati*, etc., secundum quam ordinare conceptus objectivos docet Logica. Et quoniam istae formae non habent ullum *esse* reale, ideo Logica dicitur sectari tamquam formale objectum ens rationis. Unde secundum hunc modum explicandi actus intellectus non sunt materia determinabilis ab artificio, quod Logica formaliter contemplatur, sed res ipsae cognitae, quibus conveniunt rationes *generis, speciei, subjecti, praedicati*, etc.. Actus vero intellectus sunt materia pure dirigibilis, quia nempe illi ex directione Logicae inducunt in objectis intellectis artificium, quod haec scientia formaliter contemplatur, quatenus ex certo modo cognoscendi resultant in illis entia rationis, sicut actiones fabri ex directione artis inducun formam artificialem in rebus externis. Hanc sententiam tuentur Joannes a S. Thoma, Complutenses aliique plurimi Thomistae, quibus e nostra Societate videntur adhaerere PP. Toletus et de Benedictis. Pro hac quoque sententia laudatur S. Thomas, qui non uno in loco scripsit quaedam eidem multum faventia.

Contra vero nostri auctores fere omnes cum Eximio Doctore, Fonseca, Conimbricensibus aliisque negant ens rationis pure objectivum esse objectum formale Logicae, sed volunt objectum formale esse actus intellectus artificiosos recteque dispositos cum artificio ac rectitudine sibi propria, quae sit non ens rationis, sed aliquid reale ac realiter indistinctum ab ipsis formalibus actibus intellectus.

Totus ergo cardo controversiae inter Thomistas et nostros auctores in hoc est, utrum Logica formaliter ac prius consideret conceptus objectivos vel rationes cognitas secundum illas denominationes derivatas ex modo intelligendi, quales sunt ratio *generis, subjecti, praedi-*

(1) Haec alibi declarantur, nempe in Ontologia, num. 37, 38.

cati, etc., quae dicuntur secundae intentiones in abstracto, nihilque realitatis important in ipsis rebus cognitis; an vero potius consideret formaliter ipsos actus formales intellectus secundum artificium reale ac rectitudinem sibi propriam et intrinsecam (1). Controversiam hanc perplexissimam satis fuerit exposuisse. Qui velit rationes cognoscere, quibus praecipuae sententiae fulciuntur, adeat Logicam fusiorem.

ARTICULUS V

Quodnam sit objectum attributionis Logicae.

578. Quid sit objectum attributionis.—Quamquam objectum attributionis a quibusdam confunditur cum adaequato, «communis tamen loquendi modus distinguit objectum attributionis ab adaequato, sicut partem a toto, vel sicut particulare a communi, definitque id quod primo intenditur, seu quod per se primo consideratur, et cujus gratia attinguntur caetera omnia, quae idcirco dicuntur objecta attributa, atque etiam objecta communitatis. Talis est Deus in Theologia, in Metaphysica substantia completa ut sic, et in Philosophia naturali compositum substantiale, seu corpus naturale completum. Tres conditiones ex communi sententia ipsi conveniunt: α) ut sit aliquid unum, unitate sive reali, sive rationis, sive univoca sive analoga, sive ordinis tantum, ita ut congrue possit unica definitione proponi, et proprietates habeat, quae de ipso demonstrentur: β) ut ex eo desumatur scientiae diversitas, et idcirco vocatur *specificativum:* γ) ut in ordine ad ipsum considerentur caetera scientiae objecta, quae dicuntur *attributa* seu *communitatis*, nec alia de causa in considerationem veniant, nisi quia sunt illius partes, vel principia, vel accidentia, vel quovis modo ad illud ordinata; quae ordinatio praecipue spectari debet in *esse cogniti*, ut ajunt, id est, ita ut caeterorum consideratio ideo introducta sit in scientiam, quia conducit ad pleniorem notitiam, seu speculativam seu practicam, objecti attributionis» (2).

Objectum attributionis ita explicatum, ut discernatur a

(1) Plura in vol. 1.°, num. 348, 349 seqq.

(2) Lossada, loc. cit., n. 3. Cfr. Conimbric., *Dialect.*, q. 5, prooem. art. 1; Fonsec., lib. 2, *Metaphys.*, c. 3, q. 1, sect. 3; Tolet., *De Dialect.*, in comm., q. 5. *Ut autem;* Complutens., Log., disp. 1, prooem., q. 2, n. 11.

formali adaequato seu ratione formali *sub qua*, ut multi loquuntur, vocatur *subjectum attributionis*, et etiam *specificativum per modum finis*, intrinseci videlicet, non pure extrinseci; objectum vero adaequatum dicitur, *subjectum adaequationis*, et *specificativum per modum sphaerae objectivae* circumscribentis amplitudinem totius scientiae. Quae differentia explicari potest exemplo voluntatis, cujus finis et quasi attributionis objectum est beatitudo, ratio vero formalis *sub qua* et quasi sphaera objectiva, est bonum ut sic: et utrique tribuitur munus specificandi. Caeterum si objectum attributionis plures comprehendat partes, illa quae nobilior est aut scitu dignior, *objectum principalitatis* vocatur, quale est v. g. in Metaphysica *Deus*, et in naturali *Philosophia homo*.

Circa propositam ergo quaestionem quatuor perhibentur sententiae, ut celebriores tantum recenseam. Prima illud extendit ad omnem secundam intentionem; ita plures Thomistae apud Lossada. Secunda illud coarctat ad solam demonstrationem. Ita PP. Hurtado, Arriaga, De Benedictis, Ulloa et alii. Tertia illud reponit in syllogismo perfecto, prout hic complectitur probabilem ac demonstrativum: ita Oviedo aliique apud Lossada et Quiros. Quarta demum est PP. Petri Fonseca, Conimbricensium, Rubii, aliorumque, quibus non parum favet Suarez. Hi docent modum sciendi prout comprehendit definitionem, divisionem, et argumentationem, esse objectum attributionis Logicae.

579. Propositio. **Objectum attributionis Logicae est modus sciendi, prout complectitur definitionem, divisionem et argumentationem.**

Prob. Objectum attributionis Logicae nec latius extendi, nec brevius contrahi potest, quam modus sciendi. Ergo...

Prob. antec. per partes. Et primo quidem ultra modum sciendi extendi nequit. Nam praeter modum sciendi non restant nisi praedicabilia et propositiones cum suis speciebus et partibus. Atqui haec non sunt finis et scopus Logicae. Nam quae ad praedicabilia, genus, v. g., et differentiam spectant, solum tractantur ut definitionem facere noverimus. Propositiones vero earumque proprietates et caetera cum ipsis connexa eo tendunt, ut recte ac sine deceptionis pe-

riculo arguere doceamur, bonasque consequentias a malis discernere.

Prob. antec. quoad alteram partem. Nequit objectum brevius contrahi. 1.° Nam, fatentibus omnibus, Logicae est modum sciendi docere. Atqui modus sciendi complectitur omnia illa instrumenta, quibus in intima, ut ita loquar, rerum viscera penetrare noverimus. Ergo haec omnia praecipue intendat Logica tamquam finem, necesse est. Atqui nulla res penitus cognoscitur, donec tria haec pateant, *quid sit, quotuplex et quas habeat proprietates:* ad quorum primum per se immediate necessaria est definitio, ad secundum divisio, ad tertium argumentatio. Ergo... (1).

(1) Plura in vol. 1.°, num. 355 seqq., ubi etiam objecta dissipantur.

INDEX RERUM

(NUMERUS PAGINAM DESIGNAT)

Abaelardus 15; ejus opinio circa universalia 297 refutatur 299, 307.
Absoluta propositio vel *de inesse* 80, absolutus et connotativus terminus 42.
Absolvi a tempore quid sit 71.
Abstractio quid et quotuplex 323, et per quam efficiatur universale 326; abstractio a materia est principium, unde specificantur scientiae 424.
Abstractus terminus et concretus 43.
Absurdum: argumentatio ex absurdo 132.
Academia et **Academici** 8 et 10, 179.
Accentus fallacia 136.
Accidens logicum, quintum praedicabile 53 et 334, quomodo vere praedicari possit de subjecto 334; quod est accidens respectu unius subjecti, potest esse genus vel species respectu alterius 334, accidens physicum et intrinsecum praedicari nequit de subjecto non existente 334. Fallacia accidentis 137.
Actio et **actus:** actio quid 57. Actus mentis a Logica dirigendi quot sint 27.
Activum et factivum quid differant 391.
Additamentum (definitio per) 64.
Ad hominem argumentatio 132.
Adversativa propositio revocatur ad copulativam 83.
Aequipollentia propositionum ejusdemque regulae 91, modalium aequipollentia 96.
Aequivoca et **aequivocatio.** Aequivoca a casu et a consilio 39. Aequivocationis fallacia 136.
Aestimativa 213.
Aetates variae graecae philosophiae 8 et 9; itemque scholasticae 14, 15, 17, aetas restaurationis (renacimiento) 18 seqq.: aetas recentior scholasticae philosophiae 19.
Albertus M., *Doctor universalis* 15.
Alcinous 11.
Alexander Aphrodisaeus 15 et 18.
Alexander Halensis, *Doctor irrefragabilis* 15.
Alexandrini peripatetici restaurationis 18.
Algazel 13.
Alienatio, terminorum proprietas 62.
Alpharabius 13.
Ampliatio, terminorum proprietas 62.
Analogia et **analogus** terminus 39; analogia per intrinsecam et extrinsecam denominationem, attributionis et proportionalitatis 39, et utriusque discrimen 41; analogiae principium 125; analogiam respicientia axiomata 41; analogiae argumentatio 129.
Analytica et synthetica judicia 214; analytica et synthetica methodus 437; analytica methodus dicitur propria inventionis 438; analytica methodus non in omnibus adhibenda 441.
Animus humanus ex interna sui conformatione non potest esse ratio sufficiens repraesentationum corporearum 234.
Apologetae christiani 12.
Apodictica argumentatio 131.

Appellatio, terminorum proprietas 61.
Apprehensio simplex 32; in ea proprie ac per se non potest esse falsitas 156; sed tantum per accidens 157; est tamen in ea veritas logica 150 velut in quadam re 152.
A priori, *a posteriori, a simultaneo* 132; *a pari, a simili, a majori ad minus, a minori ad majus, a fortiori* 129.
Aptitudo essendi in multis propria naturae universalis 295.
Arabes philosophi praecipui 13.
Arbor Porphyrii 57.
Argumentatio quid 98, 100 et 101; ejus species 102; argumentatio demonstrativa 131; probabilis 133 seqq.; argumentatio sophistica 135.
Aristoteles et ab eo fundata schola peripatetica; Aristotelis asseclae in aetate restaurationis 18 et osores 18.
Ars quid sit 390, discrimen ejus a scientia 388, prudentia et experientia 391, artes activae et factivae, liberales et serviles vel mechanicae 393; ars critica 252.
Ascensus quid sit in suppositionis resolutione 61.
Attingi objectum quid sit 394; et quid attingi praemissas *ut quod* et *ut quo* 365.
Attributionis analogia 39; attributionis objectum et attributum 395, 464. Objectum attributionis Logicae 464 seqq.
Auctoritas quid 248; coalescit ex veracitate et scientia testis 248; auctoritas sive consensus generis humani non potest esse criterium supremum et generale veritatis 277 seqq.; auctoritas quid valeat in Philosophia 450, et quanta vis ejus sive in re doctrinali 254, sive in re facti 257.
Averroes dictus Commentator 13. Averroistae, philosophi restaurationis 18.
Avicenna 13.
Axiomata vel dignitates 336, axiomata circa abstractionem mentis 310; circa analogiam 41; circa conditionalem propositionem 83, et syllogismum 119; circa genus et differentiam 331.
Baco Franciscus a Verulamio, iniquus scholasticae Philosophiae insectator osorque syllogismi deductivi 18.
Balmes Jacobus; ejus sententia circa principium evidentiae confutatur 202.
Berkeley Joannes, auctor idealismi 22; cujus systema exponitur, et refutatur 233 seqq.
Boëtius Anitius Manlius Severinus 13.
Bonaventura (S.), *Doctor Seraphicus* 16.
Cajetanus Thomas de Vio, cardinalis insignis commentator S. Thomae 19.
Capreolus Joannes, dictus *Princeps Thomistarum* 19.
Cartesius (Des Cartes) Renatus, foecundus parens erroneorum systematum in Philosophia 21, ejus methodica dubitatio exponitur 444, et rejicitur 445.
Cassiodorus Magnus Aurelius 13.
Categorematicus et syncategorematicus terminus 41.
Categoriae et **categoricus:** categoriae vel praedicamenta quot 53 seqq.; categorica vel simplex propositio 79 dividitur in absolutam vel *de inesse* et modalem 80.
Causa efficiens naturae universalis 322 seqq.; non causae ut causae fallacia 138.
Causalis propositio 85.
Certitudo generatim quid 173; certitudo subjectiva vel adhaesiva non necessario postulat veritatem actus, sed habet tantum firmam adhaesionem cum exclusione *actualis* formidinis, nec differt essentialiter ab actu opinativo 173; certitudo objectiva ejusque divisiones 173. Certitudo formalis vel inhaesiva, quae simpliciter certitudo dicitur 175; est intrinseca connexio actus cum objecto vel infallibilitas cognitionis 175; duplex includit elementum, alterum negativum, exclusionem prudentis formidinis, alterum positivum, firmum atque natura sua infallibilem.

assensum 175; undenam haec infallibilitas proveniat actui certo 176; certitudinis ab evidentia discrimen 199. Certitudo metaphysica, physica et moralis, quarum duae postremae bifariam accipi possunt 176, 177, specie differunt 191 seqq. et 193 seqq., et in quo sita sit praestantia unius prae alia 193; certitudo absoluta et hypothetica, 177. Ad quamlibet veritatem certo comparandam tria requiruntur: factum primum, primum principium et conditio prima 178. Certitudo vulgaris vel spontanea et philosophica vel reflexa, 180. Certitudinis philosophicae existentia vindicatur contra scepticos 178 seqq., 183, seqq. Certitudinis proprietates 186 seqq.: non est ei essentialis evidentia 186, nequit existere ex mera probabilitatum congerie 188, proportionalis est tum perfectioni subjecti, tum motivo, cui assensus innititur 189, 190, et licet quoad partem negativam consistit in indivisibili, at quoad partem positivam gradus admittit 190, et quidem specifice distinctos 191 seqq. Certitudo Fidei supernaturalis excedit omnem naturalem certitudinem 190.

Christiani Philosophi 12, 24.

Circularis argumentatio vel demonstratio 132.

Circulus vitiosus 138; circulus non vitiosus in demonstratione 342.

Cognitio fidei, experimentalis et rationalis 281; cognitionibus nostris inesse valorem objectivum est veritas indemonstrabilis nec egens demonstratione 241 seqq.

Collectivus et distributivus terminus 45.

Communis vel universalis terminus 45; quid differat inter commune et universale 291. Communis sensus, unus ex internis sensibus 212, verax est, 224 et 229; communis sensus sumptus pro universali hominum consensu 264. Vide vocem *Consensus*.

Comparatio quinque primariarum scientiarum vel partium Philosophiae ratione certitudinis et scientiae 434, ratione nobilitatis 434, et ratione ordinis doctrinae 435.

Comparativa propositio 87.

Complexus terminus et incomplexus 42.

Complutenses Carmelitani 20.

Composita vel hypothetica propositio 79; ejusque species 80, et oppositio 97.

Compositionis fallacia vel sophisma 135.

Comprehensio ideae vel conceptus 33; comprehensiva idea vel cognitio 38.

Conceptus quid, et cur ita dicatur cognitio 32. Vide vocem *Idea*. Conceptus directus et reflexus, 38; ultimatus et non ultimatus 38.

Conceptualismus seu nominalismus mitigatus 296 absurdus est 298, et 307 seqq.

Conclusio 103, sola non constituit essentiam syllogismi 355, et quo pacto causetur a praemissis, 356 seqq.; videtur physice causari 357. An simul cum assensu conclusionis perdurare debeat assensus praemissarum 360. Utrum ad conclusionem inferendam requiratur praevia notitia de bonitate consequentiae 364 seqq. An et quo pacto conclusio attingat praemissas 365 seqq.

Concretus et abstractus terminus 43; concreta substantialia et accidentalia 43; metaphysica, physica et logica 44.

Condillac (de) Stephanus Bonnot, sensismi parens et materialista 22.

Conditio in propositionibus nihil ponit in *esse* 83; conditiones ad vericitatem sensuum requisitae 219. Conditio prima ad quamlibet veritatem certo assequendam necessaria 178.

Conditionalis propositio 83, illativa vel causalis et conjunctiva 84; quantitas et qualitas ejus 84; conditionalium oppositio 97. Conditionalis syllogismus 118, ejusque figurae ac modi 118, et reductio ad categoricum 121.

Conjectura vel conjectatio 166.

Conjunctivus syllogismus 121, ejusque reductio ad categoricum 122.
Connotativus et absolutus terminus 42.
Conscientia 215; directa et reflexa 216; de illius veracitate ambigi nequit 222; potest tamen ratio falli in ejus interpretando testimonio 224 et 229 seqq.
Consensus hominum universalis 264; exempla judiciorum communium 265: valor ejus tantus est, ut probabilem saepe, interdum etiam certum gignere assensum possit 265 seqq. 267. Consensus generis humani non est supremum et generale veritatis criterium 277 seqq.
Consequens et **Consequentia:** quid consequens 98 et 103. Consequentia 98; ejusque variae species 99 et regulae 99. Consequentis fallacia 138.
Constitutivum veritatis logicae in quo reponendum sit 147, seqq.
Contradictoria oppositio 48 est omnium maxima 48: contradictoria opponuntur ut ens et non ens 48. Oppositio contradictoria propositionum 88, ejusque leges 88.
Contraria oppositio 47; potest esse mediata vel immediata 47. Oppositio propositionum contraria 88, ejusque leges 90.
Conversio propositionum 92, ejusque regulae 93; fallaciae vitandae in conversionibus 94. Modalium conversio 97.
Copula propositionis 31 et 69, duplex genus copulae, principalis et implicationis 79. Copula propositionum modalium 81, et copulativarum 82.
Copulativa propositio 82; ejusque quantitas, qualitas et copula 82. Copulativus syllogismus 121, ejusque reductio ad categoricum 122.
Cosmologia non est pars Metaphysicae 430: sub ea constitui possunt variae scientiae naturales, ut Physica, Chimica, Mineralogia, etc. 431.
Cousin, pantheista, rationalista et auctor recentioris eclecticismi 24; ejus methodus eclectica 449.
Criterium 268, ejus notio, munera et proprietates 269, variaque genera 269. Criterium aliquod internum admittendum est 270: falsa rejiciuntur 270 seqq. Utrum criterium generale reponi queat in hominis subjectiva existimatione 270, 272; vel in caeco naturae instinctu 272, vel in testimonio conscientiae aut in animi affectione 274; vel in auctoritate sive divina sive humana 276 seqq. Criteria particularia varia 281; sed criterium generale unum est, evidentia 281, 285 seqq., et utrum sola objectiva 283.
Criticismus 23, describitur 243, et refutatur 243 tamquam intrinseca laborans contradictione 244 seqq.

Damascenus (S.) Joannes 13.
Definitio pertinet ad primam mentis operationem 63; quid definitio, sive nominalis sive realis 63; descriptiva et essentialis 64: descriptiva quotuplex 64, et quotuplex essentialis 64, definitio per additamentum 64. Rectae definitionis leges 65. Res definienda qualis esse debeat 66.
Demonstratio modorum utilium syllogismi 113 seqq., ostensiva 114 et reprehensiva vel per deductionem ad impossibile 115. Demonstratio vel syllogismus aut argumentatio demonstrativa quid 131 et 373 seqq., et quotuplex 132, a priori et a posteriori, a simultaneo, circularis 132; *propter quid* et *quia* 132; directa vel ostensiva et indirecta vel ex absurdo 132. Praerequisita ad demonstrandum, nempe praecognita et praecognitiones 377 seqq. Demonstratio circularis formalis repugnat, non autem materialis 342.
Denominativus et denominans terminus 42.
Descensus quid in suppositionis resolutione 61.
Descriptio vel **descriptiva** definitio. Vide vocem *Definitio.*
Dialectica 27, 29 seqq. Dialectica vel probabilis argumentatio 133.

Dictum quid sit in modali propositione 81. *Dictum de omni* et *Dictum de nullo* (principia) 113. Dicti simpliciter et secundum quid fallacia 137.
Differentia specifica quid et quotuplex 51, 333, et cur dicatur desumi ex forma 331. An differentia sit universalis respectu speciei, quam constituit 333. Utrum ultima differentia sit simplex et indivisibilis in alias formalitates 333, et an genus transcendat formaliter differentias 333, et quo pacto illas sub se contineat 333. Differentia et genus faciunt compositionem metaphysicam 64, 66, 333.
Dignitates vel axiomata 336, an inductione colligantur 350.
Dilemma 130; ejusque regulae 130.
Diminutio, terminorum proprietas 62.
Directa demonstratio 132.
Disciplina et inventione comparantur scientiae 405.
Discursus quid et quotuplex 98 et 354 seqq.; ejus oralis expressio 101; elementa et species praecipuae sive ratione formae 98 seqq. et 123 seqq., sive ratione materiae 131 seqq. Discursu novae veritates deteguntur 373.
Disjunctiva propositio 83, ejusque quantitas et qualitas 83; revocatur ad conditionalem, 83, disjunctivarum oppositio 98. Disjunctivus syllogismus 119; ejus modi et figurae 120, et reductio ad categoricum 122, disjunctivus syllogismus improprius 121.
Disparati termini 46.
Disputatio quid generatim et quotuplex 139; syllogistica vel scholastica disputandi methodus 139, sive partes defendentis 140 seqq., sive partes arguentis spectes 142.
Dissensio veri nominis dari nequit inter fidem et rationem 114.
Distractio, terminorum proprietas 62.
Distributivus et collectivus terminus 45.
Divina revelatio vel auctoritas nequit esse supremum et generale veritatis criterium 276: divinae revelationis convenientia 418, eidemque a Philosopho praestanda subjectio 417.
Divisi sensus et compositi fallacia 136.
Divisio ad primam mentis operationem pertinet 66; quid divisio sive nominis sive rei 66; divisio actualis et potentialis 67; per se ac per accidens 68; rectae divisionis leges 68.
Dogmatici et sceptici Philosophi 179; dogmatici testimonii 247 valor 254.
Docti et qui scientiam quaerunt, praeferre debent internas rationes nomini et auctoritati aliorum 255, et quinam veniant hic nomine doctorum 254.
Doctor *Angelicus* 16; *Dulcifluus* 17; *Eximius* 20; *Facundus* 17; *Fundatissimus* 16; *Illuminatus* 17; *Irrefragabilis*, 16; *Mirabilis* 16; *Ornatissimus* 17; *Planus et perspicuus* 17; *Resolutissimus* 17; *Seraphicus* 16; *Singularis* 17; *Solemnis* 16; *Solidus* 16; *Subtilis* 16; *Universalis* 16.
Dubitatio et **dubium:** dubitatio realis et methodica vel hypothetica 433; dubium quid et quotuplex 165.
Duns Scotus Joannes 16.
Durandus a S. Portiano, *Doctor resolutissimus* 17.

Eclectici philosophi 11, 24; eclectica methodus 439; ad mentem Cousini adhibita detestanda est 449; recto autem sensu laudanda et systematicae praeferenda 449.
Elenchi ignorantia 137.
Empirica vel experimentalia judicia 214 et 347; methodus empirica 438, prout a positivistis commendatur, rejicitur 446. Empirici vel sceptici 179.
Ens rationis an sit objectum Logicae 462 seqq.
Enthymema 126, in quo differat a syllogismo 127.
Enuntiatio vel oratio enuntiativa 74, seqq. Utrum omnis enuntiatio vera intrinsece et essentialiter postulet veritatem 159.
Epicherema, argumentatio 131.

Epicurus 10.
Error quid differat ab ignorantia 165, error quotuplex 287; errorum causae internae et externae 287 seqq. Error rationalistarum mysteria negantium 406.
Essentialis definitio 64. Vide vocem *Definitio*.
Evidentia et **Evidens:** evidentia quid sive secundum nomen, sive secundum rem 196. Evidens objectum 197; evidens cognitio 198; evidentia dicit ordinem ad intellectum 199; evidentia non est essentialis certitudini 186; et quid intersit inter utramque 199. Evidentia immediata et mediata, metaphysica, physica et moralis 199, intrinseca et extrinseca vel in attestante 200 et 249, objectiva et subjectiva vel formalis, veritatis et credibilitatis 200. Quod evidens est, verum est 201; et hoc ipsum principium evidens est 202. Quo pacto evidentia cum certitudine connectatur 204 seqq. Certitudo naturalis est fructus evidentiae 205; non vero supernaturalis 186. Verum evidenter apparens intellectum cogit ad assensum certum quoad specificationem 206, et quoad exercitium 207 seqq. Evidentia est supremum et generale veritatis criterium 281 et 285 seqq., et utrum sola objetiva, an etiam subjectiva 283.
Exceptiva propositio 86.
Exclusiva propositio 85.
Exemplum, argumentatio 129.
Experientia et **Experimentale.** Experientiae atque experimenti discrimen ab arte 391. Cognitio experimentalis, rationalis et fidei 280; experimentalia et rationalia judicia 214, 347; experimentalis vel empirica methodus 438. Vide vocem *Empirica*. Experientia, ubicumque fieri potest, consulenda est in scientifica inquisitione 446. Experientia et inductio in principiis colligendis 349 non est causa et motivum assensus, sed conditio tantum manu ducens intellectum, ut rite penetret terminos 352.
Exponibiles propositiones 85.
Expositorius syllogismus 117.
Extensio ideae vel conceptus 33.

Factivum et activum vel **factio** et actio quid differant 391.
Factum primum requisitum ad quamlibet veritatem certo assequendam 178.
Facultates cognoscitivae 210 seqq., sive organicae seu sensus 210 seqq., sive spirituales 213 seqq., veraces sunt per se ac natura sua circa proprium objectum 217 seqq., falli tamen possunt per accidens 219 et 224 seqq.
Fallacia. Vide vocem *Sophisma*. Fallaciae vitandae in conversione propositionum 94.
Falsitas logica 146; veritas et falsitas logicae opponuntur contrarie 149. Falsitas proprie ac per se non inest simplici apprehensioni 156; sed tantum per accidens 157. Falsitas gradus admittit etiam formaliter considerata 163.
Fides quid 248; ejus discrimen a cognitione rationali vel scientifica et experimentali 248, 280; fides importat obsequium exhibitum testanti 249; nec continet formalem discursum 249. Inter fidem et rationem nulla potest esse veri nominis dissensio 414; sed potius mutuo se juvant 415.
Figura et modus syllogismi 105, figura triplex 109: an quarta sit admittenda 109; comparatio diversarum figurarum modorumque 111. Figurae dictionis fallacia 136.
Finitus terminus et infinitus 42.
Fonseca (P. Petrus) 10, 20; ejus opinio circa universalia 294 refutatur 306.
Formido quid in opinione 166; formido formalis vel actualis et virtualis aut radicalis vel permissiva 167; et qualis sit essentialis opinioni 167.

Galenus, medicus, auctor, quartae figurae syllogismi 109.
Gallupi, Paschalis, criterium in testimonio conscientiae reponentis opinio 272 rejicitur 274.
Genus quid 51, 331, et quotu-

plex 52. An genus necessario exigat plures species 331; quo pacto praedicetur de inferioribus 331, ac nominatim de individuis 333; quo sensu dicatur desumi ex materia, sicut differentia ex forma 331. Utrum genus transcendat differentias, vel praescindat formaliter ab illis 333, et quomodo sub se contineat differentias 333.
Geometrica vel mathematica methodus 438 non omnibus scientiis applicanda est 441.
Gerson Joannes 18.
Gioberti Vincentius, ontologismi promotor 24.
Grotius Hugo 19.
Graeci Philosophi antiquiores 8; graecae Philosophiae variae aetates 8 seqq. et 10.

Habitus praedicamentum 57. Habitus primorum principiorum distinctus ab intellectiva potentia 344, utrum sit unus, an multiplex 345; innatus, an acquisitus 346.
Halensis Alexander, *Doctor irrefragabilis* 16.
Hebraei Philosophi in Hispania 14.
Historia et **historica** documenta 262, si sint authentica, integra et non interpolata, possunt certam fidem facere 262. Historici testimonii 247 valor 257. Argumentum negativum in historia quid valeat 263.
Hypothesis, argumentatio 134.
Hypothetica vel composita propositio 79; hypothetici syllogismi 118 reductio ad categoricum 121.

Idea quid, et cur sic dicta 32, ejus objectum et notae, comprehensio et extensio 33; idea intuitiva et abstractiva, clara et obscura, distincta et confusa, completa et incompleta, adaequata et inadaequata vel comprehensiva 37, directa et reflexa 38. Ideis nostris utrum valor objectivus asserendus sit 241 seqq. Ideae separatae Platonicorum 301 refutantur, 303 et 309 seqq. Ideae divinae, quas nos directe intueamur, ut dicunt Ontologi 301, non sunt universalia 303.
Idealismus quid 233; vulgaris et transcendentalis 233; variae rationes idealismum explicandi 234. Idealismus vulgaris absurdus est 234 seqq., 238 seqq., et perniciosus 237; idealismus transcendentalis 241 refutatus 243 seqq.
Idealistarum transcendentalium criterium 270 rejicitur 272.
Ignorantia quid et quotuplex 165; et quid differat a nescientia et errore 165; ignorantiae atque errorum causae sive internae sive externae 287 seqq. Ignorantia elenchi 137.
Imaginatio 212, licet verax sit relate ad proprium objectum, potest tamen erroribus occasionem praebere 221 seqq.
Immediata propositio et per se nota 337; immediatae propositiones quoad *esse* et quoad cognitionem 339.
Impedimenta, ob quae sensus decipi queunt 219.
Impertinentes termini 46.
Incomplexus terminus et complexus 42.
Indefinita propositio 78 quo modo interpretanda 78; indefinitarum oppositio 91.
Indirecta demonstratio ejusque species 132.
Individuantes notae 332.
Individuum vel singulare quid 292, 332; individuum determinatum et *vagum*, completum in consideratione metaphysica et incompletum 332; quomodo genus praedicetur de individuis 333; an species plura essentialiter continere debeat sub se individua 332; et utrum ex pluribus individuis abstrahi queat ratio communis 332.
Indivisibilium intelligentia 32.
Inductio quid 123; completa et incompleta 123; ejus vis probandi et forma legitima argumentationis 123; et an differat essentialiter a syllogismo 125. Inductione colliguntur prima principia 349; et an ea sit necessaria ad colligenda omnia etiam manifestissima 350. Inductio et experientia in colligendis principiis non est moti-

vum et causa ipsius assensus, sed tamtum conditio manuducens intellectum ad rite penetrandam vim terminorum 352; Inductiva methodus non in omnibus adhibenda 441.
Inesse (propositio de) 80.
Infinttus et finitus terminus 42.
Influxus divinus non est ratio sufficiens repraesentationum corporearum 236.
Instinctus caecus scholae scoticae sensus communis 271 rejicitur 272.
Intellectio quo pacto peragatur 322.
Intellectus 213; intellectus simplex 32, agens et possibilis 323. Intellectus principiorum admittendus est ut habitus distinctus a facultate intellectiva 344. Vide vocem *Habitus*.
Intelligentia 214 falli nequit per se 222 et 231 seqq.; indivisibilium intelligentia 32.
Intentio et **Intentionale** 32; terminus primae a secundae intentionis 45. Intentio prima et secunda, sive objectiva, sive subjectiva 316; intentio universalitatis 316; nomina et termini secundae intentionis nequunt praedicari de individuis 318. An secundae intentiones sint objectum formale Logicae 462 seqq.
Interrogationum plurium fallacia 139.
Inventione ac disciplina comparantur scientiae 405.
Intuitio consequentiae non constituit essentiam ratiocinii 355.
Isidorus (S). hispalensis 13.

Judaei Philosophi 11 et 14.
Judicium quid, ejus elementa, materia et forma 69. In judicio non copulantur conceptus formales subjecti et praedicati, sed objectivi, 69; itemque subjectum exprimit rem prout est in se, praedicatum vero, prout mente apprehemsam 70; unde judicium est attestatio conformitatis cognitionis nostrae cum re 70. Subjectum et praedicatum exprimut in judicio rem realiter eamdem, sed diversam aliquo modo secundum rationem 70. Multiplex divisio judiciorum. Vide vocem *Propositio*. Judicia synthetica et analytica 214 et 347. Judicio inest veritas logica speciali modo, nempe ut cognitum cognoscenti 151, 155, idque sufficit, ut veritas dicatur simpliciter soli judicio inesse 152.

Kant Emmanuel, auctor criticismi et pantheismi transcendentalis 23; ejus criticismus describitur 242, et refutatur 243 seqq.

Lamennais (de) Felicitas 24; ejus opinio, criterium in consensu generis humani reponens 276, refutatur 277 seqq.
Leges. Vide vocem *Regulae*.
Leibnitzius 21.
Liberatore P. Matthaeus 24.
Locke Joannes 21; ejus absurda opinio circa essentiam ratiocinii 101.
Logica quid 26, 27, et quos actus dirigat 27; et an etiam et quomodo voces 28, 458. Cur sic vocata, et varia ejus nomina 28. Logicae objectum 28, 458 seqq., finis, utilitas 29, necessitas 29 et 452, et variae divisiones 29: Logica naturalis, et artificialis, actualis et habitualis, docens et utens, minor vel parva et major 29, directa et reflexa 457; nomina varia Logicae majoris et minoris 29. Scriptores de re logica 30. Logica Minor vel Dialectica 29 seqq. Logica Major 144 seqq. Quantum sit necessaria ad alias scientias assequendas 452. Utrum sit ars vel instrumentum solum, an vero etiam scientia 454; saltem prout docens, est scientia proprie dicta, et simul ars 455; quatenus regulas tradit modi sciendi, est practica, itemque quatenus directa et propriis limitibus contenta 456. Logica vero reflexa, immo et ipsa directa, quatenus egressa suos limites, tractat quasdam quaestiones adscititias, est speculativa 447. Logicae objectum 458 seqq.; an et quo pacto sint objectum illius voces 458; et res sive secundum suum *esse* vel naturalem

entitatem spectatae 460, sive secundum *esse* intentionale vel secundae intentionis objectivae in concreto consideratum 461. Utrum ens rationis et secundae mentis intentiones sint objectum formale Logicae 462. Objectum attributionis Logicae 464 est modus sciendi, quatenus definitionem, divisionem et argumentationem complectitur 465.

Lombardus Petrus, *Magister Sententiarum* 15.

Major et **Minor** in syllogismo 103.

Materialismus et **Materialistae** 8, 22, 23.

Mathesis 6. Sub Mathesi constituuntur variae scientiae naturales, ut Astronomia, Mechanica, etc. 432. Spectata certitudine caeteris praestat 434; at spectato objecto imperfectissima est 435; quo ordine addiscenda 435.

Mathematica vel geometrica methodus 438 non est in omnibus scientiis adhibenda 441.

Medium in oppositis quid sit et quotuplex, 47; medium *quo* et *in quo* et *ex quo* vel *per quod* 101. Media cognoscendi interna 209 seqq., eorumque veracitas 216 seqq.; medium externum 247 seqq. Medium quodnam excludere debeant propositiones, ut dicantur per se notae 339, 340.

Memoria, sive sensitiva 213, sive intellectualis 215. Memoria licet per se verax, deceptioni tamen obnoxia est 222.

Metaphysica 6 complectitur Theologiam naturalem, Ontologiam et tractatum de formis separatis seu angelis, non vero sunt partes ejus Cosmologia et Psychologia 430. Metaphysica licet in se certissima omnium humanarum scientiarum sit, at relate ad nos cedit aliis in certitudine 434; spectato autem objecto, praestantissima omnium est 435, et quo ordine addiscenda sit 435. Metaphysicae dici possunt improprie reliquae scientiae humanae subordinari 432, verum ipsa quoque quodammodo subjicitur scholasticae Theologiae 433.

Methodus quid sit, et quid differat a systemate 436; methodus analytica et synthetica, 437, quarum prior inventionis, altera dicitur propria disciplinae 438; methodus experimentalis, rationalis, geometrica vel mathematica 438, eclectica vel syncretica 439, systematica 437, 499. Generalia praecepta methodi 440. Methodica dubitatio Cartesii exponitur 444, et rejicitur, 445. Methodus empirica, prout a positivistis usurpatur absurda est 446; methodus rationalistica rejicitur 448; methodus eclectica vel syncretica, ad mentem Cousini, detestanda 449, recto autem sensu laudanda, et systematicae praeferenda est 450; methodus scholastica philosophicis ac theologicis disciplinis aptissima 451.

Minor et Major in syllogismo 103.

Mirabilis argumentatio 133.

Modalis propositio 80; quot sint modi logici 80, et quotuplici modo efferri queant propositiones modales 81; modalium copula, quantitas et qualitas 81, et regulae ad judicandum de veritate ac falsitate modalium 82. Modalium propositionum proprietates 95; oppositio 95; aequipollentia et conversio 96. Modalis syllogismus 117.

Modus et figura syllogismi 105; modi logici propositionum quot 80; et quot modi syllogismorum 111 seqq. Comparatio diversorum modorum figurarumque 111; modi perfecti et imperfecti 114; modi utiles syllogismi demonstrantur 114 seqq.

Monumenta qua vi probandi polleant 264.

Mysteria dantur 408 seqq., et quo pacto revelari valeant 411; cum vero revelantur, non est integrum homini ea respuere vel amplecti, sed firma fide credenda sunt 411.

Naturae triplex consideratio 314. Natura quae denominatur universalis, realis, est, et exi-

stit in individuis 316; formam autem universalitatis accipit ex operatione intellectus 316.
Necessitas metaphysica, physica et moralis, absoluta et hypothetica 174; necessitas consequentis et consequentiae 103.
Negativus terminus et positivus 45. Negativum argumentum quid valeat in historia 263.
Neoplatonici scriptores praecipui 11; neoplatonismus 11.
Nescientia quid differat ab ignorantia 165.
Nomen quid 70 seqq.; non est idem prorsus nomen logicum, ac grammaticum 71; quaenam voces a ratione nominis excipiantur 71. Nomina et termini secundae intentionis nequeunt praedicari de individuis 318.
Nominales et **Nominalismus** 15. Nominalismus rigidior vel purus et mitigatus seu conceptualismus 296 absurdus est, 298 seqq. et 307 seqq.
Non, particula malignantis naturae 79.

Objectiva certitudo 174; metaphysica, physica et moralis, absoluta et hypothetica 174. Objectivus et subjectivus conceptus 37; atque objectiva et subjectiva intentio, prima et secunda 316.
Objectum quotuplex 393; objectum scientiae qualenam 393 seqq.; materiale et formale 394; intrinsecum et extrinsecum 395; attributionis et attributum 395; 464, specificativum 395. Objectum attingi quid sit 394. Objectum scientiae debet esse necessarium 396, universale, 397, perpetuum, ingenerabile, incorruptibile 399, per se, et non per accidens 400. Objectum Logicae 458 seqq.
Obliquo (in). Quid sit importari in obliquo 44.
Ontologi 24; eorum opinio circa universalia 301 refutatur 303.
Opinio quid 166 seqq., et an et qualem formidinem essentialiter importet 167, et quodnam ejus objectum 168. Opinio probabilis et improbabilis 169. Vide vocem *Probabilitas*. Potest opinio esse magis vel minus probabilis, quia gradus admittit 170. Opinio probabilissimae opposita non potest esse solide probabilis 171. Quodnam pondus requiratur ad solide probabilem reddendam opinionem 172. Opinio semper supponit in objecto aliquam improportionem cum intellectu vel inevidentiam 172; ideoque requirit imperium voluntatis 172. Opinio et scientia an possint dari simul circa idem objectum ex diversis motivis 401 seqq.
Oppositio quid et quotuplex 47; oppositio relativa et contraria 47, privativa et contradictoria 48, et quaenam earum sit maxima 48. Oppositio propositionum 88, seqq. quadruplex, 88; gradus oppositionum varii 90. Leges generales oppositionum 88; leges speciales pro variis propositionibus 91, et nominatim pro singularibus et indefinitis 91. Oppositio de forma et de lege 91; oppositio modalium 95, compositarum 97, copulativarum et disjunctivarum 98.
Oratio logica quid 74; perfecta et imperfecta 74; variae orationes non enuntiativae 74; oratio enuntiativa vel propositio 75. Vide vocem *Propositio*.
Organum vocatur Logica 28; organum functionum vitalium 210.

Pantehistae 23.
Paralogismus 135.
Particularis terminus et universalis 45; particularis interdum sumptus a S. Thoma pro singulari 46; particularis suppositio vel disjunctiva 60, et propositio 77.
Passio actioni respondens 57.
Patres Ecclesiae 12.
Peripatetica schola 9. Peripatetici Alexandrini et Averroistae 18.
Pertinentes et impertinentes termini 46.
Petitio principii 138.
Petrus Lombardus, *Magister Sententiarum* 15.
Phantasia vel imaginatio 212.
Philosophia quid 3; ejus digni-

tas 4, utilitas et possibilitas 5 ac divisio in realem et rationalem, speculativam et practicam, in Physicam, Mathesim et Metaphysicam, Moralem et Logicam 6 et 428 seqq. Philosophia naturalis sub se complectitur Cosmologiam et Psychologiam 7, 430, quae perperam dicuntur partes Metaphysicae 430. Philosophia critica 23. Philosophiae historia breviter adumbrata 7 seqq.

Philosophi arabes 13; aristotelici 9, 18, christiani 12, 13 seqq., 24; graeci antiquiores 8, divisi in varias aetates 8 seqq.; judaei 11; platonici 8, 9, romani 10; scholastici 14, seqq., 19, et 20, 24. Philosophus christianus non potest revelatas veritates in controversiam adducere, nec ab eis praescindere in tractandis philosophicis quaestionibus, sed religiose amplecti, et quidquid eisdem repugnet, diligenter cavere 417 seqq.

Plato et Academia 8; ei vulgo assertae ideae separatae 301 rejiciuntur 303, 309; commentum ejusdem de acquisitione scientiae per solam reminiscentiam refutatur 369.

Platonici Philosophi 10, 11, 18; eorum universalia separata 301 rejiciuntur 303, 309.

Plotinus, neoplatonicae sectae princeps assecla 12.

Polysyllogismus, argumentatio 131.

Porphyrius, 12; Porphyriana praedicamentorum arbor 57.

Positiones, genus principiorum 336.

Positivus terminus 45.

Postulata et suppositiones 336.

Potissima demonstratio 132.

Practica scientia et speculativa 384. Practicum et speculativum quotuplici sensu accipi queant 385.

Praecognita et **Praecognitiones** 377.

Praedicabile quid et quotuplex 50 seqq., 331 seqq., et ratio divisionis 51.

Praedicamentum quid 53, et quotuplex 54; et ratio divisionis 57. Quid differat praedicamentum a praedicabili 54, et quotuplici modo res valeat in praedicamento constitui 57.

Praedicatio quid et quotuplex 49; directa et indirecta, identica et formalis, naturalis et innaturalis 49; essentialis et accidentalis, in *quid*, *quale* et *quale quid* 50; necessaria et contingens. 50.

Praedicatum 31 et 69 exprimit in naturali praedicatione instar formae respectu subjecti 69.

Praemissae 103, solae non constituunt essentiam syllogismi 355; quomodo causent assensum conclusionis 356. Utrum praemissarum assensus perdurare debeat usque ad assensum conclusionis 360 seqq., et an et quo pacto attingantur a conclusione 365 seqq.

Praxis nomine quod genus operationum veniat 386 seqq.

Principiata 335.

Principium demonstrationis 334 seqq.; principium essendi et cognoscendi 334; principia communia vel axiomata et propria vel positiones 335, 336; indemonstrabilia simpliciter et indemonstrabilia secundum quid 335; principia probabilia 337. Principia sunt priora et notiora principiatis 337. Utrum admittenda sint aliqua prima principia simpliciter et a priori indemonstrabilia seu propositiones per se notae 341 seqq. Primorum principiorum habitus admittendus est re distinctus ab intellectu vel intellectiva potentia 344. Quomodo cognoscantur, et colligantur prima principia 346 seqq., et an egeant inductione etiam ipsa principia communissima 349. Primorum principiorum assensus discursivus non est 351 seqq. Prima principia synthetica nulla sunt, sed omnia analytica 347. Principium primum ad quamlibet veritatem certo cognoscendam requisitum 178; principium identitatis et discrepantiae 104; *dictum de omni* et *dictum de nullo* 113, quibus innititur syllogismus 113.

Privativus terminus 45.

Probabile ac **Probabilitas.** Probabile non est idem, ac pos

sibile 172. Probabilis et improbabilis opinio 169; probabilitas et improbabilitas 169; et quid requiratur ad probabilem reddendam propositionem 172. Probabilitas intrinseca et extrinseca 169, et quo sensu extrinseca intrinsecam supponat 170, 256; probabilitas absoluta et relativa 170. Probabilitas gradus admittit, nec major destruit necessario minorem 170; opinio vero probabilissimae opposita non potest esse solide probabilis 171. Dantur quoque prima principia probabilia 337. Certitudo non potest resultare ex summa probabilitatum 188.

Propositio quid, et quaenam ejus essentialia elementa 75; propositionis quantitas et qualitas 76, et modus judicandi quantitatem ejus 78. Propositio de primo, secundo et tertio adjacente, directa et indirecta, identica et formalis 76, 77, de materia necessaria, impossibili et contingente 77; universalis, particularis et indefinita 77; affirmativa et negativa 79; vera et falsa 79; categorica vel simplex et composita vel hypothetica 79; absoluta vel *de inesse* 80 et modalis 80 seqq. Propositiones aperte compositae 82 seqq.; copulativa 82, disjunctiva 83, conditionalis 83, causalis et rationalis 85, exponibilis 85 seqq. exclusiva 86 exceptiva et reduplicativa 86, 87, comparativa 87. Propositionum categoricarum proprietates 88 seqq.; oppositio 88; aequipollentia et converso 91, 92, itemque modalium 95 et compositarum 97. Propositio contingenter vera potest mutari in falsam 161. Propositio immediata et per se nota 337; divisio propositionis in per se notam secundum se et per se notam quoad nos 339, an admittenda 339. Utrum ad rationem per se notae propositionis sufficiat, ut excludat medium cognitionis, et proinde sint vere per se notae, quae cognoscuntur experientia 339.

Proprium vel **Proprietas,** quintum praedicabile, quid 52. Proprietas metaphysica et physica 333; an proprium sit praedicatum necessariae veritatis, et de quibus praedicetur 333, 334.

Protagorae ac transcendentalium idealistarum criterium 270 confutatur 272.

Psychologia non est pars Metaphysicae 430; sub ea constitui possunt variae scientiae naturales, ut Physiologia, Zoologia, Botanica 432.

Pyrrho et **Pyrrhonici** vel sceptici 10, 179.

Pythagoras 8.

Quale (praedicatio in) 50 et *quale quid* 50.

Qualitas quid 56, et quotuplex 56, qualitas propositionis 76 unde judicanda 79, qualitas modalium 81.

Quando, praedicamentum 57.

Quantitas 55, quantitas propositionis 76 undenam judicanda 78; quantitas indefinitarum propositionum 78.

Quid (praedicatto in) 50.

Quod et **Quo:** attingi *ut quod* et *ut quo* quid sit 365.

Ramundus Lullus 17.

Ratio 215 saepe fallitur, non tamen si veras assumat praemissas, et rectam servet formam argumentationis 224 et 231 seqq. Inter rationem et revelationem nulla dari potest veri nominis dissensio 414. Ens rationis utrum sit formale objectum Logicae 462 seqq.

Ratiocinum vel **Ratiocinatio** quid 100 seqq., ejusque species praecipuae 102. Vide vocem *Discursus vel Argumentatio.* Ratiocinio an novae veritates inveniantur 369 seqq.

Rationalis propositio 85; rationalia et experimentalia judicia 214, 347, rationalis methodus 438; methodus semper debet esse rationalis 447, sed ad mentem rationalistarum adhibita, rejicienda omnino est 448.

Rationalistae 23, rationalistarum error negantium veritates captum hominis superantes 406 profligatur 408. Rationalistica

methodus. Vide vocem *Rationalis*.
Realismus 15, realismus rigidus et temperatus 300; realismus Platonicorum et Ontologorum 301; Scoti Erigenae, Gulielmi Campellensis et Scotistarum 301, et P. Petri Fonseca aliorumque 302.
Recto (in): quid sit importari in recto et in obliquo 44.
Reductio syllogismorum hypotheticorum ad categoricum 121.
Reduplicativa propositio 87; distinguendus sensus reduplicativus a specificativo 87; propositio reduplicativa exponitur per copulativam, aut etiam per causalem 87.
Reflexus terminus et directus 38; reflexio ontologica et psychologica 38.
Regulae rectae definitionis 65, 66 et divisionis 68, et ad judicandum de veritate ac falsitate modalium 82; regulae oppositionum variarum 88; aequipollentiae 91, ac conversionis 93, et bonae consequentiae 100; regulae generales syllogismi 106 seqq., et speciales figurarum syllogismi 100, ac demonstrationis reprehensivae modorum syllogismi 115, et soritis, ut recte concludat 127, dilemmatis 130, ac demum rectae methodi 440.
Relatio et **Relativum:** relatio quid 56. Relativa propositio revocatur ad copulativam 83.
Remotio, proprietas terminorum 63.
Resolutio suppositionis communis per ascensum et descensum 61.
Restaurationis aetas ejusque variae scholae 18 seqq.
Restrictio, proprietas terminorum 62.
Res secundum suum *esse* vel entitatem naturalem non sunt objectum formale directum ac per se consideratum Logicae; possunt tamen dici objectum materiale, saltem remotum vel mediatum aut indirecte et in oblicuo attactum 460; nec res secundum *esse* intentionale nec secundae mentis intentiones objectivae in concreto sunt formale objectum Logicae 461.
Revelatio divina nequit esse supremum et generale veritatis criterium 276. Revelatione cognoscuntur veritates humanum captum excedentes 411. Revelatio ubi datur, non est integrum homini veritates manifestatas amplecti, vel respuere, sed oportet eas firma fide credere 411, neque enim possunt esse contrariae rationi 414. Revelatas veritates non potest christianus Philosophus in controversiam vocare, nec ab eis praescindere in tractandis philosophicis quaestionibus, sed reverenter amplecti, et quidquid eisdem repugnet, religiose cavere 417 seqq. Conveniens fuit, ut Deus homini revelaret veritates etiam captum ejus absolute non superantes 418.
Romani philosophi 10.
Rudes etiam in testimonio doctrinali habent prudentem normam et motivum assensus probabilis 254, immo et interdum certi 255; quinam veniant hic nomine rudium 254.
Sceptici et **Scepticismus** 19, 22. Sceptici et dogmatici philosophi 178; scepticorum systema 178. Cum perfecto et universali sceptico nulla potest institui disputatio 180. Universalis scepticismus repugnat humanae naturae 181, et in se ipso est systema contradictorium 181 ac perniciosum 182 seqq.
Schola scotica sensus communis 22. Scholae scoticae sensus communis criterium 271 rejicitur 272; scholae sentimentalis etiam criterium 272 refutatur 274.
Scholastici philosophi 14 seqq.: prima aetas scholasticae Philosophiae 14, altera 15, tertia 17; Scholastici recentiores 19, 22 et 24. Scholastici Thomistae 16, 19 Scotistae 16, 19, Societatis Jesu 20. Scholastica Theologia an sit univoce scientia 382, et utrum sit subalternata scientiae Dei et Beatorum 426; ea tenet primatum inter omnes

scientias humanas 433. Scholastica methodus 439 commendanda et sequenda in philosophicis ac theologicis disciplinis 451.

Scientia quid 380; an scholastica Theologia sit univoce scientia 382; scientia quotuplex 383 seqq.; actualis et habitualis, *propter quid* et *quia* 383; partialis et totalis, subalternans et subalternata, speculativa et practica 384, et istarum postremarum discrimen 385. Quid differat scientia a sapientia, prudentia et arte 388. Scientiae objectum quale 393 seqq.; nempe necessarium 396, universale 397, perpetuum, ingenerabile, incorruptibile 399, per se et non per accidens 400. Scientia et opinio an simul esse queant circa idem objectum ex diverso motivo 491 seqq. Scientia multarum rerum homini asseritur 404 seqq.; non tamen scire omnia potest homo 406, quia dantur veritates captum illius transcendentes 407. Scientia duplici via comparatur, inventione ac disciplina 405. Scientiae unitas et multiplicitas 420 seqq. Undenam specificentur scientiae 420; speculativae ex objecto formali 420; practicae vero ex fine 421. Specificativum scientiae 420. Scientiae unitas desumitur ex unitate formalis objecti 422; vel etiam ex unitate objecti non in *esse rei*, sed in *esse scibilis* 423. Scientiae totales specificantur ex diverso gradu abstractionis a materia 424. Scientiarum subalternatio 425 seqq. Vide vocem *Subalternatio*. Scientiarum generalis divisio et coordinatio 428. seqq. Scientiae speculativae, inspecto diverso abstractionis gradu a materia dividuntur in Philosophiam naturalem, Mathesim et Metaphysicam 428 seqq.; practica vero in Logicam et Moralem 430. Inter has primarias scientias magna quidem intercedit connexio mutuaque dependentia, non tamen propria subalternatio 432; sed improprie dici possunt caeterae quodammodo subalternari Metaphysicae 432. Comparatio praedictarum quinque scientiarum sive ratione certitudinis et evidentiae 434, sive ratione nobilitatis 434, sive ratione ordinis doctrinae 435.

Scotus (Joannes Duns), *Doctor Subtilis* 16.

Scotica schola sensus communis. Vide vocem *Schola*.

Scotistae celebriores 16, 20. Scotistarum opinio circa universalia, 302, refutata, 304, 311 et 312.

Sectae philosophicae graecae 8; sectae philosophicae recentiores 23.

Seneca 11.

Sensibile quid 210, et quotuplex 210 et 211.

Sensus 210 externi et interni 211 seqq.; objectum sensus 210. Sensus communis vel internus, 212; sensus intimus 216. Sensus externi, ubi nullum adest impedimentum, dicipi nequeunt circa sensibile proprium 219, 220; quaenam sint impedimenta, ob quae sensus decipiuntur 219, et conditiones requisitae, ut veraces sint sensus 220. Sensus decipi queunt circa sensibile commune et per accidens 220. Sensus internus etiam verax est 222, et 229 seqq. Sensus divisi et compositi fallacia 136.

Sententiarum Magister, Petrus Lombardus 15.

Sentimentalis scholae affectionis criterium 272 rejectum 274.

Significare cum tempore quid sit 70.

Signum quid, et quid differat ab imagine 34; signum formale et objectivum 35 naturale, arbitrarium et ex consuetudine 35, pure manifestativum et suppositivum, speculativum et practicum, demonstrativum, rememorativum et prognosticum 35, 36. Quale signum sit terminus 36.

Simplex propositio vel categorica 79. Vide vocem *Categorica*.

Simpliciter dicti et secundum quid fallacia 137.

Singulars et universalis terminus 45. Singularis propositio 77, ejusque oppositio 91. Singulare vel individuum 292. Vide vocem *Individuum*.

Situs, praedicamentum 57.
Societas Jesu ejusque scriptores 20.
Socrates 8.
Sophismata 135 seqq. in dictione 135, et extra dictionem 137.
Sorites 127 est legitima forma arguendi, sed fallaciis obnoxia 127; ejus analysis et artificium 128, et regulae, ut recte concludat 123.
Species quid 51, 332 et quotuplex 52. Species an plura sub se individua requirat 332. Species intelligibiles 323.
Specificatio et **Specificativum** sive intrinsecum sive extrinsecum scientiarum 395, 420. Specificativus sensus distinguendus a reduplicativo 87.
Speculativum et practicum quotuplici modo dici possit 385.
Spiritualistae philosophi 23.
Status, proprietas terminorum 62. Status varii mentis in ordine ad veritatis assecutionem, 164 seqq.
Stoici philosophi 10.
Subalterna oppositio 88, ejusque leges 89.
Subalternatio vel subordinatio quid, sive propria sive impropria 425; conditiones ad perfectam et propriam subalternationem 426. Utrum scientia subalternata existens in aliquo sine subalternante rationem habeat verae scientiae 426 seqq.; non potest esse scientia perfecta et *propter quid,* potest tamen esse imperfecta et *quia* 427. Utrum Theologia scholastica sit subalternata scientiae Dei et Beatorum 427.
Subcontraria oppositio 88, ejusque leges 90.
Subjectum et **Subjectivum** 31, 69; in propositione habet rationem materiae respectu praedicati 69, et exprimit rem, prout est in se 70. Subjectum veritatis logicae 150 seqq. Vide vocem *Veritas.* Pure subjectiva certitudo 173 non differt essentialiter ab opinione 174.
Substantia quid 55, et quotuplex, ejusque proprietates 55.
Summulae seu Logica Minor 29.
Supertranscendentalis terminus 46.
Suppositio quid et quid differat a significatione 58. Suppositio materialis et formalis, propria et impropia, realis et logica 58, 59; absoluta et personalis, communis et discreta vel singularis, distributiva, collectiva, disjunctiva et disjuncta 59, 60. Suppositio praedicati 60; resolutio suppositionis communis per descensum et ascensum 61.
Suspicio quid 165.
Syllogismus quid 102; artificium ejus 103; materia et forma 105, quae dividitur in modum et figuram 105; generales leges, 106 seqq., et principia, quibus innititur 113, speciales leges figurarum 109. Syllogismi variae species 117; nimirum expositorius 117, modalis 117, hypotheticus 118, conditionalis 118 seqq., disjunctivus 119, sive proprius 120, sive improprius 121; copulativus vel conjunctivus 121. Syllogismorum hypotheticorum ad categoricum reductio 121. Syllogismus inductivus 123. Vide vocem *inductio.* An syllogismus essentialiter differat ab inductione 125. Syllogismi essentia 355 ex praemisis et conclusione coalescit, 355.
Syncategorema et **Syncategorematicus** terminus 42.
Syncretica vel eclectica methodus 449.
Synthetica et analytica judicia 214, 347. Synthetica methodus et analytica 437; quarum prior doctrinae, altera dicitur esse propia inventionis 438.
Systema et **Systematicus.** — Systema quid differat a methodo 437. Systematica methodus 449 minus probatur 450.

Tempus. Quid sit significare cum tempore 70, et quid absolvi a tempore 71.
Terminus logicus 31. Terminus mentalis ejusque varia nomina 32; objectum, comprehensio et extensio 33. Terminus oralis 33. seqq. Quale signum sit terminus 36, et quid prius significet terminus oralis, remne, an conceptum mentis 36 seqq. Termini mentalis variae divi-

siones 37. Vide vocem *Idea* et *Conceptus* Termini oralis divisiones in significantem et inanem, univocum et aequivocum atque analogum 38. (Vide vocem *Analogia*), in categorematicum et syncategorematicum, finitum et infinitum, complexum et incomplexum 41, denominativum et denominantem, absolutum et connotativum, concretum et abstractum, positivum, negativum et privativum, primae et secundae intentionis, collectivum et distributivum, communem vel universalem, singularem et particularem 45; transcendentem, non transcendentem et supertranscendentem 46; pertinentem et impertinentem 46. Terminorum proprietates 58 seqq. Terminus secundae intentionis nequit praedicari de individuo 318.

Testis 247 oculatus vel auritus, immediatus vel mediatus 247.

Testimonium ac **Testificatio** quid 247; ei respondent in audiente fides 248. Testimonium divinum et humanum, dogmaticum et historicum 247. Testimonii existentia cognosci potest 249. Testimonium, sive historicum sive dogmaticum, utile ac necessarium est ad plures veritates cognoscendas 249, 250. Quantus valor humani testimonii 251 seqq., et conditiones requisitae, ut fidem mereatur 252 seqq.; quibus positis, testimonium in re doctrinali saepe pro rudibus motivum praebet prudentis assensus normamque sentiendi probabilem 254; immo potest etiam interdum gignere certitudinem 255; caeterum pro doctis et scientiam quaerentibus internae rationes rei plus valere debent, quam nomen et auctoritas narrantis 255. Testimonium plerumque solam praebet probabilitatem, sed dantur adjuncta, in quibus etiam gignit veri nominis certitudinem 257.

Theologia scholastica utrum sit scientia subalterna scientiae Dei ac Beatorum 427; in encyclopaedia christiana primatum tenet, cui reliquae scientiae humanae subjici debent 433.

Thomas (S.) Aquinus, *Doctor Angelicus* 16.

Thomistae atque Scotistae 16; thomistae clariores 16, 19.

Topica vel probabilis argumentatio 131.

Tostatus vel Abulensis 18.

Totum actuale et potentiale 66.

Traditio oralis 248; conditiones et characteres 261, quibus positis, ea certitudinem gignere valet 261.

Traditionalistae 24; eorumdem opinio, criterium in auctoritate reponentium 276, refutatur 277 seqq.

Transcendens terminus et non transcendens 46.

Transcendentales pantheistae 23; transcendentalium idealistarum criterium 270 rejicitur 272.

Transformistae 23.

Ubi, praedicamentum, quid 57.

Unitas propria naturae universalis 293 seqq.; individualis et formalis unitas et similitudinis 293; unitas naturae universalis est extrinseca 319.

Universalis vel communis terminus 45. Universale quid generatim et quotuplex 290; discrimen ejus a communi 291. Universale in essendo et praedicando 291; metaphysicum, et logicum, directum et reflexum 292, 324; ejus unitas 292, et aptitudo essendi in multis 295. Varia systemata ad explicandum universale 296, 297 seqq. Vide voces *Nominalismus, Conceptualismus* et *Realismus*. Natura in nullo statu antecedenter ad mentis operationem habet universalitatem; quidquid dicat Fonseca 302. Vera sententia circa universalia 314 seqq. Universale est concretum quoddam, cujus materia vel subjectum est natura realis, quae denominatur universalis, forma vero est universalitas seu intentio universalitatis, id est, unitas cum aptitudine essendi in multis 315 et 316; hinc distingui potest universale fundamentale ac formale 315. Natura quae

denominatur universalis, a parte rei existit in individuis, formam autem universalitatis non accipit nisi ex operatione intellectus: unde universale formaliter et actu non est in re, sed tantum in potentia 316 et 317 seqq. Universale est natura quaevis vel objectiva ratio relucens in cognitione praecisiva 318. Universalium causa efficiens 322 seqq.; universale absolutum vel metaphysicum aut directum abstractione efficitur 325, 326 seqq.; logicum vero aut reflexum eget comparatione 327. An universale sit ens rationis 328. Universalis proprietates variae 330, ac divisio in quinque praedicabilia 331.

Univocus terminus 39.

Valor humani testimonii quantus 251 seqq. Valor objectivus idearum nostrarum asseritur, et vindicatur 245 seqq.

Veracitas testium quo pacto cognoscatur 253.

Verbum quid, et quaenam importet 72; videlicet exprimit copulam, et continet praedicatum 72. Verbum extra propositionem non est proprie et actu verbum 73; discrimen inter verbum logicum et grammaticale, 73; verbum de praeterito et futuro resolvendum in verbum de praesenti 73.

Verisimilitudo 169. Vide vocem *Probabilitas*.

Veritas quid 144, veritas logica vel formalis aut in cognoscendo et transcendentalis aut objectiva vel in essendo et moralis 145. Veritas formalis definitur 145, 146, et non potest non admitti 146. Constitutivum logicae veritatis 147 seqq. reponendum est in complexu actus et objecti 147 seqq. Veritas et falsitas logica vel formalis contrarie opponuntur 149 seqq. Veritatis logicae subjectum 150 seqq.; est tum in simplici apprehensione 150, 151 tum in judicio 151; sed in judicio modo speciali, nempe ut cognitum in cognoscente 151, 152, in simplici autem apprehensione velut in quadam re 152, et propterea dici solet simpliciter veritas esse tantum in judicio 152. Veritas non est essentialis omni enuntiationi verae 159; nec omnis propositio vera est immutabilis, sed ea quae contingenter vera est, potest abire in falsam 161. Veritas formaliter considerata consistit in indivisibili 162, non autem materialiter et extensive spectata 162. Varii status mentis in ordine ad veritatis assecutionem 164 seqq. Veritates captum humanum superantes 406 agnoscendae sunt 408 seqq. eaeque cognosci non possunt nisi per revelationem 411. Veritates ejusmodi non est integrum homini respuere vel amplecti, sed oportet firma fide credere 411; neque enim sunt contrariae rationi 414. Veritates humanum captum transcendentes possunt constituere objectum altioris scientiae, Theologiae dogmaticae 418. Conveniens fuit, ut Deus homini revelaret etiam veritates captum ejus nom superantes 418.

Verum evidenter apparens necessitat intellectum ad assensum certum quoad specificationem 206, et etiam quoad exercitium 207 seqq.

Vocabula et **Voces.** Vocabulum quid 33. Voces an dirigat Logica 28; non sunt objectum directe ac per se consideratum a Logica 458. Voces quid prius significent, res ne, an mentis conceptus 36 seqq.

Voluntas nostra non potest esse ratio sufficiens repraesentationum corporearum, quae nobis perpetuo obversantur 235.

Wolfiana divisio Metaphysicae specialis in Cosmologiam, Psychologiam et Theodiceam carpitur 430.

Zeno citticus, stoicae scholae auctor 10.

A. M. D. G.

110.2 22911
Ur 7 URRABURU, JOHN, S.J.
AUTHOR
Compendium Phil. Scholastica
TITLE Vol.1, Logica

DATE DUE	BORROWER'S NAME
	STORAGE - CBPL

22911